ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

1886

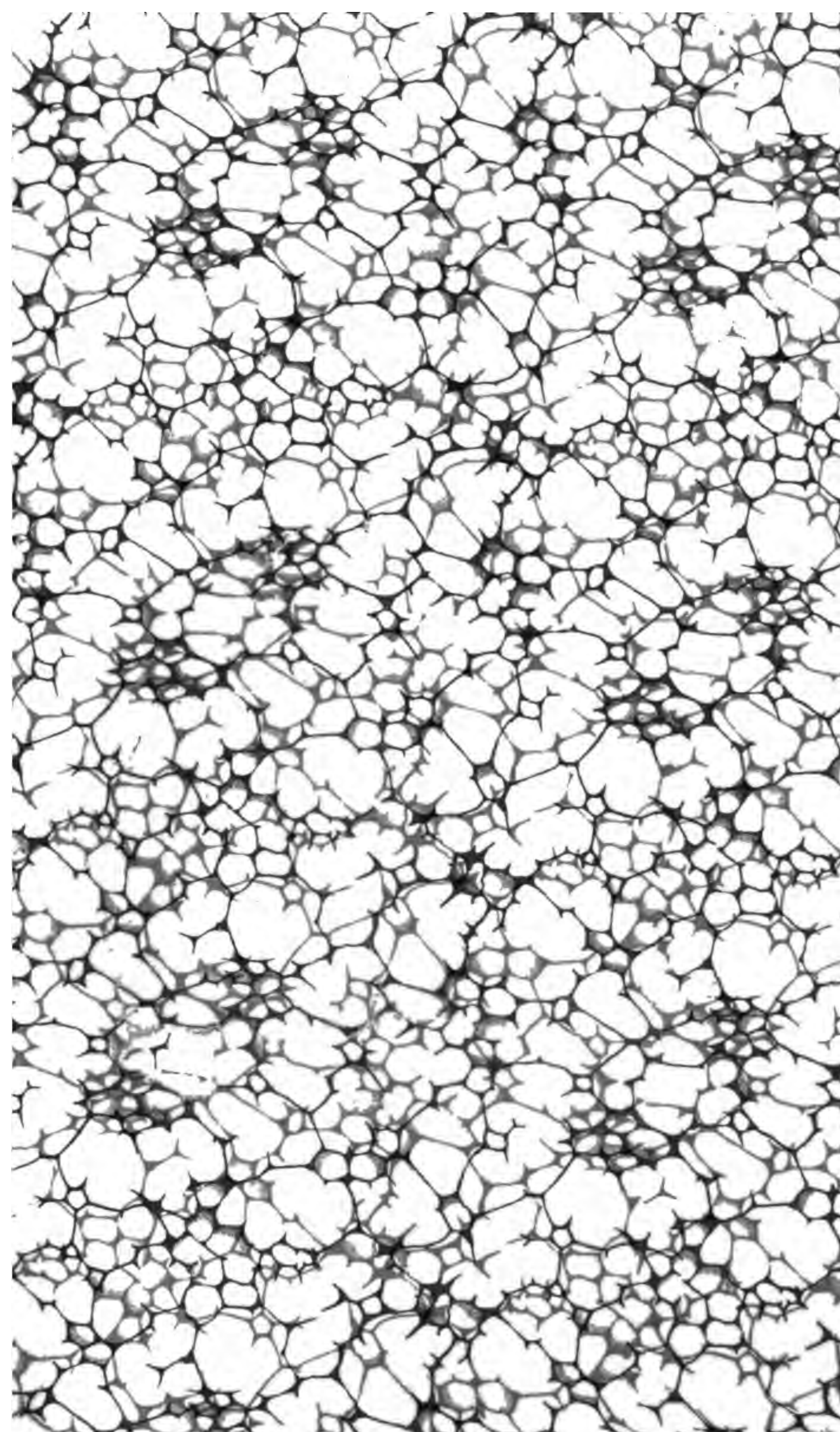

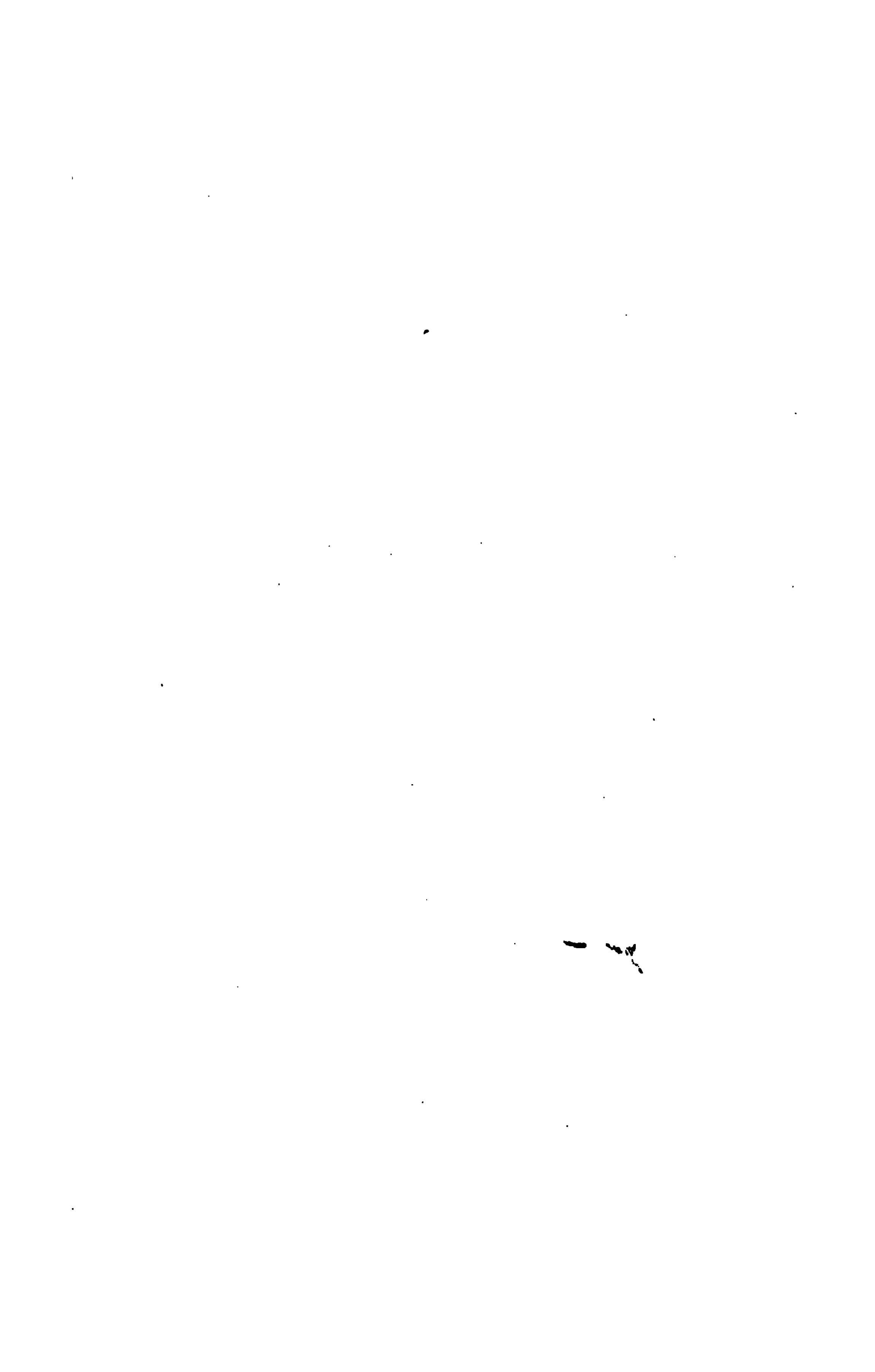

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 145. -148

1886. СВЕСКА ПРВА.

У НОВОМЕ САДУ,
СРПСКА ШТАМПАРИЈА ДРА СВЕТ. МИЛЕТИЋА.
1886.

ПРЕГЛЕД.

СТРАНА

I. Физика у Срба. Написао проф. Стева Милованов . 1

II. Учитељска школа у Црној Гори. Од Мите Нешковића 31

III. Појаве при грађењу бермета и одређивање екстракта. Од Мите Петровића 72

IV. Златоуст деспота Лазара. Опис старог рукописа. Од Стојана Новаковића 83

V. Владислав краљ угарски. Историјска трагедија у 5 чинова. Написао Никола В. Ђорић 89

VI. Српске народне приповијетке из Горње Крајине. Скупио их Владимир Красић:

1. Царев син и Оштар дан 106

2. Моћ бурме 109

VII. Књижевност:

Закон за основне школе у књажевини Црној Гори од 13. септембра 1884. Оцена М. Нешковића 113

VIII. Читуља:

Христофор Шифман 126

IX. Матица Српска:

Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1884. године 129

ФИЗИКА У СРБА.

НАПИСАО ПРОФ. СТЕВА МИЛОВАНОВ.

I.

1. У »Историји српске књижевности« говори се врло мало о раду на физици у Срба, исто тако и о делима, која се баве тим предметом.

Што се досад радило и урадило на физици код нас, није тешко набројати и показати; погрешити нећу, ако рекнем, да се на физици у нас радило понајмање. Није се истина ни у другим научним гранама писало ни радило па ни привредило баш бог-зна, али физика скоро да је и иза тих предмета заостала.

У најновије доба развија се у опште научна књижевност у краљевини Србији баш доста али физике и опет нема, какве би требало да има за средњу наставу: за више разреде гимназије и реалке, а нема добре књиге ни за народ. Једна само физикална дисциплина, механика, развијена је опширно.

Физика је по себи врло важан предмет и од неизмерне вредности у сваком погледу за сваког, те зато и јесте чудновато, како се њојзи није доскора више пажње поклањало.

»Изучавати треба науку јестества, јер човек мора преимућство своје у природи не само одржати но и утврдити«, вели Атанасије Стојковић у својој физици а уједно у првој физици, која је писана за Србе.

Скоро да је физика пре̑ча и од математике, па док се са математичним радовима нешто смемо похвалити, са физикалним већ не можемо. Што се пре мало радило

на физици, да оставимо у страну, али што се и сад мало пише, заиста је чудновато!

2. Наумио сам, колико ми могуће било, дати читаоцима слику о томе, колико се до данас у нас радило на физици. Напред већ изјављујем, да пред очима не могу, и нећу, имати поједине чланке и расправе, растурене по часописима, листовима, већ ћу се бавити чисто књигама, које говоре о физици било за школу било за народ.

Да би што потпуније извео, бацићу се нешто у старије време нашег, српског, умног живота.

У ово време није се ништа писало, а зашто, лако је одговорити. Скоро да и не спомињем, знаће сваки интелигентнији Србин, зашто се није радило на физици: са истих разлога, са којих се није писало ни из других научних грана, са истих разлога, са којих се у нас у то доба није скоро ништа радило на књижевности.

Из тог доба није да зато немамо никаквих дела за физику, што се није, можда, нашао у оно време ђетић који би могао, ако ништа друго, а оно бар корачати за учењаци и наученњаци у других народа: из тог доба немамо радова на физици зато, што у нас није било прилике за рад.

Српски народ створио је и поред оноликe беде, невоље и патње толико у једној књижевној грани, песми и песништву, да му се свако поклонити мора, на зацело би радио и на другим књижевним гранама те и на физици, и — допета и урадио што, само да је имао кад и мислити на књигу, на науку.

Српски народ обдарен је од природе: не само да лако прима готово, већ је кадар и сам самостално радити и испитивати, само му треба за то прилике и срества.

До државне и народне несреће на Косову није српски народ ни у чем уступао другим европским народима, можда их је у нечем и превазишао. Што се у то доба није радило на физици, било је зато, што је просвета српска тек почињала, што је тај век карактерисан у он-

ште предрасудама светским, средњевековним схватањем и тумачењем природних појава. У то доба не цвета у опште наука ни у других народа а природна ни толико.

После несретне битке косовопољске пратила је Србе несрећа на сваком кораку им. Уз несрећу државну ишла је напоредо и несрећа на умном пољу. Мада се у то време наука развијала у Европи јако, није могла допрети до српског народа, а сам се није имао времена њоме бавити. Турци су рушили и оно, што је било, па они, да шире науку међу Србе!

Доиста је било оно доба жалосно за Србе: на науку, на просвету, на умно развијање и напредовање ни помислити. Прва је брига била сваком Србину, да гледи, како ће се одржати.

И да је тако трајало још дуже, не би данас имали на литерарном пољу ни толико, колико имамо, ма да су други народи јако испредњачили; српски народ не би се могао још кренути за други просвећени народи, код којих се наука тако развила, да се чудити морамо.

Крајем прошлога века и почетком овог поправише се у неколико народне нам прилике. Србин дође у додир са просвећенији народи, свест се народна поче будити, књижевност се стаде развијати а просвета ширити.

Са ове стране Дунава и Саве били су Срби пре мирни од Турака, зато и видимо, да се туда књижевност прво почиње развијати: дугу пушку и бритак мач брзо замени лако перо и питома књига; Србин се одаде књизи и науци, српски синови почеше радити на умном развитку свом.

II.

3. Књижевност наша у ови крајеви поче се, као што споменух, поново развијати тек крајем прошлог века и у почетку овог. Као што тада поникоше књиге, које су писале о другим стварима, тако и оне, које се бавиле физиком; у почетку се није много писало ни у једној научној грани.

Физиком се први бавио З а х а р и ј а О р ф е л и н. Он је

писао из физике у свом вечитом календару, који је први пут штампан 1783. године. Поред календарског дела и поред упуства, како се траже дани за покретне празнике у свакој години, долази још један део и — тај је посвећен природној науци.

У овом делу, у физици, долази више за данас погрешних назора али ти су назори у оно доба владали у научном свету и Захарија их је пресадио у српску књижевност.

У физици у вечитом календару ређају се сродни појави једно за другим, а у уводу се расправља о »особеним својствима« тела, баш што и данас долази на прво место у физици.

Појмови су неки побркани, као и густоћа са »непроницајемости«; у ваздуху има праха, водене паре, масне (?) паре, слане и сјерне (сумпорне) паре.

Спомиње се ту и етар, у књизи се каже етир, и разлика између њега и ваздуха у томе је, што ваздух производи звук а етир светлост, свѣтъ. Колико се из ове две речи даде разумети, Орфелин је нагињао Хајгенсовој теорији о светлости, која тумачи светлост таласањем етра.

Термини су од данашњих већином друкчији.

Држим, да се овом физиком у календару ишло највише затим, како ће се што боље оправдати оно, да се време предсказати може, отуд и долазе она силна предсказивања по сунцу, месецу, звездама, облацима, магли, киши, дузи, грмљавини, ваздуху, роси, ветру, човеку, по четвероножним и пернатим животињама, по рибама, рацима, по гаду по земљи и иначе. Даље се хтело иставити, од какве је користи и »поље« ваздух, ветар, вода, огањ, и т. д.

У целини нема велике вредности а особито, ако се узме на ум, да је језик руско-словенски, те га је теже разумети и школовану човеку, нешколован не би знао ни читати а разумети ни толико. Писмо је црквено.

Да прегледим ову физику имам захвалити професору

г. Александру Сандићу, који ми је календар од год. 1783. радо дао на прегледање.

4. Године 1787. штампао је Манојло Јанковић оригиналну расправу о испаравању воде:

»Физическое сочиненіе о изсушенію и раздѣленію воде у воздухъ и изясненіе разливанія воде изъ воздуха на землю отъ Ем. Јанковича, кандидата медицине и содружника Халскаго ученнаго и натуре испитаемогъ дружества«. Цена 12 крайцара кодъ господ. Јоанна Јанковича у Новом-Саду, щампано у Лайпцику код Г. Тайбела 8-на, 4 л. 32 стр.

Расправу ову замолио сам од г. Ђорђа Рајковића, који је о њој писао у »Летопису«, књига 126. стр. 2. и 3., држећи, да ће ми помоћи позајмити, да ју прегледим, но добио је нисам, јер је г. Ђ. Р. није већ имао. Обратио сам се затим на библиотеку Матичину, Текелијину у Пешту, на патријаршеску у Карловци и гимназијску у Карловци, но ни откуд је нисам добио; у гимназијској библиотеци у Новом Саду тражио сам ју сам, но и ту је није било. Жао ме је, што расправе ове нигде не нађох; све што о њој знадем оно је, што сам нашао у споменутој књизи »Летописа« у биографско-књижевној слици »Манојло Јанковић« од Ђ. Рајковића.

Ову своју расправу попуниһу речима г. Рајковића, које се односе на наведено дело М. Јанковића. По Рајковићу немачки рецензент о Јанковићевој расправи у јенским књижевним новинама од год. 1788. вели, »да садржај и форма расправе тако одговара смеру популарне науке, да он Шкловској академији, камо је генерал Симеун Зорић позвао Јанковића за професора баш после ове расправе, а поглавито српском народу, који скоро и нема матерњим језиком писаних књига, сме честитати на таком учитељу«.

У потици је наведена читава немачка оцена, из које се види, о чему се све говори у Јанковићевој расправи.

5. Прва физика као књига за себе изашла је почетком овог столећа. Пишући о том, колико се у нас до

данас радило на физици, овде се морам дуже задржати те о овој књизи рећи коју више.

Чудно је истина, али је ипак тако, да је прва физика писана и написана за народ или, како на књизи самој стоји, простим језиком списана за род славено-српски.

Потпуно име књизи, с којом ћу као првенчетом у физикалној књижевности, да упознам штоване читаоце, јесте

»Аѳанасіа Стойковича, Свободныхъ художествъ и Філософіи Доктора и Јенскаго естествоиспытателнаго содружества члана дѣйствителнаго

Фѵсіка. Простымъ языкомъ списана за родъ Славено-Сербскій. Первая часть. Въ Будимѣ. Писмены Кралевскаго Университета«. 1801. Посвећена је Василију Крестићу, пароху румском и наместнику протопопијата митровачког, Теодору Аврамовићу, краљевском проиншпектору народних школа у округу Велико-Варадском и Теодору Зикићу пароху Мартиначком. Ово су били учитељи писцу, те им у знак захвалности, што је од њих примио прву науку, и посвећује прву част. Предговора је седам листи, претплатника петнаест листи, текст износи 320 страна у 8-ни, са једним листом слика уз текст.

Друга свеска носи скоро исти наслов, само је писац сада већ члан и »краљевскаго гетинскога содружества наука«; штампана је 1802. године у Будиму. Посвећена је Јовану Паликући и Драгутину Теодоровићу. Три листа у посвету, три листа предговора, 330 страна текста у 8-ни, једанаест листи претплатника и лист слика уз текст.

Трећа свеска је под истим именом као и друга; штампана је 1803. године у Будиму и посвећена је свима пренумерантима. Два листа у посвету, 284 стране текста у 8-ни, девет листи регистра, лист штампарских погрешака и лист слика уз текст.

Као што се види, физика је ова огромно дело, јер све три части износе преко девет стотина страна, па има и слика. Слике истина нису најлепше и за данашње

доба не би биле добро израђене но за ондашње време, сасвим су добре.

Мада књига носи име физика, није у њој чиста физика, као што се данас узима. Стојковић је у ту књигу уврстио и сва три природна царства а долази нешто овде-онде и из астрономије. Из овог се види, да је Стојковић под физиком разумевао у опште природу. Из чисте физике има ипак највише у овом делу.

У првој части су три одсека. У првом одсеку разлаже о општим особинама тела и наводи седам. У другом одсеку говори о телима, из којих се цео свет састоји, разлаже о небесним телима у опште, затим о непокретним звездама, сунчаном систему, сунцу, планетама, кометама, месецу, о узроку кретања планета и комета, о »множеству свѣтовъ« а завршује га сујеверијама. У трећем одсеку описује земљу и говори о облику њеном, о величини, кретању, о годишњим временима, о дану и о ноћи, о унутрашњости земљиној па о површини, горама, пештерама, вулканима, земљетресима, изворима, потоцима и рекама.

У другој части наставља трећи одсек из прве части и то о земљи, па расправља онда о мору, о површини му, о боји, дубини морској, о томе, како је слано и горко, о језерима, и т. д. У четвртом одсеку говори о »свѣту«, и ватри; данас је то светлост и топлота. Из светлости узима о томе, шта је светлост, па преламање и одбијање, боје, сенку, ноћ и ноћна сујеверија; из ватре, топлоте, тумачи, шта је ватра или огањ, пише о мењању тела топлотом, о саопштавању топлоте, спроваћању, како се огањ производи, како гору тела, па о пламену, диму и о чађи. У петом одсеку разлаже о ваздуху, и наиме о особинама његовим, о тежини, притиску и еластичности, о атмосфери, о разним ваздусима, о ваздушним лоптама, о ветру и о звуку. У шестом одсеку пише о води и то о води, кад је течна, кад је у пари, и кад је као лед. На крају ове части има о електрицитету и о магнетизму.

У трећој части а седмом одсеку тумачи водене ме-

теоре: маглу, росу, мраз, облак, кишу, снег, поледицу и тучу, затим атмосферски електрицитет, а наиме грмљавину, северну светлост, «блудећу светлост», падање звезда, дугу, круг око сунца и месеца, боју атмосфере, сунца и месеца. У осмом одсеку говори о природним телима: неорганским и органским; то је »Јестаственица«.

Прва физика на српском језику, па тако огромно дело! Како да се протумачи то?

Двоје је овде, на што се имамо обазрети и чему се управо дивити морамо: откуд у повоју умног развитка нашег толике спреме у човека, који је ту књигу написати могао, и онда, како то да ову прву књигу у тој струци народ српски прими тако радо, а ово смемо зацело без зазора рећи.

Стојковић вели у предговору првој части, »ја не знам, што не може човек учинити, ако само постојан у делу буде и при предпријатију својему, — тако да рекнем, — жестоковит остане«.

Што се из ових редака разумети може, то је писац доиста и доказао у тој физици својој: Свуда је био постојан и издржљив, зато се и види свуда, како дубоко разумева предмет, о коме пише. У целој књизи говори тако живо и тако мило, да из сваког реда читати можеш, како радо и весело пише физику за цео народ.

Не разбирам, где се све учио и како Атанасије Стојковић, али се свакојако Срби дичити могу, што је така физика света угледала у опће а особито још у оно доба.

У оно време не верујем, да је било баш физике и на страним језицима, са којом се не би могла ова мерити; шта више, доказујем, да је српска физика надмашила у нечем стране: писана је за народ.

Повода овом делу дао је главом Доситије Обрадовић, који је у баснама »открио своје желаније, да би се нашао какав Србин, који би физику на својему језику за род свој издао«.

Стојковић се одазвао врло радо овој жељи, мада су га пријатељи саветовали, да се окане тог посла: та

»не може на крај изаћи, јер претплатника неће добити«. па онда ју неће моћи издати ни с тога, »што у нас нема много речи, које су у физики потребне«.

Све ово није Стојковића одвратило, он је прво тима одговорио оно, што мало час наведох, и — онда је извео оно, што је наумио: он је написао физику за род.

Стојковић је купио претплату на своју књигу и занимљиво је, како је по-гдекоје одговоре добио од пријатеља, који му претплату скупљаху.

»Један ми пише, да тамо људи само о трговини својој баве се, за физику и за друге оваке књиге неће ни да чују; они од физике живити не могу«. Ово су врло карактеристичне речи биле за оно време, но и данас су: што су онда појединци говорили, говоре неки и данас, и данас се оваким речма истисне многа књига из куће српске.

Неки су му одговарали, да наш народ још није тада за књиге био. Ово колико је смешно, толико је и жалосно.

Да су тадашњи наши писци а особито Доситије помишљали само на то, да народ наш није за књиге, те да се оканули и писања и књиге — не би својим књижевним радом ни отворили пута књизи и науци, како се данас у нас развија све ово.

»Има народа«, вели Стојковић, »где и трговци и женски пол а и сами земљеделци читају, а има и таких, где ни свештеници не читају«, па пита за тим: »који су сретнији, који просвећенији, чије се име више слави; зашто су Грци оставили за собом вечну славу, и зашто се други народи већ заборављају?«

7. Мада је писац прве српске физике добијао са неких страна неповољне и немиле одговоре, ипак је успео у своме подузећу: он је добио претплатника доста и више него што је и помислио. Ово је доиста карактеристично за оно доба.

Књига је његова растурена у више него седам стотина екземплара у српски народ. Ово не могу муком прећи, па тим још и пре, чим се сетимо, какве су нам

данашње књижевне прилике и како стојимо са бројем ваљаних књига, које уђу данас у наш свет.

Нико не може рећи, да је тада више било у народу нашем људи, који су знали читати, него данас; то нико ни помислити не сме. Сад је много више писмених у нас људи и опет од књиге једне, ма она како ваљана била, ма како од потребе била за поједине људе, не прода се тек која худа стотиница; забавних књига, ако прође која више, добро, а ако мање, не чини баш много.

Па шта је »причина« томе, да се запитамо језиком Стојковићевим?

Ако боље промотримо имена претплатника у почетку прве књиге или на крају друге, таки ћемо добити одговора.

Тамо је пуних шест листи претплатника под опћим именом »свештена лица«, а на других девет »милитарна и грађанска лица«.

Ту су сви пароси, ту ђакони, јерођакони, ту сви калуђери са свима владикама и митрополитом на челу; сам се митрополит Стефан пл. Стратимировић претплатио на 50 комада.

Запитајмо се затим, како стојимо сада са свештеним лицима, то на то боље да и не одговарам, јер то ће зацело бити најбољи одговор. — Жалосно!

Док се у год. 1801. међу свештенством само распродало преко триста књига, не може се 1883. да распрода ни тридесет!

Као што је код свештенства, тако је и код других. Говорити се знаде, да нам треба књига и повремених листова, а кад се спомене претплата на те листове, или кад се поднесе књига, на леп се начин извлаче многи и многи.

Право је већ онда рекао Стојковић, да »они сваки свој сопствени интерес пред очима имају, да опће благополучије не занима толико њихова срца«.

8. Што се тиче речи, које су у физици потребне а у нас их није тада било, доста је давало посла писцу

горње физике, као што му се пријатељи и бојали. У том погледу пак нисмо још ни данас на чисто: и данас се скоро самовољно кују изрази и називи у физици. Пуних осамдесет година после Стојковића прошло је, и није доста било, да се удеси код нас терминологија у физици. Али то није ни чудо — та тако је и у другим научним гранама.

Од израза и назива, којима се још Стојковић служио, остали су неки те и данас служимо се њима у физици, неки су поправљени према чисто српским а други су замењени, рецимо бољима, тако се бар мисли. На сваки начин знаће свако, да је физика данас много развијенија но у оно доба, те и термина је више, мора их дакле данас бити и сасвим нових.

Све термине Стојковићеве не могу набрајати, но спомињем ипак неке а уједно додајем, како се данас већином називају: вештество Стојковићево данас је материја, стихије су елементи или проста тела, но употребљује се и данас реч »стихија«, и тада значи елеменат; међутим се данас већином разуму под том речи старе стихије: ватра, вода, земља и ваздух, а до Стојковићева доба, па и у његово време, није се скоро ни знало, да то нису стихије, елементи; јестество је данас природа, јестаственица је природна наука у ширем смислу а физика у ужем.

У физици Стојковићевој наилазимо и на ове називе: скорост за брзину, покој за мировање, љеност је vis inertiae, равнообразна скорост, што данас кажемо једнака брзина (uniformis), движеније је кретање, те према томе има скорјаште движеније, а то ће рећи ускорено (убрзано) кретање и поздњаште движеније за успорено кретање.

Стојковић је већ у српском језику правио разлику између немачког „Gewicht“ и „Schwere“, те му је „Gewicht“ у српском важест (pondus), а „Schwere“ преводи са тјажест (gravitas). Но није свуда остао конзеквентан, јер је узимао једну реч за другу, те где би требало; да је важест, долазила је и тјажест.

Што се ових назива тиче, и у новије доба служили се неки истим називима али са српским именичким наставком: **важина** и **тежина** долази и у новијим штампаним физикама. Но данас је већином важина избачена, те на њено место дошла тежина, а пређашњу тежину, замењује данас **тежа**.

Опће особине тела зове опћим својствима, као што још и данас неки говоре и да споменем нека својства: тело је **протегнуто**, **непроницајемо**, има **скважине**, даде се **разделити**, има **двизање**. Према овом је правио и именице: **протјаженије** (extensio), **непроницајемост** (impenetrabilitas), **скважност** (porositas), **дјелимост** (divisibilitas), **движност** (mobilitas). Од ових назива употребљују неки дан-дани по-гдекоје, а неки су замењени.

Стојковић има **сојузност** (cohaesio), али не разликује кохезију од адхезије: служи се речју »сојузност« за молекуларан привлачан утицај између молекула и истих тела а и разних тела.

Не могу наводити свих његових назива; мада би било и оправдано, јер су то први називи у српском физикалном језику, а уверен сам, да многи још нису имали прилике прочитати ову физику. Ако смем, упозорујем свакога, ком књига ова до руку дође, те ако ју ушчита, да пази на термине у њој.

9. Научни материјал у овој књизи није разређен, као што се данас разређује, но ипак је згодно изведена читава физика. **Стојковић** се није обзирао толико на научну поделу, већ је спојио поједине сродне и сличне физикалне појаве те их поређао једно за другим.

Физика **Стојковићева** не бави се, као што споменух, предметом и материјалом, који се данас узима у физику, већ и тако-званим природописним наукама.

У физици тој наћи ћемо и о животињама, »растјенијима« и »ископајемима«. Исто тако има и метеорологије и астрономије, дакле космичне физике.

Метеорологија није за себе обрађена, но је увучена у физику и у тумачење физикалних појава; астрономија

је кратко и опет добро изведена и, што је главно, јасно је представљена. Разуме се, да има неких ствари у астрономији, које не одговарају данашњем стању науке, а још више је тога у самој физици.

10. Као што је у оно доба, па и до скора, владала у физици у опће теорија о флуидима, тако и Стојковић тумачи топлоту, светлост, магнетизам и електрицитет самим флуидима, и труди се, да докаже, да се само флуидом светли појави тумаче потпуно и тачно. Из овог видимо, да је у то доба већ и друга теорија, теорија таласања, неког корена имала, као што ју је Србин Захарија Орфелин и усвојио (?) у свом вечитом календару.

Другу теорију о светлости приписује Стојковић физичару Ајлеру, у истини пак поставио ју је физичар Хајгенс године 1690. у Енглеској. Ако прочитамо неколико листи, где Стојковић говори о ове две теорије, уверићемо се, да му је била и једна и друга добро позната и да је тачно схватио разлику између једне и друге. Што је пак био присталица теорије истицања, отуд је, што је тада та теорија владала у целом научном свету; а што ју је приписивао Ајлеру биће отуда, што је Ајлер у то време важио као велик научењак у Немачкој и у Русији, камо је двапут у Петроград за професора ишао. У Петрограду је и умрьо. У опште у целој средњој Европи био је Ајлер велик научењак.

Поред других ствари, које су за данашњу науку застареле, највише имам да рекнем о одељку, где се говори о »воздуси«, о ваздушним телима.

Ваздушна тела дели на »дихателна« или »к дисанију способна« и на »убивателна« или »смртоносна«; у првима могу човек и животиње живети а у другима не могу.

У опште је ових ваздушних тела мање него осталих но ипак их имаде доста. У првој врсти је само два: општи атмосферски ваздух и »чисто« или »жизнено« ваздушно тело, без ког се не би могао дисати ни атмосферски ваздух.

У другој је врсти већ више, »весма много«, али го-

вори само о три: о »горећем«, »угљенокислом«, и »удавителном«.

Свако ће на први поглед уверити се, да се под »жизненим ваздухом« разуме оксиген, кисеоник, кисик; по Стојковићу зове се он тако тек у »новијој кемији«. Под »горећим« разумева данашњи хидроген, водоник, водик, а под »угљенокислим« угљену киселину, којој даје и име acidus carbonicus, »удавителни« ваздух је нитроген, азот, гушик.

Пара је, по њему, дим, што свако тело даје од себе.

Мада је читав кемијски део у овој физици доста добро изведен за оно доба, ипак има више ствари, које изгледају данас чудновато, а протумачити је лако зашто: кемија у то доба није била још скоро ни наука, тада се и почела свестрано развијати; Стојковић је први писао из кемије, он је први почео необделано поље уређивати, чистити те само приправљати за обделавање.

Из читаве физике лакшим начином написано је поред појава из метеорологије још и о ваздуху, о аеростатима, о бојама на телима. Читава механика изведена је тешко; туда се служио Стојковић и математиком. Све ово не иде у прилог писцу, који пише књигу за народ.*)

11. Да је Стојковић знао, коме пише физику и с ким посла има, види се и отуд, што је сву снагу уложио, да докаже, како је све »на ползу и корист« човеку и да ничег необичног нема, што се у природи збива.

После многих протумачених појава говори, од какве су користи и аспе по човека и како се човек њима може »ползовати«. Тако говори о »ползи, нужди и потреби« воде, ваздуха, ветрова, гора, вулкана, животиња, буба, подземних пештера, тица, риба, и тако даље.

Главна је намера у Стојковића, да физиком искорењује сујеверија, да обара бајке и гатке и страшне приповетке, које се у народ јако увукле, које су хиљаде народа »ополчиле« на природну науку; сам вели на

*) По дозволи г. Мите Петровића, оцењивача расправе ове, узео сам из његове оцене по које место те тиме попунио по гдекоју празнину у расправи самој.

једном месту, да је то »прва полза од јестаственице«, али уједно сваком приликом и за тим тежи, како ће »у јестеству силу, премудрост и величество творца показати и читатеље своје к љубви и почитанију височајшаго оваго суштества водити.«

Кад се узме, да и данас има у народу таких ствари баш доста, мада су природне науке већ увелико у народ ушле, а у оно доба морало их је куд-и-камо више бити — онда је сасвим оправдано, што се у физици за народ толико говори о томе и тек тако се даде протумачити, зашто Стојковић на крају сваког одсека пише о оваким стварима и то или из подсмеха или их жестоко напада. Шта више и у самом тексту има на више места о разном кривом веровању народном и о појављивању страшила и човеку непојмљивих створења.

Ко прочита само додатке појединим одсецима, увериће се, да су ту набројана многа сујеверија, која су онда по народу раширена била а која се још и данас потежу по народу нашем ваљда више него у икојег другог народа.

Да би доказао читаоцима како је писац прве физике мислио, да је физика позвана у првом реду, да искорењује из народа све то, те како се о томе и бринуо, наводим овде многе ствари, које Стојковић у физици набраја: не гору новци, већ се »горећиви воздух« упалио и љуто ће се преварити, ко на ту ватру пође у нади, да ће ископати новце; није ђаво, што мами човека том ватром: пламен ноћу не значи никакву светињу; пророк Илија не трчи по небу на коли и не грми он; гром није заоштрено камење; гром не растерују топови ни звона: киша не може падати крвава ни са жабицама; облак не воде грабанцијаши и не доводе кишу; крст се на небу може видети али не значи никакво чудо, јер се физиком лепо тумачи: тумачи се баш као и коло — гумно — око сунца и месеца; лаж је, да Мухамедов сандук стоји међу два магнета: роб није утекао, ако је звезда претрчала преко неба; вештице спомиње на више места, тако у I. страна 21., у II. страна 303., у III.

стране 242 до 244.; украдена се ствар не да наћи, ако се преврне кључ или маказе у ситу и т. д.; врачање никакво не вреди ништа: небо није кожа; о богојављењу не отвара се небо; планете немају утицаја на судбину људску; духови не устају из гробова; нема авети на свету; ђаво не иде ноћу; мртви се не дижу из гробова: дух се не може цитирати, да донесе новаца: ватра пали свакога, врело гвожђе пече сваког, не штеди никог па ни волшебника; једна вода није света а друга проклета: киша не пада зато, што дете чупа траву: киша не пада ни зато, што је когод погубљен: кишу и облаке не растерују звона: лесков прут неће ти показати, где има новаца па ма му што говорио; Нетка не уди ником: ђаво и нечастиви не може бити у човеку: ако длан сврби, не значи, да ћеш добити новаца или да ћеш их издавати; нећеш чути глас, ако уво пишти; кукавица ти не броји, колико ћеш још година живети; не оговара те нико, ако ти се језик опришти: не расте коса боље, ако се шишаш о мени; Циганка не може ништа прорећи: не веруј сну.

Ово је тек нешто од оног, што је Стојковић покупио и у својој физици штампао. Из целог види се, како је познавао врло добро прост народ и знао, какви ти све бесмислица у народу нема, што је све противно здравој памети и правој науци.

На крају астрономије удара жестоко на рожданике, на планете, у којој се ко рађа и — све обара науком, зрелим мислима и убедљивим речма.

Стојковић дакле као природњак војује против сујеверија али и опет као природњак, држи се у својој физици и богословског становишта: на више места слави премудрост божију и чува се, да се не замери свећенству и библији. Ово већ није доликовало природњаку Стојковићева доба.

12. Пишући астрономију, имао је Стојковић такође читаоце на уму, јер им пише лако и разумљиво, увлачећи и таке ствари, које ће читаоцу бити као одмор, и које ће читав предмет занимљивим направити.

Тако наваћа и тумачи, зашто су стари Калдејци дали гомилама звезда око привидног сунчевог пута имена животиња и зашто баш така, каква долазе у астрономији.

Лепше је у астрономији место, где говори о облику земљину и о борби између Њутна и Касинија: Њутн, и Енглези за њим, доказивали су, да је земља на полови спљоштена а Касини и Французи, да је баш туда дужа него на екватору, да је дакле дугуљаста као јаје. Њутн је одржао победу.

Доказујући, да се земља окреће, служи се конкретним примерима.

Опширније тумачи и сунчеву топлоту у овој физици.

Код месеца вели Стојковић, да има атмосфере; данас се пак доказује, да на месецу нема атмосфере, премда се у најновије доба појављују и опет мњења, да месец има атмосфере. Нашли смо на једном месту, како је Халеј опазио, да на месецу муње севају, а Хершел открио вулкане.

Стојковић нам говори, како је познато двадесет и више планета. Ту је урачунао и планетојиде. Данас је планета са планетојиди много и много више.

На једном месту удара Стојковић на Орфелина, који је у календару написао, да ће комета разрушити земљу. Међутим сам у физици својој, говорећи, о »шари аеростатическій« навешћује рат по ваздуху: — пророчанство му се још није испунило.

О календару и о времену налазимо такође згодно изведено у књизи овој. —

У овом писању бавио сам се само оним стварима, које засецају у физику и астрономију. Колико је и како је Стојковић написао о три природна царства: животињском, биљном и минералном, остављам човеку од струке, да о томе коју рекне. Сваки је дужан по силама својим изнети, шта се у чему радило у прво доба бујније књижевности наше те и расветлити то, а тиме показати, да зна ценити прве радове у својој струци, да зна ценити и поштовати људе, који се већ тада, колико им могуће би, трудише, да се природне науке шире у народу нашем.

13. Физика Атанасија Стојковића писана је језиком, који је требало да разуме и сваки неписмен човек; што пак писац није погодио потпуно, није толико само његова кривица, колико тадашњег времена и обичаја у писању књига.

Језик је у овој књизи тадањи књижевни језик: рускословенски. Овоме се мора јако замерити, но ипак није таки, да се не разуме, као оно у Орфелиновy календару, шта више местимице се писац знао врло лепо послужити народним говором и језиком. Чудити се морамо, како на више места долазе чисто српски изрази и српске фигуре. Колико ми је познато, још нигде нисам нашао штампане таке фразе, као што долазе у овој књизи.

Све ово доказује, да је Стојковић знао народан говор и, да се тај говор и језик употребљавао тада у књижевности, зацело би се њиме знао вешто послужити и што је главно, свак би га разумео.

Са те стране дакле заслужује, да се ова физика истакне и да упозорим свакогˍ коме књига до руку дође, да на то пази.

Како се Стојковић старао, да лаким и разумљивим стилом пише, види се и из предговора прве части. Он вели: »Когда бы я силу Раичева и сладость Обрадовичева языка соединити могао, я бы увѣренъ био, да бы вси мои читатели вящшее удоволствіе — читајући ову книгу — оћуцћавали. Но кто тье то произвести? Ко тье языкъ два мужа соединити, и т. д.« »Я самъ се само трудіо просто и за всякаго вразумително писати«.

Народним језиком особито се послужио Стојковић на мести, где говори о рђавим обичајима и навикама и о сујеверију народном, дакле баш на оним мести, које је из народа и повадио.

Ако ово узмемо у обзир, те додамо, да је писање и приповедање у овој физици у опће врло живо, да је Стојковић свуда знао вешто и лако претставити оно, о чему пише, лако је протумачити, што сам ју радо читао и што ју зацело свако радо и са задовољством читати мора.

Чисто народном језику, додајем, нисмо се могли ни надати од Атанасија Стојковића, а особито, ако се сетимо, да је он, доцније, навукао на српску књигу »књижевну срамоту«.

14. Ресумујући све, рећи ми је, да је Стојковић заслужио, да се са хвалом спомиње, јер је први у нас почео радити на читавој физици, јер је први писао физику за народ.

У послу своме успео је више, него што се у оно доба и надати могло; за тај рад показао је толико спреме, да се доиста чудити морамо, те по томе и поносити са таким човеком у том погледу; што у нечем није испало, као што треба, није кривица његова, него тадање научне струје и у других народа.

Што му језик није чист народан, кривица је тадањег правца у новијој књижевности нашој, но ипак се приближује језику народном, као што споменух и као што ће се свако уверити, ако кадгод ушчита физику ову. Међутим му се ипак мора замерити, јер је Доситије већ писао тада »за народ«.

Прва физика на што више народно-српском језику велико је дело, она слави и подиже писца али је уједно и јасан доказ, да се и у Срба природне науке почеле неговати таки у зачетку јаче књижевне радње наше.

Стојковићева физика доказује, да су Срби у то доба пратили, како се развијају природне науке, можда више него доцније, јер да тога није било, не би се могло ни појавити тако дело, као што је ова физика. Напоследак сведок је ова физика, како су Срби способни, да се умно развијају као и други народи, само им треба згодне прилике, а сведочи и то, да су Срби поред све беде и невоље, која је још трајала, корачали узастопце за науком и просветом.

Знање у физици и у опште свестрано изображење и наученост, стекло је славе Стојковићу у тадањем изображеном и ученом свету. Видимо га као члана у више друштава европских; доцније ћу у животопису навести све. Руси са императорем на челу заслуге му за

природне науке тиме наградили, што га одазвали за професора експерименталне физике на императорски универзитет у Харкову.

Доносећи пак целокупан суд о Атанасији Стојковићу као природњаку не можемо стајати на нивоу, на ком се данас налазе природне науке, већ се бацити морамо у тадање доба и на уму имати увек стање, у ком су биле природне науке на крају прошлог века и у почетку нашег столећа.

15. Са овом физиком забавио сам се дуже једно због тог, што је то прва физика у нас, друго, што је старијег доба, па се у њој тумаче неке појаве сасвим друкчије него данас, даље, што је писана за народ и напослетку, што је штампана пре пуних осамдесет година, те је данас теже доћи до таке књиге.

Мислим, да ћу одговорити још више својој дужности, ако опишем и живот Атанасија Стојковића. Напред изјављујем, да не могу бити опширан, јер нисам могао добити опширних података о животу и раду тога првог физичара српског: највише послужио сам се биографијом Стојковићевом од Л. Бојића, која је штампана у првој части Бојићева »памятника« године 1815.

Атанасије Ивановић Стојковић, родио се у Руми у Срему 20. септембра 1773. године, ту је свршио граматикалне латинске школе и онда се заучитељио. Учитељевао није дуго, већ науми слушати »хуманиjора«, зато оде у Сегедин у намери, да се за годину дана приправи, да може »хуманиjора« слушати, али му није допуштено; он се зато морао кренути у Пешту а одатле у Шопроњ. У Шопроњу код еванґелика понови за годину дана граматикалне класе и изучи уједно »риторику и поjезим«, и онда се вратио у Сегедин, да слуша философију, где су га сад примити морали.

Кад је свршио философију, вукло га је срце и даље за науком, зато упита архимандрита Рајића за савет и овај му саветује, да иде у Германију и да тамо понови философију. Стојковићу се то допадне и даде се

таки на пут, но дошао је само до Пожуна. Даље није могао, јер није трошка имао за далек пут у Германију и живљење тамо. Остане дакле у Пожуну и почне слушати, год. 1796., права а философију је понављао са Ђорђем Којићем, с којим је после имао неприлике због тог, што му није хтео за ту корепетицију платити.

После три месеца већ могао се кренути даље пут Германије, јер је нашао меценате у Јовану Паликући и Драгутину Теодоровићу, којима је посветио другу свеску своје физике.

Колико се Стојковић овоме обрадовао, толико му жао било, што се мора окапути права, па да се не би махнуо, замоли професоре, да му одреде материјал за оба течаја; они му учине по вољи. Неописаном ревношћу радио је сада и учио, те зато је и могао већ крајем првог течаја положити испит за оба течаја: examen ex jure ustriusque semestrio.

За овим се крене у Германију, дође у Гетинген, ту је и докторат философије положио и набрзо је постао »дѣйствителный членъ Јенскаго естествоиспытателнаго содружества«. Кад је пак доцније написао и издао прву част своје физике, изабрало га је и кр. гетингенско друштво за члана.

Написавши физику, пошље ју Стојковић и самом руском цару Александру, који му је одговорио преко државног секретара Енгела 17. (29.) јануарија 1803. године.

Као професор физике императорског универзитета харковског имао је годишње 2000 рубаља.

Осим наведене физике писао је Стојковић још више дела и на српском и на руском језику. По Л. Бојићу спомињем:

Године 1800. издао је у Будиму »оду, печатану о будущемъ заведеніи Наукъ філософіческихъ въ Карловцѣ сремстѣмъ и о слѣдствіяхъ сего заведенія«, стр. 12. у 18 строфа по 10 редова. — Исте године певао је на двадесет страна »каковымъ образомъ любовъ у Браку сохранити можно«. — Писао је два рома-

на: »Кандоръ или Откровеніе Египетскихъ таинъ« у Будиму 1800. у 8-ни стр. 87., и »Арістідъ и Наталіа«, опет у Будиму 1801. у 8-ни стр. 175. — Списао је »Сербскій Секретаръ или Руководство, како сочинявати различнѣйша писма Квіте« и т. д. у 8-ни стр. 535. у Будиму 1802.; исте године оплакао је у стихови и смрт Јована Рајића у 4-ни и на 8 страна.

На руском језику изашла су дела: »о воздушнихъ Камняхъ, и ихъ произхожденіи«, у Харкову лѣта 1807. страна 270 у вел. 8-ни, и »Началныя основанія умозрителной и опитной фузіки«. у Харкову 1809. у вел. 8 страна 450., а предговора је 54 стране.

Атанасије Ивановић Стојковић умрьо је 1831. или 1833. године.

Колико је Атанасије Ив. Стојковић научен, уважен и поштован био, најбољи је доказ то, до каквих је све почасти дошао и где је све чланом био у ученим друштвима. Ево тога по Бојићу: »Имп. руссійски статски Совѣтникъ и Кавалерь, Коллежскій Совѣтникъ, Свободныхъ наукъ и Філософіи Докторъ. Императорскаго Харковскаго Універсітета умозрителныя и опытныя фузики Профессоръ публичный ординарный. Императорскія С. Петербургскія Академіи наукъ. Кралевскихъ ученыхъ Обществъ наукъ Геттингскаго, Прагскаго и Варшавскаго, Єстествоиспытателныхъ: Императорскаго Московскаго и Єнскаго, Московскаго соревнованія Врачебныхъ и физическихъ наукъ и С. Петербургскаго волънаго Економическаго Общества членъ«.

16. После прве физике наступила је тишина и трајала је својих двадесет година: од године 1803. до 1822. није се у Срба ништа на физици радило. Изгледа нам, као да се прва физика зато у оној величини појавила, да је доста буде за две десетине година, но — да се за то време уједно и заборави. Што се за ово време није ништа на физици радило, имаће опет свог разлога у политичким немирима, који се у то доба десише на балканском полуострву.

Године 1822. појавила се нова физика, која је већ писана за школу и за школску потребу.

Пре него што пређем на физику, штампану те године, дужност ми је, да се сетим и »јестествословија« од архимандрита Павла Кенгелца, које тек у неку руку долази овамо.

Књига та носи наслов:

„Ѥстествословіе Па́вломъ Кенге́лцомъ, а҆рхїмандрі́томъ С҃то-Гео́ргіевскимъ соүчиненное, И҆ждивеніемъ же Г҃да́ра Гео́ргіа Стефа́новича, гражданина и҆ ку́пца Темишва́рскагѡ печатанное. Въ Будинѣ Гра́дѣ, писмены Кралевскагѡ Всеүчи́лища Пешта́нскагѡ 1811.“
Посвећена је Георгију Стефановићу. Шест листи у посвету, седам листи **„Предисло́віе“**, лист **„Предзрѣ́ніе главиѕное“** 295 страна текста и 5 страна **„толкова́ніе нѣкихъ рече́ній.“**

У овом јестествословију само је прва част и та је подељена у осам глава. У првој се расправља о том, како је земља постала са гледишта геолошког и какве се све промене збиле на њој; у другој се говори о горама и пећинама; у трећој описује мора, и језера; у четвртој пише о изворима и о језерима; у петој тумачи ветрове; у шестој претреса земљетресе и вулкане и своди их на исти узрок; у седмој разлаже о календарима (летословију) и о разном добу годишњем на додаје и о северној светлости; осму главу посвећује човеку.

Већи део, као што видимо, иде у геологију, физикалну географију а неки део у метеорологију, осма глава је о човеку: о заметку му, о удовима и деловима на телу, о тежини, о висини и т. д.

Појаве описује Кенгелац опширно, он наводи примера и појединих случајева врло много, знак, да је био начитан јако, но Кенгелац не тражи узрока појавима. Сваком приликом сећа се он и своје отаџбине и наводи све, што му је познато о њој а спада у предмет, о ком расправља.

Много доказа наводи, да покаже, како је земља стара, па том приликом удара и на Мојсија и све богослове, који пишу о постанку земље, кад то спада у дужност »јестествоиспитатељима« а не богословима.

На више места види се, да је природњак и да и као богослов пише слободно и брани назоре природњака.

Језик је у књизи руско-словенски, јер Кенгелац, сам вели, неће да пише »по правилам баби Смиљани«, као што се то већ ради, — сигурно је мислио на Доситијево писање — већ он пише по »граматијским правилам« а то је тадањи ни руски ни српски књижевни језик. Слова су црквена.

Друга част јестесловија говорила би о царству животиња, трећа о царству биља или растјенија а четврта о царству камења, но ово није света угледало, јер је митрополит Стратимировић забранио Кенгелцу штампати даље; ја држим, да је то било због тог, што је прва част онако слободно написана а то се противило богословском осећању и мишљењу архипастиреву.

Осим тога, што је Кенгелац писао из природних наука, бавио се он и земљеписом и историјом: једно је и историјско дело написао: „Всеміриагѡ Свытіасловіа уасть первая" 1821. године. У опште је Кенгелац био од ученијих људи свога века.

Не зна се, које се баш године родио у Кикинди Павле Кенгелац али се држи, да је било 1772. год. Кенгелац се учио у Кикинди, Пожуну, Јени, где је положио докторат философије, и у Невском намастиру, где је опет постао доктором богословије. Путовао је и у Лондон. Покалуђерио се по жељи и наговору темишварског владике Петровића, који га је и до архимандрита уздигао и да му намастир св. Ђурђа; умрьо је у Темишвару 1835. године али је сахрањен у обитељи св. Ђурђа; тако је сам зажелио на послељењем часу.

17. Споменувши тако, колико се овамо односило, о Кенгелчеву јестествословију, прелазим на

»Кратко руководство къ физіки. (Kurtze Einleitung zur Physik) въ Будимѣ градѣ. Писмены Крал. Всеучилища Пештанскогъ.« 1822. Посвећена је архијепископу и митрополиту Стефану Стратимировићу. У посвету лист, текста има 122 стране и четир листа препумераната. На насловном листу нема исти-

на, ко је писац ове књиге, али је зато потпун потпис после посвете: у Карловцы Ср. 1. августа 1822., нижайщи слуга Григорій Лазичь, маѳемат. и фузіке професоръ.

Физика ова била је намењена ученицима карловачке гимназије, у којој је Лазић и професоревао, зато је и удешена научним начином а написана је вишим слогом; језик је руско-словенски, местимице лак али свакојако је теже Лазића разумети него Стојковића.

У књизи је на првом месту увод или по Лазићу, »вступленіе« па онда долазе четир части, на које је писац изделио физику: у првој части говори о општим својствима и »јавленијама материје«, у другој, како се материја у опште јавља, приказује, у трећој је реч о земљи а у четвртој о небесним телима.

Прва и друга част су управо физика, јер се у њима пише о особинама тела, о земљи, управо о земљишту, о води, ваздуху, звуку, ветру, топлоти, светлости, електрицитету, магнетизму; говорећи у трећој части о земљи, пише о њој, као што се данас узима у физикалној географији, но расправља и о променама, које се збивају у атмосфери, тако о томе, како се вода све јавља, дакле о воденим метеорима, затим о светлим појавима у атмосфери, где му је најужасније јавленије севање муња; четврта част је кратка и чиста астрономија.

Као што видимо из овог, у књизи је поред физике нешто и из метеорологије а и из астрономије, међутим додати ми је, да има нешто и кемије а то је онде, где говори о ваздуху и ваздусима.

Док је Стојковић писао у опће о целој природи, Лазић је обрадио скоро чисту физику баш онако, како се и данас обично у физику узима.

Што се научне вредности тиче, признајем, да на више места криво тумачи појаве, по томе замерке није, јер шта се и шта променуло од 1822. године до данас; писац се држао тумачења, које је тада владало.

Већ из саме поделе физике види се, да је у целој физици Лазићевој реч о материји. У Лазића је ма-

терија: и топлота и светлост и електрицитет и магнетизам.

По Лазићу је по целом јестеству распрострањено неко вештество, које у нашем телу »производи чуствовање топлине, за то га и називамо »топлоторно вештество — caloricum.« Материја је та врло субтилна, лака, течна и врло еластична а од светлости се разликује у многом чему. Природа светлости, вели Лазић, до данас покривена је била највећим мраком тако, да је никакав од најбољих јестествоиспитатеља савршено досад није могао определити; о светлости знамо само то, по Лазићу, да се састоји из малих ватрених частица и неке материјалне основе.

Данас, после шесдесет година, откако је Лазићева физика штампана, променуле се ипотезе о физикалним силама тако, да о материји нема ни спомена: данас се све тумачи кретањем, данас је читава физика наука о кретању тела и њихових делића.

Писац ове физике побркао је ветрове пасате са мусонима.

Кад се извлаче варнице из кондуктора електричне машине, осећа се мирис од фосфора; данас, после Шенбајнових испитивања и истраживања, не би нико рекао, да је то мирис од фосфора: мирис је тај од озона. Колико није ово протумачено, као што се данас у науци тумачи, али је ипак вредно забележити, да је и Лазић о мирису томе рачуна водио.

Разлика, по Лазићу, између позитивног и негативног електрицитета у томе је, што је позитиван у »изобиљу« а негативан у »недостатку«. Ова разлика подсећа нас на теорију унитараца о једној врсти електрицитета, премда се данас физичари држе највише дуалистичне теорије.

О галванизму нема ни спомена у овој књизи.

Писац наводи, да је нитрогена (азота, гушика) највише у природи; ово није тачно.

Говорећи о сунцу, каже, да је природа сунчева сасвим непозната, но му се чини, да није, као што неки

физици мисле, ватрена кугла, него »тело без ватре, које светлост брзим окретањем производи и садржава«. Ово је погрешно.

Лазић се на више места служи речма »чини ми се«. и није сигуран о ономе, што наводи. Кад каже то »чини ми се« понајвише наводи своје мњење.

Судећи у опће о овој књизи са научне стране, у њој је много којечега, што се не слаже са данашњом науком. Што се пак педагошке и дидактичне стране тиче, треба да рекнем коју, јер је књига школска: законима дидактичним не одговара, ма да се писац изразио за начело: са експеримента на правило, са оног, што опазимо, до правила, дакле за оно начело, које у физици за ниже школе мора и треба да важи и на које се данас јако пази. Са ове стране видимо и треба да забележимо, да је професор Лазић још 1822. године знао за начело прво и главно, кад се физика предаје и пише.

Као што је Стојковић добро схватио, шта ваља физиком да се ради, тако је и Лазић; и он се држао тога, да примерима, што лепшим, разветли оно, о чему пише и говори, зато и наводи многе примере. Местимице се бацио и на економију и кућевну медецину. Тако наводи, да угљено-кисели ваздух, gas acidum carbonicum, чува од трулежа и смрада, но оригинално је, како вели, да лечи од јектике а на то га навело то, што су многи јектичави људи оздравили, кад се дуго бавили у шталама!

Осим тога лепо каже, чему треба физика да послужи и каква треба, да је корист од физике: »полза од физике велика је. Она нас учи из видимих ствари познавати биће невидимог творца и све на нашу корист употребљавати, ум нам просвећава, јер нам распростире познавање разних ствари, ослобађа нас од сујевјерија, заблуде, страха и ужаса, који се рађа отуд, што немамо права поњатија о стварима и појавима; речју физика нас учи расуђавати о свему здраво и основателно, зато и јесте сваком човеку необходно нужна«.

Називи и термини су већином као и у Стојкви-

ћевој физици, премда има и нових али су сви редом таки, који се данас не употребљују. У Лазића је Schwere речено са тежина, а Gewicht назива Лазић обичном тежином или вѣсъ, те има онда усобный вѣсъ, то је апсолутна тежина данашња, има собственый вѣсъ, то је специфична тежина. За данашњи назив топлота, долази топлина а и топлота. Хрвати се служе речју топлина и данас.

На једном месту удара на неке филозофе, који особину тела, да остају у стању, у ком се налазе, зову силом лењости, vis inertiae, а таке силе нема. Он ту особину назива упорством, а сила и лењост противни су појмови.

Не може ми се, а да не наведем, како Лазић има живе силе а и мртве, јер нас подсећа на галилејеве силе под истим именом, а уједно нам говори и откуд је ушао у физику појам живе силе, lebendige Kraft. Неки српски физичари служе се и данас баш тим речма за исти појам а неки су их заменули са животна снага: по мом мњењу је у опште боље рећи снага него сила, и ја се том речи и служим.

Снага је, по Лазићу, особина у телу и, ако озбиљски произведе, или и само може произвести, кретање, онда је животна снага, иначе је мртва: кад руком бацимо лопту, рука је животна снага, а кад притиснемо торањ, рука је мртва снага.

Напослетку ваља ми навести, да је ова физика прешла цензуру у Будиму 27. септембра 1822. године; цензор је био Ђорђе Петровић.

18. О животу и раду професора Григорија Лазића писао је професор г. Јован Живановић у програму карловачке гимназије од године 1878., одатле вадимо кратке податке.

Лазић се родио у Черевићу 26. новембра 1796. — У програму је погрешка 1769. Учио је у Черевићу и Карловцима основне школе, а у Футог је ишао ради немачког језика, и онда га отац није могао више школовати, јер је био сиромах, међутим је ипак дошао у Кар-

ловце, јер је примљен био у благодјејаније. Ту је свршио шест латинских школа и професори су били са њим потпуно задовољни, зато му је и саветовао управитељ Волни, да настави науке горе, но Лазић није имао средства, зато остане и сврши богословију за две године дана.

Сад му се тек укаже прилика, да оде у Јегру и да студира философију: добио је потпоре од породице Рогулића из Ирига а у Јегри је био певац у православној цркви, те је и са те стране добијао помоћи.

Кад се вратио у Карловце постане, вољом Стратимировићевом, прво учитељ у Карловци. Но након године дана постави га исти митрополит, 20. априла 1821. године, за професора математике и физике у карловачкој гимназији и, већ 1822., штампао је своје »руководство к физики«; године 1825. децемра 12. наименован је за надзорника основних школа у Карловци.

Григорије Лазић умрьо је 15. децембра 1842. као професор. Цео дакле свој век провео је у школи и био је први српски стручњак-професор. Дотле су професори имали свој разред и све предмете предавали а Лазић се, по савету митрополита Стратимировића, одао само природним наукама и то с вољом и великом марљивошћу. Као професор бавио се много и природописом и он се, колико је г. Ј. Живановићу познато, први од Срба посветио природној историји, и као такав заузима одлично место у српској књижевности, јер је први оригинално писао и ударио темељ техничним народним изразима за имена животиња, биљака и т. д.

Григорије Лазић у пуном смислу је књижевник српски; он је радио много на књижевности. Осим споменуте физике написао је 1833. године и штампао у Будиму „Index vegetabilium sua sponte circa Carlovicium crescentium“ и зато је изабран за члана ботаничког друштва у Регенсбургу. — Даље је штампао »Просту наравну историју или описаніе найважніи наравни тѣлеса, составлѣно одъ Григорія Лазића у гимназіи карловачкой професора, ученогъ содружества ботаническогъ Регенсбурскогъ члена«. У Будиму 1836. —

Исте године издао је и »Діалогъ цицероновъ о пријатељству«. — У рукопису је остало више надгробних беседа и једна песма Стратимировићу а штампао је песму капетаници Марији Јовановића, добротворци карловачке гимназије. — У рукопису је остао и »Рѣчникъ српско-нѣмачко-латинскій«, који је штампало »друштво српске словесности« у Београду 1849. и »Марка Туллія Цицерона књига о дужностима« и овај превод печатало је исто друштво у Београду 1854.

(Свршиће се.)

УЧИТЕЉСКА ШКОЛА У ЦРНОЈ ГОРИ.

Црна Гора са свога јунаштва и заносног патријотизма чувена је данас у целом образованом свету. Заклоњена својим брдима, а загрејана и одушевљена узвишеним жаром српског поноса, дивно је очувала кроз сва бурна времена своје неокаљано име у части, слави и слободи.

Оваки кратки наук казује нам сва доданашња историја великих и сјајних дела ове малене земље. Овака исповест чује се одасвуд са усана раздраганих пријатеља, али и поштених противника ове српске Шпарте, те балканске Швајцарске.

На сви ти неустрашими напори јунаштва и самопрегоревања принашани су вазда на жртвеник самоодржања и очувања своје народне свести са вером и поуздањем на светлију будућност.

И тај дух узорите истрајности, који је кроз сва крвава времена оштрио јатагане, а натприродним јунаштвом крепио срца и деснице црногорске, још ни данас изумр'о није.

Тај исти дух хранилац прегао је данас, да лучем истине и просвете обасја ум и срце крвавог горштака; јер он је и вољан и способан, да и на том пољу извојује и осигура себи лепо име у реду осталих просвећених народа.

Да је Србин у опште способан да живи просветним животом, јамчи му сва прошлост његова, а поглавито наше народне умотворине, које су својом пунoћом, језгровитошћу и лепотом задивиле прве главе образованих народа.

Па та природна, богодана особина српског духа оти-

мала се и у најтежим временима за оним, што ум расветљује, а срце облагорођује. Та жива жеља за освајањем духовног света сачувала је дух у Србина здрав, крепак и свеж и онда, кад су му зликовци најтежим синџирем оковали и дух и тело.

И тада, кад је мученичким напором истрајао и савладао та црна столећа, изађе он на позорницу нове борбе, али са подмлађеном снагом, а старом челичном истрајношћу. На баш у томе и јесте јамство, да га ни у тој новој борби ништа сломити ни одродити не ће.

Једва ако је век и по за нами, како се у Срба почела непрекидно развијати и учвршћивати свест о потреби душевног народног унапређења. Прешавши овамо, огрезао је Србин у крви, бранећи и свој и туђи праг од варварске навале. Али том истом драгоценом крвљу положио је уједно и часну основу ономе праву, које му ујамчује мирно културно развијање у духу његових светих и драгоцених традиција.

Али у почетку нашег столећа подиже се преко Саве јуначки крик ослобођења, те својом рођеном снагом раскипу Србин гвоздене споне дуготрпног угњетавања. И чим се виде слободним, одмах приону мушком озбиљношћу, да рашчисти пута и себи у друштво осталих културних народа. Овострана браћа притекоше му у томе својски у помоћ.

А Црна Гора, та недирнута зеница српске слободе, никад не бацаше јатагана из руку. Стражарећи непрестано на прагу своје кршевите постојбине, чувала је она у срцу своме и онај божанствени тињајући жар, који ће првом згодом да се распламти у буктињу душевног препорођаја и снаге целе земље.

Није ли дакле све то јаки доказ, да херојизам српског народа није покретала и подхрањивала сурова жуд за освајањем и пустошењем! Јунаштво српско беше свагда од оних узвишених врлина, којој је крајња цел, да тек по нужди преко крви, лешева и развалина продре у царство умне светлости. А ту, скидајући светло оружије, тражи да одане и да се оснажи новим светлијим животом.

Дакле, ако икоме, али нашем народу не сме се и не може одрећи право и способност на културни живот. Он је то право доказао својом прошлошћу; јер огољен и потиштен са рођеног огњишта у гудуре, ипак је уз гусле и зборисање очувао свој живи дух у својој свежини, ведрини и снази. А то право доказује Србин и данас; јер колико је мален, сиромашан, расцепкан и сам себи остављен, па ипак је свагда готов на сваку жртву, да си подигне и осигура оне услове, који му зајемчују бољу и сигурнију будућност.

Што напред рекох, томе је Црна Гора и данас сведок. Још и неопорављена са свим од последњих очајних бојева, па ето је, где свом могућом снагом наставља прве почетке на делу опште народне просвете.

Устројство и преустројство основних школа; — подизање богословије; — оснивање више девојачке школе и других корисних, просветних установа — све то пониче још за памтења данашњег колена. А у најновије дане јави се међу црногорским првацима и мисао о оснивању учитељске школе. Остварити ову замисао, значи у три правца покренути у напред народну образованост.

Најважнија добит отуда очевидно је та, што ће народна школа, оснажена стручном снагом, успешније, плодније да шири и учвршћује здраве погледе у маси народа.

Друга је добит у томе, што ће та школа да образује коло људи, који ће и ван школских зидова корисно да утичу на све, што народ умно подиже и снажи.

А од учитељске школе није ни трећа добит незнатна. Још и данас добијају учитељски кандидати у Црној Гори своје образовање на цетињској богословији. По томе у исто доба, а на једном истом заводу спремају се младићи за две разне струке.

Имајући дакле у виду важност и једног и другог позива; — имајући у виду опсежност и богословске и педагошке науке; — а имајући у виду и то, да се у богословију примају ученици већ из основних школа, који у правом смислу не могу имати ни појма о нужној

спреми за какав виши стручни завод — очевидно је, какви се резултати у тим приликама очекивати могу.

Оснивањем дакле учитељске школе учиниће се велико добро и богословији и народу. Богословији зато, што ће тада сву своју снагу и време моћи да посвети искључиво свештеничком позиву. А народу зато, што ће овај тим путем да дође до стручнијег и темељитије образованог учитељског сталежа.

Оволико тек у опште о важности и неопходности учитељске школе у Црној Гори. А сад да рекнем, шта ми даде повода, да пишем о томе.

Године 1879. 20. и 21. број »Глас Црногорца« обнародовао је »Нацрт за учитељске школе црногорске«. Уредништво тога листа у својој примедби уз то, рече: »Овај нацрт од једног стручњака пуштамо у јавност као оглед један, да би се поводом тијем стручни у нашем народу људи изразили о овој теми и донијели на сриједу мисли своје о најбољем устројству учитељскијех школа у Црној Гори, као предмету једном, који нас данас много занима и т. д.«

Ја сам се за овај предмет одмах заинтересовао. С тога сам те исте године почео да исказујем своје мисли о њему.*) Али то писање беше новинарско, изведено под првим, свежим утисцима прочитаног. Но ја овим не идем ни пошто на то, да се одрекнем онога, што тада писах. Толико само напомињем, да тај предмет захтеваше и више доколице и дужег размишљања.

Међу тим од оног доба до данас имадох и времена и згоде да дубље загледам у то важно питање. А плод те моје забаве саопштавам на овом месту у жељи, да дадем одушке својим назорима, а и у тој свести, да ћу тиме у неколико и својој дужности одговорити. Стручњаци пак, вичнији и искуснији од мене, нек савесно оцене, у колико је овде истине, или заблуде.

Пре него што пређем на црногорску учитељску школу, да изнесем по неку карактеристичку цртицу, која је

*) „Књига за школу и учитеље“. II. 1879. стр. 32.

имала удела при подизању и основних и учитељских школа у нас. А у томе је један доказ више, како је смешно оно непријатељско усиљавање, да се српском народу оспори способност за културни живот.

Народна школа у опште развила се је из најтрошнијег друштвеног градива. Главни смер ове установе у много случајева беше дуго и дуго голи израз ниске себичности. А извор, којим се обнављао главни покретачки елеменат школског бића, потицаше врло често — на срамоту тог доба — готово из најдубљег глиба умног друштвеног живота.

То је, ето, некадања слика опште народне просвете код народа, данас понајкултурнијих. А код Србина? — Он је суровим варварством угњетаван толико векова. Дуготрајним ратовима забатаљиван је, а непријатељском политиком забуњиван и завараван сваком приликом и згодом. Па поред свега тога опет наш народ стоји у том погледу у редовима светлих изузетака.

Никаква невоља не беше за њега тако снажна, да му дух помути и сломије. Усред бојне грмљавине, а после толиких векова ропства, диже Србин свој једнодушни глас, захтевајући од аустријске владе сваком приликом школе рад образовања српског подмлатка. И та влада мораде на послетку одазвати се одлучној, али праведној жељи јуначког нам народа. Њене наредбе од 1723. и 1744. године дале су и Србину право и упутство за подизање и уређивање својих основних школа.

Па какве беху те српске народна школе? — Са данашњег гледишта мана је на њима доста. Али да их савесно оценимо, ваља да се за часак преместимо у век кад оне поникоше.

Према идеји, према главној тежњи једне установе, најбоље се даде оценити и вредност њена. А код свију народа беше и остаје идеја основне школе опште народно образовање.

Но колико је школа, које су могле слободно на тој идеји да делају! — Реакција и њени оделити интереси беху по правилу највећи противници народне просвете.

Оно немачко: „Die Fibel und Bibel, was drüber ist von Uebel“ — важи као заједничко, као »интернацијонално« начело целокупне реакције у погледу народних школа. Само што је то и одвише далеко од чисте идеје напредног школарства.

Али, на срећу, у наших угледних људи беше тада поглед ведрији, узвишенији. Српски народ, изложен безобзирној навали католицизма, требао је јаке душевне снаге, да том опасном упливу не подлегне. Меродавне српске мужеве с црквеном поглавицом на челу руководило је тада то убеђење, да ће се народ сачувати од претеће опасности поглавито просветом, али просветом у духу чистог православља.

Напрегоше дакле све силе, покренуше сва прикладна средства, да ту племениту мисао остваре. А остварењу томе водише три пута. Ваљало је помоћу књижевности будити и крепити српски православни дух у народу. Али да та књижевност ухвати корена у самом народу, да буде од ње користи сваком Србину, требало је да се подигне што више народних школа, чиме се долази до разумевања у књизи. Но да се та књига по народу рашири, ваљало је подићи српске штампарије, као највредније расаднице просвете у човечанству.

И свест наша о целисходности оваког делања није се дала ничим помутити. Истрајност српских меродавних фактора у потраживању школа и штампарије беше толика, да јој се морало попустити.

Којим се правцем креташе та наша књижевност и прве српске школе, остављам на страну. Главно је што желим горњим речима да нагласим ово:

Идеја и српске школе беше општа просвета у народу. Али ту се она значајно разликује од школа других народа. На тој идеји код нас радили су *сви позвани фактори једнаком истрајношћу, једнаким одушевљењем и убеђењем*. Наш народ у том погледу не познаваше поцепаних странака, нити какве реакције са одвојеним захтевима. Код нас беху тада сви елементи уједињени, споразумни у тој мисли и акцији,

да српски народ не заостане у просвети иза других народа. И то су они гледали, да остваре у оном правцу, који је онда у опште могућ био и који је био онда *од свију без разлике, без стварне опозиције* признат као најбољи и најцелисходнији.

И то је она светла тачка у културној историји нашег народа. То је она тачка, која нашу нејаку српску школу високо диже изнад школа великих и јаких народа. Србин има права, да се тиме подичи. Суморније пак реакцијоне прилике у српској школи наступише тек касније.

А да ли постанак црногорских школа говори против горњег тврђења? — На против, оно нас још укрепљује у њему.

У Црној Гори основана је прва школа на Цетињу 1833. године. Човек, који беше пун жарког одушевљења за просветом; — који целим животом и делањем засведочаваше неограничену љубав према срећи и напретку оног јуначког народа; — човек, који плодом свог женијалног духа значајно украси и обогати нашу нејаку књижевност — владика Раде, песник, родољуб и владалац беше муж, који положи први камен на згради школарства у Црној Гори. Он подиже и основа ту прву народну црногорску школу. Какав пак смер и идеја беху спојени са овом првом црногорском школом, најбоље нам показује дух, живот и дела владике Рада-Петра Његуша II.

Код Србина је дакле правило: Српска народна школа подигнута је искључиво зато, да рашири и учврсти опште основно образовање у народу. А ту замисао и установу потпомагали су у народу *сви, једнаком љубављу и општом заједничком жртвом.*

После овог да пређем на постанак учитељских школа.

Међу свима народима, немачки је још и данас онај, који је највише радио и урадио за народну школу. Французи, и ако у последње доба развијају ванредну делателност на томе пољу; — они и ако су пошли у том погледу здравијим, савременитијим правцем: немачка школа ипак још није присиљена, да своје првенство икоме уступи.

Доиста, неда се премерити она снага и она чудна истрајност, која је код Немаца била кадра, да кроз толико векова, а поред толиких препона одржи свеж и жив дух за ту просветну установу.

Из историје немачког школарства види се најјасније, од каквог је снажног утиска чак и за далеку будућност сам постанак неке просветне установе.

Каква се где средства прихваћају за неку нову установу; — ко су и какви су они што се жртвују и што прву реч воде у корист те установе; — из ког се кола узимају људи, који ће делотворно да утичу на развијтак таких завода — то су све тако важне чињенице, којима се значај у први мах неда ни премерити.

Имаде врло корисних народних установа, које у најбољој намери поникоше. Али до свога правог значаја, до своје потпуне моћи не могоше никако да се уздигну. Узрок пак у томе је, што се одмах с почетка није довољно пазило на чињенице, које сад баш споменух. А као најудеснији пример за овај случај показује нам зачетак учитељских семинара у Немаца.

Немачки народ са свога просветног рада од вајкада је чувен и славан. Већ је неколико векова, како он на своме крилу негује леп број средњих па и највиших просветних завода. Но поред свега тога, он се ево ни данас не може подичити, да су му учитељски семинари стигли донде, одакле ће данашња напредна педагогија и сувремени захтеви у народу потпуно да их одобре.

Има томе више важних узрока. Али зашто ови семинари у самом народу ни данас не освојише за себе потпуно његово добро и боље мњење, лежи у самом почетку њиховом. Мана, велика мана учињена је одмах у почетку. А ова — рекао бих — одржала се је традицијом у свести народа све до данашњег дана. Летимички поглед на постанак немачких учитељских семинара објасниће боље ову тврдњу.

Бивало је у Немачкој семинара — ако их тако смем назвати — уз сиротишта и манастире одавна. Но прави живот учитељских семинара почиње 1748. године, када

је у Берлину основана приватна школа за образовање учитеља.

Па баш онда, кад је гимназија било у изобиљу, кад је ударен темељ и самим реалкама, главни елеменат тадањих семинариста састављен је из занатлија и сродних индивидуа. А цел? — Да могу мимогред, уз свој занат још до какве заслуге доћи, беше главна побуда ових »народних просветитеља« са изучавањем учитељске »струке.«

У току времена растао је постепено број ових семинара. Тако завршетком прошлог столећа имала је скоро свака главнија немачка варош свој учитељски семинар.

Ти семинари беху тада спојени са гимназијама, или реалкама. Сиромашни ученици, који не могаху у науци да напредују, одређивани су за будуће наставнике. Ту се одмах нашао какав свештеник, који их је обашка обучавао у катихизису, музици и — »педагогији.« А да би ту своје »штудије« и довршити могли, издржавали су се обучавајући по бољим кућама приватно децу, или се постарало, да им се измоли где год бесплатна храна. Али најобичнији и »најдостојнији« начин издржавања ових будућих учитеља беше тај, што су по сокаци испред кућа за новац певали, испоредивши се тако са данашњим вергламима.

Дакле умни и карактерни олош, потиштен чак до презреног сокачког музиканта беше и пре 90 година код тог културног немачког народа најодабранији извор за образовање учитељског сталежа!

Но постанак и прошлост српске учитељске школе саразмерно много је светлија.

То да докажем, морам се у неколико дотаћи аустријских школа из прошлога века.

Марија Терезија, као даровита и увиђавна владатељка, лако је схватила, да тадање траљаво стање основне школе може јако да нахуди општем добру и напретку у земљи. А баш у то доба обратио је на себе у католичком свету највећу пажњу као школски човек Јован Игњат Фелбигер. Својим стручним знањем и

ванредном љубави према народној школи, стекао је он име мудрог и опрезног школског реформатора, те је као такав учинио пруској школи великих услуга. Тада, за ондашње школске прилике, беше од највећег значаја фелбигерова сретна мисао, која његовом вредном раду осигура најлепши успех. Главни програм његова рада састављаху ове две важне тачке: 1. образовање ваљаних учитеља; 2. увађање боље методе у школу.

Видећи дакле аустријска царица красне успехе овог школског трудбеника, овласти га с позивом, да према своме знању и начелу спроведе реформу свију основних школа у круновинама аустријске царевине. И од то доба датира се здравији полет основног школарства у нашој држави. А то доба беше уједно сретни и благотворни зачетак стручном образовању српског учитељства.

Миријевски, Мразовић, Вујановски беху фелбигерови ученици. По повратку из Беча, као окружни школски управитељи, а верни начелу свог врсног учитеља, прионуше свом снагом, да и српској школи однегују боље учитеље са бољом спремом и удеснијом методом. За ту цел установи сваки у своме округу тромесечни учитељски курз уз обвезу, да се сваки учитељ по свршеном предавању мора подврћи строгом испиту.

Дакле стање основне наставе, које се у аустријском школарству бележи као епохално, положило је у истом правцу први темељни камен на пољу образовања српског овостраног учитељства. Заиста значајан, али и погодан моменат у историји српског школарства.

Одавде нас је растављао само још један смели, енергични корак од правилног уређеног учитељишта. А тај корак учини Урош Несторовић, главни надзорник српских основних школа.

Према тадањим приликама, Несторовић је подигао учитељиште, са кога српски народ не може постидан бити. А што је исто тако важно: то учитељиште подигнуто је средствима, жртвом и прилозима самог народа. Дакле опет један доказ, како у Срба беше свагда будна и развијена свест о потреби општег народног образовања.

Истина, Несторовић се љуто јада на извесне кругове, који хтедоше, да осујете његово родољубиво подузеће. Али томе се није толико чудити. До тог доба провели су виши српски кругови пуно једно столеће у школи западњачке цивилизације. Ту дакле имадоше довољно времена и прилике, да се науче, како интереси појединих, оделитих сталежа ваља — по њиховом мишљењу — да стоје у опреци са општим народним интересима. Али сам народ још и тада беше толико чио и свестан, да такој струји није хтео, а није ни морао подлећи.

Свечаност, којом тај просветни завод беше отворен; опште одушевљење у народу услед оживотворења му, па и околност, да је у редовима приправника и самих правника било — све су то сјајни докази, какво признање и одликовање неговаше наш народ према будућем стручном и образованом учитељству.

Па та Сент-Андрејска учитељска школа постаде родитељицом данашње угледне, а према сувременим захтевима устројене учитељске школе у Сомбору. Та школа трудом, одушевљењем и стручним знањем људи, који је подигоше до данашње висине, постаде представницом данашње педагошке знаности у нас; постаде најкомпетентнијим извором за образовање учитеља, који су — као што је осведочено — кадри да данашњем захтеву потпуно одговоре.

Али у току тог успешног рада, да се није отступило, са друге стране, од начела поступног, сталног напретка, данас би углед српског учитељства и важност основне школе и у очима народа, а и у самој битности много значајнији био. Али панчевачка, митровачка и земунска препарандија са својим неприправним питомцима, а неспособним наставницима, пореметише истакнуто правило у погледу учитељског образовања, на велику штету и школи, па и самом народу. Немиле последице отуда осећају се још и данас.

Са ово неколико редака хтедох да објасним понеке разлоге, са којих ће културна историја постанак наших основних школа заједно са образовањем српског учитељ-

ства да стави међу светлије редове у друштву осталих културних народа.

Оволико држах за нужно, да рекнем поводом ове расправе, пре него што ћу да пређем непосредно на саму ствар.

Нацрт за црногорске учитељске школе имаде седам одсека. Говорићу о сваком одсеку посебице, трудећи се, да што јасније предочим, у колико се ја лично могу, или не могу сложити са упитним нацртом.

Први одсек обухваћа:

Општа одређења (§. 1—8.)

Градиво овог првог одсека подељено је на 8 параграфа, а садржина му је у кратко ова:

§. 1. Учитељска школа је јавни, државни завод са задаћом, да питомцима »пружи толико стручног образовања, колико развијтак народних школа у Црно'ј Гори изискује.«

§. 2. Образовање у тој школи је теоретично, и практично.

§. 3. Као вежбаоница на расположењу је месна народна школа.

§. 4. Сви приправници обвезани су на рад у оба означена правца.

§. 5. За сиромашне ученике држава ће подићи семениште — интернат.

§. 6. Дотична зграда мора да има све нужне просторије.

§. 7. Примање питомаца шаље се на одобрење министарству просвете.

§. 8. Случај, у ком се може питомац после три месеца из завода да отпусти. — У школу примају се и мушкарци и женскиње.

Могуће је, да се ове одредбе са извесних, мени непознатих, гледишта и побуда бранити могу. Али мени је посао, да докажем, како се оне баш са педагошког ста-

новишта — бар у најглавнијим тачкама не могу оправдати. Прилике за то даје ми одмах 1. §.

Што је црногорска учитељска школа јаван завод и што ће да се издржава о земаљском трошку, ствар је на свом месту. Али задаћа, која је овој просветној установи тим нацртом намењена, непотпуна је, половна.

Задаћа је свагда главна чињеница сваке установе и подузећа. Али где је та главна ствар непотпуно опредељена, ту очевидно постаје и сама установа непотпуном.

Ево, да се јасније изразим.

Свака струка, наука и вештина имаде свој природни, исторички развој. Али ни наука, ни вештипа нису неограничена имаовина једног народа, или земље. Ти производи постају опште благо целог човечанства. Зато, на срећу, и није од потребе, да сваки народ посебице на науци из нова проналази оно, што је већ једном пронађено. Ту се сваки без разлике користи већ постигнутим добитцима.

Према томе свака наука у сваком добу допре до извесних граница, те се онда каже: савремено стање ове, или оне науке је овако, или онако.

Сад, где год се у образованом свету подижу установе за неговање неке научне струке, свуда се пази, да таке установе и по устројству и по задаћи одговарају у првом реду савременом стању и развијтку дотичне науке. Изучавањем природних, друштвених и других наука не равна се нигде према земљи, или народу, него једино према постигнутим резултатима тих наука. Тако су данас утврђени извесни научни закони, принципи и правила, по којима се н. пр. медицина, техника и др. изучавају свуда у подједнакој мери. Од тог правила не изузима се данас ни једна наука, ни струка; па зашто онда да се одатле изузима педагогија са учитељском струком!

Српске, француске, или немачке педагогије нема; — а још мање србијанске, или црногорске. Разлика је ту само у томе, што се утврђена савремена педагошка правила примењују на живот разних народа према његовим индивидуалним особинама. Али есенција, језгро,

главна и битна садржина те науке јесте и остаје за све народе једна иста.

То ми је дакле први разлог, што не могу да се сложим са назором: да питомцима црногорске учитељске школе ваља пружити само »толико стручног образовања, колико развијтак народних школа у Црној Гори изискује.«

Израз: »колико развијтак народних школа у Црној Гори изискује« ја овако разумем: колико је нужно тек за црногорске школе — колико је нужно, да се црногорски народ школом користи.

Па колики би био обим тог стручног учитељског образовања на црногорским учитељиштима? — На ово питање неда се одређено одговорити, тим мање, што се ту човек нађе у противуречју, које га доводи у озбиљну забуну.

Имајући у виду данашње просветно стање у Црној Гори, а и стање основне народне школе, на којој се тек почело озбиљније делати, нема сумње, да се горњим речима жели оправдати поступак, којим се образовање будућих црногорских учитеља не кани изједначити са образовањем учитеља у опште. То је дакле прво, што се из тог §. логички изводити, а што се у неколико и разјаснити даје. Али забуна је тек у овоме:

У II. одсеку овог нацрта на првом је месту §. 9., у коме се каже, да ће се народна школа подићи на осам разреда.

Проширити основну школу на осам разреда, значи учинити значајан обрт како у погледу наставног градива, тако и саме методе — значи у главном изједначити је са устројством најмодернијих школа у Европи.

Па да ли ће и у том случају црногорским приправницима да се пружи толико стручног образовања, колико то развијтак такових школа у Црној Гори изискује? — Не! Тада ће стручно образовање учитеља да буде испод захтева тако организованих народних школа, и ево зашто.

И у Немачкој је народна школа проширена на осам

разреда. Градиво, које ученици у такој школи имају да савлађују, врло је опсежно. Оно захтева озбиљна труда и истрајности од ученика, а претпоставља темељиту спрему од стране учитеља. Та пак спрема мора да се постигне у два правца.

Учитељима у опште, а нарочито који су на школама са осам разреда, није довољно само то, да боље и потпуније знају од својих ученика предмете, што им предају. Не, него они се морају уживити у дотичне предмете. Садржина мора да им пређе у срч и крв; они — тако да се изразим — морају сваки дах, сваки откуцај њихов да осете и разумеју. Па и тиме постигнута је тек половина њихова образовања.

Познато је, да је народна школа завод са обележјем и васпитног значаја. По томе су ту све установе задахнуте и провејане извесним педагошким начелима, а особито настава. Зато се данас с правом од сваког правог учитеља не захтева само потпуно знање наставних предмета. Други, много важнији захтев је у томе: да он и сваку лекцију из појединих наставних предмета знаде обрадити и предавати са гледишта педагошких начела, како ће својим лекцијама ученике не само да поучи, него да их и образује.

Ето, та околност даде покојном Керу, да у Хамбургу једном приликом узвикне: »Не тискајте обе ноге у једну ципелу! Хоћете на семинару — дакле на **једном** заводу у један исти мах да постигнете **две** задаће: опште човечије и специјално стручно образовање. А баш зато ти заводи не могу ни у једном правцу да постигну оно, што треба.«

Кер, а шњиме и други важнији педагози захтевају дакле од приправника опште образовање као предспрему за ступање у учитељску школу, и то потпуну, темељиту спрему.

А нацрт за црногорске учитељске школе? — Он пушта у овај завод свршене нормалце, па чак и онда, кад се основна школа прошири и на осам разреда. — Нека се дакле савесно процени све, што до сад о 1. §.

рекох; а ја се уздам, да ће ми се дати за право, што рекох, да је у томе §. противсловља и забуне.

Данашњи хрватски школски закон у томе погледу овако се изражује: »Препарандије су заводи, у којих се ученици приправљају и оспособљавају за учитеље пучких (народних) школа.« (§. 74.) Ово је кратко, али и јасно.

Ја се код овог 1. §. задржах подуже, па ипак не казах све, што се о њему може рећи. Али морадох се осврнути на простор и за остале примедбе. Зато ту и прекидам о њему.

Отиснувши се тако од 1. §. сусрећемо се с наређењима, која говоре о врсти образовања и обвезама питомаца на учитељској школи.

Какво ће да буде образовање на неком заводу и какве имају бити обвезе дотичних питомаца, то су — бар по моме мњењу — наређења, којима није место у рубрици општих одређења. А што се специјално баш овог нацрта тиче, таки се поступак тим мање даде објаснити, што су у њему таким наређењима посебни одсеци већ уступљени. Тако је по смислу и природи §. 2. место у V. §. 3. место је у VI. а §. 4. у II. одсеку. Али то се односи више на формалну страну овог питања.

После овог на реду је §. 5. У њему је одредба, која је врло важна и значајна. Она нас неумитно потискује на поље озбиљног педадошког расматрања, којим се још непрестано живо занимају главне снаге чувених стручњака. Зато се и реших, да томе важном питању уступим овде засебни одељак. Тај 5. §. дакле установљује уз црногорске учитељске школе:

Семениште (интернат.)

Интернат, или екстернат? — То је питање, о које се отупило већ много педагошко перо — питање, о коме се просула многа здрава, али и празна реч. На којој је страни више истине и разлога?

»Интернат је просветни завод, у коме питомци поред наставе имају још стан и храну.«*) — »Екстер-

*) „Lexikon der Paedagogik“, стр. 199.

нат је, на против таково уређење виших школа, где се питомци само настављају, а станују и хране се ван завода.«*) Овим је кратко, одређено и потпуно протумачена разлика сад споменутих установа.

Интернатом хоће да се привикну питомци узоритом запту; — да се сачувају од рђавих примера у друштву: — да се предохране од свију оних искушења и иступа, који младићко живахно уображење тако силно распаљују и освајају. Интернатом се жели упутити омладина умерености у подмиривању својих материјалних потреба — та она ће и онако у сиромашни учитељски сталеж. А после, у интернату се под надзором, а у одређено време, свршују и сви школски радови — згодна дакле прилика, да се тако и умни напредак у нормалном кретању одржава.

Ето, тако се од прилике брани, а хоће и да се одбрани установа интерната.

Али кад се противно мњење подиже, те објави своје разлоге против интерната; — кад стаде прстом да указује на штетне, убитачне последице тог кастанског васпитања; — кад неумитним фактима доказа, колика се обмана открива у резултатима толике бриге, опрезности и уложеног труда око подизања учитељства тим путем — тада и сами поборници семеништа застадоше, да се боље промисле. Па шта би? — Интернатисте најпосле попустише — не са свим; али за овај мах доста.

Борбом око овог питања, која беше жестока и истрајна, извојева се за данас оваки положај:

Дотадање уређење интерната подвргнуто је строгој ревизији. А овом се донеше таке одредбе, које знатно ослабише учење о неопходности ове установе. Но један од најзнатнијих добитака постигнут је 1870. год. кад је у Саксонској издата наредба, којом се питомцима из два најстарија разреда учитељског семинара допушта, да могу и ван завода на стану бити.

Као што се види, овим је пољуљан темељ баш најважнијем разлогу, којим се бранила неопходност интерната.

*) То исто, стр. 109.

Али после тога, поборници екстерната освајаху све више земљишта своме убеђењу. Са каквим се пак успехом борише они против владајућих назора о овом питању, нек покажу ово неколико најновијих појава.

У Аустрији од 1867—69. године отпочеше спреме за ново преустројство основних школа. Законом од 14. маја 1869. године подигнута је основна школа у Аустрији на савремену висину. Овај покрет морао је свој уплив да изврши и на само образовање аустријских учитеља. На основу нацрта стручног анкетног изасланства донет је 1874. године закон за учитељско образовање у духу новог дидактичко-педагошког схваћања. Па што је у том закону — поред осталих сличних закона немачких најкарактеристичније, а што се непосредно тиче овог расматрања, то је: да је установа интерната одлучно и коначно одбачена.

Но осим Аустрије извршено је од скора у непосредној нашој близини и више таквих реформама на пољу школарства. Од ових да споменем нови школски закон за Угарску, Србију, Хрватску, па и закон за наше вероисповедне школе. Па осим закона у Србији не пронађе ни један од ових, да би установа семеништа одговарала сврси и потреби будућег учитељства у тим земљама.*) А да би омогућила и сиромашнијим младићима приступ у ове заводе, одредила је свака дотична власт потпоре и штипендије. Па и сама Србија, одмах после неколико година, напустила је установу семеништа — јамачно у тој свести, да тиме није извршила назадан корак.

Шта је дакле могло Црногорце руководити, да поред свега тога своју, као најмлађу, најновију школу споје са семеништем? — Така установа, ако се са животом икојег народа слаже и сложити може, бар са црногор-

*) У најновије време пишу новине, како је угарски министар просвете једној учитељској депутацији рекао: да ће по свима, и државним и вероисповедним, учитељским школама подићи интернате; јер ће само тако јавна настава повољно да напредује. Не знам, шта ће на то мађарски педагови рећи. Ја пак држим, да г. министар и овом реформом — нарочито у погледу вероисповедних учитељских школа — тежи више за политичком, него за педагошком сврхом.

ским — са тим слободним јуначким народом, сложити се не може.

После овог, за час-два, да се осврнем разлозима, који говоре против интерната.

Кад би се ова расправа тицала искључиво само тог једног питања, морао би се напштити, да и разлоге и протуразлоге према данашњем стању потпуно исцрпим. Али овом приликом морам се задовољити, да то питање тек летимички прегледим.

Пре свега да се осврнем на позив, који очекује приправнике у народу. Да се омладина — узданица народна, обучи и васпита за ваљане чланове породице и друштва, то је у главном садржина тог узвишеног позива.

Па где се даје прилика тим питомцима, да се упознају са животом породице, са приликама и потребама свог народа? — Где ће да мотре и проучавају природу, живот, особине, склоности и законе дечијег доба? — Баш од оног часа, кад почну за све то да се спремају, па све до ступања у школу и народ, отргнути су ти будући народни васпитачи из крила породице, из средине дечијег и човечијег друштва. Опшанчени су мртвим, леденим зидинама интерната, у коме и при јелу и учењу, при спавању, молитви, разговору — при сваком покрету и погледу влада студена званичност, укочена озбиљност и строгост.

Имају дакле право — потпуно право, који у овој тачци тврде, да је интернат жива противност будућем учитељском позиву.

Из овог доследно истиче нам се питање: Какав полет, каква ли снага загрева и обнавља оно младићко доба, коме се цео живот креће по безусловној команди и пропису? — Каквим узорним утисцима, сликама и угледима, каквим ли се душевним богатством снажи пријемљиви дух сретне младости, осуђене на пусту монотонију, проводећи све божије дане по једном калупу, без промене, без природне живости, без чисте, слободне раздраганости?

Имају и опет потпуно право, који тврде, да дух у

таке омладине безусловно вене и опада; да самосталност у делу и мишљењу јадно изумире. Ту живи, одрасли људи постају бесвесна машина, којом туђа рука довека управља.

Толико је пута доказивано, а живим примерима и осведочено, да се сламањем, угушивањем дечије младићке природе постижу најповољнији резултати. Младост немило сноси сваку скученост и ограничење. Али кад је то ограничење тако неприродно стегнуто, да је младићу неким писаним законом и сваки корак већ унапред одређен; — кад мора да осети, како му ни један чин, готово ни једна помисао не може измаћи, а да се не дозна и не опази — онда је свака такова установа права пропаст за будућност дотичних питомаца. Тај полицајски, неприродни и несносни надзор може да постигне само варљиве резултате. Она хваљена послушност, услужност и питомост по интернатима, све је то пука обмана, гола маска, испод које се крије најупорније јогунство. А све то првом ће приликом у свој снази и наготи да избије на површину.

Та зар није и одвише болних, траљавих карактера у свету! Зар се данас још и та потреба осећа, да се чак и заводи дижу за сатирање тог најдрагоценијег украса образованог света! — Породица је природни израз човечијег друштва. Ко се у тој милој и питомој слободи не негује и не однегује, тај није способан за друштво, а још мање је позван, да то друштво морално подиже.

Па онда: тражи се од учитеља, да је и телесно здрав, а овамо га шаљу у интернат. Ново противречје.

Људи стручњаци, који су нарочито испитивали здравствено стање ученика, тврде, да је обичних школских болести и више и опаснијих по заводима са, него без интерната. Статистички је — веле — доказано, да је по таковим школама највише младића слабокрвних, грудоболних, нервозних и са поремећеним органима за варење, и т. д. Рећајући пак узроке овим појавама, довикују нам: »Интернати су отровне јазбине за младеж.«

Поред тога занимљиви су још и наводи неког управитеља на учитељском семинару, којима жестоко оптужује интернат. Ово су, по њему, готово редовни појави васпи-

тања по семеништима: 1. Груба безбожност, пијанство и зла, која су с овим у свези. — 2. Лаж и претварање. — 3. Систематичка свирепост, којом старији злостављају слабије, млађе и простодушније (пенализам). — 4. Непослушност и мржња према сваком ауторитету, а необуздана жудња за рушењем реда само зато, што је тај ред прописан. — 5. Удружење ради вршења неупутних дела.

На послетку само још једну напомену. Године 1870. била је у Бечу на окупу велика скупштина немачких учитеља, којом се приликом већало и о питању: интернат, или екстернат? — Најчувенији педагози говорише том приликом против интерната, а сама скупштина донесе огромном већином гласова следећи закључак:

»Интернат је нецелисходна установа за народно учитељство.«

Али на тој скупштини беше и др. Дитес, а говорио је ваљда »за« интернате.

Несам дорастао, да оцењујем рад и назоре овог заслужног и прослављеног педагога. Али овде ми се чини згодном приликом, да се дотакнем једне његове — по моме схваћању — слабости — та и Дитес је човек. Не знам, како ће ко да суди, али мени се свиди, као да се Дитес у више прилика жели истаћи као неки педагошки особењак. Ево два-три примера.

Нова модерна педагогија осудила је телесну казну као недостојно и нецелисходно васпитно средство у школи. А Дитес, као главни раденик на тој модерној педагогији, истиче се више за, него против телесне казне[1]).

Нова модерна педагогија, потпомогнута лекарским осведочењем, испоставила је рано ушколовање (пре навршене 7. године) безусловно убитачно по душевно и телесно унапређење дотичних ученика. А Дитес, као главни раденик на тој модерној педагогији, хоће да одриче овако тврђење[2]).

Даље Дитес — бар по моме знању — иде на су-

[1]) „Schule der Pädagogik“, стр. 427. и 529. — [2]) То исто, стр. 275.

прот првим научењацима данашњег времена кад тврди, да н. пр. ратни планови Наполеона I., симфоније Бетовена, говори Цицерона и дела умнога Гетеа несу производи њихових мозгова[1]).

Најпосле цео умни свет дигао се данас против егзистенције ђавола, који су чисти производи грубе предрасуде. Али Дитес се труди, да чак и њима осигура земљишта у вери народној, те се у тој трудби са свим озбиљно пита: „Aber warum könnte es nicht einen solchen (ђавола) geben?"[2])

Оволико тек намомепе ради онима, који би у овом питању хтели на Дитеса да се позивају. По моме мњењу и заузимање Дитесово за интернат спада у жудњу за особењаштвом.

Ето, тако стојимо, бар данас, са интернатима. И ја, на основу свега тога, имам права чудити се Црногорцима, што хоће своје учитељске школе да споје са семеништем. А томе се удвојеном снагом чудити морам, ако ће можда и семениште за приправнице у једној истој згради смештено да буде. Кад се узме у обзир, како су строги морални појмови у Срба у опште, а у Црногораца посебице, па кад се зна, да тамо на југу младићка снага раније сазрева, него у противном правцу: онда се заиста извинити мора, ако човек зажели тачнија обавештаја у погледу устројства тог семеништа.

Сад би ми остало да говорим још о 7. и 8. §. овог првог одсека. Али по што је §. 7. од мање важности и по што предмет 8. §. сродан 9. §., који је саставни део следећег одељка, то ћу одмах и да пређем на тај други одсек. Наслов му је:

Приправници (приправнице.) (§. 9.—15.)

У овом одељку свега је седам параграфа, који обухватају следеће установе.

[1]) „Ueber Religion und religiöse Menschenbildung", стр. 37.

[2]) „Ueber Religion und religiöse Menschenbildung", страна 57.

§. 9. Услови за примање у учитељску школу.

§. 10. Услови за примање питомаца у семениште.

§. 11. У завод се примају и они, који се о свом трошку издржавају.

§. 12. Не плаћа се ни уписнина, ни школарина.

§. 13. Прописи о дужностима уписаних приправника.

§. 14. Набрајање дисциплинарних казни.

§. 15. Случај, кад се може питомац да отпусти из завода.

Ваља ми дакле и овде побројати и образложити примедбе, које се односе на овај други одсек. Ту се мора нарочита пажња обратити §. 9. У њему су наведени услови, под којима се приправници примају у учитељску школу. Ти су услови: Потпуно здравље са навршеном четрнаестом годином; — добар успех из четвртог разреда основне школе, или пријемни испит.

Један оштрији поглед на ове услове осведочиће нас, да међу њима и самим заводом не влада нужни склад. Ти услови никако не допуњују овај предмет, него на против још га замршују.

Црногорски школски закон од 187⁰/₁ прописује у свом 7. §. као обавезно школско доба од 7.—12. год.

Као што се види, ученици, који сваки разред основне школе редовно сврше, добиће отпуст из школе са навршеном 12. годином. Па одлучи ли се који међу њима, да ступи у учитељску школу, мора се озбиљно запитати: где ће, а без штете по своје стечено знање, да проведе још пуне две године, док не дорасте за учитељску школу?

Али у том се §. вели, да ће се тако поступати само дотле, док се и »народна школа« не подигне на »осам разреда«.

Међу тим ево изађе и нови школски закон за црногорске основне школе, датиран 13. септембра 1884. године. Но сумња је оправдана, да се овим законом није имало довољно обзира на одредбе овог нацрта. Томе је најбољи доказ 8. §. истог школског закона. У њему се

наређује, да школска дужност почиње свршетком седме, а траје до конца тринаесте године.

Овај дакле §. изазива човека, да тражи обавештаја и разјасњења на неколико озбиљних питања; н. пр.

Зашто овим новим школским законом није народна школа проширена на осам — као што је у нацрту речено — него на шест разреда?

Да ли закон од 13. септембра 1884. године представља тек прелазно доба, — да ли је он само посредник између закона од 187⁰/₁. са четири разреда и закона, који ће тек да установи осам разреда?

Шта ће и куд ће ученици, по овом закону, са својих 13 година, до minimum прописаних 14 година за примање у учитељску школу?

Нема сумње, да би ова питања требала јасним обавештајем одгоненути, а у интересу што бољег разумевања овог сувишног, непотребног заплета.

Но ја ћу за час да претпоставим оба случаја: Прво, да је закон од 13. септембра од трајног, — а после, да је од прелазног значаја.

У првом случају кандидати за учитељску школу морају 6. разред основне школе или понављати, читаву годину дангубити, или им се мора посебном наредбом одредити згодно место за ту годину. Четвртог случаја нема. А изабере ли се ма који од та три наведена случаја, свакако је натезање и крпарење.

У другом случају може ствар још на горе да изађе. Пре свега, догод свршени нормалци буду по правилу примани у учитељску школу, дотле основна школа, па ни образовање приправника не добија ништа, проширила се народна школа на шест, или на осам разреда.

Образовање приправника тим проширивањем није у добитку; јер однос између основне наставе и предспреме кандидата за учитељску школу остаје саразмерно један исти. Друкчије речено: на две величине одаду ли се потпуно једнаки б. ојеви, то њихов одношај и саразмера остаје непрестано једнака, непромењења.

Народна пак школа тиме је још у мањем пробитку.

Да народна школа са осам разреда у данашњем добу потпуно одговори своме задатку, рекао сам већ, шта се и колико се све тражи од оних, који у такој школи делају. А учитељска школа — ма шта употребила — она не може са својим нормалцима достићи онај степен образовања, који је за наставнике у таким школама неопходно нуждан. У том пак случају испоређује се школа са скупом и мучном дангубицом.

Али такови положај школе може логички да изазове и ову евентуалност:

Нацрт, својим 8. §., тражи за ступање у учитељску школу најмање навршену 14. годину и најмање 4. разред основне школе. Али проширењем основне школе на 8 разреда, ученици, свршивши 7. разред, имаће пуних 14 година. Такови, у смислу нацрта, примају се без приговора у учитељску школу. А тим чином наступио би тај јединствени појав, да би у Црној Гори било учитеља, који су мање разреда од основне школе свршили, него ученици, чији су они наставници. Ето, каквим неправилностима могу да уроде установе, које се тек половним мерама подижу.

Сад још неколико речи поводом пријемних испита.

По истом 9. §. примају се у учитељску школу још и они, који су у стању положити пријемни испит из предмета, што се предају у народној школи.

Ова установа је добра. Она потпуно одговара савременим, либералним захтевима. Данас је у просветним круговима добро заступљена странка, која у том погледу не ће да пита: колико је који свршио школа, него: колико који зна. Са тог дакле гледишта пријемни испити су и корисна и праведна установа.

Али овде се налазимо и код тог јасног питања у неизвесности.

Ако је обим наставе у основној и учитељској школи тако складно заокружен, да се прелазом из једног у други завод не чини никакав неприродни скок; — ако комисија при пријемном испиту дотичне савесно и свестрано испита, те пронађе, да њихово знање потпуно

одговара знању добро свршених нормалаца — да дакле и они могу бити примљени у учитељску школу; онда је доиста непојмљиво: којим поводом пониче претходни 8. §. у овом нацрту. Ево тог §. у верном препису:

»Ако се за прва три мјесеца учевног течаја покаже, да који приправник (приправница) **нема довољне претходне припреме** (!) што условљава напредак у заводу, то се такови може на предлог учитељског збора из завода отпустити.«

Врло је значајно, што се у овом §. не каже, да отпуст наступа, ако дотични не буду успевали у прописаном знању, н. пр. због нехатости, немарности и т. д. што свакако може да буде. Али кад се изрично вели, да ће се због »**недовољне претходне припреме**« из завода отпустити приправник, који је већ положио пријемни испит, или 4. разред основне школе: ту онда настаје питање: Па ко је у том случају крив — испитна комисија, односно народна школа, или дотични ученици?

Овде ми се и нехотице намеће ова мисао: Писац овог нацрта као да ни сам није потпуно убеђен, да је основна школа довољна и природна предспрема за **успешно** напредовање у учитељској школи.

У 10. §. су услови за примање у семениште. Тако се за сваки разред примају у семениште по 25 најбољих а сиромашних питомаца уз писмену обвезу: да ће најмање 10 година учитељевати у Црној Гори. У противном пак случају сваки је дужан подмирити у новцу своту, која је на њега потрошена.

Ова опрезност има нешто за себе. Ја, истина — бар специјално овде — не ћу са свим да се опирем таквој одредби. Али преко овог §. без примедбе ипак не могу да пређем.

Стипендије, потпоре намењују се и издају само таковим сиромашним ученицима, на којима се поуздано опажа и дар и озбиљна воља за науком. Учинити дакле, да такови дарови буду од праве користи човечијем друштву у ужем, или ширем обиму — да у опште за дотичну научну струку не пропадну, то је највиша сврха сваке

стипендије. Али то је у једно и највећа, најбогатија морална награда онима, који установљују стипендије.

Према томе тражити отштету, ако би по неки питомац ван граница једне извесне земље нашао поспешније прилике за своје стручно деловање, значи војевати баш против битне цели установљених стипендија. Са чисто начелног гледишта дакле овака се одредба мора сматрати као неправда.

У осталом бојазан, да ће уложени трошак на поједине питомце семеништа за земљу бесплодан остати, може да буде и оправдана; али у главном не.

Црногорске учитељске школе немају ту цел, да својим питомцима пруже толико и таково образовање, како ће они ма где, у свакој српској школи моћи успешно делати. На против, то стручно образовање биће само толико »колико развитак народних школа у Црној Гори изискује.« (§. 1.)

Према томе, има ли онда природнијег и удеснијег — има ли плоднијег земљишта за рад црногорских приправника, него што су баш саме црногорске школе?

Али нека би се у појединим ванредним приликама и десило, да се који црногорски приправник намести за учитеља ван црногорских граница. Па и у том случају његов корисни рад тицао би се свакако опет српске школе и српске омладине. Дакле та производна снага, тај лепи дар и знање не би ипак за Српство изгубљено нестало. Црној Гори би то више на дику, него на штету служило.

У том случају опрезност 10. §. скоро да је сувише — претерана. Па ипак тај §. није са свим без значаја. Догађа се, да стипендиста или одмах по свршеним наукама, или нешто касније са свим напусти изучену струку. У том случају свакако да тиме дотична струка није готово ништа добила. Тако је онај утрошени новац изгубљен, бесплодан. У том дакле случају потраживање отштете јесте и умесно и праведно. Али ја бих ипак рекао, да је саразмера између четиригодишњег издржавања у семеништу и десетогодишњег учитељског рада неправедно

одмерена. Јер тако, или је издатак у семеништу веома прецењен, или се корист једне године трудна и успешна рада у школи са свим мало цени.

Преко §.§. 11. и 12. прелазим ћутке; јер им нема замерке. Шта више, установа 12. §. заслужује потпуно признање. Њиме овај нацрт одговара у том погледу најслободоумнијим савременим захтевима на пољу школарства у опште.

Следећи 13. §. износи нам обвезе питомаца при ступању у учитељиште. Те обвезе састоје се у томе:

»да ће све прописане часове предавања као и одређена богослужења у цркви тачно походити;

»на свима вјежбањима марљиво учествовати;

»покоравати се свима постојећим, као и иначе на њих управљеним заповјестима и наредбама«.

Против самих ових захтева нема се шта говорити. Нејасно је само то, у ком се смислу узима овде значење речи: »обвеза«. Ми смо се већ у 10. §. упознали са једном врстом обвеза. Али природа тих обвеза је такова, да питомци на њих могу, али и не морају пристати. Обвеза дакле обухвата у себи свагда неко условно, узајамно извршавање уговореног — била писмена, или усмена. Но тек се не ће и не сме допустити, да обвезе, што су у 13. §. спадну у ту исту врсту.

Као год што државни, грађански, војнички и др. закони прописују дотичнима неке извесне дужности, које они у интересу општег добра безусловно, без икаквих узајамних услова и обвеза најстроже извршавати морају; — тако је то исто и са школским законима. Па у ту врсту дужности спадају и те, мало час наведене, обвезе. Све су оне и по опстанак завода и по напредак питомаца тако неопходне, апсолутно нужне, да се без њих један просветни завод ни замислити не да. Зато ради јасности и одређеније појимања, ваљало би све те »обвезе« обележити по правилу као безусловним дужностима.

С друге пак стране све ове обвезе стоје у најтешњој свези са дисциплинарним редом завода. Зато би им

ıкладније и природније место било у засебном про-
:у, где би се питомцима потанко и подробно обеле-
ıа сва права и дужности. С тог истог разлога ваљало
и све дисциплинарне казне (§.§. 14. и 15.) одавде и-
'стити. Јер цел оваких нацрта је, у првом реду, сва-
:о та, да нам предоче само најопштије, кардиналне
ıедбе. А ове се тек касније сходним и посебним на-
ıбама целисходно допуњују.

А сад, у том уверењу, да сам и овај други одсек
ољно исцрпео, прелазим одмах на следећи, који се
и са најглавнијом покретајућом снагом сваког про-
тног завода. А то су:

Учитељи. (§. 16.—26)

Учитељ је огледало своје школе. То је давно и
ıте призната истина. Они дакле, који одају достојну
ıту овој истини, који пуним убеђењем у њу верују,
више полажу и жртвују на то, да народу образују
ıучне, ваљане учитеље.

Али све ово важи још у већој мери за учитеље на
ıтељским школама. Ту се може опет рећи, да је учи-
ıска школа огледало целог учитељства у народу. Оту-
народно учитељство добија своје образовање. Ту, у
ıтељској школи, извире — тако рећи — правац обра-
ању читавог једног народа.

Вели се: према степену општег народног образо-
ања мења се на боље, или на горе и породица,
штина, народ, држава, па и цело човечије друштво,
:о у моралном тако и у материјалном правцу. Па кад
тако, откуд онда потиче онолика неиздашност, оно-
:о ценкање, тврдичење и код најпозванијих кругова,
, год се тиче издатака око народних и учитељских
ола!

Но мора се признати, да је Црна Гора врло озбиљно
ıравилно схватила значај учитеља на учитељској школи.
кад се нагласи, да се овим нацртом оснива тек први
:ељ таком заводу у земљи — да се та установа броји
ıу најмлађа просветна чеда у Црној Гори, онда се

уздати можемо, да тај нови завод очекује леп напредак.

Како је црногорска учитељска школа збринута у погледу учитељских снага, о томе нам овај трећи одсек износи верну слику. Ево те слике у најопштијим цртама.

Министарство просвете расписује стечај и именује, уз књажеву потврду, четири редовна учитеља, учитељицу ручних радова и нужни број помоћника.

За учитеља (учитељицу) може бити изабран само онај православни Србин, који је најмање свршио страну коју учитељску школу са одличним успехом, или на вишем заводу оне предмете, које ће да предаје. Помоћници пак, без разлике вере, морају бити потпуно вешти у својој струци и вични српском, као наставном језику.

У погледу наставничке тачности у опште установљене су мере, које ће за први мах, до даљег искуства, корисно да послуже унапређењу завода.

Али од велике су важности по сваки просветни завод и зборови наставничког особља. А овај нацрт посветио је тим конференцијама достојну пажњу. Он им је заокружио делокруг, чији ће рад врло плодно да утиче на унутарњи развој учитељишта. Тај делокруг овако је обележен:

а) споразум о уређењу предавања; — б) поправљање истога; — в) измене и допуне (претресање) учевног плана; — г) усмене и писмене цензуре; — д) унутрашњи строј семеништа, као н. пр. подела часова при трпези, молитве и др.; ђ) употреба дисциплинарних казна; — е) брига око општег унапређења учитељске школе; — ж) изјашњења на захтев министра просвете; з) подела издатака, који су у оквиру одобреног прелиминара одобрени за поједине ексурзије; — и) инвентар укупног поседништва учитељске школе крајем сваке школске године, и т. д.

Лако је увидети, да овде изложене тачке образују тек најновије црте будућег потпуног устројства наставничких конференција. А потпуно израђени статут о томе

доиста би нас још више укрепио у уверењу о изврсности ове установе на црногорском учитељишту.

Одмах после овог на реду су законске одредбе о материјалном осигурању учитеља на учитељишту.

Црна Гора је сиромашна земља, а тек почиње да подиже просветне и друге културне установе у народу. Но у томе баш и лежи јака незгода, по што се од ње у једно исто време траже огромни издатци. Па ипак: како су материјално збринути учитељи на црногорској учитељској школи? — На ово питање наћи ћемо јасна одговора, кад упоредимо награду црногорских учитеља са наградом по другим учитељиштима.

Најближе ми је, а и најумесније је, да ово упоређење покушам извести са платом на нашој сомборској и хрватској препарандији с једне — и црногорског учитељишта с друге стране.

Према §. 25. овог нацрта плата редовног учитеља на црногорској учитељској школи је 900 фор., петогодишњи доплатак са 20% и слободан стан. А мировина потпуном достигнутом платом следује навршеном 30. годином службовања (§. 26.)

На нашој сомборској препарандији редовни наставници су овако награђени: 1000 фор. плата, 10% у име стана са петогодишњом повишицом од 100 фор. После 30 година службе долази мировина са целом постигнутом платом (уредбе §. 103.)

На послетку по хрватским препарандијама награда дефинитивним учитељима износи: 900 фор. плата, 15% у име станарине и петогодишњи доплатак у износу 10%. (Ustrojni statut za preparandije u Hrv. i Slav. §. 91.) Мировина са потпуном постигнутом платом следује и овде после 30 година службе. (Škol. zakon §. 140.)

Сад, на први поглед, изгледа, да се је наш сабор најбоље побринуо за материјално стање приправничких учитеља. Али не. Обрнимо само часом ствар друкчије, те загледајмо онда, како ће те учитељске награде да изгледају са постигнутом мировином.

У том стадијуму на хрватским препарандијама стићи

ће плата редовним учитељима до 1500 фор.; на нашој сомборској око 1700 фор., а на црногорском учитељишту чак и до 2600 фор. Оваким дакле одношајем избија јасно на површину тај важни факт, да црногорска награда у току времена — дакле са растењем човечјих потреба — стигне, па куд камо и обиђе награду и сомборског учитељишта.

Црна Гора овим чином осветлала је образ и себи и заводу. Јер побринути се за ваљане наставничке снаге, па их достојно и наградити — значи учинити оно, што је понајважније, најпотребније. Услед таких појава црногорске учитељске школе с пуним поуздањем могу гледати у своју будућност. Стручни, а материјално обезбеђени наставници су у том сретном положају, да сав свој живот посвете своме узвишеном позиву. А сигурни резултат отуда је: здрава повремена реформа самог завода, а све у духу напредном, савременом и целисходном.

Сад могу да пређем на четврти одсек, који нас доста подробно упознаје са делокругом

Управитеља (§. 27—32.)

Нимајер, чувена педагошка личност, рекао је негде: »Мало је звања, у коме је неспособност од толике ненакнадиве штете, као звање школског управитеља.«

Ова изрека није претерана; она је разложна, истинита.

Кад би се рад школског управитеља протезао само у једном правцу, неуспех тога рада шкодио би заводу тек делимично. Али тај рад обузима цео, тотални организам завода. Он се, потстичући, упућујући, равнајући креће и развија у свима могућим правцима. Зато ваљан, способан управитељ није само изврстан школски човек. Он мора бити окретан и у административној струци. Као добар економ и вешт рачуновођа; а у извесним границама и као финанцијер, дужан је савесно и мудро да утиче на опште унапређење повереног му завода.

И овај нацрт схватио је позив управитеља на учитељишту у том смислу, те му је обележио оваки делокруг:

»§. 29. Самостално управитељ: а) предсједава на учитељском збору; — б) обавља упис приправника (—ица); — в) посредује у званичним пословима међу министром просвјете и црквених дјела и учитељским тијелом; — г) дозвољава учитељима (—ици, помоћницима) и приправницима (—ама) отпуст, који не може бити дужи од осам дана: — д) саставља распоред часова и уводи га привремено; — ђ) брине се око одржања дисциплине и школског поретка у најширем смислу; — е) редовно походи предавања у »учитељској школи« и вјеџбаоници; — ж) уређује практична вјеџбања у »учитељској школи« и настојава, да на њима сви приправници (—ице) редовно учествују: — з) подноси мњење при избору учитеља (—ице, помоћника) како »учитељске школе« тако и вјеџбаонице; — и) мотри на цео ток завода, учитељска предавања, извршење учевног плана, употребу уведених учевних средстава као и набљудавање распоређених наставних часова; на испуњавање свију учитељских дужности; — ј) одговара у опште за извршење свију прописа, који се тичу завода, у колико не спадају министру просвјете и црквених дјела; — к) подноси крајем сваке школске године извјештај о стању и свима одношајима завода с особитим обзиром на: успјех у наукама и вјештинама, понашање и владање приправника (—ица), испуњавање учитељских дужности, сопствене визитације и школске посјете — министру просвјете и црквених дјела; — л) за вријеме школског одмора држи заједно с осталим учитељством теоретична и практична предавања учитељима народних школа; — љ) подноси годишњи рачун о свима приходима и расходима завода уз прорачун идуће године министру просвете и црквених дјела.«

Управитеља учитељишту поставља — на предлог министра просвете — кнез, а уз квалификацију осталих редовних учитеља. Но осим тога може бити постављен на ово место и онај, »који је већ дуже времена успјешно дјелао у сродном заводу, или пак на пољу школске књижевности и рада стекао лијепа гласа.«

Награда је управитељу 1200 фор. плате, 20% пе-

тогодишњег доплатка и стан са мировином пуне достигнуте плате после 30 година службовања. — Петом одсеку наслов је:

Настава (§. 33.—44.)

Колико се обим знања и стручне спреме може на овом заводу постићи, то из нацрта није познато. О томе би нас могао упознати тек наставни план, који, наравно, још није зготовљен, по што је то посао управитеља са учитељским телом (§. 35.).

Да сам се могао бар приближно, ма и најповршније упознати са садржином и границама наставног градива, било би ми врло по вољи. Овако су пак предамном само набројани наставни предмети са најопштијим начелним одредбама, које се односе на наставу. Но не ће бити сувишно, да наведем по неку од тих одредаба.

Вели се: Учевно градиво распоређује се по новим начелима. — За учење узима се само најважније и елементарно, но све потпуно. — Учење и вештина обучавања иде упоредо. — Учење на памет — од речи до речи — не трпи се; јер је цел учењу, да ученике потиче на саморад. и т. д.

И ово мало речи представља нам писца овог нацрта као човека, који има и заступа своје педагошко уверење. А сад: шта ће да се предаје на црногорском учитељишту?

Ако се сравни број и избор наставних предмета црногорске учитељске школе са предметима по другим сличним заводима, опазиће се, да ту у главном скоро и нема разлике. Ја сам се о томе уверио, сравњујући исте предмете на црногорској, и сомборској, учитељској школи, и на хрватским, угарским и аустријским учитељским школама. Пронашао сам, да у броју и избору наставних предмета свуда влада сугласност. А друкчије и не може да буде.

Наставна сврха за све оваке заводе може у главном овако да се обележи: Познавање човека и његових особина; — познавање цели и средстава зарад његовог потпуног развијтка. Проучавање општих начела о васпи-

тању; проучавање методике појединих учевних предмета у основној школи. Упознавање са књигама, које су уведене у школи, као и са појединим методичким списима. Знање историје педагогије са особитим обзиром на исторички развијтак основне школе. Оспособљене за самостално руковање са наставом и у опште са школским пословима.

Све ово односи се само на изучавање предмета, који непосредно спадају у учитељску струку. Али све то тако је одмерено, да се према данашњем схватању, неда ни замислити учитељ без оваковe спреме, па ма у којој земљи и народу служио.

Колико је год стручних завода, за сваки се иште нека извесна спрема — иште се нужно знање, као неопходни услов за успешно напредовање. Но данас се све осетљивије осећа, да је за човека — поред знања своје струке — од неоцењене користи и опште човечије образовање. С тога и јесте данас мало стручних завода, који од својих питомаца то опште човечије образовање не траже, као услов за ступање у завод.

Спора нема, да се — према данашњем наставном устројству — то опште човечије образовање постиже на средњим заводима. Истина, данас је довољно стручних школа, које су у свој наставни план уврстиле по неке предмете из средњих завода. Али тим није ни пошто доказано, да су питомцима таких школа ради тога средњи заводи излишни. Најјачи разлог томе је тај, што се ту такови предмети не изучавају са гледишта општег образовања, него са гледишта дотичне струке.

Не треба претеривати. Али ако се савесно и озбиљно расмотри ово питање, признаћемо: 1. да је данашњем народном учитељству опште образовање неопходно нужно. Нужно је, јер је учитељство — тако рећи — у непрекидном и непосредном додиру, почињући од простака до најинтелигентнијих наших кругова, 2. учитељска школа мора сваки наставни предмет неговати са свог чисто стручног гледишта. А у томе ће ова успети само онда, ако јој питомци у свима тим предметима са

општег образовног гледишта у завод потпуно спремни ступали буду. Ако ћемо дакле да дамо за право новом педагошком убеђењу, које тврди, да су данашњи просеминари, односно нижи разреди средњих завода, недовољни за предспрему приправника; — ако ћемо да признамо тај очевидни факт, да учитељска школа мора много времена да жртвује, док тек у неколико не попуни оно знање, ради кога су питомци требали још у средњем заводу да остану — онда ћемо без сумње још боље схватити значај оних Керових речи: »Не тискајте обе ноге у једну ципелу!«

Са тог дакле начелног педагошког гледишта да се и опет обазремо црногорској учитељској школи.

Већ знамо, да ова школа добија питомце из основних школа. Па у каквом саразмеру стоје ова два завода један према другом? — Меродавна одговора на то добићемо од дотичних наставних предмета.

Чудно је — јединствени је можда случај, да се из целог црногорског закона школског од 13. септембра 1884. год. не може да дозна: ни какви, а још мање колико се из ког предмета данас предаје по црногорским основним школама. Зато сам приморан, да се за овај случај послужим наставним планом, који је важио за црногорске школе пре овог новог закона.

Према том наставном плану, црногорски ђак, изашавши из основне школе, стекао је у главном ово знање:

Из српског језика: теоретично и практично знање граматике с елементарним покушајима у слободним саставцима. — Из повести: српска и црногорска историја. — Из земљописа: пет части света, нарочито Европа са балканским полуотоком и крајевима где живе Срби и Словени. — Из рачуна: обични и десетични разбитци, одношаји и добити; — упознавање са геометричким сликама, и т. д.

Ово и оволико знање, у пуном смислу заслужује име »елементарног знања.« Оно је једва довољно, да и најобичнијем човеку послужи као руковођа у данашњем животу. Па баш зато — ма се колико усиљавао — не

могу да се помирим с мњењем, које тврди, да ово и оволико знање може да послужи као природни прелаз у учитељску школу.

Учитељска школа, која ваља у претежној мери, да знанствено негује своју струку, добија ученике, који једва да су сварили и најелементарније, најобичније знање, намењено најширој публици.

Учитељска школа, чији се главни наставни предмет мора развијати тек на основу других, предходно изучаваних дисциплина, прима ученике, који о тим дисциплинама још ни најосновнијег — управо никаквог појма немају.

Учитељска школа, којој је у дужности, да наставне предмете из основне школе само са свог, чисто стручног гледишта обрађује, добија ученике, који једва што су се са тим предметима тек у опште упознали.

Ја сам већ навео, да је број и избор наставних предмета у црногорском учитељишту сличан ономе по учитељиштима других земаља. Дакле предмете, које н. пр. сомборски, или хрватски приправник има да учи после свршеног четвртог ђимназијског разреда; те исте предмете — ма и у мањој мери — треба с успехом да изучава и црногорски приправник, изашавши тек из основне школе. Пред мојим очима ова поставка је врло нејасна — нелогична.

Из тих дакле разлога, ја остајем у том уверењу, да у овом случају између основне и учитељске школе зија голема провала. А та провала може се најсигурније испунити само са школом — средњим заводом.

Где год се учитељска школа мора да бочи са почетним изучавањем предмета, који треба да су већ обрађени: ту највише пати и губи баш она струка, која је овде најважнија — којој учитељска школа има да жртвује у главном све своје време и труд. А у таким приликама настава у основној школи покреће се с великом натегом у напред. Тако учитељском даље образовању недостаје оног свежег лаког полета, којим се човек одушевљава за свој позив; јер му је и сâм темељ несигу-

ран и мек. А најпосле, у таком положају и сама школска књижевност не може да врши свој уплив оном снагом, којом располаже.

Ако дакле меродавни кругови у Црној Гори за времена не доскоче овом, доиста осетљивом недостатку, оправдана је зебња, да ће са тога у овом заводу бити великих сметња и онде, где се овим нацртом својски постарало.

Тиме дакле дођох и до шестог одсека; а наслов му је:

Вежбаоница (§. 43.—48.)

Први §. овог одсека (§. 43.) одређује, да је »мјесна школа« уједно вјежбаоница »учитељске школе«. А тим речима изражена је уједно најглавнија — начелна — погрешка.

Вежбаоница и учитељиште, то несу и не смеју бити два засебна тела. На против, то су тек два саставна дела једног и истог организма.

Нема готово струке у кругу човечијег делања, а да се не простире у два правца: у теоретичко и практичко изучавање. А по томе је целина неке вештине и знања само онда потпуна, кад су оба ова момента у довољној мери заступљена. Од тог правила најмање се сме узети учитељска струка.

Учитељ само теоретички, или искључиво практички изображен, остаје само полован учитељ, па ма колико знања, или вештине имао. А такови недостатци осећају се касније врло дуго и веома тешко. Човек у таком положају изложен је големим и мучним напорима, те опет су ретки примери, да је образовање код таквих у оба правца икада у пуној мери постигло нужни склад. А чим се то опазило и у учитељској струци, тиме беше на скоро и вежбаоницама пут утрвен.

Но складно и систематички смишљено образовање могуће је само онда, ако се оно у оба правца органички, а према једном заједничком плану и устројству развијало буде. А то ће да буде само онда, ако теорија и пракса буде поверена руковођењу једног истог реда и начела; ако се свагда и у сваком погледу тако допуњавали буду,

да се међу њима никаквих оделитих граница опазити, ни осетити не могу. А тиме је јасно речено, да у интересу учитељског образовања учитељиште и вецбаоница не смеју бити два засебна, два оделита завода.

Но да се и боље види потреба и оправданост оваке свезе, нужно је овде из устројства немачких учитељских семинара, да напоменем тек оно, што је за овај случај најнужније.

Као по средњим и вишим просветним заводима, тако и овде има сваки професор своју струку. Али сваки тај професор не само да предаје уз то теоретички још и методу свог предмета, него према установљеном плану држи он и угледна практичка предавања из свог предмета. А та угледна предавања предузимају се у вецбаоници.

Даље семинаристе најстаријег разреда према наставном плану руководе по реду целу наставу и сав школски и учитељски посао у вецбаоници. Они су за то време фактички учитељи дотичних разреда и вецбаонице. Они за то време и према ученицима, па и према њиховим родитељима врше све дужности и права правог учитеља.

На последетку учитељ, који у вецбаоници руководи зорну обуку и наставу у читању и писању, уједно је и учитељ у разредима просеминара. А управитељ самог семинара, у исто је доба управитељ и вецбаонице.

Дакле из ово неколико тек напомена сваки ће лако уочити ону свезу, која међу семинаром и вецбаоницом мора да постоји; опазиће, како је њихов рад узајмички испреплетен; како једно друго допуњују, и како тек обоје уједињени важе као заокружена целина, пуна смисла и значаја.

Може ли се дакле замислити, да учитељиште и вецбаоница могу постојати једно поред друго као два засебна оделита завода поред свега тога, ма да за обоје важи и мора да важи један и исти ред и заједнички наставни план; ма да су и овде и онде једни исти учитељи и једна иста управа!

»Вецбаоница је за семинар од највеће важпости; она јој је уједно језгро. По вецбаоници познаје се и

сам семинар«. Врсни један педагог, кад је ово изрекао, могао је помишљати само на такову вецбаоницу, која је сливена, спојена са самим семинаром.

Да ће ово мњење свуда превагу одржати, опажа се у целом педагошком свету. А да се непрактичност деобе вецбаонице од учитељишта почело већ и код нас увиђати, доказује и закључак високог народног школског савета у у Карловци од 16. августа о. г., којим се вецбаонице у Сомбору имају довести у органичку свезу са тамошњом учитељском школом.

Али — као што видесмо — у Црној Гори се не верује у то. Вецбаоница је тамо засебна школа са засебним учитељима, па чак и са засебним управитељем — управо са двоструком управом. Као засебна школа има она и свог засебног управитеља, као и остале школе. Али као вецбаоница подлежи она упливу и управитеља учитељске школе. Тако он подноси своје мњење при постављању управитеља и учитеља; — надзирава, да ли се учињене измене и допуне у учевном плану тачно испуњавају, и т. д.

Већ и ово цепање и дељење управитељских дужности у једној истој школи доказује, како је неудесан и неодређен положај сваке оне установе, која је устројена по начину половних мера.

Дакле још један пут: вецбаоница и учитељиште треба да су два неразлучна дела једног целоставног организма.

Одмах из 1. §. овог нацрта видесмо, да је учитељска школа у Црној Гори јаван државни завод, који се издржава о земаљском трошку. А као такова, потпада ова школа под непосредни врховни надзор министра просвете и црквених дела. Ову пак одредбу установљује седми, последњи одсек. А њиме сам и ја доспео, да завршим ову расправу.

Али овом нацрту придодато је још и »закључно одређење.« Њиме су допуштене измене и допуне, које

би управитељ, или учитељски збор уз саслушање министра просвете поднео кнезу на решење.

Свака измена и допуна у закону претпоставља извесну поправку и унапређење. Ја пак, коме је чиста љубав према народу и просвети у Црној Гори диктирала ову расправу, био би неоцењено награђен, ако би се праксом доказало, да су моји назори у овој расправи ма у којој тачци оправдани и умесни. У то дакле име и поверавам овај свој скромни рад јавном мњењу у жељи, да га оно проучи те по заслузи оцени.

ПОЈАВЕ ПРИ ГРАЂЕЊУ БЕРМЕТА И ОДРЕЂИВАЊЕ ЕКСТРАКТА.

ОД МИТЕ ПЕТРОВИЋА.

Већ кад сам пре две године први пут анализовао бермет, упала ми је у очи *мала садржина алкохола* у њему. То ме је тако јако изненадило, да сам у први мах помислио, нисам ли можда гдегод погрешио у свом раду, те сам поновио одређивање алкохола. Али резултат беше исти.

Кад сам доцније имао прилику, да се са г. др. Ђ. Натошевићем састанем и о том предмету разговарам, приметио ми је исти, да је њему већ одавна позната саразмерно мала количина алкохола у бермету и да му је то вазда изгледало доста чудновато, пошто се за наливање бермета употребљује увек најјаче црно вино. Он је био донекле наклоњен, да то слабљење припише слачици, која би лако могла имати дејство, да алкохол разорава. Како сам још у својој расправи о сремском вину*) поменуо доста тавну улогу слачице и других материја, које се узимају при грађењу бермета и обећао, да ћу себи ставити у задаћу поближе испитивање тих тела, то ме примедбе г. др. Ђ. Натошевића још већма утврдише, да је вредно, да се те ствари ближе расмотре и разјасне.

Да се добије ослонац за такав рад, било је нужно, да се има хемијска анализа не само бермета, него и вина, које је узето за грађење тога бермета. У течају свог рада увидео сам, да је потребна још и анализа туршије у том бермету. Како је за бермет, који ми је за ту цељ стављен на расположење, било већ немогуће, да се дође до оригиналнога вина, којим је исти наливен, то сам морао причекати на друго наливање. Туршија иза бермета првенца састојала се из беочинског грожђа и наливена је по други пут барањским вином. Како то вино тако

*) Види „Летопис“ свеска 141. страна 49.

и бермет, који је постао отуд, анализовани су. За анализовање туршије употребљене су само оне бобице, које су биле потпуно у целости очуване. Исте су јаким притиском савршено исцеђене. Добивена течност даље је испитивана.

Како за вино, тако и за бермет и туршију изнађени су: специфична тежина, алкохол, укупна киселина, екстракт и шећер. Специфична тежина, киселина и шећер одређивани су по истим методама, којима сам се служио при анализовању сремскога вина.*)

За алкохол сам се међутим од неког времена решио за другу методу, коју сматрам за тачнију и за коју није нуждан никакав алкохолометар. Та се метода састоји у том, да се одређена количина вина дестилује, док не пређе сав алкохол у дестилат. Тај дестилат се мора измерити, да се сазна његова апсолутна тежина, а за тим се помоћу пикнометра нађе и његова специфична тежина на температури од 15·5° С. Из ње ћемо сазнати, колико је алкохола у дестилату, па дакле и у вину.**)

За разјашњење те методе ево да наведем, како је рађено н. пр. код бермета. За дестилацију је узето од истога 50 кубних центиметара. Дестиловано је, док није од прилике две трећине прешло. Апсолутна тежина дестилата била је 39·66 грама. За тим је дестилатом напуњен пикнометар и стављен је у хладну воду, да узме температуру од 15·5°. Тада је пикнометар запушен и мерен. Тим је нађено, да специфична тежина дестилата износи 0·9856. По томе би (на основу таблица) било у 100 грама тога дестилата 8·714 грама апсолутног алкохола, а у 39·66 грама дестилата дакле 3·456 грама алкохола. Али пошто је сав алкохол прешао у дестилат, то показује овај последњи број количину алкохола у 50 кубних центиметара бермета. А кад је у 50 к. цм. бермета 3·456 гр. алкохола, онда у 100 к. цм. тога бермета мора бити 6·912 грама. — Тако исто рађено је и са вином и са туршијом.

Пошто се садржина алкохола у вину означује обично запреминским процентима, то сам морао и те израчунати. За ту

*) „Летопис“, свеска 141. страна 4. 8. и 13.

**) Fresenius Dr. C. Rem. Anleitung zur quantitativen chemischen Analyse. Zweiter Band, p. 617.

цељ помножио сам број грама за алкохол у 100 кубних центиметара специфичном тежином дотичнога вина и поделио сам тај продукт бројем 0·7937 (т. ј. специфичном тежином апсолутног алкохола).

О одређивању екстракта биће говора на крају ове расправе.

Резултат анализе показује ова таблица:

		Спец. теж. на 15·5° С.	Алкохола у запремин. процент.	У 100 куб. цм. има грама			
				Алкохола	Укуп. киселине.	Екстракта	Шећера.
1.	Вино	0·9960	10·40	8·29	0·61	1·90	незнатна колич.
2.	Бермет од тог вина	1·0122	8·81	6·91	0·57	5·82	3·45
3.	Туршија у том бермету (сок)	1·0240	7·91	6·13	0·64	7·38	6·79

Све промене, које се збивају при грађењу бермета, могу да се читају из бројева, што их доноси ова таблица. Чим дође вино на грожђе, отпочиње одмах кроз кожицу бобица и дуварове појединих ћелијца у истима осмотичко дејство између њихове садржине и вина око њих. Делови вина прелазе унутра у бобице, сок из њих на поље у вино. Ово узајамно мешање — дифузија — у почетку је најбрже, јер тада је највећа разлика у концентрацији обе течности. Што даље, бива та разлика све мања и тим и мешање спорије. ***За бермет се може рећи, да се налази тада на вршку свога развитка, кад има исту концентрацију као и сок у туршији.*** Од тог тренутка даље не може се више очекивати, да ће се квалитет поправити, и то је време, кад треба отворити бермет.

Дакле већ ово прво просто посматрање дало нам је средство у руку, да сигурно одредимо, кад је бермет готов. Не треба ништа друго чинити, него пре точења неколико дана мотрити на његову специфичну тежину, па кад нађемо, да се иста више не мења (не расте), отворити га и точити. Специфичну тежину можемо изнаћи сваким ареометром (густомером), који је удешен за гушће течности од воде, а за бермет може са свим добро да послужи и обични широмер.

Кад са тог становишта посмотримо испитивани бермет, видимо одмах, да је исти пре времена отворен, јер разлика између његове специфичне тежине (1·0122) и специфичне тежине сока у бобицама (1·0240) још је тако велика, да је бермет могао да постане још знатно бољи.

У вино, док је исто у додиру са грожђем, улазе из бобица оне материје, које се укупним именом називају екстракт и од којих је најважнија шећер. С тога бива екстракт у вину све већи и вино постаје слађе. Док је екстракт у првобитном вину износио само 1·90 грама на 100 кубних центиметара, нарастао је он у бермету на 5·82 грама, отуд 3·45 грама шећера, од ког се у вину налазила истом немерљива количина. Кад збројимо број 1·90 за првобитни екстракт и број 3·45 за шећер у бермету, добијамо 5·35, који се број од 5·82 (екстракт бермета) само за 0·47 разликује. То показује, да ***из бобица скоро само шећер прелази у вино.***

Пошто је у бобицама преостало још 7·38 екстракта (отуд 6·79 шећера), то би *ендосмоза**) његова у бермет могла још даље да тече. И то посматрање нам дакле потврђује, да испитивани бермет није био још „савршен“.

Као што нам показује упоређивање бројева за екстракт струјање материја из бобица у вино, тако нам исто показују бројеви за алкохол, да постоји и друга струја у обратном правцу. На име видимо, да алкохол вина прелази у унутрашњост бобица. Док је у првобитном вину било на 100 кубних центиметара 8·29 грама алкохола, налази га се у бермету још само 6·91 грама. ***Бермет је дакле с тога слабији од вина, којим је наливен, што неки део алкохола оде у бобице.***

Кад упоредимо бројеве за алкохол у бермету (6·91) и у турпији (6·13), онда се види, да његова *ексосмоза**) из вина није била још обустављена. Бермет би био још слабији, да се још причекало са његовим отварањем. Закључак о степену развитка и овде је дакле исти као и код прва два расматрања.

*) Дитроше разликује код осмозе јачу и слабију струју течности. Прву зове ендосмоза, другу ексосмоза. У том смислу употребљени су и овде ти изрази. В. Ladenburg, Handwörterbuch der Chemie, III. Band p. 296 у „Encyklopädie d. Naturwissenschaft. Breslau, Trewendt“ 1885

Што се тиче укупне киселине, видимо, да она показује скоро исту вредност како у првобитном вину, тако и у бермету и у туршији.

Бермет, на ком смо чинили ова посматрања, био је, као што је наведено одмах у почетку, по други пут наливен. Сад би било веома поучно, да се исти упореди са берметом првенцем. Анализа таквог једног бермета налази се у мом „Сремском вину“ *) и прегледа ради ставићемо их овде једну уз другу. Због даље једне примедбе нека дође одмах уз њих и анализа једног талијанског бермета.**)

	Бермет првенац.	Други бермет.	Талијански бермет.
Специфична тежина	1·0517	1·0122	1·028
Алкохол у запреминским проц.	7·37	8·81	20·4
Укупна киселина	0·55	0·57	0·41
Екстракт.	13·14	5·82	12·60
Шећер	10·24	3·45	8·7

И ако оба бермета, којих су анализе стављене овде упоредо, нису једнога порекла (т. ј. нису лежали на једном истом грожђу нити су од истог вина), ипак су вредности дотичних бројева такве, да дозвољавају неколико општих закључака. Одмах нам упада у очи, да у бермету првенцу има много више екстракта (шећера), с тога има он и много већу специфичну тежину, него бермет по други пут наливен. Чињеница та разјашњује се просто тим, што се у грожђу, које се употреби први пут, налазе још потпуно све екстрактивне материје. У турширји, која преостане, кад се бермет источи, налази се већ знатно мање од тих тела и с тога их мора бити и у другом бермету мање. Има, који и по трећи пут наливају бермет. У турширји, на коју вино дође, има сад још мање екстрактивних материја и с тога их у трећем бермету мора бити још мање него у другом. То је разлог, што сваки даљи бермет буде празнији, мање сладак и по томе и мањи на цени. Још ни трећи бермет не исцрпе потпуно екстракт из грожђа, јер осмоза траје само дотле, док се не изједначи концентрација обе течности. Али је

*) „Летопис“, свеска 141. стр. 19.

**) Babo, Frhr. A. von, Handbuch des Weinbaues u. der Kellerwirthschaft. II. Band p. 471.

могућност ту, да се поновљеним наливањем постигне најпосле, да сав шећер изађе на поље из бобица, што међутим неби имало ни какве практичне вредности. Чињенице ове, до којих је дошао писац чисто научним посматрањем, потврђује у целом обиму и искуство, а овде су уједно и разјашњене.

Противну појаву показује нам алкохол. Њега има у бермету првенцу мање него у другом бермету. Кад размислимо, да у грожђу, које се налива први пут, нема ни мало алкохола, онда је ствар јасна, да је у том стању његова примамљивост за алкохол највећа. С тога мора вино да изгуби саразмерно много од свог алкохола: кад се грожђе налива по други пут, онда се у њему налази већ нешто алкохола и према томе ће моћи саразмерно мање од тог тела да улази из вина у бобице. Последак тога је, да други бермет буде јачи него први. При трећем наливању затече вино још више алкохола у бобицама, и с тога ће им требати још мање од себе да даде. Из тог узрока биће трећи бермет још јачи. И тако би се то расматрање дало још и даље продужити.

Видимо дакле, да се све појаве при грађењу бермета оснивају и разјашњују законима осмозе течности кроз биљне мембране. *Бермет постаје од вина примањем екстрактивних материја (нарочито шећера) из грожђа и губитком алкохола.* Уз предпоставку, да се налива увек исто грожђе истим вином, може се као правило изрећи, да се сваким даљим наливањем добија бермет празнији (са мање екстракта), али јачи (са више алкохола). Паралелно са тим бива туршија све сиромашнија екстрактом и све обилнија алкохолом.

За реч „бермет“ мисле многи у нас, да је немачкога порекла и да долази од пелена (Wermuthskraut), који се додаје увек при грађењу бермета и који му даје кус и горчину. Али како се ово пиће гради само у јужним пределима, који су изван утицаја немачког језика, то ће свакако корен те речи ваљати другде тражити. До те помисли доводи и та околност што и Талијани називају то пиће „vino Vermouth“.

Бермет се гради у Француској и у Италији, у разним крајевима Угарске и код нас нарочито у Срему. Преварио би

се, ко би мислио, да је све, што се зове бермет, једно исто пиће. Он се на различитим местима производи различно. Могло би се управо рећи, да је само употреба пелена заједничка. То показује јасно њихов различит састав. Из анализе талијанског бермета, која је напред (стр. 76.) стављена уз анализе оба наша бермета, види се, да се исти прилично слаже по екстракту и шећеру са нашим берметом првенцем, али је у њему знатно више алкохола, два и три пута више него у нашем.

Производња бермета у Италији највећма је распострањена у Пијемонту. Особито је на гласу бермет из околине вароши Асти, па после из туринске околине. Већ по спољашњем изгледу разликује се тај бермет одмах од сремскога. Талијански бермет гради се од белога вина и бео је. За врло фин бермет узимају тамо најрадије вино од тамјанике.

Начин производења бермета у нашим крајевима као да није још довољно познат у стручној књижевности. Колико ми је год страних писаца познато, сви помињу, да се у Угарској гради бермет из укуване шире. *Бабо* наводи у свом великом делу*) и рецепте, којима се у том послу служе. Узима се — вели — на 1 хектолитар (до пола) укуване шире око 70 грама чемерике, 100 гр. сува пелена, 35 гр. коре од наранче, 17 гр. коре од лимуна, 17 гр. иђирота, 17 гр. цимета, 8 гр. каранфића, 8. гр. коријандра, 130 гр. брашна од горке слачице и 70 гр. брашна од слатке слачице. Та смеса дође у кесицу од беза и обеси се о концу кроз рупу за врањ у буре, у ком треба да се налази са свим бистра шира. Тада се буре затвори и и кесица остаје у њему дотле, док бермет не добије свој прави кус. То траје 2—3 недеље. За тим се отаче, а после 2—3 месеца пуни се бермет у боце. — Нигде се у овом упутству не наводи, кад и како се производи врење у укуваној шири, а то је велика празнина у њему.

Колико сам се год разбирао о методи за извођење бермета у Срему, нигде нисам чуо за описани начин. Сме се тврдити, да је у Срему са свим непознато, односно, да се не употребљује укувавање шире за бермет. Једини начин, који се тамо практикује, то је наливање грожђа, односно сушка, добрим

*) Handbuch des Weinbaues und der Kellerwirthschaft. II. Band. pag. 472.

старим вином. Овим наливањем служе се, до душе, и у Токају, али се тамо при крају исцеди и туршија у вино. Сремска метода је дакле по свему јединствена и с тога представља и сремски бермет особити тип, који се битно разликује од другога пића тога имена. Биће од практичног интереса, да расмотримо ваљаност сремске методе.

Од слаткога вина — а то је бермет — захтева се, као и од сваког другог вина, на првоме месту, да је постојано. То ће бити, ако су из њега уклоњене све прилике за врење. Где сваки час, ма из ког разлога, може да наступи врење шећера, ту престаје сав разговор о роби за трговину, вино такво непрестано ће се промењивати и не може се друкчије сматрати, него као несавршен производ. Постојаност слаткога вина зависи од извесне размере између појединих саставака и нарочито је ту важан шећер, који се само при опредељеној концентрацији тих саставака може очувати, а да се не разлаже врењем. Најлакше је то постићи вештачким додатком алкохола. То се чини при грађењу талијанског бермета. Отуд долази несаразмерно велика јачина тога бермета.

Али далеко већу вредност има и много се више тражи у трговини слатко вино, у ком је само мало алкохола. С тога је главна задаћа, да се уз што мању садржину алкохола производи постојано слатко вино. Али баш том услову тешко је одговорити.

Из предходних анализа се јасно види, да је сремски бермет такво једно слатко вино, у ком је саразмерно мало алкохола. Друго једно својство, које још већма подиже цену сремском бермету, лежи у том, што је обично сремски бермет црно вино добро очувана лица. Наравно црно слатко вино лепа лица велика је реткост, јер се боја при сушењу грожђа мање више распада, од чега постаје лице у вина кулашасто. Мала садржина алкохола и лепо очувано црвено лице две су тако важне особине, да би поред њих сремски бермет имао права на велику будућност, кад би само у истој мери био постојано, т. ј. потпуно сазрело вино.

Кад боцу слатка вина оставимо отворену у соби, у којој је температура 25° С., па се вино за 8—14 дана не промени, онда се то може узети за сигуран знак, да је дотично вино

потпуно сазрело. Има ли гдегод сремског бермета, који би могао да издржи ту пробу? Тешко, јер знамо из искуства, да се бермет држи сразмерно кратко време.

Кад бисмо мотрили само на количину алкохола и шећера, морали бисмо рећи, да су у сремском бермету са свим повољне прилике за наступање врења. Да исто не наступа ипак у најкраћем року, зато има више узрока. За брзо напредовање врења су на име од велике важности беланчасте материје, које служе као храна оним сићушним гљивицама, које изазивају врење. У сазрелом, у старом вину има тих материја врло мало, али у соку од грожђа бива их до 2 и до $2^1/_2$ процента. Кад би при лежању вина на грожђу и те материје улазиле у вино, онда би их се за кратко време толико накупило, да се нашим обичним додатцима неби могло брзо наступање врења задржати.

Но на срећу спадају беланчасте материје у тако зване *колоиде,* који не могу ни мало да пролазе или пролазе само врло тешко кроз мембране, у нашем случају кроз дуварове ћелијица у грожђу. ***Сремском методом заштићава се дакле бермет од улаза беланчевина у вино, које би му биле само на штету*** и тако је та метода са гледишта научног потпуно оправдана. Гњечењем грожђа у вину и за тим цеђењем добили бисмо далеко непостојанији производ. С тога греше они, који при другом наливању туршију изгњече, јер тим уносе у бермет беланчевине, које ће бити први повод његовом кварењу.

Али и ако су по сремском поступку прилике за врење мање погодне, ипак нису оне потпуно уклоњене. С тога се мора прибегавати вештачким додатцима, од којих, што се спречавања врења тиче, опште мњење придаје највећу важност слачици. Али са сваким тим додатком дође у бермет и нешто беланчастих материја, тако, да колико они на једној страни помажу, толико на другој одмажу. С улазом ваздуха у буре накупља се све више услова за наступање врења, тако, да бермет — ако се брзо не потроши — најпосле проври и поквари се. Ипак би и у тако незгодним приликама могло сигурно да се спречи кварење бермета, кад би се у исти, пошто се почне да точи, унело нешто мало салицилне киселине (4—5 грама на хектолитар). Који бермет само за своју кућу производе, ти могу да чине то без икаквога страха и видеће отуд најбољи успех. За трговину по-

стоје још сметње, ради којих се не може још за сада препоручити општа употреба тога тела.

Друго средство, да се одржи бермет постојан, било би пастеризовање. Против истог не може бити никаквог приговора. Кад бермет достигне вршак свога развитка — а то се, као што сам напред навео, може лако познати по његовој специфичној тежини — онда га ваља оделити од туршије и пажљиво загрејати на 60—70°C. У том се загревању састоји управо пастеризовање. Огледом би се морало још дознати, да ли је нужно, да се у бермет пре грејања дода и нешто танина. Осам дана после пастеризовања се отаче. Ако је употребљен и танин, морао би се тада вишак истога уклонити желатином. На тај начин могао би можда бермет постати постојано вино.

Поред тога ваља непрестано тежити за усавршавањем квалитета. То ћемо постићи, ако пазимо, да је грожђе лепо, чисто и да су шепурине његове осушене — не сме на њима бити нигде зелених места —, а за наливање употребљаваћемо само јако, добро, потпуно сазрело вино. Што је више сушка у грожђу, у толико ћемо слађи и бољи бермет добити. И пелен се сме узимати само осушен; где се на то не пази, па се у буре међу чак и зелене стабљике, ту се бермет отеже.

Лако је могуће, да пракса не потврди сва теоријска посматрања као ваљана. Али без пробања и огледа нема напредка ни на једном практичном пољу.

За одређивање екстракта у вину постоји више метода. Највећма је распрострањено одређивање на основу специфичне тежине вина, из ког је алкохол уклоњен испаравањем. На тај начин одређивао је и писац екстракт сремскога вина, а служио се при том *Хагеровом* таблицом,*) не испитујући још тада самостално, у колико се може та таблица применити на састав сремскога вина.

Сада, приликом горњих студија о бермету, пружила ми се прилика, да у тој ствари дођем до извесности. Најпре сам за сваку пробу одредио екстракт непосредно испаравањем до сува и после на основу специфичне тежине вина без алкохола. Дотични бројеви израчунати су не само по *Хагеровој* таблици,

*) „Летопис“ свеска 141. стр. 12.

него и по *Балинговој* коју такође многи употребљују за ту цељ.

Ево бројева, који су добивени за упоређивање:

	Екстракт у процентима		
	Непосред. изнађен	По Хагеру	По Балингу
Вино	1·90	1·52	1·73
Бермет	5·82	5·16	5·87
Туршија	7·38	7·45	8·46

За обично је вино био дакле екстракт већи, него што га показује и једна и друга таблица. За бермет слаже се непосредно изнађени екстракт са бројем Балинговим, за туршију са бројем Хагеровим. Али како се не може у напред означити, која се таблица има за које вино употребити, то ни то слагање не значи много. Иначе су те таблице удешаване за северна вина, код којих је одношај између саставака ипак нешто друкчији него код нашег вина и у опште вина на југу, у ком се екстракт веома јако мења. Ко с тога хоће сигурно да иде, том не остаје шта друго, до да увек одређује екстракт непосредно.

Писац поступа при том овако: На температури од 15° С. измере се 50 кубних центиметара вина и улију се у суд од платине, у ком се у воденој купци испаре. Што преостане, држи се кроз $2^1/_2$ до 3 сата у сушници на температури од 100°. Пошто се за тим охлади у ексикатору брзо се измери. — Од бермета испарио сам 25, од туршије само 10 кубних центиметара. То се с тога тако чинило, јер није целисходно, да се мери више екстракта од 1 до највише $1^1/_2$ грама.

Поступак тај слаже се у свему са инштрукцијом, коју је издало о анализовању вина хигијенско звање у Берлину. Иста инштрукција састављена је на основу мишљења стручне комисије, која је о томе већала априла год. 1884. и у којој су били заступљени највренији немачки хемичари.

ЗЛАТОУСТ ДЕСПОТА ЛАЗАРА

ОПИС СТАРОГ РУКОПИСА

ОД СТОЈАНА НОВАКОВИЋА.

Бавећи се по другом књижевном послу у Крушедолу, паде ми у очи један лепо рађен рукопис, на коме застадох још више за то што видех да је био у библиотеци српске владалачке куће Бранковића и што је писан за Ђурђева сина деспота Лазара Бранковића. Пошто загледах у Шафарикове белешке, нађох тамо да га је Шафарик, обраћајући пажњу на друге ствари, врло мимогредом прошао, и не спазивши целу његову садржину. Пошто је пак Шафарикова белешка једини извор, по коме се о томе рукопису зна данас у нашој књижевности, то нека ово неколико врста послужи за исправку и допуну.

У Шафариковој књизи Geschichte des serbischen Schriftthums стр. 213. стоји о томе рукопису ово:

137. Des h. Johanes Chrysostomus Homilien geschrieben für den Fürsten Lazar Brankovič (st. 1457) 424. Bl. auf Papier in Folio, im Kl. Krušedol.

Nach dem Fürsten Lazar besass die Handschrift der Erzbischof Maxim, von welchem sie dem Kloster verblieben ist.

Рукопис је писан in folio крупним уставним словима врло лепога нацрта, по 24 врсте на страни, на мекој памучној хартији. Тетради су, по тадашњем обичају, обележене на првом и осмом листу на дну; у прве нема првог листа, али на њему није био почетак, који је цео; .кє, такође цела, има 4 листа, а .кѕ. колико бих рекао опет цела, има 5 листа; остале су целе и има их 53, и рукопис по томе има 416 листа не рачунајући ли-

стове што је књиговезац додао. На другој страни 7-мог листа **.мг.** тетради свршено је дело, а одмах је испод тога уставним словима запис: **Сіа книга архіепископа Маѯима бившагѡ деспота, храма Благовѣштеніа прѣсветые Богородице.** На страни 8-мог листа **.мг.** тетради има скорописом запис: **Сіа книга съписа се благѡчь-стивомꙋ и христолюбивомꙋ господинꙋ деспотꙋ Лаꙁарꙋ сынꙋ благо-чьстиваго и христолюбиваго Господина деспота Гюргіа. Въ славꙋ Господꙋ Богꙋ и прѣчистѣи тогѡ матери и въсѣмь светыимь и въ полꙁꙋ прочитаюштіимь.** Мало ниже истим рукописом има запис: **Писа Стѣфань доместикь ꙋ градꙋ Смѣдѣревꙋ.** А на дну исте стране има једна врста тајном буквицом: **Кпѡѳ ѿѯѿкѳюь ꙁоѡпь хргѳѕх ѡѯѿѕѿрцѿнх.***)

Садржина је тога рукописа ово:

1. Тетрад 1, лист 2. **Иже вь светыхь ѿца нашего Іѡан'на архіепископа Константина града Ꙁлатооустаго о рожденіи и о житіи и о иꙁгнаніи его, съписано же бысть Геѡргіемь архіепископѡмь Ѡлександрінскыимь.**

Почетак гласи:

Вьси древніи повѣстописци, ѡвая оубо ѿ прѣждеписаниыихь проповѣдꙋють, дрꙋга же и сами видѣвше, Моѵсы оубо великыи въ пророцѣхь иꙁ начела мира сего бытіе сь Богомь сътвореномь скаꙁа, таиноу ѿ него навикь, своима же не видѣ ѡчима егда сътворено бысть, таже по тѡмь дроугые книгы написа своихь людіи иꙁ Егупта исхѡдь и работы фараѡнѥ свобожденіе, иже ѡвꙋ оубо честь ѿ..... бывшихь Евреи слыша, вештъ..... же своима оучима ви-дѣвь, таже по редоу и прочее книгы жидов'скаго ꙁакона даже и до своего ꙋмрьтіа, и т. д.

Овај спис свршава се на првој страни трећег листа тетради **.кг.** Шафарик га није опазио, ма да је даље на страни 227 истога дела забележио препис истога дела, које се опет у Крушедолу налази, препис рађен 1593 у манастиру Кувеждину.

2. На првој страни четвртог листа тетради **.кг.** почиње: **Иже вь светыихь ѿца нашего Іѡан'на архіепископа Константіна града Ꙁлатоꙋстаго бесѣда о молитвѣ и о мытарии и фарісеи.**

Почетак: **Никогда не оучиваимь, вьꙁлюбленіи, спасенію на-шемоу промышленіе полагаюште, нь на вьждо дьнь мол'бы творимь**

---

*) По тајној буквици у Гласнику XXV. разликује се од јавнога натписа само тим што место доместикь има димкь.

кь улов҄ѣколюбцоу Богоу и наче вь молитвахь, велико бо ѥсть ѡроужіе молитва ....

3. На првој страни осмог листа тетради .кг. почиње: **Іѡан'на архіепископа Кон'стан'тина града Ȥлатооустаго слово вь неделю о блоудивѣмь синѣ.**

Почетак: **Присно оубо улов҄ѣколюбіе божіе проповѣдовати дльжни ѥсмы, тѣм' бо живемь и движем' се и ѥсмы, вь сем' же наче житіи дльжни ѥсмы се творити ....**

4. На првој страни седмог листа тетради .кȥ. почиње: **Иже вь светыихь Ѿца нашего Іѡан'на архіепископа Кон'стан'тіна града Ȥлатооустаго слово о оусьп'шихь и богатыихь и ништіихь.**

Почетак: **Принеси дьньсь паче прьвыихь дьнеи тьшт'ѣниѥ вь слово учитеꙗ'ства вьниидѣмь, вѣсть бо, вѣсть множицею слово вѣшити болѣȥнь и оучител'ство мѫдрено разорити печаль...**

5. На првој страни трећег листа .кѳ. тетради почиње: **Иже вь светыихь Ѿца нашего Ефрема Сіріна слово о трьпѣніи и о скончаніи вѣка и о вторѣмь господни пришьствіи, непрѣмѣнѣмь же праведныихь царствіи и бесконьчнои грѣшныихь моуцѣ, вина же исповѣданію и о божьствьныихь писаніи поученіе повелѣніе кыѥ соуть кьȥни вражіе и о беȥмльвіи пољȥи.**

Почетак: **Свѣтло житіе праведныихь како же сьвтит се нетрьпѣніем ли? сіе вьȥлюбниь, братіе, ꙗко моужьствоу матерь, пѣснопѣв'ць бо наоучаеть глаголѥ ....**

6. На првој страни осмог листа .л. тетради почиње: **Иже вь светыихь Ѿца нашего Іѡана архіепископа Кон'стан'тина града Ȥлатооустаго слово о апостолскомь реченіи, ꙗко вьси прѣдстанемь соудиштоу Христовоу да пріиметь кьждо ꙗже сь тѣломь сьдѣа и о соудѣ.**

Почетак: **Не пштевахь велика нѣка и паче ѥстьствьна вь прѣдніи дьнь вамь решти, ибо бѣхоу ѥстьствомь велика и вьсако прѣвьсходешта слово...**

7. На другој страни трећега листа .лв. тетради почиње: **Иже вь светыихь Ѿца нашего Іѡана архіепископа Кон'стан'тина града Ȥлатооустаго бесѣда о трьпѣніи и оумилѥніи и желаніи боудоуштіихь благь и о в'торѣмь пришьствии Господа нашего Іусоуса Христа.**

Почетак: **Молю вась, братіе, не тьчію Ѿ настоештіихь о божіимь соудити промыслѣ ни и Ѿ боудоуштіихь, настоешта бо под-**

книгь сѫть и троудь и пьприште, боудоушта же вьздааніа и вѣнци и вьзмьздіа.

8. На другој страни листа осмог .лг. тетради почиње: **Иже вь светынхь Ѿца нашего Іωанна архіепископа Кон'стан'тіна града Златооустаго въ юже югда пріидеть сынь чловѣчьскы вь славѣ Ѿца своего и вьси светы аггелы сь нимь, тогда седеть на прѣстолѣ славы своее и разлоучить ωвце Ѿ козлищь, и овѣхь оубо пріиметь, ыко ал'чоушта того напиташе и жеждоушта напоише и стран'на соушта сьвеводоше и нага соушта ωдѣаше и болешта посѣтише и вь тьмници соушта видѣше, и дароуеть имь царствіе свое, ωвѣхь же Ѿ сьпротивнынхь ωбличивь Ѿслеть вь ωгнь вѣчны, оуготовани діаволоу и аггеломь юго.**

Почетак: **Прѣсѣченіе сею сладости, юже часто питаемь се, не ωстанѣмь се, оуслышимь ныпѣ сь тьштаніемь и оумиленіемь вьсацѣмь вь нюм' же и послѣднемь слово сконча се вь лѣпотѣ** и т. д.

9. На првој страни листа трећег .лє тетради почиње се: **Иже вь светыхь Ѿца нашего Іωана архіепископа Кон'стан'тіна града Златооустаго бесѣда о пророцѣ Іωнѣ и Даніилѣ и трехь ωтрокь и о покааніи, речена же бысть вь выходѣ светынхь пость.**

Почетак: **Свѣтло дьньсь нашѣ тръжьство и свѣтлѣише ωбычныхь сьсловіе, что когда оубо юсть виновное поста исправлюніе юсть, се, вѣмь и азь, поста не настоештаго нь чаемаго....**

10. На првој страни листа петог .лѕ. тетради почиње: **Анастасіа мниха сінанскые горы бесѣда речена о шестомь псалмѣ въ выходѣ светынхь пость.**

Почетак: **Подобаюштее постомь начело чистаго покааніа виноу црькви подаеть иже вь шестомь псал'мѣ светаго доуха наказаніе, вь сем' бо псалмѣ оучими юсмы кынмь образомь Бога милостива сьтворити....**

11. На другој страни петога листа .ли. тетради почиње: **Иже вь светынхь Ѿца нашего Іωанна Златооустаго слово поученіе ниже о постѣ и о прѣстѫпленіи Адамовѣ и о лѫкавыхь и блѫдныхь женахь.**

Почетак: **Прѣдлежить намь, вьзлюбленіе, трапеза доуховна испльнь благыхь Ѿ божьствьн'ныхь писаніи испльнюема, не брашьнь погибаюштихь, нь пиштоу проливаюштоую истини оученіа...**

12. На другој страни четвртога листа ·мл. тетради почиње: **Іωанна архіепископа Кон'стантіна града Златооустаго вь петькь а недѣлю слово о постѣ.**

Почетак: **Грѣдеть врѣме всакои вешти, плωдωвь сьбранію потрѣбиѣ же жетва и іесень, кь сѣтвѣ же ꙁима и весна, кь постоу же и молитвѣ всако врѣме клюуимо. . . .**

13. На првој страни седмог листа ·ма. тетради почиње: **Іωанна Ꙁлатооустаго слово о покаяни и о оумрьшихь.**

Почетак: **Присно дльжны есмы, братіе, сь испитаніемь искати животнаго поути и ωкоудоу прибысть намь каꙁ'нь сьмрьтная. . .**

14. На првој страни петог листа ·мв. тетради почиње: **Іωанна архіепископа Константіна града Ꙁлатооустаго о лъжемыхь пророцѣхь и о лъженіихь оучителіихь и о лъжемыхь сретицѣхь и о ꙁнаменіихь скончанія сего ω тѣлесе хотештаго быти.**

Почетак: **Болѣꙁьн'но слово ѩко и еже послѣднее мнѣ ѩви се, нь и многы радости исплънь, болѣꙁьн'но оубо ѩко приближи ми се врѣме, іеже ωрѣшити се ω пльти. . .**

15. На другој страни шестог листа .ме. тетради почиње: **Іωанна архіепископа Кон'стантіна града Ꙁлатооустаго о петдесетѣмь псалмѣ и о покаяніи Давида цара и о Оуріи.**

Почетак: **Живописци оубо подражають хытрости іестьствомь, и растворше шари иконы видимыіе и плъти творетъ члоsѣческые и беꙁ'словеснаа и дрѣвеса и царе и радникы.**

16. На првој страни другог листа ·мѳ. тетради почиње: **Житіе и жиꙁнь прѣподобныіе Маріе Єгуптяныны.**

Почетак: **Таиноу царскоу добро іесть таити, дѣла же божія проповѣдовати славно іесть, тако бо рече аггель кь Товітоу по славнѣмь проꙁрѣніи ωслѣп'лен'нію оуію . . .**

16. На првој страни трећега листа ·на. тетради почиње: **Житіе и моученіе светаго великомоученика Євстатія и жены его Θеωпистиіе и чедь ихь Агапія и Θеωписта.**

Почетак: **Вь дьни царства Траіана идол'сцѣи жрьтвѣ ωдрьжештіи, бѣ же единь нѣкто стратилать именемь Плакіда, добра рода и славна, богать же ꙁѣло паче всѣхь. . .**

17. На првој страни осмога листа ·нв. тетради почиње: **Иже вь светыихь ωца нашего Іωанна архіепископа Константина града Ꙁлатооустаго слово кь ωстаюштіимь ω божьствьные слоужбы и о свештен'нѣи трапеꙁѣ и о соудѣ.**

Почетак: **Ѩкоже сѣюштіимь никаа же пол'ꙁа іегда при поути сѣють сѣмена, сице ни вамь іесть пол'ꙁа ω іеже слышати се Христіаномь, аште не и дѣли подобно имамы нареченіе . . . .**

18. На првој страни четвртога листа ·иг. тетради почиње: **Иже вь светыихь Ѿца нашего Іωанна архїепископа Константїна града Ȥлатооустаго слово о поучении.**

Почетак: **Проуе же толикыие благодѣти прїемшиимь намь вьса блага поудимь се творити даже толика блага дарованїа не ωбеȥьчьстнимь, аште бо и прѣжде поучьсти сїе достоина моукамь бѣхоу дѣюма. . . .**

Језик је и правопис, као што се по исписима и видети може за стари рукопис значајно правилан; интерпункција с приличним познавањем и следственошћу употребљена. Акцената нема нигде, ъ је веома ретко, премда су иначе правила Константинове реформе следствено држана.

ВЛАДИСЛАВ КРАЉ УГАРСКИ.

ИСТОРИЈСКА ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА.

НАПИСАО НИКОЛА В. ЂОРИЋ.

ОСОБЕ.

Владислав (посмрче) краљ угарски.
Карло VII. краљ француски.
Ђурађ Бранковић, деспот Србије.
Улрих гроф од **Цеља,** зет његов.
Никола Горански, палатин.
Владислав Хуњадија.

Велика властела угарске краљевине:
Матија Хуњадија
Михајло Силађија (Свилојевић).
Владислав, гроф од **Кањиже.**
Павле Хорват, заповедник у Будиму.
Јован Витез, владика варадински.
Севастијан Розгоњија, пријатељ краљев.

Розенберг, војвода краљев.
Балвањ, капетан у служби Силађијевој.

Краљица француска.
Магдалена, принцеза, њена кћи.
Катарина Бранковићева. Цељска.
Јелисавета, удовица Сибињанин Јанка.
Агне, ћи Николе Горанског.
Васпитаља Агнина.

Посланици краља Владислава.
Велики судија краљевине Угарске.
Један дворник краља Владислава.
Један дворник краља Карла.
Чауш.
Пророк.
Пријавник код Силађије.
Два гласоноше.
Један војнички вођа.
Народ, војници, девојке.

Место радње:

I. Чин у Футогу у краљеву околу. — II. Чин у Београду. — III. Чин у Темишвару и Паризу. — IV. Чин у Бечкереку и Будиму. — V. Чин у Будиму.

ПРВИ ЧИН.

У Футогу на улици, близу саборскога здања

ПРИЗОР ПРВИ.

Владислав Кањижа и Павле Хорват.

Хорват. Глас о том сваком срца косну се.
Кањижа. Међ живима нам нема Јанка већ.
За мало среће сијаше нам зрак.
Поноса нашег сунце помрча.

Хорват. Оваких јада скоро није било.
Народом целим страх овладао,
Од Београда Турци одбијени
Оставише нам много грђе зло
Њег' иљадама војске за собом.
Ужасна болест коси цео свет,
Најхрабриј' нам је срцем клонуо већ,
А не спомени друге невоље
Од брата брата што раздвојише.
Већ двоје нема, да би један другом
Отворили сад срца братински,
И ништа није тако тешко сад
Као бити мудар, знати наћи се
У бесконачној овој забуни.
На пример, ето, једне невоље,
Од грофа Цељског, — ко би веровао!
Кањижа. Шта, Улрих збира за се користи,
Трвење наше добро дошло му,
У мутној води богат риболов!
Хорват. И више. Он се осетио већ
Поуздан, силан, њему јер не гине
По смрти Јанка Хуњадија сад
Највише место поред краља нам.
Па силан тако усуђује се
И ужасима свим већ претити.
Кањижа. Он прети? То су речи замашне.
Хорват. И коме, — можеш лако мислити.
Кањижа. Не говоримо у загонетки.
Хорват. На против, све да јасно постане
И дођох амо. Слушај. Ви ћете,
Ви пријатељи стари Јанкови,
Са Владиславом сином његовим
Држат' данас веће преважно.
Рад чега, — немој објашњавати,
Јер то ћу знат' и сам погодити.
И нек је срећно, земљи нам на спас.
Кањижа. Са том девизом мио си нам гост.
Хорват. О хвала! Ја бих само сметао,

Јер многим не бих био овакав,
За каквога ме сада примаш ти.
Ја хтедох само знати, какав ће
Положај ваша странка заузети
Спрам деспота и земље његове.
Одавна су се ствари заплеле
Између њега и Хуњадијевића —
И до сад, докле велики покојник
Бејаше нашој круни потпора,
Још којекако то се трпет' могло:
Силађија се најзад мораде
Одрећи, нуждом нагнат, освете.
Ал' никад није заборавио он
На свога брата, који погибе
Готово мучки од Ђурђевих људи.
Сакриван дуго плам под пепелом
Приликом првом сад ће букнути,
И кога зграби штедети га неће.
Ја никад нисам баш ни веровао
У лабав, једва одржаван мир,
Ал' сад у њега веровати неће
Ни други много лаковернији.

Канижа. Колико знам и краљ и цељски гроф
Толико исто верују нам у њ.
И они поред ствари, што се тичу
Спољашњости и рата с Турцима,
Још више канда о том већају.
У део паде теби међу тим
У њином друштву да си боље виђен
Као заповедник будимскога града
Нег' ико од нас.

Хорват. Али да се ја
Са њима дружим, то тек нећете
Мислити.

Каниужа. Ко би тако мислио!
Напротив тебе, као и Горанског,
Ми знамо какви вежу односи
За Хуњадија дом и за нас све

У неизвесним овим данима.
Владислав, глава наше странке сад
Заручен је са Агном Горанском,
Твог пријатеља ћерком млађаном.
Ал' то ће сад у доба решавања
И рада бити добро пре нег' зло.
Не бој се, није тајно остало
За нас, да рад и цела наша ствар
Од тебе има много чекати.
Ти стојиш тако близу Николи,
А овај цељском грофу Улриху,
И тако даље провлачи се конац
До највишега места. То нам пак
Ни мало није незначајна ствар:
Јер дознати у доба рада нам
Шта Цељски с краљем, шта ли краљ са њим,
Шта с Бранковићем оба смерају.
Не бој се, тајни гласи ужаса,
Што рију испод земље, дошли су
До знања нама; за то мало час,
Кад чух да Цељски прети, одмах ти
Тајени гласи доста јасан вид
Добише. Може л' бити истина,
Да Улрих прети смаћи синове
Јуначкога нам Сибињанин Јанка?
Говори! Кидај једном с опаким,
Са пријатељ'ма лажним. Писмо му,
Чујемо, неко ухваћено је л'?
А Цељском од нас које ближи него ти?
Ту драгоцену дакле услугу
Учинио си ствари нашој ти?

Хорват. Случајно имам —

Канижа. Дакле истина!

Хорват. Од пријатеља поузданога. —

Канижа. То писмо?

Хорват. Писмо —

Канижа. Грофа цељскога?

Хорват. Деспоту тасту

Кањижа. О јабукама оним ужасним.
Хорват. Ха, ха, ха! Јабуке, јабуке!
Та јабуке су поклон врло леп,
Кад човек престар буде, онда се
У њему буде жеље детиње,
Па тако сад и стари Бранковић
Са јабукама би се играо,
А мили зет му ита с поклоном,
Да таста тако чим раздангуби:
За забаву му спрема играчку.
Кањижа. Ужасну шалу збијаш са мном ти.
Пријане, ћери Горског заручник
То грозно писмо мора имати.
Имаш га?
Хорват. Ћери Горског заручник?
За њега имам.
Кањижа. Где је?
Хорват. Драги мој!
Ти рече, да је врло добра ствар,
Што ја, уз вашу странку држећи,
Овако место код противника
Заузех, што сам ја у моћи тамо.
Не заборави, да због тога баш
Најлабавије на раменима
Почива моја глава. Пријане,
Добивши писмо, о коме је говор,
Да ли би могао заборавити
Из чијих си га руку добио?
Кањижа. Разумем. Имаш бризи разлога.
Ал' када *мени* ово повераваш,
Умесно није да си брижан с тога.
Од мене часна реч за ћутање:
Што желиш вечна тајна остаће,
Ни од нас нико неће знати је,
Ван оног чије коже тиче се.
Хорват. Од тебе ће га дакле добити
На употребу млади Владисав
И неће знати од куда ти је.

Кањижа. Дивота.
Хорват. За њега сам га и припремио.
Кањижа. Да не мож' боље бити!
Хорват. Драги мој, (да му писмо.)
Ја скидох с леђа једну бригу с тим.
Код краља сад се већа, шта ће се
Са Силађијем, с вашим позивом,
Хоће л' се ићи већ у Београд.
И заклетва је већ од њега стигла
У његово и Владислава име,
Да позив овај не крије у себи
Никакав злобно скован умишљај.
И прилике су све за посету.
Кањижа. А шта би знао друго чинити?
Ваљада с' неће краљ постидети,
Да види славу поданика својих,
Истоветну са славом његовом.
Хорват. И глас и савет уложићу ја
Да буде тако како ви желите.
Кањижа. Без успеха ти неће бити труд.
Хорват. И ја се надам. Збогом остај сад! (Одлази.)
Кањижа. У здрављу, скоро с добрим гласима!

ПРИЗОР ДРУГИ.

Кањижа (сам.)

Кањижа. Доиста, дани ужаса су ту!
Тај човек, њихов друг и пријатељ,
Долази сам да шпијунише њих.
Је л' то могуће, је л' то било где?
Је л' човечанство чуло за то још?
Ја не знам, али гледам очима,
Не смем, ал' морам веровати ипак.
Он, таман сад и наименован
За команданта граду престоном,
Овако своме доброчиниоцу
Улриху — јер његово дело беше то —
Захваљује се! То је први плод

Господства новог, новог реда ствари.
За пријатеља нама нуди се,
Са услугом нам за то долази.
Нек буде, али умећу се ја
Од гује, ако такав узбуде,
И чувати. А врло нужно је
И таког друга да имаднемо,
Кој' нити сме са нама нити с њима.
Од њега, као заповедника
Будимског, на тај начин имаће
Користи красне цела наша ствар.
Мораћу о том проговорити
И са Михајлом коју озбиљну.

ПРИЗОР ТРЕЋИ.

Јован Витез (долази.)

Витез У мисли си нам неке потонуо.
Времена тешких то је горки плод.
Кањижа. Ах, благослови, оче пречасни,
Спомени нас пред лицем господа.
Мећ живима нам Хуњадија нема.
Витез. Шта рече? Јанка Сибињанина?
Кањижа. За овај удес ниси знао још.
У путу амо ниси могао ти
На таке тужне вести мислити,
Па ма да ником није сигуран
У Београду вајном живот сад.
Витез. Ах, пријатељу, како, где и кад?
Кањижа. За ужас, кој' нам оставише Турци
За собом, да нас немилице коси,
Без сумње већ си дознао и ти —
Тај ужас нам и Јанка покоси.
Витез. Помози боже нама слабима!
Кањижа. Ал' Јанку ипак није помогао.
Витез. Његова воља тако нареди.
Кањижа. А наша ствар? О, божји човече!
Ти можеш тако ладан бити сад!?

Зар твоје очи, које провиде
Промисао божји, зар не виде сад
Пред нама како црна бездна зја.
Ти, који даље векове прозиреш,
Копреном мрака нама слабима
Све од искони, оче, скриване,
Да л' видиш, оче, не у вековима,
Већ шта ће сутра дан тај крвник наш,
Немачки властољубац, онај похотник
Од Цеља Улрих шта ће чинити?
О да си само осмеј отровни
На заједљиву лицу смотрио му
С којим је глас о смрти јанковој
Дочек'о. Има л' за то речи још,
Ил' само гњева, само освете?
Витез. Гњев божји пашће на издајника,
За отров ће се наћи утука.
カањижа. Колико рада, труда требаше,
Да отаџбину милу спасемо
Од нападача северних и јужних!
Хуњади, бич и гром за Турчина,
Хуњади, Немцу камен спотицач,
Горостас, који моћном десницом
Ударцем једним смрви венце све
Освојиоцу гордог Цариграда,
Он, чији громки усклик убојни
У бегство баца војске Азијата,
А Немцу чак и с гордога Балкана
Одјеком једва чујним, али страшним,
На срце пада, као ладни лед —
Он више неће својим именом
Најтврђи бедем отаџбине бити:
Тај бедем паде. — И са падом тим,
С његовом смрћу оживљава већ
На војну жеља дивљем Турчину,
А Немцу, да се отима о власт.
Витез. Код краља ко је?
Кањижа. Ко, ван цељски гроф?

И мреже своје распиње већ све,
Да неискусног младог Владислава
Окрене тамо, куд га демон сам
На јаде води целој Угарској.
Витез. Начина нема зар, да с' ова звер
Са опаснога места отера?
Кањижа. Мудрошћу, чашћу и отворено,
Ил' како мислиш војевати с њим,
Кој' врагу отѐ сваку вештину,
Да ситом види своју таштину,
А сјајном своју голу Немштину.
И заборављаш, да је уз то он
Садањем краљу ујак, саветник,
Да краљ на све нас гледа *његовим,*
А својим оком не, да црни план
Пропасти наше, давно скован већ,
У овом часу можда потписује
Владалац, нећак истог Улриха.
Па судите сад сами шта ћете.
Витез. О, то је, да се не може поднети.
Кањижа. А, гле, Silaђи! — Којом срећом ти?

(Долази **Силађи** са **Балвањем** и пратњом.)

ПРИЗОР ЧЕТВРТИ.

Силађија.

Силађија. Из Купиника враћајући се
У Београд вам идем. Надам се
Гостима. Како стоји? Шта је ново?
Кањижа. Још неизвесно све и тешко све.
Силађија. Несрећа наша позната ми је;
Губитак добро сваћам велики,
И наше странке тешки положај.
Ал' ја и добрих носим гласова:
Почетак, обрт срећи већ је ту
И прву рану неизлечиву
Крвнику нашем, ја сам задао.
Кањижа. Где? Како? Којом лепом приликом?
Силађија. Пресекао сам извор свемоћи

Од Цеља грофу. Извор тај ће сад
Да почне нашу странку крепити.
У овом часу, кад вам причам о том ја,
У тавницу се слази стари враг,
У оку што нам свима беше трн,
А мене још за срце уједе
И рођеног ми брата млађаног
Са света смаче. Деспот Ђурђе је
Мој роб.
Кањижа. Твој роб? О, срећни Михајло!
Витез. О, несрећни мој стари пријане!
Кањижа. Ал' како? Причај, како се то збило?
Та он се уме вазда чувати.
Силађија. То стоји, па је преко краља чак
Од мене часну извукао реч,
Да може мирно ић' у Купиник.
Витез. И ти си дату погазио реч?
И пљунуо си ти на своју част?
И тим почетком дође да се хвалиш.
Силађија. Честити оче, чашћу и поштењем
Ти војуј; ми смо грешни; не знамо
Ми дуго бират' најмудрија пута.
Витез. А где га стиже, да га заробиш?
Силађија. Пред Купиником чекао сам га.
Витез. У заседи.
Силађија. Да како!
Витез. Јуначки!
И заплашио старца излетом.
Силађија. На против; старац сабљу потеже.
И док му није сабља маџарска
Два прста с десне руке смакнула,
Није се дао ни погледати.
Витез. И голобради твоји бећари
На то су седог старца везали
У деведесет тешких ланаца,
За деведесет љета његових!
Заиста славно, похвално јунаштво.

Кањижа. Ал' молим, оче, ман' се придике.
Шта даље би, мој добри пријане?
Силађија. Са деспотом је готов уговор,
По коме прва своја града три
У нашој земљи, која држи сад,
Са свим', што уз њих иде, баштинама
И трговима свим' уступа мени
И мом потомству сад и за навек.
А осим тога за брата ми главу
(Нек му је спомен блажен) — потписа
Сто хиљада све златних дуката.
За јемство томе углављено је,
Док стигну новци, да у Београду
Таоцем буде деспотовица.
Витез. А шта ће на то рећи краљ угарски?
Силађија. Шта може рећи? То је моја лична ствар.
За брата мога то је освета,
Још како блага, јер не тражим ја
За главу главу, него дуката.
Витез. Баш то је оно, што ти квари све
И разбојником слика те пред светом.
Не заборави, да ће слику ту
До најситније једне цртице
Пред очи краљу вешто сад изнети
Гроф цељски, његов ујак, саветник.
Не заборави, да је исти краљ
На сабору земаљском овдена
И да ће сада, када ми
Остаемо сами без старешине,
Без муке сабор сав приволети,
Да прими све, што на решење дође
Од њега, другим речма: од Улриха.
До сутра — можда још и до вече,
И овог часа може доћи глас,
Да нас је снашао тежи удар сад
Од саме смрти Јанка великог:
Да је тај исти смртни крвник наш,

Тај дошљак, Немац, свима мрзак нам,
Највише место заузео у земљи,
Да дрма целом краљевином овом,
А нас у прах да баца, да нам се
И самим можда титра животом.
Силађија. Ја чујем, да је скоро извесно,
Да краљ на првом месту износи
Пред сабор предлог, да се цељски гроф
За палатина краљевине прими.
Кањижа. И како стоје ствари: одлука
У његову је корист извесна.
Ми нисмо стигли, ратом збуњени,
Да развијемо јаче делање.
Док ми у војни сабље ломисмо,
Он овде своје мреже расплете,
Да присталица улови што више.
Без нас је сабор и отворен тај,
Прилике зле су нас искључиле
Из већања о тако важним стварма.
Силађија. Ал' ја му не ћу власти признати,
Па макар знао главе губити.
Нек реше они како им је воља;
Краљ неће моћи да нас не посети:
У Београду дакле ми ћемо
Решења њина октроисати
На други, могу рећи, начин наш.
Ил' ја, ил' Улрих; један пасти мора.
Ја нећу моћи пакосника тога
У Београду гледати крај краља,
Да ми се смеје, да ми приповеда
О ниском роду мојих сестрића.
Потегнућу пред самим краљем мач
И збрисаћу му једним ударцем
И подли осмеј, а и живот с њим.
Да живи наша домовина мила,
А доле с њиме, доле с Немцима!
Сви. Доле с Немцима!

ПРИЗОР ПЕТИ.

Долази **Владислав Хуњадија.** Пређашњи.

Владислав. Шта значи овај усклик, ујаче?
Силађија. Он значи теби, Владиславе, спас,
А душманима твојим јад и смрт.
Толико дугом борбом учени
Нађосмо, да је излаз једини
У смрти општег нашег злотвора,
Од Цеља грофа.
Владислав. Краљева ујака
И деспотова зета?
Силађија. Од куд сад
У тебе ових речи?
Владислав. Ујаче!
Ти мрзиш оба ова имена,
Ал' ја те морам сетити и трећег:
Уз њих је вазда и Никола Горски.
Силађија. И кћи му, женски друг и вођа твој.
Владислав. Заручница је моја Агнија.
Силађија. Још ће нам једно ништавно девојче
На путу среће отаџбине бити!
Остави така посла, Владиславе.
За срце мени поста давно нож,
Што с тобом сваки склапа рачун свој,
Бајаги теби самоме на спас.
Понајпре онај стари издајник
С унуком својом, ћерком истога
Од Цеља грофа, стари Бранковић
У замке тебе хтеде спетљати,
Ал' срећа даде, избависте се
И ти и млађан Матија од тога.
Сад онај други кује планове
У породицу да нам те увуче.
Мој Владиславе, Јелисавета,
Та телом слаба кћи, као отац духом.
Агнесом се је сада назвала
За оца место Цељског примила
Горанског. Судба твоја иста је.

Немачке сплетке оста жртва ти,
Немачке и још Бранковићеве,
Јер добро знадеш крвне везе њине:
Агнеса твоја поносно потомче
Лазе је цара српског, и као што
И Улрих Цељски много рачуна
На крвну везу с истом кућом том,
Исто тако ти
И сам Никола не заборавља
На исто сродство никад, нећаче.

Владислав. Ни за ким ја се поводио нисам,
Већ само срцу своме годио.

Силађија. Тим горе: сам у замке запао.

Владислав. Тим боље! Какву корист ми имамо
Од вечне свађе, вечнога гложења?
Зар нису *тиме баш* отворена
Туђинцу, а и Немцу самоме,
Од нашег дома врата вечито.
Не, доста беше грешака од нас.
Пораза доста.
Ја знадем, да је већ свршена ствар,
Да Улрих узме прву власт у земљи,
А поред њега Никола од Горе.
И ко је томе крив, до исти ми,
Раније што се не измирисмо.
Док отац беше жив још могосмо
Пред њима бити вазда силнији.
Ал' сад је, ето, дошао ред на њих,
А измирења нисмо стекли ми
Док могадосмо корисног по нас.
Једини излаз остао је сад
Баш тај, на који тако вичеш ти,
И који срећом није наметнут,
Но прилике га саме донеле.
За то је частан, јер је слободан.
Ја љубим ћерку Николе Горанског,
А то је доста све да престане
И сам даречеш: излаз најбољи.

Силађија. Док живи Улрих тога никада.
Владислав. Још две три речи, драги ујаче!
Од свију ја сам можда ја баш тај,
Кој' жели више него икоји,
Да овој тешкој гложби буде крај.
Познајем добро грофа Цељског ја,
Тај неће лако уступити нам
Пред силом; он је човек грамзивац
И отмичар и можда мало поштен,
Ал' тим је више јогунаст и тврд,
Па доста баш и храбар, — тол'ко бар
Са места свог да сваком науди.
Не ваља дакле прилике му дати,
Да краљу уши пуни подозрењем,
Јер краљ је млад и њему наклоњен,
Од детињства му слуша савете.
Велики део доброг срца свог
Ујаку давно поклонио је.
Пазите дакле и код краља самог,
На који начин закуцати ваља
На краљевско му срце млађано.
Пазите, да вам не одговори
Из њега *Цељски* место Владислава.
Канижа. Ти тако збориш, а и не знаш још
Какав се ужас теби мирољупцу
Припрема тамо, где се миру надаш.
Ти збориш мудро, ал' је цељски гроф
С мудрошћу и лукавство здружио.
(Даје му писмо.)
На, читај, па се свладај како знаш
И ради како нама светујеш.
Владислав (прочитао.) О боже, о, да грозна ужаса! (*Чита*)
„Две јабуке ћу из Београда
У Смедерево теби послати,
С којима ће ти врло мило бити
Поиграти се међу својима."
То пише исти Улрих, исти гроф,
То пише тасту своме мили зет,

И за то нам у Београд долазе.
За то их зваемо!
Куњижа. За то!
Владислав. Страхота!
Силађија. Две јабуке, две главе Хуњадијевића!
С том намером ће у Београд гроф,
С том намером и сам ће можда краљ.
Владислав. Од куда писмо? Ватром сагорело!
Куњижа. Из поуздане руке добијено,
Од пријатеља доброг послано.
Владислав. Не могу. Немам тол'ко памети,
Да верујем; помози, драги ујаче,
Видим ли добро, знам ли читати.
Силађија (чита.) „Две јабуке ћу из Београда" —
О, мирби држи сада придику.
Владислав. Ах, међу нама нема, ујаче,
Одвојитога више мишљења.
До дна је моје срце рањено,
У крви све је запливало већ.
Ал' ипак морам с свама сад и сам:
Са силом силу ваља сузбити,
О главу главом ударићемо,
Па која прсне нек је носи враг.
Остајте збогом. Спремни будите
За Београд, јер скоро ће и краљ
Онамо с грофом и са Немцима.
Од Горанског сам дознао мало час,
Да се је најзад приволео краљ,
Добивши од нас тражену заклетву,
Да Београд нам избављен посети.
Пазите: пратња, коју води краљ
И којом непосредно сами гроф
Управља, да вам *не уђе* у град.
Јер на хиљаде он ће Немаца
Повести собом, е да боље лов
На јабуке му оне испадне.
Са Горским још се морам видети,
А вама свима збогом, другови!

Силађија. Колико знадем нећеш премного
Остати ради тога. Никола
И сам ће скоро амо.
Владислав. Заиста.
Уговорио је са мном састанак.
Силађија. Уз њега ћеш и даље остати
Све као до сад. Он ти може бити
Спрам краља заклон, јер код краља он
Толико исто вреди као и Цељски.
Међу тим мудро, нећаче, и с њим.
„Две јабуке ћу из Београда“ —
Из памети не губи никако.
Владислав. Из памети би изгубио њих
Кад не бих само ни имао памети.

(Одлазе сви.)

(Наставиће се.)

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПРИПОВИЈЕТКЕ

ИЗ ГОРЊЕ КРАЈИНЕ.

СКУПИО ИХ ВЛАДИМИР КРАСИЋ.

---

1. Царев син и Оштар дан.

Био неки цар, па је имао сина јединца. Отац би био јако рад оженити својега сина, али овај се није никада ни у коју цуру хтјео да заљуби. Једнога дана изиђе царевић на прошетњу крај мора, иза једне шуме, кад на једном, али ти иде по мору брод и на броду отворен прозор, а на прозору цура. Док он њу види, одмах се у њу заљуби и заволи је тако, да се одмах разболио. Све дивани: „Умријети, умријети!" И, гле, баш умријети! Најпослије дође најстарији лекар и каже, да му се не може помоћи. Управ исти дан стајао је и један малар крај мора, кад се по мору провезао брод и ђевојка, и он наслика онако скупа брод и ђевојку на прозору. Малар се, дакле, сад спреми, да он иде пробати лијечити царева сина. Кад је дошао пред двор, замоли, да га пусте унутра. Али га не хтједоше одмах пустити, ван му рекну: „Не можеш; син царев умире." Тада он рече: „Али пустите ме, можда ћу га ја излијечити." За тијем га пусте пред царева сина. Како малар к њему уђе, помоли му одмах слику ђевојчину. Царев син одмах скочи, па ухвати малара говорећи: „Дај ми је, ђе је? Немој се шалити!" Малар рече: „Немам је ту; али ћемо је наћи." Брже царев син даде ухватити коње под кочију, узме новаца доста, па сједе с маларом, да иде тражити ону лијепу ђевојку. Кад су већ цио дан путовали, срету једнога човека, а то је био Оштар дан. Он их пита, камо иду; они му кажу. А он рече малару: „Ти, господине, хајде сад кући, а ја ћу ићи тражити непознату ђевојку; па ако је нађемо, онда ћемо се веселити." Малар се врати натраг, а њих два оду. Кад је била ноћ, дођу они у

једну шуму, и унутра нађу једну кућу. Кад они унутра, али столови намјештени, тањири накладени, само да се једе. Али рече Оштар дан: „Не ћемо,“ и отиду у другу собу, и тамо све постављено: само клади па једи. Сад спреме коње, па сједну вечерати. По што су вечерали, царев син леже спавати, а Оштар дан остане сједећи. Кад али ето ти дођу виле унутра, па се стану разговарати. Онда рече најстарија вила: „Мама, овђе крст мирише!“ „Јест, кћери,“ рече она, „царев син и Оштар дан иду тражити једнога краља кћер; али не ће је наћи; јер да знаду, што не знаду, ласно би је нашли. Кад отиду одавде, срешће их дивља планина, преко које не ће моћи пријећи, јер нема никуд цесте; него на крају те планине има јабука, и на њој три јабуке да уберу, па да се једном баце на планину, одмах би им се цеста начинила; али да оставе и кад натраг пођу.“ Оштар дан све то запише. По што је свануло, рече царев син да оду. Али оштар дан још не да, него рече, да још остану. У вече опет дођу виле, као и прије. Онда рече средња вила: „Мама, овђе мирише крст.“ — „Јест, кћери, царев син и Оштар дан траже краљеву кћер, али тешко да је нађу; јер да знаду, што не знаду, ласно би је нашли. По што пријеђу дивљу планину, срешће их море, преко њега не могу никако; него на крај мора имаду три јагоде; да уберу те три јагоде, па да једну баце на море, одмах би им се начинио мост; али да оставе и кад отуд пођу.“ Оштар дан опет запише. Кад буде у јутру, опет вели царев син, да иду; али Оштар дан не да, већ каже, да ће још један дан остати, па да ће онда ићи. У вече опет дођу виле, као и прије. Тад рече најмлађа вила: „Мама, овђе мирише крст.“ Мати јој одговори: „Да, кћери, царев син и Оштар дан иду тражити краљеву кћер; али тешко да је нађу; јер кад пријеђу дивљу планину и велико море, онда ће их срести гвоздена планина, која је свезата са небом и земљом; него на крају те планине има љеска и у њој три младице, да укрше те три младице, па да прекрсте на планини, сама би им се цеста начинила; али да оставе и кад отуд пођу, ваљало би им.“ Оштар дан запише. Сјутра дан, чим је свануло, дигне се царев син и Оштар дан на пут. Најприје срете их дивља планина. Царев син пита: „Шта ћемо сад?“ а Оштар дан погледа на страну, те упази јабуку,

брже убере све три: једну баци преко планине, а двије остави. Док је бацио јабуку, одмах му се начини цеста, и они пријеђу. Кад су прешли преко дивље планине, срете их велико море. Царев син опет пита, шта ће, а Оштар дан погледа те види три јагоде; брже убере све три, једну баци на море и одмах му се начини мост, а двије остави у џеп. Сад пријеђу преко мора и отиду даље. На једном срете их гвоздена планина, која се свезала с небом и земљом. Сад царев син пита: „Шта ћемо? Све смо некако прешли, ма ту не ћемо.“ Оштар дан ништа не вели, већ се огледа и нађе лијеску и у њој три младице: сад укрши све три, једном прекрсти преко планине, а двије остави за други пут, и одмах му се начини цеста. Онда они лијепо пријеђу и отиду даље. Кад су они већ доста далеко отишли, дођу у један златан град. (А вила им је још прије казала, да ће наћи ту цуру у томе златном граду.) Дошавши тамо, царевић се намах упише код цара, да би рад с његовом кћери разговарати се. Цар му допусти и рече: „Три дана ти је слободно виђети је: први дан шест часа, други десет, а трећи тринаест.“ Први дан само ју је виђео; други дан су се спознали; а трећи дан договоре се, како ће побјећи. Ђевојка њега напути, нека он даде начинити од злата коња и приковати за руду. Коњ тај нека буде шупаљ на ребрима, „па ћеш“, вели, „мене унутра затворити“. Царев син брже начини коња златна, прикује га за руду, и тако је чекао до подне. Кад је царска вамилија изишла на прошетњу, царев син попане ту ђевојку, па је однесе и затвори у коња, па бјежи с њом кући. Цар то опази, те се отисне за њима у поћеру. Дошавши до гвоздене планине, Оштар дан прекрсти младицом, и начини им се цеста, а они бјежи. Али и цар прекрсти младицом, те му се дала цеста. Кад к мору, Оштар дан баца јагоду, а мост им се гради; али и цар баца јагоду, па иде за њима. Кад су стигли до дивље планине, Оштар дан баци јабуку, а цар је нема, и тако побјегоше с ђевојком. Пошто су дошли опет у ону планину, ђе су најприје ноћили, отиду у исту кућу, и ту заноће. Послије вечере рече царев син, да иду спавати; а Оштар дан рече, да ће он сједити. Истом што је царев син заспао, дођу виле опет, па рече једна између њих: „Мама, овђе мирише крст.“ А мати рече: „Јест, кћери; царев син и Оштар дан

воде кћер једнога краља; али је се ипак не ће ужити; јер откад је царев син отишао од куће, њему се чини да нема него три дана; али тому има већ управ три године; и у том је њему умрла мати, а отац му се оженио маћијом. Сада кад они дођу ниже двора, срешће их маћија на мосту и даће сваком по једну чашу вина нека попију. Чим то вино испију, постаће од њих два слана камена.“ Оштар дан то одмах запише. У јутру чим сване, дигну се на пут. Како дођу на мост више двора, срете их маћија и даде сваком по једну чашу вина да попију. Оштар дан кад је виђео то, рече им: „Кад сам вас саставио и толико се за вас промучио, ја ћу и то попити, а ви будите сретни.“ То рекавши узе чаше с вином, те испије обадвије, и на мах се створи у слан камен. — Послије три године добију њих двоје сина. Једне ноћи усни царев син ђе му некакав чоек каже, да закоље то своје дијете, па ону крв да ухвати и пошкропи онај камен слани, да ће одмах оживети опет чоек. Он то одмах, како је свануло, каже својој жени, а она му рече: „Па слободно.“ И он закоље дијете, па однесе крв и пошкропи камен њоме и чоек одмах устане. Сад се дигне царев син и Оштар дан у двор. Кад су дошли у собу, упита Оштар дан царевића: „Шта то имаш на столу?“ „Ништа; шта би било?“ одговори он. Оштар дан приђе к столу, те подигне покровац; али дијете лежи заклато. Тад га Оштар дан прихвати руком, а дијете се макне један пут, а послије се дигне. Царев син онда убије маћију, оца прођера, а Оштар дан отиде по свијету опет чуда да ради.

2. Моћ бурме

Био је један јако сиромашан ђечко, а није имао ни матере ни оца. Сад се он дигне тражити службе. Идући тако, срете га један поп, па га упита: „Камо, мали?“ — „Идем тражити службе“. — Е, па добро, ти тражиш службе, а ја слугана; хоћеш мене служити?“ „Хоћу“, рече мали, зашто не бих. Поп га упита: „Како ти је име?“ „Раде“, одговори мали. „Ја нећу Раде“, рече поп и пође даље. Мали отиде иза брда, па опет срете попа. Поп га опет пита, камо ће, а мали каже, да иде тражити службе. — „Како ти је име?“ „Раде“, одговори мали. На то поп рече: „Ја не ћу Раде; један ме је служио,

ал' није био добар, па не ћу више ниједнога." Мали отиде опет, па претече попа. Тад га он пита: „Шта тражиш?" „Тражим службе", одговори мали. — „Па би ли ти ишао к мени служити?" — „Бих, зашто небих". „А како ти је име?" запита га поп. „Раде", одговори он. „О, дакле сте сви Раде!? Е, па добро, ваљда ми је Бог одредио, да имам само Раду за слугана." Поп одведе малога кући, па му даде овце да гони у пашу. Кад је мали био код оваца, увијек би га чобани тукли и неби му дали бити са собом. Мали се тужио попу, а поп онда удри пастире. Један пут ухвате чобани змију, па је баце у ватру. Мали то гледао. На један пут га змија стане звати: „Извади ме одавде, по Богу брате, платићу ти добро!" Мали узме барило (посуда, у којој се носи вода), па очепи, а змија униђе унутра. Кад је било два дана, мали јој умузе варенике унутра један пут, па други пут; и тако јој је музао сваки дан неко вријеме. Кад је било доста дуго, рече он: „Сад идем виђети, што ради моја змија". Очепи барило, али она не може из барила да изиђе. Он скине обруче, кад тамо, ал' она нарасла управ колик' барило. Тада она њему рече: „Хајде ти мене носи к моме оцу; он ће теби добро платити. Онда се мали сагне, а она се њему смота око врата, па хајде. Идући тако далеко, дођу међу велико камење. Пошто су се примакли једној великој пећини, змија рече њему: „Овђе ме носи унутра! Тебе ће сретати силне змије, ал' ти се ништа не бој. Кад дођеш к моме оцу, он ће те питати, шта ћеш да ти плати, даваће ти новаца; али ти немој ништа узети, већ ишти ону бурму, што му је на руци." Ушавши у пећину, мали се препадне од силнијех змија, што су се испред њега провлачиле; али док она змија писне, већ никаква и не гледа у њега. Кад су дошли у сред пећине, али на бадњу новаца лежи један змијаћ велики. Сад мали дође к њему, а змија сађе к своме оцу и загрли га. Онда змијаћ пита малога, што ће за плаћу? „Хоћеш", вели, „новаца?" А он рече: „Ја нећу ништа, ван ту бурму, што ти је на руци". Он му даде бурму, а мали се врати кући. Змија га испрати и каже му: „Метни ту бурму на прст, па што гођ замислиш, то ће ти бити". Мали се растане и отиде. Кад је дошао кући, метне бурму на руку, па помисли: „Сад хоћу да имам дворе као и цареви". И намах му се створе двори. Виђевши то, помисли:

Сад бих се морао оженити и то од цара. Метне бурму на прст и замисли цареву кћер. Док је замислио, ето му је ту. Сад она њега пита, како је он могао то стећи и како је она дошла к њему. Он се брани и брани, ал' најпослије јој каже. Од сад жена стане пазити, како би она добила ту бурму. Једну вечер он заспи, а жена му се привуче и украде бурму, па је метне на свој прст и замисли: „Да мој чоек буде као и до сада, а ја да сам код мога оца". И тако намах буде. Кад се мали пробудио, али он у сиромашној постељи лежи; гледа око себе, али нема ништа већ сиромашна колибица. Тражи бурму; али ни ње нема. Он, онако жалостан, дигне се, узме пушку, па иде у лов, а за њим иде ћено (пас) и мачка. Онако жалосни дођу до једне ријеке. Мали стане ловити рибе, а ћено и мачка договарати се, како би добавили бурму. Онда се договоре, да иду и да неће натраг, док је не нађу. Кад су се тако договорили, отиду у воду и препливају је, па хајде по суву. Идући тако дођу у царев град. Ушавши унутра, ћено се сакрије, а мачка пази, како ће ка царевој кћери. Сад изиђе из јаме миш грдан; а то је био цар од миша. Она га попане својијем шапама иза врата, а он стане се копрљати. Мачка њему вели: „Не бој се ти ништа, ја те нећу појести, само ми мораш казати, ђе лежи царева кћи, и ђе она држи бурмицу." Миш јој рече: „Добро, пусти ме, па хајде за мном, и ја ћу те довести тамо." Мачка га пусти, а он хајде пред њом. Сад дођу до собе, ђе је она била. Миш узме па глођи под својијем зубма, а мачка одгрћи за њим. Кад је миш проглодао под, рече мачки: „Ево, ја сам ти начинио пут, а сад ради како знаш." Мачка се лијепо пришмуга к њезиној кревету, па мисли, да ће ма на који начин добити бурму. Најпослије се домисли нешто, па се прошуња и нађе локвицу, па замочи свој реп унутра, те га превуче њој преко зуба, а царева кћи „пфи! пфи!" стане пљувати, а бурмица испадне на земљу, мачка је брже ћапи, па бјежи с њом. Сад се састане с ћеном, те ће заједно. Кад су дошли до ријеке, запливају у њу. Пливајући тако опазе господара, па се стану радовати. Онда ћено стане искати бурму: „Дај мацо," вели, „бурму, да ја носим, дај!" Маца вели: „Недам; ја сам је добила, а нијеси ти!" Ћено се паљути, па ћапи мачку за врат, а бурма испадне у воду. Сад опет жалосни пређу преко

воде, па сједну на обалу. Мали још једном баци удицу и ухвати рибу, па је разреже, те дроб баци, а њу однесе кући. Кад су пошли, мачка се поврати, да поједе онај дроб; кад тамо, ал' у дробу бурмица. Мачка опет весела трчи кући; кад је дошла, испне се на дрво, па стане дражити ћену. Он је стане молити, да му је даде. Али она неда. Он се наљути, па попадне мачку, те однесе маломе и њу и бурму. Мачка га стане молити: „Немој, ћеко, већ дај сламку." Он дохвати сламку, па наметну бурму на њу, па узме свако за свој крај, те онако међу собом донесу бурму. Мали се обрадује, кад је види. Сад он узме бурму, па је метне на прст и замисли опет дворе и добије их. Замисли своју жену, и дође му. Он лијепо сад скупи нове госте, пак су се гостили до миле воље. А мачки и ћени добави сваком по једну медуљу.

КЊИЖЕВНОСТ.

ЗАКОН ЗА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У КЊАЖЕВИНИ ЦРНОЈ ГОРИ ОД 13. СЕПТЕМБРА 1884. Цетиње, у државној штампарији 1884. 16 страна обичне осмине.

Добротом г. Ђуре Поповића главног школског надзорника у Црној Гори, дођох до једног отиска овог најновијег црногорског школског закона. И тако ми се даде врло угодна прилика, да се са тим законом подробно упознам. Нека је за то г. надзорнику изражена јавна захвала од мене.

Проучавањем овог закона застао сам код многих параграфа размишљајући о правилности и сходности појединих одредаба. На тим путем дошао сам до уверења, да је у том закону и таквих појава, с којима се ја не могу спријатељити. А да се види, у колико је то моје мишљење оправдано, или не, изнећу га ево на јавност, па ту нека се одлучи.

Пре свега једап општи поглед, па онда да завирим и у појединости.

Четири је одељка у овом закону. „Опште установе“ уврштене су под А., а „Посебне установе“ под Б., В., и Г.

Не знам, зашто да нема сваки одељак свог назива — наслова. А то је нужно, да би човек одмах у почетку знао, о чему чита, те да сву своју пажњу обрати том предмету — не нагађајући још и то: каквим се стварима поједини одељак бави. А нужно је и зато, да би по потреби што брже могли наћи параграф у одељку, који нам је нуждан.

Одељак под Б. говори у главном о ушколовању и поласку школе. У одељку под В. сабрате су одредбе, што се непосредно тичу учитеља. А одељак под Г. упознаје нас поглавито са административном страном.

Можда зато, што није свуда насловом обележено средиште, око кога ће параграфи појединих одсека да се обрћу, уђоше по неке наредбе у одељак, куда и не спадају. Примера ради оволико:

§.§. 39. 40. и 41. говоре о томе, колики да буде распуст православној, католичкој и мухамеданској деци о великим празницима, а уврштен је у одељак, који говори о учитељима.

У §. 64. обавештују се дечији родитељи, шта ће да им буде, ако своју децу редовно не шаљу у школу — дакле наредба, која се непосредно тиче поласка школе, а дошла је у одељак под В. и т. д.

Но како се је тешко наћи у овом закону, споменућу још и ово:

Делокруг главног школског надзорника у главном је оваки: Он у крајњем случају одлучује о новчаним глобама због неуредног поласка школе; — он одлучује, на чега да се прикупљени новац од тих глоба утроши; — он поставља учитеље и привремено и стално; он поставља на школи са више учитеља једног за управитеља; — он решава спорове између учитеља, капетана и месног школског надзорника, па и потраживања учитељева, ако их не би капетан, или месни школски надзорник задовољио; — он именује месног школског надзорника, итд.

Нека је ово све тако. Али поједине тачке овог, доиста пространог делокруга, несу прикупљене у целину. Оне су по целом закону тако расуте, да, кад би ко хтео на брзу руку да се упозна са тим делокругом, морао би уједно прочитати и цео закон.

Али уз ово пада у очи и једна значајна ствар. Цео овде наведени и ненаведени рад гл. школског надзорника односи се искључиво на спољашност школског уређења. Али о томе: да ли, како и у колико гл. школски надзорник утиче на дух, развијтак и напредак школске наставе; — да ли и колико пута он годишње мора да обиђе додељене му школе — о таким пословима у закону ни спомена. А то баш и јесте језгро његовог позива*) Такој одредби — бар у овом општем смислу — баш

*) Милан Костић, бивши главни школски надзорник у Црној Гори, написао је год. 1870: „Упутство за главног школског надзорника“. Не знам, да ли то упутство и данас важи. Пре се може мислити да не; јер је тамо ствари, које се противе овом закону.

је школски закон најприкладније место. Тиме се добија јаснија и потпунија слика и о устројству самог школарства у земљи.

Кад сам прочитао овај закон, осетио сам неку празнину, јаки недостатак, који је савршено неприродан. Запитао сам се: шта је најважније, најпотребније, да се дозна из сваког школског закона?

Ако не знамо из школског закона какав карактер носи на себи школа у земљи; — ако не знамо, каква је цел истакнута целокупном школском раду; — ако не знамо ни којим се наставним предметима жели цел школског образовања постићи; — ако не знамо, каква разредна система постоји у једној школи; — ако не знамо, ни ко може бити постављен за учитеља у једној школи; — ако не знамо, како је учитељство у земљи материјално осигурано, онда — онда готово ништа и не знамо о тој школи. А баш тако стоји и са црногорским школама.

Да ли је црногорска школа вероисповедна, или комунална, о томе се понегде тек овлаш и мимогред говори. Тако н. пр. §. 41. вели: „У којој школи има приличан број мухамеданске ђеце, тамо ће се у мјесто четвртка држати за одмор петак.“ Дакле школа је комунална. Али тога није доста. Питање тако важно. којим се одлучује битни карактер једне просветне установе, мора се решити *јасно, одређено* и *одлучно* — мора се у закону уступити засебан §., да се та ствар у њему чисто и разговетно објасни. Али тога у овом закону нема.

Баш зато, што се Црна Гора решила за комуналну школу, ваљало је — већ и ради умирења родитеља — законом определити крајну цел школског образовања; — ваљало је навести предмете, којим она ту цел постићи жели. А о свему томе у овом закону ни цигле речице.

Каже се, до душе, (§. §. 7. 15. 46.) да се свуда морају учити и предавати за школу „прописани“ предмети. Али где су ти предмети прописани и где би им за то најприкладније место било, ако не у школском закону?

Каже се и то, (§. 8.) да школска дужност почиње свршетком седме, па траје до краја тринаесте године. Али како су тих шест школских година распоређене на разреде, и да ли оне обухватају трајање само *редовне,* или и *опетовне* школе,

то је тајна. Закон у том погледу допушта, да се о томе мисли, како ко хоће.

Даље се каже и за учитеље (§. 62.), да своју плату примају три пут у години *„пошто је одслуже"*: — каже се (§. 74.), да учитељев стан треба да има *„најмање једну* собу и једну кужину." Али у чему се састоји та учитељева плата и колика је; да ли је у класе и како распоређена — о томе закон и опет муком мучи. Ја не знам, од кога учитељи све то да дознаду.

На послетку још и ово:

Како и у ком односу стоји црногорска школа према влади, доста је нејасно. До душе у §. 3. вели се: да „сва народна настава стоји под врховнијем надзором и управом књажевске владе." Али по овом закону излази, да та влада није нико други, до главом сам гл. школски надзорник; јер ту о влади ни спомена више нема. У рукама надзорника је све и сва. Он издаје и планове за градњу школа (§. 95.) Он чак учитеље и дефинитивно поставља (§. 21.) — а ваљда им и декрете издаје! Главни школски надзорник је последња инстанција у свима школским питањима и споровима. А као што изгледа, он није ником ни одговоран за своје поступке.

Централизација власти у опште — а у овом виду још мање може донети добра школи и учитељима. Не бих желео, да се обистини, да ће она црногорској школи бити ма кад од великог уштрба.

Прелазећи овде на појединости црногорског школског закона, прво ми је, да застанем код одељка: „Опште установе."

У том првом одељку је седам параграфа. Али кад сам у сваки овај параграф боље загледао, опазих, да је међу њима и сувишних, а има их, којима и није места у том одељку.

То се види одмах код прва два параграфа. Они се узајмички искључују. У §. 1. вели се, да је настава ***слободна*** — не сме се ***ником*** ускратити. А у §. 2. каже се, да је настава ***обавезна*** — дужан јој се ***сваки*** подврћи. Ја држим, да ово не може једно поред другог стојати. Јер где год се нешто постизава присилним средствима (глобом и затвором), ту је онда слобода само празна реч. А тиме је одмах доказано и то, да је §. 1. у овом закону безпредметан — излишан.

§. §. 3. 4. и 5. оставимо за час на страну, те да претходно испитамо последња два.

§. 7. говори о томе: да су родитељи, или заменици им, дужни деци дати онаку наставу, која је прописана за јавне основне школе.

Не разумем, шта ће овај §. овде и шта се хоће с њиме. Одмах из §. 2. видесмо, да је општа настава у Црној Гори обавезна за *свакога*. А §. 15. допушта још и приватну наставу; само што се тада морају така деца подврћи испиту „из предмета прописанијех“ за основну школу. Није ли онда по томе садржина ова два параграфа потпуно иста, као и у §. 7.

Дакле узмите овај параграф ма с ког краја, он је свакако излишан — сувишан.

§. 6. врло је кратак — гласи: „Посјећање основне школе јесте бесплатно.“

У овоме закону има одељак (Б.), где се наређује: кад дете почиње посећавати школу, — каква та посета мора да буде, — ко и кад може дете од посећивања да ослободи, и т. д. У кратко: ту се готово сви параграфи своде на ушколовање и посету школску.

Па и садржина §. 6. односи се такође на школску посету, опраштајући родитеље том приликом од сваких новчаних приноса. Дакле према тој садржини својој он је потпуно сродан параграфима из одељка под Б. С тога му и јесте у њиховом друштву најприличније место — куд би га и преместити ваљало.

А сад остају још §. §. 3. 4. и 5.

У њима је говор о врховном школском надзору — о равноправности свију признатих вероисповести и о томе: ко се је дужан старати за верску наставу дотичних исповедника.

Све су ове наредбе и умесне и оправдане. Али што оне дођоше под рубрику, где им није места, кривица је у погрешном и непотпуном распоређењу законског градива.

Настава и надзор — управа над школама тако су важне чињенице, да би им у сваком школском закону требало уступити засебни одељак. Јер само се тим поступком даде брижљиво одабрати, те систематички обрадити све, што се о њима узаконити мора. Да се је дакле и црногорски школски закон

хтео на то осврнути, тада би §. 2., а §. 4. у свези са §. 5. дошли у одељак о настави; на против §. 3. у одељак о надзору — управи.

Кад би се дакле хтели ови наведени разлози у обзир узети, одељак: „Опште установе“ остао би, до душе, празан, без параграфа. Али баш таком празнином надопунио би се сам овај закон.

—

Одељак под Б. — рекао сам — састављен је из одредаба о школи.

Школарине у Црној Гори нема. Али родитељи уписане деце морају се добро узети у памет — што је на послетку и право. Само — рекао бих — требало је у том погледу имати више обзира на сиромашно стање већине Црногораца. Тиче се новчане глобе.

О новчаној глоби и затварању родитеља ради школе рекао сам већ шта мислим.*) А на то би код Црногораца требало још више мотрити, него у другим земљама. Ту се сад тек полаже права основа народном школарству. А љубав према овоме никако се не осваја осетљивом новчаном глобом, а још мање затвором.

У §. 17. новчане глобе због неуредног поласка школе расту овим редом. Прва новчана глоба износи две цванцике — друга четири — трећа осам.

Значајно је код овог закона, да у том погледу није претходно установио никаквих опомена, него се одмах непосредно прихваћа глобе; а тс се не да оправдати. А ако то све не би помогло, има се јавити гл. школском надзорнику. Шта ће он пак у том случају да чини, то је од родитеља затајено. Бар законом није ништа установљено, него сигурно да зависи од надзорникове добре, или противне воље.

§. 18. до словце је оваки: „Ако ко год мора платити виши степен глобе, а *случајно* је дужан још и нижи, урачунају му се сви степени, те се од њега заједно поберу.“

Дакле: ако је *„случајно* дужан“? — Ретко ће ту бити дуга, за који би се могло рећи, да је *случајан*. Свакако ће

*) Види чланак: „Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah“ и т. д. стр. 59—60. 133. књига „Летописа“.

томе главни узрок да буде сиротиња — немање. Па шта ту да се ради? — Како ту да се поберу глобе? — Долази ли у том случају затвор, или егзекуција? — Закон и то држи у тајности.

Но у том погледу је §. 13. јаснији. Он вели: „Ко при ушколавању затаји своје дијете, или уписивање осујети преваром, има се казнити са глобом од десет до педесет талијера; а ако не узмогне платити, затвором од 8 до 30 дана.“ Оваки поступак бољи је само у толико, што родитељи бар знају на чему су.

Са §. 18. врло су сродни §. §. 23. и 94. Први од њих наређује: да родитељи имају својој деци за време школе набавити храну, одело, књиге и учила. Иначе долазе присилна средства. Али шта ће поред овог још и §. 94. ја не могу да докучим. Он налаже родитељима, да мсра сваки за своју децу платити школске књиге. Иначе ће га капетан на то приморати. Ово дакле није ништа друго, до понављање једног дела из §. 23. Али то на страну. Него шта ће да буде са сиротињом, кад тој обвези баш не може да одговори? — Долази ли и ту егзекуција — шта ли? — Закон спомиње само „присилна средства.“

§. 68. установљује годишње 400 фор. а. вр. из државне касе на награде највреднијим и најпримернијим учитељима. А §. 96. одређује годишње по 150 фор. на награде најревноснијим месним школским надзорницима опет из државне касе. Ово је доиста лепо, сваке похвале достојно. Али кад би се поред тога установило још и то, да се држава, или поједине општине имају постарати бар за одело и књиге најсиромашнијој деци — значило би, да се је овај закон и у том погледу освртао на осећај човекољубља. То се бар у свима цивилизованим државама чини и са званичне и приватне стране. А о томе се и прошли црногорски закон школски био побринуо, одредивши (§. 6.) да се прикупљена глоба употреби на набавку књига и других потребних ствари сиромашној деци. Али у горњем смислу школом се само умножавају невоље сиромашног становништва црногорског, чиме се ово ни мало не може одушевити за школу.

После овог да се запитамо: како се овај закон побринуо за женско образовање.

Томе питању посвећена су три параграфа (24. 25. и 26.) Садржина им је у главном ова: Где постоји девојачка школа, за њу важе сви прописи као и за мушку. А где нема девојачке школе, родитељима је *слободно,* да у мушку школу *по жељи* шаљу и своје ћери, али само до навршене десете године.

На овај начин наравно да Црногорке остају према просвети и образовању као заборављена пасторчад. Јер кад оснивање девојачких школа није никаквим законским одредбама ујамчено и кад се школска дужност код девојчица равна једино према слободној вољи родитеља, то онда просто и кратко значи: у Црној Гори нема девојачких школа. Та три параграфа су дакле ту, да их је тек више на броју.

На који и какви разлози у Црној Гори могу да оправдају оваки поступак? — Видимо, да ту већ поодавна постоји и виши женски институт. А толиким искуством доказано је, да је разборито и образовано женскиње најчистији извор општем народном напретку. Према томе не може бити истина, да је Црногорка неспособна за образовање, нити би отуда могла бити каква опасност по онај народ. Јер у том случају била би крајња неразборитост остављати родитељима на вољу, да школовањем својих кћери ту опасност у народу појачавају. Алтернатива би дакле била овака: За женскиње или опште обавезно ушколавање, или никакво.

Сад само још једну кратку примедбу код овог одељка.

§. 29. гласи: „Сваком је слободно, но не мора васпитавати своје дијете на средњијем и вишијем земаљскијем заводима."

Свуда је по свету опште знано, да средњи и виши заводи још нигде немају за цел: *опште народно образовање.* Познато је свугде и свакоме, да су то заводи, којим се постиже више стручно образовање, а у чији се круг цео народ никако увући не може. Према томе је онда очевидно, да овоме параграфу може бити места тек у закону за средње заводе. Јер кад се каже: да школска дужност траје до конца 13. године (§. 8.), разуме се само по себи, да се сваки не мора и даље образовати по другим заводима. То је бар јасно.

Трећи одељак (В.) упознаје нас у главном са дужностима црногорског учитељства.

Пре свега и овде пада у очи нејасност, неодређеност овог закона.

У §. 32. стоји овако: „Ако би се *примјетило,* да се учитељ не понаша *како то пристоји његовом учитељском званију....* с опоменом, стаља га главни школски надзорник под непосредни надзор мјестног школског надзорништва, *или* га са свијем лишава учитељске дужности.“

Строгост је — ако се хоће реда — свакако врло нужна и корисна. Само је у том случају и праведно и потребно, да се што тачније обележе околности, које повлаче за собом казну. Јер израз: ако би се *„примјетило“* — место: ако би се *доказало;* и израз: „понашање, како пристоји учитељском значају“, а не обележити тачно случајеве, за којима долази стављање под непосредни туђ надзор, па чак и коначни отпуст, значи излагати положај учитељства пуком ћефу појединаца, по што се зна, да је у народу о позиву учитељског звања толико разних појмова, колико људи и ћуди.

Но завршетак је тек леп. Као што се види, због једног истог преступа може гл. школски надзорник учитеља ставити или „под непосредни надзор мјестног школског надзорника, *или* га сасвијем лишава учитељске дужности. (Ваљда: *звања?)* То дакле зависи просто од његове воље и савести.

Али овако неограничење власти гл. школског надзорника врло се лако измеће у самовољу. И ја држим, да се отуда учитељство ни у ком случају нема добру надати.

Па и оно стављање учитеља под непосредни надзор месног школског надзорника — свакако проста човека — очевидно показује, како се овим законом јавно постарало за углед и значај црногорског учитељства.

С овим стоји у свези и §. 82. где се каже: ако учитељ *не заслужује* да капетан и месни школски надзорник с њиме уљудно и пристојно поступају и да му углед пред децом и народом подржавају, дужни су за исто јавити гл. школском надзорнику. Пре свега, отуда излази, да има случајева, кад капетани и месни надзорници могу са учитељима неуљудно и непристојно да поступају. А друго, питање је: у ком случају не би учитељ то све заслужио, и шта му ваља чинити, па да се све ово заслужи? Закону ни на крај памети, да о томе поучи

учитеље. Морам одмах овде рећи, да таке опасне стилизације још ни у једном закону нашао нисам.

Али овако писаних параграфа има и више. Доказа ради ево још два.

§. 35. вели: Главни школски надзорник *„ако нађе за потребно“* поставља школи за управитеља учитеља са друге школе. — §. 60. вели: „да је учитељ дужан ове наредбе најтачније испуњавати. Иначе потпада строгој одговорности, а у *„некојим случајевима“* може и службу изгубити.“ — Ето, сад бар учитељ зна, кад може службу изгубити!

§. 43. говори о томе, каквих протокола мора бити у свакој школи. Под. б. наведен је дневни протокол. Што ће ту да се бележи дневно посећивање школе, то је на свом месту. Али чудноват ми изгледа овај додатак: „У истом протоколу бележиће учитељ и *своја* отсуства.“ Лепо је заиста, кад се код учитељства претпоставља толика савесност. Али поред свега тога та ствар изгледа врло наивна — јединствена је.

§. 56. гласи овако: „Сваки учитељ мора имати потребите спомоћне књиге и који школски лист да прима преко године.“

„Спомоћне књиге“, то су ручне књиге, по којима се у школи предају поједини наставни предмети. Такове књиге спадају у учила, а ова не набављају учитељи, него општине. С тога дакле ове књиге мора *свака школа* да има. А ако их је још и учитељ набавио за своју приватну књижицу, то му свакако служи на част. Само га закон на то не сме силити.

А таки је поступак још мање уместан у погледу држања стручних листова. Јест, да је даљеобразовање учитеља од користи прво њему, а отуда школи и омладини. Али поред обичне слабе учитељске награде гонити га силом параграфа, да сваке године редовно одељује од те своје плате извесну своту на сличне издатке, то је пут, којим ће најмање да се унапреди учитељско даљеобразовање. Државе, чији су учитељи најбоље наплаћени, па ни оне не ударају така пореза на учитеље. Данас је свуда обичај, да стручне листове и списе за школску књижницу набављају дотичне општине о свом трошку. А то је, богме, и право.

Дакле ради потпуног разумевања ваља се тачно и одређено изразити: ко да набавља те спомоћне књиге и листове —

општина, или учитељ. Из овог параграфа излази, да ти издатци падају на учитеља.

Враћам се сад §. 38., који садржи врло важну установу. Ту је углављен број часова за дневну школску обуку.

Уверен сам, да ће се сваки необично изненадити, кад рекнем, да се Црногорчад по овом §. у *основној* школи *без разлике разреда* морају бавити у школи по $6^1/_2$ часова дневно и то од 8—12 и од 2—$4^1/_2$ часа. Кад се одавде одбију минути, који су за одмор одређени, онда целокупни недељни број наставних часова износи пуно 31 час. Кад узмемо у обзир што су педагози и лекари писали о овом питању, па и своје властито искуство, онда морамо по души рећи, да ова претерана ревност води великој опасности — а та је убијање свежег дечијег духа.

Ја овде не треба да се позивам на остале основне школе. Ево ћу да узмем за мерило чак најстарије гимназијске разреде, па и ту је мање наставних недељних часова, него по црногорским *основним* школама. Ученици VIII. разреда карловачке гимназије имају недељно 26 часова (Програм $187^9/_{80}$. г.) Ученици VIII. разреда новосадске српске гимназије имају преко недеље 30 часова (Извештај $188^0/_1$. г.) И то све младићи од 20 и више година. А у црногорским основним школама везана су деца од 8.—13. године за школску клупу 31 час недељно. На ово не треба више ништа говорити. Карактеристично је само то, да је овај закон издан у добу, кад се у педагошком свету најживље расправљало питање о преоптерећивању школске деце.

Овде ћу да се задржим само још код одредбе о школској казни. О томе се говори у §. §. 65. 66. и 67. У њима је кратко речено ово: Због лекције, непажње и несташлука ударати децу по рукама, ноктима, глави и т. д. најстрожије се забрањује. Дете, које се туче, свађа и напада слабију децу треба два пут телесно казнити. С трећом казном отпушта се из школе. Али ако би децу на то родитељи подговарали, само да би их од школе отпустили, ваља их редовно казнити до год се не поправе. Тако наређује закон.

Дакле и црногорски школски закон прихваћа телесну каштигу као дисциплинарно средство. Али овде је нужно, да се

за час сетим закона од 1870. У том закону телесна каштига апсолутно је укинута. Милан Костић, писац тог закона о том важном питању, овако се изјашњује: — „и доиста по моме мњењу имају и право — да ваљаном и способном учитељу не треба батина у руци, да с њоме олакша свој рад и своју задаћу." *)

Но после 14 година изађе овај садањи закон, обогаћен параграфом, који је унео у прут и црногорске школе. Ја држим, да тиме није учињен никакав напредак, нити је тиме стари закон корисно допуњен. А да ли је оправдано и саветно прутом васпитавати подмладак тако поносног и частољубивог народа, као што је црногорски — о томе се је ваљало добро промислити. А сад само још једну примедбу.

Вели се: Дете због туче и свађе ваља три пут истући па отпустити. Али ако га родитељи на то подговарају, онда га треба казнити до год се не поправи.

Као што се види, у овој је наредби и неправде и недоследности. Неправда се чини и деци и родитељима, који *не* подговарају децу на наведене преступе. Јер ако се већ прутом постиже и постићи може поправка, зашто онда да се и неподговорена деца не казне до год се не поправе, него се после треће каштиге бацају на сокак, да се ту још већма покваре и забатале. Ту су дакле баш у добитку деца, коју код куће подговарају. Ето већ и у томе лежи недоследност ове наредбе. А друга је недоследност у овоме:

По школском закону не може ни једно дете бити одговорно ни кажњено за чин, на који је од својих родитеља подговорено и упућено, а можда и присиљено. По томе је врло нечовечно, кад учитељ туче и злостави дете, знајући у напред, да за то није оно криво, него његови родитељи. Није ли дакле у тако доказаном случају разумније и правичније казнити саме дотичне родитеље!

Овај закон глоби и затвара родитеље, кад не шаљу децу редовно у школу. А кад их подговарају на тако гадне преступе, чиме шкоде и својој деци и самој школи, онда дај туци децу, а родитељима ни бриге. Ја овако што не бих смео никад допустити.

*) Школе у Црној Гори, написао Милан Костић, стр. 85.

Сад би ваљало да се позабавим са последњим одељком (Г.) овог закона. Али примедбе, што би их овде навести могао, тичу се се врло споредних ствари. Зато не ћу ни да почињем.

Бацивши на завршетку још један поглед на овај закон, признати се мора, да би га у интересу школа још једном темељито претрести, проучити, па преустројити ваљало. Свакако је нужно, да и по унутарњој вредности, а и по спољашњем облику одговори бар у на'битнијим тачкама сувременим захтевима данашњих школских закона.

Овај данашњи закон може се сматрати као спроведена ревизија оног од $187^0/_1$. Али пада у очи, да су многе добре стране из њега данас испуштене, као: установа недељних наставних часова, о дисциплини, о набавци школских потреба за сиромашну децу, и т. д.

Кад се зна, да се сваком ревизијом смера на поправку и усавршење школских односа, онда морамо доћи на те мисли, да овом новом закону тај посао није најсретније пошао за руком.

М. Нешковић.

ЧИТУЉА.

Христофор Шифман, један од најстаријих чланова „Матице Српске" и народни добротвор преминуо је у Б. Комлошу 14. декембра 1884. у 68. години живота свога.

Колико је тај племенити добротвор народни поштовао уметност, просвету и образовање, колико је ценио утицај њихов на културни развитак народа свога, колико је дубоко уверен био, да лепе вештине ваља неговати и развијати у народу — показао је не само речима, него и делом, показао нарочито тиме, што је оставио, да се од његове задужбине, у износу од 10.000 фр. а. вр., један део употреби на потпомагање сиромашних ђака, који ће се посветити уметности и вишим педагошким наукама, а други део на потпору српског народног позоришта.

У свом основном писму, изданом у Новом Саду 14. јула 1877. г., наредио је, између другога, ово:

„Ма да сам живот свој посветио пољској привреди, ипак никад нисам могао одолети чару науке и лепих уметности, па сам налазио своју особиту радост, што сам их могао потпомагати по слабим силама својима. Под њиховим спасоносним утицајем дошао сам до тог уверења, да се само онај народ може надати лепшој будућности, и у материјалном и у духовном погледу, којега синови, схвативши озбиљно дух и захтеве времена, раде својски на томе, да себе усврше што боље у свима гранама знања и лепих уметности.

Проникнут дакле тим уверењем, а одушевљен примерима оних многих племенитог срца и узвишеног духа Србаља, који

су или цело своје имање, или бар неки део од тога оставили на оснивање јавних добротворних задужбина, а које Србе народ српски увек с хвалом и пијететом спомиње и вечиту им успомену слави од колена на колено — одредио сам од свога имања 10.000 фор. а. вр. на ту добротворну цел, да се од тих новаца оснује „Задужбина Христофора Шифмана."

Приход од 7.500 фр. а. вр. одређујем на две стипендије, и то једну за слушаоце лепих наука и уметности, а другу за слушаоце виших педагошких наука; а приход од 2500 фор. а. вр. на потпомагање „Српског народног позоришта" у Новом Саду, докле постоји, ако пак престане радити, да му се том потпором множи главница.

Да се управе тог мог завода прими, умољавам „Матицу Српску", то наше једино књижевно друштво, које, као што је познато, рукује многим добротворним задужбинама, па је својим тачним, стручним и савесним руковањем цео српски народ задужило на вечиту хвалу, и у које друштво ја, по тим заслугама његовим, имам највећег поверења."

„Матица Српска" прихватила је одушевљено тај завештај, привела га је одмах у живот, и одала је потпуно признање том племенитом добротвору, који је установио прву стипендију за образовање српских уметника, па је и на делу показао, да имућни и родољубиви Срби ваља да негују и да потпомажу развитак уметности у српском народу.

Шифман је учествовао у јавном раду г. 1861. као члан благовештенског сабора у Карловцима, и даље г. 1876. у стручној комисији, коју је сазвао саборски одбор ради уређења управе црквених и народних добара.

Приликом свога бављења у Новом Саду г. 1876. распитивао се тај племенити родољуб о потребама нашега народа, и наговестио је већ онда своју племениту намеру, коју је на скоро за тим г. 1877. и извршио.

Шифман је осим тога, по нагону свог племенитог срца, установио још једну задужбину од 5000 фор. а. вр. за потпору сиромашних српских удавача, а руковање тог свог завода поверио је српској црквеној општини у Меленцима.

На глас о смрти његовој „Матица" је изаслала свога књиговођу Арона Поповића, да је при погребу заступа, поло-

жила је на одар покојников лавров венац, а у записник свој ставила је тугу и жалост за губитком тог ретког добротвора народног, који је светлим делом својим још за живота свога засведочио, колико му је на срцу лежао просветни напредак и уметничко изображење народа српског.

То признање, ту захвалност дели с „Матицом“ и цео наш овострани народ, који је Христофора Шифмана уврстио у пантеон народних добротвора.

Слава му вечна!

МАТИЦА СРПСКА.

Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1884. године.

Састанак књижевног одељења 8. (20.) децембра 1884

54. Секретар напомиње, да је смрћу Димитрија Матића, почасног члана „Матице Српске“ и члана књижевног одељења, постигао и ово друштво велики удар, па предлаже, да се у записник стави туга за губитком тако врсног књижевника, који је себи стекао неумрлих заслуга за српску књижевност, за српску школу и за српску просвету.

Предлог се прима и чланови устајањем одају пошту покојнику с усклико:м „Слава му!“

56. Умољени чланови подносе своја мишљења о издавању библиотеке за народ из фонда Петра Коњевића.

М. Петровић под 3. (15.) новембром о. г. тог је мишљења, да се у библиотеци за народ издају така популарна дела, која својим садржајем упућују к познавању природе, животних одношаја и човечанских установа. Уз природне науке заузеле би ту место и историја, социјологија и земљопис. Није нужно нити би било умесно, да се ови списи држе строге систематичности, или да са научног гледишта исцрпљују свој предмет. Тако ће библиотека изнашањем племенитих карактера из повеснице будити и утврђивати у читаоцима народну и човечанску свест и родољубље; она треба да доноси описе далеких земаља и слике прошлих времена, јер се по приликама и одношајима њиховим учи човек да суди о приликама и одношајима, који владају у садашњости у његовој земљи или држави; она треба да проматра појаве из природе, јер кад земљорадник буде боље природу познавао, постаће му дух слободнији, тиме ће се најпре отрести предрасуда и празноверја и постаће приступачан утицајима културе. Имајући то увек на уму развијаће библиотека хармонично своју публику и постизаваће сигурније цел, коју је себи поставила.

Осим тога биле би теме за библиотеку партије из хемије, физике и природописа, које се тичу земљорадње или хигијене.

Начин излагања у свима списима, који се приме за библиотеку, треба да буде разумљив за свакога, који има здрав разум, а учио је бар народну школу. С тога треба да буде језик што више прост, слог кратак.

И добри преводи требало би да се примају за библиотеку, али би

ваљало пазити на то, да текст одговара увек стању духовнога развитка у нашем народу.

Где год је нужно имале би ући и слике. Лик народнога добротвора Пере Коњевића требало би у малом да се изреже и да дође на насловном листу сваке књиге. У прву књигу ваљало би да уђе и биографија Коњевићева.

Библиотека могла би да излази у месечним свескама од 2, а највише 3 табака, или бар сваки два месеца. Свака свеска нека буде за себе целина. Од мањих расправа могле би по две и више ући у једну свеску, ако су сродна садржаја.

Трошак за штампање и слике сносио би штампар, или књижар, ком „Матица" повери издавање те библиотеке, и који би водио бригу о разашиљању књига.

Што се писаца тиче, управила би „Матица" у јавним листовима позив на исте, у ком би се навео у опште садржај библиотеке и услови, под којима се примају списи за исту. Не би нужно било специјално наводити теме, које би се имале обрадити.

Члан др. Ђорђе Дера тог је мишљења, да у библиотеци за народ треба издавати така дела, која ће бити и за поуку и за забаву и која ће народ подизати и унапређивати морално, духовно и материјално. Кад помислимо како је наш народ јако пао у моралу, то ће свако увидети, да треба писати за народ и така дела, која ће ширити у њему спасоносна начела поштења, честитости и свију моралних врлина, учити га, да чува и негује лепе своје обичаје из старина, а да се клони злих, убитачних навада, било да имају свога корена у самом народу, било пак да су се одомаћиле са стране. Али зло стоји наш народ и на материјалном пољу. С тога ваља писати за њега така дела, која ће распростирати здрава начела народне привреде, упознавати га са условима, од којих зависи одржање и напредовање на пољу земљорадње, индустрије и трговине, упућивати га на разуман, интелигентан рад, на истрајност, штедњу, умереност, трезвеност, старање за будућност.

И у здравственом погледу стоји доста зло наш народ. На име, слабо се пази у нас и на негу деце. Зато треба писати и така дела, која ће поучавати народ, да чува и негује и своје здравље, што је једно од најдрагоценијих блага.

Дела, што се успишу за народ, треба да су посвећена поуци и забави. Забавна дела да се поглавито црпу из нашег народног и живота сродних нам словенских племена. Не би требало искати, да дела буду оригинална; главно је, да одговарају правој својој цели, да служе на корист народу, а то могу бити и преводи и прерађена дела. Кад се код великих културних и напредних народа на западу, који имају богате књижевности, за народ могу преводити и прерађивати дела из страних литература, тим пре може то бити и у нас, а свакако је и вероватно према нашим књижевним приликама, да ће преведена и згодно прерађена дела боља бити него дела изворна.

За писање дела за народну библиотеку позвани су у првом реду чланови књижевног одељења „Матице Српске“, а писати би могли и други наши сународници, особито они, који, живећи у средини свога народа, имају довољно прилике, да што потпуније и тачније проуче сав његов живот и рад, његове светле и тамне стране, и да се упознају са његовим потребама.

Приипослана дела оцењивао би или сам књижевни одбор, или би тај посао поверио неколицини својих чланова.

Свака два месеца требало би да изиђе по једна свеска у величини од 8 табака.

За растуривање те библиотеке да се нађу повереници, поглавито из учитељског и свештеничког реда. Свештеници и учитељи су важна чињеница у нашем народно-културном животу, и њих би у првом реду ваљало задобити за дело, којим се ради на моралном и материјалном унапређењу масе нашега народа. Ради подупирања тога подузећа да се умоле све наше црквене и школске власти, задруге, читаонице, и т. д.

Уједно предлаже, да „Матица“ од сада сваке године издаје кратке извештаје о своме годишњем раду, нарочито о раду главне скупштине. Тај кратак извештај да доноси и имена чланова матичиних, а такођер и имена повереника и предбројника народне библиотеке, и то одељено по местима.

Члан Ђорђе Рајковић предлаже ово:

Део I. Народни списи за забаву и поуку у опште.

Народне читанке. У ове да уђу мање расправе о опадању и пропадању нашега народа, предлози: како да се доскочи тој невољи, статистичке белешке о мештанским односајима, приповетке из народног живота, песме.

Део II. Поучни списи на по се.

Први одсек. Природне науке и хигијена.

Ту нека се описују најновија открића на пољу природних наука разумљивим, посве популарним стилом. О хигијени нека се не пише на широко и развучено, већ кратко и увек јасно.

Други одсек. Економски и технолошки списи.

Наш народ нека у дотичним списима нађе темељне поуке по свима гранама економије и технологије.

Трећи одсек. Географија, путописи и историја.

Из историје ваља особито издавати кратке, занимљиво приповедане догађаје из старог и новог времена, који ће у народу будити вољу к проучавању своје историје.

Пре свега ће добри животописи бити од неизмерне користи народу.

Такођер ваља давати народу у руке дела као: путописе, познавање, народâ, њихових карактера и обичаја, и т. д.

Четврти одсек. Списи о религиозно-моралном животу: 1. О цркви, школи и држави; 2. О психологији и васпитању; 3. Чланци богољубног садржаја у прози; 4. Духовне беседе за народ; 5. Духовне песме.

*

Нека се издаје од прилике шест мањих свезака годишње, а могли би се издавати и списи од већег обима (12 до 15 табака) по 2 књиге сваке године.

Школама нека се ти списи дају на поклон, а тако исто и читаоницама.

Члан Стеван В. Поповић у Будим-Пешти, под 29. новембром о. г. предлаже, да се из фонда Коњевићевог издају искључиво књиге, намењене српском простом народу — тежаку и ратару.

Теме тим књижицама да се црпу: 1. Из пољске привреде по свима гранама јој; у круг ових књижица могле би се уврстити и монографије из природних наука, у колико се те науке односе на пољску привреду; 2. Из домаћег и породичног живота у правцу: а) како се паметно држи кућа, б) како се раде домаћи послови, в) како се васпитава подмладак, г) како се чувају у кући српски обичаји. 3. Из општинског грађанско-државног живота. У ову врсту иду расправе: а) о односајима грађанске и црквене општине, б) о односајима грађана као држављана, в) о узоритим људима, који су радили да народ буде напредан у општини, држави, у свету. 4. Из путописа по српским крајевима и из српске историје. У књигама ове врсте ваљало би изнети јасну слику увек једнога краја, животопис једне знамените историјске личности, будити љубав према српском завичају, дизати народни понос и свест.

Писцима би ваљало оставити на вољу, да они сами себи одаберу начин, којим ће ове теме излагати читаоцу. Начин тај имао би бити поучан и забаван, било да писац излаже своју тему учећи титаоца, било да је увије у причу.

За први мах да се изда од те библиотеке најмање пет свезака у величини 3—4 табака.

Ради уређења те библиотеке да се постави нарочити одбор, који би свака 3 месеца држао своје састанке и извештавао о раду своме књиж. одељење. Тај би одбор имао једино тај посао пред собом и у њега би ваљало одабрати писце наше и са стране, за које се зна, да су радили на популарној књижевности нашој.

Свака књига, која би о трошку фонда П. Коњевића угледала света у библиотеци за народ, ваљало би да носи јасан натпис, да је издана трошком фонда П. Коњевића и на насловном листу лик тога народног добротвора у чисто израђеном медаљону. На првим листовима сваке књиге требало би да се штампа, ако не у целини а оно у изводу, реферат оцењивача књиге и свота награде.

У интересу што бољег растуривања ове књиге за народ, ваљало би да се „Матица“ обрати молбом на све највише црквене и школске власти, у опсегу српске митрополије у Аустро-Угарској, на земаљске владе у Загребу и Сарајеву, на министарство просвете у Београду и на Цетињу, на митрополитске власти у Београду, на Цетињу, у Сарајеву, Мостару и Тузли, и да иште: 1. да се препоручи свештеницима и учитељима, да потпомажу растуривање тих књига по народу; 2. да се те књиге употребљују као премије у најстаријим разредима народне школе.

За растуривање тих књига најбољи би начин био, да се цео посао око раздашиљања преда А. Пајевићу, штампару и издавачу књига у Нов. Саду, с којим би ваљало ради тога посебан уговор утврдити.

Председник др. Ђорђе Натошевић предлаже, да у библиотеку за народ улази: 1. Од знања економских: о дизању и држању стоке и у опште и засебно, о дизању и држању коња, краве, овце, козе, живине, пчеле, свилен-бубе, па и рибе; и о дизању и држању врта, воћњака, винограда, њива, ливада, па и шуме; о најбољим ратилима, и другим домаћим справама; о дизању и држању куће и покућства, осветљењу, грејању, пожару и осигурању; о држању газдалукâ, особито мањих, и о дизању опште корисних завода и задруга;

2. од знања здравствених: о отхрањивању мале деце, о сачувању здравља деце у школи, као и о сачувању здравља одраслијих и старијих, у ратара, занатлија, трговаца и других, и то по изворима не само државних него и других медичких и хигијенских школа; о владању и помоћи у прекој невољи и опасности живота; о владању у редњама и поморима; о двoрењу болесника и најпростијем помагању њиховом онде, где нема лекара, као и о лечењу дијетом, ваздухом, водом, воћем, млеком, купањем, трењем, гимнастиком, и т. д.

3. Од знања педагошких: о васпитању и учењу деце, домаћем и школском, у основној школи и после ове; о васпитању женскиња и задаћи и дужностима жене као жене, матере и домаћице; о дужностима доброга мужа, оца и домаћина, доброга момка и девојке, доброга господара и госпође, доброг слуге и слушкиње, доброг занатлије и трговца, доброг општинара и грађанина, доброг старешине породичног, и општинског, и доброг свештеника, учитеља, учитељице, научењака, лекара, чиновника и т. д., и свуда да се изнесу узор-примери и идеали.

Књижице не треба да буду веће од 2—3 штампана табака и да се штампани табак награђује од 3—5 дуката.

Књижице те да се штампају у више хиљада примерака и да се поклањају свима члановима матичиним и свакој нашој општини, под условом, да се имају читати и у школи и на селима, и да се дају и као премије школској деци.

Предлагач предлаже и списак књига, које би се могле превести или прерадити за ту библиотеку, и од којих би он вољан био многе „Матици“ на употребу уступити, а друге би могла „Матица“ сама набавити и књижевницима ради израде поделити.

Осим тога ваљало би покренути и издавање календара за народ, и тај календар да буде највећи и најјефтинији; а тако исто и издавање листа, свако по месеца или сваког месеца по 1 табак, па да се шиље бесплатно свима члановима и општинама.

Још би ваљало да „Матица“ шиље по народу предаваче, па да народ из живих уста чује, шта му знати ваља.

Најпосле добро би било, да се издају награде учитељима и свештеницима, који би умели завести задруге и касине ратарске. И кад би

се пронашли добротвори, који би основали фондове за таке награде, тим пре дошли бисмо до тога, да парохијски домови и сесије и учитељски вртови буду оно, што треба да су: прави узори малих газдалука и најбоље школе народне.

Сви ти предлови издају се пододбору, да их узме у претрес и да свој предлог о њима поднесе ванредној седници књижевног одељења, која се нарочито ради тога заказује за 12. (24.) јануара 1885 г. у 3. сахата по подне.

У тај пододбор бирају се: председник др. Ђ. Натошевић, подпредседник Светозар Савковић, чланови: др. Ђорђе Дера, Ђорђе Рајковић и секретар А. Хаџић.

57. Јован Бошковић члан књижевног одељења у Београду под 7/XII. о. г. подноси своје мишљење о делу дра Стевана Павловића, под насловом: „Мала поетика“.

Оцењивач налазећи, да то дело заслужује да се награди, припомиње ово:

„Част ми је одазвати се на писмо од 14. октобра о. г., с молбом, да смем бити кратак.

Изјављујући, да „Мала поетика“ дра Ст. Павловића вреди, да је Матица награди и штампа, имам да припоменем ово:

1. Дело је написано заиста популарно, народски, за народ. Врлина та искаче још већма, кад се зна, да и код народа најнапреднијих у томе, као што су Енглези, Французи и Италијанци, нема баш много популаризатора; а Немци, народ од 40 милијуна, немају их готово никако (разумем правих).

2. Језик није само разумљив, него је и чист, правилан, па и леп. Неколике пометње и омашке пишчеве и преписничке ја сам местимице поправио у тексту, а за неке спорне ствари договорићу се засебно с писцем, остављајући му на вољу, да прими од предложенога што нађе за добро

3. Писац је наменио књигу „Школи и народу“. То се двоје обично не слаже. Одмах се пита: За какву школу? Свака школа има особени наставни план. Осим тога, школа иште само Руководну нит (Leitfaden), а „Књига за народ“ хоће мало опширније, популарно излагање. Така удруживања правдају се у нас само тим, што наша књижевност, ни у данашњем стању свом, још не може допустити себи тај луксуз, да о једном истом огранку науке има у исти мах четири књиге: једну строго научну за велику школу, другу у изводу за средње школе, трећу поучну за образованију публику, а четврту са свим популарну, за ширу публику, за народ. — Павловићева је књига погодила средину. Ако се сви чланци у њој, који носе наслов књижевност, наштампају ситнијим словима (на пр. гармондом), онда је остатак тражено Руководство за школе, и то добро руководство; јер како је језик разумљив, то ће ученик дефиниције и остало лако схватити, запамтити, па их и после сâм наново исказивати (препроизводња). А „књижевност“ у овом делу није историја књижевности, ни у добром (откуда су потицале и како су се развијале замисли)

ни у рђавом смислу (списак писаца и њихових дела), него је више репертоарија за практичну примену напред изложене теорије. А то је као што треба за ђаке, кад стану учити познавање књижевних облика, на пр. научи шта је балада, па онда чита баладе Ј. Суботића и Ђ. Јакшића, те тако буде за навек на чисто са тим појмом; а ако зна који туђ језик, он има у своме приручнику и репертоар те веће и напредније или сродне словенске књижевности

4. Врлина је ове књиге, по томе, и што има „међашко камење“ из књижевности свих културних, а особито сродних словенских народа. Само српска и хрватска књижевност ваља да је, и ако не са свим исцрпена, а оно мало потпунија. С тога сам у тексту додао: имена 10-орице приповедача, 6-орице лиричара, 5 песника источне цркве (за које је неки папа рекао, да би их „волео имати, него хиљадама војске“), 16. драматичара и 7 музичара. Ваља истаћи, да су од свих Словена, Срби и Хрвати (у Дубровнику) први писали и приказивали драме, па не само пре осталих Словена, него и пре многих других народа у Јевропи. Желео бих, да се изреком спомену у делу ове две књиге: „**Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom, napisao L. Zima** 1880,“ из које се види, да наше народне песме имају готово све фигуре и тропе старих класичних народа, и ако немају за сваку слику домаћега научног назива, и — „**Historija dubrovačke drame, napisao prof. Armin Pavić,**“ и да се према тој књизи допуне у спису дубровачки драматичари, као и њихова оригинална дела.

5. Ваља споменути, да је не само грчки него по новијим истраживањима и латински језик — поред квантитета — имао и акценте. Српску дужину и краткоћу слогова, у спису, треба још једном подврћи ревизији. Тако на пр. самохран није анапест (∪∪—) него амфибрах (∪—∪), и тако даље. (Гледај увек у Вукову речнику).

6. Треба мало утврдити и терминологију, на пример стил (слог) метод (начин), — фигуре (обличја, слике), троп (пренесено, у преносном смислу); — акат (чин) **handlung**, actio (радња); — **wandlung** (промена); сцена (глумиште, сцена, **exitus**, појава, излаз, привор). (Са стране приказивачке каже се: Излаз ти је!)

7. О распореду дела и одредбама — не могу говорити, по што од некога времена не пратим савремену општу књижевност на томе пољу.

Из свега се види, да је језгра дела изврсна, а да се омашке, кривине и празнине, могу лако исправити и допунити.

Члан А. Сандић, као други оцењивач, слаже се са оценом Јована Бошковића, али додаје у главноме још ове примедбе:

„Три главне гране изведене су у делу овом: 1. у уводу преглед науке о естетици; 2. наука о стиху и стихотворству и целокупном песништву по врстама; 3. додатак свакој врсти песничкој: огранак из књижевности, по именце набрајајући песнике и песмотворе им

Први део о естетици предугачак је спрам размера другог дела, и

то главнога у књизи овој; још к тому има у том понављања без потребе. Ту грану, дакле, да се писцу испоручи: нека сведе на краће.

Други и главни део о стиху и песмотворству израдио је писац по дојакошњем начину савакупно по развоју општем у науци овој — не истичући српско стихотворство и песништво већма од других. Како је пак књига ова намењена понајпрече српској школи и народу нашем — нека се писцу препоручи: да овај други део преради и попуни по сличним књижевним работама у данашњих напредних народа, и то, по суду оцењивача овако:

1. да изради наук о старинском класичком стиху и стихотворству и облицима песништва, потврђујући законе и правила у тим примерима стиха и стихотворима наших стихотвораца, који састављају песмотворе своје по угледу на старинске класичке песнике, н. пр. стихови наших стихотвораца: Мразовића, Терлајића, Мушицког, Јов. Хаџића, Јов. Ст. Поповића, Јов. Суботића и т. д. 2. да изради наук о стиху и облицима песничким у нашим народним умотворинама, потврђујући законе и правила примерима отуд, а само се собом каже, и што уз то иде, н. пр. тропима и фигурама, о песмотвору народном, а по угледу на род ове врсте, и једне и друге, књижевника професора Луке Зиме.

3. да изведе на основу том наук и развој стиха, стихотворства и облика песничких наше потоње песничке периоде уметничке, од Бранка Радичевића до данас, потврђујући, да бог-ме, све што затреба, примерима из песмотвора овога кола песника у нас.

Трећу грану дела свога, т. ј. поменути додатак из књижевности о врстама песништва — згодније ће бити, да писац поброји само најглавније песнике и то не само по презимену него и по имену, и главне им песмотворе; песнике редом азбучким, а песмотворе, н. пр. лирске, који буду у нас, да наведе у оригиналу, а друге у преводу, ма и у прози; епске у најлепшем изводу места најодабранија, а драматске кратким садржајем, ил' где то буде, најодабранијим изводима, особито у оригиналу из наших песничких умотвора и претежнијих словенских. У овом најпрече је, да боље прикаже песмотворе драме дубровачко-далматинске.

Ал' по свему том, и мимо тог: како је ова „Мала Поетика“ написана лепо и разговетно, красним језиком народним, као што мало ко у нас уме да пише; како је дело овако у нас прека потреба школи па и народу, а изреком млађем нараштају нашем, и ко год разбира за песму, законе јој и дивоте, и хоће у томе да сразуми и обавести се; и како се побројане примедбе лако могу попунити, те књига ова бити сваком, ко усхте, од големе користи — оцењивач примећује: нека славно књижевно одељење прими „Малу Поетику дра Ст. Павловића“ и одари је даром у новцу, те уз то и одликује пред светом писца дела тог одликовањем књижевним — ако писац примедбе ове изражене усвоји и по тима преради рад овај свој.“

На основу ових оцена прима се споменуто дело дра Стевана Павловића за награду, која ће се писцу касније одредити, кад своје дело по-

прави и дотера према напоменама и примедбама, које су оцењивачи учинили.

58. Члан др. Ђорђе Дера у Н.Саду под 13. декембром о. г. јавља, да је прочитао дело, што га је поднео за награду др. Стеван Павловић, под насловом: „Наука о песништву, са кратким прегледом естетике и додатком о књижевним, особито песничким умотворима словенским“ и подноси ово своје мишљење о том делу:

„Ја сам прочитао то дело од почетка до краја и проучив га подносим сада о њему и своју оцену.

Писац тога дела беше поднео још у току претпрошле године слично дело под насловом „О песничкој вештини“, ком је славни књижевни одбор на оцену своја два члана (г. А. Хаџића и мене потписанога) одредио награду од 150 ф. Писац је одустао од те награде и усвојив примедбе својих оцењивача изјавио је, да ће то своје дело темељито да преради, да га дотера и попуни и тако у обновљеном облику да га поново поднесе на награду. Писац је то и учинио, а да је он знатно проширио своје првобитно дело, показује најбоље и сама садржина овог новог дела.

Дело отпочиње са приступом, после тога се у првом делу развијају основна начела естетска и црта историјски развитак естетике. За тим се говори о песничкој вештини у опште, шта је песништво, како постаје, шта му је смер, како се разликује од других вештина, какав је песнички језик, о тропима и фигурама, о гласовној мери и о слику, даље о врстама песништва у опште и на по се, о епском песништву и његовим врстама, а иза тога долази повесница епског песништва, где се говори о епском песништву у опште и у појединих народа: у Инђана, Арапа, Персијанаца, Јелина, Римљана, о епском песништву за време хришћанства и романтике, даље о епском песништву Француза, Талијана, Шпањолаца, Португалаца, Енглеза, Немаца и Маџара. После тог историјског дела епског песништва прелази писац на теорију лирског песништва и расправља лирско песништво у опште и његове поједине врсте, а за тим прелази и на повесницу лирског песништва, где развија историјски развитак лирског песништва у горе поменутих народа појединце. За тим се расправља у III. одељку драмско песништво, где се говори о драми у опште и о њеним врстама и тај одсек завршује се историјским развитком драмског песништва у горе поменутих народа.

Други део занима се књижевношћу самих Словена, која се према својој важности, што је има за нас Србе, мало опширније расправља. Ту се говори о Словенима у опште, и за тим се развија посебице књижевност у Руса, Бугара, Срба, Хрвата, Словенаца, Пољака, Чеха, Словака и на послетку лужичких Срба.

Као што се види, дело је опширно и по садржини обилато; не садржи у себи само теорију појетике, већ нам износи у историјском развитку песничке производе скоро свију народа старога и новога века. Тим се ово дело разликује од других појетика, које понајвише садрже у себи само оно, што се односи на суштину, облик и врсте песништва, наводећи уз

то још само у кратко, код појединих врста песништва, знаменитије песничке умотворе и имена писаца им. О томе, дабогме, може бити спора, да ли се у појетици може опширно расправити и историјски развитак песничких производа у појединих народа, као што то чини у своме делу др. Ст. Павловић. Али се не даје побити, да се тим начином, што се код сваке од трију врста песништва: епског, лирског и драмског, посебице говори о песничким умотворима сваког појединог народа, ствар јако раскида, имена песника и њихов рад понавља, што свакако отежава јасно разумевање ствари и смета њеном систематичком прегледу. А и иначе се не даје то строго и конзеквентно извести, као што се то види и у самом делу пишчевом, где се у првом одсеку: о историјском развитку епскога песништва у појединих народа, у епском песништву у Португалаца уједно говори и о њиховом лирском и драмском песништву, а писац још није развио теорију лирског и драмског песништва. Али писац и поред најбоље воље није могао ту недоследност избећи, јер у португалској књижевности једва да заслужују и помена остали песнички производи поред „Лузитаније“, тога чувеног епа Камоенсовог, који се међу осталим песничким умотворима португалске књижевности издиже као каква импозантна пирамида од гранита сред пешчане пустиње. Писац би свакако био боље учинио, да је написао теорију појезије у засебном делу, а одељено, било у хронолошком, било у синхронистичком реду написао општу историју књижевности. Како је пак тешко дело у овом смислу преиначити, желео бих, да писац према оном, што је сам напоменуо, — да ће у историјском делу песништва изнети **знаменитије** песничке умотворе појединих народа, — све оно, што је обично и без веће песничке вредности, што већма сузи, а тим већма истакне врсније песничке производе, који су значајни и по светску литературу. У том ће се погледу писац, на име што се тиче епског песништва, особито моћи користити и најновијим делом Карла Саса „A világirodalom époszai“ („Епи у светској књижевности“).

Пошто сам у главном рекао, шта садржи у себи ово дело, и како је цео материјал у њему распоређен, учинићу сада своје примедбе и на поједине партије и напослетку изрећи и свој општи суд.

У приступу наглашава писац важност и значајност песме у нашем народу, наводи, како се он радо забавља песмом, али су му још слабо позната естетска правила, на име правила песништва. Дела, што су у том погледу у нас писана, махом су тек овлаш, у кратким расправама изишла или у неразумљивом, неправилном језику. С тога се он латио, да напише дело о песничкој вештини, које ће, као што помиње, ту светлу страну нашег народног живота боље расветлити, те охрабрити и наше вештачке песнике, да греде даље том путањом, коју им сам народ показа, како да подиче и себе и народ пред просвећеним светом. За тим писац наводи дела, која су у тој ствари изишла, а и друга дела, која је он употребио.

У првом делу развија писац основне естетске појмове и износи у кратко историјски развитак естетике. Писац је добро учинио, што је своју појетику отпочео са самом естетиком, развијајући њене основне појмове.

Тако ваља да је у свакој појетици, а тим нужније је то у овом делу, јер се налази у њему и историјски развитак песништва, што расправља песничке умотворе старих и нових народа. Овај је део у опште добро израђен. Примећујем само, да у њему нешто фали, што никако не може изостати, а то је, да нема поделе, односно разликовања песништва на класично и романтично, наивно и сентиментално, објективно и субјективно. Нужно је развити те појмове с тога, да би се нарочито увидела разлика између песничких и у опште вештачких производа старих народа (особито Јелина и Римљана) и нових (модерних) народа. О томе лепо и темељито расправља особито Фр. Милер у своме делу. „**Über naive und sentimentale Dichtung**“ и Јанин „**Vorlesungen über die Meisterwerke der griechischen Poesie.**“

Даље ваља допунити науку о просодији и метрици, на име тачно дефиновати размер (метар) и ритам, и навести, каква је у томе погледу разлика између песничких производа старих и нових народа.

Особито пак треба допунити и овај део метрике, где се говори о нашем народном стихотворству. О томе је лепа студија изишла од професора Л. Зиме у 48. и 49. књизи „Рада југословенске академије знаности и уметности“ (у Загребу 1879.) под насловом „Нацрт наше народне метрике с обзиром на стихове других народа а особито Словена“. У том свом делу писац је све употребио и исправио, што су у тој ствари писали Вук Караџић, П. Берић, Јов. Суботић, Ф. Миклошић, Шеноа, Вебер и други писци.

Не види се јасно разлика између песничке приповетке и романце и баладе, са којима је она сродна. Романца и балада — узевши их као једно и исто — живље цртају и приповедају него песничка приповетка и оне су удешене за певање. Песничка приповетка обично је без строфа. Она је чисто епска песма, а романца и балада су романтично-епске песме у лирском облику. „**Die Kraniche des Ibykus**“ и „**Bürgschaft**“ уврстио је писац у песничку приповетку, а рачунају се у романце.

Романцу и баладу расправља писац одељено, а боље да их је узео заједно, јер се махом узимају као једно и исто. Који међу обема праве разлику, налазе је у томе, да се романца више приближује лирској, а балада епској појезији — да је романца по садржини више весела и ведра, а балада озбиљна, тајанствена и трагична, те је зато А. Грегуш у своме делу „A ballada elmélete“ (теорија баладе) дефинује: балада је трагедија, што се прича у облику песме (A ballada tragédia dalban elbeszélve). Али се и они, који разлику праве међу романцом и баладом, не слажу у том разликовању. И за то је свакако боље заједно, а не одељено расправљати те врсте песништва.

Тачније треба разликовати и причу (**Sage**) од скаске или бајке (**Märchen**). И једна и друга слика чудноват догађај, али разликују се у томе, што се скаска не ставља на историјски основ, и што се неограничено служи надземаљским стихијама, машта се ту необуздано креће, превргући правилни ред у природи и истерујући своју моћ у фантастич-

ким створовима, употребљује за своју цел као покорно оруђе и људе и животиње и биљке и све друге ствари. Прича је такође чудноват или бар ванредан догађај, који се оснива на каквом народном предању, али је увек везана за извесно место, ствар и време, те догађај бар изгледа да је вероватан. Скаска је више појетична, а прича исторична.

У епском песништву у Инђана ваља поменути и пантеистичку веру, која не прави разлике међу људима, животињама, и биљкама, те у индијским баснама животиње говоре као људи, чиме се оне разликују од езопових фабула, у којима се свака животиња представља према својој природи.

„Махабхарата“ и „Рамајана“ спадају међу најзнаменитије епе у светској књижевности, те је нужно навести њихову праву садржину. Ти епи представљају у алегоријској слици ратовање аријских Инђана у Индији и покорење суровиx народâ јужног дела Индије, Декана.

У епском песништву у Јелина ваља пре свега истаћи значајност јелинскога народа по општу човечанску културу и нагласити његове знамените заслуге у вештинама у опште, у песништву на посе. Јелини су се највећма од свију народâ приближили узору лепоте. Њихова књижевна дела носе на себи тип праве класичности и што се тиче садржине и облика им, тако, да потпуна истина лежи у овим речима Хегеловим: „Најплеменитију храну у најлепшем облику, златну јабуку у сребрној љусци дају нам дела старих Јелина. Ни мало не претерујем кад кажем, ко се није упознао са тим делима, да је живео, а није знао, шта је лепо.“

Није довољно истакнут у епском песништву у Француза значај Волтера, који се слави и велича у својим делима нарочито с тога, што је енергично и неустрашимо војевао против тадашњих мана и злоупотреба у држави и цркви, против предрасуда, педантерије, мрачњаштва у друштву, прославив се највећма својим гласовитим епом „Ханријадом“, у коме је тако дивно развио заставу религиозне толерантности. Више ваља говорити такође и о списатељкама: Лујзи Стаел и Жоржи Санд. Прва се може сматрати као претеча социјалном роману Ж. Санде, заузимајући се у својим романима особито живо и за права женскиња, војујући против шупље формалности и материјалистичког правца у француској књижевности, а за васпостављење лепе хармоније између духа и материје, ума и морала, књижевности и живота. Заузимајући се у својим делима на име и за то, да у народу на ново оживи религиозност, допринела је и она новоромантичкој школи. Још знатнија је Ж. Сан (Орор Дидван), која је, пишући у духу Русовљевом, жестоко жигосала неприродност, трулеж и поквареност тадашњега друштва.

У епском песништву у Талијанаца треба споменути код Дантеове божанске комедије — „divina Comedia“ — да је песник у том своме гласовитом епу складно спојио средњовековну сколастику са провансалском романтиком. Треба опширније расправљати и саму садржину тога епа, а да би се боље расветлило, нужно је додати, како је Данте стајао према странци папиној (Гвелфима) и странци царевој (Гибелинима).

Даље ваља споменути у епском песништву у Талијанаца и хума-

низам и ренесансију, која се почела појављивати у Италији већ од 14. века, крчећи пута изучавању старих на пољу песништва и других вештина и испитивању лепоте у њиховим делима. Главни представници хуманистичкога правца били су Данте, особито пак Петрарка и Бокачо.

Волфрам Ешенбах и Готфрид из Штрасбурга најзнаменитији су вештачки песници у средњовековној књижевности немачког народа и за то треба мало подробније карактерисати њихове главне песничке умотворе „Парсивал“ и „Тристан и Изолд“. У „Парсивал“-у представља Волфрам идеалистички, а у „Тристан и Изолду“ Готфрид реалистички правац. Ти се правци упоредо провлаче кроз целу потоњу немачку књижевност, а оличени су у новијем песништву нарочито у Клопштоку и Виланду, у Шилеру и Гете-у.

Слабо се истиче и значајност Хердерова у немачком песништву. Хердер има значаја и по нас Словене, јер је он био један од првих писаца, који се заузимао за историјско право словенског племена. Он је заслужан не само по књижевност свога народа, већ угледно место заузима и у светској литератури поглавито тиме, што је указао на лепоту народних песама разних времена и народа. Да Хердер ништа друго није оставио након себе, осим своја два главна дела: „Stimmen der Völker in Liedern“, — збирка песама разних народа, међу којима и неких српских — и Сида — Cid — и то би већ било довољно, да му се име за вечита времена проноси у светској књижевности.

У кратко говори писац и о Гете-у и Шилеру, а ваља опширније карактерисати песнички им рад у свима фазама њиховог развитка. Особито је поучно повући паралелу између њих као најодличнијих представника двају главних праваца у књижевности: правца објективног и субјективног; казати даље, шта је основна идеја и садржина најзнаменитијих песничких умотвора Гетеових: „Фауста“ и „Хермана и Доротеје“ и карактерисати његову Ифигенију у Тавриди, у којој се драми Гете највећма приближио јелинској лепоти.

Мађарски језик није осамљен у Европи. Он се рачуна међу угорске језике, у које спада у Европи још језик фински и лапски, а у Азији ови језици: ћорди, черемиз, мордвин, вотјак и цирјен

Да би се видело, како се развијало мађарско песништво, требао је писац бар новију књижевност поделити по разним школама и правцима, који су се појавили од друге половине 18. века почевши од Бешењеја. Писац не помиње Андрију Дугонића, а овај је отпочео народни правац у мађарском новијем песништву, а знатан је и с тога, што је он први почео писати изворне мађарске романе, узимајући за њих градиво из мађарског народног и друштвеног живота.

Већма ваља такође истаћи значај Казинција, као средишта нове школе и нагласити његове заслуге за новији мађарски језик.

Код Јокаја, као најплоднијег мађарског романо- и новело-писца, треба навести, која су му најбоља дела. Најбољи су му романи: „Egy magyar nábob“, Kárpáthi Zoltán“, „A régi jó táblabirák“ и Uj földesúr.“

У лирском песништву Римљана држим, да треба већма истаћи значајност Хораца, који је не само најзнаменитији лиричар у Римљана, већ који у опште и у светској литератури заузима тако угледно место, каково тешко да заузима икоји други лиричар у књижевности свију старих и нових народа. Томе узрок не лежи у формалној лепоти његових песама, колико у здравим философским начелима и поукама практичне мудрости, што провејавају песме тог великана лиричара, са којих је Хорац песник целог образованог света.

У лирском песништву у Француза писац не помиње Рабле-а, који је чувен као сатиричар и који је основао сатирски роман.

У драмском песништву прелази писац са старога века — са драмског песништва у Римљана — одмах на драмско песништво у Француза, а држим, да би требао пре тога да је говорио, како је постало и развило се позориште у средњем веку. Драмско песништво и позоришна вештина старога века произишла је из богослужења, и то и трагички и комички јој правац. Исто тако поникла је позоришна вештина и у средњем веку у крилу цркве и првобитни јој карактер био је чисто религиозан. Представљале су се тако зване „духовне игре“ — које су се у Немачкој звале „ludi“ а у Француској „misteria“, и које су се занимале разним догађајима из библијске историје. Представљали су свештеници заједно са глумцима, испрва у цркви, а доцније и на другим јавним местима.

У драмском песништву у Француза ваља навести Бомарше-а Beaumarchais 1732—1799., који је чувен са своје две комедије: „Le barbier de Sevilla“ и „Le mariage de Figaro“, у којима, особито у тој другој, жестоко устаје против тадашњег поквареног друштва, особито против аристократије. Тим својим комедијама Бомарше је крчио пут потоњој великој револуцији.

Држим, да писац није доста тачно обележио и правац новоромантичке школе, особито у Француској и Немачкој: шта је изазвало тај правац и на чем се поглавито оснивала новоромантичка школа. Карактерисати ваља и књижевност најновијег доба, у којој се као у каквом огледалу верно огледа садашњост са свима својим несталним жељама и тежњама. Идејали у вештини и у животу уступају место реалном и материјалистичком правцу, те тако и на пољу песништва не може да се створи ништа велико и трајно.

Писац не расправља песништво неких мањих народа европских: Скандинаваца (Данаца, Шведа и Норвежана), Холандеза и Британаца, Флемаца Романа и Ново-Грка. А држим, да би ради потпуности требало навести најглавније из песништва тих народа, њихове знатније песнике, особито народне песме Ново-Грка и Романа, и фински народни еп „Калевала“.

Писац је у својој пojетици уз сваку врсту песништва требао додати згодне примере из наше књижевности, у колико их пак нема у нашој књижевности, из литература других народа. То имају и мање пojетике, било да примери стоје уз поједине врсте песништва, било у додатку, као

што је и у Малетићевој појетици и у хрватској појетици од Пехана. Згодно одабрани примери далеко боље расветљују и објашњавају ствар, него и најтачније дефиниције, те зато треба да их има и у овој појетици.

Други део садржи у себи књижевност словенских народа, коју писац, као што и треба, расправља мало опширније, јер се она нас ближе тиче него литература других народâ, и јер је она, осим књижевности нашега народа, и слабије позната у нас. И овај други део је у главноме добро израђен, а рађен је поглавито по познатоме делу: „Историја књижевности словенских народа“ од Пипина и Сп совића, што је написано на руском језику, а од части је преведено и на немачки. Што се тиче појединости имам ове примедбе:

Где се наводи у делу број Словена у појединим земљама, требало је, особито за Аустро-Угарску, навести резултате најновијега пописа (од год. 1880.), јер се у делу помињу податци из статистичкога дела Будиловићевог, који је изишао год. 1875.

Зарад потпуности ваља поменути, да Словенаца има и у западној Угарској, даље да од српских насеља у Апулији — јужној Италији — од друге половине петнаестог века — 1467—1494 — има још два села: „Acqua viva“ (Жива-Вода) и „San Felice Slavo“, у којима има до 4000 Словена, а треба такође навести и српска насеља на охридском језеру међу Бугарима и Арбанасима.

Вредно је још и то поменути, како су пређе били насељени Срби и Хрвати, особито тај факт, да су Срби, иселивши се из Старе Србије, оставили Арбанасима те крајеве, који су негда спајали некадашњу Зету а данашњу Црну Гору са Србијом — а да се нешто нису толики Срби иселили из Старе Србије, јамачно би се сада другчије решавало источно питање! — А осим тога изгубило се и многе хиљаде Срба, што се иселише у јужну Русију (1751—1753). Види Jagić: Istorija književnosti hrvatske ili srbske — Stari vek)

У историји руске књижевности говори писац заједно о књижевности Великоруса и Малоруса. У Пипину и Спасовићу се одељито о томе расправља, а може се и заједно расправљати, само примећујем, да писац сувише мало говори о књижевности Малоруса, а треба свакако да је навео, како стоје Малоруси према Великорусима, а галички и угарски Русини према тима обојима. У старије доба постојала је потпуна заједница међу Великорусима и Малорусима, која се показује у старим књижевним споменицима (у Несторовом летопису и песми о Игоровом војеном походу), али та заједница је олабавила поглавито навалом монголском, када је политичко средиште руског народа прешло коначно на север; југ и запад буде потчињен туђинској власти (литванској и пољској) и ти су догађаји у току времена произвели и етнографске разлике. Ма како стајао језик малоруски према језику великоруском, био он пољским упливом искварен и руски језик — које је тврђење међу тим већ одавна побијено — или само дијалект руског језика, или пак самосталан и независан језик — кад Малоруси хоће да негују племенску особину, то им онда нетреба нико на пут

да стаје. А признати право на екзистенцију малоруске књижевности има и своје практичне вредности, што тај језик разуму и галички и угарски Русини, који пак неразуму језик велико-руски, те се тако и јаче одржава међу њима и духовна заједница. Од песника малоруских наводи писац само Шевченка, а треба споменути још и друге (Костомарова, Кулиша и т. д.) Већма треба нагласити и малоруске народне песме (козачке), особито из доба ратовања Козака са Татарима и Пољацима, изнети њихове лепоте и у чем се разликују од великоруских народних песама.

Држим даље, да је писац у опште већма требао истаћи значајност руске књижевности, која се јако издиже међу књижевностима свију осталих словенских народа. Руска је књижевност, може се рећи, сада већ најпретежнија од свију осталих словенских литература и квантитативно и квалитативно. Она почиње управо тек од четврте десетине прошлога века, па се већ помиње у библиографском делу, што га је од год 1813—21 саставио Сопиков, не мање но 13.249 дела, што су изишла на руском и словенском језику, од кад је заведена штампа у Русији. А колико је тек од тада нових дела изишло у Русији за потоње владе Александра I., дела за владе царева: Николе I, Александра II. и садашњег цара? Да пак руска књижевност и квалитативно заузима прво место међу свима словенским литературама, сведочи тај факат, што је она једина од осталих словенских књижевности у новије време стекла светски значај, јер прваци књижевници руски: Пушкин, Лермонтов и Тургењев заузимају лепо и угледно место и у светској књижевности. А још би и знаменитија била данас руска књижевност, да није неким злим удесом немилосрдна смрт пре времена покосила њене најбоље снаге: Пушкина у 37. год., Лермонтова у 27. год., Гогола у 44., Грибоједова у 34. и Колзова у 33 год. живота. Каква будућност предстоји руској књижевности, када коначно отресав се туђинских окова буде се развијала у чисто народноме духу!

Где је реч о Карамзину, ту ваља већма истаћи његове заслуге по језик. Он је војевао против тадашњег псеудокласицизма, а заузимао се за живи народни језик. У томе погледу његов рад је сличан литерарном раду нашега Вука.

Опширније треба говорити и о Пушкину, том најодличнијем руском народном песнику, који први припада и светској књижевности. Пушкин је први указао на лепоте руских народних песама; даље ваља карактерисати његово најзнаменитије дело „Онегина“, тог Дон Хуана руског друштва за владе Николе I., у коме се делу верно огледају мисли и осећаји, тежње и рад тадањег руског живота.

Романтичком правцу у руској књижевности крчио је пута поглавито Зуковски, својим преводима из енглеске и немачке новије литературе; утврдио је пак тај правац сам Пушкин.

Херцена писац тек у кратко наводи у руској књижевности. А он је био знаменит писац и публициста, који је особито својим листом „Колокол-ом“ ванредно популаран био у земљи.

Руско песништво карактерише поглавито меланхолија, иронија и са-

тира, па како књижевност стоји у свези са животом, то би ма и у кратко требало додирнути друштвене и политичке прилике у Русији, из којих се поглавито даје растумачити правац и карактер саме књижевности, особито и новији реални и нихилистички јој правац. Лепо расправља о томе J. J. Хонегер у своме делу: „Russische Literatur und Cultur“ (Leipzig 1880).

Где се говори о старо-бугарској књижевности, ту би требало ма укратко разложити и старословенску књижевност те казати, кад почиње старословенска књижевност, који су словенски споменици, у којима се сачувао чист словенски језик, којим су говорили стари Словени у Панонији; који су књижевни диалекти старословенског језика? Већма ваља истаћи и значајност браће Кирила и Метода по Словене у црквеном и културно-литерарном погледу.

У књижевности српско-хрватској вели писац, да су Срби и Хрвати један народ. Али народ не чини само језик, већ и једна историја, једне и исте тежње и исти идеали, а у томе се баш оба ова племена јако разликују међу собом. Да особито и различне политичке аспирације Срба и Хрвата далеко растављају једно од другог, показује на име и ово данашње време, а томе сличну појаву опажамо сад још и код друга два словенска племена, код Чеха и Словака, који су такође врло сродни између себе. То се види нарочито и из значајног говора, што га је недавно држао у старочешком клубу у Зл. Прагу др. Лад. Ригер, којим, — узносећи Маџаре и наглашујући њихов напредак на свима пољима државног и друштвеног живота, доказујући солидарност и истоветност интереса Чешке са Угарском, — одбија тако рећи сваку заједницу са Словацима, а томе је главни разлог, што Словаци неће да се одрекну своје народне књижевности па да приме чешки језик. Па ипак, ма да нас политика тако јако раставља једно од другог, дужност је сваког правог српског и хрватског родољуба, да ради на литерарној заједници Срба и Хрвата, на којој су до сада највише радили Даничић и Јагић. Кад може бити књижевне заједнице међу Енглезима и сев. Американцима, ма да је прошло сто година, од како се сев. Америка ослободила од енглеске власти, развијајући се сасвим самостално и у своме сопственом духу, не увиђамо, за што се литерарна заједница не би могла успоставити и међу Србима и Хрватима.

Писац је у опште добро расправио нашу књижевност, осим најновијега доба, које је недостатно и тек овлаш описано. Тако писац врло укратко говори о Л. Костићу, Трифковића нигде и не спомиње, а тако исто и друге најновије наше песнике и књижевнике. И с тога се мора и наша најновија књижевност потпуније и систематски расправити: какво нам је најновије лирско, епско и драматско песништво и поједине им врсте, описати нашу забавну и поучну књижевност у свима њеним гранама — на пољу политике, цркве, школе, просвете, привреде, здравствености, језикословља, историје, природословља — говорити о најновијој нашој журналистици и белетристици, о литерарном раду Матице Српске и ученога друштва у Београду и т. д. На крају могло би се још споменути, како дејствује данашњи реални и материјалистички правац на нашу књижевност.

У историји пољске књижевности ваља изближе карактерисати најзнаменитије дело Мицкијевићево:

„Dziady“ а такође и Гарчинсковог „Waclaw-a“ и казати садржину Красинскове Nieboska Komedya.

Најбоље је израђена историја књижевности Чеха и Словака, из које се види јасна слика њиховог литерарног и културног развитка. Желео бих још само, да је писац навео код Ханке-а, да је исти зарад духовне свезе међу Словенима доказивао потребу једнога језика, који би спајао све раздвојене говоре, а то треба да је руски, као језик највећег и најсилнијег словенског племена. Код Шафарика ваља додати, да је он својим књижевним делима изазвао научни панславизам, допринев много идеји историјског јединства словенских племена у старом веку и мисли њихове узајамности у садашњем столећу. Палацки је показао своме народу историјску му свезу са прошлошћу, чиме је силно допринео ојачању његове народне свести. Ваља још назначити значајност Коларове брошире о „Књижевној узајамности међу Словенима“, чиме је највише учинио, да Чеси највећма од свију других Словена уче друге словенске језике.

Лепо је описана и књижевност Лужичана-Срба, из које се може видети, како је народ и са маленим средствима и усред неповољних околности у стању да негује и унапређује своју књижевност и свој народни карактер, када су на име прваци у њега испуњени искреном љубављу спрам свога народа па одушевљено, истрајно и несебично раде на његовом бољитку.

Приметио сам напослетку, да писац у историји песништва не наводи свуда, где је какво дело из страних литература преведено на српски, а то, мислим, несме фалити у оваковоме делу.

То су примедбе, што сам их имао да учиним на дело г. др. Стеве Павловића. Доста сам имао што-шта да приметим, али томе се нетреба чудити, јер је и дело врло опширно, те је за то и више мана и недостатака у њему; али те мане махом су такове, да се лако могу исправити и недостатци попунити. Дело има с друге стране многе своје врлине, поједине партије су тако лепо израђене — таквих има пуно у делу и ја их нећу овде појединце ређати — да ће потпуно задовољити и строжије захтеве. Поглавита врсноћа делу јесте правилан, чист српски језик, леп, јасан и лак слог, чиме се одликују сва досадања дела пишчева, са чега је писац већ давно познат у нашем књижевном свету. Примећујем само, што се тиче језика, да писац није свуда доследан, на име у писању туђих имена. Тако пише на једном месту „Бах“ а на другом месту „Бакхус“, каже „Хорац“ „Верђил“, „Овид“ али пише и Валерије, Варије, Јулије, каже Анакреона у место Анакреонта, Гете-а и Гета. Овде онде наилазимо и на необичније речи: војница, матица (оригинал), мударци, песмар и песмарка, певачица (песникиња), Атинци; место речи „краљ“ каже скоро увек цар: цар Агамемнон, цар Пријам и т. д.

Да би се видело, како писац лепо пише и с каквим полетом, навешћу овде примера ради један део из његове појетике, и то где пише о п е с н и ч-

коме одушевљају. „И у обичноме животу знамо, да нам иде од руке и да је берићетан само онај посао, који свршујемо с вољом, с веселим срцем, јер „весело срце кудељу преде“. А да каква ли тек воља мора да је у вештака, којега толике чињенице облећу у његову послу? Та је воља његов вештачки одушевљај. Тај одушевљај назива Платон божанским; то је у појете творачка снага, а уједно електрична варница, која севне кроз целу струју душевну. Одушевљај је снага, што рађа и даје живота.

Што је душа телу, то је одушевљај вештини. Одушевљај лебди око вештака као анђео хранитељ, те га чува да не посрне у свом великом раду и неклоне кад навале на њ неприлике светске. Све су вештачке врлине мртве у вештака, а како их зажеже варница одушевљаја, све се почне мицати, све се заодене својим обликом, све оживи и душом се задахне. То је душеван огањ, у којему сагори све, што је нечисто и нестално, па се одлучи и заостане само оно, што је племенито. Тај одушевљај незна шта чини, ради по некој унутрашњој сили, која га гони; па се чини као да је слеп и помаман како га и називаху стари. Кад вештака освоји вештачки одушевљај, збивају се чуда и рађа се вештачки створ. С њим потече појетски извор, песнику се проспињу речи, сликару уређују слике, музичару зује гласови, ликоревац види своје ликове, неимару се подижу грађевине, мислиш е је вештака грозница спопала. То је неко блажено буниило, то је таква работа какву нам причају на пр. о Михеланђелу Буанроти: „Ко то није видео, тако неко приповеда о њему, тај тешко може веровати, што ћу о њему казати Он ће живо помамно спопасти мрамор, е ја мишљах, да ће се сав комад у парчад распрснути. Једним једитим ударцем одваљиваше он комађе, дебело по три четири палца, па ипак се тако добро држаше свога угледа, да би се све било покварило, да је он само мало даље задрьо у мрамор.“

На основу свега, што сам овде рекао, ма да дело не одговара у свему строгим захтевима систематичке израде, пошто је оно ипак тако израђено, да ће, кад се у смислу горњих примедаба поправи и дотера, потпуно одговарати своме задатку, те и користити сваком, који буде тражио у њему поуке, предлажем славном књижевном одбору „Матице Српске“, да усвоји то дело и да га награди са 300 фор.“

А. Хаџић јавља, да је и он то дело прочитао и да се слаже у свему са поменутом оценом, само би још то препоручио писцу, да бар преглед књижевности словенских народа попуни до наших дана, као што се то од таког дела захтева, и да делу своме дода кратак преглед садржаја и азбучни списак о свему, о чему се у делу говори.

Према тим оценама прима се дело да се награди, али награда ће му се касније одредити, кад писац по оцењивачким примедбама поправи своје дело.

60. Члан А. Сандић јавља, да је прочитао: „Српске народне песме“, што их је скупио М. О. и подноси ову оцену:

„Потписани члан књижевног одељења овог, почаствован је решењем

славног књижевног одељења од 27 и 28. августа о. г. бр. 20. К. Одс. да оцени зарад награде поднесени прилог „Летопису“ по именце: „Збирка српски народни песама и то: I. Део. Песме из Славоније. II. Део. Песме Босанске. III. Део. Песме из Срема.

Суд и оцена потписаног члана о том ево ово је:

Подела песама у збирци овој скупљача М. О.: на песме из Славоније, из Босне и из Срема, по суђењу оцењивачевом, неподноси, јер се многе од отих певају и по других крајевих наших; скупљач М. О. није забележио по именце ни места, где их је скупљао, нити имена песмарима и песмарицама, од којих је слушао и пописао, а што се данас изреком захтева у оваком послу; песме ове, неће бити, ни да су критички забележене, јер садржај и језик у многима не подудара се са сличним песмама народним; од 73 песме у збирци овој једва би 11 могле поднети у друштвеном органу „Матице Српске“ Летопису, па и те би ваљало онако по вуковски дотерати; на послетку, примање књижевних прилога у „Летопис Матице Српске“ јесте, и треба да буде пред светом одликовање књижевно, те по том „Летопис“ васколики огледало књижевног рада матичиног:

сових дакле разлога изређаних не може потписани оцењивач препоручити збирку М. О. Српских народних песама ових, да се приме и наштампају у „Летопису“.

Али, како славно књижевно одељење „Матице Српске“, по закључку главне скупштине јој — смера да устроји и на свет издаје „Библиотеку за народ“ трошком из задужбине народног добротвора Петра Коњевића, и збирка би песама ових могла пристати у издање књижевно од те руке. Стога препоручује оцењивач, да се са скупљачем М. О. удеси то издање, ако он пристане, да ову збирку своју на ново редигује, како priliкује послу оваком. Препорука ова потиче зарад подстака и скупљачу овом, и другима, како ће се и у напредак прихватити књижевне трудбе ове око скупљања народнога блага — дивних српских умотворина народних“.

На основу ове оцене збирка споменутих народних песама не прима се.

Састанак књижевнога одбора 19. (31) декембра

145. Секретар јавља, да је данас преминуо Емил Чакра, члан књижевног одељења и предлаже, да му се учини уобичајена почаст, да му ко од чланова говори на опелу и да се стави у записник туга за његовим губитком.

Предлози се примају и према њима позивају се сви чланови књижевног одељења на погреб, који ће бити у 3 сахата после подне, даље се решава, да се набави леп венац са свиленим тракама и са натписом, и да се положи на одар покојников.

Уједно се ставља у записник туга за покојником као једним од најстаријих чланова књижевног одељења, који је својим разноврсним књижевним радом стекао имена и гласа у нашој књижевности.

За говор на опелу умољава се секретар друштвени А. Хаџић.

148. Мита Петровић у Сомбору под 24. новембром о. г. на позив под бр. 878. У. З. о. г. јавља, да је прегледао расправу Стевана Миловановa: „Шта се до сад радило и урадило на науци физици у Срба“, коју је исти поднео за награду у место своје пређашње расправе: „Физика у Срба“.

У оцени својој наводи ово:

„Расправа „Шта се до сад радило и урадило на науци физици у Срба“ може се скоро сматрати као са свим нова расправа. Док је пређашња обухватала само 25 писаних страна, износи ова сада пуних 59. „Физика у Срба“ остала је само као језгра новој расправи, али је и на тој језгри доста мењано. Писац је протегао сада своје критичко расматрање не само на сва дела, која је потписани навео у свом реферату од 8. августа, него је узео још у оквир свога рада из старије књижевности „Јестествословије“ Павла Кенгелца, а из новије „Физику за учитеље“, коју је године 1874. написао Н. Ј. Петровић. Још је на крају расправе стављен попис свију српских физика у хронолошком реду, по месту штампања и т. д. што је хвале вредно.

Ако се потписани и не слаже са писцем расправе у многим стварима, које он у истој заступа, то се ипак радује, што може да каже, да је расправа господина Стеве Миловановa у овом новом облику ваљан и добро дошао прилог историји наше књижевности, те да по томе заслужује расписану награду за расправу из српске књижевности за „Летопис“.

У жељи, да ова расправа буде на што већу дику нашем „Летопису“, слободан сам да изнесем неке примедбе и да их препоручим пажњи уваженога господина писца. Да почнем најпре са Стојковићем. Приказ Стојковићеве физике остао је у главном, као што се није могло друкчије ни ишчекивати, исти, као и у пређашњој расправи. Брисане су само неке опште примедбе, које се нису управо односиле на предмет, и тако је тиме формална страна расправе само добила. Тој страни расправе користило би, кад би писац и из садањег текста уклонио примедбу на страни 16., да су „Срби корачали узастопце за науком и просветом, но да се и своје вере и цркве држали“, јер ни једно ни друго неби се дало Стојковићевом физиком доказати. У строго реалној расправи кваре такве насилне фразе општи утисак.

Место, на ком се говори о становишту Стојковићевом према теоријама светлости, измењено је нешто у новој расправи. Ту се догодило јамачно омашком пера, да писац вели за Стојковића, како је он теорију истицања (еманације) приписивао Ајлеру (види страну 12.). То не стоји. Стојковић је са свим добро познавао становиште Ајлерово, који се у прошлом столећу сматрао у Немачкој као творац теорије таласања. Он је заиста исту теорију у главним потезима са свим независно од Хајхенса самостално поставио и потанко разложио у свом знаменитом делу: „**Briefe an eine deutsche Prinzessin.**“ То првобитно француски писано дело изашло је већ прошлога века у више немачких издања и наш га је Стојковић имао за цело у рукама, пошто је оно, што на страни 38—41. у дру-

гој књизи своје физике о Ајлеровој теорији наводи, скоро дослован превод из 17. писма Ајлерове књиге, као што се потписани о томе уверио упоређивањем. Али Стојковић каже изреком: „Мы убо с Невтоном држимо“ и тако не стоји, да је он Ајлеру приписивао теорију истицања.

На страни 19. може да се чита, да је у Кенгелчевом делу „осма глава чиста зоологија човека“. Човечије се тело, истина, описује у зоологији, али није обичај, да се говори о зоологији човека. Нарочито се то не може рећи за садржај тога одсека у „Јестествословију“. Дотична глава обухвата оно, што се данас обично зове антропологија, а сам Кенгелац назвао је исту „Ѡ чловѣцѣ“. И у реченици мало ниже доле, где се вели, да се Кенгелац „не упушта дубље у унутрашњост и не тражи узрока појавима“, мислио је писац јамачно, да се Кенгелац не упушта дубље у ствар.

На страни 30 доле стоји, како се већ „помало доказује, као да клор није кемично просто тело, елеменат.“ Повод тој примедби дала су господину писцу на сваки начин сад већ стара истраживања В. Мајера, који је некад мислио, да на основу истих може закључивати на дисоцијацију хлорнога молекила. Али новија испитивања истога В. Мајера, као и Лангера и особито Крафтса показала су неоснованост тога закључка. С већим правом могао се ту господин писац позвати на спектралноаналитична испитивања Локијерова о калцијуму.

У свом реферату од 8. августа о. г. приметио је потписани узгредно, да би расправа постала занимљивија, кад би у њој били и кратки животописи појединих писаца, нарочито оних, који су већ умрли. Г. Миловáнов одазвао се у проширеној расправи тој жељи и навео је животописне податке не само од старијих, него и од скоро свију новијих писаца, па и самих преводилаца. Читалачка ће публика то за цело благодарно примити, али ипак мислим, да је госп. Миловáнов претерао у том погледу, јер управо комично изгледа, кад се код неког писца, који је још жив и млад, наводи дан и година рођења, место у ком је основне школе учио, да ли је учествовао у рату и друге такве потанкости, а овамо се у самој расправи рад тога писца баш у најглавнијим стварима осуђује и проглашује за више мање ништав. За Дамјана Павловића каже господин писац, „да је нађен мртав у соби“ (страна 43.), те би се могло мислити, да су га рђави људи убили; судим, да небн била никаква индискреција, кад би се рекло, да се Павловић сам убио.

Нашао сам два три места, која нису довољном пажњом стилизована и подвукао сам их у самом рукопису, да се пре штампања још једном прегледају.

Господин писац сматрао је за нужно, да измени и наслов своје расправе. Али рекао бих, да је овај, што га је сада изабрао, сувише дуг, а и не одговара потпуно садржају, у ком се не обзире на сав српски рад „на науци физици“, јер баш самостални радови на том пољу излазили су у часописима; а о тима не расправља господин Миловáнов у свом спису.

Мислим, да би пређашњи наслов или наслов „Физикална књижевност у Срба“ потпуно обухватио обим његове расправе.

Ова заслужна расправа изнеће, кад се штампа, око три табака и пошто је писац морао да уложи знатан труд у свој рад, то судим, да је право, да му се изда награда од 120 фор.“

Према тој оцени одређује се споменутом спису, награда од 120 фор., али да му остане стари наслов.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 146.

1886. СВЕСКА ДРУГА.

У НОВОМЕ САДУ.
СРПСКА ШТАМПАРИЈА ДРА СВЕТ. МИЛЕТИЋА
1886.

ПРЕГЛЕД.

		СТРАНА
I.	Последњи Бранковићи у историји и у народном певању. 1456—1502. Од Стојана Новаковића . . .	1
II.	Грађа за медицинску терминологију. Сабрао др. М. Јовановић-Батут	48
III.	Физика у Срба. Написао проф. Стева Милованов. (Наставак.)	80
IV.	Владислав краљ угарски. Историјска трагедија у 5 чинова. Написао Никола В. Ђорић. (Наставак.) . .	94
V.	Српске народне приповијетке из Горње Крајине. Скупио их Владимир Красић:	
	3. Заклетва и невјера	115
	4. Права погодба, још правија плаћа. . . .	117
	5. Лијепи младић	118
VI.	Последњи дани. Песме Драг. Ј. Илијћа.	121
VII.	Књижевност:	
	August Šenoa. Sabrane pripoviesti. Оцена Милана Савића	124
VIII.	Матица Српска:	
	Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1885. године	128

ПОСЛЕДЊИ БРАНКОВИЋИ

У ИСТОРИЈИ И У НАРОДНОМ ПЕВАЊУ. 1456—1502.

ОД СТОЈАНА НОВАКОВИЋА.

I.

Преглед. На коме је остала власт после смрти деспота Ђурђа, 24 декембра 1456. — Раздом између деспота Лазара и мајке му Јерине, ујака Томе Кантакузина и брата Гргура. — После тога раздома Стефан остаје у Србији. — Жена Лазарева деспотица Јелена могла је помагати тај раздом. Траг о томе у једној народној песми. — Какви су били одношаји с Угарском у време смрти Ђурђеве. — На коју је страну силом политичких околности упућен био Лазар? Како је он сам схватао одношај спрам Угарске. — Наравнање с Турцима. — Ствари хуњадијевске у Угарској окрећу зло. — Деспот Лазар упада у Банат, узима Ковин 24. априла, и буде разбијен на Тамишу 17. маја. — Српске размирице с Босном. Ратовање око Сребрнице. — Радња о удаји Лазареве кћери за босанског краљевића Стефана Томашевића. — Одношаји наследства у породици Бранковића за случај смрти деспота Лазара. — Сродство с босанском династијом значи нагињање к политици угарској. — Смрт Лазарева. Стање у Угарској у тај мах. Намесништво деспотског достојанства у Србији. — По каквој је мисли склапано намесништво? Значај Михаила Анђеловића, по коме је изабран у намесништво. — Шта се зна о Анђеловићу и о његову двоструком презимену Анђеловић и Абоговић? — Турско држање према српској кризи на престолу. Слепи Гргур и турска војска у Крушевцу. — Карактер и политика деспотице Јелене. Она и Стефан Бранковић прелазе к странци угарској. Рад с Маџарима о промени Смедерева и Србије за какве земље у Угарској. — Угарска војска на граници; пад Анђеловића; деспотство Јелене и Стефана под угарском заштитом. — Турско ратовање 1458 године. — Угарске прилике у 1458. Радња деспотице Јелене с Босном о удаји њене кћери за босанскога краљевића; опет радња о промени Смедерева; одлуке угарског сабора у Сегедину, којом се даје Србија босанском краљевићу Стефану. — Збачење и прогнанство Стефана Бранковића из Србије. Босански краљевић Стефан заузимље деспотски престо у Србији. Учешће угарске војске у томе. — Турско ратовање 1459 године. Пад Смедерева. — Шта је било са Стефаном Бранковићем после прогнанства? — Женидба у Арбанији. — Одлазак у Млетке и к цару Фридриху III.

Кад је на Бадњи дан 1456. деспот Ђурађ Бранковић очи склопио, остала су иза њега три сина: Гргур, Стефан и Лазар.

По својој прилици за то, што су оба старија сина, Гргур и Стефан, као таоци у султана Мурата, 8 маја 1441., ослепљени, деспот Ђурађ још за живота прогласи најмлађега сина Лазара за наследника свога на престолу. Да би дао више свечаности и озбиљности овоме чину, Ђурађ је Лазара и оженио у исти мах кад га је узвисио на деспотско достојанство. То је све било о божићним празницима 1446 године. Осећајући и сам дубоку старост своју, Ђурађ је хтео да собом раније прекине питање о наследству и да Лазару да прилике, да се покрај њега у државној управи упути. Из тога су времена и новци ковани с натписом **Господинь Гюргь и Лазарь.** Зна се и за једно писмо у манастиру светог Павла од 7. декембра 1456, издано од стране Ђурђа деспота и сина му Лазара. Из тог времена је и спис о преносу св. Луке у Смедерево (1452—1453.) у коме стоји: **бысть вь послѣдьнимa врѣмена, владычьствоующтоу срьб'скою землею и иными странами многими вь Христа Бога благовѣрномоу деспотоу Гюѡр'гію и сыноу юго деспотоу Лазароу** (Ив. Павловић у Гласнику LI. 90.) Летописци такође бележе заједничку владу њихову.

Старији, мање критични писци наше историје (па за њима и сам Чед. Мијатовић у своме великом делу о Ђурђу Бранковићу) бележе, да је деспот Ђурађ владу над Србијом оставио деспотици Јерини и тројици синова својих. То се може изводити из казивања Мавра Орбинија и Троношца, у којима је сачуван тип познији, причањем и нетачним везивањем догађаја поремећен; али за то ништа не знају нити савремена писма, нити наши летописи, у овоме свакојако најпоузданији извор. Јер с великом поузданошћу, и на дан тачно, забележили су они и владу Лазара Бранковића с оцем Ђурђем и владу његову после смрти очине. Они су забележили, да се 27. декембра 1446. Јелена Палеологова венчала за деспота Лазара, да је 24. декембра 1456. деспот Ђурађ умр'о, да је 20. јануара 1458. деспот Лазар умр'о, да је он с оцем владао десет година (колико равно и излази од 27. декембра 1446. до 24 истог месеца 1456), а сам годину и 26 дана (колико и излази од 25. декембра 1456

до 20. јануара 1458[1]). Писма сведоче то исто. На квити којом је примио оставу очеву од Дубровника (Mon. serb 476), што је било 12. августа 1457, Лазар сеназивље **господин и деспот Србљем**, а на печату му је био потпис: **Милостїю божїю гнь Срьблѥмь деспоть Лазарь.** На квити брата Лазарева Стефана, писаној 14. декембра исте 1457. године у Смедереву, исти се зове само **господинь Стѣфань**, а има на печату **Деспотовикь Степань.** Део трећега брата Гргура подигли су исте године игуман Јефросим и Степан Захић. Могло би се рећи, да су квите ове писане после смрти Јеринине, дакле као после свршена спора, пошто је Лазар сву власт преузео, али је познато, да сметнути владаоци и претенденти много полажу на своје називе, и никада их се не одричу. Никакве, дакле, сумње не може бити, да је иза Ђурђа влада остала на његову најмлађем сину Лазару, који је још за живота Ђурђева, 1446, на деспотско достојанство венчан.

Ђурђева жена Јерина очевидно није била задовољна са владом Лазаревом. Данас се не зна, да ли је то било за то, што је Јерини син њезин мање учешћа у пословима остављао, или што је она другојачије мислила о потреби управе и о правима наследства, па је, по свој прилици, рада била да њен најстарији син Гргур на владу дође, или је за то било некаквих других узрока. Али се из догађаја као и из кратке белешке летописчеве ипак види, да је међу Јерином, братом јој Томом Кантакузином и Гргуром с једне, а деспотом Лазаром с друге стране било неке размирице. То се види из стила, којим је забележена смрт Јеринина. **То жде лѣто** (1457) — стоји у Летопису — **коньча се госпогꙑ деспотица Ѥрина оу Роудникоу Маиꙗ .г. вьторникь. И вь тоу ношть (дьнь) оубѣже одь Роудьника кь цароу Мехмед бегоу на порьтоу Грьгоурь и царица Мара, сестра деспота Лазара и Тома сихь оутаць.** Средњи син Ђурђев Стефан остао је у Србији, јер по горе наведеној квити његовој, којом је подигао свој део очине оставе

[1]) Очевидно је овако и гласио првобитни текст Летописа. Према томе би га требало исправити и у Љ. Стојановића издању на страни 93 под 1458 годином.

*

од Дубровника, види се, да се 14. декембра исте године находио у Смедереву. Што је Гргур с царицом Маром и Јерининим братом Томом Србију оставио, а Стефан у њој остао, наводи нас на мисао, да се размирица тицала питања о престолу, јер се по таком схватању објашњава, за што је Гргур, као најстарији брат и претенденат, морао с Јерининим братом измицати, а Стефан је, као у томе некомпромитован, могао и даље остати. Као што обично у таким приликама бива, морала су се и схватања о политичкој радњи поцепати, а било је радње, као што ће се позније на свом месту видети, која је на то цепање могла изазивати.

Међу политичким лицима, која су 3. маја 1457 са српског двора из Рудника на Порту побегла, најзначајније је лице Гргур, најстарији син деспота Ђурђа Бранковића. Он је могао нешто на своје име радити и смишљати. Али о њему од тог времена па до смрти његове, која се догодила 17. декембра 1459. имамо врло мало и нејасних бележака. Горе поменута његова квита из дубровачке архиве, оверовљена турским чиновником, квита, која пада у исту 1457. годину, у којој је он Србију и оставио, показује, да се у години 1457. пред јесен или у јесен (кад се то подизање оставе догодити могло) Гргур находио у Турској. Поуздана је ствар, да је 17. декембра 1459. смрт затекла Гргура као калуђера Германа, али се не зна, кад се Гргур покалуђерио. Могло се претпостављати да се он покалуђерио одмах после одласка из Србије. Али има у италијанским архивима бележака које ћемо ниже споменути и које показују, да се Гргур није био покалуђерио још ни у почетку 1458. То се, дакле, још касније догодило. И ми ћемо на то касније нарочито доћи.

Пре него што пођемо у даље разматрање догађаја, треба нам се овде, при разлому деспота Лазара са мајком Јерином и најстаријим братом Гргуром, сетити још једне народне традиције, која може помоћи разјашњењу разлома. Народна традиција уводи у овај заплет жену Лазареву деспотицу Јелену, њену поношљивост, набуси-

тост и њене хладне одношаје према свекрви Јерини. У С. Милутиновића »Пѣваніи црногорской и херцеговачкой« (Лајпциг 1837.) пева једна народна песма на страни 120 ово:

Пошетала Ђурђева Јерина
По пространу граду Смедереву
Са Лазаром, сином нејакијем,
Бјеше скоро оженила сина
Ћерцом милом краља од Будима,
Шетајући к милој снаши дође,
Па ту њојзи божју помоћ дава,
Ма ни уста, нити је прифати,
Н' ако од ње обраћаше главу.
Ал' Јерини ријеч бесједила:
„Што си ми се, снашо, наједила,
Видиш равно поље Годоминско,
И у пољу бијелу шшеницу,
Ако буде по реду мријети,
Ак' умремо ја и Ђуро, снашо,
Све ће остат' тебе и Лазару.
Још видиш ли висока бедема
Уз бедема три бијеле куле,
Све три куле благом завршене,
Ак' умремо ја и Ђуро, снашо,
Остати ће тебе и Лазару."

Није, дакле, ни мало немогућно, да је у разлому деспота Лазара с мајком и с најближим родом његовим, играла неку улогу и Јелена, жена његова. Да је Јелена имала прохтева за политику и да се мешала у послове, видеће се још чистије даље на своме месту. А сад је на реду да видимо, како је Србија стајала према двема суседним државама, од којих јој је сва судбина зависила.[1])

[1]) У тој песми пева се, како је Лазар у време женидбе био нејак, тек од седам година, и како је, истом касније, пошто у мало није дошло до свађе између деспота Ђурђа и пријатеља му, и после неког рата допао до снаге, те стишао и довео у ред жену Јелену, која се осећала преварена. Другу, овој песми сличну версију, наштампао је Владимир Красић

Односаји Србије према Турској и Угарској били су у овај мах силом непроменљивих догађаја јасно одређени. Остављен себи и судбини својој, Ђурађ је Бранковић 1455, после двогодишњег ратовања, с тешким жртвама потписао мир с Турском, која му је оставила и даље северни мален крај његове некадашње државе.[1] Односаји с Угарском били су да не може бити гори, поред свеколике потребе савеза и заједничке радње. С обе стране, и са стране српске и са стране угарске, полазило се с погрешног гледишта. Политика деспота Стефана спрам Угарске имала је покрај добрих и своје врло рђаве стране. Неке тачке те политике биле су погрешно схваћене, и тога ради су како Србију тако и Угарску постигле зле последице у најодсуднијим тренуцима. Тога ради је Србија од 1426 до 1459 претрпела силне штете и недаће. По ономе што о тој политици знамо, а то су искључно угарски извори и неки догађаји који само сведоче да је те политике у истини било, изгледа *да није тражен савез на нози равнога с равним*, него *да је деспот Стефан пристао да се деградује готово на положај једнога бана краљевине Угарске, којој је уступио Београд и Мачву.* У свему томе

у књизи „Српске јуначке пјесме старијег и новијег времена. Књига прва, Панчево 1880" стр. 76. под насловом „Пренејаки Лазо." Младожења се ту пева као право дете, за које је невеста, кад јој је први пут показан, мислила да јој је девер. Још значајнији је варијанат под насловом „Лазар Ђурђев Бранковић" у збирци Јукића и Мартића Narodne piesme hercegov. i bosanske, Osiek 1858. стр. 86. Ту се градиво познате песме о женидби Максима Црнојевића пева за деспота Ђурђа (Вука) и сина му Лазара само што отпада боловање од богиња и тим поводом поружњало лице. Лазар се, дакле, на чисто црта као неугледан, и додаје се да је још пијаница и кавгаџија. Кад девојка, испрошена за Лазара и поведена за подметнутога младожењу, сазна ко јој је прави младожења, она се заплаче. Лазар из злобе убије подметнутога младожењу. Врло је могућно, да је песма о Ивану Црнојевићу и женидби сина му Максима спевана прво за женидбу деспота Лазара из Мореје. Касније кад је спомен о деспотима потамнео, та је песма препевана на Црнојевиће од певача, којему су успомене о Црнојевићима ближе и боље познате биле.

[1]) Погледај о томе Годишњицу III., стр. 353. и д. и Годишњицу V. стр. 146—147.

начинио се извор заплета, који су Србију, до коначне њене пропасти, без престанка растрзали.

Заведени и занесени уговором краља Жигмунда са деспотом Стефаном у 1426., који је нама данас једини извор за сазнавање те политике, Маџари никад после нису могли да се навикну да у Србији гледају самосталну земљу и да се као с таквом понашају, те су управо из тога извирале најгоре последице. Ни по својој вољи, ни по околностима јачим од њене воље, Србија се није дала савити у положај бановине. Маџари су опет увек на то и сами заборављали, кад би год по њихову политику удесније било, да Србију не сматрају као бановину, а с друге стране њиховој народној таштини пријатна навика, да Србију сматрају као бановину, много им пута није допуштала да схвате поступке самосталне политике, којима је Србија морала да у разним приликама свој опстанак брани. Отуда они сукоби међу деспотом Ђурђем и Сибињанином Јанком, главним политичним човеком, дуго времена намесником краљевског достојанства тадашње Угарске. Али пред смрт Ђурђеву ишчезли су и најмањи изгледи на заједничку радњу међу Угарском и Бранковића кућом. Покрај горе наведених начелних незгода, из којих је потицао сукоб међу кућом Јанка Сибињанина и деспота Ђурђа, било је и незгода политичних и у положају самих угарских странака. Јунаштво Сибињанина Јанка изнело га је на прво место међу тадашњим политичним људима угарске краљевине, тако да је за младолетства Владислава сина Албертова и намесник краљевског достојанства постао. Главни вођ противне Сибињанину странке, главни Сибињанинов противник у Угарској, био је Улрих Цињски, зет Ђурђа Бранковића. Кад се ово састави с оним што је о односајима Сибињанина и деспота Ђурђа из наше историје познато, излази на чисто, у каквим су односајима међусобнога неповерења могле бити обадве те земље. Сврх свега, августа 1456. после срећно одбијене турске навале на Београд, и Сибињанин Јанко умре од куге у Земуну. Уз младога угарског краља Владислава главни човек је већ био зет Ђурђев Ул-

рик Циљски, који је мало крио своју радост кад се чуло за смрт Сибињанина, ма да је иста све у Угарској врло сневеселила. Тај би окрет за Ђурђа могао што год обрицати, али новембра исте 1456, кад је краљ с Улриком походио Београд, у ком су заповедали старији син Сибињанинов Владислав и Михаило Силађи (Свилојевић) шурак Сибињанинов, Владислав и Силађи убију Улриха, свадивши се с њим.[1]) Крв зета Ђурђевога прснула је и и до Смедерева, тим пре, што је тада изгледало, да је краљ Владислав пао са свим у руке Хуњадијевцима и да су они дошли на ново до одсудног уплива у политичким пословима Угарске као што је било за живота Сибињанина Јанка. Још раније, или може бити одмах за тим, Ђурађ је имао тешке неприлике са најстраснијим Хуњадијевцем Михаилом Силађијем (Свилојевићем), заповедником Београда. Исти га је напао, ранио и у Београд затворио.[2]) Каже се, да се деспот морао новцем откупљивати од овога беснога насилника;[3]) а рана коју је у сукобу с њиме добио, била је узрок смрти његове. Може се, дакле, по овоме мислити какви су били односаји с Угарском, у којима је деспот Ђурађ оставио Србију после смрти своје. Уз то је Угарска сама била у крајњој трзавици олигархијске анархије, слабе државне власти и унутрашњег раздора међу Хуњадијевцима и њима противном немачко-дворском странком.

Ова последња имала је тачну, потоњим догађајима оправдану слутњу, да ће један Хуњади престо краљевски заузети, и чинила је што обично чине странке, кад их прожима така слутња, а немају стварних разлога, којима би радњу, на таким мотивима основану оправдали.

Кад је деспот Лазар остао сам без оца на управи Србије, нити је имао куд гледати на Угарску, нити се

[1]) Чед. Мијатовић, Деспот Ђурађ Бранковић, II., 288.

[2]) Чед. Мијатовић, исто, II. 255.

[3]) У извештају млетачког посланика из Будима од 3. фебруара 1457, црпеном како се види из казивања српског посланика који је тада дошао у Будим да јави за смрт Ђурђеву, стоји да је кастелан београдски (а то је Силађи) ухватио Ђурђа, одсекао му три прста с руке и узео од њега откуп од 60.000 дуката. В. Макушев, Гласник 2-ог од XIV. 216.

могао отуда чему надати. Његов зет, граф Улрих Цињски, пао је као жртва политичког убиства од странке Хуњадијеваца усред Београда. Уз краља су биле убице зета његова, исти они који су носили на души и смрт деспота Ђурђа и који су му последње године живота и владе загорчавали најтежим увредама; у њих и у њихове странке био је одсудан уплив на послове угарске. Син Ђурђев, коме је све ово познато било, није могао да о томе не води рачуна. С тога је њему био отворен један једини политички пут, а то, да своје ствари с Турском одмах у ред доведе. Да видимо шта се може сазнати о даљем току политике онога времена, и да ли је она пошла овом линијом, која је, по претпоставкама, једина отворена била.

Имамо један драгоцен писмен споменик у рукама, из којега видимо да су ствари у почетку 1457. године доиста стајале по овим претпоставкама. Тај је споменик извештај млетачкога посланика из Будима дужду своме, писан 3. фебруара 1457., неколико недеља пошто је Лазар примио деспотску власт.[1]) Млетачки посланик јавља своме дужду, како је 28. јануара 1457. дошао у Будим један војвода из Србије од стране новога деспота Лазара, да краљу објави, како је отац његов преминуо, како је он на његово место ступио, и како се наравнао или погодио (ha fatto accordo) с Турцима, по којој погодби они њему опет повраћају све земље и места које је некада држао његов отац било у Србији било изван Србије, што је сад у турским рукама, осим Новога Брда, а он да Турцима у име харача плаћа 40.000 дуката на годину. Српски је посланик о томе говорио с поуздањем и великом хвалом и дао је познати, да тај уговор ни у чем није обухватио угарске интересе око Београда, ако би се Турцима прохтело да на њ ударе; да би, напротив, и сам деспот помогао Турцима у томе, па макар га то и трошка коштало, из зловоље коју осећа према краљевини Угарској поради смрти грофа Цињског и из мр-

[1]) В. Макушев, Ист. споменици јужних Словена, Гласник II-ог одељ. XIV. 215.

зости према команданту Београда, који му је пређе ухватио оца и натерао га да му плати 60.000 дуката откупа, осекавши му три прста на руци, и који поданицима његовим непрестано свакојаке досаде чини, тако да би збиља волео, да Београд Турцима у руке допадне, само да Маџари у њему не заповедају.

Из овога што се у Млетке из Будима јављало о пословима у Србији разјашњавају се многе ствари, а нарочито се јасно види, да се нови деспот прво наравнао с Турцима. Летописи наши доиста су већ под 15. јануаром 1457., а то је само три недеље после смрти деспота Ђурђа, забележили: **оумири се Мехмедь царь и деспоть Лазарь.** Без горњег извештаја тешко би се могло погодити у чему би то умирење било, ма да се, по краткоћи времена, на сигурно могло знати, да није било никаквог рата. Из горњег извештаја могу се већ представити појединости тога умирења. Обичај је био у Турака, да приликом сваке промене престола у Србији подигну неке тражбине, управо да сваку промену престола исцрпу у своју корист. И Лазар је, види се, на то спреман био, кад је у овај мах ствар тако брзо сазрела. Могућно је, да је после опсаде Београда од 1456. остало каквих ствари нерасправљених. Држање према Угарској могло се такође Турцима уцењивати, макар да је оно с друге стране било узрок који је на наравнање с Турцима нагонио. Не зна се кад је Михаило Анђеловић постао велики војвода Лазара деспота. Ако је то било у почетку његове владе, онда се може и то узети у једну гаранцију Турцима. У Михаилу Анђеловићу, који је био турски човек, којега је брат био знатан паша у Турској, Турци су имали поверења, и знајући да је он старешина војене снаге српске, могли су у томе налазити једно јемство за себе. Са свима тим стварима могао је деспот Лазар ући у преговоре, и вешто употребљујући ситуацију, могао је очекивати неке користи од Турака. О самим појединостима наравнања и о значењу њиховом ево оригиналног текста млетачког извештаја који каже: да Турчин gli (т. ј. деспоту) restituisse tutte le terre et lochi,

che fo del prefato quondam suo patre si in Servia, come altrove, che se tenivano per dicto Turco excepto Novomonte, et epso dispoto gli da da carazo anualmente duc. 40.000. А то је: султан деспоту да поврати све земље и места која је некада држао покојни отац његов било то у Србији, било другде, осим Новог Брда, а деспот султану да плаћа 40.000 дуката на годину. У извештају под terre ваља разумети имања: уговор је по томе остављао политички status quo пре смрти Ђурђеве, дајући под закуп Лазару стара добра Ђурђева у Србији и изван Србије, осим Новог Брда. Осим значења речи на ово нас упућује израз, којим се напоредо међу имања у Србији и изван Србије. У колико уговор мање политичног значења има, у толико се политичко значење Србије већма умалило. Турчин се већ сматра за господара Србије, кад он даје допуштење Ђурђевом сину да добра оца свога у Србији ужива! Али је уговор тај изводио на чисто положај Србије скрам султана, и за кратке владе његове Србија је с те стране у истини била мирна.[1])

Да посао нове владе није без извесне вештине вођен, види се по томе, што је тек после свршеног »умирења« са султаном одаслан човек у Будим, да јави за смрт Ђурђеву и да прикаже новога деспота. То је међу тим одмах учињено, пошто је умирење у летописима забележено са 15. јануаром, а посланик је српски у Будиму био већ 28. истог месеца. Отуда онај тон поуздања, који је млетачки посланик добро опазио; отуда готово претње спрам Мих. Силађија (Свилојевића); отуда несакривено исказивање мржње на рад Хуњадијеваца; отуда помињање смрти грофа Цилског. С тим стварима могло се на двоје тежити. Краљ је угарски такође у дну душе мрзио и Хуњадијевце и Мих. Силађија. Износећи му и ове опасности, које су Угарској увеличаване због

[1]) Мавро Орбини наводи ово „умирење“ с царем као свршетак размирице Лазареве с мајком и браћом. Али пошто по поузданијим изворима знамо, да размирица с мајком и браћом није била у то време, то и ово отпада.

људи, које је краљ и као своје властите непријатеље сматрао, могло се ићи на то, да се њима подножје поткопа. То се у осталом догодило, и догодило се на скоро, и ако се не може рећи да је због тога, ма да се данас не зна, да ли баш и ово није у томе каква учешћа имало. Догађаји, који су се касније развили, и Лазару су дали прилике, да се умеша у послове угарске.

Пет шест недеља после бављења овога српског посланика у Будиму, ствари су у Угарској узеле врло неповољан обрт по Хуњадијевце, страсне непријатеље тадашње српске владалачке куће. Краљ Владислав, коме је, тако рећи, уз колено убијен први његов саветник, којега је краљевско достојанство том приликом под ноге бачено, није то био заборавио, као што је изгледало. Ма да се с поља тако чинило, није он био пристао уз Хуњадијевце. У ствари он је само од страха њихова чекао згодну прилику, како ће с истинитим успехом своју акцију против њих започети. И доиста та акција у један мах груне као гром. Марта 14.[1]) године 1457 буду у Будиму ухваћена и у краљевску тамницу бачена оба сина Сибињанина Јанка — Владислав и Матија. Сутра дан похватају и ставе у затвор и све њихове главне привრженике: владику варадинског Јована Витеза, Севастијана Розгоњију, Владислава од Кањиже, Павла Хорвата, Ђорђа Мадлара од Мадараса. Стане се протурати глас, да су ти људи хтели убити краља кроз три дана; суд се одмах одреди и одмах сврши суђење, тако да је 16. марта већ била извршена смртна пресуда над Владиславом, старијим сином Сибињаниновим. Ови догађаји узбуне сву Угарску. Они од странке Хуњадијеве, који су се у народу бавили, стану се кретати. Мих. Силађи (Свилојевић) одметне сав Ердељ, заузме тамошње државне дохотке, и стане спремати велику војску. Сестра његова, жена Сибињанина Јанка Јелисавета, која је живела у двору Сибињаниновy у Тамишвару, почне такође купити војску, и

[1]) Чед. Мијатовић, Бранковић, II., 308. има 24. март, али пошто Енгел тај догађај меће на 14., и пошто и наш један летописац бележи тај догађај с даном 13. марта, то сам и ја при томе дану остао.

чете су њене почеле до под Будим крстарити. Ово се могло збивати априла и маја 1457.

Ако се деспот Лазар доиста гнушао краљевине Угарске због смрти зета му грофа Улриха Циљског; ако је доиста мрзио Мих. Силађија због пакости коју је чинио оцу његовом и коју није престајао чинити поданицима његовим — сад је била прилика да то гнушање и ту мржњу, о коме је његов посланик на крају јануара у Будиму говорио, и у ствари покаже. Наши летописи доиста бележе догађаје који као да су услед оваких мисли настали. Једна белешка гласи: **И прими Лазарь Ковинь вь Банатѣ и ние градове побрежьке априла .кд.** Друга је: **И вь то лѣто погыбе срьбьска воиска на Тамишоу мана .зі. оу недѣлю.** Треба знати да је Ковин (спрам Смедерева) био град који је припадао Сибињаниновој породици, а обично је био под командом Силађија, који је у Београду боравио. Под побрешким градовима као да се разумевају градићи који су се налазили око ушћа Колубаре близу једнога од тадашњих већих путова из западне Србије у Будим. Треба се сетити како је у једној прилици затегнутих одношаја са деспотом Ђурђем Сибињанин Јанко био преотео градове које је деспот Ђурађ у Угарској имао. Ништа, дакле, природније, него да је деспот Лазар хтео у овај мах, приликом анархије која је завладала у Угарској, то исто да учини Сибињаниновој породици, која се у тај мах заиста налазила у најтежим приликама које су је икад могле снаћи. Али види се, да у овоме послу деспот Лазар није имао среће. Наш летописац бележи, како је војска српска изгинула на Тамишу. То значи, да је услед тих корака деспота Лазара пошла на њ или војска Јелисавете Сибињанке из Тамишвара или војска Михаила Силађије, брата њенога, који је непосредно и нападнут био, и да је иста војску деспота Лазара, негде па Тамишу, разбила. Тако се, и тиме се свршила акција деспота Лазара у Угарској.

С друге стране било је трвења и размирица с Босном, које су се, по обичајима онога времена, стално понављале, чим би се владалац променио, или би му се

каква несрећа или неприлика догодила. То трвење међу Србијом и Босном развило се као последица неких унутрашњих босанских размирица, у које се краљ угарски Жигмунд умешао. Исти краљ заузме тога ради Сребрник у Усори године 1405, а године 1410 (по дубровачким изворима, а 1408 по угарским историцима [1]) војска угарска у савезу са деспотом Стефаном освоји многе босанске градове уз Дрину и Босну, и управо са свим освоји Босну. У пролеће 1411. Жигмундова се војска налазила у Сребрници. Тада је краљ угарски разделио Босну на троје. Салаји каже да је северни крај Босне придат Мачви, западни Херману Цињском, бану славонском, а предео Сребрника деспоту Стефану. Салаји заборавља, да има Сребрник (у Усори или у доњој Босни) и Сребрница (у Подрињу). Али је без сумње мислио на Сребрницу. К. Јиречек исто тако наводи да је тада деспоту Стефану дата само Сребрница, и наводи да је Зворник и Усору узео деспот Ђурађ око 1433. кад је у савезу са Сандаљем, а по одобрењу султана као врховног заповедника балканских земаља, војевао са краљем Твртком Твртковићем, за којега се зна, да се у априлу 1433. налазио у Зворнику, војујући са српским деспотом.[2]) Међу тим може се мислити, да је још деспот Стефан држао Усору. И само тврђење мацарског историка Салаија може се узети као једна потврда због тога што је у то време Мачва била под српском влашћу, те по томе придавање Мачви и опет је придавање Србији. Јачи је доказ регуламенат истога краља Жигмунда од 1430. којим се одређује који од стегоноша, где и с колико војске имају војевати. За српскога деспота опредељује се покрајина Усора у Босни.[3]) То је било, пошто су Ма-

---

[1]) Разлика се објашњава тиме, што је рат трајао три године. Szalay, Geschichte Ungarns. II. 395, 396.

[2]) К. Јиречек, Die Handelsstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien, Prag 1879. 39 и 41, по изворима дубровачког архива. Упореди о томе и расправу И. Руварца у Годишњици II. стр. 246.

[3]) Ковачић, Supplem. ad vestigia comitior. I. 374. и д. наведено у Рачкога „Одношај српских деспота и досељеника.“ Književnik I. 482.

цари Београд и Мачву, после смрти деспота Стефана, 1427. у своје руке узели. У писму краља босанскога Стефана Томаша Остојића од 14. октобра 1458. (Rad I.) исти потврђује логотету српском Стефану Ратковићу село Пакларе у Усори и село Саребире у власти тишачкој, које је исти Ратковић добио од деспотице Јелене и деспота Стефана Бранковића. Из дубровачке архиве зна се, да се 28. августа 1452. деспот Ђурађ налазио у Босни у Теочаку, северозападно од Зворника, а 25. октобра исте године у Радаљу код Зворника. У то време јављено му је и за тело св. Луке (Гласник LI., 90.) јер се у причи о истоме вели: **вь то врѣме бысть ѩко поити деспотомь на брань кь странамь далматінскінмь, и оустрьмившінмь се нмь сь вои своими кь градоу глаголѥмомоу Телуакь.** По томе се може извести да су од 1411 Срби држали у Босни Сребрницу, Зворник и Усору, а то је цело босанско Подриње од Сребрнице на ниже, за тим Посавље са долинама Спрече и Усоре.[1]) Бошњаци су, као што горе наведосмо, кушали сваку удесну прилику да ово поврате, али с различитом срећом. Тако је штогод могло бити 1433. о чему се сад само мало зна. Тако је нешто било и после ослобођења Србије под Ђурђем Бранковићем 1443. кад је Сребрница опет остала под Босном. Јер из писма деспота Ђурђа, издатог 17. септембра 1445. у Смедереву, којим је деспот Дубровчанима старе повластице на ново озаконио, Сребрница је тек те године примљена, а не зна се којим путем, да ли услед ратовања или мирнога преговарања. Али трвења нису престајала. Тако је у летописима под 1448. забележен један сукоб Ђурђевога војводе и шурака Томе Кантакузина са краљем босанским. То је она белешка: **Вь лѣто 6957 разби Тома кралѩ босьньскога Томаша Септемьбриѩ .si.** Чим су за деспота

[1]) „Усора се ширила с обе стране доње Босне од речице Лешнице Жепчу на север, па све до утока Босне у Саву. У тој области стајаху знаменити и у војној повесници босанској добро познати градови Тешањ, Добој, Добор и Сребрник." В. Клајић, Poviest Bosne do propasti kraljevstva Zagreb 1882. Власт тишачка морао је бити неки срез у Посављу с десне стране Босне.

Ђурђа 1455. у тешким ратовима с Турском настали мучни дани, поновише се и та трвења. Тај значај имају и тичу се борбе око Сребрнице, која је вредила муке, јер је била јак извор прихода. О тој борби су белешке летописаца: **Вь лѣто 6963. (1455.) погыбе Петарь Ковачевикь подь Срѣбрьницомь вь Босни одь Дмитра Радоєвикѩ манѩ .є.; — Вь лѣто 6964. (1456.) воєва Воукосавь Говѣдниникь июнѩ .ка.; — По том (6965—1457) гєнвара .н. воєва Дмитарь Радоєвикь.**

Из ових последњих бележака види се како су при последњим педаћама, при заробљењу од Мих. Силађија (Свилојевића) и боловању деспота Ђурђа, учестали покушаји босански да поврате Сребрницу и остало што су српски деспоти у Босни држали. У лето пред смрт деспота Ђурђа поновљене су те борбе. Оне су обележиле и прве дане владе деспота Лазара, јер војевање Дмитра Радојевића 8. јануара 1457, две недеље после смрти деспота Ђурђа, тиче се опет овога. Не зна се, како је свршен тај рат, али по једном писму од 22. фебруара 1458. које је сачувано у архиву миланском, види се да су Бошњаци Сребрницу и остале градове тога предела узели тек 1458. после смрти деспота Лазара, дакле међу 20. јануаром и 22. фебруаром године које је то писмо писано.[1]) То значи, да их је тада, у почетку 1457, Дмитар Радојевић одржао, и да су они, све до смрти Лазара деспота, одржали се у рукама српским.

Спрам те светлости ваља схватити оно што о тим догађајима пише најновији историк Босне г. В. Клајић. »За деспота Лазара — пише он па страни 313. своје Poviesti Bosne — престадоше борбе и размирице с Босном; паче заједничка погибељ од Турака здружи оба сусједна владара у савез. Стјепан Тома спријатељи се искрено са деспотом Лазаром, и окапив се свакога такмења настојаше сада, како би не само босанске предјеле и земље (Сребрницу, Звоник и Усору) него и Србију прибавио своме роду, али не ратом него женидбом. Већ би

[1]) В. Макушев, Историјски споменици јужних Славена. Гласник II. одељ. XIV. 204. В. Клајић (Poviest Bosne) наводи исто по мађарском издању Monumenta Hungariae extera.

споменуто, да је краљ Стјепан Тома имао одрасла сина Стјепана, којега је још године 1455. жудио што сјајније оженити, не би ли тако подигао углед своје породице и лагље одољевао душманом својим. Лијепа му се згода пружи за то сада, када је у Србији владао деспот Лазар, који је од своје жене Јелене Палеологовке имао јединицу кћер Јелену (Јелачу). Још за жива Лазара би уговорена женидба босанскога краљевића Стјепана са деспотовом кћерју Јеленом, те је краљевића Стјепана имала по смрти Лазаревој запасти не само источна Босна, него и деспотова власт у Србији.«

По томе, дакле, из војевања Дмитра Радојевића, којему је, по пређашњем, задатак био да брани Сребрницу, изашли су преговори о женидби и удадби. Ови преговори водили су за собом последицу, да се управо искључе из наследства Гргур и Стефан, и да деспотски престо Бранковићев, без сумње са великим делом имања Бранковићева, пређе из Бранковићеве у са свим другу породицу само за то, што у тадашњега деспота Лазара Бранковића није било мушке деце. Старија браћа његова у овоме су плану са свим искључавана. И пошто је ово преговарање морало настати одмах првих месеци 1457. године, разговетно је, да је ова ствар могла бити најглавнији предмет оних тегоба, које су настале међу деспотицом Јерином, њеним братом Томом и сином јој Гргуром с једне, а деспотом Лазаром с друге стране. Да није био слеп, Гргур би, без сумње, био деспот место Лазара. После Гргура могли би бити на реду његови мушки наследници. Зна се и да је Гргур имао сина Вука — али се ништа не зна о његовој женидби. За сина Вука стоји у једном сувременом писму босанском, које се сачувало у миланском архиву, да је из незаконита брака. Ту стоји: se ha levado un fiol bastardo de Gregor orbo fiol che fu del despoti (В. Макушев, Гласник 2-ог од XIV., 115). Народне традиције о рођењу овога Вука, које ће се на свом месту напред претресати, спомињу редовно, како се Вук није смео код мајке хранити, и то се објашњава политиком, издајничким намерама Јеринним

и страхом од Турака. А једна песма (С. Милутиновића Певанија, стр. 183.) изреком говори, како га је жена питала за што га зову »копиланом«, на што је он одговорио, да је после смрти очеве остао мајци под појасом, и да су га за то прозвали »копиланом«. Ништа лакше, него да је тако у ствари било; барем историјско испитивање нема чим дати ствари друго изјашњење. Није, може бити, без разлога ни што се у поузданим изворима казује, како су рођаци у Арбанији око 1459. склањали Стефана да се жени, еда би порода оставио, ни што су Стефан и деца његова све до краја деспотовања Вука Гргуревића остали у емиграцији, ма да су оно што су спрам краља Матије учинили одмах после смрти Вукове, могли и раније учинити. Кад су слепога Стефана у Арбанији склањали да се жени, Лазар је био мртав, а Гргур, на сву прилику, већ у калуђерству. Да ли и тиме није Вук, као незаконито рођен, игнорован? А кад је Лазар очи склопио, једна је тегоба за наследство Бранковићева престола била и то, што је једина мушка глава унучади Ђурђеве била из незаконитог брака.

При оваквоме стању ствари шта је природније, него да су Лазар и његова жена били за своју кћер и зета, а да су Јерина, Тома и Гргур били за Гргура или сина му Вука. Шта је природније, него да је Стефан, средњи брат, који се још није био ни оженио, у целој ствари био хладан?

Може бити, да се уза све то може још једна околност у рачун узети.

По унутрашњој угарској политици краљ босански је припадао Хуњадијевској странци, која је са српском деспотском кућом у омрази била. Радња пак, која је ишла на то, да српско деспотство сродством пренесе на босанску краљевску породицу, могла је бити повољна Хуњадијевцима у Угарској. Србија је већ тада, због недаћа које су је биле постигле ради Угарске и ради спора с Хуњадијевцима, била одступила од угарске политике. У тако наглом мењању, у одступању од турске а приступању к угарској политици у тај мах, пошто су истом

престали убиствени ратови с Турском због истога питања, било је много опасности. Деспотица Јелена, која је радила за своју кћер, могла је на то пристати; деспот Лазар могао се, по слабости својој, за њом поводити. Али Јерина, Тома брат њен, који је 1448. истога краља разбио, и Гргур, који је имао да мисли на право свога сина, јединог мушког унука Ђурђа Бранковића, били су другога мњења.

У осталом ни тај посао није могао ићи ни мало брзо. Женидба се морала одгађати, што је девојка морала бити сувише млада, јер се Лазар оженио тек на крају 1446. године. Међу тим и деспот Лазар умре 20. јануара 1458. године. Питање о наследству српскога деспотскога престола изађе на ред пре него што га је могла одлучити женидба краљевића босанског са српском кнегињицом.

Може се данас само нагађати чије је право и чија је дужност била да одлучује у питању наследства деспотског престола, које је смрћу Лазаревом на дневни ред изашло. У ондашњим приликама политичким, при стању деспотске породице и Србије, људи, који су били дужни о томе бринути се, имали су врло тежак задатак.

После догађаја од почетка маја 1457., кад се скончала Јерина, Гргур, најстарији син Ђурђев, склонио се негде у Турску. Историци су забележили, да му је султан дао нешто земље на уживљење. Изгледа, да се он није одмах покалуђерио; али је ипак слепоћа Гргурева сметала да се озбиљно постави његова кандидатура за наследство престола. После његова разлома са Лазарем и одласка к турском султану може бити да су к тој сметњи и друге какве сметње придошле, о којима ми данас ништа не знамо. Стефан, други син Ђурђев, био је у Смедереву, али је и он био под истим недостатком слепоће, под којим и старији брат његов. О деспотици Јелени и о њезиној кћери морао се водити неки рачун и за то, што су оне биле непосредне наследнице права, које је деспот Ђурађ најмлађем сину Лазару оставио, и што је, како изгледа, Јелена и материјалну власт и материјална средства у рукама имала.

*

На све су се ово морали обазрети они, који су имали дужност да промисле о наследству престола српског у то време. А чија је то дужност била? Једно босанско писмо, којим краљ Стефан Томаш потврђује наредбу истога деспота Лазара, показује нам да је било неко веће у тадашњој држави српској, које су деспоти постављали.[1]) Врло је могућно, да су неки чланови у то веће долазили и по родбинском положају. Веће то, на сву прилику, није ништа друго него великашка скупштина, каква се у нашој држави зна још од Душанова времена, и каква је и у околним државама тога времена у обичају била. Томе већу или великашкој скупштини тадашње српске државе била је дужност да одлучи шта ће се даље са деспотским престолом српским. И по свој прилици исто је веће одлучило (јер неко јесте одлучио) да се деспотски престо попуни као неким намесништвом, у које је узет као главно лице Михаило Анђеловић (Абоговић), који је за деспота Лазара био велики војвода у Србији. Као члан тога намесништва остала је деспотица Јелена, а као треће лице додан је Стефан Бранковић, онај од синова Ђурђевих, који се у Србији налазио. Те догађаје, који се нису брзо, и по томе нису ни лако вршили,

[1]) Rad. I. 156. Исто писмо врло је знатно за познавање уредаба државе српске у последњим њеним данима. Оно показује, да је за деспота Лазара била служба великога логотета, сигурно слична оној, која се раније звала велики слуга, ћесар, севастократор, велики челник, ако није и иста та (Гласник L., 41—42); види се, да су под тим великим логотетом били и црквени послови. Из тога се писма још види, какве су биле дације у крви, пошто је Ратковић код краља израдио да се он од њих ослободи. По речима „да је слободан он и његова деца и његова кућа од војске, од турске и од ине од всаке“ види се, како су младићи узимани у војску за Турке по уговорима, а без сумње и за државну потребу домаћу. Уз редовно узимање војника за државу и за Турке, који су се, по неким правилима, морали купити, била је још заманична војска, кад се диже све што може носити оружје. Од тога није краљ хтео изузети Ратковића. И још уз то, ако би краљ главом пошао куд на војску, стоји у писму, да се ни тада Стефан Ратковић није могао изузети, него је и он морао ићи са својим слугама. Из истог писма пада нешто светлости и на карактер онога који је тражио као и онога који је давао овакве повластице.

летописац је забележио овим речима: **Вь то жде лѣто (6966—1458) приємь начельство срьбьскои ꙃемли Михаиль Аггеловикь, бывши великын воєвода деспота Лаꙃара феврара .г. (.кг.), и царьствова же сь госпождомь деспотицомь Єленомь и Стѣпаномь, братом деспота Лаꙃара. И ниꙃложень бысть Михаиль сь кралєвьства марта .ла. (.ка.) дьнь, и приєть начельство Стефань брать Лаꙃаревь.**

Из ове белешке и из стила, у којем је видимо, ја бих читао ово што иде.

Јелена није имала никаква места ни на власти ни у намесништву, пошто иза Лазара није остало мушкога наследника. По реду би потпуно требало да се она, као деспотова удовица, тргне натраг. Различити су узроци што то није било. Први је, што је сама она волела власт. Најприроднија последица ове наклоности као и положаја њеног била је, да се она радо мешала и у послове власти. Други је узрок, што је, због ранијег разлома с осталим Бранковићима, она на сву прилику држала у рукама онај део деспотских имања који је још био непреотет.[1]) Имања пак деспотска била су тада као каса државна, јер се из њих трошило на државне потребе, а то је много значило у оно време, кад је многим и тешким давањима свак већ и сувише био притиснут. Ако су, дакле, све ове претпоставке верне, Јелена је узета у намесништво, да би се њени људи и њени новци придобили. Стефан Бранковић је узет покрај ње као једина мушка глава из наследне владалачке куће, као млађи брат умрлог деспота и као саветодавац уза снаху. Али је као главни члан и старешина намесништва имао вредити Михаило Анђеловић, који је за деспота Лазара велики војвода био. Тежиште власти властела је мислила да смести у тога човека; за то га је и посађивала на прво место на деспотском престолу. Да видимо какву је мисао хтела властела да изведе тиме.

Изложили смо горе, какви су одношаји били са Угарском онда, кад је деспот Ђурађ Бранковић преминуо.

---

[1]) Ако је доиста био остварен Лазарев уговор с Турцима од 15. јануара 1457., о ком је напред реч, и ако буду Турци хтели да Јелену привнаду у уживању онога што су били дали Лазару, онда је ова тачка имала особитога значења. Али мучно да је тако било.

У време кад је деспот Лазар умр'о, краљевски престо Угарске био је празан, јер је мало раније, 23. новембра 1457., у Чешкој краљ Владислав из ненада умр'о, и баш онда, кад је у Србији деспот Лазар издисао, у Угарској се, у Пешти и Будиму, крхало и ломило, на коме ће остати краљевска круна Угарске. Шурак Сибињанина Јанка Михаило Силађи (Свилојевић), познати полу-убица деспота Ђурђа, био је повео двадесет хиљада војске, пошавши у Пешту на сабор, који је био сазван да изабере краља Угарске. Четири дана пошто је издахнуо Лазар, у Пешти би изабран за краља Угарске Матија Хуњади, син Јанка Сибињанина, и пошто је Матији тек петнаест година било, изабраше М. Силађија (Свилојевића) за губернатора или помоћника краљу на пет година. Ствари у Угарској, које су у средини 1457. године имале по Србију и по кућу Бранковића нешто повољнијега изгледа, тиме су и опет окренуле апсолутно на горе по Србију и њену владалачку кућу, и српска је политика силом околности била упућена да чува добре одношаје с Турском, у колико је то могуће било. Овај политички обзир вредио је троструко у време какве год промене на престолу, пошто су Турци већ били уобичајили, да приликом сваке промене на престолу траже Србију по наследним правима која су они из султанских женидаба из српске владалачке куће изводили. Изгледа да су нарочито оваке природе политички разлози препоручили великога војводу деспота Лазара — Михаила Анђеловића, који је већ имао висок положај главнога војничког старешине у земљи.

Штета је што се о томе Михаилу Анђеловићу ништа ближе не може да сазна. Покрај горе наведене белешке из летописца, у нашим споменицима о њему је још најзначајније место у горе наведеном писму краља босанског Стефана Томаша. Ту се прича како је он имао у власти острвичкој села Мариновац и Гунсановце, која су деспот Стефан и деспотица Јелена, без сумње после прогонства Михаилова, били дали Стефану Ратковићу; али краљ босански даде Стефану у накнаду за Мариновац и Гунса-

новце друга нека села, а та села војеводе Михаила Анђеловића уступи војеводи Марку Алтомановићу, који је 1462. погинуо код Вучитрна. Тај спомен у писму босанскоме, где се име његово два пута чисто спомиње, упућује нас барем како је било право име томе човеку. Именом Анђеловића зове га и једно савремено писмо од 21. априла 1858. које је сачувано у миланском архиву (В. Макушев, Гласник 2. одељ. XIV. 115.). Највећи део преписа наших летописа зове га такође тим именом. Међу преписима који су П. Ј. Шафарику били на руци, једини рачански, један од најмлађих преписа, зове овога човека Абоговићем. У многих је белешка о његовом учешћу у влади прескочена или — што је још горе — помешана са владом Стефана Томашевића, тада престолонаследника, позније пак краља босанског. Подгорички летопис, преписиван 1741, који је публиковао Љ. Стојановић у Starinama XIII. зове Анђеловића Боговићем. У Троношцу се он зове Михаило Богојевић. Од страних извора о њему говори само Халкокондил, али му он спомиње само име, не помињући ни једно презиме, и помиње да је он био брат Махмуд-паше. Мавро Орбини му такође не помиње презимена. Лукари има такође Анђеловић, и он спомиње, да је Анђеловић имао брата међу достојанственицима турским, и да се исти звао Hali-passa Angelovich. В. Макушев (Ист. спом. јуж. Слов. Гласник 2. од. XIV. 215.) наштампао је писмо млетачког посланика из Будима писано дужду 24. априла 1458. у коме се за Анђеловића каже, да је fratello del bassa de Romania. Исто се то говори у другом једном савременом писму из Босне, писаном 21. априла исте године. За онога пашу који је у војевању 1458. године водио војску турску по Србији Лукарић је забележио да му је било име Али-паша Анђеловић. Судећи по презимену то би био брат Михаила Анђеловића, ма да истоме Лукарић даје за брата некога другог, Мехмеда Михалогли, беглербеја од Грчке. Мало раније испред причања о овоме исти Лукарић спомиње некога Хали-пашу Македонца, који је у неком трговачком уговору Дубровчана

са султаном првима на руци био. Али се не види да ли су Али-паша Македонац и Хали-паша Анђеловић један исти човек. К. Николајевић у његовим »Српским Комненима« (Гласник XI. 305.) напомиње, да би тај човек могао бити од неких арбанаских племића из Дриваста, који су по западним ауторима били у сродству с Бранковићима и којима су Бранковићи, док су западне стране држали, и службене положаје тамо поверавали. По свему је јасно да је право презиме тога човека Анђеловић. Очевидно је, да му се презиме Богојевић и Абоговић даје од познијих преписалаца, који су већ то време рђаво познавали, и од странаца, за којима су се обојима повели наши мање критични први историци, са чега је исто покварено презиме данас толико познато постало, да је право презиме готово са свим у засенак бацило[1]).

Из причања Халкокондилова о томе човеку дало би се још нешто извести. Као што сви догађаји потврђују и како и ми изводимо, Михаило Анђеловић је био лич-

[1]) Има једна стара црква у Доњој Каменици, 2 сата на исток од Књажевца на левој обали трговишкога Тимока (М. Ђ. Милићевића Кнеж. Србија, 835.), која се приписује овоме Михаилу Анђеловићу као деспоту, и која би му потврђивала презиме Абоговић, кад би натпис верно био прочитан. Први је о њој писао др. Кико (Србске Новине од 1859. бр. 62.) и он је прочитао натпис: **Михаиль деспоть о. д. Єлена.** Коста Поповић (Пут лицејских питомаца по Србији године 1863.) читао је на истом месту: **Михаиль Абоговикь деспоть Срьблемь и Грь ..... госпогиа Єлена.** Милићевић на паведеном месту исписује: **Михаиль деспоть вь ха Ба благовѣрии ....** Заинтересован оволиком разногласношћу, замолим г. Панту Јовановића, окружног начелника, да би наредио да књажевачки инџинир удесном приликом извади веран снимак тога натписа и да га овамо пошље. Имам захвалити старању г. Панте Јовановића и труду г. Михалека окружног инџинира, што сам тај снимак добио. С провидног платна, на коме је натпис прекопиран, види се ово. На страни, мало по више, сигурно више женске слике стоји

деспо .

мало ниже, више мушке слике, у две врсте чита се:

Михаил деспо вь ха б҃ ....

вѣрень к .... лас .... ѣѣ

Натпис се, дакле, највише подудара с читањем Милићевића, и јасно је да од Абоговића у њему ни трага нема. Снимак који ми је био на руци предадох Народној Библиотеци у Београду.

ност, која је као члан деспотског намесништва, гарантовала добре одношаје с Турцима. Причање Халкокондилово истиче га као еминентно такога, и као да би се из његових речи дало извести, да је он још и за владе деспота Лазара у своме положају великога војводе у Србији, био нека залога добрих одношаја међу Лазарем и Турском. Турцима је он за тај положај и посао могао бити врло згодан, што је био хришћанин, што је, можда и по другим везама и по познатости фамилије, могао лако бити примљен на српском двору, те је и задатак његов, по себи тежак и незгодан, могао пријемљивији и сношњивији изгледати. С обзиром на све ово — избор Михаила Анђеловића на прво место деспотскога намесништва (у коме су и деспотица Јелена и њен девер Стефан имали бити више као фигуранти) значило је у тадашњој српској политици: још један пут потпун раскид с Угарском, а политика потпуне верности спрам Турске, да би се Србији од ове последње још који дан политичког живота ујамчио.

Не изгледа да је склапање овога деспотског намесништва врло лако ишло. Смрт деспота Лазара догодила се 20. јануара 1458. А за Анђеловићево примање власти стављен је у једним преписима дан 3. а у другим опет дан 23. фебруара. По једним, дакле, догодило се то 14, а по другим 34 дана после смрти Лазареве. И један и други је рок довољан, да обрати пажњу па тегобе. Међу летописима које је П. Ј. Шафарик пред собом имао, рачански (око 1671. писан) зове Анђеловића Абоговићем и ставља да је власт примио 3. фебруара; сви остали имају право презиме и 23. фебруар као дан примања власти. Онај летопис који је, по препису заосталом иза пок. др. Ј. Шафарика, писац ових врста штампао у Starinama IX. оценивши га као испис из старијега и бољег текста, има дан 3. фебруара и право презиме Анђеловић. По хитности ствари могло би се узети да је приличнији дан 3. фебруара; али за сад нема ничега по чему бисмо на сигурно могли који год од тих дана од-

бацити[1]). Поћи ћемо, дакле, даље, с тим да је после смрти деспота Лазара, требало или 14 или 34 дана, докле се деспотско намесништво образовало.

С турске стране нису овакав обрт политике у Србији потпомагали само платоничким жељама. И у овај мах војска се турска налазила у Крушевцу, који је кроз XV. век обично био полазна тачка турским операцијама на северу. Присутност турске војске у овај мах у Крушевцу забележена је у неким писмима из Будима и из Босне, која се налазе у италијанским архивима. Та писма спомињу још и да се у тој турској војсци налазио један слепи син Ђурђев. То би могао бити само Гргур. У напред ваља знати, да је овај чинилац јако утицао на унутрашњу политику српску. Јер присутност турске војске у близини тадашњих граница српских са једним српским претендентом у средини својој, није деловала само у једном правцу. Војска је турска вршила известан уплив на ток политике у Србији; она је у исти мах била претња и изазивање Угарској; она је, опет у исти мах, дражила једну страну Срба, да с те стране о помоћи раде. Докле се год турска војска у близини налазила, странка за Турску у Србији морала је бити јача; чим би се опет, с друге стране, скупила угарска војска, чим би она дошла у стање, да може парализати уплив турски, исти би опадао на корист уплива угарскога.

[1]) Има ипак једна проба којом би разлози за дан 3. фебруара могли претегнути. У дану венчања деспота Лазара са Јеленом неки летописи имају 18., а неки 27. декембар. Јасно је, да је то било 27. декембра, пошто се уз пост нико не венчава, а потврђује се, осим тога, и рачуном који летописци имају о времену владања Лазарева онда кад му смрт бележе. Рачански, дечански, Вукомановићев летопис у Гласнику XI. и Шафариков у Starinama IX. имају сви дан 27. декембра. Пошто ови исти имају дан 3. фебруара, и пошто се узме у рачун неодложност тога посла, могло би се држати да је њихова белешка дана сигурнија и више за веровање од оне друге. Има једно писмо у миланском архиву писано из Сплета 22. фебруара 1458. (Гласник 2. од. XIV. 205.), у ком се јавља, како је Мих. Силађи с великом силом отишао те узео Смедерево. У ствари је то било само скупљање војске, али кад се о томе у тако преувеличаној мери знало у Сплету 22. фебруара, могућно је да је дело, које га је изазвало, а то су промене на престолу у Србији, било 3. фебруара.

Таке су биле опште околности, у којима се морала кретати тадашња политика Србије. После смрти Лазареве Турци су имали јачи мах, што се ради положаја Србије, по праву самом, одмах морало с њима рачунати. Њихов је утицај у овај мах био још јачи, што су собом водили слепога Гргура као претендента на престо. Њихова демонстративна радња са граница Србије позивала је на неко »умирење,« као што летописци назваше оно наравнање, које је, у почетку своје владе, 15. јануара 1457. деспот Лазар с њима угодио. Изгледа да се у овај мах »наравнање« мислило постићи личним саставом, који смо горе обележили и претежним положајем који је створен турском човеку, »брату пашином,« великоме војводи деспота Лазара Михаилу Анђеловићу.

У овоме моменту, и може бити под притиском свију тих околности излази потпуно на позорницу Јелена, жена деспота Лазара, са свима својим особинама. Раније је већ било напоменуто, да је она волела власт и да се мешала у послове власти. Горе је један пут навођено народно предање у песми из Милутиновићеве »Пјеваније« (са стр. 120.) о Јелениној набуситој нарави и о њеним хладним одношајима са свекрвом Јерином. Иста песма пева о Јелени, која је била Гркиња, да је »кћи краља од Будима«, и мало даље, како се за увреду нанесену јој у српском двору и због незадовољства, које је она у томе двору осећала, краљ будимски предомишљао да ли да удари на Ђурђа Бранковића. За ову погрешку историјску ја бих мислио да ипак има неко значење. Политичко мњење и политичке симпатије и тежње та песма представља као порекло. У ресултатима нема разлике; с тога песма може у главноме имати право. Јер чим је власт над заосталом Србијом заузео Михаило Анђеловић као војнички старешина и први намесник; чим је у лицу његовом Србија потпуно и с пуном отвореношћу наишла на политику покорности и верности према Турској — одмах је Јелена ударила другим, томе противним путем; одмах је она прешла на страну Угарске, да би политичким средствима, што их је та држава мо-

гла дати, радила против Михаила Анђеловића, и да би га могла сметнути или уклонити с положаја који му је дат. Стефан Бранковић, не могући прозрети, да се исти правац у коначној линији, и на њега окомљава, као да је у овај мах, видећи с Турцима Гргура, и сам следећи утиску непосредне неприлике, пристао уз Јелену. Јелена пак, притиснута истим зебњама и истим околностима, крене на онај пут којим се већ један пут, и то без знатна политичког успеха, послужио деспот Стефан Високи. Она, на име, почне смишљати да Смедерево уступи у промену за друга добра и градове Маџарима. Млетачки посланик из Будима писа својој влади, 12. априла 1458., о овим догађајима неке појединости, које су се извесно догађале у марту исте године. У томе писму се јавља влади млетачкој, како се »пресветли губернатор (Мих. Силађи) налази у Београду, старајући се о утврђивању тога града. Осим тога он води преговоре са удовицом покојног Лазара, последњег деспота српског, која се налази у Смедереву и распитује код мало час поменутог губернатора, да ли би он примио Србију (ditto stato) у промену за какву област у Угарској (queste parte de Hongaria), која би се уступила истој госпођи удовици и ономе слепом брату покојнога деспота, који је уз њу, пошто је ту скоро на те крајеве дошао други слепи брат покојног деспота, који је код Турака, и који се узда у наклоност турску, да помоћу ње Србијом завлада (con el favore de ditti Turchi aspira a ditto stato).“ Саопштавајући ово, млетачки посланик напомиње, да би овај посао много допринео хришћанској ствари, особито пак ствари краљевине Угарске, ако би се извршио, јер је тешко у њ веровати, пошто Срби врло мало вере имају у Маџаре.[1])

Међу тим превласт турског уплива у Смедереву био је политички окрет, који се ни од стране Угарске није могао равнодушно гледати, особито што је иза те превласти ишло и купљење турске војске јужно од тадашњих

[1]) В. Макушев Гласник 2-ог од. XLV., 218.

српских граница. Ако су Турци сматрали, да су са Мих. Анђеловићем и успехом његове странке у добитку, Маџари су то имали да забележе као политички губитак. Као што из другог писма истога млетачког посланика из Будима видимо, Маџари су почели купити војску на угарској страни Дунава.[1]) Мих. Силађи, губернатор краљевине налазио се собом у Београду. Војска је бројала на 8000 људи, што у оно време није била мала сила. У Србији је странка Угарској наклоњена одмах почела дизати главу, чим се на другој страни Дунава почела прикупљати војска угарска, у толико пак више што су с њом у овај мах били и деспот Стефан Бранковић и деспотица Јелена. Све се ово вршило течајем марта 1458. године. Чим се пак знало, да је угарска војска на окупу и да ће Турци бити мирнији ње ради, приступило се акцији против Анђеловића, представника турске странке. Различити извори саопштавају нам о томе различите појединости. Катастрофа је била 31. марта 1458. године.

Наши летописци прилично сухо бележе само догађај, ништа не додајући о значењу његову: **И извложенъ бысть Михаилъ съ кралевьства марта .ла. дьнь.** Халкокондил, који је могао бележити по турском казивању, мешајући догађаје и имена (које последње ми исправљамо) говори о свему томе овако: »Лазар син Ђурђев, остави после смрти своје престо у рукама своје жене и једне своје кћери, и та се жена његова уда за Стефана, господара Босне, у намери да она престо (престони град) задржи за себе и да даље њиме влада и господари. Међу тим Срби пристану уз Михаила, брата Мехмедова, који је био у служби код покојнога њихова господара, и изберу њега за поглавара, тражећи да он узме у руке власт и послове земаљске. Кад је он дошао, госпођа га позове да буде њен гост, а чим је он ступио у њен градић, намештени

[1]) Има друго једно писмо из Сплета (Гласник 2-ог од. XIV., 205.) од 22. фебруара 1458. године, како је Мих. Силађи с великом силом отишао те увео Смедерево. То је обично преувеличавање. Али дан којега је тај глас у Сплету забележен показује у које се време и с каквим задатком почео спремати Мих. Силађи.

људи га ухвате, вежу, и у Угарску отпрате.[1])« За тим Халкокондил, прескачући много којешта, прича како је иста странка, која је подржавала Михаила Анђеловића, драговољно дочекала султана и отворила му врата Смедерева, кад је он дошао пода њ с војском својом. Ова црта само казује какво је политично схватање представљао Мих. Анђеловић. Дубровчанин Лукарић тако исто меша догађаје и прича као раније оне који су се догодили позније. Његово је казивање као Халкокондилово. Он казује уз то, да је краљ босански припадао странци која је хтела борбу с Турцима (а то је била угарска странка), да је он (а не његов син) узео кћер Јеленину, и да је он, настојавајући да послови теку по његовом политичком мишљењу, наговорио ташту Јелену, да ухвати Анђеловића, што је она и учинила, изазвавши тиме нов напад султанов и коначну пропаст Србије.[2])

Још најближе може бити истини оно приповедање ових догађаја, које се може читати у једном босанском писму од 21. априла 1458. Писмо то сачувало се у миланском архиву[3]) и оно, како по месту тако и по времену, може бити примљено као понајверније сведок ове катастрофе. У томе писму стоји, да је Михаило Анђеловић сам тврдо веровао, да ће му Турци доиста помоћи да постане деспот и да ће га у томе достојанству потврдити. То значи да они, од којих се извештавао писац писма, нису мислили да је крив Анђеловић, него су њему приписивали само частољубиву жељу да постане деспот, на Турке су пак бацили кривицу вероломства. У ствари, говори писмо даље, Турци су ради били само да њега употребе, како би се лукавством докопали Смедерева. А Анђеловић, по вољи многих људи из Србије и по својој намери, нареди да се почне купити војска, која би и његов избор за деспота потпомогла. Срби њему ода-

[1]) Chalcondile, L' histoire de la decadence de l'empire grec. Paris 1662, 197.

[2]) Luccari, Copioso ristretto de gli annali di Rausa, Venetia 1605., стр. 102.

[3]) В. Макушев, Гласник 2-ог од. XIV. 114—115.

ни и нешто Турака дођу у Смедерево где су се находили неки племићи и мноштво народа. Držeћи да је вера тврда, и да се нема бојати никакве преваре, да Турци не раде да завладају него само да његов избор за деспота потпомогну, Анђеловић нареди, да та турско-српска војска почне улазити у Смедерево. Али на један пут, пошто је неколико чета и у њима повише Турака ушло у Смедерево, Турци изађу на главну кулу изнад капије, посаде на њу турску заставу, и почну викати: живео турски султан! Видевши то народ који је био у Смедереву, скочи на оружје, те исече на комаде Турке и с њима многе Србе, који су заједно с њима држали, а брата пашинога, т. ј. Михаила Анђеловића ухвате.

О истоме догађају говори се и у једноме писму будимскога млетачкога посланика, који је својој влади писао 24. априла 1458. (стр. 218.—219. истога дела). У томе се писму каже, како су се повукли Турци који су ту скоро долазили у Србију са слепим братом покојнога деспота што је с Турцима, бојећи се горе поменуте војске Мих. Силађија, и како су отишли у своју државу на границу Србије. Кад су ти Турци отишли, пресветла деспотица, с другим рођаком који је уз њу,[1]) нареди да се ухвати војвода покојнога деспота, брат паше од Романије, којега је народ извикао за деспота.

Из горе изложеног материјала, који у разним изворима налазимо, могао би се учинити овакав покушај да се на чисто изведу догађаји из друге половине фебруара и марта 1458. године.

О престо српскога деспота борили су се под заштитом турском деспот Гргур Бранковић и Мих. Анђеловић, а под заштитом угарском деспотица Јелена и Стефан Бранковић. У првој комбинацији главно би био Анђеловић; у овој другој Јелена. Турцима је могло ићи у рачун да употребе Гргура, најстаријега Ђурђевог сина, који је био с њима, и да уза њ поставе Мих. Анђеловића као

[1]) Под тим другим рођаком који је уз деспотицу без сумње се разуме деспот Стефан.

правога деспота. Они су, може бити, нарочито не верујући деспотици Јелени, у чему их је сам Гргур могао обавештавати, тежили да истакну Гргура, којега су већ прилично били задужили и познали. Тога држећи се, Турци су заједно с војском својом и Гргура послали у Србију, а преко Мих. Анђеловића су радили да свој план на самом месту изврше, чинећи и Мих. Анђеловићу најлепша обећања. Кад је мислио, да су припреме зреле, Мих. Анђеловић је пустио српске и турске чете у град Смедерево, у намери да цео план изврши. Али као да је јача војничка демонстрација, смишљена у његову корист, може бити каквом непромишљеном случајношћу, као што је наведени поступак Турака у Смедереву, у последњем часу окренула се против њега. Јелена и Стефан извукли су хасну из тога, а Мих. Анђеловић је изгубио своју слободу. Турци, видећи да за тај мах нема ништа и да се тим путем не може узети Смедерево, повукли су се из Србије у страху да пре времена не изазову сукоб с Угарском. Свршетак је свега тај, што је у Смедереву тим окретом надвладала странка пријатељска Угарској. Странка пак, која је хтела искрену политику верности спрам Турске, од један пут је и компромитована и обезглављена.

И тако сад на деспотском престолу у Србији остану син Ђурђев Стефан и снаха му деспотица Јелена. Овакав свршетак те борбе могао је унутра повољније бити примљен, што се многима чинио природан, правичан и у духу привидно самосталније политике. Летописац, пошто је забележио догађај с Анђеловићем, спомиње Стефана као правога деспота, Јелену никако и не помињући. **И пріеть начельство Стефань брать Лазаревь.** Тако је у тај мах изгледало, и тако се хтело представити земљи, да би се удар и последица лакше прогутала. Како је у ствари било, показује горе поменуто писмо босанскога краља Стефана Томаша, писано 14. октобра исте године у Жепчу. У њему се помиње госпођа деспотица Јелена и господин деспот Степан. Тај је ред био у ствари; он се види и у извештајима о промени Смедерева који

су вођени са Мих. Силађијем. Јелена је постала потпуни господар Србије, а Стефан је уз њу само фигурисао. То стање, као што ћемо видети, трајало је пуну годину дана, од априла 1458., па све до априла 1459. године.

Питање је сад: како је овај нови окрет управе у Смедереву примљен у Угарској, у Босни и у Турској, јер су интереси и послови српски са све три те земље испреплетани били.

Што се Угарске тиче, она је у овом свему имала највећу добит. Млетачки посланик из Будима јавио је својој влади дана 24. априла 1458. у исти мах кад је јавио за збачење Анђеловића, како је господин губернатор добио на ново три града покојнога деспота у страну од Подунавља, на границама Посавља према унутрашњости Србије (dal lato de qua dal Danubio, ai confini de la Sava, pur verso la Servia), и он исти, који је у писму мало час помињатом, дванаест дана раније писаном, сумњао да ли ће моћи Срби ући искрено с Маџарима у погодбу о промени Смедерева за пределе у Маџарској, сад већ о томе говори с већим поверењем. »Има нешто изгледа да ће се угодба, о којој је радио губернатор са деспотицом, о промени деспотовине за какве пределе у Угарској, моћи још извршити. . . .« Одношаји су, дакле, с те стране, били исправљени и доведени у ред. Не треба сметнути с ума, да извори који нам о овоме говоре помињу као главно лице деспотицу Јелену.

Што се Босне тиче, зна се из напред казанога да су први сукоби између деспота Лазара и краља босанског Стефана Томаша били у почетку 1457. године. Том приликом крањ босански није могао отети Србима Сребрницу, и сукоб је свршен измирењем и неким преговорима о удадби Лазареве кћери за Стефанова сина. Срби су остали у Сребрници. После смрти Лазареве краљу босанском је први посао био да се врати на старе своје намере и да узме Сребрницу. Тај се посао свршио одмах после смрти Лазареве. Већ 22. фебруара 1458. знало се за то у Сплету, и одатле је јављено сплетском послани-

ку у Милану, како је Сребрница, са још једанаест околних градића у рукама краља босанског.[1]) Држећи на тај начин у рукама оно што је он за своје сматрао, краљ је ишчекивао даљи развитак догађаја у Смедереву. Кад је пао Анђеловић и кад је утврђена влада деспота Стефана и деспотице Јелене под заштитом угарском, тај глас није у Босни повољно примљен. Има једно писмо из Босне од 21. априла 1458.[2]) у ком се каже »како је у Србији постао деспот незаконити син слепога Гргура, којега су Срби признали за господара, те који је у Смедереву, чега ради тешко да ће моћи што бити од женидбе краљевића босанског са ћерком деспота Лазара.« У ствари је то за деспота признат Стефан, а Гргур је деспотство тражио, рачунајући, може бити, на свога сина Вука, али се у први мах у Босни тако чуло, или се као о неповољној ствари мало разбирало. У босанске рачуне ишло је, да деспотство остане на самој деспотици Јелени и њеној кћери, па да га они као мираз уз девојку добију. Може бити да је деспотица Јелена њима таке изгледе обећавала. С тога им се сваки Бранковић, био то Стефан, био то Гргур или син му Вук, чинио под једнако неповољан. У томе се, у осталом, види политичка перспектива за у будуће, и ту је, у кратко, казан будући рад босанске политике на овом пољу. Босанска је политика тежила управо, да Бранковиће са свим сметне, па да Србију заузме.

Што се Турске тиче, она је могла потпуно знати, да нити је добила Смедерева, нити је у њему могла свој уплив одржати. Са пута политике, она је одмах прибегла оружаној радњи.

На скоро после ове промене на престолу српском летописци нам бележе кретања турске војске спрам Србије и узимање српских градова. Промена на престолу догодила се 31. марта, а летописи су забележили да је већ 10. маја исте 1458. године пала Ресава (данас Манасија). Маја 13-ог је из Будима у Млетке писано како

[1]) В. Макушев, Гласник 2-ог од. XIV., 115.

[2]) На истом месту 115.

је губернатор краљевине Угарске из Београда јавио да се Турци купе у Крушевцу, и да је тамо већ велики везир са 5000 Турака и с многим лађарским мајсторима из Цариграда и Галипоља, који имају за задатак да праве лађе за Дунаво. То је та војска што је узела Ресаву. Изгледа да је друга турска војска ударила на западну Србију, јер је видимо (по једноме летопису 25. маја) у врху колубарске долине у Белој Стени. Одатле се она по свој прилици отисла низ Колубару, те пленила Срем и Славонију и палила Дмитровицу.[1] Маја 17. исте године писано је у Млетке из Будима, како су тамо дошла писма српскога деспота, у којима се јавља, како су Турци пројурили кроз целу Србију и кроз околину Београда, и како су се с великим пленом вратили у Крушевац, оставивши само близу Смедерева неколико мртвих и рањених. То је рад оне прве војске, која је 10. маја узела Ресаву. У овоме рату била би узета и деспотска престоница Смедерево, да није султан имао потребу, да те 1458. године на другу страну војује. Њега су пак послови и војнички планови водили у Грчку на Мореју, те је на Дунаву и у Србији оставио само једну војску, која је узимала мале градове и узнемиравала околину пазећи на њу, а не предузимљући нигде главнога ударца. Та је војска, пред јесен, како се види, узела и дунавске градове Вишесав и Голубац, за који је последњи у летописима забележено да је узет 19. септембра 1458. Угарска је војска такође стајала спремна код Београда. Има једна белешка, по којој се тада налазило на окупу око 40.000 угарске војске. Сам млади краљ Матија, одмах пошто је уапсио Мих. Силађија, сишао је к Београду, и ту се у октобру налазио. С турске стране пак у Србији је, осим главног ударца, све остало посвршивано, а остало је за 1459. да се и остатак изврши, чим за то време приспе.

Што се тиче војничких догађаја те године у Србији, изгледа да већ никакве борбе није било. По горе поменутим белешкама као да је у неколико Смедерево бра-

[1]) В. Макушев, Гласник 2-ог од. XIV. 220.

*

њено. Пошто се крај борбе у напред знао, свакојако се мало отпора могло изнудити од народа и физички и морално малаксалога. На престолу Србије бејаше једна властољубива жена и један слеп човек. У животу архиепископа Максима, који је штампао А. Вукомановић у Гласнику XI., стоји истина на стр. 126., да је и Стефан чинио колико је као слеп могао против Турака. **Юнѣиши сынъ его** (т. ј. Ђурђев) **Лазарь на престолъ господьства възведень бысть, и томꙋ єдино лѣто царьствовавьшꙋ къ господꙋ ѿтьходить нескврьнинаа таа дꙋша. И самь Грьгꙋрь ѿтьходить вь Хиландарь, власы ѡстризаеть. Стефань же пріємлєть деспотьства сань, и тако храбровавь на Агарене, єлико моштно свѣта не зрештомꙋ, оставлꙗеть отьчьство и ѿтьходить на заходь.** То су речи животописца. Види се да он зна за рат, у ком је Стефан као по називу старешина имао да ради, и он бележи да је радио оно што би требало. Па сетивши се, да слеп човек не може војевати, додао је оно **єлико моштно свѣта не зрештомꙋ.** Међу тим јесен је настајала. Ратовање те године било је свршено. Сви готово српски градови били су у рукама турским. Пад Голупца, као да је свршио војнички посао те године. У напред се могло знати шта носи прво пролеће и лето. Шта је, дакле, при таким изгледима рађено?

У Угарској је скоро цела 1458. година проведена у оријентирању и у припремама. Млади крај Матија Корвин кушао је своју снагу и старао се да стече ауторитета и да маџарској властели, при пређашњим слабим краљевима размаженој и распуштеној, покаже да је стекла господара, који је кадар да јој заповеда и да је под уздом држи. Почетком септембра 1458. године краљ Матија се налазио у Сегедину, и ту дозове дотадашњег губернатора Мих. Силађија (Свилојевића), те га збаци и затвори у Вилагошвар за то што се на његово насиље страховито викало. То је оно што се у нашим летописима чита: **Вь то жде лѣто октомврию .еі. свеза Матеꙗшь Янко виць краль Михаила Силоꙗгиєвика (Свилоєвика) оу Бѣльградоу (оу Карловцѣхь). Краль Матиꙗшь бысть сынь Янкоуловь, иже свеза оуиꙗ.** И друге је знатне промене учинио тада краљ Ма-

тија у намери да обележи своје самостално краљевање. У овим пословима и тежњама сазове он и државни сабор за дан 6. декембра 1458. у Сегедин. Тај сабор је имао да одлучује о рату против Турске и међу осталим и о српским стварима.

Промена у управи у Угарској с места је имала одјека и у српским и босанским пословима. Од 24. јануара 1458., па до октобра (по нашим летописима 15-ог) исте године у Угарској је Матија био краљ по имену; стварни краљ Угарске био је Мих. Силађи, и он се готово цело то време налазио у Београду. Са Силађијем је деспотица Јелена, као што смо видели, почела преговоре о промени Смедерева и Србије за неке земље у Угарској. О овом послу говорило се у пролеће 1458. године пре него што је збачен Мих. Анђеловић, а још с већим изгледом пошто је то извршено. Из једног писма миланског архива (Гласник 2-ог од. XIV., 220.) од 1. октобра 1458. види се да је о томе, опет са Силађијем, рађено још и у јесен исте године. У тај мах је већ нуђено у промену само Смедерево, пошто је већи део остале Србије био у турским рукама. За тај део предлагано је да се поврати деспоту, ако би се од Турака освојио. Пошто је пак Силађи апса допао, изгледа да се иста ствар, али с друге стране, наставила с младим краљем Матијом. У миланском архиву има писмо од 8. октобра 1458. (стр. 221. исте књиге), у коме се казује о прикупљању угарске војске у Београду и о првим догађајима после збачења М. Силађија. Ту се говори, како су краљу дошла три посланика краља босанскога, и то: брат краљев, господин Никола Теста и фра-Марин фрањевац. Ово босанско посланство стављало је неке услове, под којима би се и Босна могла кренути против Турака као савезник угарски. Какви су ти услови, о којима је радило то посланство, не види се из те белешке, али се може погодити по одлукама сабора у Сегедину. То се погађање тицало Србије.

Западни писци кажу, да је Јелена у ово време некаквим писмом понудила папу да прими и да брани Ср-

бију, и да је папа послао човека да Србију прими, препоручивши у исти мах краљу Угарске, да се он о Србији брине. Не знам је ли где штампано то писмо, нити се о томе дâ без потпуног изворног текста штогод јасно рећи. Могло би се размишљати, да ли је у овим пословима о Србији краљ босански радио с краљем Матијом мимо деспотицу Јелену, или је у томе и она радила сагласно са босанском политиком. Има знака који би могли тврдити, да је у тај мах искључен био само Стефан Бранковић, а да је Јелена имала тешње везе с Босном, руководећи се у томе непрестано мислима о удаји своје кћери за босанског краљевића. У јесен 1458., после свршеног турског војевања, Јелена је с краљем босанским била већ у најбољим односајима. На месец дана пред што ће изаћи позиви за сабор угарски у Сегедину, од прилике у исто време кад се његово посланство бавило у Београду код краља Матије, краљ Стефан обдарује Јелениног повереника, великог логотета Стефана Ратковића из Лепенице, за учињене му услуге. Ваљда је том приликом Ратковић имао мисију да краљу босанском саопшти последње и коначне одлуке Јеленине, одлуке којима је она хтела да сврши удадбу кћери и постављење зета, престолонаследника босанског Стефана Томашевића за деспота Србије. Раније смо на једном месту ми поменули, да је краљ босански припадао Хуњадијевцима. Сви су, дакле, обзири били узети у рачун. Јадноме деспоту Стефану спремала се иза леђа интрига у договору с Маџарима, с одсудним непријатељима његова оца и његове породице, интрига, која ће га и из постојбине истерати. И ову интригу, збачење управо Бранковића са деспотског престола Србије, спремала је Гркиња и Бранковићка. Последњу горку чашу деспоту Стефану Бранковићу спремала му је његова властита снаха.

Угарски сабор у Сегедину свршио се још уочи Божића исте 1458. године. Међу његовим одлукама једна се тицала Србије. Тај сабор, једнако сматрајући Србију као васалну покрајину Угарске, једнако узимљући као да престо деспотски у Србији није био попуњен, одлучио је,

како угарски историци наводе, по жељи деспотице Јелене, да се на српски деспотски престо постави престолонаследник босански Стефан Томашевић, за кога се каже да је био католик. И сврх тога још исти aceepit in uxorem filiam praefati quondam despoti Lazari, et totum ejus dominium in Hungaria et Rascia, quod Turci nondum occupaverant, obtinuit, Despotusque factus est per ser. dominum regem Hungarie loco eiusdem sui soceri Lazari Despoti concordi voluntate omnium Rascianorum. (V. Klajić Poviest Bosne, цитат на стр. 315). Тако је коначно свршена та ствар, и она је још имала само да се изврши. Одлука угарскога сабора није ништа говорила о злосрећноме деспоту Стефану, који је већ на престолу седео; али се њоме, макар и прећутно, фамилија Бранковића збацивала са деспотскога престола српског, и тај се престо уступао тадашњој босанској династији. Тим се свршавала од деце на деци и тако у невреме распра, коју су међу собом некада у пуној сили започели деспот Ђурађ и Сибињанин Јанко. Краљ Матија није имао времена да се одмах брине о извршењу одлука сабора сегединског. Пошто се за те одлуке и сам папа интересовао, то му је краљ Матија писао, да би кренуо сву силу угарску, да одлуку крстоносног рата против неверника извршује, али да му унутрашње распре и одметничка властела руке везују, те нема кад на то да мисли. И заиста почетак и већи део 1459. године краљ Матија је морао провести у борби с властелом, којој је он изгледао сувише јак и сувише самосталан.

Српске ствари и деспотство Јелениног намењеног зета престолонаследника босанског остављене су времену и саме себи. Угарска није доспевала да што око њих ради. Али оне су донекле могле и саме својом снагом развијати се. Међа, до које су могле дотерати, зависила је од турске силе. А ево, докле их је турска сила пустила.

Наши летописи имају ове белешке о догађајима, који сви падају у пролеће 1459. **И то лѣто прими начелство**

срьбьско кнеꙁь Стефань сынь Томаша кралꙗ, Марта .ка.[1]) вь срѣдоу великоу. Вь тожде лѣто оудаде деспотица дьщерь свою Ѥленоу ꙁа кнеꙁа Стефана сына Томаша кралꙗ босьньскаго. — Вь то жде лѣто сьриноуть бысть сь прѣстола оть своѥго храниѥниꙗ Стефань брать Лаꙁаревь; иꙁгнань бысть иꙁь отьчьства априла .и., — И то лѣто иꙁьгнаше властелице сынове деспотове Стефана и Грьгоура иꙁь отьчьства, и властелице ꙁлѣ погыбоше июлиꙗ .еі.

У те четири белешке забележен је цео расплет, који се већ више од годипу дана спремао, и који се почео збацивањем Михаила Анђеловића. Године 1459. Ускрс је падао 25. марта. Страсне недеље започео се разлом са породицом Бранковића по сплеткама деспотице Јелене и по одлукама угарскога сабора. На велику среду, која је те године падала на дан 21. марта, Стефан Бранковић морао је бити лишен деспотства, јер тога дана деспотство је примио Стефан Томашевић престолонаследник босански. Прве недеље по Ускрсу, која је падала на дан 1. априла, нови деспот се венчао са ћерком деспотице Јелене. Друге недеље по Ускрсу, која је падала на дан 8. априла, властела, како бележи летопис, **храниѥние деспотово** или Бранковићево, изагнаше Стефана Бранковића из отачаства. Овај удар је за сиромаха Стефана, лишена вида, морао бити исто онако горак и тежак као дан, у који су га Турци очију лишили. Које превртљива властела, које непоуздани угарски пријатељи узеше све Бранковићевој породици. У тај мах породица Бранковићева није имала ни деспотског престола, ни својега имања у Србији и Угарској. И последњу кап горчине, коју је судба оставила за ову несрећну породицу, испио је у тај мах слепи Стефан. Јер за Бранковића породицу тежега и мучнијега часа није било ни пре ни после. Да ли се и Гргур, који се годину дана раније помиње као претендент који је, по свој прилици, мислио да уз Анђеловића влада, није у овај мах покалуђерио? Или је он то учинио још раније, кад је део власти над Србијом остао у рукама млађега му брата Стефана?

[1]) Гдекоји преписи имају **ке.** али то је погрешка. Те године је била кириопасха, која пада 25. марта. По томе се велика среда лако изналази.

Догађаји између 21. марта и 8. априла као да се нису збили без помоћи угарске војске. Историци угарски бележе да је краљ Матија послао нешто војске на српску страну и да је угарска посада заузела Смедерево. И Халкокондилово причање о томе, како су Срби Маџарима предали Смедерево, долази овде и потврђује белешке историка маџарских. Ово се могло учинити и у очекивању летњих дана, у које су Турци имали наставити лане започету акцију. Али под заштитом те војске извршили су се и мало час наведени обрти у унутрашњој политици. Команду угарске војске, која је у Србију или у заостали још неосвојени комад Србије ушла, поверио је краљ Матија своме ујаку Михаилу Силађију (Свилојевићу), с којим се, међу тим, био помирио и из апса га пустио. Тако је све то могло стајати и радити се, док нису ударили Турци. Кад су ударили Турци, цела се ова варљива политика сама собом поломила. До боја није ни дошло. Халкокондил пише, да су становници Смедерева, чувши да се турски султан с војском примиче Смедереву, изашли преда њ и изнели му кључеве, те Смедерево предали, на што је он одличније новцем или земљама обдарио, обећавши и деспотици Јелени да ће је узети под своју заштиту и пустити, да с целим својим имањем, иде куда јој је воља. Наши летописи бележе да је султан ушао у Смедерево 20. јуна 1459. у среду. Пошто среда 1459. доиста пада на дан 20. јуна, то се тај дан (јер неки преписи бележе и друге) има сматрати као сигуран. Угарски историци бележе, да је Смедерево пало издајством Стефана Томашевића, новога деспота српског. По добром поступању султановом спрам деспотице Јелене може се узети, да је то истина. Али, с друге стране, ако је угарска посада била (као што изгледа да је) малена, пошто се турски султан примицао с јаком војском, није се имало шта друго чинити, него себе спасавати. То је и учињено. Тако се 20. јуна 1459. свршио живот старе српске државе. Што један наш летописац под 1459. бележи:
И то лѣто изъгнаше властелице сынове деспотове Стефана и Грьгоура изъ отьчьства, и властелице ꙁлѣ погыбоше июлиꙗ .сі. —

то је, може бити, наравнање онога рачуна, који су Турци са властелом српском имали још од поступка са Михаилом Анђеловићем и после са сметнућем деспота Стефана Бранковића и извршивањем одлука угарскога сабора сегединског од 1458. Летописац као да види у томе руку судбине и у Турцима само оруђе њено. Кад се сви догађаји на око узму, заиста изгледају као игра провиђења. Гргур Бранковић скончава се те године 16. октобра као монах Герман. Брат му млађи деспот Стефан Бранковић лишава се деспотског престола и очинског имања и прогони се из Србије у пролеће 1459. Сва горчина, сва невоља која се могла сручити на злосрећну кућу Бранковића, навршује се. Али пошто је то навршено, окреће друга страна. И престолонаследник босански Стефан одлази срамотно из Србије, још срамотније седа на краљевски престо босански, опрљавши руке крвљу оца свога, а после кратке владе бива погубљен од Турака, те собом свршава државни живот Босне, као што је и државни живот Србије свршио. Властела српска, која је против Бранковића куће радила, потпада под Турке, и заслужену казну налази од Турака. Најпосле Михаило Силађи (Свилојевић), који је смрт деспота Ђурђа проузроковао, пада Турцима у руке, негде баш у околини Смедерева, Турци га као роба у Цариград одводе где је и погубљен био. Кроз кратко време поље је било чисто и од једних и од других!

* * *

Заиста је каткад и чудновато и интересантно, како гдекоје погрешке у историјама стеку право грађанства, и како их дуго времена из једне књиге у другу преписују и даље шире често и такви људи, који би били у стању на чисто изаћи, и забуну уклонити. Једна од таких интересантних погрешака јесте причање о судбини деспота Стефана Бранковића, који је поред толике несреће у животу имао не мању несрећу и у историји. Нек се узму најновије историје, па ће се видети за што је ово написано.

Мајковљева Историја српскога народа говори како је »Стефан хтео бити деспот у Србији и у Срему, али узалуд, и како је највише времена провео потуцајући се.« А. Стојачковић у својој књизи »Черте народа србског у унгарским областима. Беч 1849.« пише, како је Стефан »страха ради, да га најмлађи брат Лазар живота не лиши, из Србије с многим народом прешао у Срем«, како се Стефан после прогласио деспотом српским у Срему, како је из Срема прелазио у Србију, и ту безуспешно кушао да народ ослободи. То исто, од прилике, има и у Крстићевој »Историји српског народа« по којој се већ више од двадесет година учи тај предмет по школама у Србији. Рајић пише, да је после пропасти Србије 1459. Стефан прешао у Угарску и тамо становао, а самозвани деспот Ђурађ Бранковић пише, да је Стефан и опет покушавао да обнови деспотско достојанство у Србији, али Срби, завидећи сами своме добру, не само што то њему нису допустили, него су још Стефана ухватили, уапсили га и у заточење послали. Енгел то исто наводи, приписујући Стефану, да је он предводио трећу велику сеобу Срба у Срем, и да су га исти људи у Угарској извикали за деспота. Па наводећи под 1461. тобожњи покушај његов (о коме прича самозвани деспот Бранковић) да се утврди као деспот у Србији, Енгел наводи исти као узрок његовога бегства у западне стране Арбанију и Далмацију. И Миклошић, пишући у Radu XII. о Марији кћери Стефановој, наводи како »Срби у Сријему прогласише деспотом Стјепана«, који »осјећајући да се не може тврдо држати у Сријему, отиде преко Далмације у Арбанију, гдје се ожени кћерју арбанскога династе Аранита«.

По свему горе наведеноме све је ово причање лишено сваких основа. Познијем положају Бранковића у Срему позније су и основи постали. А тај познији положај наводио је и замамљивао писце у забуну при причању догађаја од 1459. године. По ономе што је довде наведено, јасно је свакоме: а., да је Стефан још 8. априла 1459. из отачаства изашао лишен свега, и да баш

тада није имао куд у Угарску,[1]) која је саборском одлуком у Сегедину сва његова права и сва његова добра дала престолонаследнику босанскоме и — б., да се при паду Србије 1459. он већ није у Србији десио. Питање је: куд је Стефан окренуо несрећнога 8. априла 1459, и шта је после од њега било?

Захваљујући најновијим истраживањима о нашој као и о арбанској историји, данас је на то питање лакше одговорити него што је то било историцима у почетку овога века. Наши су летописи забележили, да је 8. априла 1459. Стефан прогнан из Србије. Једно писмо миланске архиве, које је штампао В. Макушев (Гласник 2-ог од. XIV., 206.) казује нам да се исти Стефан 24. јуна 1462. већ находио у Италији у Сан-Франческу Io Antonius episcopus Mutinensis и Io. Arcimboldus походише га поменутога дана у томе месту, и у поменутом писму оставише о њему врло леп спомен. Хвале га да без икакве сумње има спољни изглед како само може бити достојанствен, да је стаса довољно великог, и да му је изглед особито озбиљан и пун мудрости, што се и у разговору, који су дуга два сахата поменута господа с њиме имала, потпуно потврдило. Како су се у то време Турци купили к Београду, држало се по Италији да је намера њихова да продру у Влашку или у Угарску. Деспот је на то рекао, да скупљање турско око Београда значи, да Турци раде да узму Београд и да продру у

[1]) А. Стојачковић у књиви „Черте живота народа србског у унгарским областима“, Беч 1849., на стр. 8 има једно место, које би свакога кадро било збунити. Он каже: „И онда Стефан Бранковић прогласи себе деспотом Србаља иселивших се у унгарске области. За деспота признавао га је и сам краљ Матија Корвин, као што се то из једне његове повеље дознаје“. Цитира се Pray Annales, tom IV. p. 185. У тој књиви на том месту има писмо краља Матије о зајму 12.000 дуката од Ђорђа и Јована Бранковића. У писму каже краљ: respectum habentes ad integerrimam fidem, et fidelitatem fidelium nostrorum illustris Georgii Despoti Rasciae, ac Magnifici Ioannis fratris ejusdem, filiorum scilicet illustris quondam Stephani, similiter Despoti Rasciae. Писмо каже само то: да је Стефан, отац Ђурђа и Јована био деспот српски!! Кад се томе да више значења него што је у ствари, изметну се, као што се види, једна из друге многе забуне.

Угарску а не у Влашку, па је додао да ако Турци узму Београд, хришћанство може рећи »свршено је«. Да пак Турци могу узети Београд, он није много сумњао, јер је знао, да им се не може бог зна какав оштар отпор супрот ставити и да су они јаки и многобројни.

Из ове белешке, у којој се, истина, име не спомиње, али која се, без сваке сумње, тиче деспота Стефана, јер о другоме коме с тим називом не може у то време бити речи, види се, дакле, да је он 24. јуна 1462. био у Италији. Ево каквим се догађајима његова живота попуња време између 8. априла 1459. и 24. јуна 1462.

Кад је властела српска протерала Стефана са деспотства, он је отишао у Арбанију, у којој су се у тај мах виле заставе Скендербегове. У те пределе одвеле су га успомене на некадашње господарство, које је још прадед Бранко имао над Охридом и Костуром[1]) и родствене везе са знатним породицама арбанске властеле Топијама и Шпанима, јер је за једним Топијом била Воислава, сестра Вука Бранковића, а за једним Шпаном је опет била сестра му кћи Ђурђа Бранковића од прве жене Комненке.[2]) К овима се у својој највећој несрећи упутио Стефан. Ово су, даље, они »своји«, који су, по белешци Спандуциновој, склањали Стефана да се ожени, еда му кућа не би остала без наследника. О тој женидби, о деци из те женидбе, и о роду из којега се Стефан у Арбанији оженио, расправили су све што треба Ил. Руварац у »Матици« за 1870. стр. 13. у чланку »О роду деспотице србске Анђелине и срећи деспине Марије« и др. Ф. Миклошић у чланку »Марија кћи Анђелинина и Константин Аријанит«, у Radu XII. Поменик манастира Крушедола зове таста Стефановог Аранитом Комнином, ташту му Маром. Аранит Комнин, којега се кћерју Анђелином Стефан оженио, био је један од великих властела арбанских, и земље су му биле на Шкумби око кандавских кланаца. Једна од сестара жене Стефанове била је удата за Ђорђа Кастриота Скендербега, једна за Ива-

[1]) И. Руварац, Гласник XLVII. 204.
[2]) Чед. Мијатовић, Гласник XLIX., 138.

на Црнојевића, једна за Гојка Балшића. Пре него што је В. Макушев штампао горе поменуто писмо, није се знало, кад је могла бити ова женидба. Ф. Миклошић се довијао по веку и смрти једне кћери Стефанове да се он морао оженити пре 1466., И. Руварац је узео да је то било око год. 1461. Не може се двоумити, да је женидба била после 8. априла 1459., а пре 24. јуна 1462., што таман износи годину, коју је Ил. Руварац поставио. По речима легенде о сину Стефанову (Гласник XI. 126.) немачки цар Фридрих III. сазна за њ да се у том крају бави, позове га к себи, и да му Београд у Фриоли (Фурланској) на уживљење »дивећи се, како легенда говори, премудрости његовој«. Ту се и скончао, године 1477., како су наши летописи забележили. Годину дана пред смрт своју, 1. октобра 1476. писао је он, болан на смрт, једно писмо Дубровчанима. У томе писму моли их за заштиту и пријатељство спрам његове удовице и деце, Ђуре и Маре и Јована. »Виђу, јере приходи кончина моја — говори он Дубровчанима у томе писму — јере сам у сумње од живота мога, и за тој пишу вашему господству, да не жаљу моје болести и самрти колико жалим моје Ангелине и моје дечице Ђуре и Маре и Јована, на ким их месту остављам; да, господо, много бих писал вашему господству мнозех ради узрок и ради узданија и љубве, које смо имали наши први и ми; да не могох ви много писати вашему господству, јере сам много болан и нејаки од болести моје; да, властеле, много се мољу вашему господству много милостиво и смерено, и препоручују ви моју Ангелину и моју дечицу, Ђуру и Мару и Јована пред Богом и пред Пречистом и пред свими светими: што ви ш њими, то и Бог с вами...... И властеле, ни на чим несам имал у мом убогом дому учинити тестаменат, ни злата, ни сребра ни покућија, што бих оставил Ангелине з дечицом.... Овој учиних напокоње препоруче-

није господству вашему с великом мојом скрбљу и с великом жалостију, видећи, јер ћу се одлучити од овогај света, и овој напокоње препорученије учиних господству вашему, слободан будући паметју мојом.« Из тога се писма види ред деце по старештву. Како је за Марију познато да је у двадесет деветој години 1495. умрла, то се она родила 1466, а Ђорђе, и по имену судећи прво дете, морао се родити још пре те године; Јован се пак родио после 1466. Млетачки посланик код угарског двора Себастијан Јустинијан писао је о њему 8. априла 1500 године врло ласкавим изразима, наводећи (по распитивању), да је човек од 38 до 40 година bendisposto de la persona et valenthomo.[1]) По нашем рачуну он је могао имати највише око 32 године у то време. Марија се удала посредовањем и заузимањем цара Фридриха III. за Бонифација Палеолога V., маркиза монтфератског 1485. године. Тога посла ради Анђелина се састајала с царем Фридрихом III. у Инсбруку те године. Венчање се извршило 17. октобра 1485, и Анђелина се обећала да ће платити мираз од 10.000 дуката. Не треба изгубити из очију ово пријатељско заузимање цара Фридриха III., и околност, што је једини син деспота Ђурђа, који је после пропасти Србије у 1459. у животу остао, к томе цару под закриље отишао. Не треба заборавити да је тај исти цар као супарник краља Матије, Хуњадијевог сина, био од многих великаша угарских изабран за краља угарског, да је дошло до боја између њега и Матије, и да је Матија победио. Једини син Бранковићев отишао је тада не к Матији, него к Фридриху, да и очи склопи далеко од отаџбине. Али су догађаји и време и ту јаму испунили као што ће се у даљем току овога посла видети.

[1]) Макушев В. Monumenta historica Slavorum meridionalium I. 313.

(Наставиће се.)

ГРАЂА ЗА МЕДИЦИНСКУ ТЕРМИНОЛОГИЈУ.

САБРАО ДР. М. ЈОВАНОВИЋ-БАТУТ.

„ . . . Све још за онима загледа, којих кашу кусао; свој домаћи језик по њихову га теше, по њиховом га конопцу мјери; по њиховом уху, по њиховом духу о њем слути и нагађа. Поузнести главу; упирати очи у мило сунце народне славе, народне висине и старине: не смије . . . Балаво јунаштво!"

Фр. Курелац.

Има томе већ више година, како сам почео проучавати наш народ. Гдегод ми се дала прилика, мотрио сам му обичаје, навике, назоре и језик у свима гранама, а особито у медицини. Био сам рад да му се приближим; желео сам, да се с њиме споразумем и спријатељим, не бих ли му као лекар и писац што боље помогао. И онако се већ одавна с правом рекло, да »књижевни Срби не траже свога народа, не испитују судбу његову, и не зборе с народом својим са уста његових« . . . . па ако ништа друго, нека ме бар тај укор мине.

Поред тога имао сам већ давна још нешто на уму. Наша медицинска терминологија је за сада тако непотпуна, да нам је и најбоља воља спутана, те никуд ни корака. Лекар и стручњак је у највећој неприлици, кад хоће да што из своје струке а својим језиком рече или напише, па ваљда с тога толико и ћути. Што већ мора, било у пракси или служби, изусти и напише речима и изразима, како их сам себи по туђем калупу скроји. Тако се натеже до миле воље, па је ли чудо, ако је у књизи толико збрке да се и сами не разумемо, и ако смо народу још једнако туђи?

А све то неби морало бити; — бар не у тој мери. У нашем народу је толико материјала за медицинску терминологију; наш је језик тако богат речима и облицима, да баш ни стручњаци не би морали крпити и трпити. Из тог богатог материјала дала би се извести ако не потпуна научна терминологија, а оно бар така, да нам подмири прве потребе: да нас ослободи, да нас сједини међусобице, и да нас приближи народу. Из тога би се после могла развити научна терминологија до неких граница, и ја сам на то помишљао.

Али одмах с почетка уверих се, да је то мучан посао. Наш народ је раскомадан, па му је и језик то осетио. Наш свет је таке нарави, да се не да испипати. Ако хоћеш, да од њега што дознаш,ваља ти — тако рећи — крадом прислушкивати и мотрити. С њиме живети; с њиме делити и добро и зло — то је једини пут, да му загледаш у дубину душе и срца. А где су те прилике, да један свугде доспе, и да се с народом толиких крајева тако споразуме? Па све да је и то ласно, тежак је за једнога човека онај други део тога посла. Сав тај материјал из народа добро и истинито побрати, па после научно разрадити: према медицини и филологији у систем довести, па се ни о једно ни о друго не огрешити, него чисту, здраву језгру изљуштити — то је посао огроман, и надмаша снагу и спрему једнога човека, а особито обична, практична лекара.

С тога сам ја одустао од намере, да сам, и то одмах, склапам сталну медицинску терминологију. По искуству из народа, по научној спреми својој, а најпосле и по дојакошњој лексикографији нашој, увидио сам, да то не може бити посао једне руке, него да је то задаћа много замашније врсте, — задаћа, која иште задружна труда и узајамна обавештаја. Лекари и природњаци из свију крајева нашега народа, а с њима филолози од струке, морају тај посао заједнички прихватити, ако ће да буде права успеха. Догод не дође до тога, остаће сваки покушај те врсте јалов: у књигу ће уносити све више збрке, а народу се не ће приближити. Та судбина по-

стигла је, ето, дојако неколико повећих таких радова, и то је — мислим — једини узрок, зашто н. пр. Дежман, Шварц, Немечић и др. не успеше својим терминологијама онако, како су по своме труду заслужили.

Да ми опет скупљени материјал не лежи бесплодан, решио сам се, ево, да га издам и овако, како сам га ја сам могао и умео сабрати и разрадити. Знао сам, да ће и овако сиров добро доћи и лекару и књижевнику, а мислио сам и то, да ћу на овај начин заинтересовати шири круг наших стручњака, па их, може бити, подстаћи на задружан рад, не би ли се што савршеније извело. Најпосле надао сам се и томе, да ће овај покушај бити као нека наговест за оне, који тако што нису никада покушавали, и да ће им показати стазе, којима ваља ходити.

Овај посао дакле није свршена зграда, него само грађа, и то тек сирова грађа. Нанео сам као оно прост надничар ломљен камен и оборено стабло, а то ће ваљати тесати и дељати пре него што дође под руку неимару, да га у чврсту зграду склопи.

С тога ми јамачно ни људи од струке не ће замерити, ако у овој грађи нађу погдешто, што је, може бити, необично, неправилно и научном начину страно. Видиће одмах, да нисам хтео чврсто угљављивати, него да сам мислио на поправке и допуне. На то и сада мислим, и свакога молим, да рече што има рећи: да не превиди, што сам ја превидио; да не пропусти, што се мени није дало; да протумачи, што ја нисам умео; да надовеже, где сам ја стао, и да нађе и друге путе, које ја нисам могао.

Него ми ипак ваља коју рећи, да се споразумемо.

Ова грађа изведена је у облику речника, а с те стране има јој се доста замерити. Да то донекле оправдам, навешћу неке разлоге, зашто сам тако чинио и грешио.

Одмах упада у очи, да се у поредању речи и фраза нисам држао правила лексикографије и филологије. Тако н. пр. уврстио сам супстантив с адјективом под оно писме, којим почиње адјектив као: »беле бале« (под б.), »сушна жена« (под с.) и т. д. Има и тога, да се наводи

читава фраза под писмом прве речи н. пр. »бели прах за посипање« (под б.), »иза шаке« (под и.), »смрт под породом« (под с.), »жути прашак од глиста« (под ж.) и т. д. Ја знам, да се то могло систематичније удесити, али нисам хтео кварити правога склопа, него изнети све онако сирово, како ће га и други чути, а може бити и прибележити. За »грађу« је тај начин удеснији и лакши — бар ће помоћи, да се више и верније прибележи — а кад се из тога буде склапало што савршеније, ласно је то поправити.

Ни тумачење није скроз једнако. Има га и на више језика, а има га и непотпуна. Ја сам то радио према потреби и својој најбољој савести, бојећи се сваки пут, да својим — може бити — погрешним тумачењем другога не заведем и не побркам. Што ми је било сумњиво, нисам даље израђивао, него просто прибележио. Ако сам се код противних тумачења решио за ово или оно, чинио сам то по свом најбољем искуству.

Туђим речима навео сам постанак свугде, где сам то могао с поуздањем. Важнијим терминима означио сам основу и корен за то, да им тиме и значење што боље определим и утврдим. Што је у томе погрешно и непотпуно, то није моја кривица.

Од речи, које су доста познате, и којих је у сваком речнику, побрао сам само оне, о којима сам знао још што рећи. Навео сам им н. пр. постанак и најуже значење; додао сам им примера из народа потврде ради; допунио сам и поправио сам им дојакошње тумачење; упоредио сам их с другим, и т. д. Ако је том приликом речено и оно, што управо не спада у оквир овога рада, учињено је само за то, да ствар буде јаснија, и да послужи као наговест за даља истраживања.

Уз неке главније термине — особито из анатомије и медицине у ужем значењу — додао сам одмах и њихову прецизнију употребу и ситнију поделу по неком извесном реду. Тако је н. пр. уз реч: богиње, болест, зуб, крв, црево и т. д. рекапитулирано све оно, што је разбачено под разним писменима, а тиче се тих термина.

*

Учинило ми се, да је то нужно ради бољега прегледа, и да је то начин, који ће и неуке подстаћи на даље истраживање.

Речи из књига, уз које сам додао да немају потврде у народу, навео сам за то, да им покажем траг, не би ли је нашле. Од њих сам побрао само оне, које ми се учинише згодне, било за праксу, било за науку. Жао ми је било да се изгубе, а све друге сам радо прегорео.

Фармакологију, фармакогнозију и фармакопеју сам с намером слабије израдио. Елементи тих грана су и у нас доста добро заступљени у хемијској, ботаничкој и минералошкој терминологији, па се могу отуда прибрати. Ја то нисам могао чинити, него сам прибележио само оно, што ми је под руку дошло — особито из народа.

За неке термине могло би се рећи, да не спадају амо, ако се схвати медицина у свом ужем значењу. Ја се тога значења нисам држао, него сам помишљао на све гране медицинске струке — дакле и на санитет, на санитетску полицију, на судску праксу, на јавну, приватну и моралну хигијену, на климатологију, статистику, и т. д.

Речи и фразе, које се никако не ће моћи употребити у стручној терминологији, било што су сасма обичне или што су туђе, уврстио сам у ову збирку само за то, да помогнем обичној, практичној потреби. Има крајева, где се друге никако и не чују, па с тога ваља да их и лекар и писац познаје.

Нагласак нисам могао означити. Све да је то савршена наука, ја је овом приликом не бих могао извести. У штампарији нема за њ знакова, па је све заман. Из истог узрока биће недостатака и погрешака при штампању корена.

Завршујући молбом, да се овај рад тако схвати, немам живље жеље, него да уроди оним плодом, као што сам га ја замишљао. Сретан би био, ако утврди уверење, да је боље својим очима гледати, но се за туђим поводити: да се, дакле, само из народног језика даје извести терминологија, каку је за сада ми требамо. И то му

желим, нека у мојим друговима и сурадницима подстакне вољу на задружан рад, да већ једном скинемо туђ јарам, и да дођемо на чистину. Нека их увери, да је човек већ доста учинио, ако је урадио, што је могао, па ма то и најмање било. Нека их као скроман почетак најпосле сети на речи Вукове, које су и мене на публикацију овога рада приволеле, и које гласе: »Ја знам добро, да ће учени људи и овђе наћи доста погрјешака; али се опет надам, да ће им овај мој посао и оваки бити милији, него да га никако није«.

СКРАЋЕЊА.

А. Кач.	место:	А. Качић.
А. Кузм.	»	Др Анте Кузманић.
А. Макс.	»	Аврам Максимовић.
А. Стојк.	»	Атанасије Стојковић.
А. Шв.	»	Др Анте Шварц.
А. Шв. оп. ан.	»	Др Анте Шварца, Описна анатомија.
Арх. ц. л.	»	Архив целокупног лекарства.
Бан.	»	Банат.
Бањ.	»	Бањани (у Црној Гори).
Бар.	»	Барања.
Бач.	»	Бачка.
Бок.	»	Бока Которска.
Бос.	»	Босна.
Бр. Муш.	»	Бранко Мушицки.
Бр. Ђ. Нуш.	»	Бр. Ђ. Нушић.
Буд.	»	Будинић.
В. В. Вук.	»	Вид Вулетић-Вукасовић.
В. Врч.	»	Вук Врчевић.
В. Пел.	»	Васа Пелагић.
Вал.	»	Др Валента.

Васој.	место:	Васојевићи (у Црној Гори)
Вл. Арс.	»	Владан Арсенијевић.
Вл. Ђорђ.	»	Др Владан Ђорђевић.
Вук	»	Вук Стефановић-Караџић.
Вуков.	»	Вуковар.
Гл. Црн.	»	Глас Црногорца (лист).
Грах.	»	Грахово (у Црној Гори).
Грб.	»	Грбаљ.
Далм.	»	Далмација.
Дан. р.	»	Ђ. Даничић, »Академ. речник«
Дан. о.	»	Ђ. Даничић. »Основи«.
Даниц.	»	»Даница« (лист).
Дежм.	»	Др И. Дежман.
Дом. лек.	»	»Домаћи лекар« (лист).
Др Срем.	»	Др Сремац.
Др Ф.	»	Др Ј. Фон.
Дроб.	»	Дробњак (у Црној Гори).
Дубр.	»	Дубровник.
Ђ. Нат.	»	Др Ђорђе Натошевић.
Ђ. П. п. р.	»	Ђорђе Поповић, »Познавање робе«.
Ђорђ. Поп. т. р.	»	Ђорђе Поповић, »Турски речник.«
Ђорђ. Рад.	»	Др Ђорђе Радић (»Сељак«).
Збор. сан. зак.	»	Зборник санитетских закона кр. Србије.
Истр.	»	Истрија.
Ј. Груп.	»	Ј. Групчевић.
Ј. Ђив.	»	Др Јаков Ђивановић.
Ј. Мишк.	»	Ј. Мишковић.
Ј. Панч. бот.	»	Дра Јосифа Панчића ботаника
Ј. Панч. зол.	»	Дра Јосифа Панчића зологија
Ј. Петр. зол.	»	Јована Петровића зологија.

J. P. Блашк.	место:	J. P. Блашковић.
J. Ст. В.	»	Јован Стефановић-Виловски.
J. Тор.	»	J. Торбар.
Јав.	»	»Јавор« (лист).
Језера.	»	Језера (у Црној Гори).
Јур.	»	Јуришевић.
К. Црног. зол.	»	Косте Црногорца зологија.
Карл.	»	Карловци.
Крив.	»	Кривошије.
Кур.	»	Фран Курелац.
Л. К. Л.	»	Л. К. Лазаревић.
Лек. из Бос.	»	Лекаруша (стара мед. књига) из Босне.
Лечн. вес.	»	»Лечнички весник« (лист).
Лобм.	»	Др Анте Лобмајер.
Љуб. Нен.	»	Љубомир Ненадовић.
Љуб. Рад.	»	Др Љубомир Радивојевић.
М. Ђ. Мил.	»	Милан Ђ. Милићевић.
М. Живк.	»	Мита Живковић.
М. Зор.	»	М. Зоранић.
М. Јов.	»	Др Милан Јовановић.
М. Ков.	»	М. Ковачевић.
М. М. Рад.	»	М. М. Радовановић.
М. Мед.	»	проф. Мојо Медић.
М. Ник.	»	Марко Николић.
М. Павл.	»	М. Павлиновић.
М. П. Шапч.	»	Милорад Поповић Шапчанин.
М. Петр.	»	проф. Мита Петровић.
М. Сав.	»	М. Савић.
Н. Сад.	»	Нови Сад.
Нар. Здр.	»	»Народно Здравље« (лист).
Нар. пес..	»	Народне песме.
Нар. пес. бос.	»	Народне песме босанске.
Нар. пит.	»	Народне питалице.

Нар. посл.	место:	Народне пословице.
Нар. прип.	»	Народне приповетке.
Нар. прир.	»	Народне приречице.
Нем.	»	Др Милан Немечић.
Оп. Руд.	»	Опутна Рудина (у Црној Гори).
П. Бол.	»	Павле Болић.
П. Брен.	»	Др П. Брентнер.
П. Кенг.	»	Павле Кенгелац.
П. Миљ.	»	Др Петар Миљанић.
П. П. Њ.	»	Петар Петровић Његуш.
Паштр.	»	Паштровићи.
Прим.	»	Приморје.
С. Мат.	»	Симо Матавуљ.
С. Петр.	»	Др Сава Петровић.
Св. Мл. Бај.	»	Свет. Млад. Бајић.
Св. пис.	»	Свето писмо.
Ср.	»	Срем.
Ср. И. Пел.	»	Ср. И. Пеливановић.
Срб.	»	Србија.
Ст. Андр.	»	Сент-Андрија.
Ст. М. Љуб.	»	Стеван Митр. Љубиша.
Ст. Нов.	»	Стојан Новаковић.
Ст. Срб.	»	Стара Србија.
Стр.	»	Др Струпи.
Сар. л.	»	»Сарајевски лист.«
Слов.	»	»Словинац« (лист).
Херц.	»	Херцеговина.
Хрв.	»	Хрватска.
Хрв. Крај.	»	Хрватска Крајина.
Цр. Г.	»	Црна Гора.
Шул.	»	Др Фр. Шулек (речник).
Шум.	»	Шумадија.

acc.	место:	accusativus.
act.	»	activum.
adj.	»	adjectivum.
adv.	»	adverbium.
augm.	»	augmentativum.
coll.	»	collectivum.
gen.	»	genitivus.
dim.	»	diminitivum.
f.	»	femininum.
fig.	»	figuraliter.
ind.	»	indeclinabile.
m.	»	masculinum.
n.	»	neutrum.
pl.	»	pluralis.
syn.	»	synonimia.
v. imprf.	»	verbum imperfectivum.
v. prf.	»	verbum perfectivum.
v. r. imprf.	»	verbum reciprocum imperfectivum
v. r. prf.	»	verbum reciprocum perfectivum.

А.

Авиндати се, дам се, v. r. prf. — По тал. ammendare. (Дан. р.). — Ав. се од болести или рђе, опоравити се, sich erholen von einer Krankeit oder Schwäche: »Много је изнемога', мучно ће се авиндат' (Далм.); »Ја сам се авинда'« (М. Павл.). — Syn. отргнути се, придићи се.

Аврц, а, m. (Срб.) — Од арапског ифрит (Ђорђ. Поп. т. р.). — Кепец, der Zwerg, nanus. — Syn. маљеница, мањо, патуљ, патуљак, пацицврк, патицврк, патуц.

Аграисати, шем, v. prf. (Дроб.). — Кад се ком у један мах што догоди, те занеможе — особито како необично — вели народ: »Јадник аграиса'« т. ј. нагазио на чини, те за то на пречац оболио. — Види:ограисати.

Аграма, е. f. (Срб.) — Велика болест, die Fallsucht, epi-

lepsia: ».... варују 25. јула и 25. септембра због аграме — велике болести« (М. Ђ. Мил.). — Види: ограма.

Аер, ра | **Аир, ра** | **Ајер, ра** | m. — Чује се само по јужним и југозападним крајевима, од грчког ἀήρ (aër, ваздух, die Luft — Види ваздух.

Ала-пра, (ала-прах), а, m. — Das Jalappenwurzel-Pulver, pulvis radicis Jalappae (Бач.). — Узима га народ на чишћење. Добија га смешана с којим блажијим леком. — Syn. чалапа.

Алва, е, f. — Die Aloë, aloë lucida (Бач.). — Узима је наш свет против грознице. — Види: црни камен.

Алева крв, f. (Срб.). — Алев, алав, алаф, ален и алан (од турског а̀л црвено као порфир, или од алев, пламен. Дан. р. Ђорђ. Поп. т. р.) значи управо црвен, roth, feuerroth, hellroth. Према томе значењу разликују неки крајеви нашега народа и боју крви, те веле за крв из артерија алева, а за крв из вена модра или мавена крв. То тумачење прешло је и у књигу (Арх. ц. л.), те и тамо значи алева крв, hellrothes, arterielles, а модра или мавена крв, dunkelrothes, venöses Blut. — Тако се исто чује и алева паприка у значењу црвена или зрела паприка за разлику од зелене. — Дан. нема адј.: алев, него само алав, алаф и ален, а Вук спомиње само а̀л у значењу ружичаст.

Алоа, е, f. | **Алој,** ја, m. | **Алоја,** је, f. | Види: алва, црни камен.

Алосан, ана, ано, adj. — Од грчког ἁλίσκομαι, свладану бити, оболети, полудети (Дан. р.). — »Полудио, узеле му але памет или здравље, verrückt, mente captus (Вук, Дан.); алосан, који нагази на чини (Ст. Н.). — Сва та тумачења не вреде много за терминологију. Колико се сећам из свога детињства, та реч служи народу (Ср.) за неку особиту, али у својим појавима познату врсту психозе. Која је то врста, не могу за сада одлучно

рећи. Може бити да ће то ко други знати, те зато то и спомињем.

Алосија, е, f. (али и m.). — Човек тако крупан, да већ његова крупноћа прелази у ругобу (М. Ковач.), eine unförmlich korpulente Person, homo corpulentia deformis (Дан. р.). — Сравни: грдосија.

Алуа, / **Алуја,** е, f. — Види: алва, црни камен.

Апа, е, f. (Цр. Г.). — Биће одбачено спреда *в* према вап, које, има Стулић у значењу vapor, и према Ва́па; корен ар, стигнути, учинити (Дан. о.). — Der Geruch, odor: »Заудри му апа од дувана« (н. пес.); »Бог ти не дао, да те њихова апа ошине« (Ст. М. Љуб.). — И ја сам слушао ту реч у Црној Гори, али мал' не сваки пут у значењу смрад, и то најчешће као смрад из уста, или — како се тамо говори — смрад из грла. Неки говоре и вапа, а неки опет аспирирају оно прво а, те се чује и као хапа. По томе ми изгледа, да та реч може бити једнога постанка и значења с речима: запахнути (захапнути) и запаха (захапа). Дан. доводи те речи од корена spas, дувати, као и код опах. И пашити (ударати, смрдети, давати) сећа ме на апа. — Syn. задах, вапа, хапа.

Арија, е, f. (Далм., Цр. Г.). — Од талијанског aria, ваздух, die Luft, aër: »Оштра арија.« — Исто тако маларија од талијанског mal'aria, покварен, рђав, кужан, заражен ваздух. У науци је тај термин добио особито значење, што га у народу нема. Чује се за то грозничав ваздух, грозничаво место.

Арбаш, а, m. — Види: добрац.

Аспа, е, f. — Чује се искључиво у јужним и југозападним крајевима у неколико значења. — Види: оспа.

Аспица, е, f. dim. од аспа. — Види: оспица.

Афијон, она, m. (Срб.). — Das Opium, opium: »Афијон дају малој деци да спавају« (Ђ. Радив.).

Афијун, уна, m. (Срб.). — Арапско-турско-персијска реч и значи opium (Ђ. Поп. т. р.). — Види: афијон.

Б.

Баба, е, f. — 1.) Die Geburtshelferin, die Hebamme, obstetrix. У том истом значењу употребљује се и с допуном пупченица, т. ј. баба, која детету пупак сече: »Шаље к њојзи дви душевне бабе пупченице« (М. Зор.); или с придевом пупчена: »Нареди бабам пупченим.« (А. Кач.). — Syn. бабица, примаља. — 2.) Die Amme, nutrix: »Броји баба док доји« (нар. посл.). Обично је онда с придевом мокра: »Била ми је мокра баба« т. ј. дојиља. — 3.) Die Kindswärterin, das Kindsmädchen, die Kindsfrau, ancilla parvulorum. Разлике ради рече се често с придевом суха баба у том истом значењу.

Бабина доља, f. (Срб.). — Види: бабина рупа.

Бабина рупа, f. — Долиница косом обрасла, што је можеш ниже затиљка опипати. — Syn. чашица, бабина доља.

Бабине, ина, (и бабиње, иња), f. pl. — 1.) Први дани одмах иза порођаја, што их породиља (обично) проведе у постељи, das Wochenbett, das Kindsbett, die Wochen, puerperium: »Лежи у бабињама«, sie liegt in den Wochen; »Умре у бабињама«, sie starb im Wochenbett — Syn. бабиње време. — 2.) Први дани детињи после рођења — обично првих седам (критичких) дана: »Није ваљало ни у бабињама« т. ј. одмах чим се родило (Ср.).

Бабиња грозница, f. — (Дежм., Лечн. вес., Кузм., Лобм., Немеч. и др.). — Das Kindsbettfieber, febris puerperalis. У народу нема потврде. — Syn. породиљска грозница, породиљска огњица.

Бабиња огњица, f. (Дежм., Кузм.). — Види: бабиња грозница.

Бабињара, е, f (Срб.). — Види: бабињача.

Бабињача, е. f. (Ср., Хрв.) — Жена за првих дана после порођаја, die Wöchnerin, puerpera.

Бабиње, иња, f. pl. — Види: бабине.

Бабиње време, n. (А. Кузм.). — Види: бабиње 1.)

Бабиње млеко, n. (Ср.). — Женино млеко за првих дана по-

сле порођаја, die Biestmilch, collostrum. — Syn. грушавина, грушалина, прво млеко.

Бабити, бабим, v. imprf. Прелазно, с објектом у акузативу: 1.) бабити н. пр. породиљу, die Gebärende (von der Leibesfrucht) entbinden, ihr Geburtshülfe leisten; — 2.) бабити дете т. ј. прихватити, примити, кад се роди, das Kind (bei der Geburt) empfangen

Бабица, е, f. dim. од баба. — Види: баба 1. — Syn. баба, примаља, баба пупченица, баба пупчана.

Бабичење, а, n. — Посао око породиље и порода јој.

Бабичити, чим, v. imprf. — С објектом у дативу, а каткада и акузативу. — Види: бабити.

Бабичлук, а, m. — Посао око породиље и порода јој као вештина или зарада, die Geburtshülfe als Kunst oder Erwerb, ars obstetritia seu munus obstetritium. — Syn. примаљство.

Бабљење, а, n. — Види: бабичење.

Бабовање, а, n. — Der Ammendienst, nutricationis munus (Вук.).

Бабовати, бујем, v. imprf. (Дубр.) — Бити баба, т. ј. дадиља или дојиља (Вук.), с акуз.: »Тешко мишу, када га бабују мачке« (нар. посл.).

Бадље, аља, f. pl.
Бадљеви, љева, m. pl.
Бадљи, љева, m. pl.
} Корен bhadh, бости (Дан. осн.). — Вук а по њему и Даничић тумаче то латински cilia inversa. Оно до некле тако и јесте, али тај термин ипак није обичан у медицинској патологији. Бадље могу значити или distichiasis (Немеч. и др.), или trichiasis (Дежм. и др.), а најпосле и entropium са својим последицама. Народ назива све те болести тим именом и не зна праве разлике. Проф. М. Медић тумачи бадље у народном (погрешном) значењу овако: »Бадље су длаке у трепавицама, и оне чине те човјека сврбе очи. Дебље су од другијех длака, те кад се ишчупају и она »глава« принесе покту од палца, онда се прилијепе за њ и висе о њему. Бадљи се налази и у коси на глави. Има жена, које су за тај посао, т. ј. вађење бадаља на гласу; кад их ко потребује, зове их к себи или

иде сам до њих, да му ваде те зле длаке из очију или из главе« (Јав. 1883.). — Syn. зле длаке, баљи.

Бадрљак, љка, m. — (М. М. Рад., Арх. ц. л.). — **Види:** бадрљица.

Бадрљица, е, f. (Ср.) — Кусадак, што остане кад се одсече рука, нога или прст, der Amputationsstumpf (eines Gliedes), truncus: »Нема десне руке, тек мало бадрљице.«

Бадрња, дрње, f. — Нека болест у устима говеда (Ср. И. Пел. из села Белушића у окр. Јагодинском).

Бȁк, а, m. (понајвише се говори бȁци). — »Тако жене тепајући зову зубе у мале дјеце, кад им почињу ницати« (мјесто бак говори се и б а у к и баучак, а у Боци вучићи), Kinderwort für Zahn, dens sermone infantium (Вук, а по њему Дан.). — Речи бȁци и вучићи не говоре се само у тепању — као н. пр. што се рече воша или тута место вода — него баш и у обичном разговору. И одрасли међу собом ће рећи: бȁци или вучићи кад хоће да означе прве зубе, који детету ничу, и немају за то другога израза. С тога би те речи пристале баш и у научну терминологију у значењу die Milchzähne, die Wechselzähne, dentes lactei, dentes caduci. Наши књижевници баш су с тим терминима у невољи, те натежући на туђе калупе пишу млечњаци, а то је погрешно. Ја сам уверен, да би их народ боље разумео, кад би примили његове изразе. Ето има и басма у народу, где се спомињу вучићи. »Излазите вучићи, вук вас зове« баје бајалица кад детету први зуби закасне.

Бакам, а. m. (Срб., Херц.) — Турска реч, значи варзило, lignum Campeschi (Дан., Ђорђ. Поп. т. р.). — Румenило, die rothe Schminke. Жене се њиме граде. — Дежман преводи то das Sandelholz, lignum Santali rubrum.

Бакамити се, мим се, v. imprf. (Срб., Херц.) — Од турског бакам. — Руменити се, sich roth schminken: »Не бјели се и не баками се« (нар. пес.).

Бале, а, f. pl. — Корен незнан (Дан. о.). — 1.) der Rotz, mucus. Syn. слина, сополина. — 2.) die Rotzkrankheit, malleus humidus (Сар. Л.). — Види: гунтураћ.

Баљи, баља, m. pl. (Дроб.) — »Не дају ми баљи живјет'.« — Види бадљи.

Батаљак, љка, m. — Види: батаљица.

Батаљица, е. f. — Батаљ. од руке, ноге или прста, der (Amputations-) Stumpf eines Gliedes, truncus. — Syn. бадрљак, бадрљица, батаљак, батић, кусадак, кусатак.

Батати, ам, v. imprf. — 1.) Батати на ногу, mit einem Fuss daherhinken; österr. hatschen (Кур.) — 2.) Дете кад полази бата, у опште: ићи несигурно као н. пр. по мраку (М. Мед.) — 3.) Ходити усиљавајући се, као што то бива од слабости или умора или од тромости, viribus contentis incedere. (Дан. р.) — Ја бих најпре усвојио тумачење под 2.) и ако ни то не одговара правој основи те речи. Батати значи управо ударати или лупати, па и у пренесеном смислу биће нешто од тог првобитног значења. Као да је то нека врста несигурна хода, при коме се чује неки бат, било једном или обема ногама. Такога хода има у више прилика уз разне патолошке промене, и с тога је та реч врло згодна за научну терминологију. Осим глагола има и супстантива тога значења н. пр. батавац, батавица (Дан. р.)

Батић, а, m. — Говори се особито за ситније кусатке, н. пр. за кусадак од прста. — Види: батаљица.

Батица, е. f. (Дан. р.) — »Свака кугла на штапу зове се на Ријеци батица, па тако се каже и за главу човјечју.«

Бахат, бахта, m. — Кор. биће bhas од bha, зујати, говорити (Дан. осн.). — Das Herzklopfen, pulsatio, trepidatio cordis (Кур.): »Дочујући најмањи бахат на вратих срца мога« (Јур.) — Боље би било, да се тај израз схвати чисто акустично, те да се протумачи са Herzton. Ми и онако немамо израза за то. — Syn. бат, бакат.

Бахорица, е., f. — 1.) Die Zauberin, incantatrix (Вук и

и др.). — 2.) Биље за бахорење н. пр. буника, србац, покрик, дивљи мак, дивља тиква и т. д. (Кур.)

Бацање,ња, n — Das leise Stechen, punctio lenis (Вук и Дан. р.) И ја сам чуо ту реч (с акцентом као што сам га означио), и то понајвише од болесника, а у значењу: пробадање, протискивање, жацање: »Чујем неко бацање под десном плећком« (Цр. Г.); »Чим се окиши, осетим неко бацање у члацима (Бач.). — Види: бацати.

Бацати, бацам, v. imprf., dim. од бости. — Leise stechen, leniter pungo (Вук, Дан. р.). И та реч чује се чешће од болесника у значењу: помало протискивати: »Баца ме над лијевом сисом« (Цр. Г.).

Бацати, бацам, v. imprf. - Н. пр. крв: Blut auswerfen, Blut husten: »Свакога пролећа бацам крв« (Ср.). Исто тако: бацати пену, јед, бале, гној и т. д. — Syn. ракати, хракати, капљати, бљувати.

Бацељати, бацељам, v. imprf. — Бунцати, alucinari (Дан. р.): »Немоћник бацеља кад зађе у болести; говори сад једну сад другу« (М. Павл.). По овоме примеру је та реч згодна баш за неку особиту врсту бунцања, т. ј. за делиријум, у коме се болесник не држи једне ствари, једне мисли, него скаче час на ово, час на оно без икоје свезе. Тај начин забуне је — као што је познато — карактеристичан за неке извесне болести, па с тога је и тај израз као термин врло добро пристао. Он поклапа са свим тај појам, а може се и у науци употребити. Сама реч је по свој прилици постала од verb. бацати, па је задржала неки део свог правог значења. Бацељати дакле значи: бацати или претурати мислима и објектима.

Бацкање, а, n. -- dim. од бацање.

Бацкати, бацкам, v. imprf. — dim. од бацати.

Бацнути, бацнем, v. prf. од бацати. »Бацне ме час-по у кољену«. (Цр. Г.). — Види: бацати.

Бебук, а. m. — Велики шклопац, кад обад уједе: »Искочи бебук велик као лешњик.« (Бр. Муш.).

Бед, а, m. — Од персијског бад (Ђорђ. Поп. т. р.). — Ваздух, die Luft, aër.

Бедра, е, f. — »Колико сам пута гледао, кад успузи уз бедру, ухвати се за сису те сиса« (М. Мед.); »Сломио му бедре обадвије« (нар. пес.). — **Види:** бедро.

Бедра, ара, n. pl. и dualis. — **Види:** бедро.

Бедреница, е, f. — Das s. g. Lendenweh (vulg.), lumbago, (Арх. ц. л.). Непоуздано.

Бедреница, е, f (2). — Der Milzbrand, anthrax (Леч. вес., Сар. л., Ј. Ђив. и т. д.).

Бедреници, ика, m. pl — **Види:** бедреница (2).

Бедрењача, е, f. — Das Darmbein, os ilium seu os ilei (Ј. Панч. зол.). Није поуздано.

Бедрица, е, f. — **Види:** бедро (2).

Бедро, бедра, n. — Корен биће bhadh везати (Дан. о.). — 1.) Die Lende, lumbus; обичније бедра, die Lenden, lumbi, regio lumbalis. Syn. ледвине; руски љадвија, чресла n. pl. — 2.) Die Hüfte (als Gegend), coxa. — 3.) Кост бедрена, das Hüftbein, os coxae: »Сломио му бедре обадвије« (нар. пес.).

Бежати, им, v. imprf. **на двор** (Цр. Г.). — Проливати. Durchfall haben: »Бјежим на двор ево већ трећи дан.«

Бела (бијела), е, subst. f. — **Види:** беона.

Бела глиста, f. — Der Spulwurm, ascaris lumbricoides.

Бела (бијела) на оку, subst. f. (Цр. Г.). — **Види:** беона.

Бела утробица, f. (Цр. Г.) — Die Lunge, pulmo. — **Види:** плућа.

Бела џигерица, f. — По персијско-турском: акџијер или акџигер (Ђорђ. Поп. т. р.). — **Види:** плућа.

Беле бале, f, pl. (Срб., Бачк.). — **Види** бело време.

Белег, (биљег) а, m. — »Кад коме удара крв у оку јако, да распознаје ударац срца од другога, онда се каже: »Туче ми биљег у оку« (М. Мед.).

Белега (биљега), е, f. — 1.) Das Muttermal, das Zeichen (am Körper), naevus maternus. Те белеге су обично која аномалија коже или њеног пигментирања. —

2.) Die Spur, die Narbe, cicatrix: »Посекао сам се још у детињству, па се и сада види белега.« — 3.) Знак, das Zeichen, signum, symptoma: »Бијел гној, добра биљега«, веле ранари (Дроб.); »Мрке гаће, зли биљези (нар. пос.).

Бележање (биљежање), а, n. краста. — Das (Kuhpocken-) Impfen, vaccinatio (Дроб.).

Бележати (биљежати), жам, v. imprf. красте (Ц. Г.). — Kuhpocken impfen, vaccinare: »Власт у нас не гони никога, но кад се у селу појави који, те то умије, иду сви што нијесу биљежати да се биљежају. Обично овијем крајевима нема медига, но биљежају свештеници« (Дроб.). — Сравни: бележити.

Бележење (биљежење), а, n. краста (Цр. Г.) — Види: бележање.

Бележити (биљежити), жим, v. imprf. красте (Цр. Г.). — Види бележати.

Бели зетин, m. (Бан.). — Das Ricinus-Öhl, oleum Ricini. Узима га народ на чишћење. — Syn. скочево уље.

Бели пра за посипање, m. (Бачк.) — Der pulverisirte Taufstein der Speckstein, Magnesiumsilicat, Steatit, lapis Baptistae pulv. Узимају га жене, те посипају одојчад од утрса (Н. Сад.).

Бели пришт, m. — Види: кокошињак.

Бели ток, m. (Бачк.). — »Бели ток у женскиња лече наше баке овако: истуцају љуску од јајета и просију; тај прашак смешају с истуцаним луком од бела крина, те дају да се узима. Још кухају орахов лист, процеде, па том водом испирају одоле (Петровац). — Види: бело време.

Бели цвет, m. (Ср., Бачк.). — Види: бело време.

Белизна, е, f. — Die weisse Augenhaut, sclera, sclerotica (Арх. ц. л. и др.). — Syn. белина у оку, бело у оку, белочица, белорка.

Белина на нокту, f. — Онај бели круг као полумесец, што је обично на корену од ручних ноката, lunuia. Даничић ово погрешно тумачи као onyx или exortus unguium.

Белина у оку (или од ока), f. — Види: белизна.

Бело (бијело), ога, subst. n. (Дан. р.). — Види: беона.

Бело време, n. — Der weisse Fluss, fluor albus. У Хрватској Крајини зову тако и blennorrhoea urethrae у мушких. — Syn. беле бале, бело прање, бели ток, бели цвет, белоцур.

Бело мастило, n. (Срб., Бачк.). — Die Bleiweissalbe. unguentum Cerussae. Узимају га жене и девојке за белило. — Syn. масно белило, мрсно белило, турско белило.

Бело на нокту, n. — 1.) lunula unguium. Syn. белина на нокту. — 2.) Оне беле пеге, што — особито у детињству — излазе гдекада по ноктима. Деца се варају, да ће се поновити, кад добију бело на нокту (Ср.).

Бело перде, n. (Арх. ц. л.) — Der graue (Augen-) Staar, cataracta. — Syn. мрена, очње перде.

Бело прање, n. (Срб., Бачк.). — Види: бело време.

Бело у оку, n. — Види: белизна.

Белорка, е, f. — Види: белизна.

Белоћа (бјелоћа), е, f. (Цр. Г.). — 1.) Вештији видари и видарице у Црној Гори и Приморју називљу »бјелоћом« ону подљуту чисте ране, која одговара дифтерији рана у научном значењу. По томе је, дакле, белоћа die Diphtherie der Wunden, diphtheritis vulnerum, а тако сам је и ја виђао. То тумачење одговара и корену саме речи. Белоћа је страхота црногорских и приморских медига, али је срећом доста ретка. — 2.) Народ зове »бјелоћом« и друге подљуте рана, а спомиње је и при унутарњим болестима — дакле нема чиста појма. Кад болеснику пође на зло, ретко кад не ћеш чути: »Није друге, наишла бјелоћа.« (Цр. Г.).

Белоцур, а, m. (А. Кузм.). — Види: бело време.

Белочица, е, f. (Дежм., А. Шв. и др.). Није поуздано. — Види: белизна.

Бељњача, е, f. (Ср., Бач.). — Die Kleiderlaus, pediculus vestimenti. — Syn. ваш, бела уш.

Бен, а, m. (Срб.). — Од персијског бен, бенећ (Ђорђ. Поп. т. р.) — Das Muttermal, naevus. — Syn. младеж.

*

Бенђелијка, е, f. (Срб.). — Корен од персијског бенк, арапски бенџ, т. ј. смеса од конопљана или буникина листа, која збуњује и опија (Ђорђ. Поп. т. р.). — Бенђелијка је у једном делу Србије жена на селу, која се разуме у врачању: »Нити куне бенђелијку Тасу« (Бр. Ђ. Нуш.). — Syn траварица, биљарица, видарица.

Беона, е, f (Ср., Бачк., Бан.); биона, бијела, (југозападни крајеви); бијело (Дан. р.). — Der (graue) Staar, glaucoma (Вук, Дан. р.). Ово тумачење је и прехитрено и погрешно. Беона, биона, бијела и бијело није само der graue Augenstaar, cataracta, него може бити и нешто друго, а баш никако није оно, што латински значи glaucoma. Народ још не зна разликовати, те беоном зове разне болести очње, управо све, иза којих заостане што бело на оку, било то одозго на зеници, или унутра у самој језгри. Беона је дакле — по народу — још неопредељен израз, и може значити час pannus, час leucoma corneae, час cicatrix corneae, час опет cataracta. Ево примера за то: »Болова̂, је много од очију, па му се сада испела бијела врх зјенице (Цр. Г.); »Навукла јој се беона с краја па до пола зенице, једва што види (Ср.); »Замутило се баш над зеницом, биће беона« (Ср.). Ја сам имао бабу (предигла је о Кара-Ђорђеву устанку из шабачког округа у Срем), која је врло вешто лечила од очију. Сећам се, да је примала само оне болеснике, које је знала излечити, и да је међу њима бивало и таких с »беоном«. Да дакле беона у сваком случају значи само катаракту, не би могло бити говора о леку, јер моја баба није знала ни екстрахирати ни реклинирати. Мора да је било и других болести под тим именом. Оно јесте истина, да се по гдекада и за праву катаракту каже беона, али то још није довољно. Вук и Даничић нису знали разликовати те болести, па су с тога тако одлучно тај израз протумачили. То се види и по погрешном преводу латинском. Већ Дежман не прима то тумачење, него преводи »бијела на оку«, das Traubenauge, staphyloma (што мислим да је погрешно),

»биона«, leucoma, albugo, а за праву катаракту има речи: мрена, опона. У Србији је за катаракту обичан израз: »очње перде« (Арх. ц. л.).

Берикат, ата, m. — Јабучица испод грла, der Adamsapfel, protuberantia laryngea s pomum Adami (В. Врч.). — Syn. јабучица, гљота.

Берикета, е, f. (Хрв. Крај.). — Die Speiseröhre, oesophagus: »Неки тумаче тако, као да је јабучица, што донекле и овај примјер потврђује: »Ишчупаћу ти беришаљку или берикету (М. Мед.). — Сравни: берикат.

Беришаљка, е, f. — 1.) Види: берикета (М. Мед.). — 2.) Der Schlundkopf (J. Тор., Дежм.).

Бес, а, m. — Корен bhas од bha, светлити (Дан. о.). — 1.) Die Wuth, rabies. — 2.) Die Fülle, die Üppigkeit: »То је на бијес ђевојка«, т. ј. пуна, једра, млада (Цр. Г.).

Бесан, сна, сно, adj. — 1.) Wüthend, rabiosus. — 2.) Wuthkrank, lyssa laborans. — 3.) Гојазан, снажан, држећ, wohlgenährt, üppig, kräftig, gut erhalten (Цр. Г.).

Бетег, ега, m. — По мађарском beteg, болан (Дан. р.). — Болест, слабост, немоћ, недостатак, die Krankheit, der Defect, der Fehler, morbus, vitium.

Бетежан, жна, жно, adj. — Од бетег (Дан. р.) т. ј. на коме је који бетег или која мана, kränklich, fehlerhaft, aeger, vitiosus (Дан. р. и др.). Та реч употребљује се исто онако, као што се у неким крајевима употребљује туђа реч фасан, па и у истом значењу, н. пр. бетежан на срцу, или фасан на срцу, herzkrank, mit einem Herzfehler behaftet, vitio cordis laborans. — Сравни: фасан.

Бeча, е, f. и m. (М. Мед.). — Чељаде избуљених очију. — Види: буљо.

Беша, е, f. — Од персијског пеш, mancus (Дан. р.); од персијског пеш, непотпуно, несавршено (Ђорђ. Поп. т. р.). — Мана, der Fehler, der Mangel, vitium, defectus, infirmitas. — Зар се то не би могло схватити као dim. од бетег?

Бешав, а, о | adj. — Од беша са истим значе-
Бешан, шна, шно | њем (Дан. р.. Ђорђ. Поп. т. р.). —
Бешаст, ста, сто | Syn. бетежан. фасан.

Бешица, е. f. dim. од беша (Дан. р.).

Било, а. n. — 1.) Место где се осећа да жила куца. — 2.) Куцање жиле, der Aderschlag, pulsus.

Бити, бијем, v. imprf. — 1.) Schlagen. klopfen. pulsare: бије срце, бију дамари, бије жила и т. д. »Бије ми на ожици«; »Бију ми дамари. е мним прснуће (Цр. Г.). — 2.) Ausstrahlen. ausströmen, hervorquellen: »Бије из њега ватра као из зажарене фуруне (Ср.); »Бије знoj из мене да ме растопи:« »Бије од некуд смрад, не можеш дахнути.« 3.) Drücken, wund machen: »Бије ме обућа, не могу даље.« (Ср.).

Благнути, благнем, v. prf. (Срб.). — Leichter, wohler werden, prospere, succedere: »Ћути Бранко, пером ћу махнут', душом ћу одуват', тебе ће лакнут', тебе ће благнут'. (Дан. р. .Ђ. Ков.).

Бланда, е, f. (Н. Сад.). — Die Quaddel, papula

Блануги се, бланем се. v. r. prf. (Дан. р.). — Као букнути, сукнути, erumpere: »Око поноћи ми се блану кашаљ«; »Блану се рана«; »Крв ми се бланула« (М. Павл.) — Сравни: тргнути.

Блона, е, f. (П. Кенг. биће узео из старо-слов.) — Die Schafhaut, Amnion. — Syn. водењак, кошуљица.

Бљушт, и, f. (Ср.) — Она слана вода, што нагне човеку на уста, кад му се грсти да бљује: »Навали бљушт, да морам једнако отпљувати, ал' никако да се побљујем. — Syn. гиста.

Бобица, е. f. (Ђ. Рад.) — Die Finne, der Zellgewebsblasenschwanz, cysticercus cellulosae, cysticercus taeniae solium. Ова ми реч није сасвим поуздана. — Syn громуљица, грумуљица, зобница, икра. У Црној Гори погрешно штрока.

Бобичав, а, о, adj. (Ђ. Рад.). — Finnig: бобичаво месо; бобичаво крме. — Syn. громуљичав, грумуљичав, зобничав, икрав. У Црној Гори погрешно штрокав.

Богаљ, аља, m. — Основа у бог; испореди небог, убог

и богац (Дан. о.). — Човек без ноге једне или обе или узетих ногу, mit krüppelhaften oder gelähmten untern Extremitäten einer — oder beiderseits. За руке вели се у такој прилици: кљако.

Богаљаст, а, о, adj. — Од богаљ са истим значењем. За руке се вели у такој прилици: кљаст или кљакав.

Богав, а, о, adj. (J. Груп.). — Од маћарског bog, т. ј. чвор (Дан. р.). — Чворугав, натекао, höckerig, aufgetrieben, angeschwollen, nodosus, tumidus; н. пр. богава рука, т. ј. отекла, чворугава. — Сравни: богавица.

Богавица, е, f. (J. Груп.). — Као неки улози или костобоља, morbus articularius (Дан. р.) Ово тумачење је сасвим непотпуно, и могло би се боље определити. Ја држим, да ће то бити баш rheuma articulorum. Те болести је доста у оним крајевима, где је та реч забележена.

Богињав, а, о, adj. — Blatternarbig. — Syn. оспичав, шорав, рапав.

Богиње, ињa, f. pl. — Туђа, по немачком Pocken (Дан. осн.). — Die Blattern, die Pocken, variola. — Велике богиње, die ächten Blattern, variola vera; средње б., variolois; ситне или мале б., varicella (Срб., Арх. ц. л.). Овчје б. die Schafblattern; црне б., die schwarzen Blattern, variola haemorrhagica (Ср.). Праве богиње, die ächten Blattern, variola vera; благе б., variolois s. variola modificata; дивље б., мале б. или пљускавице, varicella; црне б. или петићи, variola haemorrhagica s. petechialis (J. Ђив.). Козице, die Wind- oder Wasserpocken, varicella; козјаче, die Halbpocken, variolois (Дежм.; биће да је скрпљено). Худе богиње или б. залице, die Aaspocken, die Brandpocken, bösartige, haemorragische Pocken; козјаче, variolois (Немеч.; биће да је скрпљено). Непоменуше, die schwarzen Blattern, variola haemorrhagica (Ср.). — Syn. оспе, оспице, аспе, аспице, красте, козице, козјаче, козе, штрока, строка, шеше, брше, патуле, казамак.

Богослов, а, m. — fig. Чељаде, које се претвара да је

болесно — особито у болници или војсци, претварало, der Simulant (Срб., Арх. ц. л.).

Бој, а, m. — Узраст, висина, die Grösse der Wuchs, statura: »... био је средњег боја« (М. Ђ. М.); »... ретко већи од човечијег боја« (Ј. Панч. б.); »... да начини плот с једног човечијег боја.«

Бок, а, m. (обично бокови m. pl.). — Корен незнан (Дан. о.). — Die Seite, die Weiche, hypochondrium.

Бок, а, m. (Дал., Цр. Г.). — Стиштена шака или песница, die geballte Hand, die Faust, pugnus.

Бола, е, f. — Неки облик augm. (Далм.). Као болештина, али у најјачем смислу, eine sehr schwere Erkrankung, morbus gravissimus. — Syn. боца.

Болест, сти, f. — Die Krankheit, die Erkrankung, das Leiden, morbus. — Болест боловати, an der Krankheit darniederliegen; болест претурити, die Krankheit durchmachen; болест преболети, von der Krankheit genesen; то је моја болест, das ist mein gewöhnliches Leiden, ich leide daran; лака болест, eine leichte Erkrankung; зла или опака болест, ein hartnäckiges Übel; смртна болест, eine tödtliche Krankheit; болест без пребола, eine unheilbare, tödtliche Krankheit; нагла, прека или уска болест, eine sehr schnell (acut) verlaufende Krankheit; дуга болест, eine langwirige, chronische Krankheit; дечија болест, eine Kinderkrankheit; женска болест, eine Frauenkrankheit (gewöhnlich der Sexualorgane); старачка болест, eine Krankheit des vorgerückten Alters; велика, мрска, или горска болест, болест с горе, die Fallsucht, epilepsia; суха или дуга болест, die Abzehrung, phthisis; господска или погана болест, eine venerische Erkrankung (gewönhlich Syphilis); градска болест, die englische Krankheit, rhachitis; водена или дебела болест, die Wassersucht, hydrops и т. д. — Syn. бољa, бола, боца, бољка, бољезан, бољезана, болезана, бољетица, болештина, немоћ, мараз и т. д.

Болецати, цам, v. imprf. (Ср.). — Често се поболевати, бити једнако болешљив, oft krank werden, kränkeln:

»Сваки час болеца«. Ово ме сећа на subst. лецање по сличности, али ипак мислим, да нису једне основе. Лецање ће бити једнога корена са лежање, дакле неко често прилегање.

Болешљив, а, о, adj. — 1.) Kränklich. — 2.) »Сана болешљива«: »Другу ману на тебика кажу: да си млада сана болешљива.« (Нар. пес.). Ја држим, да је ово погрешно забележено. Биће свакако овако: »Да си млада сана, болешљива«, т. ј. сањива и болешљива.

Болештина (болешчина), е, f. — 1.) Augm. од болест. — 2.) Der Bauchtyphus, typhus abdominalis. — Види: врућица.

Боли, а, m. pl. (А. Кузм.). — Die Geburtswehen, die Treibwehen, dolores ad partum. — Syn. приноси, преноси, напони, хипи.

Болина, е, f. (А. Кузм.). — Die Lustseuche, syphilis. — Види: вренга.

Болничар, а, m. (Срб.). — Мушко чељаде, које двори и негује болеснике, особито по болницама, der Krankenwärter.

Болничарка, е, f. (Срб.). — Женско чељаде, које двори и негује болеснике, особито по болницама, die Krankenwärterin. — Syn. двориља, нудиља.

Бољезан, ана, m. (Срб.). — »Сахрани ме, господе боже, убоштине, сиромаштине . . . тешкога бољезана« . . . (М. Ђ. Мил.) — Види: болест.

Бољезана, е, f.: »А бог спусти страшну бољезану; бољезану тешку срдобољу; те помори и старо и младо; и растави и мило и драго.« (Нар. пес.). — Види: болест.

Бољетица, е. f. — 1.) »Рана каква на тијелу, која сама од себе изађе«, die Wunde, vulnus — ваљ'да ulcus? — (Вук, Дан. р.). — 2.) Бол, der Schmerz, dolor (Дан. р.). — 3.) Као тепајући вели тако народ за сваку тешку болест (Ср.). У том последњем значењу употребљује се и бољезан, бољка и бољезана.

Бољка, е, f. (Срб.). — »Али је она имала неку тајну бољку, коју крију« (М. Ђ. Мил.). — Види: болест.

Боханца, е, f. (Бок.). — Види: буганца.

Боца, е, f. (Дан. р.). — Види: бола.
Бошчић, а, m. (Цр. Г.). — 1.) Најдебљи део мишића, који се после усуче у пуздру, der Muskelbauch. — 2.) Сваки дебљи мишић, који одскочи, а особито мишица, jeder starkbäuchige Muskel, der äusserlich sichtbar ist, besonders aber der biceps brachii. — Syn. гуштер, рибић.
Брављача, е, f. (Хрв.) — Види: злић.
Брада, е, f. — Корен незнан: неки мисле да је vardh, дизати се, расти; а може бити исти кога је брдо, дакле bhradh што долази у речима које значе висину, врх (Дан. о.). — 1.) Das Kinn, mentum. — 2.) Der Bart, barba.
Брадавица, е, f. — Истога корена и основе као и брада (Дан. о.). — 1.) Die Warze, verruca. — 2.) Die Brustwarze, papilla mammae.
Брадавка, е, f. (Дежм.). — Die Brustwarze, mamilla, papilla mammae. — Syn. брадавица, сисак, пупчић од сисе, пипоница.
Брадовница, е, f. (Слов.). — Младеж, das Feuermal, das Muttermal, naevus. Ја држим да ће ово бити исто, што се у науци назива naevus papillaris или naevus hypertrophicus, т. ј. младеж, који се јако уздигне над површином коже као нека брадавица. Тога је често у старије чељади — особито у жена — да се младеж из младости испупчи, те постане као нека брадавица.
Бразгот, и, f. — 1.) Ожиљак, die Narbe, cicatrix. — 2.) Die Falte, ruga. — 3.) Die falsche Narbe, cheloid. — 4.) Дугачка огреботита.
Бразготина, е, f. augm. од бразгот. — 1.) Ожиљак, die Narbe, cicatrix. — Syn. ожиљак, пожиљак, зарасли-ца. — 2.) Die falsche Narbe, cheloid, keloid. — 3.) На длану оне браздице, што се виде у облику писмена *м* или *ж*. Жене и деца на њих гледе, те погађају из њих, хоће ли ко бити дуга века или не. М значи мртав, т. ј. кратка века, а *ж* значи жив, т. ј. дуговечан.
Бразготица, е, f. dim. од бразгог. — Види: бразгот.
Бразготинице, ница, f. pl. — Оне ситне браздице на

кожи нашега тела, што се једва виде (Ц. Г.). die Furchung der Haut.

Браница, е, f. — Das Zwerchfell. diaphragma. — Види метвица.

Брв, и, f. — Корен, bhur трептати, с наставком *u*: bhru као и обрва (Дан. о.) — Das Augenlid, palpebra. — Syn. (очњи) капак, веђе, кање, заклопице, заклопци.

Брвак, вка, m. (Нем. и др.) — Der Drehwurm, die Gehirnquese. der Gehirnblasenwurm, coenurus cerebralis. У Вуку и Даничићу нема те речи, а J. Петровић (зологија) тумачи је опет погрешно. Он вели, да је брвак црвић од овчјег обада (oestrus ovis). Обад снесе овци у ноздре јаје, па кад се оно излеже, уђе црв у мозак, те онда овца постане брвљива. Као што се види, ово тумачење Петровићево односи се на т. з. Bremsenschwindel, vertigo ex ostreo а не на брљ. — Syn. брваљ, брвица.

Брваљ, вља, m. | — Корен bhar вртети се (Дан. р.).
Брвица, е, f. | — Der Drehwurm, der Gehirnblasenwurm, coenurus cerebralis (К. Црног.).

Брвљив, а, о, adj. (Вук, Дан. и др.). — Н. пр. брвљива овца, т. ј. која има у мозгу црва, што га зову брвак, брваљ или брвица, те болује од болести брља, drehkrank.

Бређ, а, е, adj. — Корен незнан, може бити састављен од bhar, носити и dha дети, чинити (Дан. о.). — Schwanger, gravidus. — Syn. трудан, збабан, здетан, бременит и т. д.

Бреме, ена, n. — Чедо још под пасом, die (Leibes) Frucht im Mutterleibe. embryo. foetus: »Дође време бреме да се има« (Нар. пес.); »Да би се породиља лакше раставила од бремена«. . . . (М. Ђ. Мил.); жена у бремену, жена под бременом, жена с бременом, eine schwangere Frau; бреме носити, die Leibesfrucht tragen; бреме не донети, die Leibesfrucht nicht austragen; бреме изврћи, eine Fehlgeburt durchmachen. abortiren, abortum facere.

Бреха, е, f. (П. Бран.). — Велики кашаљ, der Keuch-

husten, tussis convulsiva, pertussis. Да није то по нем. brechen, т. ј. laut husten? Даничић мисли, да та реч долази од корена bars, викати. У Вуку има само реч брека, das Geschrei, clamor.

Брзица, е, f. (Срб.). — Види: срдобоља.

Брзолек, а, m. (Далм.). — Лек, који брзо лечи или дејствује, ein schnellwirkendes Mittel, die Schnellkur: »И донесе лика брзолика« (М. Павл. из неке старе нар. пес.).

Бризнути, знем, v. prf — У један мах силом ударити или потећи, н. пр. бризну крв млазом, бризнуше сузе (Цр. Г.), hervorquellen, hervorströmen. — Сравни: тргнути.

Бриц, а, е, adj (М. Мед.). — »Голобрад, голуждрав, без маља, без руње, дакле противно од брадат, руњав, мањав, bartlos, nackt: »Старији (Савле) бјеше руњав, а млађи (Јаков) бриц.« — Syn. брицав, брицаст, ћос, ћосав.

Брицав, а, о, adj. — »Прођи се брицава човјека и руњаве жене.« (Нар. пос. из Далм.). — Види: бриц.

Брицаст, а, о, adj — »Чувај се човјека брицаста и жене руњаве« (Нар. посл.).

Брице, adv — Голо, голуждраво, kahl, haarlos, öde: »Брице ка' на подланици (Цр. Г.).

Брк, а, m. — Корен bhark збијати, од кога је и бркати (Дан. о.). — Der Schnur- oder Knebelbart, cincinnus barbae. Ова реч има управо тројако значење, и то према облику, у коме се употреби. Брк (sing.) значи више једну страну; брци (pl.) и једну и другу страну, али и опет као засебне јединице, а бркови (pl.) обе стране, али само као једно, као целину.

Брљ, а, m. (Срб.). — 1.) Болест оваца, die Drehkrankheit (der Schafe), vertigo: „Taenia coenurus пребива као савршена животиња у цревима паса, а као ларва пређе позната под именом coenurus cerebralis у мозак оваца, којима причињава болест брљ. (Ј. Панч. зол.). Исто тако тумачи ту реч и К. Црногорац (зол.).

— 2.) »Икрица брљ, der Drehwurm, coenurus cerebralis; живи у мозгу овчјем (Вл. Арс. зол.).

Брљив, а, о, adj. (К. Црн., М. Ђ. Мил.). — Види: брвљив.

Брнка, е, f. (Бан.). — Der Rothlauf, erysipelas. Биће страна. Даничић је доводи од румунског brănčă и новогрчког βράγχος (Дан. р.).

Бруждати, дам, v. imprf. (Дал.). — Види: бризнути.

Брузак, зга, m. (Далм.). — Силно течење, ein heftiges Fliessen, effusio: »Ударила крв на брузак« (М. Павл.), т. ј. тече јако, али опет не млазом.

Брузнути, нем, v. prf. (Далм.). — Види бризнути.

Бручик, ика, m. (А. Шв.). — Der Venushügel, mons Veneris Неће бити народна. — Види: руња, рутина.

Брч, брча, m. — Die (Geschlechts) Reife, maturitas, pubertas: Девојка у брч, т. ј. дорасла, за удају (Ј. Груп.)

Брчиште, а, n. (Вук; Цр. Гор.). — Место, где у мушкога расту бркови.

Брше, брша, f. pl. — Види: богиње.

Буба, е, f. — 1.) Чума, куга, die Pest, pestis (Дан. р.). — 2.) Der Wasserkrebs, noma (Дежм.).

Бубац, пца, m. — 1.) Желудац од пернате живади, н. пр. кокошке (М. Ђ. Мил.). У Срему и Бачкој зову то — наравно погрешно — бубрежак. — 2.) Желудац у птица у опште (К. Црн. зол.). — 3.) Der Nervenschlag, apoplexia nervosa (Дежм.).

Бубина, е, f. augm. од буба. — 1.) (Болест) рак, der Krebs, carcinoma. — Syn. живина, жива рана (Вук., Дан. р.). — 2.) Глиста, која се замете у детету (Вук., Дан. р.). — 3.) Веља бубина, der Bandwurm, taenia solium (Цр. Г.).

Бубине, ина, f. pl. (Цр. Г.). — Сама болест од бубина, die Wurmkrankheit, Helminthiasis.

Буболица, е, f. (Далм.) — Бубуљица, die Hautfinne, acne. — Syn. пувица, пухвица, пухица, пујица.

Бубрег, а, m. — Боубрѣгъ тамна постања (Дан. ос.). — Die Niere, ren. — Syn. бубрежак, бубац.

Бубрежњак, њака, m. (А. Шв.). — Das Nierenfett, capsula adiposa renis.

Бубуљица, е, f. — Основа бубуљ кор. bamb од bab округлу бити (Дан. осн.). — Die Hautfinne. acne.

Бубуљичав, чава, чаво, adj. (Ср.). — Mit der Hautfinne behaftet, mit Acne besäet: »Није лена, сва је бубуљичава.«

Буганца, е, f. (Бок., Цр. Г.). — По талијанском buganza, die Frostbeulen, perniones. — Syn. буганчица, боханца, рујбе, вашица.

Буганчица, е, f. dim. од буганца. — Види: буганца.

Бугија, е, f. — Од турског бугу, пара (Ђорђ. Поп. т. р.); од буг, пара (Дан. р.). — Прашина, пара, испарење, die Ausdünstung (z. B. des Körpers), transpiratio.

Букнути, букнем, v. prf. — (О бољетици или отоку, а по томе и о уду): Чир букне; ницина букне; нога букне (Дан.), plötzlich anschwellen. И зараза букне, н. пр. »Букнуле богиње у један мах на више крајева.« (Ср.), ausbrechen.

Буља, е, f. (М. Мед.). — Види: беча. — Syn. бuљнока, буљока, буљоока.

Буљина, е, f. — Од талијанског bollino, die Oblaten, panes oblatae: »Њиме (т. ј. цинобером) се бојадишу буљине — облатне« (Ђ. Поп. п. р.).

Буљиок, а, **Буљо,** а, **Буљок,** а, **Буљоок,** а m. — Чељаде (мушко) буљастих очију, ein Individuum (männlich) mit Glotzaugen. exophthalmus. Буљиок, буљок и буљоок употребљује се и у облику adj. у истом значењу. Исто тако и супстантив женскога рода с женским окончењем.

Бунђелина, е, f. (Цр. Г.) — Der Blinddarm, intestinum coecum. Тај израз чуо сам само за црево у говеда. — Syn. дангулина.

Бура, е, f. (Дан.). — Der Borax, Natrum boracicum: » . . . . воде, у којој је један лот буре растопљено, сипају у вино.« (П. Бол.).

Бурдус, а, m (Дан. р.). — Промаја, die Zugluft. perflatus. — Види: ветромет.

Бурке, adv. (Срб.). — Im ununterbrochenen Strahl, ohne

Unterbrechung im Strahl, fluxu non interrupto: »Иде му крв бурке из носа« (Љ. Ков.)

Бурлијање, а, n. — Н. пр. црева, das Kollern im Leibe, borborygmus, das Kollern des Wassers bei Hydropischen, hydalismus.

Бурлијати, јам. v. imprf. (Ср.). — Gurren, kollern, strepere, crepare: бурлијају црева, бурлија ми у трбуху.

Бурљати, љам, v. imprf. — Види: бурлијати.

Бут, а, m. — Кор. незнан (Дан. о.). — 1.) Der Oberschenkel (als Ganzes), femur. Syn. бутина. — 2.) Лист, die Wade, sura. (Ст. М. Љуб.). Није поуздано.

Бут, а, о, adj. (Дан.) — Хром, hinkend, claudus: »Бут човек«, т. ј. који храмље.

Бутић, а, m. dim. од бут.

Бутина, е, f. augm. од бут.

Бутна кост, f. (Ј. Панч. зол.). — Der Oberschenkelknochen, os femoris. Неће бити народна.

Бутњача, е, f. (Арх. ц. л.). — Не ће бити народна. — Види: бутна кост.

Буцварика, е, f (М. Мед.). — Укварено, прокисло млеко или вино. — Syn. буцвариш, бућкуриш.

Бучати, чим, v. imprf. — Буче табани; буче ноге н. пр. од дуга пешачења; буче дланови од тапшања; буче прсти кад из хладнога дођу у топло; буче уста од паприке и т. д. brennen (vom Gefühl); бучи глава н. пр. од загрејане собе, од пића, од ларме и т. д. бучи ухо н. пр. од звона, saussen, toben.

Бушљика, е, f. (К. Црн. зол.). — Die Hautpore, porus cutis. Није ми поуздана. — Syn. скважина, скважња.

(Наставиће се.)

ФИЗИКА У СРБА.

НАПИСАО ПРОФ. СТЕВАН МИЛОВАНОВ

(Наставак.)

III.

19. После «руководства» Лазићева протекло је скоро тридесет година, док се опет на пољу природних наука појавило ново дело.

Доиста велик размак! Рекнемо-л пак, да је дело, које је изашло године 1851., најсветлије у целој физикалној књижевности нашој, скоро да не жалимо, што се толико ћутало. Од године 1822. до 1851. није се нашло, истина, ђетића, који би се дао на писање чега из физике, међутим ове године изађе из штампе дело, које је за нас још важније тиме, што је печатано у Београду, у тадањој правителственој књажевској штампарији.

Физика Стојковићева, па затим «Начела физике» од Вука Маринковића јесу светле тачке у оиште у српској књижевности.

Прелазимо на дело:

Начела физике, за свое ученике, а и за самоуке, написао Вукъ Маринковићъ, Медицине Докторъ, у Лицеуму Княжества Србскогъ Физике Професоръ, друштва Србске словесности р. членъ. (Прегледано и одобрено од школске Комиссие). Прва пола. О мерльивимъ и немерльивимъ вештествама. (Са VI. литограф. таблица). У Београду 1851. При правителственой кньигопечатньи княж. Србскогъ. Лист предговора, ова садржине и 515 страна текста у 8-ни.

Други део носи исто име, но ова друга пола говори «о естественимъ появима у великомъ». Штампана

је исте године, у истом месту и у истој штампарији, 286 страна, 3 стране садржине, у 8-ни.

Уз обе књиге иду оних шест литотрафисаних таблица у 205 слика, од којих 116 долази у прву полу, а остало у другу; слике је литографисао М. Спасоевићъ.

Прву полу своје велике физике поделио је Вук Маринковић на два дела и у првом расправља о мерљивим вештаствима, а у другој о немерљивим вештаствима.

У првом делу прве поле има, осим увода, десет глава, а из физике је у њима механика чврстих, течних и ваздушних тела од главе прве до осме, у осмој је у почетку физика но прелази брзо на кемију, о којој говори и читава девета; десета глава посвећена је звуку.

У другом делу прве поле свега је пет глава, а расправљају о топлоти, о светлости, и електрицитету, о галванизму и о магнетизму.

Другу полу дели Маринковић, уз увод, на три дела: први у једанаест глава чиста је астрономија, други део говори у десет глава из физичне географије, а трећи у осам глава пише о метеорологији.

Као што видимо, физика ова велико је дело по спољашности а, рећи смем, и по унутрашњој вредности својој, јер расправља скоро о свима физикалним појавима. Ма да се о многим стварима даде наћи у овој књизи, ипак нема ништа о утицају електричне струје на електричну струју, дакле о електродинамици, даље нема ништа о индукованим струјама, о термоелектрицитету је мало, а за све ове појаве знало се већ до 1851. године; кратко је изведена читава механика, а особито механика течних тела. О електромагнетизму узео је Маринковић у магнетизму; додајем, да говори и о неком животињском магнетизму, о магнетском сну неком, и излази на то, да је човек у том сну »видовит«. Одељак о звуку могао би бити опширнији, а особито, кад узмемо на ум, да нема о таласном кретању за себе ништа, те се оно, што у тај одељак долази, мора тумачити нешто у акустици, а нешто у оптици.

Споменуо сам, о чему нема спомена и о чему је мање расправљао Вук, но није ни свакој дисциплини сразмерно места дао: појаве из космичне физике најопширније је извео, читава друга пола говори о њима, и у овој поли је опет метеорологија најлепше уређена и написана. Ово је сигурно за то урадио, што је ова физика највише живи тумач закона, који се у експерименталној физици изучавају и доказују, што она тумачи појаве у највећем физикалном кабинету на читавом свету: у васелени и у атмосфери и напослетку, што је туда доиста највише појава, са којима се сретамо сваки дан па и сваки час.

Књига је потпуно систематично удешена, премда подела на мерљива и немерљива вештаства, не може бити згодна. Та кад би се то могло узети тако, не би смела ни кемија доћи у мерљива вештаства а звук ни толико. Маринковић увршћује звук овамо сигурно зато, што је мерљив ваздух, који највише звук преноси.

Кад се узме, да је једном лицејисти требало доста учити и знати из физике, могло би се говорити и о више још појава, и ипак, ко прочита и добро упамти све, што је у књизи овој »нека зна, као што сам Маринковић вели, да је̑ усред сјајних дворова физике уведен«; зажели-ли когод даље физикалне истине испитивати, »ако га жеља на опширније испитивање поведе, никад заћи неће« у тим сјајним дворовима физике.

Као што је Стојковићу повода дао Доситије, да напише прву физику на српском језику простим језиком, тако је Маринковићу повода дало »високославно попечитељство просвештенија«, или као што Маринковић каже, он ју је написао по налогу тога попечитељства.

20. Што се тиче методе, којом је писана ова физика, не можемо рећи, да се пазило на принцип од лакшег ка тежем, од познатијег ка непознатијем, од обичнијег ка необичнијем, јер индуктиван начин писања производ је новијег доба, а физика Маринковићева долази већ у историју; међутим књига је та писана за вишу на-

ставу, за лицејисте, за које не важи још ни данас принцип индукције.

Ма да Маринковић није знао методе, које би се имао држати, ипак је, пишући своја »начела физике», описивао поједине појаве доста опширно, а писао је непрестанце лаким, јасним и разумљивим слогом. На много места задовољио се Маринковић просто тиме, што је појав описао, а даље га није хтео тумачити; још на више места није се ни упуштао, да тражи узрока појаву.

Скоро свуда наводи Маринковић примера из обичног и свакидањег живота, да тиме даде и практичне вредности својој књизи.

Вук Маринковић служио се и математиком, али местимице само, и врло мало; тек се рећи даде, да има у »начелима физике« и рачунања, а што није више математиком развијао и што је више описивао појаве, па уз то узимао лакше и обичније, видимо из предговора ка физици тој: »бирао сам, што је за починатеље лакше и што на будући живот и опредељење њихово уплива имати може.« Схватио је дакле Маринковић и знао добро за задатак прве ове физике у вишој настави.

Обазремо-ли се на научну страну и вредност ове физике, Маринковић је стајао и заступао становиште, како је тада било то у целом изображеном свету; знао је добро и познавао развитак физике, шта више има у њега назора и таких, који га бацају чак у данашње доба, у данашње тумачење свију природних појава.

Маринковић има од речи до речи ово: »Последњи узрок свију појава, или материјалних дејства, до кога смо данас допрети могли, јесте движење (motus), без тога никакво материјално дејствовење помислити се не да. Будући пак да јестественица узроке дејства испитује, мора најпосле увек доћи на движење, преко ког, ако се и даље упусти, изгубиће се у празном сањању«; нешто ниже: »Движења нека спољашњим чувствима разговетно приметити се могу, друга се пак

спољашњим чувствима никада још опазити нису могла, него се на њи јединствено из њихових сљедства закључује. На тој разлици движења основана је разлика између физике и кемије. Наука, која оне промене у јестеству предаје, које су са движењем на чувства наша примјетним скопчане, зове се физика. Та дакле означава научно познање својства и промена телеса која су сљедства на чувства наша примјетног движења.«

Тек у новије, у наше доба, овладало је мишљење у физици, да се сви појави тумаче кретањем, движењем, и то или кретањем читавог скупа молекула, тела дакле, или кретањем молекула у телу и онда пренашањем тог кретања на разна медија; по овим медијима распростире се кретање до наших чула и онда на њих утиче разно — Маринковић пак мислио је на то још пре тридесет и више година. Данас је, истина, примљен назор, да је кретање свему последњи узрок, али се још нису поставиле тачне и савршене ипотезе, па да се по њима тумаче сви појави, који долазе у исти ред, у исти низ сродних појава: данас се тек ради на томе.

Колико се Маринковић истиче тиме, што каже, да је кретање узрок сваком физикалном појаву, толико нас још више изненађује и толико нам више пада у очи, што он и кемијске појаве своди на кретање. Томе су најбољи доказ његове речи: »Наука, која се бави са оним променама у јестеству, које су производ унутрашњег, за чувства наша непримјетног движења, код којих се на учињено движење само из њихових сљедства може закључити, зове се кемија. Реч та дакле означава научно знање свију узрока унутрашњих промена јестествених предмета без непосредствено примјетног движења.«

И доиста, кад тумачимо физикалне појаве кретањем, чисто нам се само по себи намеће, да и кемијске појаве морамо тако тумачити. Кад усвојимо динамично тумачење свију појава у физици, кад примимо, да је свему последњи узрок кретање — морамо усвојити и тај назор,

да је и кемијским појавима последњи узрок кретање, као што се у најновије доба и појавило овако мишљење. Сви физикални појави тумаче се данас кретањем или тела или молекула њихових, а кемијске хоће да тумаче кретањем атома. Тако је физика динамика тела и молекула, а кемија динамика атома.

Као што смо чули, Маринковић је правио разлику између кретања, које утиче на наша чула, и оног, које не утиче на њих, па је по томе оделио физику од кемије, а данас се та разлика чини у кретању молекула и атома. Да је дакле Маринковић могао разликовати и да је разликовао молекул од атома, те свео појаве на њихово кретање, да је дакле протумачио, у чијем баш кретању је последњи узрок свију појава, — он би стајао на становишту, које се скоро у наше дане јавило у тумачењу и физикалних и кемијских појава.

Назор Маринковићев о последњем узроку свију појава, доказује нам, да је Маринковић продрьо у суштину природних појава.

Рекао сам, да је Маринковић могао разликовати молекул од атома, те додати ми је, да он нигде и не спомиње реч »молекул« већ има посла само са атомом, који овако дефинује: »Оно што, кад се састав поквари, остаје, јесте апсолутно просто, које зову атомом. Те атоме представљају себи као одвећ ситне, сталне, тврде, тешке, не пробојне, лењиве, движиме, даље никако нераздељиве честице. Кад се те у неком растојању саставе, праве различна тела, која су дакле слог од атома и празних међуместа.« Он дакле под атомом разумева оно, што се данас узима за атом но и за молекул. Да је то тако уверавамо се и тиме, што у кемији има »атом кали оксида«, »атом салитрене киселине«, и т. д.

Истакао сам као са неким поносом, како Маринковић мисли, да је последњи узрок сваком појаву кретање, па да видимо, држили се оп тога назора, кад ту-

мачи појаве. Код топлоте наводи, да са речи топлота изражавамо три различна појматија, од којих имамо треће, кад кажемо, да топлота растеже сва тела. Тако имамо објективну топлоту=caloricum, и онда каже: »под топлотом разумемо последњи непознат, као особита нека материја замишљан узрок свију појава топлоте.« У светлости вели као и Лазић, да »о узроку светлости поуздано ништа не знамо, али се појави толкују на два начина, и то по теорији таласања и по теорији извирања«, па завршује: »наводећи речи светлост, светлик, множина светлости, ми у овом делу строго ни на коју од тих ипотеза не мислимо.« Тумачећи електрично стање тела наводи прво ипотезу дуалиста, па затим и ипотезу унитараца.

Маринковић је знао дакле и хтео и смео изрећи, да је свему узрок кретање, но применути то начело на месту, где је највише требало то учинити, није знао, јер неке појаве своди на материју, а код неких неће да зна ништа: међутим теорије о флујидима владале су онда још свуда: па и дан-дани не знају научењаци и нису на чисто, шта је електрицитет, а по томе и магнетизам!

Говорећи о »наслагању телеса«, а то је о агрегатном стању тела, узима Вук Маринковић, да је само два стања: стање стално и стање течно; течно стање дели опет у двоје: у тела, која се могу у суду држати, и на она, која се не могу држати и која никакву тежину не показују; ова се зову материје немерљиве, или етерне. Течна тела, која се у суд сасути могу, или су капљичава или ваздушаста. Још је на један начин поделио течна тела: у ширљиво течна и у капљичаво течна, па ширљиво течна назива још и еластично течним. — Ова читава подела изгледа ми у толико чудновата, што на једном месту каже, да »о наслагању немерљивих реч бити не може, будући, да ни телесност њихова доказана није.«

Разлажући о промени агрегатног стања, наводи, да јестествоиспитатељи постављају општи закон, по ком

свако тело може бити у сва три стања, а узрок томе једино је у топлоти: »на довољно ниској температури су сва тела стална, а на довољно високој сва тела буду капљичаво или еластично течна. Што се досад нису могла нека стална тела у капљичава или у ваздушаста, а нека ваздушаста у капљичава и у стална преобразити, узрок је то, што температуре за тај посао нужне произвести умели нисмо.« До оног времена, а и за оно време, држало се у опште, да агрегатно стање зависи једино од топлоте, данас пак зна се, да зависи то стање и од притиска. Тек на згодној температури и под згодним притиском мења тело своје агрегатно стање. Да пак може бити у сва три стања, данас је свуда примљено и шта више и доказује се то претварањем, досад такозваних, перманентних гасова у течно стање, а тако исто претварањем ваздушних тела у течно, па и у чврсто стање.

Не могу навести сва места, на којима Вук Маринковић није сигуран о истини, о којој пише, или је баш и криво представља; тога има у овој књизи, као што и иначе свуда мора бити кривих схваћања, и ипак ћу навести, да он хоће да урачуна и репате звезде у изворно светла тела, јер вели: »светла тела деле се даље на изворно самосветла, као што су сунце, непокретне звезде и по свој прилици и репате звезде,« но зато опет на другом месту каже, »да се сад зацело зна, да се и репате звезде у опште по истим законима движења владају, по којима и планете, да се и оне окрећу око сунца«; урачунава их дакле у сунчани систем.

Маринковић вели, »да сунце управо и не сјаји«, али кад би тако било, онда нас сунце не би ни грејало: топлоту прати светлост и увек се пре светлости мора топлота јавити.

Споменути ми ваља, да је Маринковић навео, како »велике ватре, наложене по брдима, громове најбоље растерују.« Ватре су саде муњевође и то с пуним правом, јер пламен излази у врло танке шиљке.

Нејасно му је испало, да »магнетизам кажемо и збир свију магнетских појава и њихов непознат узрок«;

а хтео је рећи, да под магнетизмом разумемо збир свију магнетских појава, али под магнетизмом разумемо и непознат узрок тих појава.

Као што се доскора, па и данас још, већим делом увлачи кемија у физику те кемији не дају особитих часова у школи, у гимназијама понаособ, тако је Маринковић урадио то и за лицејисте; он је развио кемију у »начелима физике« на пуних седамдесет страна.

У осмој глави првог дела прве поле говори у опште о кемији и о кемијским законима. Тако о томе, шта је кемијско сродство, како се једине разнородне материје у ново, по видимоме, равнородно тело, и ту наводи, по Бергману, четир рода кемијског сродства, а наиме сродство смеше, просто изборно сродство, многоструко изборно сродство и производно или склањајуће сродство, затим прелази на то, у каквој се размерици разнородна тела једине у, мнимо, равнородна и наводи три закона за така једињења; напоследак ређа све, 56 на броју, познате елементе, стихије, са »еквивалентним им важинама«; у читавој деветој глави посматра поједине стихије, премда не све, и најближе њихове саставе.

Кад прочитамо све ово из кемије, уверићемо се, да се Маринковић и с кемијом доста бавио, да је њен развитак пратио и да је посвећен био не само у тајне неорганске већ и органске теоретичне кемије. Кемија у оно доба јако се разликује од данашње. Да о томе овде опширно говорим, држим, да је данас сасвим неоправдано, кад се и начин а особито номенклатура променила, а материјал јако повећао и раширио; понешто ћу се дотаћи неких ствари.

И Маринковић дели елементе у неметалне и металне и пре свега говори о атмосферском ваздуху, где спомиње три мњења о »свези саставних части« у ваздуху, наиме: да су кисеоник, гушик и водена пара кемично спојени, да су кисеоник и гушик кемично спојени, а водена пара механично помешана и напослетку, да је атмосфера у опште механична смеша свију саставних делова и пледира за ово треће; затим разлаже редом о

кисеонику и азоту (салитренику, нитрогену) као саставним деловима ваздуха, па онда о водонику и води, угљенику, сумпору, фосфору и т. д. Примећујем, да је арзен уврстио у метале, сигурно са физикалних особина му, које се у многом слажу са особинама у других метала.

О металојиди говори опширније него о метали, код којих прво неке описује и онда у опште наводи поглавита једињења метала у гомили и има по реду једињења са кисеоником, са хлором, са сумпором, једињења (?) метала међу собом (легирања) и метална једињења другог реда, а то су многе металне соли. Од ових спојева говори о врло мало њих или управо само их спомиње.

Из органске кемије има тек нешто.

На једном месту уверавамо се, да се и Маринковић држао назора, да »у животним организмима влада животна сила«, да дакле други закони владају у такозваној живој, а други у мртвој природи и по томе посредно да је оправдано, што се кемија дели у неорганску и органску, премда се он тако далеко не упушта. По данашњем стању кемијских истина нема никакве битне разлике између неорганске и органске кемије.

Кад је тело засићено другим каквим, није добро ни тачно речено, исто тако није као што треба ни то, »кад се тела неутралишу«, а ни кад је тело пресићено другим телом; ови појмови не само, да му нису чисти него су и неразумљиви.

Набрајајући елементе, 56, добро испитаних и два још неиспитана, додаје, да »нимало не треба сумњати, да у јестеству и више има.« У дефиницији елемената даде се разумети из ових речи »или боље рећи до данас неразлучена тела«, да Маринковић не држи, да су баш сви елементи тако проста тела, као што се узима.

Што се језика и стила тиче, Маринковић се трудио, да колико боље може, чисто српски пише, а правописом, који је тада у Србији примљен био, и — писао је језиком разумљивим но прилично има граматичних погрешака у језику његову.

Ма да Маринковићев језик није без погрешака,

ипак је Маринковић оснивач и отац данашње српске терминологије у физици, па нешто и у кемији. Што је Стојковић из тога урадио, мало је према Маринковићу. И у физици и у кемији задржали се многи његови називи, па ће и остати: у кемији имамо кисеоник. водоник, угљеник, и т. д.

22. Како је у опште терминологија у нас врло разна, држим, да неће на одмет бити, ако наведем што више назива баш из Маринковића. Тиме ће се одати достојна захвалност оснивачу српских назива у физици, осим тога, доћи ће овим путем више него иначе и пред суд данашњег нараштаја, па нека о њима суди, па што је за усвајање, нека се усвоји. Називе, који се већ преживели, исто тако и оне, који су стекли већ грађанско право у српским физикама, нећу наводити.

У првој поли има: опит, опитна физика, движење, густина — densitas, сила привлачна и одбојна сила, непробојан и непробојност, свитак—величина—протежина—волумен, шире се тела и ширење, лењивост, растегљивост, стисљивост, дељивост, шупљикавост или порозност, тежина—gravitas, маса, то је по Маринковићу непробојно у телу, важина. важина и маса су у Маринковића »једнозначећи изрази,« исто је тако једно и исто специфична тежина и густина, равнотежа, покој и то апсолутан и релативан, путања, дјејство движења, кружно или средсредно (циркуларно или централно) движење, обртање, клатење, или осцилација, трептање је движење, које се очима свагда не види, величина движења или механичан моменат, једнако, једнако убрзано и једнако успорено движење, исто тако неједнако убрзано и неједнако успорено, управо и изврнуто пропорцијонисан, подвижна сила—bewegende Kraft, просто и састављено, кад више сила утичу, движење, средотежна је центрипетална, а средобежна или заошијавајућа то је центрифугална сила, сударање—Stoss, вансредно, окомично, витло, равна стрмина, полуга на лакат — Winkelhebel. мушки и женски шраф, препречице движењу, средина — медијум, вечнокрет — perpetuum mobile, претежица—gra-

vitatio, лепљивост — adhaesio, немарна равнотежа то је индиферентна, а постојана и непостојана је опет стабилна и лабилна, код падања има постојано убрзање, шеталица, изврнута шеталица — Reversionspendel, изједначење—Compensation, сродство је привлачење у најмањем неприметном растојању, равнородан—homogenus, разнородан, сајузност—cohaesio—равнородно сродство, кемично сродство, кемично просто тело, или стихија, или елеменат, сталност—Festigkeit, у таласа бедем и долина, причастне цеви, дано једно, спроводна цев, респективна важина јесте важина тела у течности, напон—die Spannung, шмрк са ветреницама и шмрк са славином, сара—Stiefel, клип—Kolben, стаклен вршњик или звоно—Recipient, смеша, косасте цеви, растварање; сугласије и несугласије, лествица је скала, уздужно и попречно трептање; топко тело, тачка топљења, везан или тајан топлик, кључање и тачка кључања, прекапљичање је дестилација, сажижање је горење, животна топлота; преламање—refractio, савијање—inflexio, одбијање—reflexio светлости, језгра сенке, полусенка, крива огледала, жижа, двогубо преламање, издубљено сочиво, расипање светлости, боје по реду у спектру су: црвена, поморанџина, лимуножута, зелена, јасно плаветна, угасито плаветна или чивитна и љубичаста, попуњујућа боја, праfарбе, попијена светлост, даљновиди и кратковиди, крајац призме је линија, у којој се пресецају две површине, главни сек, узосовина, круг окретања; трло у електрицитету, електрисање поделом, електроноше, електричан напон, обарач, сабијач је кондензатор, закључан ланац, струја, сложен ланац, постојан ланац и батерија, светлац, магнетско скретање—declinatio, магнетско нагибање—inclinatio, магнетски екватор, вештачки се магнетише челик глађењем, просто и двогубо глађење.

У другој поли долазе и оваки називи: непокретне звезде, планете, репате звезде, околополарне звезде, кулминира, чворови, пролећњи раван дан и ноћ—равнодневница, полусни кругови, радије вектор преводи са полупречник-воћа, преступна година каже и високосна, на-

*

гибање земне путање, прецесија или напредовање равнодневнице, нутација или посртање осовине, планета ступа напред и планета иде натрашке, целцатно и почасно помрачење месеца, целцатно, почасно, а кад-и-кад и прстенасто, помрачење сунца, сунчеве буктиње, савездија, двогубе звезде; правилни или постојани ветрови, периодни ветрови, ветрена ружа, облак као перје, као пластови, као слој, као перје и пластови, као перје и слој, као слој и пластови, облак пун кише, киша облаком, пљусак, провалио се облак, гувно око сунца, парасунце, парамесец.

Осим ових има још назива, али не могу све набрајати; особито у механици има још много.

23. Вук Маринковић ударио је дакле својом физиком темељ физикалној школској књижевности, удесио ју је по модерном начину за школску књигу, поделио ју у дисциплине, написао је за вишу наставу први и, — с пуним правом велимо, одговарала је потпуно својој цељи. Физика Маринковићева стоји на нивоу стране физикалне књиге, само да се још обазрео на гдекоје појаве. Маринковић се одликује местимице врло дубоким и особитим погледом у тумачењу појава у природи. Највећа заслуга је Маринковићева у томе, што је основао српску природњачку терминологију, која се после њега до данас непрестано пречишћавала и мењала, попрaвљала и дотеривала па и данас још дотерује, но и шири, јер сваким даном улазе све нови и нови појмови у физику. Вук је даље први крчио и удешавао српски језик, да се може, да се народним језиком пишу природне науке. Све ово уздиже Вука Маринковића до научног и образованог човека и показује, да је достојно заслужио [illegible] место [illegible] најважнијих просветних радника у [illegible] Србији, [illegible] и то баш у прво [illegible]

Вук Маринковић је родом Новосађанин. [illegible] а ту се и учио. [illegible] постанка. Философију је [illegible] а медицину у Пешти и у Бечу.

Положио је докторат из медицине у Пешти године 1830. априла месеца у својој 23-ћој години; полагао га је у исто доба кад и Константин Пејичић. После тога станио се у Новом Саду и ту је живео до 1849., године и заузимао је угледно место међу интелигентним Србима.

Кад је Нови Сад 1849. спаљен, пређе у Београд, те га већ исте године видимо као професора физике у књажевском лицеју. Ово је зацело велико одликовање: професор на највишем српском просветном заводу!

Као професор написао је »Начела физике« и »Єстаствену повѣстницу«, превео је Геометрију од Ф. Мочника, која је штампана без његова имена.

Већ године 1850. постао је чланом »Друштва српске словесности«, садањег »српског ученог друштва«; године 1853. наименован је у школску комисију. Двапут је био доцније ректор лицејски.

Осим тога, што је писао Физику и Јестаствену повесницу и превео геометрију, превео је, још у 19. години својој, другу књигу виргилијеве Енеиде, говорио је више пута беседе о слави лицејској, где се показивао, »како са висине гледа на свет, како дубоко продире у сва дела људска и о свему право мисли, а мисао своју казује чисто, не кријући је нимало.«

У књигама му је језик течан, стил лак и разумљив, правопис старији, у среди између Вуковог и руско-словенског.

Вук је умрьо 7. августа 1859. године као лицејски професор. У »историји српске књижевности« од Стојана Новаковића погрешно је наведено 1860. године.

Податке из живота овог првог професора природних наука у лицеју књажевском црпео сам из биографије његове у »Гласнику друштва србске словесности« од године 1860., књига XII.

(Свршиће се.)

ВЛАДИСЛАВ КРАЉ УГАРСКИ.

ИСТОРИЈСКА ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА.

НАПИСАО НИКОЛА В. ЂОРИЋ.

(Наставак.)

ДРУГИ ЧИН.

I.

Силађијев двор у Београду.

ПРИЗОР ПРВИ.

Владислав Хуњадија, Михајло Силађија, Владислав Кањижа, Јован Витез.

Владислав. Попустити мало мораш ти
И према Ђурђу бити блажији,
За њега се је изјаснио крањ.
За сад ће доста бити срушити
С опасна места грофа Цељскога.
У рукама је нашим сада краљ,
А то нам јемчи успех известан.
Силађија. Са свим је тако! За то сам и прист'о
Из тавнице да пустим деспота,
И да не тражим другог таоца
Ван часне речи краља самога.
То беше нужно учинити само
Да превелику не свалимо сумњу
На себе пре нег' циљу дођемо.
Ал' поочима штедет' нећемо.
(Витезу.) Ти, оче знадеш све, шта решисмо,
Ти нећеш нас пред лицем Господа
Убицама да оглашаваш?
Витез. Што?

Ја бејах рад и целом душом склон,
Да мирним путем свађу слегнемо:
У цељи тој сам хтео пристати
Уз Владислава мирољубива.
Заиста ма и мало штетан мир
Доноси вазда веће користи,
Нег' врло крвав мало срећан рат.
Ал' моја нада оста празан сан,
А Улрихова подлост тек се сад
У правој боји показа.
Ја видим, другог нема излаза,
До равном мером меру враћати:
За око изби око, зуб за зуб.
Код мене нема другог мишљења,
Ван вашег: сви смо сложни; сви за мач.

Владислав. Па ипак само нужде буде ли.

Силађија. Без нужде нужду Улрих створиће,
Ти само пази да започне он,
Јер тад и крив ће бити сам за све.

Владислав. И ви стрпљењем обуздајте се,
Верујте, нисам рад што тол'ке људе
Рад тога на оружје дигосте.
Сву кућу, ето, поселисте војском.

Силађија. Баш ту смо само на те мислили,
И ту нам сада пребацујеш ти.
Једини ти се надаш, да се још
На миру може проћи ово све;
Па ако ишта може Улриха
Поноситога, тврдог, обесног
На уступ и на мир приволети,
Заиста биће онај ладни страх,
Што ће му тврдо срце жацнути,
Кад види шта га међу нама чека
За случај какве надувености.

Владислав. Ја чујем, да је већ и дознао
За заверу нам и за његов пад.

Кањижа (дотле био на прозору.)
Ја сумњах доста, да ће горди гроф

Приволети се нашем позиву,
Ал' баш и за то што је тако горд
Приволео се назад: ево га!
Силаџија. На своја места сви и пажљиво.
Вратар (пријављује.) Пресветли гроф и пала —
Силаџија. Знамо већ.
Данас ће моје пале острицу
Палатин добро упознати твој.
Потпалићу му сјајну палату,
Да ће се згрејат' цела Угарска
На огњу, који прождре тирана.
Ти, Владиславе, не припасуј мача
И без оружја расправљај се с њим,
Ал' тим се недај ни забунити.
У овој соби ја ћу чекати,
У нужди да ти дођем у помоћ,
Кривицу тако сваку одбићеш
Са себе, а и добар део с нас.

(**Кањижа** и **Витез** на једну, а **Силаџија** на другу страну одлазе.)

ПРИЗОР ДРУГИ.

Владислав (сам.)

Владислав. Још један час и повесница ће за далеко потомство записати крвавим, а можда уз то и проклетим словима дело славно или — проклето. Она, која је записивала најдивнија јунаштва, а одмах поред њих тако често и најгнуснија убиства, узима књигу преда се и већ почиње прва слова од мога имена. Она се смеши; чини ми се, да ће га најлепшим венцима окитити; појетично одушевљена гледа у даљину. Кажу људи, да сам леп, узвишен духом, да сам храбар, добра срца, поверљив, да увреде заборављам и праштам. — Она узвишена слика извесно се и сама тим узоритим особинама диви: опет се маша пера, име Владислав да запише. „Храбар, добра срца, увреде заборавља и прашта, па ипак — ипак *убица.*“ Ох, страхоте! Задрхта перо богињи у руци; узвишена глава њена погну се, ведро јој чело набра се; у књизи повеснице оста записано „Владислав убица“. Све друго тавни пред овим, то је само слика храброг и добродушног Владислава. — Књига се затвори;

намрштена богиња отури је од себе, окрете главу од мене. Ја остадох сам, остадох убица и само убица!

(Врата се отварају.)

ПРИЗОР ТРЕЋИ.

Вратар и пређашњи.

Вратар. Пресветли гроф.
Владислав. И добро дошао.

(Долази **Улрих Цељски**.)

ПРИЗОР ЧЕТВРТИ.

Улрих и пређашњи

Улрих. Нек буде, ал' се ја већ надао
И тебе да ћу, драги посинче,
У трострукоме барем оклопу
Застати овде. Шта ти значи то:
Сав двор и саме ове одаје
Све оружаних људи пуне ти?
Владислав. Заиста, то вам чудно бити мора,
Ал' код нас друкче није никада.
Војници они јунаци су то,
Што Турчина од града одбише,
Па како желе ратоват' и даље
У ујака ми служби осташе.
Улрих. Без сумње си ме ради добра звао,
И томе сам ти, синко, рад и сам.
Ал' веруј тешко биће успеха,
Твој ујак док је теби иза леђи
И док му шапат пажљивије слушаш
Нег' јасан краљев глас и двора му.
Шта значи она јетка презривост,
Са којом мене ту у предњој соби
У овој кући, где сам *неки гост*
Он исти, ујак драг ти сусрете,
А поред њега и последњи слуга,
Кој' није вредан мојих чизама?
Зар хоће он да један палатин
За мирбу моли? — Никад Владиславе! (Седне.)

Владислав (седне). На саму ствар смо, ето, дошли већ
Рад које сам вас звао, молио.
Заиста већ је крајње време ту,
Да раздору и свађи буде крај.
Колико јада беше земљи нам
Од тога зла, то знате боље ви
Нег' ико други. Јанко, отац мој,
Узалуд беше славом увенчан,
Узалуд Турком страх и божји бич,
Јер никад није цигли један дан
Без уздисаја горког провео,
Видећи, да ће, чим га скрије гроб,
Пропасти све, што земљи стече он,
Пропасти мир и тешко створен ред.
Можда се у том он и варао,
И ја сам склон, да тако верујем,
И да се надам, да је раздор наш
Његовом смрћу, вашом победом,
Завршен. Сад је дош'о ред на вас,
Да трпељиви будете и ви
Колико Јанко Хуњади спрам вас.
Ох, колико би среће земљи нам
Од загрљаја оног синоћњег,
С којим сте мене ви посинили,
Долазећи нам као мили гост
У средину у пријатељски дом,
Да није вражда — —
Улрих. Шта?
Владислав. И сувише
Одстранила нам срца за навек.
Улрих. Ил' другим речма: оно беше лаж!
Владислав. О молим!
Улрих. Само посао лисички.
Па ипак живи стари Хуњади.
И неверица стара та у теби.
Ти заборави, да тај свечан чин
Пред тако сјајном господом се зби.
Зар тако мало пази палатин

И римског царства кнез на своју реч?
Зар тако мало цени своју част?
Ил' требаше да таку свечаност,
Осећај топли срца искреног,
Очинство своје још да крунишем
Леденом, тупом једном заклетвом?
Владислав. То можда не, ал' што ми спомињете
Неповерицу — ваљда знате још,
Да она прво од вас потече,
Да нисте хтели с краљем доћи нам,
Док нисмо дали реч и заклетву —
Улрих. Као краља својег да га дочекате
Поданици му верни. Па шта би?!
Ко оста краљ, да л' он, ил' само ти
И Силађија драги ујак твој?!
Јер шта је овде сада краљ до роб,
Заробљен вашим гостољубијем,
Окован ланцем пријатељства лажног.
Не надајте се, да ће лако он
У заборав да баци увреду,
И подмуклице да ће остати
Некажњене, па био то ма ко!
Владислав. Не брига, не од ваше претње страх,
Већ јад, што мила домовина нам
У вечитоме оста раздору,
У срце ладни забада ми нож
На речи такве, такав умишљај.
Сад видим, да не сумњах узаман,
Да није само измишљени глас,
Што многа уста крадом проносе
Од краљевога стола на ниже
До последњега поданика му:
Ви, поочиме, земљи ред и мир
Толико исто вазда спремате,
Крај свију ваших уверавања,
Колико исти султан Махомед.
Улрих. Имаде л' таког гласа у народу,
Имаде л' тако ниског веровања,

У народ га је онда однео
Твој ујак, твоја странка немирна
У овој земљи реду противна,
А поред свију и на челу свима
Ти — ничим бољи од пакосног оца,
Ти, творац свему, целој лажи тој.

Владислав (покаже му писмо).
А је ли лаж и ово; читајте!
И то је Јанков измислио син?

Улрих (прочитао). И то је подлост, којој равне нема;
И то је Јанков измислио син.

Владислав. А потпис?

Улрих. Потпис лажан, неистин,
Из њихова ће грла врелом крвљу
Под правом руком, правим потегом
У истинити исправити се, (трза мач)
Последња ће ти подлост бити то,
За навек ћеш ми умукнути сад.

(Замане на **Владислава,** но овај дотле прискочи, левом руком задржи ударац, а десном га вграби за прса.)

Владислав. Узалудна ти претња, слаб си већ
Са Владиславом да се надмећеш.

ПРИЗОР ПЕТИ.

Силађија, Балваљ и **десетак војника. Пређашњи.**

Силађија. Шта значи ово? Грофе, шта је то?
Са мачем против празнорукога —
Је л' палатинства скорог ово плод
И приграбљене власти срећан рад.
То домовини мира благослов?
То сени Јанка славног захвала?
О недостојни наследниче, ох!
Не каљај спомен оне светиње.
Овога часа да си збацио
Са себе чин и своја звања сва,
На јад и пропаст земљи приграбљена,
Ти грамзивице једна несита,
Ти, који ничег светог не имаш,

Који би срећан био, кад би крв
Као звер, као тигре пити могао.
Полажи мач и да се ниси жив
Појавио више с твојом тевабијом
У овој земљи, с тебе несрећној.

Улрих (одступио од **Владислава** и испречио се на **Силађију**).
Ха! Сад смо с бојом правом на пољу!
Сад умишљаје гадне открили.
Ви бунтовници, разбојници слепи,
На кога сте се дигли са оружјем?
За господара кога ви имате,
Да л' крунисану главу краљеву,
Ил' бескућнике ове? Доле сабље те,
И обојицу ову вежите,
У име краља, земље палатин,
Ја заповедам. Одмах сви у апс!

Балвањ. Ко плаћа, тај је нама само краљ;
А ти ћеш твоме мртав вратит' се
О непослуху извештај да даш.

Силађија. Не збори ово верни Балвањ мој,
Већ Силађија палатине сам.

Улрих. Па нек и главом плати прво он. (Бије се са њим.)

Силађија. На сабљу чека госта драгога.

Балвањ. Војници сложно. (Бију се)

Силађија. Узалуд све му. Смрт је извесна.

Улрих (ранио дотле тројицу .
Три ране добих, али славно их
Откупих; свака равном плаћена.
У прашину се ту поваљајте
Ви подмуклице гадно плаћене.
Још једна рана! Ал' и откупа
За њу ми ево! (Рани још једнога.) Ха, и пета већ!
До самог срца овог косну се;
За њу ми треба доброг откупа:
Последњега ми, ево, ударца
За највећега овде ниткова,
За домаћина гостољубива. (Залети се на Силађију.)

Балвањ. Ал' треба прво свалит' Балвања! (Прободе га по зади.)

Улрих (падне.) Заиста Балвањ први уже ће
За таку славу затегнути Ха!
Требаше да сам њега смакао,
Да Силађији не гине првенство
У томе, — штета — штета — (умре.)
Владислав. Издану!
Силађија. Са њиме паде један тиранин;
Нек ово буде са срећом почетак.
Владислав. Нек буде наше отаџбине спас.
До крајности смо загазили ми:
Затегнут беше да препукне чвор;
Ми само мачем дрешити га знасмо.
На добро нека све окрене Бог,
На срећу нашу, срећу рода мог.

II.

У Београду код краља Владислава.

ПРИЗОР ШЕСТИ.

Краљ Владислав, Ђурађ Бранковић, Катарина, Никола Горански.

Краљ. Не могу ругу да поднесем ја!
Демонска се је игра повела
Са круном, с краљем, с редом у земљи.
Несрећа ваша мени двогубо
На срце тешко пада.
Ја нисам друкче могао радити.
Погодби вашој, изнуђеној силом,
Са Силађијем учињен је крај:
Ни градове, ни откуп изнуђен
Примити неће никад он од вас.
Насиље ово вама учињено
За круну моју љага било је.
Ђурађ. Изнуђено је, али ипак сам
Пристао ја и дао часну реч,
А дату нећу никад газити;
Не могу дакле ино чинити.
Краљ. Ал' градови су исти уступљени

Једино вама лично.
Погодба дакле места не има.
Кад нису ваши, онда са њима
Угарски само располаже краљ.
Ђурађ. Ал' власт је данас, ето, краљева
Код поданика таких врло сумњива.
Никола. Положај тако тежак, тугаљив.
Краљ. Истина горка, али истина!
И недогледан већ и сутрадан,
А то ли крајња далека будућност.
Ђурађ. На младежи је, краљу, сва будућност;
На вама земље узданица цела,
За старе нас је само приличан
Тај непоуздан сетан говор ваш.
Краљ. Па ајде мало бацимо се баш
И на будућност. Узмимо је сад
За јасну и не скриту, већ за извесну.
Ви дакле кући сада мислите
И обећање нама дајете
За обилату — снажну припомоћ,
За продужење војне с Турцима;
Да тако срећно започети рат
И корисном свршетку приведемо.
Новаца ви за спрему дајете
И по могућству војске помоћне,
А ми војника четрьест хиљада.
За помоћ ту ће вама припасти
Ослобођене земље, нама пак
На вечита ће остати времена
Све, што у часу овоме држимо
У Србији, и исти односи
И положај ће исти остати
Између нашег престола и вас.
Ђурђе. Са војном само итати се мора.
За мене лако неће ничим бити
Уговорене ове терете
У приликама тешким да поднесем сад.
У мојој дакле користи би било,

Да имам маха све да боље спремим.
Ал' стање ствари добро ја познајем
И знадем боље него ико други
И Турке, а и њихов положај.
Прилика се је понудила красна,
Поражен тако грозно никад још
Наш душман није био, од кад је.
Ал' пораз један смртоносан није.
На малаксалог управити ваља
Све силе сад и једном за свагда
Са света сваки траг му збрисати.
На ноге, дакле, краљу млађани!
И збирај венце славе пред собом.
Ја с поуздањем идем дому свом.
Ја тако стар и слаб,
Да стару снагу сву што имам још
На ову свету војну уложим.
Остајте здраво и Силађији
Од уговора не закидајте
Бар до свршетка војне ничега.

Краљ. О том је сваки говор излишан.
Ни бриге вама, драга старино.
Је л' пратња спремна?

Никола. Давно чека већ.

Краљ. Са мојим људма путоваћете
До Смедерева све, до дома свог.
Не одреците ове услуге,
Јер канда не ће бити излишна.

Ђурђе. Захваљујем на части. — Никола,
Мој поздрав зету мом изручите.
У истом смислу зборио сам већ
И с њиме; већ је готов споразум.
И среће вам у спреми војеној
Желећи топлу благодарност ћу
Понети према вама у у срцу
За пријатељско заузимање
У беди што ме снађе ненадној.
Краљу млађани!

Благослов једног старца немоћног
Нек прати дела, сваки корак ваш.
Остајте збогом, краљу! Никола!
Катарина, чедо моје, збогом!
Не брини с' више ти за оца свог.
Катарина. Матери, браћи мојој носите
Од кћери и од снаје поздрава.
Ђурђе. Однећу радост свима. Збогом сви!

(Опрашта се и оде.)

ПРИЗОР ШЕСТИ.

Краљ (Николи.)

Краљ. У мисли сте ми потонули ви
За време целог разговора нашег!
Шта значи сета та на челу вам?
Никола. На сваку руку мислим и премишљам,
Па ипак смишљам само на једно:
На ујака вам, краљу, Улриха.
Краљ. Код Владислава он се бави сад.
Никола. Код Силађије, или боље још
У вучјем гњезду жртва њихова.
Од Владислава не бојим се ја,
Ал' убојице друге плашим се.
Ујак ће његов вашег ујака
На прву реч из такта извести.
Силађи не зна речи бирати,
А речник његов отворен ма где
У естетици није обилат.
Силађи осим тога крвник наш
Прилику ову оберучке ће
Прихватити, да сада постигне
Све, што је икад несит желео.
Краљ. Ја видим, а и цео види свет
Рад чега су нас амо позвали.
Ал' неситости стаћу за врат ја.
Потписан већ је свечан краљев акт —
— А тај повући сада нећу ја
Па макар знао не бити ни краљем —

Кој' поништава исти уговор
Међ деспотом и њиме учињен,
А цео зверски његов поступак
Спрам седог Ђурђа сходно жигоше
Једином речи за то: разбојништвом.

Никола. Са ујаком сте спремили тај акт,
И нико не зна за њ?

Краљ. Још нико.

Никола. Лепо.
И нико не ће знати докле се
Са целим својим двором у Будиму
У сигурности краљу не видите.

Краљ. На жалост мора само тако бити.

Никола. Иначе може бити свачега,
Ви знате кол'ко труда требаше
Да Бранковића ослободите
Затвора, ропства тога стиднога.
Узалуд беше ујака вам труд,
Узалуд сваки разлог, све, док ви
Сву важност круне не уложисте
И да попусте једва присилисте.
То беше једна проба опора;
За другу нит' је време нити место;
Оставимо је сад за доцније.

(**Севастијан Розгоњија** долази нагло.)

ПРИЗОР СЕДМИ.

Краљ.

Краљ. Што тако бледи, ужаснути тако?
Од чега страх?

Розгоњија. Ужас Величанство!
Над нама разви мрежу пакла кнез,
У канџе своје све нас спетљао.
Ваш ујак —

Краљ. Ујак?

Катарина. Улрих! Боже мој!

Никола. Шта с' њим?

Розгоњија. Он прва жртва беше.

Катарина. Ах!

Краљ. Убијен?
Катарина. Улрих! Улрих убијен?
Розгоњија. На најгнуснији начин, краљу мој!
У кућу њину подло домамљен
На договор, на „отацбине спас,“
И нападнут са четом војника,
Убијен краљу, не — већ растргнут!
Не познаје се већ ни мушки лик
Од рана, које може само враг
Избројати их неизбројиве.
Краљ. О, ужаса о слугу опаких!
Ко смеде дићи руку? Ко је тај,
Ко рода мога, који моју крв
Пролити смеде? Онај гиздавац,
Што жели срце целе Угарске
За своје таште прси украсти,
Владислав?
Розгоњија. Доста он, а потпуно
Силађи Михаљ, ипак ујак му,
Наш гостољубив драги домаћин.
Краљ. Шта хоће он, шта мисли са мном он?
Шта ви, и поред вас шта мисле сви,
У вучје гњездо што ме доведосте?
Зар нема међу вама ниједне
Деснице, нема срца уздана,
Да обесника тога отпрати
У пакао, од куд дође нас да кињи!
Јесам ли краљ и ваш господар ја?
Зар смете часа једног часити
За краља да не подигнете глас?
Ил' треба ја да идем, да вас ја
Јунаштву, части учим? Кажите,
Кад нема никог, да се сам помажем.
Розгоњија. Ах, Величанство, има слугу доста,
Који би давно дали живот свој
Да ујака вам јаднога освете.
Као муња глас је о том стигнуо
Његовој војски у пољу под градом.

Пре тамо него вама овамо.
И као вали силног Дунава,
Ускомешани бесним вихором,
Тако се сада поље таласа
Од узбуњених верних вам војника.
С оружјем, вичућ' на глас „освета“
Већ спремни стоје јуришат' на град,
Да војсковође свог освете смрт,
А вама, краљу, слободе прибаве.
Ал' на што све то, Величанство? Гле,
Зар може две три храбре хиљаде
Продрети у град, који Махомед
Са сто педесет заман отима?
О краљу, баш због оне узбуне
Опасност права сад вам загрожава.
Бунтовници вам врло лако сад,
Под изговором да их нападате,
Да земљу своју странцу дајете,
Изнудит' могу сами престо ваш
За откуп главе ваше и ваших.

Краљ. И тако морам руке скрстити
И чекати на милост њихову.

Розгоња. Пре свега војска ваша испод града
Умирити се мора, Величанство!
Наредба ваша зато нужна је.

Краљ. Нек буде. Војски мојој идите
И саветујте, да се одмах смири,
То хоћу ја. (Оде **Розгоња.**)

ПРИЗОР ОСМИ.

Катарина.

Катарина. О, краљу, спасите се!
Бегајте докле има времена.

Никола. Бегајте!

Краљ. Ја да бегам? Никада!

Никола. Ал' круна, живот, све је изгубљено
Несрећним само једним исходом.

Краљ. Оставите ме с вашом плашљивошћу.

Катарина. Зар ујакову ону др[illegible]в
Толико мало, краљу, цените?
Зар освете за њу ви немате?
Од детињства је с вама био свуд,
С недара сестре ваше матере
Зар није вас у свет повео он?
О, бегајте од смрти извесне:
И краљ је човек ко и други сви,
И он за живот мора бринути.
Не губи краљ од достојанства свог,
Кад живот чува, јер је земљи то
За мир и ред од свега најпрече.
Сто пути бољи остаћете краљ
По нужди бегством спасавајућ' се,
Нег' онда кад би дали, да вас ту
Бунтовник дрски злостављати стане
Као ујака вам, ил' и грђе још.
Никола (с прозора). Од чега зебох ево долази.
Владислав, исти, који ујака
На договор вам јутрос одазва,
Силађи с њим и гроф од커ањиже
И других цела чета с њим
Овамо иду, оружани сви.
Катарина. О! краљу, сине, бежи, спаси се!
Никола. Једини онај препредени старац,
Који им ваљда божји благослов
За безочности грозне издаде,
Од Варадина свети владика
Без сабље и без тешког топуза
Већ с крстом само уђе ти у двор.
Катарина. У двор? Ах, доцне! Пропали смо сви.
Краљ. Пропали? Нема спаса Никола?
Саветуј, ако икад светуј сад.
Катарина (клекне). Једини савет и једини спас:
Не дражити их; све што ишту дај!
Ах, срце моје, срце убијено,
Преживет' не ће моћи већи јад.
Попусти краљу, спаси живот свој.

Не дај, да[illegible]ан свима данас утре
За навек [illegible]мен, да ископа траг.
Не саваљуј смрт на себе и на мене,
Јер твоју нећу преживети ја.
Још има наде, још је могућ спас.

Краљ (хоће да је подигне). Устајте, ујна!

Катарина. Никад, Владиславе!
У праху тако оборену тужну,
Нека ме чизмом згази душман твој,
Ја нећу своје главе дигнути
Да растргнута тебе угледам.

Краљ. Устајте, ујна!

Катарина. Хоћу, ал' да скачем
С прозора оног у провалу грозну
На поломљене мачеве и стреле,
Да твоје смрти само не видим.

Краљ. Устајте, ујна! Ваш је савет мени
По вољи и једини уместан.

Катарина. О, чедо добро! Бог ти на помоћ.

Краљ (подиже је). И домовини јадној нам на спас.

Катарина. На груди мени оди! Нек те душман
У загрљају мојем застане
И ако срца има нека те
Од мајке своје зверски отргне. (Загрли га.)

Пријавник (улази). Владислав Хуњади, Силађи, Кањижа —

Краљ. Нек улазе.

Катарина. Умери ми се, свладај срдитост.
Имаде л' спаса једини је то.

(Улазе **Владислав, Силађија, Кањижа, Витез** и још неки.)

ПРИЗОР ДЕВЕТИ.

(И за један тренутак изненађени гледају **краља** и **Катарину**. За тим се **Владислав** одвоји од осталих и с поклоном приступи **краљу**.)

Владислав. Ни мало срећни, нит' смо весели
Пред престо амо поитали вам.
Ви знате, Величанство, све шта би.
Ваш ујак главом својом заврши
Наш раздор тако крвав, несрећан.
Ко беше њему узрок није сад

Ни време, нити место п[illegible],
Почетак јер му крије прошлост већ.
Ја бејах њему понајмање рад,
И гледах да и пријатеља страсти
Колико могу блажим учиним.
И није био залуд тешки труд,
Најлепша нада већ се указа,
Да земља стече једном стварног мира,
Па у тој жељи, да не будемо
Усамљени и слаби, звасмо вас,
Молисмо краљу вас и светли двор,
Да овде, после славне победе
Над душманином вере Христове,
И своје страсти сами победимо.
То беше свима добро знана ствар
И одушевљен свак је прихвати.
Па ипак наша нада разби се,
И радост нашу, срдачну и чисту,
Несрдачношћу својом помути
Палатин сами, краљу, ујак ваш.
Он нађе сад баш за се земљишта,
Да против наше странке војује,
А нарочито против мене лично.
Доказа имам јасних као дан,
Да гроф мом брату спремаше и мени
Извесну смрт у року најкраћем,
Да с' тим освêти сени оца мог
Са ким у вечној беше омрази.
Па ипак ја се свладах, обуздах,
И позвах грофа, да му разбијем
Ту мржњу својом помирљивошћу.
Гроф дође. Моја пажња, моја штедња
Узалуд беше; плану на ме он;
Ја одговорих; трже он и мач —
И сажаљења вредни судар се
Његовом смрћу сврши. Друкчије
У жару страсти, оној забуни
Ни могуће нам није било, и

Дубоко тронут овим удесом,
Потресен тако већом несрећом,
Ја дођох, да вам својим учешћем
Олакшам тешки удар срдачно.

Крањ. И хвала! Туга мала није ми,
Ал' искреност је ваша равна њој.
Ми жалимо за драгим ујаком,
Ал', ето, како ви велите сад,
Тако је ипак бити морало.
Од наглости се нисмо његове
Бољему баш ни могли надати.
Са њом је вазда, као што велите,
Сметао нама, кад смо радили
На општем добру с вама заједно.
Ја жалим, што је тако свршио,
Ал' могу ли га тиме вратити
У живот и на боље учити.
Нек само вражда не расточи нас,
Љубављу, слогом накнадимо ми
Што њим и Јанком земља изгуби.
Од бога сви смо равно кажњени
За раздор, којим земљу цепасмо.
Нек мученичка Улрихова смрт,
Којој се нико од нас не радује,
За све нас буде наук љубави.
У то вам име пружам десницу
Поданицима својим љубљеним.

Владислав (пољуби краља у руку).
Да живи крањ!

Сви остали. Да живи крањ!

Крањ. И домовина мила и ви сви!

Сви. Да живи Угарска! Да живи крањ! (Рукују се.)

Никола (за себе). Да красно ли се игра одигра!
О чијој кожи само кад бих знао?
Пријубите се, пољубите се,
Да видим где је отровнији дах,
И ко ће пасти отрован на под,
Јер отровом сте запојени сви.

Краљ. И првог друга покојникова
Не заборав'те.
Никола. Ту сам вам и ја,
Од срца овом чину радостан. (Рукује се с њима.)
Катарина (у себи). Но хвала богу, кад је свршено
Од свију зала то је најмање.
Краљ. У лицу ове светле госпође
Поштујте тугу, срце раскинуто.
Владислав. Не смем вам прићи руци, госпођо,
Јер макар невин ипак крвав сам,
А срце ипак зна ми, како ми
Тај удес цео живот загорча.
Опростите ме клетве, госпођо,
Ако вам друго није можно већ.
Катарина. Имаде л' кривца, казниће га Бог.
Ја не смем да га гњевим клетвама,
Ја ћу га само тужна сузама
Умилостивит' на нас гњевнога.
Краљ. А сада ајд'мо тако здружени
Да земљи целој дамо јасан знак
Љубави нам и мира трајнога.
А да и мајци, Владиславе, вашој
Од бриге коју сузу уштедимо,
Најпосле да се склонимо и сами
Одавде, где нам свуд опасност прети,
Од куге, коју оставише Турци,
Пођимо право сад у Тамишвар,
Да накнадимо там' на дому вашем,
Што по несрећи изгубисмо овде
Од љубави нам брацке и весеља.
Још данас ћемо кренут' се на пут,
Јер ја у Будим морам итати,
Одакле треба у извршење
Саборска сва решења привести.
Силађија. Да живи краљ!
Сви. Да живи краљ Владислав. (Одлаве сви осим **Николе**).

ПРИЗОР ДЕСЕТИ.

Никола (сам).

Никола. Па ипак свршетак изађе детињаст. Ипак нова непромишљеност. Једва се овде избавио сатанских ноката, а већ им лети у нову мрежу. Нема сумње, да ће сад њихов уплив на њега појачати. Ја сам већ предвиђао, да ће Улрих брзо пасти са свога положаја. То се свршило крвљу. За највише место у земљи тешко да ће се ко отимати сад имајући пред очима Улрихов пример. Па ипак наопако ако обрлате они краља, а тамишварска посета врло лако може уродити таким плодом. Нема другог излаза до тога, да се и сам приближим што више краљу, да му се тако рећи наметнем за чувара ради њега самога, да му постанем у неку руку нуждан, јер иначе пропадосмо сви. Краљ ми је наклоњен до сад био и као рођаку и као добром саветнику поред ујака, а то је главно. Само да се Београда опростимо. Но ево и њега. Испратио је незване госте, да се сам начини гостом незваним. Наопако, али истина!

ПРИЗОР ЈЕДАНАЕСТИ.

Краљ (долази).

Краљ. Сад, пријатељу, што брже на пут,
Још може бити добра и за злим.
Никола. Код куће само, краљу, у Будиму.
Не радујем се Тамишвару ја.
Краљ. Не брини, драги доглавниче мој.
Посета ова нужном постаде,
Да сигурније изнесемо главе
Из вучијега гњезда овога.
Ал' дођемо ли једном до Будима,
У друге ћемо загудети жице.
Међу тим ви ме остављати нећете.
Ваш савет, помоћ ваша нужна ми је
Пре свега сад у приликама тешким.
Посета ова, свршили се мирно,
За вас ће златни написати декрет,
Који ће силу добит' у Будиму.
Је л' добро тако?
Никола. Слуга краљу до гроба.

(Наставиће се).

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПРИПОВИЈЕТКЕ.

ИЗ ГОРЊЕ КРАЈИНЕ.

СКУПИО ИХ ВЛАДИМИР КРАСИЋ.

---

3. Заклетва и невјера.

Тако су били месар и месарица у једном граду; месар је имао сина, а месарица кћер. То двоје ђеце били су од седам година, а већ су се били заљубили, тако, да су се хтјели одмах узети; ал' им родитељи нијесу дали, јер су још били ђеца. Кад су они то виђели, договоре се, те побјегну у планину. У планини су били седам година. По што им се наврши четрнаест година, рече младић њој: „Хајдемо се ми сад вјенчати". Она њему рече: „Како би се ми вјенчали, кад ту немамо ни цркве, ни попа?" „Лако", рече он, „хајде ти само за мном". Сад дођу к једном сувом пању и нађу двије сламке, па их метну на онај пањ и стану упоредо, те се он закуне њој овако: *„Ако ја тебе изневјерим, био тањи од ове сламке, а сувљи од овога пања;"* а тако она њему се закуне, И тако су се вјенчали. Кад су се вјенчали, кашње неколико дана, сања он, ђе му некакав старац на сну каже: Отиди преко те планине к једноме врелу; у томе врелу наћи ћеш змију; ту змију уби, те је разрежи, па ћеш у њој наћи златну сабљу. Кад ту сабљу будеш имао на себи, онда ћеш бити јачи од свашта и свакога, и што гођ усхтједнеш, сабља ће ти начинити. Кад буде у јутру, он закала, па хајде тамо. Дошавши ка врелу, нађе у њему змију, узме колац и убије ју. Сад узме лијепо нож, па је разреже и нађе унутра сабљу. Он узме, па је опаше, и одмах опази, да је чудо јачи. За тијем се врати натраг кући и дође к својој жени. Она га запита, ђе је био; али он ништа не каже, већ само мучи. Онда он најприје зажели лијепу кућу, и одмах добије лијеп двор. Кад је до добио, рече својој жени: „Сад имамо

свега доста, само ћемо живети и уживати". По што је пасало неко вријеме, њега није било код куће, а сотона дође к њој, па је стане намамљивати, како би могао надјачати њезина мужа. Она се брани и брани; али најпослије обећа му, да ће га питати, ђе му јакост стоји. Кад је он дошао, она га пита: „Како", вели, „ти можеш бити најјачи и да се никог не бојиш?" „Лако", одговори он, „док ја имам ову сабљу, ја се не бојим ништа. Сјутра дан, кад је наш јунак опет некамо отишао, дође опет сотона, па рече жени: „Ти се разболи и реци своме чоеку, да се не ћеш дигнути, док ти не донесе из тога и тога града једну јабуку. Жена одмах леже на кревет, и лези.... Кад јој дође чоек, али она јауче. Он се препадне; али она му рече: „Не бој се; већ хајде у тај и тај велики град, па ми из њега донеси једну јабуку, и онда ћу издравити." Он се спреми, па иде тамо. Кад дође тамо, али на граду пише: „Ко није кадар дигнути са стола златне палице, нека не иде унутра". Он се на то ништа не обзире, већ иде. Дошавши унутра, приђе к столу, узме палицу, дигне је, а она му испаде и лупи о сто. Онда дођу к њему два чоека, па га питају шта заповиједа. „Једну јабуку", одговори он. Један брже дохвати јабуку и даде му је. Он се врати к жени, донесе јој је и даде. Али она опет вели: „Дај ми још двије јабуке, јер ћу умријети". Брже отиде он опет тамо. Али на граду сада пише: „Ко не може срушити половине града на један пут, нека не иде унутра". Наш јунак опет не пази ништа, ван иде унутра. Кад је ушао рече сабљи: „Руши половицу града!" И, гле, док се сабља два пут окрене, већ по̂ града пало. Сад дођу к њему два чоека и питају га, шта заповиједа? „Двије јабуке", одговори он. И одмах добије добије двије јабуке. Кад је и њих донесао кући и дао својој жени, рече му она: „Још ми донеси три, па ће бити добро." Он се одмах врати, па отиде; кад тамо, ал' пише на граду, да ко не може срушити свега града на једном, нека не иде ни близо. Тада он само рече сабљи, а град већ сав на земљи. Сад дођу к њему два чоека, па га питају, шта заповиједа. — „Три јабуке из овога града." Они му даду; а он хајд' к жени, Док је он дошао кући, жена му се већ договорила са сотоном, да ће га наговорити нека отпаше сабљу. Кад је дошао, даде јој јабуке, а она поједе и рече: „Сад ми је

нешто боље, вала Богу!“ Кад се у вече смркне и они пошли спавати, рече она њему: „Што ти нигда нећеш да отпашеш своје сабље? Ти би боље починио, да је скинеш, јер си уморан“. Он стане мислити: би ли или не. Најпослије га пресонта и отпаше сабљу, па леже спавати. Кад је он заспао, дође сотона, па му узме сабљу, те му њом ископа очи и однесе га у планину па остави. Дуго је он онђе плакао и крмаукао, док, на срећу, не дође један просјак, те му он начини гусле, па га је водио по свијету од немила до недрага. Тако се он, сиромах, потуцао девет година идући по свијету за туђијем очима. Кад се намирило девет година, усни он како му неко рече, да отиде на оно врело, ђе је прије змију убио, и да се умије онђе и да ће прогледати. Он каже свом вођи, нека га води тамо. Вођа га доведе; а он се умије, и, гле, прогледа на мах. „Вала Богу!“ рече он, „кад сам се ја добавио очију, сад ћу ја лако!“ Он се лијепо растане са својијем вођом, па отиде тражити своју жену. Кад је дошао тамо, али му двор са свијем потавнио. Он уђе унутра, али нигђе никога. Кад к једној постељи, али више ње о стијени виси његова сабља, а на постељи лежи жена болесна, *сувља од иања, а тања од сламке*. Кад он то виђе, сјети се младости и милине, стане тако јако плакати, да се она одмах пробудила. Опазивши њега, она врисне и скочи; али није могла да се дигне, него само промрмља неколико ријечи, па издахне. По том је он лијепо закопа и постави јој спомен од камена, и на њему уреже слова невјере и заклетве. А он се поврати у своју домовину к оцу своме и и матери, па се на ново ожени. Ја сам му био у сватовима, па сам се изгостио тако, да ми је од вина и сад језик мокар.

4. Права погодба, још правија плаћа.

Један пут погоди се рајо и Турчин: рајо да ће косити ливаду Турчину од кад се сунце роди, па док не почине, за шест ока вуне. Рајо стане косити, те коси читав дан, да му је хтјела зјеница побијељети. Кад је дошла ноћ, ето ти бега. Рајо каже да иде кући, јер је сунце већ починуло. Али Турчин вели: „Вјере ми, рајо, ако је починуло сунце — ево се родио мјесец, сунчев брат.“ И тако сиромах рајо мораде косити опет цијелу ноћ. Кад буде у јутру, изнесе Турчин кан-

тар и вуну, па стане вагати; али наш паметни рајо дохвати некаки бат, па метне на кантар мјесто баланце.*) А кад му Турчин рече, да то не иде тако, викне рајо: „Е, Турчине, кад сам ја косио, био је мјесец сунчев брат, а сада је бат кантаров брат.“ Те тако рајо превари Турчина.

5. Лијепи младић.

Био чоек и жена, а ђеце нијесу имали. Чоек се већ на жену био љутио, што му не рађа ђеце; па јој један пут рече: „Жено, ма да ми родиш каково гођ дијете, макар змију, ја бих био задовољан. Кад је било вријеме, она занесе и роди змију. Мали је увијек ишао потрбушке, плазећи, јео је и спавао као и друго дијете; али спавати је увијек ишао у једну рупицу, која је била у зиду. Кад је већ понарастао, рече оцу и матери, да би се женио, да му иду ђе цуру просити, јер није дао никако мира друкче. Најпослије нађу му лијепу ђевојку. Кад је био дан од вјенчања, сједе ђевојка у каруца, а змија се омота коњу око гриве, те тако отиду у цркву, ту се вјенчају и врате се кући на гошћење, на пир. До касне вечери гости су пили и веселили се, пак се најпослије разиђу. Сад отиду младенци у своју одају спавати, и ту се затворе. Млада се у почетку бојала; али кад змија свуче своју кожу, постане тако лијеп младић, да га није било љепшега у свему свијету. Он легне с младом спавати. Кад су у јутру устали, обуче се он опет у своју стару кожу и отиде. Тако су живљели неколико мјесеци, и жена, богме, занесе. Свекрва је већ касно пита: „Ма како, молим те, ти с мужем спаваш? Рече ли ти кад што? Па шта ради, кад дође у собу?“ Невјеста одговори: „Свекрво моја, кад он допузи у собу, свуче своју кожу, па постане тако лијеп младић, да га је милина погледати.“ Кад је то мати чула, рече кћери: „Па што ми не бисмо могли како његову кожу украсти, па да увијек онакав остане. Молим те, ђе он меће своју кошуљу, кад се свуче?“ Кћи одговори: „Објеси је на чавао, и ту је сву ноћ, док је у јутру не узме.“ „Кад је то тако, то ти лијепо, кад он заспи, полагано устани, па му укради кожу, па је мени подај.“ Кћи послуша матер. По што јој је чоек на вече дошао кући и заспао, устане она,

*) Мјера, тег (Gewicht)

узме кожу и даде матери, а мати је на ватри спали. Чим је кожа била изгорела, он се пробуди и рече жени: „Не ослободила се тога бремена, докле гођ ја руке преко тебе не метнем!" и с тијем га ријечима нестане. Три га је године увијек чекала тако носећа; најпослије види, да чекање не помаже, па одлучи ићи по свијету тражити га, и отиде. Идући тако дође к сунцу, а оно је пита, камо иде. Она му почне приповиједати, како се удала за змију, како би се она у вече свлачила и како би постала лијеп младић, као сунце, и како ју је мати напутила, да му украде кожу, и како су је украле и спалиле, па како је он онај пут побјегао с ријечима: „Не ослободила се, докле ја преко тебе своје руке не метнем!" „Ја сам га", вели, „чекала; али забадава, сад га морам тражити, да га нађем. Дај, кажи ми ти, ако знадеш ђе је." Сунце јој на то рече: „Драга моја, радо бих ти казао ђе је, али ја то не знам; него иди ти к мјесецу, па питај њега." И даде јој једну лијепу медуљу. Сад она иде к мјесецу. Али мјесец јој каже, да ни он не зна за њега; него нека иде к влашићима, можда они знаду ђе је. И мјесец даде њој једну велику медуљу. Она онда отиде к влашићима и моли их, нека јој кажу за мужа; али ни они не знаду. „Него знаш ти шта", говоре јој они, „хајде ти тамо ђе се састају југ и белитарци*); они ће ти сигурно за њега казати." И влашићи јој даду доста лијепих медуља. Сад отиде како су је влашићи напутили и дође к југу и белитарцима и говори: „Помози Бог!" А они отпримише: „Бог помогао!" и запитају је: „Кака је тебе невоља, жено, к нама донијела?" Она њима почне све приповиједати, па им најпослије рече, нека јој они кажу за мужа, ако знаду. Добро да си к нама дошла питати, јер ти други не би знао казати за њега него ми. Ићи ћеш", наставе они даље, „с нама, ми ћемо те тамо понијети, и наћи ћеш га с вилама скупа. Ти лијепо иди к њима; оне ће те виђети, и те твоје медуље, па ће ти највећа рећи, да јој дадеш те медуље; а ти јој реци, да ћеш јој дати, ако тај чоек метне руку преко тебе. — Муж ће ти бити онђе међу њима. — Сад је они узму и однесу тамо к вилама. Она уђе у њихов двор и све их нађе унутра за столом, а њезин чоек уврх стола. „Помози Бог, ђевојке!" поздрави она. А оне јој

*) Неке звијезде.

одговоре: „Бог помогао, жено! Што си дошла к нама?“ Тада рече она њима: „А пустите ме мало починути, пак ћу вам послије казати.“ Најстарија гледала на њој медуље, пак јој говорила, да јој даде те медуље и тај лијепи урес. „Ја ћу ти ово дати,“ одговори она, „али с овом погодбом: тај чоек мора преко мене руку метнути, друкчије не.“ „За што не“, рече он. Он није познао, да је то његова жена и метне преко ње руку. А она роди сина од једанаест година. Сад рече син оцу: „Еј, оче, проклет био и не дружио се с вилама, што си учинио и измучио моју мајку, да ме је једанаест година носила!“ И одмах га виле пусте, а он се врати са женом кући, и ту су послије лијепо живљели и свега доста имали, те тако и сада живе, ако нијесу умрли.

(Наставиће се.)

ПОСЛЕДЊИ ДАНИ.*)

IX. ПЕСМА.

Анђео смрти летећи светом
Над домом мојим свијаше крила,
Без сваког шума из дома тужног
Тихо се диже душица мила.
И као тиче из гњезда свога
Први пут кад се под небом вијне,
И она тако, погледа тужног,
Пружаше своје ручице миле.
И тужним гласом мољаше она,
Ал' анђо смрти крилима ману:
„О, драго дете, не тужи више,
Ко може спречит' судбину тамну?
Гле, нигде краја селени нема,
Ал' њеног жића последњи часи
Ближе се веће, с подножја славе
Вечите трубе хоре се гласи!
Све гине, пада, под косом хладном:
Народи, земље и царства славна;
Човек ил' мравак њојзи је једно,
Та цели живот смрти је храна.
Из тужних доља подигох тебе
У вечност куда болова није;
О, драго дете, не тужи више,
Последњи дан се над свима вије!

X. ПЕСМА.

Тешка је рука судбине вечне,
Ко може силу поднети њену?
Ко може тугом и плачем својим

*) Види 138. и 142 свеску „Летописа."

Ублажит' ову хаждају гњевну?
Под руком њеном, у тешком јаду,
Са себе здерах одећу своју,
И тугом гоњен наказах лице,
Пепелом главу обасух мојy!
И као пророк некада што је
Над развалама очајно плак'о,
Сузама лице залевах своје
И мојој души не беше лако!
И рекох тада: О, судбо страшна!
Зар није доста жртава било?
Ил' другог пута пред тобом нема,
Већ овде своје савијаш крило?
Ал' нигде гласа не чујем више,
Узаман с лире што туга лећe,
Кад вихар судбе с огњишта пустог
Погашен пеп'о разноси веће!

XI. ПЕСМА.

Срушени леже градови силни,
Народи који живљаху тада,
Славећи песмом победе своје,
Иструнули су под земљом сада;
И где је злато с камењем драгим
Палата царских красило своде,
Високи бурјам тамо се диже,
А под њим гује, јакрепи, ходе.
Развејан пеп'о на четир стране
С погашеног се огњишта расу,
У одајама мудраца славних
Говеда селска сад мирно пасу.
Што људски понос до неба диже
Порушили су ништави црви;
О, куда лећеш, сујето пука,
Ништава жеља куда ли врви?
За чиме тужиш? — Зар није сретан
Невини цветак што данас свену,
Пре него што је живота жега

Душицу милу палила њену?
Пре него што је холуја судбе
Потресла дане њезиног века,
Пре него што је зазнати могла
За јад и беде овога света?
Ах, није л' сретна невина душа,
Пред којом светска врева умуче,
Јер она оде, незнајућ' боле,
Тугу и сузе, које нас муче!
Одлете као умилни санче,
Што нам се душе коснуо само,
Одлете од нас, да га се вечно
Са успоменом слатко сећамо!

Драгутин Ј. Илијћ

КЊИЖЕВНОСТ.

AUGUST ŠENOA. SABRANE PRIPOVIESTI. Izdaje Matica Hrvatska. Svezak treći. U Zagrebu. 1884. 8-ина, стр. 377.

Прошле године написао сам у „Стражилову“ мишљење своје о Шеноиним приповеткама, које изађоше у првој свесци. Што сам се овом приликом латио треће свеске, лежи у том, што друга још није угледала света. Та ће изаћи доцније, кад прилике буду повољније.

У трећој свесци ове су приповетке: *„Барун Ивица“*, *„Млади господин“* и *„Чувај се сењске руке.“* Све те приповетке угледаше света у „Viencu“ још пре 11—12 година; последња пак отштампана је била и за себе.

У „Баруну Ивици“ описује се безобзирно, управо безобразно наметање туђинштине у хрваштину. Стара гарда изумире а нова није дорасла навали страног елемента. Јунак те приповетке, који — по Шеноином најмилијем начину — сам описује догађаје, који га снађоше, доброћудан је човек, на ког наиђоше још разни, грозни удари судбине. Одрастао је у добрим околностима, отац му беше свестан, трезвен човек, који је тековину својих прадедова мудро чувао и множио, мати му беше вредна газдарица, али ограниченог ума, а притом још и одана пићу. После напрасне смрти очине окрене се цео домазлук тумбе. Неки пробисвет одомаћио се у Ивичиној кући, краткоумну матер његову задобио је за себе, а Ивица с братом и са сестром буду из наследства истиснути. Несавестан адвокат, тутор Ивичин, учинио је све и сва, да овог упропасти. Тако је Ивица постао солдат, изгубио своју невесту и кад се после много година вратио кући, беше иметак његов — туђа својина. Сад се као гробар таворио, и кад је дошао до које мангуре, „забуњивао“ се ракијом.

Приповетка је, као свака Шеноина, писана лако и примамљиво. С почетка не изоставља Шеноа никакву ситницу, те читач може да се упозна са сваким детаљом домаћег и јавног живота. Психолошки моменат — као главни покретач делању — развијен је темељно и опширно. Стари Крушић, активне нарави, ради само оно, што може са својим разумом и са својом савешћу да доведе у склад. Његова жена мора под заптом такве нарави да ћути; али је и она самовољна, и чим, смрћу Крушићевом, престане немио запт, отме у ње јогунство маха, и она заузме одлучан положај у кући. Да богме, да она и не опажа, да је лутка своје страсти, пића, и да је просто оруђе у рукама једне битанге и несавесног тутора, који јој ласкају. Битанга Бартол повлађује старој Крушићки и свагда се скрије за њену кецељу. Млитави Иво није да како дорастао таквим препреденим нитковима; он пада све ниже и ниже: трагична судба поштене и безазлене душе.

„Млади господин“ састоји се управо из четир приповетке: о младом господину, капелану Јанку Лугарићу, самом, о брачном животу хрватских сељака, о брачном животу хрватских великаша и о два изгубљена живота.

Слушао сам, да је Шеноа радо црпео предмете својим приповеткама из живота, и да су често главне особе у њима слике живих људи. Тако ће бити и овом приликом, бар што се тиче самог Јанка Лугарића. Живот тог ванредног човека заиста је интересантан, не само са спољашности већ и са унутрашњости му. Јанко је живио свет за себе, и ако га баш није реално проводио, он је у својим замислима одходио далеко у непознати свет, те је тако бар уживао у њему. Унутрашње задовољство, богати рудник прекрасне душе његове, беше му голема накнада са све оно, што у спољашњем животу није постигао — Јанко је оседио и умрьо као капелан, ако су се и многе колеге његове попеле до високог свештеничког чина. Он је уживао у миру, и најсретнији је био, кад је другог усрећио. Лапидарно, али маркантно бележи Шеноа сретне тренутке у животу Јанковом. Он их бележи речима његовим, и цела ствар изгледа тако, као да друкче и није могла бити.

Јанко је добио први терно са 200 фор.

„А што си урадио?“ запитам га.

„Мени баш новаца није требало“, одврати Јанко, „узајмио сам их сељаку из Млаке, кому је кућа изгорјела била.“

„Је л’ ти их вратио?“

„Нисам их никад тражио, и нећу, сада су људи помрли, а на писму немам ништа.“

Јанко је добио други терно са 300 фор.

„А на што си новце потрошио?“ упитам га.

„Код нас се градила школа, мени није требало новаца, дао сам добитак за школу.“

Јанко је добио трећи терно:

„А на што си новце потрошио?“

„Ставио сам Ернесту прекрасан споменик од мрамора. Нек си га има сиромах.“

Али Јанку треба и четврти терно — хоће да усрећи момче и девојче, који се тако љубе, а не могу се узети, јер немају ама баш ништа. И Јанко је добио и четврти терно; али стара, глупава слушкиња његова спалила је решконту. То је Јанка тако сломило, да је наскоро и умрьо. Није њега убио губитак — та њему „није требало новаца“, али га је утукла помисао, да се оно двоје можда неће никад узети. Но ипак — Јанко је то заслужио — доживио је срећу својих штићеника, до душе, неколико тренутака пред смрт; али ју је ипак доживио.

Опис „младог господина“ и живота му језгра је целој приповеци, и управо је и њена суштина. Остале три приповетке тек су арабеске и прилог карактеристици тог правог свештеника. Ја се и не мислим бавити њима. Само хоћу толико да кажем, да у сваком погледу показују Шеноино перо: лак и живахан опис, обилатост у карактерисању, а богме и у карикирању, течан стил и пријатно приказивање. Ипак заслужује, по моме мишљењу, приповетка о Мати и о Јаги првенство, ма да и остале две имају својих добрих и лепих странâ.

Приповетком „Чувај се сењске руке“ захватио је Шеноа у повесницу, у прошлост крајишког народа. Он се том приликом вратио романтици, којом је започео, ако су му и многи карактери историјске личности. Једно на друго, деле нас триста година од оних догађаја, о којима Шеноа говори, но очигледно приказивање песниково, довукло нам је сценерију као дурбин, и нама се чини, да се то збива пред нашим очима.

Шеноа је заиста пластички истакао не само поједине карактере, него и призоре, у којима ови говоре и раде. Замерити му се мора то, што у приповеци из *повеснице* није *правим* именом назвао сењске ускоке, те је за љубав шовинистичкој струји у Хрватској обишао, управо прећутао, име *српско*. Лепо, врло лепо је бити родољуб, и похвално је поносити се врлинама својих прадедова, само што све то не сме бити — на рачун другог народа, ако и сродног.

На сваки начин показују приповетке у овој свесци велики напредак у књижевном развитку Шеноином. Показују сигурнију руку, одрешитији начин, облију форму, а разлика између почетка и свршетка које приповетке не упада ни најмање у очи. Особина субјективности задржала се још: Шеноа најрадије пише тако, да пушта, да једна од главних особа у приповеткама сама описује догађаје у њима. При таком начину мора, да како, приповетка носити на себи јасан тип оне личности, која приповеда. Но то се никако не може уписати у ману или чак у недостатак. То је просто друкчи начин писања, лакши до душе од оног, у ком се о свима особама говори у трећем лицу, јер лично убеђење и лични назори могу се лакше приказати, него се објективно узвисити над другима и над собом, те тако и говорити, писати и радити.

Једина приповетка, „Чувај се сењске руке,“ писана је тако. Но поред све лепоте њене, ипак се види тешкоћа у писању: Шеноа онда јаха чврсто и лепо на Пегазу, кад пише ја-начином. Онда је мио и љубазан, онда је шаљив и досетљив, онда је пун бујности и окретности, онда је, једном речи, прави Шеноа.

Какве су му приповетке, које ће још угледати света, не знам; али се по досадашњем надам најбољем.

Милан Савић.

МАТИЦА СРПСКА.

Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1885. године.

Састанак ванредне седнице књижевнога одељења 12. (24.) јануара.

2. Др. Ђорђе Натошевић, председник, Ђорђе Рајковић, др. Ђорђе Дера и секретар А. Хаџић у Новом Саду на одлуку књижевног одељења од 8. (20.) декембра 1884. бр. 56. К. Одс. јављају, да су проучили све предлоге о издавању „Библиотеке за народ“ из фонда Петра Коњевића и на основу истих поднесе своје мишљење и предлог у овоме:

„Књиге за народ,“ које ће се издавати од прихода фонда коњевићева, треба да доносе така поучна и забавна дела, која ће наш народ подизати и снажити морално и материјално и која ће га поучавати, како да чува и негује своје здравље.

У делима, која ће да шире у народу нашем морал, ваља да се износе начела поштења, честитости и свију других моралних врлина; тим делима ваља народ наш поучавати, да чува и негује лепе своје обичаје из старина и да се клони злих, убитачних навика, било да имају свога корена у самом народу, било пак да су се одомаћиле са стране.

Нарочито би ваљало писати дела: о васпитању и учењу деце, домаћем и школском, у основној школи и после школе; о васпитању нашег женског света и о задатку и дужностима Српкиње као жене, матере и домаћице; о дужностима доброга мужа, оца и домаћина; доброга момка и девојке; доброга господара и госпоће, доброг слуге и слушкиње, доброг трговца и занатлије, доброг општинара и грађанина, доброг старешине, породичног и општинског, и доброг свештеника, учитеља и учитељице, научењака, лекара, чиновника, и т. д.

Добро би било кад би се свугде изнели и примери и узори, у које би се ваљало угледати.

Материјално ваља наш народ дизати, пишући за њега така дела, која ће распростирати здрава начела народне привреде, која ће га упознавати са условима, до којих стоји, хоћемо ли напредовати у обрађивању земље, индустрије и трговине, која ће га упућивати на разуман, разборит рад, на истрајност и старање за своју бољу будућност.

Нарочито би ваљало тражити, да се пишу дела: о дизању и држању стоке и у опште и посебице; о дизању и држању коња, краве, овце,

кове, живине, пчеле, свилене бубе и рибе; о дизању и држању врта, воћњака, винограда, њива, ливада и шуме; о најбољим ратилима и другим домаћим справама; о дизању и држању куће, покућства, о осветљењу, грејању, пожару и осигурању; о држању газдалука, особито мањих, и о дизању завода и задруга од опште користи.

Из науке о чувању и неговању здравља, да се пишу дела: о отхрањивању мале деце, о сачувању здравља деце у школи, као и о сачувању здравља у одраслијих и старијих, у ратара, занатлија, трговаца и других медичких и хигијенских школа; о владању и помоћи у прекој невољи и опасности живота; о владању у редњама и поморима; о дворењу болесника и најпростијем помагању њиховом онде, где нема лекара, као и о лечењу дијетом, ваздухом, водом, воћем, млеком, купањем, трењем, гимнастиком и т. д.

Књиге те за народ да су посвећене поуци и забави. Забавна дела да се нарочито црпу из нашег народног живота и сродних нам словенских племена. Не би ваљало тражити да дела буду оригинална; главно је, да одговарају правој својој цели, да служе на корист народу, а то могу бити и преводи и прерађена дела.

Кад се у великих, културних и напредних народа на западу, који имају богате књижевности, могу за народ преводити и прерађивати дела из старих литература, тим пре може бити и у нас, и према нашим књижевним приликама свакако се можемо надати, да ће преведена и згодно прерађена дела боља бити него дела изворна.

При прерадама требало би да се означе дела, по којима је што прерађено, а при преводима писци, од којих је што преведено.

Начин писања да је лак, разумљив за свакога, који зна читати и писати. Језик да је прост, слог кратак.

Наслов те библиотеке да буде: „Књиге за народ."

На насловном листу сваке књиге да дође лепо израђени лик народног добротвора Петра Коњевића, а око њега да се вије лавров венац, исто тако и натпис, да је књига издана трошком фонда Петра Коњевића.

У књиге би улазиле и слике, где то захтева сам предмет по себи.

У овај мах могла би свака два месеца изаћи по једна књига. Свака књига нека је за себе целина. Од мањих расправа могле би по две ући у једну свеску, ако су сродног садржаја.

Књижице те неби смеле изнети више од 4 штампана табака, а неби могле мање бити од 2 табака.

У прву књижицу ваљало би да уђе биографија Петра Коњевића, али да не буде већа од једног штампаног табака.

Ради уређивања тих „Књига за народ" ваљало би из чланова књижевног одељења саставити нарочити одбор, који ће припослане рукописе бесплатно оцењивати, свака два месеца састајати се и о раду своме извештавати књижевно одељење.

Тај би одбор имао једино тај посао пред собом и у њега би ваљало

одабрати писце наше и са стране, за које се зна, да су радили на популарној књижевности нашој.

Што се тиче награда, те би се могле одредити овако: Прост превод по штампаном табаку да се награди од 5—8 фор., прерада са 10—15 фор., оригинал са 20—25 фор.

За писање дела за „Књиге за народ“ ваљало би у првом реду позвати чланове књижевног одељена, а и друге књижевнике наше, особито оне, који живе у средини свога народа, па имају довољно прилике, да што потпуније и тачније проуче сав живот и рад му, светле и тамне стране му и да се упознају са потребама свога народа.

У позиву би ваљало и то напоменути, да ће сваки писац, који усхте радити што за „Књиге за народ,“ добити од одбора обавештаја о свему, што се тиче израде самих предмета.

Кад се прибере довољно градива, да се изда проглас на народ, па да се разложи задатак овог подузетка и начин издавања тих књижица за народ. Посао око растуривања тих књижица, ако желимо да продру у народ, ваљало би поверити А. Пајевићу, штампару, који има искуства у томе, како се и преко којих се људи најбоље растурују књиге по народу. Сви наши данашњи књижари баве се осим издавања књига још и другим лукративнијим гранама књижевног рада, и то у тој мери, да неби могли одвојити од свога посла онолико бриге колико би требало посветити успешном растуривању ове народне библиотеке у оне слојеве нашега народа, којима је она намењена. Једино А. Пајевић бави се издавалачким радом, и то начином, који је стекао признања и у народу и у књижевничким круговима. С тога предлаже одбор, да се тај посао повери А. Пајевићу, који је изјавио, да ће се из љубави према напретку матичином примити те дужности као главни комисионар тог матичиног издања. Књижице те да се штампају у 4000 комада, да се поклањају свима члановима матичиним, свакој црквеној општини и да се дају као награде школској деци.

Књижице би се те одмах разашиљале, чим би која на свет изашла. Ако је иоле могуће прва свеска ваљало би да изађе о ускрсу. Трошак око издавања износио би по прорачуну штампарије А. Пајевића за 4000 комада:

1. 6 свезака по 4 табака, свака свеска по 291 ф. 50 н., чини 1209 ф.

2. Награда за 24 штампана табака просеком табак по 20 фор. чини 480 фор.

3. Рабат и експедиција од прилике 250 фор. Свега 2139 фор.

Од прихода фонда Петра Коњевића могло би се по извештају благајнице матичине употребити на издавање тих књижица 2000 фор. Кад би се бар хиљаду комада продало, комад по 20 нов., то би чинило 200 ф., свега 2200 фор. Упоредивши с тим издавање од 2139 фор. — остало би сувишка 61 фор.

Предлог изасланог одбора прима се са овим изменама:

Дела се траже оригинална, али могу бити и преводи и прераде. Језик да је чист, разговетан, народан.

Редакциони одбор да буде у месту и да у њему буду пет чланова.

Редакција тих књига да је за сада бесплатна, а по времену, ако подузеће напредује, моћи ће се одредити и награда.

Награде се одређују овако: За превод или прераду највише до 10 фор. по штампаном табаку, а за оригиналне саставе до 20 фор.

„Књиге за народ" шиљаће се бесплатно за годину дана свима српским црквеним општинама, а после тек на захтевање.

Свака свеска да стаје само 10 новчића, да би је сваки што лакше могао набавити.

Редакциони одбор да извештава о раду своме књижевни одбор, који се овлашћује, да може одређене награде на исплату упутити.

Што се тиче штампања тих књига, позваће се управни одбор, да учини погодбу са овдашњим штампарима, па да тај посао повери оној штампарији, која учини најпробитачнију понуду.

У прву свеску „Књига за народ" да уђе биографија Петра Коњевића, без обзира на то колика ће бити.

Не прима се предлог, да се те књижице поклањају свима члановима матичиним и да се дају као награде школској деци.

На свакој књизи да дође натпис, да је издана трошком фонда Петра Коњевића.

У редакциони одбор бирају се: Др. Ђорђе Натошевић, председник, Светозар Савковић, потпредседник, Ђорђе Рајковић, др. Ђорђе Дера и секретар А. Хаџић

Свечани састанак књижевног одељења 14. 26.) јануара.

4. Потпредседник Светозар Савковић, отварајући свечану седницу књижевног одељења, пре свега искрено срдачном добродошлицом поздравља све оне, који су доброту имали доћи да увеличају ову данашњу свечаност „Матице Српске." Поздрављајући све напомиње, како је „Матица Српска" од дужег времена завела тај лепи обичај, да у данашњој седници спомен и пошту чини којем год од врлих покојника нашег народа. Књижевно одељење било је тако несретно, да је прошле године за навек изгубило неколико врлих чланова својих. Један од тих био је и др. Милан Ђорђевић. Књижевни одбор „Матице Српске" одлучио је, да у данашњој свечаној седници прослави успомену том врлом покојнику и наменио је потпредседнику ту часну задаћу, да опише живот и рад дра Милана Ђорђевића. Пре него што вршењу тога свога задатка приступи, умољава потпредседник, да се саслуша оном оданошћу и љубављу, којом је он израђивању повереног му посла приступио.

За тим заузме потпредседник говорничко место и говорио је у спомен дру Милану Ђорђевићу.

У уводу говорио је о том, како „Матица Српска", као представница народа, треба пошту и признање да одаје заслужним људима ма којој странци они припадали.

Прелазећи на живот и рад дра М. Ђорђевића поделио је он овај на два доба: доба учења и спреме и доба јавног рада.

Говорећи о јавном раду слављениковом имао је говорник на уму поглавито рад његов на пољу књижевности.

Ђорђевић је године 1864. почео књижеван рад свој у „Даници“, листу за забаву и књижевност. Доцније писао је у „Младу Србадију“.

Но најважнија је радња његова на пољу наше дневне политичне књижевности.

Почео је писањем дописа и чланака у „Застави“. А писао је и у „Правду“, лист, који је излазио у Београду.

Године 1873. радио је у Београду на „Бранику“, листу за политику и народне интересе, који је издавао Стеван Каћански.

Исте године издао је књижицу под насловом: „Идеја народности“.

Од августа 1875. постане сталан сарадник „Заставе“, а 23. јуна 1876. прими се уређивања истога листа и у том је послу истрајао све до 19. декембра 1880.

„Српски Глас“, лист за политику и књижевност, који је у Руми почео издавати 3. октобра 1882., излазио је под његовим уређивањем све до марта 1884.

Тако је дакле др. Милан Ђорђевић пуних шест година дана био уредник које „Заставе“ које „Српског Гласа.“

Говорећи даље о томе, какви терети у нас притискују данас онога, који се лати уређивања политичког листа, прелази говорник те посматра изближе какви су били политички листови, које је уређивао и у које је писао др. М. Ђорђевић, разликујући при том три ствари: 1. начела, којих се држао Ђорђевић у својим листовима; 2. садржину, и 3. начин уређивања листова и начин писања, или исказивања мисли у истима.

Даље спомиње говорник шта је Ђорђевић — осим наведенога — још урадио на пољу наше књижевности.

Тако напомиње, како је у „Српско Коло“, лист за народне, јавне, привредне, просветне и забавне ствари, неко време писао чланке о политичним, просветним и црквеним питањима нашег народа.

Године 1878. издао је 25 бројева „Завичаја“, лист за забаву и поуку.

Осим свега издавао је „Српски Соко“, илустровани календар за народ и издао га је за годину 1878, 1879, 1880 и 1881.

Најпосле је говорник са неколико општих потеза обележио јавни рад дра Милана Ђорђевића и завршио свој говор речима: „Светао му спомен био и дуговечан! Слава дру Милану Ђорђевићу! Слава му!“

Говор овај саслушан је пажљиво, праћен је знацима допадања и усликом: „Слава Милану Ђорђевићу!“ и „Живио говорник!“

5 Потпредседник затвара свечану седницу књижевног одељења и изриче захвалност свима, који су дошли те су ову свечаност увеличали.

На ову изјаву потпредседникову разишла се седница у 5 сахата после подне.

Састанак књижевног одбора 19. (31.) јануара.

2. Мита Петровић у Сомбору под 30. дек. 1884. подноси за „Летопис" оцену на књигу: „Les roches des Cordillères", коју је написао J. M. Жујовић.

Прима се за „Летопис" а писцу М. Петровићу одређује се за ту оцену награда од 12 фор.

3. Иван Мартиновић у Башахиду под 2. јануаром о. г. шаље две свеске својих песама, с молбом, да се приме у „Летопис" и да се награде. У свакоме случају захтева, да му се песме врате натраг.

Издаје се на оцену члану дру Милану Савићу.

4. Мита Поповић адвокат у Сомбору под 25. декембром 1884. шаље за „Летопис" „Животопис српскога писца Богобоја Атанацковића," и моли, да му се тај чланак награди.

По предлогу секретаревом прима се тај чланак за „Летопис" и писцу се одређује за исти награда од 45 фор. из фонда накиног.

5. Владимир Красић у Карловцу под 2. јануара о. г. шаље на оцену и награду из своје збирке 20 народних приповедака, што их је скупио по Горњој Крајини.

Издаје се на оцену Ђорђу Рајковићу.

6. Неименовани писац подноси за награду, ван расписа, роман под насловом: „Патница". На рукопису тога романа налази се натпис: „Nuncio vobis gaudium, habemus — non — papam — sed „Roman" Ex conclave". Тај исти натпис налази се и на запечаћеном писму, које скрива име пишчево.

За оцену тога романа умољавају се чланови: Милан Андрић и Паја Марковић, професор у Карловцима, а запечаћено писмо, које скрива име пишчево издаје се на сачување подпредседнику Св. Савковићу.

7. Јован Поповић Липовац на Цетињу под 15. јануаром. о. г. шаље на оцену свој спев с насловом: „Издајица".

Издаје се на оцену Јовану Грчићу.

8. Аркадије Варађанин у Н. Саду под 11. (23.) јануаром јавља:

„Прочитао сам и проучио дело „Јован Хајнрих Песталоци", што је написао г. М. Симеон Кончар, учитељ у Јошану (крај Удбине), које ми је горе хваљени одбор из своје IV. седнице од 13. (25.) јула 1884. године под бр. 62. К. О. (142. У. З.) издао на оцену и узимам част, да о том делу изречем свој суд.

Песталоција је од светског значаја; његово се име, његов рад поштује и цени од свију просвећених народа; он је забележен у књизи народног развитка као угодник човечанства, јер је својим просветним радом, својим пожртвовањем за човечанску лепшу срећу стекао угледно место у реду великана људских. Његова је струка била васпитање, његова цељ општа срећа и напредак рада човечијег. На пољу тога рада поставио је Песталоција нову основу, на коју се ослања све данашње модерно васпитавање и образовање.

Идеје његове стекле су брзо пријатељâ и у најобразованијим кру-

говима, те се изнеле на јавну дискусију, ту пречистиле и попуниле и тако подигле у ред наука, па данас видимо и педагогију, где се у редове осталих наука увела под руку па се шири по свим вишим научним заводима европским и присваја себи све угледније место на пољу народног и човечанског развитка; а за тај леп успех стекао је највише заслуга Песталоција, коме је отуд и придевено име: „Отац нове педагогије“, па с тога је заслужио, да се име његово и у наш књижевни календар са достојном успоменом упише и мило ми је, што се појавио човек, који је рад да успомену ту очува, али ми је жао, што се тако важног посла прихватила слаба и неука рука, јер човек, који замисли, да изнесе дела и живот једног реформатора народног васпитања и образовања, ваља, да је у тој струци скроз проникнут, па да уме критички расветлити стазе и путеве, којима је та наука ишла, а што је најглавније, ваља, да влада језиком, којим пише, у пуној мери, те да је кадар њим одушевити читаоца за ту ствар, а учитеља, коме је овај спис поглавито намењен, да га привлачном речитошћу наведе, да подражава, да следи, да се свом душом одаје светом позиву васпитања. Али, колико сам увидио, све ово не достаје том спису и рекао бих, да је врло слаба, и ако вољна, књижевна снага прихватила ту заставу; јер књижевник, који прави погрешке и у основима граматике и синтаксе, што се замера и ученицама из старијих разреда основ. нар. школе, не може се ни упустити у стварну борбу, јер ће подлећи првим ударцима јавне критике.

Ево, да наведем из овог списа, који је исписан на 119 страна у пола обичног табака, тек неколико примера, па ће се свако уверити, да је г. писац са врло слабом језичном спремом пошао у јаван свет.

Ја бих могао са сваке од 119 страна исписати по неколико грубих граматичних или синтактичних погрешака, ал' то не би вредило ствари овој и био би излишан труд, него ћу исписати само она места из овог списа, која су језгро његово, где се Песталоција хоће да изнесе и прикаже у свом карактеру, у својој спољашности и унутрашњости, да се види, какав је по души и по телу, а то г. писац овако казује:

На стр. 73. „С тога су у његовим делима (Песталоцијевим) пуни изливи стиштена, сетна срца, многе снажне мисли и ненадна мнења, дивља ватра племенитошћу и величином прожмане фантазије, дивна смелост слика, продирање к изворима истине, које се није кадро никада уморити, борба сатрвене душевности уз свестност онога, шта хоће и намерава, и што само непотпуно каже; с тога на другој страни многа тамна места, субјективност и једностраност многих судова (?) суморна сета душе и јарко цртање човечијих невољâ.“

Стр. 75. „Одређени самосвојни каректер његова духа изјављује се и на вањском (ваљда с поља) човеку. Он нема скоро никакве друштвене наобразбе. Што мисли и верује, што осећа и жели, излази из њега чисто и особујно. Непознавајућ облика европских обичаја и удворности препушта се природном нагону свога духа и срца. Он је речју и делом тих, истинит, озбиљан, добросрдачан, скромно једар, живахан без чуловне рас-

трешености, поворан из саучешћа, без лукавости, без туђега захтевања. Пошто га несу васпитали људи и не зна непосредно на њих деловати. Не достаје му мирна размишљеност, неослабљено удионишитвовање у животним маленкостима, сигурни такт у радњи, и друштвена окретност учитава, кој је вичан дечијем свету. Он боље мисли но што васпитава."

Ово су два правила, којима је хтео г. писац, да прикаже тог великана педагошког и да му опише рад и карактер. И ја сам уверен, да из овог неће нико познати Песталоција, као што га и ја нисам познао, нити знам растумачити шта је мислио и хтео да каже г. писац о њему. Видим и чујем речи, а смисла им не знам.

Оваким и подобним слогом исписано је скоро сво дело ово; ту ћете наћи где се узгајивање броћа и поврћа назива звање, где се штудија зове штудиција, где се упливисати каже упливало, где се говори: гледавала, предмњевала, ленчовало (лењовало . Чути што што пријатно, каже: „допало се моме уву." Упети се из све снаге да што уради — каже: „сва своја уда до укочености напиње (стр. 55.)" — Он говори: видео, видити, виђевали. Пише не ће, не ма, ће мо, особено, а пише и заједно: неће, нема и т. д.

Ово на језик, а има и формалних и стварних погрешака. Тако на пр. г. писец вели одмах на 1. стр., да се Песталоције појавио почетком 19. века; а он се родио 1746. год. и већ 1775. год. основао школу у Neuhof-у, а умрьо је фебруара месеца 1827. године. Није се дакле појавио 19. већ 18. века. При том је г. писац у сред отпочетог разговора и описивања Песталоцијевог детинства и порекла, на једанпут прешао да казује с каквим се ауторима служио, кад је писао то дело, па онда опет без икакве свезе наставља даље живот Песталоцијев.

Ја нисам имао при руци Морфа (аутора), по ком је г. писац поглавито удешавао или превађао ово дело; али видим да су покупљене све туђе мисли и да се сад после 100 година износе учитељима без икаква коментара за углед Песталоцијеви списи и методични поступак, који су одавна прешли у историчну архиву.

И тако, пошто ово дело г. М. Симеона Кончара „Јован Хајнрих Песталоци" ни по језику, којим је писано, ни по ствари, која је изнесена, ни по облику, како је сложена, не одговара ни потреби ни цели, којој је намењена: то изјављујем, да није заслужила да се награди, или да се препоручи за штампу."

9. Члан Јован Грчић у Н. Саду под 11. (23.) I. о. г. на одлуку од 19. (31.) XII. 1884. бр. 150. К. О. (450. У. З.) наваћа ово:

„Прочитао сам шаљиву игру у пет чинова под насловом: „Бачки натарош" и позоришну игру под насловом: „Светолик и Зораида", која се има сматрати као наставак, други део оне прве. Обе је написао и амо поднео Васа Димитријевић, богослов и учитељ на Клиси.

Морам, на жалост, изјавити, да поднесене те глуме ни у којем погледу нису достојне, ни да се подносе овоме друштву. Оно је, истина, да у првом делу има по која жива слика и који веран тип из живота на-

ших сељана, али су то само поједине еписоде. Иначе из свега дела види се, да је писац скроз човек старе школе, те се с правом теоријско му схваћање може назвати застарелим, преживелим. По моме мњењу „Преставе“ г. Димитријевића не могу издржати ни најблажију оцену, те сам с тога слободан предложити славном књижевном одбору, да писцу његова дела врати, али с изричним жаљењем, што се тако слабо обзире на достојанство овога друштва, да му подноси старе, већ пожутеле, многоисправљане и испревлачене, те дакле не јасне и нечитке рукописе. Са своје бар стране отворено изјављујем, да сам једва кадар био дочитати тај рукопис до краја. Осим два табака — од стране 27—34., које су уметнути и написани на чистој артији, све остало као да је извађено из прашине читавог столећа.“

10. Члан др. Милан Савић у Н. Саду под 19. (31.)о. г. на одлуку под бр. 149. К. О. ех 1884. подноси своју оцену на приповетку „Вештица“ од непознатог писца, или као што оцењивач мисли, од непознате списатељке.

По тој оцени дело је почетничко и написано је доста наивно, те се не може препоручити за награду.

На основу те оцене не прима се споменуто дело.

11. Милован Ђ. Глишић у Београду под 16. декембром 1884. моли, да му се изда досуђена награда од 100 фор. за његову изворну комедију у 5 чинова под насловом: „Подвала“ и шаље писмену обвезу књижаре Велимира Валожића у Београду од 8. (12.) декембра 1884. да ће споменуто дело за годину дана штампати и прописани број примерака „Матици“ послати.

На основу ове обвезе а према одлуци књижевнога одељења под бр. 49. К. Одс. ех 1884. позива се управни одбор, да писцу досуђену награду од 100 фор. из фонда накиног исплати.

4. М. Симеон Кончар учитељ у Јошану крај Удбине моли, да му се врати рукопис његове: „Историје педагогије.“

Учиниће му се по молби.

16. Стеван В. Поповић у Будим-Пешти предлаже:

1. да се приступи систематском скупљању српских назива, ратарских, занатлијских и трговачких, у интересу што потпуније лексикографије српскога језика;

2. да се прибира грађа за историју свију оних вароша, села, заселака и места, у којима живе Срби с ове стране Саве;

3. да стручни чланови „Матице Српске“ израде специјалан план о томе, како да се прибере све, што би у нас вредно било да се зна и забележи о појединим нашим местима, о знаменитијим породицама и људима у том месту, како би се временом том прибраном грађом могли послужити сви они, који се баве историјом овостраног нашег народа.

Како „Матица“ нема довољно средстава, да би се такав рад могао започети с изгледом на повољан успех, а прости покушаји те врсте не приличе књижевном друштву као што је „Матица“ — то се одбор није могао ни упуштати у претрес тих предлога.

Састанак књижевног одбора 13. (25.) марта

21. „Југославенска академија знаности и уметности“ у Загребу, дописом својим од 5. марта о. г. бр. 33. јавља, да је бан краљевине Далмације, Хрватске и Славоније отписом својим од 3. марта о. г. бр. 18/res. ускратио дозволу за држање састанака југословенских књижевника у Загребу и да према томе није одобрио ни правила, која су му представком академије од 7. априла 1884. бр. 69. поднесена била.

Према тој одлуци јавља академија, да се не може у Загребу држати састанак југословенских књижевника.

Узима се на знање.

29. Јован Грчић под 13. мартом о. г. на одлуку под бр. 7. К. О. о. г. јавља ово: „Издат ми је на оцену спев Јована Поповића Липовца са Цетиња, под насловом „Издајица“. Ја сам у смислу цењене одлуке славног књижевног одбора спев тај прочитао и намислио био поднети о њему опширно своје мњење, но како је међу тим други и највећи део тога спева, „Харем“, изашао у Цетињском листу „Црногорци“, у бр. 5. и 6. ове године, то држим, да спев тај нема више права рефлектовати на икакву награду одавде — јер би се и онако само за „Летопис“ дао био употребити — те се могу само тиме задовољити, да славном књижевном одбору до знања ставим, да је штампани одломак „Харем“ мал’ те не три четвртине целога спева. Први део „Пут“ и трећи део „Ђурђеви ступови“, оба заједно износе два листа а „Харем“ сам за себе пуна три листа рукописа. По моме је мњењу недостојно „Летописа“, да се у њ прештампава што, те ми је с тога част предложити славном књижевном одбору, да спеву „Издајици“ не досуди никакву награду.“

На основу те оцене не прима се споменути спев за „Летопис.“

Састанак књижевног одбора 31. марта (12 априла)

45. Секретар јавља, да је јуче у 10 сахата у вече преминуо народни добротвор Атанасије Герески, члан „Матице Српске“ и управног одбора, да ће се земни остатци врлог покојника опојати у саборној цркви у Новом Саду 2. (14.) априла о. г. у 10 сахата пре подне и за тим пренети сепаратном лађом у Черевић и тамо сахранити у породичној костурници.

Јављајући то напомиње секретар, да је споменути добротвор у IX. тачци свога тестамента од 14. (26.) фебруара 1883. ово наредио:

„Она друга половина преосталога иметка мога, што је намењена на потпомагање српске књижевности, има се предати на руковање „Матици Српској“ у Новоме Саду на ту цел, да се оснује „фонд Атанасија Гереског“, од кога ће употребљавати приходе „Матица Српска“ на награђивање књижевних дела или на потпомагање заслужних и сиротних књижевника српских, дајући овима кад и кад или сталну годишњу припомоћ. Фондом овим руковаће „Матица Српска“ на начин као што и осталим фондовима рукује, и о томе није дужна никоме рачуна давати. Ако би пак „Матица Српска“ престала, или би се из Новог Сада одселила, то ће књижевно одељење „Матице Српске“ у последњој својој седници овде у Новом

Саду решити, коме ће се на руковање предати овај фонд ради испуњења горе означене цели његове; а ако књижевно одељење у том погледу не би ништа решило, онда се има цео фонд предати на руковање управи српских народних фондова у Карловцима донде, док се било у Новом Саду било у другом ком српском месту, где буде средиште тадашње српске књижевности, не оснује књижевно друштво, и тада се овај фонд има томе друштву на руковање предати."

Уједно јавља секретар, да му је фискал друштвени др. Илија Вучетић, као извршилац тестамента рекао, да ће на споменути фонд доћи до 12.000 форината.

Чим је дознао за смрт покојникову дао је истаћи црну заставу на матичином стану.

Књижевни одбор узима на тужно знање извештај секретарев; устајањем и усклином: „Слава Гереском!" одаје почаст том ретком родољубу и ставља у записник своју преголему тугу за губитком честитог и врлог сина рода свога, који је својим родољубивим завештањима и доброчинствима показао, колико му је стало до просветног напретка народа српског и који је својим светлим делима заузео једно од најодличнијих места у угледном колу народних добротвора.

Уједно се решава, да се у име „Матице Српске" положи леп венац са тракама и натписом на одар покојников, да у име „Матице Српске" говори у Черевићу надгробну реч члан Андрија М. Матић, да чланови књижевног одбора др. Милан Савић и Сава Петровић иду поред сандука, и да се позову чланови управног и књижевног одбора да учествују на погребу и да прате мртво тело покојног добротвора народног у Черевић.

Састанак књижевног одбора 20. априла (2. маја).

55. Ђорђе Рајковић у Новом Саду јавља ово:

„Прочитао сам „Српске народне приповјетке" из Горње Крајине, што их је скупио Владимир Красић. Има их 20 на броју, међу њима неколико повећих, те онако све скупа могу изнети преко три штампана табака. С радошћу признајем, да је вешта рука прибрала те приповетке. Није то хрпа суве плеве, него цвеће пуно драготе и мириса што га је одгајио стари геније народнога песништва. Ту је оштроумље, веселост, безазленост — ту се огледа не само поетски дар, него и значајност осећаја и мисли српског народа. Из тих приповедака говори народ онако, као што га познајемо с његовим врлинама, с његовим страстима и предрасудама. Види се да је Горња Крајина издашнија за ово поље него Банат. Не зна човек, чему да се већма диви у овим приповеткама: садржају или језику.

Оцењујући ову збирку народних приповедака више по каквоћи него по коликоћи, предлажем, да се за њих изда вредноме скупљачу награда од 40 форинти а. вр."

Прима се.

56. Ђорђе Рајковић у Новом Саду јавља ово:

„Прочитао сам „Српске народне приповетке", које је скупио

по Славонији Јован Петровић, свештеник у Новој Градишци. Има их на броју 20 краћих, неједнаке вредности. Скупљач вели, да их је „записао онако, како их је чуо из уста приповедачевих.“ Али како се слаже то с овим местима: „Избави живот свој из опасности, која му је претила“. (Приповетка 3.) „Без да окуша снагу“ (приповетка 6.) „Учинити покушај и тражити средстава“ — „младић стаде тражити средства“ (приповетка 13.) „Стане тентати свога супруга“ — „супруга му одврати“ (приповетка 11.) „Узме у ту сврху два засађена колца“ (приповетка 13.) „Били се ти могао увући у буре пуно петролеума?“ (приповетка 15.) У износу око 150 форинти (приповетка 16.) „Узме млађу за своју супругу, а с њезином се сестром, односно својом шогорицом вјенча“ — „у одсуству његову пусти своју прву супругу из тавнице“ (приповетка 17.).

По овим цитатима пре би човек рекао, да су те приповетке преведене него да су из уста српског народа. Иначе увршћене су у ту збирку неколике веома лепе бајке, кратке приче из вилинског и ђавовског света. Потписани се нуди, да у друштву са уредником „Летописа Матице Српске“, те комаде одабере, и предлаже, да се тако одабране приме за „Летопис“ а да се за њих изда скупљачу награда од 15 форинти а. вр.“

Предлог се прима.

57. Ђорђе Рајковић у Новом Саду јавља: „Прегледао сам оба рукописа наиме „Српске народне песме“ и „Српске народне приповетке“, што их је скупио у Банату Љубомир Лотић, учитељ у Карлову.

I. Песме. Има их на броју 37., већином су варијанте женских песама, познатих из Вукове збирке. Вук, најревноснији и највештији испитач народних умотворина, први је почео са уста народа скупљати песме, то драгоцено старинско благо које судбину и стање давне прошлости више пута боље осветљује него гдекоје исправе на пергаменту. Док их је Вук од 1814—1840 купио, биле су наше народне песме у цвету — данас су у опадању. Али то није само у нас, него је народна поезија данас код свију европских народа на издаху. Сваки познавач народних песама с тугом у срцу признаје, да су златни дани њиховог цветања, њихове животне снаге прохујали, може бити за навек! То се нарочито види и из ове збирке, која ми је дата на оцену. Народне песме, које овде Лотић подноси не провејава стари, оригинални дух поезије, што имају оне велике естетичке вредности, која се огледа у песмама Вукове збирке. Ове по Банату скупљене народне песме нису самораст, оснажен чистим здравим планинским зраком, него су истом увеоци равнице.

С тога предлажем да се као за друштво „Матице Српске“ неупотребљиве врате скупљачу.

II. Приповетке. Нема их више него четири на броју: 1. Незнанко, 2. Пера и Јана, 3. Пастир и змија, и 4. Дванајсторо браће. Све су те четири приповетке слабе (местимице изгледају као да су превођене са немачког), с тога их не могу препоручити, већ предлажем, да се и оне врате скупљачу.“

*

Предлог се прима.

58. Др. Милан Савић у Новом Саду јавља, да песма „Елегија“ од Војислава Ј. Илијћа заслужује свако признање. Она је јасан израз заокруженог, смелог а при том и скроз симпатичног полета праве песничке фантазије. Онај сањалачки, кад и кад мистички дух даје тој песми неописану меку превлаку. Заиста то је прави песнички производ. С тога предлаже награду од 30—40 форината.

На основу те оцене прима се песма за „Летопис“, а писцу Војиславу Ј. Илијћу одређује се награда од 30 форината.

59. Јован Грчић у Новом Саду јавља, да је позоришно дело неименованог писца под насловом: „Кнез Бранислав“ и „Милана шћерка“ тако слаб, управо, недотупаван посао, да није вредно о њему ни речи трошити. Није друкчије него човек се мора чудити и крстити, одкуд толико препотопске наивности у писца, који тражи награду.

Према тој оцени дело се не прима.

Састанак књижевног одељења 24. априла (6. маја).

9. Паја Марковић у Сремским Карловцима јавља ово:

„Предат ми је роман неименованог писца „Патница“, да о њему напишем своје мњење, да л' је за награду и колику.

Када сам видио пред собом рукопис од више него сто пуно писаних табака, па још прочитао натпис, да смо добили роман, зарадовао сам се и одао се жељно, да га прочитам и проучим. Јер у нашој приповедачкој књижевности, и ако можемо да наведемо приличан број писаца те струке, мало се производи дела већег обима.

Да ли је забавна књижевност кадра имати каквих заслуга по умни развитак народни, о томе не може бити спора. Она утире пут науци у оне слојеве, камо строга наука не може одмах доспети. Познато је, колико се заслуга приписује Тургењевљевим делима за ослобођење мужика. Познато је, да је у нас Милован Видаковић учинио у своје доба својим романима уз Доситија и народне умотворине највише, да је народу нашем још већма омомилило српске име, српска прошлост и српска књига. Он је васпитао читав нараштај у нас, па у женском нашем свету створио и типове, од којих се и данас у нашем друштву може наћи представница̂. Изволите повући паралелу између Српкиње мајке по Видаковићевом духу и оне, која гута данас стране романе и из њих дух.

Доклегод буде читалаца, који ће читати само или бар највише забавна дела, а тих ће без сумње бити увек, дотле ће непрестано забавна књижевност бити важан и користан чинилац. По нас Срббе вреди још више, што је њом тек можно створити читаоце, а тих ми слабо имамо. С тога ваља на ту врсту књижевности добро пазити.

Што се тиче наше приповедачке књижевности, ми смо претурили период романтизма крајем шездесетих година овога века, а романтизмом и псевдокласицизмом почели смо и ту као у свима гранама поезије. Није ни чудо. Када се у нас зачињала новија књижевност, око нас је свуда

владао тај правац. Бранко учини крај класицизму и удари темељ народној поезији. Романтизам у приповеци ни данас до душе није сасвим изчезао, али се све већма губи, а маха обузима приповетка из народног (под којим се именом разуме: сељачког) живота.

За роман од Милована Видаковића до Јаше Игњатовића немамо писаца. Неколико њих појава изостављам из рачуна, не ни изблизо с тога, што бих можда хтео да умалим тиме вредност њихову, него што нећу да се упуштам овде у реч о њима, јер су тако спорадични, да се не може по њима обележити какав особен правац.

Имам на уму дакле само Видаковића и Игњатовића. Њима част и слава, што су бар како тако попунили празнину на тој страни наше књижевности.

А да се збиља и данас осећа празнина на тој страни, јасан је доказ ово: Романи Милована Видаковића прештампавају се. Ако књижара, што прештампава те романе, не ради на своју штету, што смем сумњати, т. ј. ако Видаковићеви романи налазе збиља и данас толико купаца, да књижара хвата свој рачун, то је додуше по успомену Миловановy дично и лепо, али по нашу књижевност колико знак, да број читалаца расте, толико и знак сиромаштва њеног, јер није кадра да новом производњом засити своје читаоце.

Но познавајући романе Милована Видаковића и наше друштво, не можемо ни помислити, да ти романи могу да задовоље све кругове нашег друштва.

Према томе овако стоји с нашим читаоцима: Једни читају што књижевност наша повремено производи и Видаковића, а други, ако читају, читају из страних књижевности бавећи се уз то тек више или мање повременом производњом у нашој књизи.

И једном и другом знак је то, што мало час споменух, слаба књижевна производња. И заиста, ко иоле радо чита, не може своје слободне часове испунити само српском читанком. Те многи, било да квантитативно, било квалитативно не могу да нађу за себе српских књига, траже их у страној књижевности.

Колико нам на тој страни опасност прети, да се ти могу отуђити од српске књиге, с друге стране нам прети застој код оних, који морају да читају још и данас Видаковића. Видаковић је био добар за своје време, данас треба да смо више одскочили: и роман и читалачки укус.

А Јаша Игњатовић?

Игњатовићеви романи имају реалног основа. Они су слика нашем друштвеном животу и прошлој генерацији. (О историјским његовим романима нећу да говорим, пошто „Патница“ не спада тамо него у друштвени роман.) Слике те из друштва нашег јесу верне, а поједини типови тако живо и истинито описани, да су неки од њих прешли у пословицу и прича се о њима, као да су збиља живили. То је најјача страна у Игњатовића. Јесте то лепа врлина, али није то једино потребно у роману. Неко је рекао за Јашу, да он црта само оно, што је видео и сам иску-

сио. И то је лепо; али ако нема још начела, онда је то исто тако лепо као и званичан извештај каквог савесног повереника. И писац романа мора бити песник. А ако пише само онако, како је видео и искусио по спољашњим појавама, а није прекувао, сварио, осетио то у својој души, ако тако пише, било што није кадар друкче или што друкче неће, није песник. Јер ужасна је разлика између човека, који је негде сведоком био, донекле можда и суделовао, па то после приповеда; и између онога, који није ту био, па боље схвати оно, о чему му овај прича, него онај, који је то видео. Боље схвати, треба да кажем: боље осети, те боље и опише било пером, било кичицом, гудалом или длетом. Не мора човек на прилику изгубити кога, који му је од срца отпао, ал ако је прави песник, он ће тај бол исто тако осетити као и онај; а од њега, ако тај није још и песник, боље и описати. Песник, ма да нема никакве страсти од оних, што их ми у обичном животу називамо страстима, — ако у опште песник може бити без тога, — мора умети и моћи описати сваку страст; ако и не сваку подједнако, зато ће ону боље описати, коју боље осети. Зато писац Шекспирових драма, па био он ко му драго, и јесте највећи песник свију времена и народа, што је сваку страст, сваку врлину, у опште сваку душевну способност и неспособност најпотпуније осетио. Гетеов „Фауст" зато и јесте најсавршеније дело његово, што је Гете сваку фазу у душевном животу Фаустовом и сам доживео, не саме као обичан човек, него баш и као песник.

У Игњатовића, судећи по његовим романима, мора да има врло мало поезије. Он је добар фотограф. И фотографија је додуше нека вештина, али така, која стоји на ивици између заната и вештине. — Чудновато, да човек, који је с онаким жаром писао о Србину и његовој поезији, није у стању, да задахне и своје романе том поезијом.

И Милован Видаковић није песник; али је умео да измишља таке мистичне заплете, који су сасвим годили укусу тадањих па — ut facta docent — и некоја дела данашњих читалаца, који још живе у летаргичном сну средњо-вековних назора. Он је за љубав тога често и историју терао у лаж.

Игњатовић и сувише воли истину, а да би му пред њом могао образ поцрвенити; али је та истина у њега само гола нага истина, па поезија мора пред њом да црвени.

То је оно, што Игњатовићу може осигурати донекле популарност, то, а још више канда онај „derbe" хумор, који годи публици па галерији или оној, која је доспела у партер или на друго које више место само сретном каквом шпекулацијом без оплемењеног срца и душе. А осим што нема у њега праве поезије, или управо баш за то, што нема те праве поезије, квари трајну вредност његовим романима и то, што се врзу по једном те истом кругу, па не само да се у једном и истом роману нешто понавља. него извесни типови и појаве појављују се мал те не у сваком његовом делу.

Приче калифорнијског приповедача Брета Харта збивају се искљу-

чиво око златних мина и механа у Калифорнији, том елдораду светских пропалица, а главни јунаци све су сам измет светског друштва. Када би какав Јаша Игњатовић описао тај живот, доста би било, да човек прочита две три приче, па би се заситио; јер он слабо разликује сличност од конгруенције, па mutatis mutandis увек скоро једно и исто приповеда. Па што је главно, — а још жалосније, то је, што се мане Игњатовићеве све већма опажају што више пише.

Признајем, да можда криво чиним, што тако строго осуђујем књижевника, који мал' те не пуно педесет година ради у нас, који је толиким својим делима забављао толико читалаца у нас. Али далеко је од мене и помисао, да не признајем његове заслуге по нашу књигу. Његово име заузима знатно место у историји наше књижевности. А и сам исто тако вољно признах добре стране његових дела, као што лоше осуђујем.

Што се толико позабавих дотле о томе, молим да ми се с тога не замери, што ми је први пут поверило књижевно друштво наше дело на оцену, која је поднето за награду, — први пут, па нађох за нужно, да побоље обележим своје становиште и оправдам мишљење, што ћу ниже имати част исповедити сл. књижевном одбору о овом рукопису „Патници“, а и с тога, што ми се јако свиди, да је и „Патница“ писана по угледу на дела Јаше Игњатовића.

Па да видимо, да ли је „Патница“ кадра да нам испуни празнину у књижевности, да ли одговара ономе, што естетика захтева, што треба наша књижевност? Да ли одговара сувременим начелима?

Писац нас одмах доводи колевци оне особе, којој је намењено, да буде главни јунак у роману. Јелица — то јој је име — тек је дете од девет месеци, кад јој отац умире. Она остаје с матером Варваром без игде ичега. Једва је залегла хиљада форината, што је остало, када се све распродало на дуг, ког је њен отац натоварио теревенчећи, и потрошивши своје благо и здравље, умрьо од јектике. То је цео материјални капитал, од ког ће имати да живи Јелица, да се васпита. Мати њена нема просто ништа, и не знам зашто неће да се уда. Но Варвара има брата Шандора бележника у В. Шандор је имућан човек, према нашим приликама богат· Прими и Варвару и Јелицу у своју кућу. Наскоро му умре жена, и Варвара остаде газдарица у његовој кући. Али после неколико година умре и Варвара. А Шандор остаде у пуној кући сам с маленом Јелицом. Јелица је малена, али паметна девојчица, умиљата, љубазна, воли свог ујака и ујко воли њу, па ње ради неће да се жени, да је нова ујна не би можда истерала из куће; него трпи у кући газдарице, ма да је с њима увек на запетој нози, јер га или краду или не умеју да воде кућу, као што треба. Јелица је анђео чувар у његовој кући, па и он њу чува као очи у глави. Не сме да је дâ на страну на васпитање, јер му треба у кући, а не сме да доведе у кућу васпитатељку, јер се боји самог себе, да не буде каквог беляја. Ал кад га најпосле брат његове жене, Порфирије Папастаки наведе, да се и он ода на шпекулацију, те кад га усљед тога растргоше разни шпекулативни подузеци на разне даљне путове, па Јелица остајаше

код куће без његовог надзора и поче већ да полази стазом, која је можда не би одвела добру ал зацело не тамо, камо је он хтео да је упути, — реши се Шандор, да је да̂ у варош „у лêр“. Одведе је мадами Серафини васпитатељци и преда на две године. У тој мадами је нашла Јелица другу матер. То је врло разборита жена, практична, васпитана, уљудна. Све што треба савесној васпитатељци, нашло се у ње. Она воли Јелицу, као да ју је родила; а Јелица њу, као да јој је збиља мати. Допада се мадама и Шандору, али не само као васпитатељка, него и као жена и као друга мати Јеличина. Мадама је искрена према њему, прича му искрено, ко је и шта је, и исповеда му грехе своје лакомислене младости, услед којих је отпала од својих родитеља, неке више званичничке породице у Бечу, и постала васпитатељком с најплеменитијим намерама, да својим искуством своје питомице одврати од лакомислености и упути честитим путем.

Шандор науми, да се ожени њом. Али нема петље, да јој то сам предложи, него се повери Папастакиници. Ова подла душа место да му иде на руку, оговара га код мадаме. Мадама, и ако се пренеразила, кад јој Папастакиница рече, шта је Шандор наумио, није веровала њеним злим речима, него би раширеним рукама примила Шандора за — љубав Јелици. Ал Шандор пред њом то никад не спомиње, јер нема петље. — Јелица живи код мадаме врло добро. Изгледи су њени у будућност да не могу бити бољи. Јединица наследница богатог ујака, — дакле силан је ту материјални капитал, и красно васпитана девојчица, — дакле исто тако огроман и моралан капитал. То је најбољи темељ, да човек у друштву буде сретан. Па зашто ће Јелица да буде патница? Да л' с несретне љубави? Ми знамо додуше да је мадама с несретне или боље да кажем с непромишљене љубави страдала, као што се и сама исповедила Шандору, па дакле можда ће Јелицу тако васпитати, да ова неће бити тако непромишљена; али љубав није шала, па зато нам се и намету прво то питање. Није љубав узрок, што ће Јелица бити патница, боже сачувај. Јелица је тако дрвенаста, као да нема осећаја за ту обичну страст младог света. Једаред изгледа, као да је нешто из љубави учинила, али и то је као што ћемо на свом месту видети, учинила опет највише из рачуна. Па кад није љубав узрок њеној патњи, можда ће Јелица у животу доцније, у друштву, у ком се буде кретала, да се бори против каквих друштвених заблуда? Не, ни то. Та видићемо, да ће Јелица као жена, да подлеже свима манама „нобл“ варошког света: играће карата, даваће забава, и т. д. Нећу да затежем с питањима и нагађањем. Јелица ће да страда, да буде патница из најнискијих повода у друштвеном обичном животу, с тога, што неће бити никад задовољна с малим и најнужнијим, него што ће да тражи више, — не из борбе за опстанак, која се мора оправдати, него из грамжења за што бољим животом. Она ће доспети до великог богатства случајно, испашће из богаштине и отимаће се за њу, као и они, што су је отели од ње. — Па где ћемо да тражимо узрок њеној патњи? Има у нас пословица: „Тешко свуда своме без својега.“

Чини ми се, да је писац хтео да оправда ту пословицу. Јелици је намењено било да постане патница, чим је остала без родитеља и спала на милост и немилост своје родбине; па док јој живи ујa Шандор, и боже помози; ал кад он умре, остаће саморана замршена у најгадније замке и сплетке.

Патница је примамљив наслов за роман, а и основ („Тешко свуда своме без својега“) није неудесан основ за роман с таким насловом. Али у читаоца, који тражи свему узрок, који се не поводи за личношћу, него испитује начела, по којима личност дела, неће „Патница“ Јелица наћи никакве симпатије.

Да пратимо даље Јелицу. Док она проводи код мадаме идиличне дане, облаци, који су се надвели још над њеном колевком смрћу њеног оца, који ће да буду судбоносни по њену будућност (по оном напред изложеном основу), ти облаци постају све гушћи, па су се најпре погнали баш над кућом њеног ујака Шандора. Сва срећа Јеличина закачила се у тој кући. Први осетљив удар на њену срећу, мора се најпре осетити у тој кући, и Јелица мора ићи из ње. У кућу ујa-Шандорову увукла се нека Шокица Каја, па није само газдарица или проста слушкиња, него по свој прилици више нешто, кад Шандор с њом за једним столом једе и угађа јој. Демонско је створење та Каја! Ујa Шандор ретко кад иде у варош, где је Јелица, а и кад оде не обиђе увек ни њу ни мадаму. Занела га Каја, па и не мисли о другом. Кад је Јелица дошла кући из „лêра“, не може да се сложи с Кајом. Једна кућа а две газдарице. Шандор воли до душе Јелицу, али не може, неће или не сме да се замери ни Каји. Ипак Јелица мора из куће — лепим, додуше, начином, али ујка пре допушта, да Јелица иде, него да се замери Каји. Јелица има тетку, очеву сестру, попадију. Та тетка нема деце, па дошла, да Јелицу и себи мало позове, бајаги и њена је, колико је год и Шандорова. А у ствари то је теткин само подао маневар. Јелица је одрасла и зна радити, па ће јој радити у кући. И још нешто: тетка је на непоштен начин стегла из пупиларних новаца оно хиљаду форината, што је остало Јелици од оца јој. То не зна ни Шандор ни Јелица, али лукава тетка хоће напред да добије прилике, — ако они то кадгод дознају, — да може рећи, како је и она нешто потрошила на Јелицу, те да Јелица нема права захтевати од ње тȍ хиљаду форината. Ујa Шандор и ако не зна то, зна, да је тетка препредена, па, кад је још пре „лêра“ долазила била по Јелицу, он није хтео да је пусти, а сад је пустио.

Јелица је сад истиснута из ујкове куће. Биће неко време код тетке. Понда се нашла у вароши М. нека њена мајка, те оде и к њој, па тамо и остане. Ту је нов живот за Јелицу. Ту је још годину дана у неком вишем заводу за женскиње усавршила своје васпитање. — Писац се доста бави око васпитања Јеличиног. То је врло лепо. И, као што по свему изгледа, уверава нас, да је то врло лепо васпитање за женско дете. Но читалац се није кадар уверити о томе. Она ни мало не одудара од васпитања сваке обичне жењскиње њеног сталежа. А са таким васпитањем тог ста-

лежа не можемо бити задовољни, најмање кад се још препоручује и од писчеве стране у роману. Кад писац увиђа, колико је нужно добро васпитање, онда јој је требао дати тако, да буде на једној страни Јелици оружје против неприлика, треба да видимо и неких стварних посљедица тога; или ово васпитање, што га је Јелица имала, није требао толико уздизати, јер је ето очевидно да није кадро, да сачува њу ни од најобиљнијих неприлика. Јелица просто нема своје воље, она не зна и не тражи разлога ни чему. Она иде из куће ујкове, а не знамо, ни шта мисли о томе. Као да је била јача пре „лêра“, јер онда је свака газдарица летила из куће, само каже л' она на њу штогод ујаку. Јелица се удаје, јер је то воља њене мајке и ују Марка њеног, јер је Милош Мргодић богат младожења, јединац насљедник вјело богатог оца. Они шпекулирају с њом, не додуше у своју корист, него да бајаги она буде сретна. Милош јесте богат, али јектичав. Мати и браћа му помрли од јектике, а отац хоће да подмлади крв; па баш зато изабра Јелицу, јер је она бар здрава, те се нада здравом пороју. Мајка и Марко знају то, па ако Милош умре? Ништа зато; остаће Јелица богата млада удовица. Као што је и било. — Стари Мргодић је уживао у својој снаси; ал кад му роди унуку, а не унука, охладни према њој; па кад се на сину му још поче појављивати породична сушица, те изгуби наду, да ће добити мушких потомака, пренебреже и сина и снаху. Са болешћу Милошевом наилазе горки дани по Јелицу. Стари Мргодић већ види, да му је син једном ногом у гробу, па неће ни да троши више на његово лечење, већ Јелица мора да потражи оно хиљаду форината, што јој остало било од оца. Сад тек дозна, да је то њена тетка попадија незаконито себи присвојила. Јелица иште од ње; а ова доказује, да је то њен новац, њој остало од њеног оца, Јеличиног деде, јер новац је уписан на име Јелене С., а и једна и друга тако се зове. Јелица неће да тера против ње парницу, да је не баци у криминал, а и ујa-Шандор је испомаже, те јој даје хиљаду форината од своје стране, да се Милош лечи. Наишли дани искушења по Јелицу. Милоша слабо ко и пише већ више међу живе. Отац неће да зна за њега; а себична родбина му већ плете замке, како ће да истисне Јелицу из куће и из насљедства, кад он склопи очи. И Милан Сарданапаловић, Милошев неки брат, а Јеличин девер, с којим је Милош живио као једна душа, полаже на то, да ће Милош умрети и нуди Јелици своју љубав, исповеда јој се, да ју је заволео, чим је видео, а видео је тек, кад је била испрошена већ за Милоша, кад је дошао кући с наука. Јелица овде једва доби прилике, да покаже нешто врлине. Одбије Милана и каже све свом Милошу. Милоша боли то, ал више замера њој, што му је то казала, него Милану, те према Милану остаје, какав је и био. Али Милан се тако постидио и огорчио на Јелицу, да је одмах отишао и испросио девојку, коју су му већ давно нудили.

Милош оде, да се лечи. Милан га прати. Јелица чека код куће и стрепи сваки час, да ће добити рђав глас о свом Милошу. Дође брзојав, ал од Папастакија, где јавља, да јој је ујa-Шандор напрасно умрьо од капље. Одмах полети тамо и сарани ујака. — Шандорова нас судбина у

целом роману највише још може да косне. Он је жртва своје племенитости, (неће да се жени за љубав сирочета своје сестре) и жртва шпекулације Папастакијеве. Каја га арала и поткрадала, па се најпосле слизала са шандоровим слугом, а Шандор и опет нема петље, да је отпусти, те слабо разбира и за Јелицу, док му Јелица не дође с Милошем у госте, кад је оно тражила своју очевину, те не уђе у траг Кајиним шкандалима, услед којих буде и Каја и њен дилбер слуга затворен. Таман хоће Јелица, да уреди одношаје у ујаковој кући и оставини, дође јој глас, да одмах иде кући у М., јер Милош је дошао, нема му помоћи. Умре и Милош.

Сад остаде Јелица сама саморана у канџама милостиве родбине, све самих хијена у људској кожи. Стари Мргодић, отац пок. Милоша, најпре баје око снахе. Осећа се старац још у снази, да је кадар створити сам себи здраво потомство, па покушава, не би ли Јелица — Овде не знам шта да кажем. Или је намеравао, да је узме себи за жену, њу, жену свог рођеног сина поред свог унучета, или — просто да се изразим — да живи с њом у дивљем браку. Једно од то двоје је јасно као сунце, јер старац у један мах и насрће на њу. (И сад тек ми пада на памет, како се старац изравио пред сином, још кад му је просио Јелицу за жену, онако у шали: „Ако је ти нећеш, ја ћу.“) Па кад га Јелица одгурну, он оде опет на свој салаш, где је и дотад живео, да одсад тек ради о глави својој спаси.

Јелица, рекох, нема нигде никог уза се. Неки др. Илијашевић, пријатељ пок. јој мужа, долазио је у кућу и као пријатељ и као лечник; ал сад је и он изостао, јер апарат старог Мргодића покренут против Јелице, да је сатре, и испод земље рије и на Јеличиним вратима прислушкује и не бира средства ни начина, како да окаља Јеличину част, па се др. Илијашевић уклонио. Остао је још сам Милан Сарданапаловић поред Јелице. Колико јој је пријатељ, ипак се чува, да и себи и њој не баци какву љагу. Али старом Мргодићу је баш до тог стало, па под изговором, да је Милан његов рођак и Јеличин девер, наређује Јелици, да га прима у кућу, а Милану, да, кадгод дође у варош, одседава код Јелице. Милан тако и ради. Свет дабоме виче на то А Јеличини непријатељи трубе све и што знају и што не знају. У Милану се напослетку опет пробуди стара љубав према Јелици, осећа апатију према својој жени, ма да има већ деце с њом; и науми, да се са женом развенча, па да узме Јелицу. Саопшти то Јелици. Овамо онамо Јелица пристане, јер види, да је ода свуд гоне, па ако је изгоне, а Милан је имућан, моћи ће с њим живити. А последица тога била је — мислите, развод Миланов са женом и венчање с Јелицом? Чујте! Јелица роди дете. Куд је то дете, бог би га знао, тек је живо; а зна се и где је крштено. Но и роман се свршио, а о њему нема ближег трага.

Сад су Јеличини непријатељи имали оштро оружје против ње. Мргодићев синовац као вешт адвокат ради живо око тога, да је и морално и материјално убије. Он удешава, а други то извршују. Јелица је све по-

веравала некој укућанци Наталији машамоди, а ова под видом пријатељства и оштрим шпионством искушава је до дна њене душе, и све јавља Мргодићу у намери, да Мргодић њу узме за жену, па да она истисне и Јелицу и Мргодићеву родбину. Сплетке су ту и замке тако гнусне и гадне, да ја и нећу овде поближе да их разлажем. Ал напоменути морам, да су и Јелици чак и ћер отели и отуђили тако од ње, да је и она презире. Та отмица Јеличине ћери тако ми изгледа, као да читам какав роман из енглеског живота, какви су негда излазили у подлисцима покојног „Видовдана". Јелицу је Мргодић избацио из куће, баш избацио у најбуквалнијем значењу те речи, тако да је падала преко највишег до најнижег басамка с горњег спрата и угрувала се. Ноћу је нађе неки честити пар људи, чиновник Еренфелд и жена му, и приме је бога ради. — Јелицу туже пред суд, да је покушавала атентат против старог Мргодића. Но ту се Јелица сама одбрани, пошто је њен адвокат напустио по наговору Мргодићева синовца, а свог колеге и за масну награду. Том истом адвокату имаће после Јелица да захвали, да је изгубила и прву парницу за ужитак из Мргодићеве сермије као законита жена покојног Милоша Мргодића.

А ради ли Јелица штогод, да дође до свог детета? Боже сачувај! Бар не онако и онолико, колико би као мати имала права и пред богом и пред људма. Она се више бори, да јој даду ужитак него њено рођено дете. Еренфелдовој куварици Пепики више је канда до тог стало него њој. Видила је једаред на улици, па обећа Јелици, да ће је како тако довући њој. Једаред додуше и Јелица покуша, да дође до ћери, па оде у школу да је узме к себи. Али прискочи учитељ, ухвати Јелицу свом снагом за раме, па је из собе истисне. Бадава је Јелица врискала, да она дете своје тражи, учитељ за то не хаје. (Какво је опет ово чудовиште?) Ја сам господар у школи — продере се учитељ и собу закључа. Шта је чинити Јелици? пита даље писац. Јадна плачући у стан се врати. Ипак се теши, што је дете у вароши, наћиће она прилике ма како да је к себи довуче. Не прође три дана, ал ето Пепике носи једно девојче кући, које ужасно вришти. То је Луцика (Јеличина ћи). Пепика је нашла на сокаку, па како је снажна, а Луцика лака донела је Јелици, ма се „како батргала и вriskala". Е, сад дабоме да је Јелица грли, љуби, плаче, моли и преклиње, да остане код ње. Али она неће. „Бојим се", вели, а тим су дете и плашили и одвратили од матере, „носиш велики нож каже деда, да ме закољеш". Уверили су дете још да је Јелица луда. Склептала се ту Еренфелдовица и Пепика око детета, па најпосле и Луцика лакше дише, види да је мати не коље, већ љуби. Али и опет вели, да неће да остане код матере, јер вели: „Не смем. Казао ми је деда ако га неби слушала даће ми пинкл на леђа па да идем у службу." — „Та ти ћеш код твоје матере бити", вели јој мати. — „Е, деда каже, ти немаш ништа, па ћу морати ићи везати и плевити." „Не бој се дете моје, мати ће твоја тебе рȃнити, од уста ће одкидати и теби дати." Луцика на то ћути, канда страва из ње изчезава. Јелица у тој почивки изиђе

на поље. Јуцика разгледа, кад је Јелица пустила слободну, она звера на врата, можда би хтела побећи. Њу куварка стражари.

А можда би се и прилагодила. Јест, а шта ради даље Јелица? Иде свом адвокату, који јој тера парницу, да се најпре посаветује с њим, да л' она можда губи штогод тиме од свог потраживања из Мргодићеве сермије, ако своје дете код себе задржи? Кад је адвокат увери, да је по њену парницу боље, да пусти дете, она „изљуби Јуцику, каже јој да опет дође и пусти је,“ ма да јој Еренфелдовица не одобрава. А проста куварица Пепика, која није уживала оно хваљено васпитање, што га је имала Јелица код мадаме Серафине, рече љутито: — „Аля нисте паметна госпођа, кад ваше дете испуштате; да сам му ја мати, видила би ко би ми је из шака извупао ма до крви дошло.“ Љути се и Еренфелд, „чуди се како је могла Јелица своје отето дете испустити, вели нема тога ко би могао против њене воље то учинити, мати је прва.“ Ни Пепика, ни Еренфелдови немају деце, па гле шта веле! А шта и на то ради Јелица? Да л' је полетила за својим јединчетом, да је отме из руку своїих и њених злотвора, за које зна да иду на то, да Јуцику сасвим одроде од ње, да је чак и проституирају, да је убију, како би и њу скинули себи с врата, те све сами наследили од Мргодића? Она види, да сви ови имају право, и тешко јој је, ал и опет скрстила руке, па седи и чека — е, не знам шта чека? Јелица је прави автомат. Рекао сам једном, да нема своје воље, ал нема ни оног материнског узвишеног пожртвовања, ни љубави, чак ни оноликог инстинкта, што га има у животиња.

А где је Милан Сарданапаловић, који је обећао Јелици, да ће је узети, кад се развенча са својом женом, који је навео, да она, мати једног детета, с њиме, ожењеним човеком, оцем двоје деце, роди дете? Где је? Тај Милан или је угурсуз или шмокљан. Нема га, као да је напустио Јелицу. Она добила дете, истерана из куће свог мужа, потуца се по суду и од немила до недрага, а њега нигде ни откуда. Ал чујмо. И он се разболео. Заплео се као пиле у кучине. Ево га: Милан Сарданапаловић је у Бечу ради лека, захватио и он сушицу. (Да нисам и овако већ отегао о овом роману и преко оквира уобичајенога, интересантно би било рећи коју и о смртним случајевима у овом роману. Статистичар би имао посла да изведе отуд податке о разним болестима у нас. Канда је наше друштво велики шпитаљ, у ком леже све сами јектичави људи. А има овде и других болести. Понајпре би још приличио овом роману наслов: „Јектичав или труо свет“.) Нашао се у великој запари. „Доктори му саветују, да иде у Глајхенберг. Брачна парница му је у развоју, код куће двоје деце, треће (то је оно што је родио с Јелицом) у М. а Јелица судбом утучена у великој невољи живи“. Реши се да иде у Глајхенберг. Пошље Јелици преко Илијашевића новаца. А Јелицу позива к себи, да га негује. „Јелица је дуго сама собом промишљала, да л да иде на позив Миланов ил не. Ако отиде, чуће свет, а живи у парници са Мргодићем (!!!).“ И тако Милан умре у Глајхенбергу.

Дошла Јеличина тетка попадија, па је зове к себи. А Јелица је

пита, шта ће она бити тамо, слушкиња, куварица? И да јој музе краве? Исмеје тетку и неће да иде, хоће да добије парницу а иште од ње оно хиљаду форината, или бар да јој купи шиваћу машину. Тетка хоће ово последње, ал да иде к њој. Најпосле се посвађају и растану.

Јелица је у крајњој нужди, живи од својих руку. Наједаред ево мадаме Серафине. Овој не иде добро више „лер", па распродала све, скуцкала неку мраку, чула, како се Јелица пати, па је ево потражила. Сад живе њих две заједно. Мадама јој купила шиваћу машину, па шију, те се лебом хране. Него умре наједаред и мадама. Оно новца, што је имала, обећала је све Јелици после смрти, казала јој, и где је; ал кад она умрла, Јелица се збунила, суд дошао па попечатио све мадамине ствари, па заплењенио и машину, те све допало мадаминој родбини.

Опет Јелици зло и наопако. У томе, као што сам напред већ споменуо, изгуби и парницу рад тражбине из Мргодићеве сермије услед смицалице свог адвоката.

Па кад ће већ једаред бити краја? И какав ће то бити крај?

Молим још мало. Та за бога, ваљда има још правде на свету? Ваљда тек Јелица не може остати довек сирота; а ваљда је и заслужила, кад је толико „патила?" Ако нико други бар писац сам мора је наградити за толике „патње", јер он је највише канда и крив, што је Јелица „Патница". Писац то канда и увиђа, па ево краја:

Јелица седи и шије, а у собу њену уђе неки официр. Па ко је то? То је неки пензиониран коњанички капетан, који је скоро дошао у М., а некад био у штацији негде близо села, где је био Јеличин ујак нотарош, па се често почастио у Шандоровој кући. Чуо је за Јелицу, шта је и како је с њом, па као прави кавалер бацио се у униформу, „учинио јој своје подворење," и пружио јој толико новаца, да може изнова покренути парницу против Мргодића. Тај капетан долази као прави deus ex machina. Он ће јој наћи и адвоката и биће њен заштитник, јер се сећа, како је некад добро провађао у кући њеног покојног ујака и с њом као још маленом девојчицом.

У кратко — хвала богу! — каже нам писац, да је Јелица добила парницу.

Каже се још, да је стари Мргодић умрьо, а његова родбина пуца од једа, што је ипак Јелица успела.

Још нам се прича, како је Јелица писала (!) својој ћери, да дође сад к њој, ал ова неће ни да чује. И мати је прокуне.

Роман свршава овако од речи до речи:

„Код Јелице престала је борба за опстанак, ужитак јој осигуран.

Јуцика негда добро невино дете одрођена је за матер и изгубљена.

Јелица је пак за навек — патница.

Но шта ће бити од материне клетве?

Хоћел та Јуцику постићи?"

То је крај. Питао сам се и премишљао, шта је морал из свега тога романа? Кад узмемо на ум, да је патници помогао понајвише онај коња-

нички капетан, и то зато, што се некад частио у кући њеног ујака, онда морамо довикнути на крају овог романа: „Еј људи, частите, гдегод кога нађете, јер ко зна, шта вас или вашег присног ког може кадгод у веку снаћи, а ма који од тих ваших гостију биће у помоћи.“ Или: „Сви ви, што носите капут, сви сте шерети; само је сабља карактер.“

Трудио сам се да у изводу овом усредсредим сву главнију радњу око главне јунакиње и да само ту радњу изведем, да што боље истакнем карактер Јеличин, па сам дошао до тог уверења, да је цео роман сасвим лоше изведен.

Трудио сам се, да истакнем што боље, зашто патница пати. Надао сам се, да ће се ту решити или бар упозорити на какво друштвено питање. Пазио сам, да ли ћу наћи игде какву идеју, која ће да сузбије зле стране тог поквареног друштва, што нам се ту у тако гнусним и грозним сликама слика. Па сам нашао најгаднију борбу користољубља против користољубља. У такој борби нема ни јунака у правом смислу. Све сами материјални Цинцари и морални грошићари. Две три бар некористољубиве особе — и те се зову или Еренфелд (!) и Еренфелдовица (!) или мадама Серафина (!), а капетан, и ако се зове на вић морамо претпоставити, да се васпитао као коњанички капетан у туђем јату, те по томе не сматрам ни њега за правог члана нашег друштва.

Што рекао недавно Дан. А. Живаљевић: „Кад би по нашим шаљивим играма оцењивали српски народ, требало би закључити, да је то најпокваренији и најглупљи народ,“ — ја бих применуо те речи и на овај роман.

Роман се креће у нашем сеоском и варошком животу, има ту проста света до представника највише интелигенције наше, па је све то до крајности покварено. Бар да је зачињено каквим хумором или сатиром, да исмева и шиба те окореле грешнике! Бар да икога постиже заслужена казна или од бога или од људи и закона! Нигде ведрог неба, нигде зораног осмејка, све сама душевна пустош, све сам јектичави задах и друштвени трулеж.

Много ме што-шта опомиње, као што сам напред већ и рекао, на романе Јаше Игњатовића, али је много лошији и од најлошијег ког његовог романа. Рекао сам, да његови романи имају реалног основа. То налазим и овде бар у толико, што морам признати, да има и оваког света, та можемо га сваки дан видети, има таке корупције и у нас и у приватном животу и у државној служби; ама човек, који је кадар све то да види, мора имати очију, да види и то, како у нас крстаре и више племенитије идеје. Роман треба да је што потпунија слика целокупног живота. Није могуће да у толико велико друштво, као што нам се овде слика, није бар који зрачак виших идеја упао, кад у њему видимо и младих људи, доктора, адвоката, који су скоро тек дошли с виших наука. Није могуће, да се о те младе људе није бар очешало што-то од оног вишег полета, који веје бар тамо у великом свету, где су се они учили; та ако ништа друго, из оних н а у к а, што су их макар само зарад свог насуш-

ног хлеба учили, морали су се нечем узвишенијем довити. Па није могуће, да су ти млади људи, чим су дошли овамо — хајд да кажемо у малено друштво, — пали одмах на онај исти ниво душевне снаге, на ком се налази овај наш малени свет. Па кад је већ то пропуштено, нећу да идем даље него већ у самом том друштву мора се наћи бар још која поштена српска душа, толико бар поштена, као што је Јеличин ујак Шандор. Није истина, да је нестало бар старих честитих типова српских, каквих бар има у Игњатовићевим романима.

Не може нико захтевати, да се у нас изнашају само лепе стране нашег живота; то би значило мазити наш свет и ласкати му. А то је опет на штету. Али књига треба да је огледало свега народног бића с рђавих и лепих страна његових.

Да роман буде право огледало друштвеног живота, треба да се у њему потпуно слије, стопи оно, што је опште човечанско, с оним што је савремено или особено, да изнесе борбу узвишеног с обичним. Шта је друго живот него борба? Јест истина, да је борба за опстанак најјача; али зар борба за телесни опстанак само? Зар је живот само онда живот, кад се има, што само телу треба? Камо слобода, братство, вера и друге идеје, за које толико жртава паде?

Ја нађох у овом роману само оно, што је савремено, и то не, што је у савременоме особено, што треба да карактерише наше доба, као доба напретка, него оно, што је тако обично, да ти је сваки дан пред очима, па би и овако да га се ратосиљаш, а некамо ли да га још читаш и у књизи којом хоћеш и треба да се узнесеш изнад свакидашњег Einerlei. Падоше ми овде на ум стихови из Бранкова „Ђачког растанка:“

„Неси гора умилнога латка,
Кад ко шеће, да је шетња слатка,
Ни се вода са камена слива,
Кад ко легне, да слађе почива;
А ко тражи за весеље цвеће
Заман тражи, ту га наћи неће.“

Нема ту оног другог битног дела, што треба да га има роман, оно опште човечанско, па да ти довикне: „Не клони, бори се! Живот је племенита борба. Није живот само за то ту, да се ти имаш каде бринути само за што маснији залогај. Љубав, поштење, општина и т. д. — то треба да су ти идеали, јер су то идеали онога, што се зове опште човечанско. А ти ниси члан само тог уског круга, у коме се сваки дан крећеш, с којим се ценкаш за крајцару, с којим пијеш и наздрављаш, и т. д. него си члан твог народа, а твој народ члан оне велике заједничке породице, што се зове човечанство!“

Писац, као што рекох, не додирује ни бар мало наш јавни живот, наше јавно кретање. Једанпут или двапут се спомиње неко омладинско кретање тек мимогред: спрема за неке митинге, бакљаде, и то, да што гаднију сенку баци, јер се ту истиче само теревенчење и дангубљење. По-

литично уверење може бити различно, али на тај начин осуђивати читав један народни покрет, то не сме књижевник.

А како је наука представљена? Представник науке је доктор Цифрић жупаниски срески лекар, управ кирург, искусан муж; што је негда берберски калфа био, ништа му не шкоди, и славан американски президент Lincoln је био кројач, а то је још мање." (Чак и у томе углед на Игњатовића!) — Па онда у пркос здравој памети и XIX. веку, у овом роману врачаре заиста могу да предскажу, шта ће бити. То не само да и сам писац озбиљно вели речима (стр. 237.): „Каткад и карте нешто погоде," па: „покојни Милош картаре није трпео, канда је знао да му ништа добро неће ду прорицати," — него у два маха пушта, да се збиља то и делом докаже, први пут (страна 63.): „Папастакиница чека мужа. Баш јој баба Кумрија баца карте, и прориче, да тек што није ту Папастаки. И за чудо тек што је трећи пут карте бацила, ал ето кола кроз капију пројурише, то је Папастаки." Но Циганка нека још је бољи мајстор од баба-Кумрије. Она стр. 404 и 405.) не само, да погоди, шта ће се десити, него и шта ће снити, па шта ће тај сан значити. Јелица збиља онако сни, и збиља јој се све онако ама у длаку десило, као што је Циганка прорекла. — Јелица верује у сан. Хајд, то подноси, да личност каква верује у сан. Ал како се то слаже с озбиљним човеком, па још кад је тај човек писац романа, да он допусти, да се така личност збиља увери, да сан предскаже? А то стоји на стр. 388.

А какве су друштвене прилике, ено сам у оном изводу довољно, мислим, нацртао. Но не могу, да бар у изводу не приопштим, како се у том роману описује српско весеље о свечарима. Ту се (стр. 6—8) каже, како је преподобни отац Теофан игуман око шесет година човек весељак, па свира у тамбуру, „прави тамбурашки виртуоз".(!) Зар игуман нема другог посла? Или ако заиста то ради, зар треба таког игумана онако идилично цртати? Хоће ту да се опише идилично весеље на селу. Али осим што игуман свира у тамбуру, певају се ту и „масне" песме, н. пр. „Три девојке ишле преко поља, преле јесу жичицу..." Е, кад већ и ту запеваше, Јеличину матер, младу здраву пунокрвну удовицу, удари капља од смеја или незнам од чега, а игуман је голица, „јер голицање чини у том случају добро", др. Цифрић је лечи годину дана, ал не поможе, она умре.

Мислим, да је доста, што сам рекао о том роману. Још да кажем коју о језику.

Језик је рђав до зла бога. За писца „Патнице" просто не постоји никакво правило. Толикогодишња борба за народни језик наш и пречишћавање језика књижевног код њега просто не постоји. Ја сам почео био најпре, да бележим на артију неке погрешке, па сам се брзо уверио, да бих морао преписати мал' те не цео роман. Понда сам хтео, да те задовољим тиме, што сам оловком подвлачио и гдешто исправљао. Но ни на то нисам доспео свуда. Морао бих скоро све исподвлачити. Децама, срцама, крвљом, бијо, видијо, без да, плакајући, уздисајућим, имаћеду, не ће ду, ће ду, сна, свој и његов никад разликовати, кои, и т. д.,

и т. д. да и не спомињем синтактичких и фонетичких, а „не“ није нигде одељено. — —

Поука наша мора бити забавнија, а забава поучнија; а како у овом роману нема ни поуке ни забаве, како не одговара ни естетичним захтевима ни савременим назорима, како је и језик у њему тако рђав, да би се цео морао сасвим наново превести, кад би роман иначе и ваљао, — жао ми је, што не могу да уживам радост велију, коју нам писац наговести у натпису, јер с „Патницом“ — non habemus „Roman“, те предлажем књижевном одбору, да нипошто не награди овај роман.“

Милан Андрић у Новом Саду јавља ово:

„На цењену одлуку, којом ми је издат на оцену роман од непознатог писца, под насловом „Патница“, а означен девизом: „Nuncio vobis gaudium, habemus non papam sed Roman. - Ex conclave“ — част ми је поднети овај извештај:

Пре свега морам приметити, да ово дело, ни по унутрашњости својој, ни по облику своме није „роман“. Нема у њему никакве узвишене мисли, нема идејала, који би читаоца занео, побудио, или бар загрејао; а облик му ни простој приповетци не доликује. Особе саме врло мало раде, па и онда се баве више са споредним околностима, а на против, писац сам сувише много приповеда, и то таковим непојетским начином, да читалац у томе приповедању никаква уживања не налази. Језик је тако нечист, конструкције тако неправилне, да онај, који би хтео то све поправити, морао би готово цело дело преписати и прерадити; а ставци су тако на кратко скројени, да се човек у читању уморити мора. Местимице ће се читалац и ражљутити на писца, што једну околност кад-кад у размаку од два-три реда па често са истим речима два пут казује. На страни 93. н. пр. каже о Петру Мргодићу, — „имао је лепе куће и плодне земље“, — а на страни 95 опет: „Петар Мргодић има многе плодне земље.“ На страни 66. — „Таквом једном приликом угледао је Кају и Шандор. Буде очаран њеним лепим створом“, — а за тим се трећи ред овако почиње: „Шандор је већ пре тога сваки дан Кају виђао, ал сад буде као очаран, кад је виђе.“ — На стр. 146. — „изгледа, као усађена ружа покрај смиља на гробу“, а за тим у петом реду: „кад стане покрај Милоша, као ружица покрај смиља, ...“ На стр. 372. „То је потвора, што је и сам суд признао,“ — а за тим у другом реду: „Но у тој осуди суда лежи важна ствар, то је потвора“, на стр. 391. — „Петар Мргодић као што је усталац, хода по салашу, свуд цуња, завируіе, хоће све да види, нема л' где какве штете. Пала је бујица киша са крупом, па после буре тек што опет сунце грану, старац хода пешке, да види нема ли какве штете,“ и т. д.

Предмет је узет из друштвеног живота, а тенденција је делу, да женску, која је у животу поклизала, па се покајала, не треба истиснути из друштва.

За своју „Патницу“ тражи писац то у толико више, што вели, да она није крива тој својој погрешци. А на кога баца кривицу? На свекра ње-

ног Петра Мргодића, старца од седамдесет и пет година, који је после смрти свога сина Милоша силом увукао у своју кућу Милана Сарданапаловића, ожењена човека и од тетке брата Милошевог, и то по напред скројеном рачуну, да „патницу“ Јелицу, снаху своју на клизав пут наведе!

Ово је — по моме мњењу — довољно само навести, па да се — особито са обзиром на то, што је предмет из српскога друштвеног живота црпљен, види слаба основа, на којој је писац невиност Јеличину хтео да подигне, а њу саму чак и као идеал да представи.

Ал писац и тај поступак старчев мотивује. — После синовљеве смрти старац се почео удварати снаси својој, а кад је прешао границу, снаха га је одбила. У старцу се с тога породила жеља за осветом, и намера, да снаху своју истисне из куће. А да за то еклатантна повода нађе, угладио је пут снаси, на коме ће ова поклизнути!

Ко ово све прочита, мора се згнусити на старца, али — и на сам овај роман.

Ово је — наравно — највећа махна делу, али ни остале особе му нису бог зна како морално васпитане. Један сед игуман на пр. са осталима заједно пева у мешовитом друштву песме, којима се садржај на страни 7. довољно карактерише. О том истом игуману вели писац, да је „доиста лепо било видети те фине светитељске (!) игуманове прсте како телеграфски и телефонски у уши и срце утичу.“ А женске су особе у томе „роману“ све саме „кокете.“

Између осталих женских игра у овом роману улогу и једна учитељица приватнога женског завода, мадама Серафина, за коју писац на стр. 33. каже: „благо матери, која њој дете своје у руке да.“ А кад човек прочита оно, што та мадама на стр. 42—44 из свога живота приповеда Шандору, ујаку Јеличином, онда се мора чудити, да је Шандор, кога је писац као интелигентна човека представио, могао Јелицу у мадамином заводу оставити.

Па писац верује и у циганске врачолије и карте и овоме занату посвећује 237—245. па онда опет 404.—405. страну свога романа, где циганка картара проριче и погађа Јеличину будућност.

Као зачин у роману овом има и песама (стр. 66. и 67.), ал ове не само да нису за роман, него нису ни за јавност.

По наслову романа нада се читалац, да ће у њему наћи бог зна каквих трагичних момената, ал тога у опште нема. Оно је тешко до душе у обичном друштвеном животу наћи романтичног јунака или јунакињу, али песник их уме да створи. У томе баш и лежи највећа снага песникова; али овде писцу то није испало за руком.

Предлажем, да се ово дело одбије.“

На основу тих једногласних оцена не досуђује се никаква награда споменутом роману.

ИСПРАВАК.

На страни 21 у врсти 26 оваго стоји: млађи брат, а треба: старији брат.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 147.

1886. СВЕСКА ТРЕЋА.

У НОВОМЕ САДУ,
СРПСКА ШТАМПАРИЈА ДРА СВЕТ. МИЛЕТИЋА.
1886.

ПРЕГЛЕД.

СТРАНА

I. Последњи Бранковићи у историји и у народном певању. 1456–1502. Од Стојана Новаковића. (Наставак.) 1

II. Грађа за медицинску терминологију. Сабрао др. М. Јовановић-Батут. (Наставак.) 33

III. Физика у Срба. Написао проф. Стева Милованов. (Свршетак.) 79

IV. Владислав краљ угарски. Историјска трагедија у 5 чинова. Написао Никола В. Ђорић. (Наставак.) . . 110

V. Српске народне приповијетке из Горње Крајине. Скупио их Владимир Красић:

6. Младић вилама начинио хлад 132

7. Изгубљено дијете 134

8. Жабица царица 135

VI. Књижевност:

Шест приповедака Л. К. Лазаревића. Оцена дра Милана Савића 137

VII. Матица Српска:

Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1885. године 145

ПОСЛЕДЊИ БРАНКОВИЋИ

У ИСТОРИЈИ И У НАРОДНОМ ПЕВАЊУ. 1456—1502.

ОД СТОЈАНА НОВАКОВИЋА.

II.

Српске земље још потпуно незаузете од Турака. — Београд са Сремом и Посављем и Јајце са Крајином и Посављем у Босни као земљиште борбе међу Турском и Угарском. — Шта је суђено било сину Сибињанина Јанка (Матији Корвину) и унуку Ђурђа деспота (Змај-деспоту Вуку). — Исељавање Срба у Угарску. Последице тога исељавања по етнографски састав јужно-угарских покрајина, нарочито по етнографску карактеристику Срема. — Пород Ђурђа Бранковића. Шта се зна о Гргуревом сину Вуку (потоњем Змај-деспоту) и о његовом раду у кризама 1458—1465. године. — Измирење Вуково с краљем Матијом и прелазак Вуков у Угарску. — Кад је и у каквим приликама краљ Матија установио титулу деспотства српског у Угарској. — Одјек тога акта међу Србима. — Турска нападања на Срем, Славонију и западне земље. Подизање Шапца. — Војевање угарско 1476; узеће Шапца; учешће Змај-деспота Вука у том војевању. — Борба око Смедерева; Витешка трпеза; војевање Змај-деспота Вука по Босни 1480. — Војевање Змај-деспота Вука по Србији 1481; расипање Крушевца. — Смрт Змај-деспота Вука. — Попуњење достојанства српског деспота у Угарској. — Синови Стефана Бранковића Ђорђе и Јован долазе из Немачке у Угарску. — За што се Стефан Бранковић није са синовима својим још раније у Угарску доселио. — Питање о Ђорђевој женидби; његов одлазак у калуђерство. — Шта би могло бити узрок Ђорђевог одласка у калуђерство? — Јованово деспотовање и војевање. Шта се мислило о њему. — Тадашњи имовни одношаји Бранковића. — Деспотовање Бранковића у Срему као последњи одјек старога државног живота српског. Како оно стоји према државном праву, а како је стајало у осећању и у мњењу народном.

У првом чланку имали смо да износимо на видик догађаје, који су у српској историји ваљда најнесрећнији и најнемилији, о којима ћути народна традиција, о којима не певају народне песме, о којима су и сами историци говорили кратко и као с неким осећањем незадовољства и туге. Стара српска држава свршавала је, и ми смо имали да побележимо њене последње самртне тр-

завице. Бранковићи су имали немилу судбину, да при тој трзавици они највише претрпе и изгубе. Изгледало је, да су са државом српском и они отишли у мрак заборава, и да се више већ ни они, ни држава неће спомињати. Али борбе је још имало да буде. Борба је та још једнако имала да се бије на земљишту нашега народа. После пада Србије и Смедерева остао је Београд у рукама угарским као бедем који је Угарску и западну Европу још бранио од нападаја турских. Пре него што би се одсудан удар имао управити на Будим и Беч, ваљало је Београд узети. А Београд, ако је и био у рукама угарским био је по свему српски град, и опкољавало га је српско становништво.[1]) Несрећа пак осталих крајева српских учинила је, да је то становништво постало још гушће и одабраније по јунаштву и прегнућу. Јер ко је год још хтео и марио да се бори с полумесецем, њему је застава на зидинама Београда била обележје зборног места, око којега се ваљало купити. Даље западно опет, после пада Босне, остао је још град Јајце на Врбасу са Крајином Босанском, које је краљ угарски Матија исте 1463. године ослободио и после дуго у својој власти држао. На престолу угарском утврдио се мудар и предузимљив краљ Матија Корвин, млађи син Сибињанина Јанка, који је још један пут високо подигао славу Угарске и оружја њеног, и који је, као пред пад, још један пут прославио заставе угарске у војевању против Турака. Суђено је било, да се у овом времену, у пределима Посавља и блискога му Подунавља, још један пут засветли и српско јунаштво. Суђено је било, да то јунаштво нађе себи достојне војводе, који да га поведу и представе. Суђено је било, да се политичке околности тако стеку, да исти онај краљ Матија, који је у Де-

[1]) А. Вранчић (Verantius) путник из половине XVI. века говори о Београду: Домаћи Срби су Београд звали славним по храбрости војника и вођа, који после пада Смедерева и српске државе остадоше као посада на обрану; а за то га, примећује напокон, потоњи писци зову Биоградом, што и други илирски народи обичају престолнице својих владара овим именом називати. Rad, LXXI, 20.

кембру 1458. на сабору у Сегедину, преломио и последње копље над несрећном тада кућом Бранковића, који је тада лишио је имања и престола, а налио јој последњу најгорчу чашу; суђено је, велимо, било с једне стране да он тој кући у представнику њеном Вуку Гргуреву Бранковићу (Змај-деспоту Вуку) поврати што јој је одузео, а с друге стране, да та кућа сама, у истоме змај-деспоту Вуку, стече славу, какву дотле није имала, славу чистога витештва и сјајне јуначке популарности. Пре него што ће и српски народ и Угарска утонути потпуно у тамну провалу ропства, суђено је било, да се још један пут заблиста, ма и за кратко време, ма и без успеха, чиста слога њихова, и да се под заједничким заставама, у пределима нашим народом насељеним, поведе борба, која као да је и сама осећала да се води само за част оружја, само за витештво и поезију. И суђено је било, да се око тога времена и јунака његових из нашега народа, а нарочито око последњих Бранковића, савије један низ јуначких рапсодија и тужних мелодија наше народне поезије, који чудноватом светлошћу поетичке трагике осветљавају магловито биће српске деспотовине у Срему и јуначки блесак њених витезова.

По ономе што је напред изложено, до овога се могло доћи само измирењем између Бранковића и краља Матије. Да видимо, којим је то путем било, и како се дошло до тога.

Извори су нам, истина, врло оскудни и мршави, али чинићемо што се може, да из њих што више извучемо.

* * *

Главни темељ догађајима које ћемо у напредак имати да разматрамо била су насеља српска у Угарској, нарочито по јужним њеним областима.

У тим јужним крајевима народа је српског још раније било, али су старија насеља знатно помножена, а многа нова основана течајем XV. века, после несрећа, које су, кроз другу половину XIV. века, постизавале Србе у јужнијој њиховој постојбини.

*

«После битке косовске — пише Ал. Стојачковић — која је решила судбину царства Србије, прелазили су Срби чешће из Србије у ове стране. У време краља Жигмунда (1387—1437) населили су острв Чепељ. Две знаменитије од тих нових населбина јесу: Св. Андрија и Српски Ковин (Rácz Keve). Житељи овог последњег места добили су од унгарских краљева многе не-неважне повеље од год. 1405, 1412, 1428 итд., које се јоште и данас тамо спомена ради хране.»[1]) «За оне који су се разбегли били из Браничева и Голупца — говори Чед. Мијатовић описујући догађаје од 1428. — и који не хтедоше или не смедоше да се враћају да под турском сабљом живе, Ђурађ је израдио, те им краљ Жигмундо даде земље на острву Чепељу, у данашњој Св. Андрији и Рац-Кеве. Жигмундо им је издао на то особиту диплому, којом им ујемчава: да се суде пред својим судијама и по својим законима, и да су слободни од свију данака и дажбина. Једино што им се у дужност ставило, било је: да чувају краљевско пристаниште на острву Чепељу и да дају двору краљеву по два товара воска годишње.»[2])

После несрећног рата који снађе Србију одмах у почетку владе Ђурђа Бранковића, народ, који се већ тога века толико пута узнемиривао, морао је бити расположен да тражи мирнија и склонитија места за живот. Нова Ђурђева добра у Угарској сама собом су подстицала на то и привлачила их к себи. Види се, да је и сам Ђурађ добра по удаљенијим крајевима Угарске испуштао из руку, раширујући оно што је имао у Срему Јер касније, покрај Купинова и Сланкамена, видимо у његовим рукама и Земун и Митровицу. Види се, да је Ђурађ и сам потпомагао ово насељавање, јер без сумње поводом ранијег догађаја, а не тек поводом сувременог ратовања, решио је угарски сабор чланком XXV. од 1439,: да деспот Ђурађ и зет његов гроф Цињски своје

[1]) Черте живота народа србскогъ у унгарскимъ областима. Бечъ 1849., стр. 6.

[2]) Деспот Ђурађ Бранковић, 156.

градове, утврђења, вароши и села по Угарској дају под управу само угарским, а не страним грађанима. Нове невоље и нови ратови, који су баш те године целу Србију и њену престоницу Смедерево под турску непосредну власт довели, истиснувши деспота Ђурђа и све српске старешине, обновили су узроке исељавању и оснажили га. Бележи се, да се те године моравска долина гомилама селила у Банат. Нема сумње, да је с друге стране и Срем на ново добио нових насељеника. Кад је пак године 1459. Србија са свим пала под турску власт, и опет је, како се бележи, мноштво народа прешло у Срем. Краљ угарски Матија Корвин, имајући на уму борбу с Турцима и велику изложеност јужних граница пред непрестаним насртајима турским, почео се с већом пажњом бринути о редовном насељавању јужних предела своје краљевине. Он је не само добро примао народ из јужних земаља, него је допуштао да војска преводи народ из преко Саве и да га насељава у пределима круне угарске. Тако, кад је краљевско-угарска војска 1481. под Змај деспотом Вуком и Кнез-Павлом продрла чак до Крушевца у Србији, бележи се, да је превела на леву обалу Саве и Дунава на 50,000 породица. Добра српских манастира, који су овим насељавањем непрестано јачала и множила се, такође су била места, која су к себи привлачила српско насељавање. Исте 1481. године, донесени су на угарском сабору закони, којих се III. и IV. чланом Срби потпуно ослобођавају плаћања десетка цркви католичкој, како би им се тиме настањивање олакшало, и да би се, како изреком у закону стоји, и други који су још под турском влашћу, изазвали да у Угарску прелазе. Ово се морало чинити, што се Срби нису насељавали само на земљама своје господе или својих цркава, него их је било и на земљама старије сремске католичке властеле. Пада у очи, како су се у Срему, у коме је данас компактно српско насељење, сачувала многа чисто маџарска имена места, ма да данас Маџара у Срему нема. Имена манастира: Кувеждин, Бешеново, Ремета, Гргетег, Фенек маџарска су; исто тако гдекоја

имена места, као Манђелос (из Нађ-Олас), Ириг, итд. И ако нема сумње, да се словенско и српско насељење од старине у маси одржало у Срему, та имена сведоче, да је у Срему било и маџарских насеља. Мисли се, да су, при нављивању српске емиграције с југа, маџарска насеља потиснута на север, а може се мислити и да су се у претежној маси српској у исту масу претопила. Новија српска насеља донела су и старијим насељима предала и историјска предања о српским јунацима и догађајима, која су јужније у средиштима средњевековног живота српског постала. Таким је начином Срем у течају XV. века потпуно се асимиловао свему ономе, што је у старој краљевини чинило суштину наших народних историјских предања.

Тога ради ове су масе народне одмах у почетку осећале своју засебност и с њоме мисао о држави својој. Пред њом су, без сумње, још тада иселиле се и неке племићске породице, које се после у ратовима помињу.[1]) Али по ономе што је напред изложено, не зна се да је ко од владалачке породице настанио се међу тим народом, и ако су досадашњи историци махом тако тврдили.

Истина у миланском архиву налази се једна белешка у писму посланичком из Млетака, у ком се јавља из Угарске, 13. новембра 1461, како су се некакви Турци почели примицати к Београду, и како је, сазнавши за то син деспота српског изашао пред њих, те их више од две хиљаде исекао а многе похватао.[2]) Али пошто се

[1]) Да поменемо овде, примера ради, Бакића. 1553. Вранчић Rad LXXII., 22) прича, како су у околини садашње А. Паланке сазнали „да је близу кућа Павла Бакића, по имену Вјенчац, у којој живљаше прије него ли је од Турака к нам прибјегао.“ Милићевић, Кнеж. Србија 231, казује како се на врху Венчаца налазе неке старе зидине, за које народ прича да су били Бакићеви двори. По томе је то морала бити већа и богатија властела. Што се у истој околини и у каснијем времену, у Гласнику II, 229—231. помињу неки Бакићи, може нам показивати, да је неко од те породице и у старом завичају остао.

[2]) Макушев, Гласник 2-ог одељ. XIV., 155. Слично томе јављали су из Млетака [стр. 207. исте књиге] 21. августа 1464: како су дошле новости, да су Турци са 300.000 људи ушли у Србију, и како је деспот уте-

не може знати ко би то био, јер се Стефан баш у тај мах далеко налазио. о другом се послу бавећи, то се мора мислити, да се неко други под тим именом разумева или да је обмана каква учинила да се такав глас пронесе.

Једини, који је још остао, и на којега се могло рачунати, био је син најстаријега сина Ђурђева Гргура — Вук, позније прозвани Змај-деспот Вук.

Али где је био тада Вук, и шта је у опште било од њега, пошто му стриц Лазар оца из Србије протера у мају 1457. године? Кад се он родио и у којим је годинама тада био?

Наши извори готово никад нису говорљиви; у овој су пак ствари, могло би се казати, и сувише ћутљиви.

Ђурађ Бранковић се оженио 26. декембра 1414. године. Године 1434. 20. априла удаде му се млађа кћи Катакузина за Улриха графа Цињског; годину дана пак касније, 4. септембра 1435. пође старија му кћи Мара за цара турскога. Не зна се, кад се које дете Ђурђево родило. Животописна белешка о Стефану Бранковићу, коју је Ил. Руварац, наштампао у Летопису књ. 117. наводи да је средњи син Стефан, умр'о у 56-ој години. Пошто је он умр'о у 1477., то би година рођења његова падала у 1421, и онда би извесно било, да је Гргур рођен као прво дете, може бити прве године брака, дакле 1415. или 1416. Летописи бележе, да је он заробљен 1439. кад су Турци узели Смедерево. По горе реченој претпоставци о његовом рођењу тада би му било 23 или 24 године. Без тога тешко да би га Ђурађ оставио на тако опасном месту. Је ли тада већ био ожењен

као у Угарску са свим што је имао и понети могао; како је, истина оставио неколике главне градове добро спремне, али тешко да ће се моћи одржати. Пошто освоје Србију, Турци ће у Угарску... А већ је тада то била историја. У крајњем случају то би се тицало команданта Београда, који као да стоји и у оној другој белешци иза сина деспота српског. То показује, да се није могло мислити да је пала Србија све докле се држао Београд. Исто мњење и ми држимо. Држало се и у самој Угарској, као што показује горе наведена белешка из Врančића из времена готово читав век познијега.

или није? У години 1441. он је изгубио вид, и изгледа да је после тога подуже остао на истоку. Да ли се тада помоћу сестре своје царице Маре оженио? У опште наши летописи ћуте о женидби Гргуревој, и ако ни мало не сумњају кад причају да је Змај-деспот Вук Гргуров син. Народна предања о тајанствености његова детињства и одгајивања спомињата су већ у првом чланку, а говориће се о њима и у трећем; али њих као да и овде треба на ум узети. Изгледа да се Змај-деспот Вук први пут појављује у оним међусобицама, које су, после смрти деспота Лазара Бранковића, настале око престола српског. Врло је могућно, да је Змај-деспот Вук заједно с Јерином и Гргуром у мају 1457. отишао к Турцима; да је тада од Турака земљу какву и положај добио и да је уз оца био, у оно време кад је он после смрти Лазареве уз турску војску у Србију одлазио и права своја на српски престо подизао. После тога најприличније би било држати, да се Гргур задржавао код Турака у положају потчињеног хришћанског племића, каквих је у то време по турској царевини било. Народне песме (како ће се у трећем чланку видети) спомињу његово побратимство с Али-бегом, који је дуго време био турски паша у Смедереву над потчињеном Србијом. Могло би се претпостављати да је у ово време Вук могао доћи до познанства о коме народне песме спомињу.

Наши летописци забележили су његову смрт под 1485. годином речима: **Вь лѣто 6993. прѣстави се Вльк Грьгоуровикь деспоть вь Срѣмоу, владѣвь .кs, лѣть.** По тој белешци излазило би, да се деспотовање Вуково почиње 1459. и да се деспотовина у Срему без прекида наставља на деспотовање у Србији. Али није тако. Летописац се више држао континуитета, и по обичају је држао право и за она времена кад се оно није у ствари вршило. Извесно је, да Вук није био деспот ни 1459. ни касније. Јер што Енгел у својој историји Угарске бележи о прилици преласка Вукова у Угарску, потпуно се слаже с овим што је довде наведено. Према томе Вук Гргуровић остао би негде у Турској, како се 1459. затекао, све до позна-

тих прилика у 1465., кад су Турци мислили на неко умирење с Угарском, намерајући да у тај мах сврше освојење Трапезунта у Малој Азији. С тога они изведу многу војску у Смедерево, и маџарскоме команданту Београда пошљу људе да Угарској од стране султана мир предложе. Међу тима турским посланицима налазио се, каже Енгел, и Вук Гргуровић. Краљ угарски нареди да се мир одбије и посланици врате, али Вука Гргуровића задржи, и да му Сланкамен у Срему, који је некад Ђурђу Бранковићу припадао. Ово је од стране краља Матије била прва репарација онога што је 1458. на сабору у Сегедину против Бранковића учињено. Ово је био први чин измирења. Вук је Гргуровић морао бити личност, која је ово изазивала, која је дала слутити на она јунаштва која су му позније име прославила. Тешке несреће и онако су већ далеко назад бациле и увреде и освете. Босански престолонаследник од 1458., по том злосрећни последњи краљ, навукао је на се у Маџара сумњу издаје, и није се показао достојан да се њега ради Бранковићи вређају, нити да се с њима кида. А по том је већ био погинуо на начин онако несрећан и жалостан. Све је било прошло, и некадашњи непријатељи лако су могли један другоме пружити руку. Они који су ово краљу Матији саветовали знали су шта раде, а Вук Гргуровић је сјајно осведочио, шта може српски витез, кад му срце није раскинуто, као што је било оцу и деду његовом. Несреће су, између осталог, и политички положај упростиле и рашчистиле.

Али ни тада Вук није добио титуле деспотске. Друго је време и друге су околности изазвале код круне маџарске извесну југословенску политику, политику обнављања старих круна балканских. У овај мах Вук је постао само просто велики властелин Угарске. Као такав он је уз краља војевао у његовим ратовима са Чесима, који су се понајвише због вере водили. Из тих ратова и извела се ситуација, која је краља Матију навела на горе поменуту његову југословенску политику. Јер, докле се краљ Матија био по Чешкој, и пошто је на тај рат употреб-

љавао новце, који су поглавито за рат против Турака купљени, дотле је права краљевина његова Угарска, при недовољној одбрани, у ствари била Турцима напуштена, и незадовољство је у народу расло једно због тога, а друго и што су многа давања народу већ досадила, а прека је потреба државна нагонила, да се оно што је држави потребно узимље начином који је вређао и злу крв остављао. Вођа бунтовнички постане примас и архиепископ острогонски Јован Витез, најглавнији пријатељ краљев и куће његове, човек у то време врло знатан. Незадовољници узму мах, и изберу за краља сина пољског краља Казимира, којега и позову особитим посланством. Пољска војска пође на Угарску, да помогне извршити одлуку незадовољника. [1]) Али је краљ Матија био човек, који се није дао изиграти ни победити частољубивим и променљивим прохтевима велике властеле угарске. Истина је, да је и њега истим путем и иста властела довела на престо Угарске, па је мислила, да га може и сметнути, пошто јој је био сувише јак и сувише самосталап. Али се видело, да ово друго није било ни лако ни могућно баш ни онда кад се чинило да је као у руци. Краљ Матија је држао редовну плаћену војску; надмашао је све смелошћу и памећу; знао је вешто служити се једнима против других; умео је увек држати уза се мању властелу. Овим начином и хитрошћу он и сад спречи планове својих противника. Да би умирио Николу Илочкога (Ујлакија), једнога од најглавнијих противника, и да би га одвојио од остале дружине, он га постави за краља босанскога. То му је одавно био обећао, али до тад није био извршио. Вука Гргуровића, којега је 1465. као што горе напоменусмо, узео к себи,

[1]) Има у Летопису овоме за 1848. св. I. стр. 102. народна песма „Змај деспот Вук и бане од Леђана“. У Летопису за годину 1879. књига 120., стр. 159. ја сам показао да Леђан значи Пољаке. У поменутој песми од Леђана бане прети Змај деспоту Вуку, да ће га раскопати, али се та претња од Вука леђанском бану извршује, јер по претњи Вук иде у леђанску земљу и напада да би се одбранио. Не можемо ништа тврдити, али ко зна да ли у овоме није какав избледео траг баш овоме истом војевању.

постави за деспота Србије. То је било у јесен 1471. године. Тим је задобио себи не само ове знатне војничке поглавице, него и већи југословенски део своје краљевине. Војници, који су ишли до сад за Вуком Гргуровићем, затекли су се сад за деспотом Србије. То је на њих морало известан утисак чинити. Он пак, осим што је множио љубав и одушевљење у четама, на које је хтео сигурност своју наслонити, у исти мах је и слабио снагу својих противника и у овим југословенским четама налазио је на нову снагу, коју су они старали се да му одузму. Масу оне војске, на коју је на пољу Ракошу код Пеште пољска војска ударила, чинили су краљеви солдати и Срби под Вуком Гргуровићем, но им деспотом. Та сила управо одржи краља Матију. Али његова политика имала је два лица. Њено унутрашње лице ми смо мало час показали; њено спољашње лице, њено значење у југословенству ради смо тек сад да покажемо.

Догађаји у 1469. обратише на ново већу пажњу на Турску. После освојења Босне Турци су непрестано нападали на Славонију. Али у лето 1469. велика турска, понајвише коњаничка, војска пређе у Славонију, и мало се задржавши у њој, јербо се свет, навикнут на те изненадне нападаје, ипак од њих бранио, гурне западно у немачке покрајине, у којима се такоме чему нико није надао. Пут, којим су ове дивљачке чете пролазиле, свуд је био обележен харањем, убијањем и пустошењем поља. винограда и остале привреде, паљевинама, које су се из далека могле видети. То се догодило по областима Крањској, Корушкој и Штирији, где су до Циља долазили. На 20—30000 робља одвели су Турци тада из тих крајева без икакве борбе и без икаква отпора. Њихов изненадни напад све је изненадио и упрепастио. Немачки цар сазове у пролеће 1471. сабор у Регенсбург, на који је, осим своје властеле, позвао још и папу, краља Угарске, Млетке. Ваљало се спремати на озбиљан отпор. Краљ угарски Матија мислио је на ове ствари још 1465. и 1466., кад су на саборима наређене неке мере, којима се на југу нека врста војничке границе, с

јачом војном обавезом него у осталим деловима краљевине установљавала. После ових догађаја од 1469., који су се, за тим, стали из године у годину понављати, створена је и нарочита пореза за трошкове обране од Турака. Али осим ових корака материјалне природе краљ Матија је предузео васпостављење титуле деспота Србије с рачуном на велики морални утисак, који му је у овим пословима на југу краљевине могао бити од помоћи. Овај морални утисак стајао је у складу са његовим плановима, да пограничне крајеве насели српским елементом, који је на борбу с Турцима већ свикао и који је против Турака већма огорчен био. Свима овим плановима могло је згодно да послужи васпостављење деспота Србије. Народ је српски имао још у скорашњем памћењу своју државу, и ова су средства имала великог уплива на њ. Њима се хтело казати. да краљ Матија намерава освојити и васпоставити српску и босанску стару државу. Пошто је први носилац ове новоустановљене титуле деспота Србије био особити јунак и ратник, то се политички рачун краља Матије међу Србима остварио како само може бити.

Међу тим ратовање с Чесима трајаше непрестано, и не долажаше до рата с Турцима. Турци опет настављаху своје упаде у Угарску и Немачку. Године 1475. почну се озбиљне приправе за рат с Турцима. У октобру те године држан је сабор у Будиму, а на скоро по том кренула се војска, и то на нову турску тврђаву Шабац, из које су се чинили упади у Срем и Славонију. Положаји Угарске и Турске један према другоме налазили су се у тај мах овако.

У рукама Угарске налазио се Београд с околином и налазио се знаменити босански град Јајце. Београд је био препрека, да се природним путем удара правцем Будима, главнога места Угарске. И као год што је деспот Ђурађ Бранковић, пошто је Београд уступљен Маџарима, морао зидати Смедерево, да има излазну тачку из унутрашњости Србије за преко Дунава, тако су из истог узрока Турци задржали Смедерево као главно место

Србије и нових својих освојења на северу. Наспрам Београда они су имали Смедерево, којим су се старали да Београд с истока обилазе. На другу страну пошто с узећем Босне Турци не могоше узети Јајце, а пошто је тај град бранио целу северо-западну Босну, путови из Босне за у западну Славонију нису били како ваља очишћени и одбрањени. Кад су Турци почели да све систематичније удешавају своје нападе на Угарску, особито на њене западне стране, и да положај Београда, који им је већ дотле много муке задао био, даљим предузећима поткопавати почну, они сазидају Шабац, који је био опасан и за леђа Београду (као што се у последњем нападу 1521. године и показало), и који је у овај мах у толико био претежнији од Смедерева, што је отварао прелазак на ону страну Дунава, на којој је Будим, те је тиме ова тачка у неколико и на пут ка главној вароши краљевине наперена била.

Угарски писци бележе, да је Шабац сазидан 1470. дакле одмах у вези с оним систематичким нападима, које су Турци са својом брзом коњицом почели пуштати на Славонију и западне стране, простирући њима изненађење, страх и ужас. Ти су напади имали за задатак, да покажу Угарској да се нападање може водити и мимо градова, и да јој по томе Београд и Јајце много не вреде. Колико се држало на нову војничку позицију Шабац, може се видети по томе како је она сазидана. Послата је турска војска од 20.000 људи, која је имала задатак да заштићава грађење Шапца. Грађење је ишло тако брзо, да је већ све готово било онда кад је краљ Матија сазнао, тако да му није остало времена да зидање спречава, пошто је и иначе чешким ратом у северним се странама бавио. Војска је, истина, послана да грађење спречава или спречи, али због велике Саве и јаке турске силе на десној страни, није се могло ништа озбиљно ни покушати. После су Турци у Шапцу држали јаке посаде, у којима је бивало по 5000 људи, и много су полагали на тај положај. Савремени писци хвале јако ту нову тврђаву. Кажу да је особитим начином била са-

грађена од палисада и земље, да је у њој било кула, ровова и бедема, оружја и бранилаца како се само могло замислити. Види се, да су грађење и утврђивање Шапца руководили фортификатори, који су водили рачуна од артиљерије. Може бити да се из тога новог начина фортификације да објаснити оно име **Ꙁаслонъ градь на рѣцѣ Сави, иже ꙁоветь се Шавацъ**, које налазимо у нашим летописима. Тај град би само од заслона или заклона од артиљеријске и пушчане ватре састављен био. Летописац је, дакле, речју заслон више хтео можда да обележи тај нови начин грађења него ли име граду. Али овоме схватању противи се повеља босанска од 1458. године (Rad I.) у којој се већ Заслон помиње као неко место.

И од стране угарске кад се повео рат с Турском први је ударац био намењен узећу Шапца. У Угарској се, дакле, или знало или осећало да је ту опасност, као што су и с турске стране намишљали одатле нанети главни ударац. У зиму 1475. краљ Матија сиђе са 10.000 војске у Срем. Наши летописи су забележили овај војнички посао речима: **И тожде лѣто (6984—1476) прими краль Матиꙗшь и Воукь деспоть Ꙁаслонь градь на рѣцѣ Сави иже ꙁоветь се Шабаць фервара .к., и посла воискоу и попали Сребрьницоу оу Боснѣ и прегна оу Сремь (и плѣникь прегна оу Бельградь)**. Летописи наши мећу, дакле, у овом делу краља Матију и деспота Вука упоредо. Краљ Матија и деспот Вук узели су Шабац једним војничким лукавством. Пошто је више пута кушао срећу да га узме, краљ један пут сакрије један део војске на згодном месту, па се, после једног одбијеног јуриша, врати. Турска посада, мислећи да у тај мах више нападања нема, одступи и преда се одмору. Али чим се смркне, оне сакривене чете изађу и без икаква отпора пређу зидове. Чим они почну борбу у унутрашњости града, и краљ с поља обнови јуриш. Посада сва нешто буде на спавању исечена, нешто у ропство одведена.[1])

Освојењем Шапца на ново је састављена била линија Београд-Јајце, коју су Турци на том месту поку-

[1]) Zinkeisen, Gesch. des osm. Reiches in Europa. II, 371.

шавали да прекину, и власт угарска као да се ширила јужно до ужичких планина и над већим делом старе Мачве. С добром посадом могло се с те позиције, докле је год Београд у рукама, много учинити. На све стране је то освојење онда сматрано као велика победа, јер је важност тога освојења добро схватана. Римски папа и млетачка република послаше нарочите посланике да краљу овај успех честитају, и послаше му у помоћ за даље ратовање 93.000 дуката. Наши летописи су нам сачували, да је у овом освојењу поред краља главни војвода био деспот Вук. На граници се његове деспотовине и налазио овај град. Још нам наши летописи казују, како су војске одмах после освојења Шапца крстариле и робље одводиле чак из предела око Сребрнице. Ово крстарење значи ширење политичке области града Шапца, јер после овога времена Шабац остаје у угарској власти дуго после тога.

Свршивши са Шапцем, на реду је било прећи на другу страну Београда, те и тамо узети Смедерево, којим су Турци моравску долину држали, и које им је било капија за упадање у источну Угарску и у Потисје. Краљ Матија се одатле вратио у своју престоницу, да се брине о својој женидби, а војска остане са свим на деспоту Вуку. По белешци нашега летописца: **И расипа Воукь деспоть Ковинь оу Банатоу полма Смедеревоу** изгледа да је Ковин био у турским рукама. Деспот је, дакле, почео напад обезбеђујући позиције са угарске стране. Краљ је нарочите приправе чинио за опсаду и нападање Смедерева. У околини Регенсбурга у Немачкој наручио је нарочиту флотилу од 24 лађе, која се имала натоварити различним опсадним справама, што је све за опсаду Смедерева приготовљавано. Те су лађе биле узрок, те се рат није тога лета 1476. живо наставио, јер се на њих чекало, а то је Турчину времена давало. Међу тим деспот Вук је чинио што је могао. На сву прилику по примеру турских утврђења у Шапцу, он стане около Смедерева подизати утврђења од палисада, земље и плетена прућа. Три је така утврђења подигао на годоминском пољу, од

којих једно најближе Смедереву доби име **Витешке Трпезе.**[1]) Тако се борба око Смедерева и по околини водила преко лета 1476. Наручена флотила и опсадне справе из Немачке не приспеше. При крају те године краљ Матија се забавио свадбом својом са Беатричом. А Турци, који су тога лета одржали победе над Стефаном војводом молдавским, ударе из ненада са 40.000 људи на угарску опсадну линију око Смедерева по јакој зими која је све воде следила била, запале палисаде и дрвенарију око нових утврђења деспота Вука, посаду натерају на предају, а утврђења са земљом сравне. Тако се Смедерево одржи, и не могне пасти у руке деспоту Вуку. У годинама које су по том следовале, у 1477., 1478. краљ Матија је отворио рат с Аустријом, Турци су војевали по Румунији; ратовање око српских граница свело се на мале размере, а Турци су наставили своје изненадне упаде и своје паљевине и робљења по пределима Угарске и Немачке, докле су год допрети могли. У годинама 1479 и 1480. Турци су војевали с Млечићима по Арбанији.

На то им се опет с угарске стране, колико се год могло, одговарало. У Гласнику XXXII. (стр. 206) В. Макушев је наштампао једно писмо од 3. јан. 1480. писано краљу Матији из Јајца од «Вука деспота краљевине Расије», Владислава Хедерварија, бана Хрватске и Славоније и Петра Доција, бана од Јајца, у коме саме војводе које су га водиле, најлепше цртају ово ратовање. «Нека изволи знати Ваша Светлост, пишу они краљу Матији у том писму, кад је Ваша Светлост решила била употребити нас на службу Ваше Светлости, тада ми пођосмо од Јајца трећи дан, и дођосмо у Врх-Босну (Сарајево) четврти дан, тако, да нити је краљевство, нити је паша, нити су Турци за нас чули, док не стигоше рањени Турци к паши; а сам паша, видећи близу вароши војску, одмах је са нешто мало људи

[1]) Бонфиније, писац савременик који је живео на двору краља Матије. Цитат Ил. Руварца у Гласнику XLVII. 214. Ту је и значење белешке наших летописаца о Витешкој Трпези лепо расветљено.

побегао у брда и у велике планине,..... а ми остадосмо тамо пред вароши кроз три дана. Трећи дан одступисмо, а варош сву дадосмо спалити, а благо пашино и што је у вароши било све узесмо, варош сву и околину попалити дадосмо. Шести дан у по дне отидосмо, и тада је паша са многим Турцима к нама дошао, а ми одмах на њега ударисмо и у бегство га окренусмо, па тамо се утаборисмо. У суботу смо се из табора кренули, и ту је паша, скупивши све Турке из Босне и од Дрине и из других предела, како са коњаницима тако и са пешацима и са својим сином, послао ону ноћ пешаке у једно тесно место, те су дрвима и камењем нама пут покварили, и један мост, који бејаше на великом блату, покварише. И кад ми дођосмо међу оно тесно место и међу онај разорени мост, тада Турци ударише са обадве стране на нас, тако, да смо цео тај дан бој имали, и да су од обадве стране многи изгинули, у толико, да нити ми, нити коњи наши даљи бој издржати не могосмо. Ми се утаборисмо у једном месту, а Турци у другом тако близу нас, да смо једни другима говор чули. Ту ноћ преноћисмо, и ту неки од војске Ваше Светлости побегоше, а ми посласмо Петра Долци да врати к нама ту војску. И ту те ноћи Турци на нас ударише, те Петра Долци од нас раздвојише, тако да не могаше вратити се к нама. А у недељу кад из табора изиђосмо, одмах је син пашин са многим Турцима к нама дошао, и ми тамо с њиме тукосмо се и многе Турке побисмо и заробисмо, па како видесмо пашу пред собом са скупљеном војском где очекује битку, ми свима Турцима, које имадосмо заробљене, главе одсећи заповедисмо, и ту близу Травника са пашом битку започесмо, те многе Турке са пашом у бегство окренусмо тако да смо ми мегдан задобили.»

Два три месеца раније него што је било ово прегоњење у Босни, код Смедерева се била скупила турска војска од 43.000 људи, која је, упутивши се низ Дунав на Ердељ, сукобила се 3. октобра 1479. код Сас-Вароши (Кењер-Мезе) с угарском војском, у којој су учествовале

и српске војводе из Баната кнез-Павао и Дмитар Јакшић. У тој битци Турци су страховито били потучени.

Године 1480. забављао се султан Мехмед освајањем јужне Италије и Отранта. Годину дана касније, 3. маја 1481., пошавши на војну у Азију, султан Мехмед из ненада умре. Његови синови, Бајазит и Џем, од којих је први на султански престо сео, почну међусобни рат. Пошто је Бајазит Џема савладао, Турци почну на ново насртати на јужне угарске границе. По налогу краља Матије Вук деспот са командантом темишварским кнез-Павлом и Дмитром Јакшићем ударе кроз Србију у октобру 1481. Том приликом — по белешци угарских историка — преведено је у Србију 50000 Срба колониста, и из њих је образовано више војничких чета угарских. У нашим летописима тај поход је забележен речима: **Къ то жде лѣто** (6989—1481.) **поплѣни Воукъ деспотъ Бранічево и расипа Кроушевацъ.** Сигурно услед овога похода нашли су Турци да им линија између Смедерева и Голупца није довољно брањена са та два града, јер под 1483. има у нашим летописима белешка: **Къ лѣто 6991. ходи Мехмедъ паша на Доунавъ и съзида .в. града: Храмъ и Коулинъ.** С овим се свршило ратовање, јер осим ситнијих сукоба није се после у 1482. години ништа догодило, а у 1483. закључен је између Угарске и Турске мир на пет година, који је, после, на три године продужен.[1]) Још раније 14. априла 1482. краљ Матија поклони деспоту Вуку за његове заслуге градове Комогојно и Градишу и места нека у Хрватској. Међу тим деспот Вук умре 16. априла 1485. године, као што су наши летописи забележили. Тиме се упразни онај деспотски положај који је краљ Матија њему дао.

[1]) Не зна се како су остале границе иза тога мира. Цинкајзен II., 502. говори како су после смрти краља Матије султанови саветници истоме саветовали, да не чека рок примирја, већ да гледа одмах да се докопа граничних градова угарских: Крушевца (Алаџа-Хисара), Београда и Зворника. Држим да је погрешка да је Крушевац остао био у угарским рукама после 1481., јер како би се Угри у Крушевцу, како ли би Турци у Смедереву држали? Зворник је лако могао бити у угарским рукама, пошто је од 1476. Шабац једнако био у њиховим рукама.

Како је тај положај опет попуњен и шта је по том било, различито се да извести из наших извора. Ако бисмо се држали летописа, онда би изашло: да су се синови Стефана слепога Бранковића још пре смрти деспота Вука доселили негде у Ердељ, и да су одатле дошли у Срем после смрти Вукове, и да је тада краљ Матија поставио за деспота Јована, млађега брата, а Ђорђе да се покалуђерио. Даље да су годину дана позније пренесене мошти Стефана оца њихова. Текстови гласе: **То лѣто** (6993—1485.) **од Херделѧ доидоше сынови слѣпаго Стефана Деспоповикѧ оу Срѣмь: Георгь и Иоань деспоть. И постави краль Иоана господьствовати вь Срѣмоу. — То лѣто** (6994—1486.) **постриже се Ђоурађ, и наречень бысть Максимь. И то лѣто прѣнесоше мошти Стефана отца Максимова и Іоанова вь Коупиньникь.** Међу тим са писмима и оним што се по другим изворима може докучити да се догађало, не слажу се ове белешке ни мало. Пре или уз Јована Ђорђе је управљао као деспот на десет година, па се тек по том покалуђерио, и по том је Јован почео сам деспотовати. Нити се какво становање Ђорђа и Јована у Ердељу може у овај мах потврдити. Напротив може се знати, да су они још у јесен 1485. находили се у Немачкој и Италији, а у пролеће 1486. да су већ били у Угарској, у Будиму и Срему. Летописац је очевидно неке позније догађаје бркао у годинама. С тога ћемо причу наставити по ономе што је поузданије, а то су писма и животопис Ђорђа (владике Максима).

По ономе што се из страних извора зна о удаји кћери Стефанове Марије (што смо горе на свом месту помињали) смрт деспота Вука 16. априла 1485. затекла је и Стефанову жену Анђелину и децу његову у Фурланској под заштитом цара Фридриха III. Питање би било: за што се они нису дотле старали да оставе онај туђи крај и да се ближе к својима доселе? За што се и Стефан сам није вратио на које од отачаских имања у Срему, одмах пошто се Вук Гргуревић измирио са краљем Матијом, или барем пошто је Вуку краљ Матија деспотски наслов краљевине Србије дао? Је ли Стефан

видео у томе увреду за себе, држећи да је то све требало да се учини с њим, да је то све њему, као најстаријем живом члану куће Бранковића, припадало? Не треба заборавити, да је на овака питања, ма колико да она данас гдекоме могу изгледати сићана, властела онога времена у целој Европи врло осетљива била. По томе је врло могућно, да се кућа Стефана слепога Бранковића задржала у емиграцији у Фурланској све до смрти деспота Вука за то што се држало у њој, да је деспот Вук добио нешто што је по породичном праву Стефану припадало. А чим је Вук без мушких наследника очи склопио, ми видимо да се миче и јавља фамилија његовог стрица Стефана. Може бити да није случајно, што и посредовање цара Фридриха за удају Марије кћери Анђелинине пада у исту годину у коју и смрт Вука деспота. У лето 1485. уговорена је удаја Маријина. Уговор удадбени потписан је 17. октобра 1485., и на њему се потписује деспот Ђорђе. Те године краљ Матија и цар Фридрих били су у рату. С тога се мора узети као накит оно што у животу архиепископа Максима пише: **Ѹгръски краль о нюмь и ѿ братѣ юго Іѡанне слышавь, посилаеть къ кесарꙋ послати ихь къ нюмꙋ.** Истинитије ће бити, да је деспотство у Срему од 16. априла 1485. (дана смрти деспота Вука) па до 17. октобра исте године (дана свадбе Марије кћери Анђелинине) стајало празно, и да се тек после свршеног овога посла, после удадбе Маријине, почело мислити на деспотство у Срему, које је, по реду наследства, припадало синовима Стефановим. О томе се морало радити преко зиме 1485.—1486., и свршетак држим да је оно заложно писмо краља Матије, којим се Ђорђу и Јовану даје деспотство и град Беркасово у залогу за 12000 дуката. Писмо је штампао Праи.*) Почетак му гласи: Nos Mathias Dei gratia rex Hungariae, Bohemiae etc. memorie commendamus tenore praesentium: quod nos debitum, ut decet, respectum habentes ad integerrimam fidem et fidelitatem fidelium nostrorum illustris Georgii Despoti Rasciae ac

*) Annales regum Hungariae. IV. Vindobonae 1767, p. 185

magnifici Joannis fratris ejusdem, filiorum scilicet illustris quondam Stephani similiter despoti Rasciae, quam iidem nobis et sacrae regni nostri Hungariae coronae jurejurando promiserunt et propter quod etiam ipsum Georgium despotum paterno principatus honore esse volumus adornatum, sperantes eum et consequenter fratrem suum fore paternae virtutis et ceterorum majorum suorum imitatores nobis et regno nostro ac universae Christianitati eam fidem quam promiserunt servituros. Пошто су речи: etiam ipsum Georgium despotum paterno principatu, honore esse volumus adornatum узете у садашњем времену, то је се тек тада, а то је по Ускрсу 1486., догодило постављење Ђорђа на место Вука деспота, и тада су он и брат његов краљу Матији заклетву верности положили. Из даљега текста истога заложног писма види се, да је постављење деспотско са правом уживања, која су с тим достојанством везивана, засебним писмом извршено. Јер у писму стоји: Inter alias igitur donationes et remunerationes, quibus eosdem praevenimus, nobisque et regno obligavimus, castrum nostrum Berekző vocatum in comitatu de Valko habitum, quod alias fidelis noster illustris quondam Wok consimiliter Despotus ex nostra donatione et inscriptione tenuit et possedit, sed per mortem et defectum seminis ejusdem rursum ad Majestatem Nostram extitit devolutum и т. д. А то значи, да је краљ цео дар што је дао Вуку, после смрти његове по феудном праву узео натраг у своје руке, и да је сад Бранковића Ђорђа, којега је поставио за деспота, и Јована брата његова обдарио разним наградама и правима, те да их је истима за краљевство своје обвезао. Могућно је, да су ту разна феудна имања Вука деспота, па их је краљ Матија тим путем синовима Стефановим дао. Али Беркасово, ма да је исто, по признању самога писма, припадало деспоту Вуку, па је, после смрти Вукове, пошто је он без мушкога наследника преминуо, по феудном праву краљу припало, краљ Матија није дао синовима Стефановим ка поклон, него га је са целом

облашћу и свима правима његовим заложио истима за 12000 дуката које је од њих узајмио. Из заложнога писма види се дакле, да је било друго писмо, без сумње истога дана или времена, којим су Бранковићи уведени у своја властеоска права и којим је Ђорђе за деспота постављен. Види се даље, да су права дата Вуку деспоту, па краљу по феудном праву враћена, Ђорђе и Јован добили сада новом милошћу краљевом, управо за оних 12000 дуката, који су као зајам на залогу Беркасово дати. На тај начин је у пролеће 1486. обновљено деспотство у Срему у лицу Ђорђа деспота.

Из године 1490. имамо писмо од 1. новембра, којим су Georgius regni Rasciae despotus и Јован брат његов признали државни уговор пожунски између цара Фридриха и краља Владислава о праву наследства на престолу угарском. [1]) Обичај је био да велика властела таке уговоре засебним писмом признају, па су и они по томе поступали. Годину дана касније, 1491. помиње се опет Georgius regni Rasciae despotus поводом распре, која је била између њега и Лаврентија Илочкога, војводе сремскога. Петар архиепископ калочки имао је задатак да ту распру умири, и он се и код једне и код друге стране о томе заузимао, опомињући их да ревност и снагу обрате против општег непријатеља — Турчина, [2]) који је тада, пошто је примирје истекло, већ тумарао око угарских граница. Писмо 3. новембра 1495. које се може читати у Миклошића Monumenta Serbica на стр. 539. показује, да се Ђорђе ни тада још није био закалуђерио, и да се још називао деспотом, ма да изгледа да је посао деспотски већ делио са братом својим Јованом. На крају тога писма чита се: **Писа се сіа книга въ градѣ Кѹпиньномь. потроуждена же и сьставлєна Гєѡргіємь деспотомь, подьписано Іѡаномь деспотом, благоволєніємь деспотицє Ангєлинє.** У писму се спомиње јеромонах кир Никон, игуман Манастира св. Павла, који је дошао Бранковићима у Купиново, да их опомене на добра која је деспот Ђурађ, дед њихов, чи-

[1]) Др. Фр. Рачки у Književniku II, 482, где је цитат.
[2]) Pray, Annales IV, 228—230

нио манастиру св. Павла. Знатно је што се у том писму, за које се изреком каже, да га је писао сам Ђорђе деспот, говори за игумана Никона, да је човек «не прост него доброродан» и да је био у двору родитеља њихова деспота Стефана. Исто тако је састављено и писмо од 1496. којим су дали прилог манастиру Хиландару (Гласник XXV, 274). У писму пак од 23. јула 1499, (Monumenta Serbica, 542.) спомиње се већ сама деспотица Анђелина и син јој «милостију божијеју деспот Јоан.» Ђорђе се дакле закалуђерио, и оставио светске послове између 1496 и 1499 године. Закалуђерио га је софијски митрополит Калевит у граду Купинику.

Још би се могло говорити и о женидби Ђорђевој. Његов животописац (Гласник XI. 127.) говори о Ђорђу и о брату му Јовану, како су се борили с Турцима, и како је крал Ђорђу давао за жену сродницу своју. „Приходеть кь кралю, любъзно прнети быше кралюмь, въздаеть ныь ѡтьчьство ихь Сремь, и тако убо доблюстъвнѣ храбровакше на Агарене, похвалиюемы бѣху кралюмь, даваеть же краль сродницу свою сему блаженому Максиму нменемь Събелу, ꙗко бытн юму къ жену; блаженны же рече: аште хоштешн юресь оставити, да възмемь, она же не въсхоте.“ Не зна се тачно како је било са том женидбом, и је ли се она извршила. Животописац даље наставља: „Онь же уиста ѡть нюе себѣ съблюдь, и утаивь се всѣхь остризаеть чьстныю свою власы, приходить въ иже ѡть нюго създанны монастырь, написавь себѣ въ вышнiи Иеросалнмь; Събѣла же, раскаавши се, ѡтходить къ иже оть ныхь инокиниюмь, и таа остризаеть власы. Иоаннь же, брать его и мати и вьси властелы многь плачь и жалость сътвориша. Онь же слышавь Христа въ иеуангелiи глаголюшта, таина оставль и нетлѣнныа въспрiеть. Не оставль мужьскы поль, конечну жалость оставивь роду сръбскому.“ Кад се одбије што треба на легендарно улепшавање, онда би изашло, да је брак овај свршен, да је остао неплодан и да је раскинут због некакве религиозне размирице, које ради је Ђорђе постао јеромонах Максим, а Изабела отишла у калуђерице своје вере. Тако је, мислим, и Иларијон Руварац схватао ствар у «Матици» 1870, где пише: «Старијег сина Анђелининог

Ђорђа (потоњег Максима владику) оженила је Беатрича, жена краља Матије угарског, својом сестричином Јелисаветом (Изабелом) . . . . . . Деспот Ђорђе могао се реченом Изабелом оженити између године 1486, које је год. он с матером Анђелином и братом својим Јованом из Фурланског Београда у Угарску или од цара Фридриха III. у двор краља Матије дошао, и године 1490, које је краљ Матија преминуо.» У «Белешкама на родопис Бранковићеве породице», које су штампане уз др. Стевана Павловића превод књиге «Срби у Угарској» и за које је забележено: да су суделовањем г. И. Руварца постале, стоји да се иста Изабела год. 1489. за другога удала, и по томе да доиста није дошло до ове женидбе. Остаје, дакле, да се то питање још рашчисти, ако би се у ком још неупотребљеном извору одређенијих података нашло. И оно место живота које гласи: **Не оставль мужьскы поль. коньчноу жалость остави родв срьбскомоу** — даје повода к размишљању. Као да је писац тим хтео казати, да се Ђорђе после неприлике са Изабелом, неком другом оженио, од које није имао порода; или, задржавајући прву Руварчеву претпоставку, да се Изабелом оженио, и после се, без порода, с њом раставио. Једва да би се онако могло рећи о човеку који је само био испросио девојку, а у браку никако живео није. Али се и у овом домишљању немамо чим помоћи да на чисто изађемо.

Још би ваљало расправити: шта је навело Ђорђа, да остави деспотство? Али о томе ми такође можемо само нагађати. Види се, да је њега више к себи повлачио миран посматрачки живот, посвећен вери и читању, а Јован да је више био човек за свет и за живот. Пошто легенда Ђорђев одлазак у калуђере доводи у везу са женом његовом, и пошто се о Јовановој жени зна, да је после смрти Јованове пошла за другога, да је трпела да њен муж протерује девера њеног, некадашњег деспота, и свекрву њену, о чему нам је опет легенда (Гласник XI.) спомен сачувала — ја сам долазио на мисао да ли се прича о љубама браће Јакшића, коју је сачувала народна традиција, не односи на љубе браће

Бранковића, који су, види се, таман по народној песми, све у заједници имали? Да ли некакав несклад међу љубом Ђорђевом и љубом Јовановом, која је последња Јакшићева сестра била, није био узрок, да Ђорђе оде у манастир, еда би деобу избегао? Али и та је претпоставка скоро без икаква стварног ослонца. Овде завршујући говор о деспоту Ђорђу Стефанову Бранковићу имамо да кажемо, да је он негде између 1496 и 1499 деспотство предао своме брату Јовану.

Јованово деспотство није дуго трајало. Он се већ 10. декембра 1502. преставио. Највише спомена о њему сачувало се у писмима Себастијана Ђустинијана млетачког посланика код угарскога краља. Себастијан Ђустинијан имао је шира упутства и интересовао се за многе ствари, а његови извештаји хватају време од 23. фебруара 1500. до 23. фебруара 1503. године[1]). Одмах у почетку његова бављења у Будиму наређено му је било, да се потајно и од сигурних људи извести о господину Јовану деспоту Србије, о поузданости његовој и његових људи и о положају земље његове. Тим начином Ђустинијан је сазнао, да Јован деспот тежи да постане деспот над Србијом, да у Србији живи народ веома дивљачан (ferocissimo) и ратоборан, свикао да се бори са Турцима јер је с њима на граници, да је деспот Јован човек коме има 38—40 година, врло угледан и храбар (bendisposto de la persona et valenthomo) и да може дићи око 2000 лаких коњаника, да је деспот Јован велики властелин над Србијом, која је потчињена круни угарској, и да ће о Ђурђеву дне доћи на сабор у Будим. То је писано 8 априла 1500 године. Да је Јован доиста осећао тежњу да постане деспот над Србијом, то се види и из писама његових светогорским манастирима, у којима се може читати: аште ли же благоволить господь Богь нашь иже вь Троици славими и преѵчиста богомати, и сьтворить сь нами милость свою сьтворити ме господина Срьблюмь.... Исти посланик Ђустинијап бележи под 29. јула 1501. како су

[1]) В. Макушев. Monumenta historica Slavorum meridionalium I. Varsaviæ 1874.

деспот од Србије и бан Београда ударили на Србију. Један део њихове војске опсео је Смедерево, а други је отишао да пустоши и роби Србију. Под 9. новембра исте године Ђустинијан је забележио, да је врховна команда над свом угарском војском у нашим крајевима била у рукама Јована деспота, и да је исти посланик per bona via сазнао, да је некакав знаменит Турчин долазио деспоту Јовану с понудама мира. Али ма да се одавно о миру говорило, до мира није дошло. У почетку 1502. године извештавао је деспот Јован краља, како је у декембру 1501. године ишао на Босну уз Колубару са коњаницима нешто својим а нешто калочкога архиепископа, и како је у свему срећно прошао, доведавши робља и попаливши многе вароши и села до близу Црне Горе. И 1. маја 1502. године спомиње се деспот Јован као старешина над 10.000 коњаника, који су били на Дунаву скупљени за нападање на Турке. Под 4. јуном на ново Турци кушају преко деспота Јована да до мира дођу, а 12. јуна забележено је да се о истом томе послу кушало успех постићи поклонима и поткупом. 29. јула исте године деспот Јован разбије Турке под Зворником. То је била последња његова победа. Наши летописи бележе да је деспот Јован умрьо 10. декембра 1502., а Ђустинијан је 5. јануара 1503. јавио за тај догађај својој влади, додавши да је деспот умр'о од грознице, и пошто није оставио наследника, да су добра његова припала круни, која их је одмах заузела.

Тако је свршио деспот Јован, и тако су свршили Бранковићи као јавни људи.

Оно што знамо о имовним одношајима њиховим може послужити за материјално објашњење онога уплива, који су они, као што је познато, вршили. Почетак деспотовања Стефанових синова обележен је зајмом од 12.000 дуката, који су они учинили краљу угарском, и за који су добили Беркасово и област његову. Тај зајам као да им никако ни враћен није. Писмом од 3. новембра 1495. уписаше они 500 дуката као свој годишњи дар манастиру светога Павла у Светој Гори. Другим писмом од 1496.

(Гласник XXV. 272.) уписаше они манастиру Хиландару хиљаду дуката. Као што се за манастиром св. Павла јавио манастир Хиландар, тако се за овим јавио манастир Есфигмен, којему се обећа неко давање 23. јула 1499. Можемо, дакле, узети, да су тада већ само Светогорци односили на 2000 дуката сваке године из касе деспота сремског. Без сумње је такових издатака било још, и то што се о њима зна уверава нас, да се Бранковићи у имовним односима ни мало нису снебивали.

Животопис архиепископа Максима бележи: да је он после смрти Јованове нуђен, да на ново заузме деспотство, али да није хтео. «Иноплеменик», који је после место њега на српско деспотство постављен био, протерао га је. Није нам намера, да о даљој судбини његовој говоримо.

* * *

Деспоҭовање Бранковића у Срему које смо на претходним листовима описивали има и других страна које могу интересовати историка, осим оних које су довде описане.

Положено је већ питање: какав је државоправни положај имало то деспотовање по угарском праву државном, и како је то деспотовање схваћено било у народу српском. Различита је ствар оно што је државна власт угарска дала, и оно што је народ осећао, или утисак који је поступком угарске државне власти у народноме мишљењу изазван. За то што непрестано има примера, да се нешто по праву признаје, а у ствари не постоји, и обратно, да у ствари постоји а по праву се не признаје.

Могло би се још запитати, какав је траг ово деспотовање оставило у народноме мишљењу, у опште у народној традиционалној историји.

О државоправном положају српских деспота у Срему било је питања у последње време поглавито поводом интереса који та ствар може имати у савременој политици. После војводине српске, која се установила иза Ма-

царске буне од 1848-49, и угарски су и хрватски писци сматрали да се том установом крње права угарске и хрватске краљевине, и с тога су гледишта (ако и прећутно) претресана и разматрана и права српских деспота XV. века.

Хрватски историк др. Фр. Рачки писао је такође о томе предмету у чланку »Одношај српских деспота и досељеника напрама круни и краљевини Угарској од 1426—1503«, који је штампан у Književniku II, 170—188. Чланак тај чист је од тенденције да права српских деспота увеличава. Он каже, како је уговор од год. 1426. »определио одношај српских деспота из Бранковићеве куће напрама круни и краљевини Угарској. Деспоти српски из ове породице постојани су достојанственици стегоноше (barones regni) и великопоседници или властела краљевине Угарске, са свима правима, повластицама и дужностима ових достојанственика. Деспот као baro regni учествовао је код знаменитијих расправа краљевине. Тако Georgius regni Rasciae despotus и Јован његов брат пришали су, као и остали великаши хрватски и угарски, посебном листином од 1. студенога 1490 државни уговор, утаначен године 1499. међу Владиславом II и пољским краљем Албертом. На знаменитом сабору од године 1505. где се закључило да се круна угарска, ако Владислав II. умре без мушкога одветка, не има поделити иностранцу, суделовао је и потписао се такође Joannes Berislo regni Rasciae despotus. Српски деспота [illegible] је са својим стегом и законом одређеним [illegible] као сваки великаш стегоноша [illegible] краљевини. У сабору од године [illegible] Владислава II [illegible] [illegible] краље- [illegible] деспота [illegible]

љавали и у војсци угарско-хрватској јуначки се борили како нам приповиједа беспристрана повјест онога времена. Деспоту као свакому угарскому и хрватскому великашу краљ бијаше врховни судија у размирицама с другима».

Али и ако је тако било по форми, друкчије је било у духу и у осећању и мњењу народном. По свему се види, да су сремски деспоти имали у Угарској положај бана хрватскога и војводе ердељскога. Али не треба заборавити, да је уз Бранковиће био стари глас и стара владалачка титула господарства над Србијом, и да је уз њих био народ навикнут на славу свога имена и на свој понос народни. Та владалачка титула господарства над Србијом непрестано је као с неком тугом срца к себи привлачила. И кућа деспотска, један пут обновљена, на ново је вршила онај положај и ону привлачну снагу средишта, коју је она и у Србији вршила. С тим је фактом, као с политичком чињеницом, рачунао краљ Матија, кад је 1471 у Вуку Гргуреву Бранковићу обновио српско деспотско достојанство. Др. Фр. Рачки, истина, каже, како «нема трага ни најмањега у онодобним споменицима и листинама, да би се после године 1426. икакова промена у Срему увела била, која би била променила одношај ове жупаније напрама круни и краљевини, и довела је у какву одвисност од деспота из Бранковићеве породице. Сремска жупанија наваћа се свеудиљ уз остале жупаније, устрој једнак јој је кано и прије, ужива једнака права, и т. д.» Нема сумње да је овако; али исто тако нема сумње, да има промена, које се бележе истом касније у књиге и у права, које се пре тога дуго напред сврше и у животу признају, па се тек у права уводе. И жупанија сремска налазила се на крају XV. века исто онако по форми као и у почетку тога века; али на крају XV. века она је насељењем својим, тежњама, вером и оданошћу тога насељења била са свим другојачија. Може бити, да Бранковићи нису имали никакву друкчију ни нарочиту власт, али сам положај њихов привлачио је к себи поменуто ново насељење. По старим својим навикама ово се ново насељење заједно са

још слободним крајичком старе постојбине (Београдом, Мачвом и Подрињем, који су после узећа Шапца ослобођени) вило око куће Бранковићеве.

Ово се види по народно-усменој литератури, на коју ћемо одмах за овим доћи; ово се види по оно мало врста, што су наши људи онда о тим временима написали. Колико су кратке летописне белешке, опет се кроз њих види шта је писац осећао. Летописац пише: **И то жде лѣто приими кралъ Матиашь и Воукь деспоть Ѕаслонь градь на рѣцѣ Сави, иже ѕоветь се Шабаць**, а мало по том: **И расппа Воукь деспоть Ковин оу Банатоу прамл Смедерекоу; — Поплѣни Воукь деспоть Браничеко и распиа Кроушевацъ.** И на послетку кад му смрт бележи, чини то оним истим начином којим се за старе владаоце бележило: **Престави се Влькь Грьгоуровикь деспоть вь Срѣмоу, владѣвь** (у неким преписима **царствовавь**) **.кѕ. лѣть. — И постави краль Іоана господьствовати вь Срѣмоу.** У Хиландару се налази неко јеванђеље на хартији, у коме је на крају запис са речима: **Сьписа се сіа книга вь дни благоуьстиваго и христолюбиваго господина деспота Воука, тогда владиуьствоующоу иэко осквештенномоу митрополитоу белградскомоу кир Филотею.** Писана је та књига 1481.[1]) То је са свим начин којим су се у таким записима помињали стари владаоци. И походе светогорских калуђера, које смо мало више помињали, значе то исто. У народу и у ондашњој његовој интелигенцији веровало се, да је то више деспот српски него великаш угарски. Народу, који је једнако очекивао час својега ослобођења, чинило се да је то његов владалац у ономе положају у коме се међу 1438—1443. налазио Ђурађ Бранковић. Још је било наде, да се могу потиснути Турци. Докле се год држао Београд, држало се да се може наћи начина да се ослободи Србија. А међу 1471. и 1481., где се у летопис имало да упише толико победа, кад се доиста и нешто земље отело од Турака, могло се имати и неких стварних разлога за те родољубиве наде. Ми данас видимо, да су се онда родољуби (ваљда по општем закону политичке психологије)

[1]) Гласник 56., стр. 104., где је потпунији текст записа од Н. Дучића, и Гласник XLIV., 239., где је правилнија година.

лаковерно надали ономе чему су сами ради били. Али је судбина била толико блага, да је то, што ми данас добро видимо, њиховом оку држала затворено, и они су се врло лако могли налазити у својим тадашњим мислима, тим пре, што се у њима више обмане налазило.

Међу тим пре него што пођемо даље, вредно је видети колико се српских земаља налазило под угарском влашћу после победа од 1476. и 1481.

У песми о деоби Јакшића, која припада овоме периоду, пева се, како Јакшић Дмитар и Јакшић Богдан деле очевину, па се онда говори:

Дмитар узе земљу Каравлашку,
Каравлашку и Карабогданску
И сав Банат до воде Дунава;
Богдан узе Сријем земљу равну,
Сријем земљу и равно Посавље
И Србију до Ужица града.

Овде су у крупним цртама обележене границе турске и хришћанске владавине око Дунава у време 1480. године. Са узећем Шапца Угри су повратили скоро све земље српске које су им још уговором од 1426. од деспота Стефана уступљене. Под »Србијом до Ужица« града ваља разумевати стару Мачву у њеним ширим границама,[1]) са околином Београда, под којом се може разумевати стари београдски округ, у који су се рачунале само колубарске и савске притоке с њиховом облашћу из садашњег београдског округа.

У овоме као и у ономе што је овда онда у ратовању од Турака отимано налазила се географска област, која је стајала под упливом а и под влашћу сремскога деспота. С незнатним променама то је стање трајало од 1476., кад је срећа послужила угарско оружје на десној страни Саве, па све до 1521., кад су и Београд први пут освојили Турци. У то време, особито за живота Змај-деспота Вука, све су прилике биле ту, да од овога краја српских земаља постане позорница, на којој ће се одиграти јуначка дела којима се завршује епопеја срп-

[1]) Види о томе мој посао у Гласнику XLVIII., 117. примедба под 2.

ских средњевековних јунака. У томе крају Београд је био најглавније место. Хришћанска застава на његовим бедемима значила је да још има наде на ослобођење српских земаља. Њен пад значио је да се та нада оставља за потоња времена. Осим тога Београд је био и црквено средиште свему томе крају. Др. Фр. Рачки у поменутоме своме чланку констатује да у ово време у Угарској и троједној краљевини није било ниједне бискупије грчко-источне цркве, ма да сам даље напомиње да је у Срему и пре XV. века било православних, само, разуме се, мање. Али као што су Бранковићи у Купинику још једнако били представници српске владалачке куће, тако је православна митрополија београдска, која је ту остала још иза византијског царства, морала, без сваке сумње, бити црквено средиште за цео овај крај српства под Угарском. Напред су наведени спомени, како се странцима онога времена исто тако као и нашима чинило, да није Србија пала, докле се год држао Београд. Горе наведени запис са јеванђеља у Светој Гори помиње уз деспота Вука новопосвећеног београдског митрополита кир-Филотеја. У Гласнику XLIV., стр. 244. помиње се неки тумачен апостол од 1513. године, у коме је записано да је писан у Сланкамену о трошку попа Ђурђа протопопа сланкаменског, а трудом Андрије Русина из града Санока при благочестивомъ митрополитѣ бѣлградскомь кўрь Максимѣ бывшаго деспота. Не зна се ни откуд с друге стране, да је владика Максим отправљао дужност митрополита београдског. Знатност митрополије београдске лепо потврђују и оне појединости које се могу видети у чланку И. Руварца «О светињама београдске цркве год. 1521.» штампаном у Гласнику XLIX. Митрополија је београдска у тај мах морала бити и над Сремом, а крајеви с десне стране Саве и онако су још од византијског царства морали припадати под митрополију београдску.

Сад ћемо прећи на народну традицију, те да видимо чим она може попунити или потврдити слику, која је довде по другим изворима нацртана. (Свршиће се.)

ГРАЂА ЗА МЕДИЦИНСКУ ТЕРМИНОЛОГИЈУ.

САБРАО ДР М. ЈОВАНОВИЋ-БАТУТ.

(Наставак.)

В.

Вагаш, а, m. (Ср.) — Туђа реч (Дан. осн.); мађ. vágás румунски agaš (Микл.). — Значи управо прорезан или проваљен пут (Вук), das Geleise; у пренесеном значењу дубина или зарез у дебелом месу, као што их је у гојазних жена или пуначке мале деце н. пр. над саповима, на бутинама, иза шаке, око врата и т. д.: »Има добре вагаше«, т. ј. дебела је, па јој се месо усекло (Карл.)

Вада, е, f. — Рок; корен vad говорити, као рок и рећи (Дан. осн.). — 1.) »Жена на ваду« т. ј. на том добу; »дете на ваду« т. ј. већ му је време да се роди (Вук). Погрешно се спомиње и вад, (gen. вада) мушкога рода (Дежм.). — 2.) Види: мора.

Ваздух, а, m. — Die Luft, aër. Не ће бити чисто народна. — Syn. зрак, уздух, аер, аир, ајер, арија, бед.

Вапа, е, f. — Види: апа.

Ватра, е, f. — 1.) Die erhöhte (Körper-) Temperatur, die Fieberhitze: »У ватри је«, er ist in der Fieberhitze; »суха ватра«, trockene Hitze, hohe Temperatur ohne Schweissabsonderung. — 2.) У пренесеном значењу: незнан, бунило (али немирно), das Irrereden, delirium: »У ватри је; никако се не разбира.« (Ср.). — Syn. огањ, ватруштина.

Ватруштина, е, f, augm. од ватра. — 1.) Види: ватра. — 2.) Ватрушчина (Бачк.), врућица, der Bauchtyphus, typhus abdominalis.

Вашац, шца, m. — Види: вашица.

Вашиљица, е, f. (Срб.) — Die Läusesucht, pediculosis, phtiriasis: »Од вашиљице је умрьо немачки цар Макс, шпански краљ Филип II., Херодес и Сула.« (К. Црног. зол.). — Нема потврде.

Вашица, е, f. — Гласи и ваштица, тамна постања. (Дан. осн.). — 1.) Као мала чибуљица, што изађе на нози одоздо (на табану) под кожом па сврби. Вашицу притискују угријаним лучем, а кажу да од тога прође или да барем престане свербити (Вук). — 2.) У многих је вашица исто што и буганца, само што излази на ногама, а буганца на рукама, die Frostbeule, pernio. — Syn. вашац, ваштица, вашца, рујбе, боханца, буганца, буганчица.

Ваштица, е, f. — Види: вашица.

Вашца, е, f (Лекар. из Б.). —?— »От вашце лек«... Сравни: вашица.

Веђа, е, f. (обичнији pl.). — Корен може бити vid, видети (Дан. о.). — 1.) Das Augenlid, palpebra. Syn. очни капак или поклопац, кање, брв. — 2.) Die Augenbraue, supercilium. »Враним веђе, не навранила их« (Бр. Ђ. Нуш.). Syn. обрва. — И Миклошић вели: Die Bedeutung ist schwankend: asl. vêko; r. vêko, vêžda, Augenlid; b. vêžda, Augenbraue, Augenwimper; nsl. vêka, Deckel, Fallthür, vêjice, Augenwimpern; č. viečce, Augenlid; p. povieka, Augenlid; klr. viji pl. Augenwimpern.

Велика болест, f. — Die Fallsucht, epilepsia. — Syn. гора, горица, горска болест, с горе болест, мрска болест, мрзна болест, пекама болест, падавица, трепелица, несрећа, невоља, наступ.

Велики кашаљ, m. (Ср.). — Der Keuchhusten, tussis convulsiva, pertussis: »Заредио по деци велики кашаљ«. — Syn. магарећи кашаљ, рипавац, хрипавац, рикавац, кукурикавац, бреха. — Сравни: врлесина, врлед.

Велико црево, n. (Цр. Г.). — Der Mastdarm, intestinum rectum. — Syn. лубура, гужње црево, стражње црево, чмар, гужњак, проход.

Веља бубина, f. (Цр. Г.). — Der Bandwurm, taenia solium. — Syn. ојађелица, крива, пантљикара, пантљичара, тракавица.

Веља шипка, f. (Цр. Г.). — Die Ellbogenröhre, ulna. Сравни: мала шипка.

Венерија, е, f. — 1.) Мал' не свака болест сполних органа (Ср., Бачк.). — 2.) Die Lustseuche, syphilis.

Ветрила, ила, n. pl. (К. Црног. зол.). — Das Zwerchfell, diaphragma. Нисам могао наћи потврде у народу.

Ветушина, е, f. (Шул.). — W. vetъ: asl. vetъhъ, vetus; vetъšina, das Veraltete (Микл.). — Die Altersschwäche, marasmus senilis.

Видар, а, m — 1) Der Arzt (überhaupt), medicus. — 2.) Само онај, који ране вида, дакле ранар, der Wundarzt, chirurgus.

Видарица, е, f. — Женско чељаде, које зна видати. — Сравни: видар. — Syn. биљарица, бенђелијка, траварица.

Видарство, а, n. (Лобм.). — Die Chirurgie, chirurgia. Није народна. — Syn. ранарств .

Видати, дам, v. imprf. — 1.) Лечити од болести (било ма које). — 2.) Лечити од рана или болетица т. ј. од болести, које су с поља.

Видити се, дим се, v. r. prf. — »Видила сам се« т. ј. добила сам цвет или време, die Regeln bekomen, menstruiren, menstruare

Видовица, е, f. (болест.) — Der Veitstanz, chorea. morbus S[ti] Viti. — Није ми поуздана.

Вија, е, f. (J. Панч. бот.). — Die Kolik, colica.

Вилица, е, f. — Корен као и у виле незнан; може бити vi од dvi два; Миклошић мисли да би могло бити од корена, од кога је вити, дакле vi од va, вити (Дан. осн.). — Die Kinnlade, der Kiefer, maxilla. — Syn. косири, косирице, чељусти.

Виталац, витаоца, m. (Дубр.). — Die Brusteingeweide, viscera thoracis.

Витиљ, иља, m. — Das Haarseil, die Haarschnur, setaceum (Цр. Г.); удевати витиљ, das Haarseil einführen;

*

плести витиљ, das Haarseil winden, eine Charpiewicke machen. Тамо се плету витиљи само од свилаца. — Види: фитиљ.

Витно ребро | n. — 1.) Die Rippe, costa. — 2.) Die **Вито ребро** | falsche Rippe, costa fluctuans s. spuria: »Утегосмо га пасовима са врх прса до витих ребара.« (В. Врч.).

Влас, и, (а) f. (m.) — Корен vars дизати, дизати се, горе бити, од var опкољавати, покривати (Дан. осн.). — Длака, ein einzelnes Haar, pilus. Власи pl. коса.

Влас (2), а, m. (Срб.). — 1.) Der Milzbrand, anthrax. Влас је управо нека особита врста те болести, и долази само на овце. — 2.) Нека друга сточна болест (Цр. Г.); каква је, нисам мога дознати. — Сравни власац 2.) и 3.)

Власац, сца, m. — Основа ће бити у влас (Дан. осн.). — 1.) Црви као длаке, што се у ранама заметну (Вук). То наравно нису управо црви, него кончићи, што тако изгледају. Сравни: власи 2. — 2.) Der Palissadenwurm, strongylus filaria: »Власац борави у душњаку оваца и причињава овчји кашаљ« (J. Панч. зол.). Сравни: влас (2.). — 3.) Ларва диптера oestrus ovis L. (М. Мед.).

Власи, власи, m. pl. — 1.) Види: влас (1.). — 2.) »Изливати власи«, н. пр. из старих отворених рана. Начупа се 3—4 струка чубра, мете се на рану, и подуже водом запљускива; после кад се чубар тај изнесе на светлост, види се да је сав уплетен у неке танке длачице — власи (Св. Мл. Бај.). — Види: власац 1.)

Вода, е, f. — У пренесеном значењу, der Harn, urina: »Стала му вода«, или: »везала му се вода« т. ј. не може да мокри (Цр. Г.); пустити воду, Harn lassen (Ср.). Syn. мокраћа, пишаћка, пишаћа. — 2.) Der Schweiss, sudor. — Сравни: мртва вода.

Водарити се, рим се, v. r. imprf. — Sich mit Wasser versehen oder versorgen: » . . . а тешко му је било дрварити се и водарити се« (М. Мед.).

Водена болест, f. — Die Wassersucht, hydrops. — Syn. дебела болест, дебелица, труплика, тропика, водењача.
Водене красте, f. pl. — Види: руса.
Водењак, њака, m. (А. Шв. и др.). – Die Schafhaut, die Wasserhaut, die innere Eihaut, amnion. — Syn. кошуљица, блона.
Водењача, e, f. (Херц.). — Види: водена болест.
Водогаз, a, m. (М. Мед.). — Femur и os humeri код јагањаца. — Сравни: гњат.
Франц, a, m. } (Ср.). — Die Lustseuche, syphilis. —
Франца, e, f. } Види: френга.
Францати, цам, v. imprf. (Ср.) — Mit Syphilis anstecken.
Францати се, цам се, v. r. imprf. (Ср.). — Sich mit Syphilis anstecken: »Већ се и францала«.
Францав, a, o. } adj. (Ср.). — Mit Syphilis angesteckt,
Францљив, a, o } syphiliticus. — Syn. френгав, френгав, поган.
Врат, a, m. — Корен vart вртити (Дан. осн.). — 1.) Der Hals, collum. — 2.) Љуљ, der Taumellolch, lolium temulentum.
Вратљив, a, o, adj. (Цр. Г.). — Вратљиво жито, вратљив хлеб т. ј. жито или хлеб, у коме је врата; Taumellolch enthaltend, lolium temulentum continens. — Syn. вратован.
Вратна кост, f. — Das Zungenbein, os hyoideum. — Није поуздано.
Врбанац, нца, m. (Лечн. в., Ј. Ђив. и др.). — Види: црвени ветар.
Вред, (вријед, врид,) a, m. — Корен vardh, сећи (Дан. о.); verdъ: asl. vrêdъ, laesio, vulnus, lepra, damnum; nsl. laesio, ulcus, Leibschaden; č. vřed, Geschwür (Микл.). — 1.) Непоменик (Вук.). — 2.) — Vulnus (Дан.). — 3.) Нека болест (Лечн. в.).
Вредован, вна, вно, adj. (Ср.). — Empfindlich, schmerzhaft, sensibilis, dolens: »Још ми је прст вредован, да не могу ништа прихватити«.
Френга, e, f. (Срб.). — Од турске речи френги илети т. ј. француска болест (Ђорђ. Поп. т. р.). — Die Lust-

seuche, syphilis, lues venerea. — Syn. **врењ, врењак, френ, фрењак, френга, вранц, вранца, франц, франца, болина, погана болест, господска болест, срамна болест, стидна болест, венерија, француэи, блудобоља, шкрљево.**

Врењ, а, m. (J. Мишк.). — Види: **вренга.**

Врењак, њака, m. — Види: вренга.

Врка, е, f. — Оток, што се испне, кад се човек удари, die Beule, smodinx. — Syn. **кврга, чврљуга.**

Врлед, а, m. (Дроб., Лечн. вес.). — Реч туђа; Die Grippe, influenza, catarrhus epidemicus: »Кад наступи у један мах кашљање у свему селу, и чељад има с кашљем и малу грозницу, веле у Дробњаку, да је наишао врлед или ропотина. — Види: **рорина.**

Врлесија, е, f. augm. од врлед. — Види: **врлед.**

Врлесина, е, f. биће augm. од врлед (Крив.). — Нека болест, у којој се кашље (Вук). Неки веле, да је то велики кашаљ, der Keuchhusten, tussis convulsiva (Дежм.), али ја бих рекао да није, јер и одрасла чељад болују од врлесине. — Сравни: **врлед.**

Врљав, а, о, adj. — Од основе од које је и у **врљо,** а која је постала наставком lja од корена var вртити (Дан. ос.). — 1.) Am Auge beschädigt, laesus oculo (Вук). — 2.) Кад се коме изврати или искриви очни капак, те му се види оно црвено изнутра, вели се, да је врљав (Ср.) plarräugig, ectropicus. — Syn. **врљоок, врлоокаст.**

Врљо, е, m — Мушко врљаво чељаде. — Сравни: **врљав.**

Врљоок, а, о, / **Врљоокаст,** а, о, } adj. — Види: **врљав.**

Врућица, е, / **Врућичина,** е, / **Врућуштина,** е, } f. — 1.) Свака жешћа болест с јаком ватром и бунцањем. — 2.) Der Bauchtyphus, typhus abdominalis. — Syn. **врући огањ, огањ, тешка огњица, пошалина, болештина, болешчина, терлема, трлема, легар.**

Вучац, чца, m. (Цр. Г., Бок.). — 1.) Улози, der Gelenksrheumatismus, rheumatismus articulorum: » . . . јер

га је био вучац спопао у све жглобове« (Ст. М. Љуб.) — 2.) Der Brand, gangraena. — Види: учац.

Г.

Гамозити, им, v. imprf. (А. Кузм.). — Играти под срцем (о живом бремену), sich bewegen (von der Leibesfrucht).

Гверок, a, m. (Микл.). — Der Schieler, strabo; тал. gueruo; старонемачки twer, quer.

Гвирати, рам, vrb. imprf. — Caecuntiendo quaerere, oculos difigere (Микл.).

Гвожђец, жца, m. (Кур.). — По пољском gvozdiec, der Weichselzopf, plica polonica. — Syn. колтун, ковтун.

Гиста, e, f. (Кур.). — Слина која излази из уста кад се човеку грсти да бљује. — Види: бљушт.

Глава, e, f. — Биће од gar, падати, стрму бити, горе на врху или на крају бити (Дан. осн.); golva: asl. nsl. b. s. glava; č. hlava; os. hlova; ns. glova; p. glowa; r golova, glava (Микл.). — Der Kopf caput.

Главобоља, e, f. — Der Kopfschmerz, cephalalgia.

Главобољан, љна, љно, adj. — 1.) Чељаде, које често болује од главе: »Ја сам главобољна« (Ср.). — 2.) Све, што се мисли да може произвести главобољу: »Јер је бунар вода главобољна« (Нар. пес.) т. ј. така, да наноси главобољу. — Сравни: грозничав.

Главобоље, a, n. -- Види: главобоља.

Гладно на поплату, n. (Цр. Г., Хрв. Кр.). — Она дубина на поплату (табану) наше стопале изнутра: »Не бије ме; дошло таман на гладно.« (Дроб.); »Кад ко купује пријесне опанке, те папипа прстом, да је гђе прорезан који опанак и због тога се одбије од те коже, говори му трговац: Ово ће ти доћи на гладно, то му не шкоди ништа.« (М. Мед.).

Гладно срце. n. — Гладан т. ј. празан или ташт желудац: на гладно срце, nüchtern, mit leerem Magen. — Syn. ште срце, штина.

Глеђ, a, m. — } на зуби, der Zahnschmelz, substantia
Глеђа, e, f. — } vitrea dentis. Неће бити из народа. — Syn. цаклен, цаклина, сават.

Глежањ, жња, m. (Вук, J. Пан.)
Глезно, a, n. (А. Кузм.)
} **Глежнь и глеѕьнь и глеѕнъ;** корен незнан, може бити garg удвојен од gar, састати се, скупити се (Дан. о); gleznъ: asl. gleznъ, glezьnь, gležnь, talus; nsl. glezenj, gležen, dležen; b. glezen; č. hlezen; p. glozna; klr. hlezna. Vergleiche r. pogleznutь sja, ausgleiten (Микл.) — Der Knöchel, malleolus. — Syn. чланак.

Глета, e, f. — Види: глеђ.

Гљота, e, f — Види: јабучица.

Гној,
Гњој
} a, m. — Корен мисли се да је gni од kni а то од kvan смрдити (Дан. осн.); gni: asl. gniti, faulen. gnilъ. Durch Steigerung гној (Миклош.). — Der Eiter, pus. — Syn. марза, марца.

Гнојаван, вна, вно, adj. (Ср.). — Eiterig. purulentus.

Гнојиница, e, f. (А. Кузм.). — Види: гнојница.

Гнојница, e, f. (Арх. ц. л.). — Die Eiteransammlung (im chirurgischen Sinne), abscessus.

Гњат (гнат), a, m. — Од основе, која се сама не налази у славенским језицима, а која је постала од корена ga ићи наставком nu, пред којим је отпало корену самогласно; по том је у славенским језицима u од наставка замењено гласом a пред новим наставком, а у српском је још умекшано н гласом j; испореди чешки hnat и пољски gnat (Дан. осн.); gnjatъ: nsl. gnjat, gnat, Schinke; kr. gnat; s. gnjat, Schienbein; č. hnat, Glied, Knöchlein Schenkel; p. gnat, Knochen ohne Fleisch (Микл.). — 1.) Дугачка кост, der Röhrenknochen (А. Кузм.). Није поуздано. — 2.) Der Unterschenkl, crus (J. Панч.), а стегно му је Oberschenkel, femur. — 3.) Der Schenkel (ohne nähere Bestimmung), extremitas inferior, а по томе: горњи гњат, der Oberschenkel, femur; доњи гњат der Unterschenkel. crus (А. Шв. о. ан.). — 4.) Код јагњета: гњат, ossa metatarsi и ossa metacarpi; добри гњат, tibia, perone или ulna и radius (зове се још и спињатак); водогаз, femur и humerus; међу гњатом и добрим гњатом стражњих ногу цар (М. Мед.). —

И ја сам слушао (Цр. Г.) називе: добри гњат и први гњат (у оваца) и по томе бих рекао, да реч гњат има шире значење, и да се тек адјективом даје ближе определити. За терминологију — особито за ону у анатомији човека — било би, дакако, много згодније, да се прими Панчићево тумачење, те да се рече гњат, Unterschenkel, а стегно, Oberschenkel. — Сравни голен.

Гњечак, чка, m. (Слов.). — Пуначко, мало дете (као да је нагњечено), ein wohlgenährtes, kleines Kind.

Гњиладина, е, f. — Од гњилити. — 1.) Оно што се од делова учини, кад на живом телу почну гњилити н. пр. гној, сукрвица, трухлина и т. д., die Eitermasse, die Jauche (bei Zerfall der Gewebselemente), materia putrida, detritus (Цр. Г.). — 2.) Гњила хракавина (од кашља), ein schlechter Auswurf (beim Husten): „Пак ме она гњиладина подадријева, док је кашљем не избацим.« (Ст. М. Љуб.).

Го, гола, голо, adj. — 1.) Nackt, haarlos, unbefiedert: »На брчишту му голо као на длану.« У том истом значењу је и у сложеним речима, н. пр. голобрад. Syn. бриц, брицав, брицаст, ћос, голуждрав, голушав. — 2.) Rein, unvermischt, unverdünnt, н. пр. гола вода, гола со, гола жеста. Syn. цео, чист. — 3. (fig.) »У голом зноју«, schweisstriefend; »гола кожа и кост«, nur Haut und Bein.

Гоба, е, f. (Цр. Г.). — Види: гура.

Гобав, а, о, adj. — Види: гурав.

Гобавац, вца, m. } Види: гуро, гуроња.
Гобо, е, m. }

Говеђа куга, f — Die Rinderpest, pestis bovina.

Голен, и, f. — Корен незнан, може бити исти од кога го, **голъ,** од основе или истога адјектива или глагола **голѣ-ти**; ако су стегна доиста назвапа по покривању (корен stag покрити; види стегно), онда би голени врло добро могле бити назване по томе, што су биле голе (Дан. осн.). — По том тумачењу и по неким примерима из народа рекао бих, да је голен онај део ноге, што је између колена и чланака и то као це-

лина, дакле гњат или доњи гњат, der Unterschenkel, crus, а не das Schienbein, tibia.

Голеница, е, f. — Види: цеваница.

Голењача, е, f. (J. Панч., Арх. ц. л. и др.). — **Види:** цеваница.

Гонтунар, а, m. — Туђа реч. — Сравни: гунтураћ.

Гора, е, f. — Корен gar падати. стрму бити (Дан. осн.); исто тако горица, горска болест, болест с горе. — Die Fallsucht, epilepsia. — Види: велика болест.

Горопадан, а, о, adj. — Значи управо који од горе пада, fallsüchtig, epilepticus, али се то значење изгубило, особито код супстантива горопад, горопадник, горопадница. Само још адјектив га је по гдегде задржао.

Горушица, е, f. (J. Панч. бот.). — 1.) Sinapis arvensis. — 2.) (Болест) Das Sodbrennen, pyrosis (јер се горушицом лечи). — Syn. љутина, љућавина, љућевина, згага, згагавица.

Господска болест, f. (Ср., Бачк.). — 1.) Die Lustseuche, syphilis. — 2.) Свака болест урогениталног система без опредељене диагнозе.

Градска болест, f. (Далм.) — Die englische Krankheit, rhachitis.

Грађа, е, f. — Der Körperbau, die (körperliche) Constitution, corporis constitutio: н. пр. човек слабе грађе (Вук).

Грана, е, f. — 1.) Од стопале, der Fussrücken, dorsum pedis. — Syn. наплат, сплет, лесица. — 2.) Од руке, пакоручица, der Handrücken, dorsum manus.

Грацнути, нем, v. prf. — Мало огрепсти, leicht aufkratzen, abschürfen, scarificiren. »Ја не засијецам, него тек грацнем по врху.« (Цр. Г.).

Грбача, е | f. — Основа у грба, gibbus; кор. ghar уг-
Грбина, е | нути се, с детерм. b. (Дан. осн.). — Онај део леђа, што је испупчен као нека грба. — Сравни: кркача.

Грбењача, е, f. (J. Панч. зол.). — Die Wirbelsäule, columna vertebrarum. — Syn. кичменица, кичмењача, кичма, ртеница, ртењача, хрптењача.

Грготати, ћем, v. impf. (В. Пел.). — Gurgeln, den Rachen ausspülen.

Грдосија, е, f. (Ср.). — Велико и крупно чељаде, eine unförmlich (monströs) grosse Person. — Syn. слота, алосија.

Грижа, е, f. — 1.) Болови у трбуху, das Bauchgrimmen, enteralgia. — 2.) Die Verdauungsbeschwerden der Neugebornen, dyspepsia neonatorum (Вл. Ђорђ.). Није ми поуздано.

Гриз, а, m. — Корен gar ждрети, удвојен у garg (Дан. осн.). — 1.) Der Speisebrei, chymus (А. Шв.). — 2.) Непробављен, жив и жидак измет, eine wässerige Stuhlentleerung mit unverdauten Speiseresten. (Ст. М. Љуб.)

Гринта, е, f. (Лобм.). — Туђа реч (Дан. осн.); јамачно по немачком Grind. — 1.) Темењача, краста, der Kopfgrind, seborrhöa neonatorum. — 2.) (У Рисну) Der Krebs, carcinoma.

Гриња, е, f. (Цр. Г.). — Корен gar ждрети (Дан. осн.). — Црв што се укоти у месу.

Гриска, е, f. (Слав.). — Основа у гриз (Дан. осн.). — Види: рскавица.

Гритав, а, о, adj. (Лекар. из Б.). — Може бити да је погрешно место гринтав, од гринта по немачком Grind: »Кому је гритава глава.«

Гркљан, а, m. — Од основе која није у обичају, а која је постала од корена од кога је грло (в. грло) с наставком ka и lja (Дан. осн.). — Die Luftröhre, trachea. Syn. душник, душњак.

Грло, а, n. — **Грьло,** корен gar, гутати, ждрети (Дан. осн.); gar: gerdlo: asl grьlo, Kehle; nsl, grlo; b. grъlo; č. hrolo, Kehle, Hals; p. gardlo, garlo; Klr. horlo; r. gorlo (Микл.). — 1.) Der Kehlkopf (als Organ), larynx. — 2.) Die Kehle als Stimmesäusserung, vox. — 3.) Die Kehle (als Halstheil), der Vorderhals, Gurgel, jugulum. На дну грла у том значењу је подгрлац, die Drosselgrube, fossa jugularis.

*

Грозница, е. f. — 1.) Das Fieber, febris. — 2.) Грозница и огањ, т. ј. врућина и зима, дакле грозница у нашем значењу: »Хвата ме грозница и огањ« (Цр. Г.). По томе је реч грозница само за један симптом те болести — у коме је болеснику зима — а не за саму болест. — Syn. огањ, огњица, гроја. — Грозница покошљица, das bösartige Fieber, febris perniciosa; презданица, febris tertiana, бабиња грозница, das Kindsbettfieber, febris puerperalis; потајна грозница, das schleichende Fieber, febris cachectica; наступна грозница, das Wechselfieber, febris intermittens; тролетница, ein heftiges, langandauerndes Fieber.

Грозница затрица, f. (Срб.) т. ј. грозница, која затире: »Нити куне грозницу затрицу, што јој румен са образа скида« (Бр. Ђ. Нуш.).

Грозничав, а, о, adj. — 1.) Fieberkrank: »Био сам по године грозничав« (Ср.). — 2.) Fieber hervorbringend, fiebererregend: »Додоши су грозничави; тамо и жабу ухвати грозница (Цр. Г.); »Јер је бунар вода грозничава« (Нар. песм.); »Шљива је воће грозничаво« (Ср.).

Громуљица, е, f. (Срб.). — Die Finne, cysticercus cellulosae. Није поуздано.

Громуљичав, а, о, adj. (Срб.). — Види: громуљице.

Гр'оница, е, f. — Место грълиница, лъ промењено на о (Дан. осн.). — 1.) (Биљка), die Kresse, lepidium (J. Панч. бот.). — 2.) Болест у свиња, der Rothlauf, erysipelas (J. Панч. бот.). — 3.) Die faulige Rachenbräune (der Schweine), angina gangraenosa. — 4.) Das Antonifeuer, ignis sacer, erysipelas contagiosum ovium et suum (Бачк.).

Гр'оничав, ава, аво, adj. — Види: гр'оница.

Грот, а, m. | **Гротло,** а, n. | Основа у грот, кор. gar кога је и ждрети, с детерм. t као у гртати, гутати (Дан. о.); grotъ: asl. grotъ, κόνδυ, calyx; nsl. grot, Art Trichter; s. grot, grotlo, Schlund (Микл.). — Der Schlund, fauces. — Syn. ждрело.

Груди, и, f. pl. (ретко груд, и, f. sing.). — **Гръди,** ко-

рен може бити gardh, тежити, за чим ићи, састављати, кǫга је и греда (Дан. о.); grondь: asl. gradь, Brust; b. grъd, Zitze, grъdi Brust (Микл.). — 1.) Die Brust, der Brustkasten, thorax. — 2.) Die Brüste, die Brustdrüsen, mammae.

Грумуљица, е, f. (Арх. ц. л.). — Види: громуљица.

Грумуљичав, а, о, adj. (Арх. ц. л.). — Види: громуљичав.

Грустити се, сти се, verb. impers. (Хрв.). — Грстити се, Eckel oder Brecherregungen bekommen: »Грусти ми се, хоћу да бљујем,« taedet me.

Грушавина, е, (Ср.) | **Грушалина,** е, (Далм.) | f. — Млеко за првих дана, кад се крава отели. Исто тако и женино млеко одмах иза порођаја, die Biestmilch, collostrum.

Грушалине, ина, f. pl. — Време на измаку бабина.

Грч, а, m. — Корен ghar, савијати се, с детерм. к (Дан. о.); kъrk: asl. krъčiti, contrahere, sъgrъčiti se, contrachi; nsl. krč; b. grъča, Runzel; r. korčь, korča, korkota, Krampf (Микл.). — Der Krampf, spasmus.

Грчав, а, о, adj. (Хрв.). — Натекао, чворугав, nodosus.

Гръоница, е, f. — Простео у свиња, der Milzbrand der Schweine, anthrax suum (Нар. Здр.). Није са свим поуздано. — Сравни: гр'опица.

Губа, е, f. — Корен може бити gabh. гристи (Дан ос.). — 1.) Проказа, der Aussatz, lepra. — 2.) Die Räude, die Regenfäule, der Grind der Schafe, lepra ovium. — 3.) Der Höcker. gibbus, губаст, гобаст, gibbosus.

Гужњак, а. m. (А. Кузм., А. Шв.). — Der Mastdarm, intestinum rectum. — Види: велико црево.

Гужње црево, n. (Ср.). — Види: велико црево.

Гујавица, е, | **Гујаница,** е, | f. — Der Spulwurm, ascaris lumbricoides: »Боле дијете трбух, пуно је гујаница.« (М. Мед.).

Гујине, ина, f, pl. (Бок.). — 1.) Die Darm — oder Eingeweidewürmer im Allgemeinen. Helmintha. Syn. глисте, гљисте, бубине, црви. — 2.) Der Madenwurm, der Springwurm, oxyuris vermicularis. Syn. поздер, поздеруше.

Гунтураћ, a, m. (Бок.). — По свој прилици од арапског гундер или гундур, дебео, чест, густ, кабаст (Ђорђ. Поп. т. р.). — Die Rotzkrankheit, malleus, maliasmus. — Syn. сакагија, бале, сополине.

Гута, e, f. — Корен gar стецати се, с дедерм. к. (Дан. ос.). — 1.) Ein höckeriger Auswuchs — 2.) Der Gelenksrheumatismus, rheumatismus articulorum. (Прим.). — 3. Apoplexia (по лат.).

Гура, e, f. — Der Höcker, Kyphosis.

Гурав, a, o, adj. Види: гура.

Гуро, e, m. }
Гуроња, e, m. } гураво чељаде (Ср.).

Гутав, a, o. adj. — Види: гута.

Гутун, a, m (Дежм.). — Der Kropf, struma.

Гуцан, a, m. (Далм.). — Види: Јабучица.

Гуша, e, f. — Der Kropf, struma. — Syn. тутуља гутун, глотун, гљота, голжун.

Гушанац, нца, m. (Срб.). — Човек, који има велику гушу, homo strumosus (Арх. ц. л.).

Гуштер, a, m. — 1.) Die häutige Bräune, angina membranacea (Вл. Ђорђ.). — 2.) Die Diphtheritis, diphtheritis (Арх. ц. л). Није поуздано.

Гуштер, a, m. — Der Muskel, musculus (Вук и др.): »Гуштер под лијевом пазухом и гуштер на лијевој руци између палца и казалца ваља добро протрти« (Дроб.).

Д.

Давати, давам и дајем, v. impf. (Далм.). — 1.) Смрдити, stinken, einen Geruch von sich geben. Ова се реч употребљује особито за смрад од мртва тела. Ко хоће лепо да каже о мртвацу да смрди, вели: »Почео већ давати, јадник.« — 2.) Давати лек, eingeben (eine Medicin): »Даваћеш му три пута на дан.«

Давна болест, f. (Ср.). — Ein veraltetes Übel, eine langwirige Krankheit, ein chronisches Leiden, morbus chronicus.

Дагме, ама, f. pl. (Дежм). — Биће од турског дамга, тамга, знак, Zeichen. — Die Petechien, petechiae.

Дада, е, f. — Удвојен корен dha, дојити (Дан. осн.). — Види: дојиља.

Далак, лка, m. — Од турског далак слезина; у нас је далак болест, кад отече и отврдне слезина. (Ђорђ. Поп. т. р.). — Die Milzanschwellung die Milzverhärtung, tumor lienis. — Syn. пљаштаница, подраст.

Далачљив, а, о, adj. (М. Ђ. Мил.). — Чељаде, које има далак.

Дамар, а, m, (Срб., Цр. Г.). — Турска реч, значи жила (Ђорђ. Поп. т. р.). — 1.) Жила, die Blutader. das Blutgefäss. — 2.) Die Schlagader, arteria — дакле само жила која куца (Херц): »Бију ми дамари; пресјека' дамаре.«

Дангулин, а, m. (Цр. Г.). — Биће туђа. — Види: бунђелина.

Дати се, дам, (дадем) се, v. r. prf. — 1.) »Дала се рана на зло;« »Од јуче му се дало на зло или на горе.« die Wunde oder die Krankheit hat einen ungünstigen Verlauf genommen, hat sich verschlimmert. — 2.) Дао се на муке, er liegt im Todeskampf, er ist in den letzten Zügen. — 3.) »Не дају јој се деца,« die Kinder bleiben ihr nicht am Leben; sie kann ihre Kinder nicht aufziehen. — 4.) »Дао се на бабе;« »Дао се на врацбине,« er sucht Hülfe bei alten Weibern und Zauberern. — 5.) »Дало му се мушко,« ein Knabe ist zur Welt gekommen; »Не даде се једно мушко чедо, но се даде једна змија љута« (Нар. пос.). — 6.) »Дала се болест,« die Krankheit hat einen mildern Verlauf genommen, ist im Abnehmen begriffen.

Дах, а, m. — 1.) Der Hauch. halitus: »Посукнуло од мога даха« (Ср.). Syn. пара, ак, хак. — 2.) Der Athemzug. die Athmung, respiratio: »Држаћу се до последњег даха;« »Мирно спава: не чује му се ни даха« (Ср.); »Стаде ми дах, тако сам се уплашио« (Бачк.).

Дахнути, хнем, v. prf. — Aufathmen, einen Athemzug machen: »Подупрло ме, не да ми дахнути« (Цр. Г.); »Чим данем, текне ме с леве стране.« (Ср.).

Дахтање, a, m. — Ein lautes, frequentes Athmen (durch den Mund).

Дахтати, пћем, v. impf. — Laut und schnell athmen (durch den Mund).

Двојак, јка, m. (Срб.). — 1.) Јаје с два жујца, ein Ei mit doppeltem Eigelb: »Кад кокош снесе јаје двојак (с два жујца), слути да близни газдарица. (М. Ђ. Мил.).« — 2.) Двојци, јака, pl. близанци, Zwillinge, gemelli: »Родила двојке већ по други пут.«

Двоњак, њка, m. (Ср.) — Близне, der Zwilling, gemellus. У Барањи се двоњци каже само за децу, а близнови код стоке. (Вук).

Двориља, e, f. — Женско чељаде. које двори болесника, die Krankenwärterin. — Syn. болничарка, нудиља.

Двоцевица, e, f. (Цр. Г.). — Уд са две дуге кости упоредо као што је н. пр. лакат или голен (гњат), ein Glied mit zwei Röhrenknochen, z. B. der Vorderarm oder der Unterschenkel: »Вазда је грђи слом па двоцевици.« — Сравни: ципац.

Дебела, f. adj. употребљен као супстантив. — Види: водена болест.

Дебелица, e, f. (J. Панч. бот.). — Die Wassersucht, hydrops.

Дебело црево, f. (Дежм.), — Der Dickdarm, intestinum crassum.

Девојачко здравље, n. (Бач.). — Руменило, die rothe Schminke, das Carminroth. — Syn женско здравље, женска младост.

Девојачко млеко, n. (Бач.). — Die Benzoëtinctur, tinctura benzoës.

Десни, десни, f. pl. — Од основе, која није у обичају, корен daks угодити од dak, од кога је и удес (Дан. ос.) — Das Zahnfleisch, gingiva. — Syn. десно, длесне, десна, дљеснице, зуберина. — Старослов. vênьci, desna (Микл.).

Дете сисанче, n. (М. Ђ. Мил.). — Дете на сиси, т. ј. које још сиса, der Säugling, lactans (infans).

Дете у снет, n. (Ц. Г.). — Види: снет (снијет).

Детиња глиста, f. (К. Цр. зол.). — Der Madenwurm, ascaris vermicularis. Није поуздано. — Види: поздер.

Детиње, њега, n. — Die Fraissen, eclampsia (neonatorum s. infantium), convulsiones.

Дечја глиста, f. (Вл. Арс.). — Der Spulwurm, ascaris lumbricoides.

Дечја нечист, f. (М. Ђ. Мил.). — Дечја поган за првих дана иза рођења, das Kindspech, meconium. — Syn. макина, дечја поган, мутљезина.

Дивје (дивље) месо, n. (Арх. ц. л.). — Wildes Fleisch, wuchernde Granulation, caro luxurians.

Димље, а, n. (А. Шв., Деж.). — Die Leisten, die Leistengegend, inguen, regio inguinalis. Није са свим поуздано.

Димњаци, ȁка, m. pl. — »Мјесто на људском тијелу испод пупка. Чује се: ударио ме у димњаке, ни дахнути нијесам могао« (М. Мед.). — Сравни: димље.

Дињав, а, о, adj. (Хрв.). — Angeschwollen, tumidus.

Дирка, е. f. (Срб.). — Корен dar, који је и у дрети, кога је и дира (Дан. ос.). — ». . . . почеше му кидати дирку по дирку од срца« (М. Ђ. Мил.). Нисам чуо те речи у народу, а нисам је налазио ни у књизи, те је не могу с поуздањем растумачити Чини ми се, да ће по свој прилици бити: die Fiber, die Muskelfibrille, fibra.

Длака, е, f. — Корен dark, видети (Дан. осн.). — Ein einzelnes Haar, pilus.

Длан, а, m. — **Длань** била је женског рода, корен dal, од dar, цепати (Дан. ос.); W. dolь: asl. dlanь (Микл.). — Die Handfläche, die flache Hand, der Handteller, palma s vola manus. — Сравни: надланица, подланица.

Днице, е, f. (Шул.). — Види: таште црево. Ја мислим да ће то пре бити der Blinddarm, intestinum coecum.

Добрац, добрца, m. (Лечн. вес., Дежм., J. Ђив., М. Јов. и др.). — Die Masern, morbilli. — Syn. арбаш, мраза, сипаница, крзамак, мразе, мрасе, оспине, фрус.

Добри гњат, m. — У овце од првога прегиба, па до

зглоба у колену (Цр. Г.); tibia и fibula или ulna и radius (М. Мед.). — Види: први гњат.

Дојиља, е, f. — Die Amme, nutrix. — Syn. дојкиња, дојница, доја, дода, даја, дадиља, баба, мокра баба.

Дојка, е, f. — Корен dha, дојити (Дан. о.). — Die (weibliche) Brustdrüse, mamma — Syn. сиса.

Дојче, ета, n. (А. Кузм.). — Der Säugling, lactans. — Syn. одојче, напршче, дете на сиси; coll. дојчад, одојчад.

Домуз, а, m. — Некакав оток на коњу (Вук); der Milzbrand, anthrax (Хрв., Шул.).

Донети, сем, vrb. prf. — Донети бреме, das Kind, die Frucht austragen; донето или донешено дете, ein ausgetrages Kind, eine reife Frucht; исто тако: недонети, недонет, недонешен.

Доношче, ета, n. — Дете, које се роди на време, ein ausgetragenes Kind, eine reife Frucht; исто тако недоношче; coll. доношчад, недоношчад.

Дораслић, а, m. (Цр. Г.). — Као шипарац т. ј. мушкић, који је тек почео крупнијим гласом говорити и мах добијати, ein Knabe in der Geschlechtsreife, ein männliches Individuum in der Pubertätsperiode.

Дрегљаво црево (Шул.). — Види: сукано црево.

Дрем, а } m. — Die Schlafsucht, somnolentia: »На-
Дремеж, а } пао га неки дрем.«

Дрискање, а, n. — Пролив (само у марве), der Durchfall, diarrhoea. — Syn. лијавица, литање.

Дрискати, кам, vrb. imprf. (Хрв.). — Пролевати (и код људи), abführen: »Почела је болесница дрискати и бљувати« (Др Стр.)

Дрљав, а, о, adj. — Види: врљав

Дроб, и, f. — Корен биће darbh сплетати (Дан. о.); drob-: asl. drobьnь, minutus, drobiti, centerere; nsl. drob, drobec, exta, drobelj, dromelj, Stück; b. drob, Leber, drobove, Eingeweide; č. drob, Gänsegekröse; p. droby, Eingeweide; klr. odrôb Herz, Magen, Leber beim Geflügel (Микл.). — 1.) Der Magen (beim Rind). — 2.) Die Eingeweide, viscera; обично дробови, а, pl. Сравни: дробити, дробан, дробљен и мађ.

darab. »Сврћи дроб«, an Gastralgie, an **Enteralgie** erkranken.

Другоник, а, о, adj. — Другоник зуб т. ј. онај, који је изникао на место извађенога; другоници зуби, други зуби, die bleibenden Zähne, dentes perennes.

Дугачка глиста, f. (В. Пел.). — Der Bandwurm, taenia solium. Није поуздано.

Дужица, е, f. (Арх. ц. л.). — Die Regenbogenhaut, iris. Бићe превод. — Syn. шареница.

Дустабан, а, m. (Срб.). — Од турскога дызтабан; дыз т. ј. раван и табан т. ј. поплат (Ђ. Поп. т. р.). — Der Plattfuss, pes valgus.

Духопирати, пирам, vrb imprf. (Далм.). — Тешко дисати, дахтати, schwer athmen, keuchen.

Душак, шка, m. (Цр. Г.). — Основа дух (Дан. о.). — Der Athemzug, spiritus: »ћаше више држати душак од Ива« (при певању). Сравни: одушак, предушак, на душак или душек испити и т. д. — Syn. дах.

Душник, а, m. (Цр. Г., А. Кузм., Дежм. и др.). — Die Luftröhre, trachea. — Syn. душњак, гркљан.

Душњак, а, m. (А. Шв. и др.). — Види: душник.

Душњаци, ака, m. pl. — Die Bronchien, bronchi. Гркљан је само до распола (bifurcatio), а ниже распола су душњаци.

Ђ.

Ђулијаѓ, а, m. (Срб.). — Турска реч. — Das Rosenöhl, oleum rosarum (Ђ. П. п. р. 267.). — Syn. ружино уље, ружин зејтин, уље од руже, зејтин од руже.

Ђулса, е, f. (Срб.). — Од турско-перс. ђыл су, ђыл сују (Ђ. Поп. т. р.). — Das Rosenwasser, aqua rosarum.

Ђулсуј, а, m. (Ђ. Поп. п. р. 267.). — Види: ђулса.

Е.

Евтика, е, f. — Види: сушица.

Ењати, њам, verb. imprf. — Види: јењати.

Ерлав, а, о, adj. (Вук.). — Може бити од турскога ејгри и егри, криво, косо (Ђ. Поп. т. р.). — Крив, егав,

krumm, curvus. Употребљује се особито за разне кривине ногу.

Ертенска трава, f. (Ђ. Поп. п. р.). — Das isländische Moos, lichen islandicus.

Ешак, шка, m. (Ср.). — Од арапског ашк, узбуђење, екстаза, у персијском је ешк суза (Ђ. Поп. т. р.). — Das Aussersichsein (auch vor Schmerz), exstasis.

Ж.

Жабица, е, f. — 1.) Die Mandel, tonsilla (А. Шв.). — Syn. крајник, скрајник, мендула. — 2.) Der Mehlhund, aphtae (Дежм.). — 3.) Die Froschgeschwulst, rana, ranula.

Жабице, а, f. pl. (Вук.). — Жлезде око врата, die Halsdrüsen, glandulae cervicales, grandulae submaxillares.

Жбица, е, f. (J. Пан.). — 1.) Die Speiche, radius. Нема потврде. — 2.) Die Ellbogenröhre, ulna (М. М. Рад.). Није поуздано.

Жвало, а, n. — W. žjъ: asl. zьvati, kauen; b. žvalo, Rachen, Engpass (Микл.). — 1.) Der Rachen, pharynx. (J. Ђив.). Није поуздано. — 2.) **Жвала, а,** pl.: »Мален свијет за адова жвала« (П. П. Њ.). Syn. чељуст.

Ждребењак, а, (Банат) }
Ждребеђак, а, (Вук, Дан.) } m. — Нека болест у коња. Да није исто. што и кех, ках
Ждребеђњак, а, (Леч. в.) } или смолика, die Druse, die Drüsenkrankheit, adenitis equina, scrophula equina.

Ждрело, }
Ждрло, } а, n. — Корен gar ждрети (Дан. о.); ger: asl. žrêti. vorare. žrêlo, ždrêlo, Stimme; nsl. žrêlo. žerelo, Schlund. Flugloch; s. ždrijelo, Engpast, fauces (Микл.). — Der Rachen, fauces (Арх. ц.л., А. Шв.).

Желудац, уца, m. — W. žel: asl. želadъkъ, Magen; nsl. želodec; č. žeMudek; p. žoładek; klr. žoludok; r. želudokъ (Микл.). — Der Magen, ventriculus, gaster.

Желуци, аца, m. pl. — Нека врста струне или наступа, der Magenkrampf, gastralgia.

Жена родиља, f. — 1.) Жена, која још једнако роди т. ј. није престала родити. — 2.) Жена, која роди или је рађала, дакле противно од нероткиња.

Женска младост, f. (Вуковар). — Руменило, обично кармин. — Syn. женско здравље.

Женско време, f. — Die monatliche Reinigung, die Regeln, menstruatio, menses. — Syn. женско праље, праница, цвет, месечина, ред, (fig.) женски посао, женска ствар.

Женско здравље, n. (Бачк.). — Види: женска младост.

Жива рана, f — 1.) Живина, der Krebs, carcinoma. — 2.) Das (um sich greifende) Geschwür, ulcus, exulceratio.

Живац, вца, m. — Der Nerv, nervus: »Боли као да живац такнеш«.

Живи огањ, m. — 1.) Некакве красте на глави (Вук). — 2.) Die Diphtherie der Wunden, diphtheritis vulnerum. — 3.) Der Spitalsbrand, gangraena nosocomialis (Вл. Ђорђ.). — Сравни: живина, белоћа, вучац, учац.

Живина, е, f. — 1.) Der Krebs, carcinoma. — 2.) Die Diphtherie der Wunden, diphtheritis vulnerum — 3.) Der Brand, gangraena.

Живица, е, f.— Жива вода, das Quellwasser.

Живице, ица, f. pl.. — 1.) Der Backenbart. — 2.) Као жабице т. ј. отечене жлезде око врата, die scroph. Halsdrüsenentzündung, lymphadenitis scrophulosa (Кур. из Ист.). Бугарски: живица, scrophulosis.

Живолазан, зна, зно, adj. — Као јак, крупан развијен, држећ, stark, kräftig, entwickelt, gut erhalten: »Живолазно дете,« eine lebensfähiges, kräftiges Kind. Кажу да живолазна марва избаци метиљ.

Живот, а, m. — W. živ-: asl žiti, vivere (Микл.). — 1.) Das Leben, vita. — 2.) Мошње, мошнице: »Ударио ме баш у живот« т. ј. у мошње. — 3.) Цело тело, особито труп (Цр. Г.), der Stamm, der Rumpf, truncus: »Осуло ми се по цијелом животу.«

Жигавица, е, f. (Цр. Г.). — Набој на табану као жуљ. И Вук има ту реч.

Жигерица, е, f. — 1.) Види: јетра. — 2.) Као јаштерица на језику кад се опари, eine Brandblase an der Zunge (Дубр.).

Жигови, а, m. pl. (Цр. Г.). — Der Stich. der stechende Schmerz. das Stechen: »Не даду ми **жигови потхватити.**«

Жила, е. f. — 1.) Die Ader. das Blutgefäss. — 2.) Die Sehne. tendo, н. пр. петна жила, tendo Achillis; **жилав**, zähfaserig, sehnig. — 3.) Die Ruthe, penis (quadruped.).

Жилац, лца. m. (Шул. и др.). — Види: детиња глиста.

Жиљ, а, m. (Ј. Панч.). — Fissura.

Жичина, е. f. (Ђ. Нат.). — Der Faserstoff, fibrinum.

Жлезда, е. f. — Корен биће galg. тако удвојен од gal, падати, капати (Дан. о.): želza: asl. nsl. žlêza, glandula (Микл.). — Die Drüse, glandula.

Жличица, е, f. (Цр. Г.). — Види: зличица.

·**Жлоб**, а, m. — Види: зглоб.

Жљебица, е, f. (В. В. Вук.). — Жљебица под носом т. ј. она долиница врх горње усне, где се деле бркови.

Жмарци, арака, m. pl. (Срб., Цр. Г.). — »Нови ме жмарци пробише (од страха)«, Schauer, das Gefühl des Ameisenkriechens.

Жмурница, е, f. (Вл. Арс.). — Die Nickhaut, membrana nictit. — Није поуздано.

Жуљ, а, m. — 1.) Das Hühnerauge, clavus. — 2.) Die Schwiele, callositas, tyloma.

Жуљавив, а, о, adj. — Schwielig, callosus.

Жути прашак од глиста, m. (Ђуб. Рад.). — Der Zittwersamen, semen Cinae. — Syn. росанлија.

Жути сичан, m. — Види: хрмза.

Жутица, е, f. — 1.) Die Gelbsucht, icterus. Syn. жутуга, жутеница, жућаница, жућеница, златин, златица, златеница, златина. — 2.) Жута грозница, das gelbe Fieber, febris flava s. icterica. Приморци је донесу из Америке те и њу зову жутица (Ј Ђив.).

Жутуга, е, f (Дубр.). — Види жутица.

Жут љац, љца, m. — Ein Gelbsüchtiger, ictericus.

Жућаница, } е, f. (Лечн. в., Цр. Г., Хрв. Кр.). —
Жућеница, } Види: жутица.

Жуч, и, f. — Жлъчь, корен ghar с дегерм. k, зеленити се, од кога је и жут (Дан. о.); želk: asl žlъčь, Galle;

nsl. žolč, žoltek, bitter; b. žlъč; č. žluč; p. żolć; r. žolčь. želь: asl. žlъtь, Galle; nsl. žučak, Eidotter (Микл.). — Die Galle, fel.

Жучњак, а, m. — Die Gallenblase, vesica fellea. — Syn. жучник.

З.

Ваваљена материца, f. (Вл. Ђорђ.). — Retroflexio uteri.

Завезати се, жем се, vrb. r. perf. — Завезала се вода, Harnverhaltung, Ischurie ist eingetreten; »Заврзла или завезала му се црева« er hat ileus; »Завезала код трећег детета, па никад више«; »Завезало ми се, те не могу да заложим« т. ј. немам глади.

Завојиште, а, n. (Срб.). — Der Verbandplatz.

Заврзла црева, f. (Арх. ц. л.). — Intussusceptio, ileus.

Заврћи, гнем, v. prf. (Далм.). — Schwanger bleiben, schwanger werden concipere: »Завргла с њим« т. ј. задруднила од њега, остала тешка.

Завта, е, f. (М. Ђ. Мил.). — Завта у прсима т. ј. задуха.

Загутити, тим, v. prf. (Др Ф.). — Загушити, удавити: »Јер је властиту седмогодишњу кћер загутио и заклао.«

Задавица, е, f. (Др Срем. и др.). — 1.) Die häutige Bräune, angina membranacea. — 2.) Die Rachendiphtherie, diphtheritis. — Syn. гуштер.

Задевати, вам, prf. (Кур.). — Н. пр. језиком, т. ј. муцати, шушљетати, mit der Zunge anstossen, haesitari lingua.

Задети, денем, v. prf. (Кур.). — Силити женско, nothzüchtigen, Gewalt anthun (einer Frau), concumbere: »Који би у путу задио туђу жену или дјевојку и т. д.« (Закон грбаљски).

Заднивено црево, n. (Ј. Панч. з.). — Der Blinddarm, intestinum coecum. — Сравни: слепо црево, кулен, бунђелина, дангулина, дница.

Зажагрити се, грим се, v. r. prf. — Зажарити се: »У своме се лицу зажагрио« (Нар. пес.).

Зажван, а, о, adj. (Цр. Г.). — Види: зажвапи.

Зажвзни, а, m. pl. (Цр. Г.). — Нека болест зуба у оваца и коња. Зажване лече овако: мете се бравчету комад гвожђа у губицу, да га неколико минута проглође. То се чини неколико дана, па бравче преболи (Дроб.).

Зазубица, е, f. (Дежм.). — Der Schwamm am Zahnfleisch, epulis. Није поуздано

Зазубице, ица, f. pl. (Вл. Ђорђ.). — Gingivitis ulcerosa. Није поуздано.

Зајаприти се, прим се, v. r. prf. — (Ср.). Запурити се, поцрвенити, зажарити се н. пр. украј ватре, од болести и т. д.

Заклопице, а, f. pl. (А. Шв.). — Die Augenlider, palpebrae.

Закушљати, шљам, v. prf. — Закржљавити, im Wachsthum zurückbleiben, verkümmern. Право значење ће бити sich verfilzen.

Залисци, зака, m. pl — 1.) Место поред почеока уз главу, куда косе нема (Ср., Дроб.). — 2.) Der Backenbart, genae (Хр. Кр.).

Заломак, мка, m. — 1.) Das Bruchstück, fragmentum. — 2.) Шкрба, шкрбина, шкрботина, der (zurückgebliebene) Zahnstumpf, die Zahnwurzel.

Заломити, мим, v. prf. — »Кост се заломила«, der Knochen hat eine Fissur bekommen (1), ein Stück ist vom Knochen abgesprungen (2), die Fragmente haben sich eingekeult (3); заломити зуб, den Zahn bei der Extraction brechen.

Замлад, а, m. (Цр. Г.). — Н. пр. на рани, eine frische, gesunde Granulation, eine frische Epidermisschichte.

Замладити се, дим се, prf. (Цр. Г.). — Н. пр. рана, granuliren, Heiltrieb zeigen.

Замт, а, m. (Срб.). — Биће турска реч. — Gummi arabic. (Ђ. Поп. н. р. 378.)

Занос, а, m. (Далм.). — Die Leibesfrucht: »Изврглa занос«, sie hat die Leibesfrucht abgetrieben.

Запало месо, n. (Вл. Ђорђ.). — Бол мишића као да је прикљиштен, der Muskelschmerz, der Hexenschuss, der Muskelrheumatismus.

Запаха, е, f. — Корен spas дувати, кога је и опах (Дан. осн.). — 1.) Der giftige Anhauch. — 2.) Покварен, смрдљив ваздух и испарење, зараза, eine verdorbene Luft, eine schlechte Ausdünstung, ein Miasma. Руски: запахъ, der Geruch, odor; особито смрад из уста.

Запор, а, m. (Босн.). — Die (Leibes) Verstopfung, obstipatio: „ѿ ꙁапора человѣкꙋ." (Лек. из Босн.).

Запраћи, гнем, v. prf. (Цр. Г.). — Aus preg durch zweite Steigerung prag zapraći, zapragnuti, verdorren; č. prahnuti, dürre werden; p. wypragly, ausgedörrt (Микл.). — Засушити: запрагла (запрагнула) стока, т. ј. престала давати млеко (Вук); исто се тако каже и за женско чељаде кад нема млека да доји.

Запртак, тка, m. — 1.) Полог, т. ј. јаје, које се не излеже, а није чистац, него му заметак како угине. — 2.) Бреме кад угине у мајчиној утроби, die abgestorbene Leibesfrucht.

Запт, а, m. (Срб.). — Der Luftabschluss: »... скувају под заптом« (М. Ђ. Мил.), kochen bei Luftabschluss, ohne Luftzutritt.

Зарастица, е, f. (Леч. в.). — Види: ожиљак.

Засип, а, m. (Цр. Г., Бос.). — 1.) Задуха, сипња, asthma: „Аще кто имать ꙁасипъ" (Лек. из Бос.). — 2.) Die Athemnoth, dispnoea.

Заставни зуб, m. (Цр. Г., Дубр.). — Види: заставњак.

Заставњак, а, m. — Der Weisheitszahn, dens serotinus, dens sapientiae. — Сравни каљак.

Затилак, лка, | **Затиљак,** љка, | **Заћељак,** затијељка, — m. — Основа у старом тылъ cervix, корен може бити tan теглити (Дан. о.); tylъ, Nacken; nsl. til, tilj, sinciput, tilec, tilnik, Genick, zatilek, occiput; b. til, tilne, Messerrücken (Микл.). — 1.) Das Hinterhaupt, occiput. — 2.) Der Nacken, nucha (А. Шв.); чини ми се погрешно. — Сравни: затиљача.

Затиљача, е, f. (А. Шв. и др.). — Das Hinterhauptbein, os occipitis.

Зауставити, им, v. prf. — Stillen, н. пр. зауставити крв, бол, кашаљ и т. д.

Заушке, ака, f. pl. — Натечена жлезда иза уха (болест), die (epid.) Entzündung der Ohrspeicheldrüse, der Bauerwetzel, der Ziegenpeter, the mumps, les oreillons, parotitis. — Syn. заушнице, заушњак, заушњаци, задушнице. — Вук има: заушнице, заушњаци, подушнице, die Ohrdrüsen, glandulae parotides.

Заушнице, ица f. pl. (Вл. Ђорђ.). — Види: заушке.

Заушњак, а, m. (J. Ђив.). — Види: заушке.

Захлипци, пака, m. pl. (Дежм.). — Види: прекојас. — Није поуздано.

Зачедак, тка, m. (Арх. ц. л.). — Der Embryo, embryo.

Зашишак, шка, m. (Хрв.). — Види: затиљак.

Заштукло месо, n. (Ср., Срб.). — Види: запало месо.

Зборбиљ, а, m. (Вук.). — У овце кад отврдне оно што прежива и нађе се као орах око слезине, der Magen- oder Darmstein, das Darmconcrement, enterolithus.

Зверинац, нца, m. (Дежм., Шул. и др.). — Die fressende Flechte, lupus. — Вук то тумачи: лишај, der Zittrich, herpes, али су сва три тумачења погрешна и не одговарају једно другом.

Звонце, ета, n. (Бр. Муш.). — Das Trommelfell, membrana tympani. Тако је то звала Стана Баракова, која је при крају прошлога века доселила из Клисуре у Маћедонији у сремску Митровицу, и која је знала лечити од разних болести.

Згага,
Згаравица, } е, f. (Дежм.). — Види: љутина.

Зглавак, вка, m. — Као и заглавак, наглавак; основа с другим предлогом у оглав или углава; корен биће gar као и у глава (Дан. о.). — Das Gelenk, articulatio. — Syn. зглоб, жглоб, шкљан.

Зглоб, а, m. — Корен мислим да је garbh, хватати (Дан. о.). — Види: зглавак.

Згроздити, дим, v. prf. (Срб.). — Gerinnen lassen: » . . . беланце из јајета одвојити, на ватри згроздити...« (J. Мишк., Арх. ц. л.).

Згроздити се, дим се, v. r. prf. (Срб.). — Види: згроздити.

Здрав, а, о, adj. — Dorvь: asl. sъ-dravъ, gesund,

sъdravije; W. wahrscheinlich der, ai. dhar halten, befestigen, dorvъ eigentlich fest, wäre mit lat. firmus verwandt (Микл.); од основе у адјектива који у словенским језицима није у обичају, а који је сложен од предлога sa съ и супстантива посталога од корена ad набрекнути, једру бити, с наставком ra, те гласи у грчком језику ἀδρός, у старом индиском sândra; тај адјектив али без предлога sa има у једар (Дан. осн.). — Gesund, sanus, firmus, integer; здравље, die Gesundheit, sanitas, valetudo.

Зеко, а, m. — Мушко чељаде с р'њицом, ein männliches Individuum mit einer Hasenscharte behaftet. — Syn. рњо, шкрбо.

Зелено белило, n. (Бач.). — Das Anilin, anilinum (fuchsin). Узимају га жене за руменило (с водом порумени) и за бојадисање памука

Зена, е, f. — Види: зеница.

Зеница, е, f. — Од основе, која није у обичају а постала је наставком на од корена ga, сијати (Дан. о.). — Die Augenpupille, pupilla. — Syn. зена, зина.

Зимогрижан, а, о, | **Зимогрижљив,** а, о, | **Зимогрован,** на, но, | adj. — Крт на зими, empfindlich gegen Kälte, (vulg.) erfroren.

Зина, е, f. (Кур.). — Види: зеница.

Зина, е, f. (Кур.). — Die Herzkammer, ventriculus cordis: »Срца мога зине да се обрадују« (Буд.); »За то отворена срца мога зина, вазда управљена јест у господина« (Буд.) — Није поуздано.

Зла шап, f. (Ђ. Рад.). — Die Klauenseuche der Schafe, paronychia contagiosa. — Сравни шап, паук.

Златин, а, m. | **Златица,** е, f. | (Ј. Ђив.). — Види: жутица.

Злауш, f. (Цр. Г.). — Die Filzlaus, morpio; pediculus pubis. — Syn. пљоштица, осмероножица, слепица, ролац, широка уш, злеуш.

Зле длаке, f. pl. — Види: бадље.

Злеуш, и, f. (Цр. Г.). — Види: злауш.

Зли струпи, m. pl. — Види: струп.

*

Злић, а, m. — Der Nagelwurm, der Fingerwurm, panaritium. — Syn. поганац, потпрстица, пришт на прсту, вред, непоменик, бели пришт, кокошињак, џудови.
Злић (2), а, m. — Die Milzbrandblatter, die Milzbrandpustel, der Karbunkel, pustula maligna, carbunculus, anthrax. Кадшто има та реч неопредељено значење, а и Syn. не значе увек једнако. — Syn. залац, злица, злико, зликовац, зли пришт, злобни пришт, црни, пришт, непоменик, црнак, месник брављача, сат, мешњак, кукац, карбунац, поганац, чехуљица, трутови, црн и т. д.
Зличица, е, f. (А. Шв.). — Die Herz-Magengrube, scrobiculus cordis. Тако се говори и у Приморју, Црној Гори и Херцеговини час жличица или зличица, час ложичица или лажичица, а час најпосле ожица (der Löffel) или ожичица: »Пане мени мука на зличици« (Нар. пес.). И Вук има тих речи, али су погрешно протумачене.
Злобни пришт, m. (Срб.). — Види: злић (2).
Зној, ја, m. — Корен незнан, може бити gan, сјати, а по том и горети, промењен на gna, коме би вокал а ослабио у i (Дан. о.); zni: asl. znoj, Hitze. durch Steigerung aus zni —; r. znoj, znoitь, znijatь, brennen, zaznijatь, verkohlen; nsl. znoj, Schweiss, znojiti se, sich sonnen, schwitzen; p. znoj, znojić (Микл.). — Der Schweiss, sudor. — Syn. пот, вода.
Зобница, е, f. (Дежм.). — Die Finne, cysticercus cellulosae. Није поуздано. — Syn. бобица, громуљица, грумуљица, икра.
Зрикав, а, о, adj. (Ср.). — Зракав. разрок.
Зрикати, кам, v. imprf. (Ср.). — Schielen.
Зрико, е, } m. (Ср.). — Разроко мушко чељаде, der
Зрикоња, е, } Schieler, strabo, strabonus.
Зрнак, нка, m. (Зб. сан. зак.). — Das Operment, der gelbe Schwefelarsenik, auripigmentum (As_5 S_2): руски: зарпихъ, зерпихъ, сѣрнисти мишнякъ. — Види: хрмза.
Зуб, а, m. — Корен gabh, који гласи и gambh, гристи (Дан. о.); zemb —: asl. zeba (zebsti), dilacere, durch Steigerung zombъ: zabъ Zahn; nsl. zob; b. zъb; p.

zab; klr. zub; č. zub; r. zubъ (Микл.). — Der Zahn, dens; бâци, бауци или вучићи, die Milchzähne, dentes lactei s. caduci; први зуби, die Wechselzähne, dentes caduci; други зуби или зуби другоници, die bleibenden Zähne, dentes perennes; предњи зуби, предњаци, секутићи или секотићи, die Schneidezähne, dentes incisivi; очњаци, пасји зуби, die Eckzähne, die Augenzähne, dentes angulares s. canini, cuspidati; стражњи зуби или ћутњаци, die Backen- und Mahlzähne, dentes buccalles et molares; заставни зуб, заставњак или кањак, der Weisheitszahn, dens serotinus s. dens sapientiae; ретки зуби, schüttere Zähne; чести зуби, anliegende Zähne; зубобоља, зубна болест, der Zahnschmerz, odontalgia: »То ми је зубна болест« (Н. прир.); зуб утрне, отупи, wird taub: сева, стреца, штреца, reisst, zuckt: дрми, schmerzt dumpf; клеца, клече, њиња се, стоји ко на води, wackelt; изеден, кваран, окрушен, шупаљ или пушљив зуб, ein hohler, cariöser Zahn; крецав, крецаст зуб, ein quergefurchter Zahn (bei scrophulösen Individuen); крезуб, крезубав (место крезуб, прва је пола адјектив, који није у обичају од корена skar скакати с детерм. g од кога је и крезуљ и крезо и предлог кроз (Дан. о.), zahnlückig; крезубица, eine zahnlückige Person; крњадак, шкрботина, шкрба, шкрбина, рбак, заломак од зуба, ein (zurückgebliebener) Zahnstumpf, eine Zahnwurzel; шкрбоња, шкрбо, шкрбавац, шкрбав, ein zahnloses Individuum, edentulus; крак од зуба, die Zahnwurzel; пањ од зуба, die Zahnkrone; глеђ, глеђа, глета од зуба, das Zahnemail, der Zahnschmelz; зуберина, десни, das Zahnfleisch.

И.

Ивер, а, m. (Дежм., Ј. Тор.). — Die Kniescheibe, patella. — Syn. чашица.

Иза шаке. — »Боли ме иза шаке«, т. ј. у прегибу иза шаке, ich habe Schmerzen im Handgelenk.

Изабрано место, n. (Вл. Ђорђ., Арх. ц. л.). — Одмах

испод колена на цеваници, der Schienbeinstachel, tuberositas s. spina tibiae. A. Шварц има за то место посебан термин: храпље голенице, али је то скрпљено.

Извала, е, f. (А. Кузм.). — Der Vorfall eines Organs; prolapsus: извала јаже, der Vorfall der Scheide, prolapsus vaginae; извала материце, der Vorfall der Gebärmutter, prolapsus uteri.

Ивањи, ња, ње, adj. (Цр. Г.). — »То ми је стриц изваљи« (Бањ.) т. ј. није рођени, nach der After- oder Seitenlinie (verwandt).

Изврат, а, m. (А. Кузм., Дежм.). — Die Umstülpung eines Organs, inversio; изврат материце, die Umstülpung der Gebärmutter, inversio uteri. Није поуздано.

Изврнута стопала, f. (Арх. ц. л., Вл. Ђорђ.). — Der Klumpfuss, pes varus. — Сравни: чота нога.

Изврћи, гнем, v. prf. (Далм.). — Abortiren, die Frucht austreiben, abortum facere: »извргла занос« т. ј. пометла дете или бреме. — Syn. новрћи, исхитити, изметнути, избити, изнебити, пометнути.

Изгубити, се, бим се, v. r. prf. — 1.) Verfallen, abmagern: »Јако се изгубио, тешко ће се предиђи« (Ср.); »Изгубила се у лицу« (Ср.). — 2.) Das Bewusstsein verlieren: »Чим рече, а он се изгуби«, т. ј. није при свести; »Данас је изгубљен« веле болничари код умоболника, који није при свести, а други дан јесте; фр. absence (Фор.).

Издан, и, f. (J. Ст. В.). — Das Grundwasser.

Издат, дати, f. (Срб.). — Од арапске речи издирад бол у опште, посебице мука у стомаку (Ђ. Поп. т. р.). — Наступ, струна, Magen- oder Darmschmerz, enteralgia: »Трава од издати, издатљица, издатаљивица« (М. Ђ. Мил.); Басма од издати: »Бежи издати прекретнице за ногу те ухватих, у море те бацих . . . а издат наже бегати из костију из снаге Миливојеве« (Вл. Ђорђ.).

Издегли. — ? —, „ѿ издегли“ (Лек. из Бос.); gegen Brandwunden; die Verbrennung, die Brandwunde, combustio.

Изведен, а, о, adj. (Срб.). — »Није на срцу изведен« (М.

ђ. Мил.) ваљада што и: »није на срцу бетежан или фасан.« У Вуку има реч »изијед, кад кога изију вјештице«, а има и некака »трава од изиједи.« По томе мора да је то са свим опредељено патолошко стање.

Изјаловити, вим, vr. prf. — 1.) Um die Frucht (durch Verletzung) bringen, eine Fehl- oder Frühgeburt einleiten, abortum creo (Вук). — 2.) Durch künstliche Eingriffe auf das Sexualsystem die Fortpflanzungsfähigkeit vernichten, castrare. — Оба значења употребљују се за стоку, али се по гдегде чују и онда, кад је реч о чељадету.

Изметак, тка, m. — Види: измече.

Изметкиња, е, f. (А. Кузм.). — 1.) Жена, која чини, да изметне бреме. — 2.) Жена, која (каком погрешком) пометне. — 3.) Жена, која не може никако донети бремена, него свако пре рока изметне, eine Frau, die habituell abortirt

Измече, ета, n. — Die unreif geborene Frucht, die Frühgeburt (als Frucht).

Изништити, штим, v. prf. (Цр. Г.). — Као нестати, изгубити се, schwinden, zu Nichts werden: »Нема га, него је изништио«, веле за болесника (Бањ.).

Изродина, е, f. (А. Кузм.). — Das Mondkalb, die Klumpfrucht, mola. — Syn. плодина, дете у снет.

Икавка, е. f. — Види: ицавица.

Икра, е, f — Види: бобица.

Илач, а, m. (Ср. И. Пел.). — Види: илац.

Илац, а, m. }
Илаца, е, f } — Од турског илака, арапски алака, мешавина, смеса (Ђ. Поп. т. р.). — Лековита смеса, лек, die Arznei, medicamentum. — Syn. медецина, медежина, трава, лек.

Имати, мам, v. prf — »Имати на себи« (код жена), die monatliche Reinigung haben, menstruare.

Исколачити, чим, v. prf. (Цр. Г.). — Н. пр. очи, избуљути: »Мара исколачила очи на Ђура«. — Syn. избечити, истрештити, избуљити.

Искрити, рим, v. imprf. — 1.) Sickern. — 2.) Augen bilden (z. B. vom Öhl); eine Fettschichte bilden (Далм.)

Испеисати, шем, v. imprf. (Срб.). — Долази од турског ишлемек, радити (Ђорђ. Поп. т. р.). — Тећи (о рани), точити, цурити, eitern, sickern, nässen, fliessen.

Испињ, а, m. (Вук.). — Јамачно од испети се као што се испне чир. — Правога значења нисам могао наћи.

Исписна, е, f. (Ср.). — »Дошла му је исписна«, веле за болесника, а хоће рећи, да ће умрети, да је на измаку, на последњем часу, das Ende, der letzte Augenblick, die Todesstunde.

Исприштити се, штим се, v r. prf. — »Исприштио ми се језик«, т. ј. искочили по њему мехурићи или јаштерице; »Опарио сам се, сва ми се уста исприштила«, sich mit Brand- oder Herpesbläschen besähen.

Иста, а, n. pl. (Хрв.). — Види: бубрег.

Истрага, е, f. (Цр. Г.). — Кад се коме (кући, племену) траг или семе затре, кад изгине, изумре, die Vernichtung, das Aussterben (einer Familie, eines Stammes), exstinctio: »Нема порода, доша' до истраге«. — Syn. затрло, затор, угас.

Истражити, жим, v. prf. — Види: истрага.

Истрештити, штим, v. prf. — »Истрештили очи као тенци« (Цр. Г.). — Види исколачити.

Исука, е, f. (М. Мед.). — Das Bauchfell, peritoneum. Ваљда од сукати.

Ићи на двор (Цр. Г.). — Ићи на поље рад' себе. Ова се фраза употребљује само онда, кад се говори о редовној нужди, а чим чељаде почне проливати, каже се: бежати на двор.

Ицавица, е, f. (Цр. Г.). — Der Rülps, das Schluchzen, singultus: »Напала ме нека ицавица«.

Ицање, а, n. — Види: ицавица.

Ицати, ицам и ичем, v. imprf. — Rülpsen, schluchzen, eructare.

Ицати се, иче се, v. imprs. — »Иче ми се«.

Ишчашити, шим, v. prf. — Verrenken, dislociren. — Syn. ишченути.

J.

Јабука, е, f. (Далм.). — Der Schenkelkopf, caput femoris. — Сравни: подјабука.

Јабучица, е, f. — 1.) Der Adamsapfel, protuberantia laryngea, pomum Adami. — 2.) Види: чашица (1).

Јаглина, е, f. (Нем., Дежм.). — Die Bläschenflechte, herpes. — Сравни: јарич (3).

Јагоде, а, f. pl. (А. Кузм. и др.). — Види: јагодица.

Јагодица, е, f. dim. од јагода. — 1.) Die Wange, gena (besonders jener Theil über dem Jochfortsatz): »Зажариле му се јагодице« (Ср.). — Сравни: ланита. — 2.) На прстима од руке, der Fingerballen (der Endphalange).

Јадац, ца, m. (Босна). — Види: јадеж.

Јадеж, и, f. (В. Врч.). — Дворога кост, те је на прсима и испод воље кокошије.

Јажа, е, f. (А. Кузм.). — Die (Mutter-) Scheide, vagina.

Јазва, е, f. — Asl. jazva, foramen, fovea, vulnus; jazviti, vulnerare (Микл.). — 1.) Die Wunde, vulnus и ulcus (Дежм., Кур.). — 2.) Eine klaffende Wunde (Дежм.).

Јајиште, а, n. (А. Кузм.)
Јајник, а, m. (Арх. ц. л.)
Јајњак, а, m. (Дежм.)
— Der Eierstock, ovarium. — Није народна; у народу сам чуо шкембе, али тако зову и један део говеђег бурага, а и животињско измече.

Јаклица, е, f. (Дежм.). — Das Kinngrübchen, nympha.

Јалој, а, m. (Дежм.). — Види: црни камен.

Јап, а, m. — Зјап, die Öffnung, die Kluft, hiatus.

Јапити, пим, v. imprf. — Зјапити, klaffen, hiare: »Јапи рана« (Цр. Г.); »Јапе му уста, никад се не смирују.« (Ср.).

Јарац, рца, m. — Jarac, hordeum од jarъ: nsl. jar Frühlings- (Микл.). — Види: јечмичак.

Јарболац, лца, m. (Шул.). — Види: црвени ветар.

Јарич, а, m. — 1.) (биљка) Sedum acre (J. Панч.) — 2.) Die Flechte, eczema (J. Панч. б.). — 3.) Der Fie-

herausschlag (um den Mund), herpes labialis; сравни: ојаричати се.

Јарменица, е, f. (Шул.). — Das Jochbein, os zygomaticum. — Није поуздано.

Јаторан, рна, рно, adj. — Основа незнана, корен може бити jat, тежити за чим, журити се. (Дан. о.). — Жив, крепак, lebhaft, kräftig, vividus, alacer.

Јатра — ? — (П. Кенг.). — Мошнице, der Hodensack, scrotum.

Јачмичак, чка, m. — Види: јечмичак.

Јаштерица, е, f. — Основа у старом іаштєрѣ тамна постања (Дан. о.); jašterъ, lacerta, Eidechse; wr. jaščerka, jaščer, žaba, bolëznь vъ gorlê (Микл.). — Das Brand- oder Hitzbläschen (an der Zunge), herpes lingualis.

Јед, а, f. — Корен као и у јад: id надути се, отећи (Дан. о.). — 1.) Н. пр. »горко ко јед«; »бљујем сам јед« т. ј. жуч. Па опет никад не ће рећи: »бљујем жуч«, него ипак некако дели; жуч је die Galle, fel, а јед је жуч помешана с другим соковима. Место јед чује се у неким крајевима и сафра или савра. — 2.) Das Gift, venenum; besonders das (organische) der Schlangen н. пр. »није пустила свој јед«; »једовита гуја«.

Једиво, а, n. — Јестиво: »Дава њима пива и једива« (Нар. пес.).

Једњак, а, m. — Die Speiseröhre, oesophagus. — Syn. летњак (лијетњак Цр. Г.), јетњак, пожирак, пожираљњак.

Јежури, а, m. pl. — 1.) Der (Frost-) Schauer. — 2.) Die Gänsehaut, cutis anserina.

Језик, а, m. — Корен dagh тицати (Дан. о.); jenzykъ: asl. jezykъ; nsl. jezik: vergl. jezlati, garrire; č. klr. jazyk; r. jazykъ (Микл.). — Die Zunge, lingua.

Језичак, чка, | m. dim. од језик — 1.) Peca, das Zöpchen,
Језичац, чца, | uvula (Дроб.). Вук је то исто чуо у Славонији. — 2.) Der Kehldeckel, epiglottis (Ср.). Види: клапка.

Јењање, а, n. — Der Nachlass; remissio.

Јењати, њам, v. prf. (Вук, Цр. Г.). — Попустити, nachlassen, remittere: »Док јења (бол) у кољену, ето га у рамену«. (Цр. Г.).

Јетњак, а, m. (Цр. Г.). — Види: једњак.

Јетра, е, f. — У старо-слов. средњега рода ѩтро, кор. предлог an од ani; корену је спреда додано у слов. језицима j (Дан. о.); jentro: asl. jentro; č. játra; gr. ἔντερον, das Innere; ai. antara (Микл.). — Die Leber, hepar. — Syn. црна утробица, црна џигерица, џигерица.

Јечмен, а, m.
Јечменац, нца, m. } (Деж.). Види: јечмичак.

Јечмић, а, m. (Ср.).
Јечмич, а, m.
Јечмичак, чка, m.
Јечмичац, чца, m. } — Das Gerstenkorn (am Augenlide), hordeolum. — Syn. јечмен, јечменац, јачмичак, чмичак, чмичац, јарац, фрчук.

Јушика, е, f. (Кур.). — Die Eiterjauche, pus malignum, ichor, virus.

К.

Каба,
Кабао, } бла, m. (Цр. Г.). — Der Brustkorb, thorax. — Syn. улиште, кош, сепет, стан, каблина, каблић.

Каблина, е, f. augm. од кабао.

Каблић, а, m. dim. од кабао.

Казалац, лца, m. (М. Ђ. М.). — Прст казалац, der Zeigefinger, digitus index.

Казамак, мка, m. — Од турског казамик, оспица (Ђ. Поп. т. р.). — Сравни: руса, богиње, крзамак.

Кал, а, m. (Дежм.). — Der Hauzahn. — Сравни: кољач.

Калдуни, на, m. pl. — Die Lungen, pulmones.

Калуђери, а, m. pl. (Бачк.). — Die Räucherkerzchen (österr. Franziskerln), candelae fumales. Узимају их варошани за кађење соба.

Камен од убоја, m. — Нека врста камена којим се народ лечи од убоја. Има га око потока; мора бити црвенкаст, округао и мекан. Таре се брусом у млеку, те се с њега испира мрко-црвена боја и бојадише млеко.

То млеко даје се болесницима (Дроб.). — Syn. убојни камен.

Каљак, љка, } m. — Бић̂е да долази од верб. клати;
Каљац, љца, } кљl: č. kel, kln, Hauer; p. kielec, Hackenzahn. (Микл.). — 1.) Зуб у коња, по којему се познаје старост коњска (Дан о.). — 2.) Зуб који најпосле никне, кад већ чељаде одрасте, der Weisheitszahn, dens serotinus s. dens sapientiae (Дроб.). Сравни: кољач, кал. — Види: Заставњак, заставни зуб.

Камикати, чем, v. imprf. (А. Кузм.). — Winseln, wimmern (vom Neugeborenen).

Канкарати се, рам се, v. r. imprf. — По латинском cancer талијанском cancro, рак. — Подљутити се (о рани), опаједити се, sich induriren (von Wunden und Wundrändern). Вл. Ђорђевић (Народна медицина) мисли, да се то употребљује само код једне болести: ulcera cruris, али није тако.

Кање, ња, f. pl. — Корен незнан (Дан. о.); škanjac, kobac, nakanjiti se, die Stirne runzeln, sich umwölken, kanja, Regenbogen (Микл.). — 1.) Die Augenlider, palpebrae (Ср., Вук, J. Петр. зол.). — 2.) Бић̂е да значи и обрве, die Augenbrauen, supercilia као што је то случај и код веђе.

Кап, и, f. — Види: капља.

Капак, пка, m. — Турска реч. — 1.) Очни капак, das Augenlid, palpebra. — 2.) Das Hirndach, cranium. Сравни капић.

Капић, а, m. — Das Schädeldach, pars capitis cui insidet mitra (Дан. о.).

Капица, е, f. — 1.) Die Kopfgeschwulst (der Neugeborenen), kephalotoma: »Родио се у капици«. — 2.) Die Nickhaut, membrana nict. (М. Мед.). — 3.) Die Vorhaut, praeputium.

Капља, е, f — Der Gehirnschlag, der Schlagfluss, apoplexia cerebri. — Syn. кап, колпа.

Карбунац, нца, m. (Хрв.). — По латинском carbunculus. — Види: злић.

Карлица, е, f. (J. Панч. и др.). — Das Becken, pelvis. Нисам нашао потврде. Syn. зделица.

Ках, а, m. — Види: ждребећак.

Кашаљ, шља, m. — Од основе која није у обичају, од корена kas кашљати (Дан. о.); kas: asl. kašlь, kašьlь, Husten (Микл.). — Der Husten, tussis.

Кашљица, е, f. — »Корен од равена, gentiana lutea L. кувају и пију од кашљице« (Срб. село Космовац у Пиротском округу Ср. И. Пел.).

Кваран, рна, рно, adj. (Цр. Г.) — Килав, просут, оштећен.

Квас, а, m. (Ст. М. Љуб., Цр. Г.). — Корен kvas, врити, кога je и кисео (Дан.). — 1.) Der Gährungserreger, fermentum. — 2.) Семе од приољиве болести, der Ansteckungsstoff, virus.

Квасина, е, f. (Цр. Г.). — 1.) Види: квас. — 2.) Fig: »Отишао на квасину« (Далм.), т. j. помео памећу.

Кекев, а, m. — У турском значи ова реч: содомит, младић, који се проштитуише (Ђ. Поп. т. р.) т. j. припушта мушке на себе, ein männliches Individuum das sich zur Paederastie (passiv) gebrauchen lässt.

Кех, а, m. — Види: ках.

Кила, е, f. — **кыла**, корен биће ku, отећи, шупљу бити (Дан. о.); грчки κήλη. — 1.) Die Geschwulst, tumor: »Скочила ми кила на врату« (Цр. Г.). — 2.) Der Bruch, hernia; килав, brüchig, hernionus.

Килар, а, m. (Др. Ф., Лечн. в.). — Der Bruchschneider.

Килореда, е, m. (f). (Вл. Ђорђ.). — Види: килар.

Киња, е, f. — Види: к'на.

Кип, а, m. (Хрв.). — Der Körper, corpus.

Кирица, е, f. (Бачк.). — Die Ohrmuschel, auriculum; има и verb. кирити, bei den Ohren ziehen.

Кисела вода, f. — Die verdünnte Salzsäure, acidum hydrochloricum dillutum. Узимају je жене и девојке за чишћење зуба, те их тиме кваре. Наравно да не добију онако целу, него веома разблажену (Бачк.). — 2.) Der natürliche Säuerling (Ср., Срб., Бачк.).

Кисели камен, m. — Der Blaustein, cuprum sulfuricum. — Syn. плаветни камен, коњски камен, ђокташ..

Кискати, ам, v. imprf. (Ср.). — Кад дете сваки час плаче, а не зна се шта му је, raunzen: »Нешто ми киска, мора да је болесно.«

Кичма, е, f. — Кичма и деривати долази од турског кич, леђа, стражњи део тела (Ђ. Поп. т. р.); **Кычьма** основа у кика од које је и кичељив, кор. kak везати (Дан. о.); kyčьma: s. kičma, dorsum (Микл.). — Das Rückgrat, dorsum.

Кичмена мождина, f. — Das Rückenmark, medulla. Нема потврде у народу.

Кичменица, } е, f. — Die Wirbelsäule, columna vertebrarum. — Syn. грбењача, рптеница, хрптеница, повор.
Кичмењача,

Кланица, е, f. (Срб.). — 1.) Место, где се коље марва, das Schlachthaus. — 2.) Марва за клање, das Schlachtvieh.

Клапка, е, f. (К. Црн. з.). — Бић́е по немачком. — Der Kehldeckel, epiglottis, lingula. — Syn. језичак, језичац, поклопац.

Класти, дем, v. imprf. (Вук). — Fliessen, hervorquellen (von einer dicken Flüssigkeit): »Кладе гној из ране, мозак из главе«.

Клен, (клијен), а, о, adj. — Сакат, да се не може маћи (Дан. осн.). — Сравни: кленит и кленут.

Кленит (клијенит), а, о, adj. (Цр. Г., В. Вр.). — Узет, gelähmt, paralyticus; особито у ноге: »Знади, да ћеш за девет година клијенита лежати«. Вук и Дан. тумаче друкчије.

Кленут, и, f (Дежм.). — Die Lähmung, paralysis.

Клецавица, е, f. (Дежм.). — Das Knickbein, genu valgum. Није поуздано.

Клецати (1), чем, v. imprf. (Цр. Г.). — Њињати се (о зубима), wanken, locker sein (von den Zähnen): »Зуби клечу«.

Клецати, (2), цам, v. imprf. (Дубр.). — »Зуби клецају«. — Види: клецати (1).

Клини, ина, m. pl. (Цр. Г.). — Der Hodenbruch, hernia; Вук вели, да је то само код деце, али сам ја ту реч слушао и код одраслих.

Клиновит, а, о, adj. (Цр. Г.). — Mit einem Hodenbruch behaftet, herniosus. — Syn. килав, кваран, оштећен, просут.

Клицав, а, о, adj. — Кад момку тек почне расти брада или бркови рече се: »тек је клицав«; »клицава гуска« т. ј. неда се лепо очистити.

Клуба, е, f. (А. Шв., Депм., Нем.). — Das Hüftgelenk, articulatio coxae.

Кљак, а, m. (Дежм., Нем.). — Die Armspindel, radius. — Сравни: кљакав. — Syn. књак.

Кљакав, } а, о, adj. — Од основе од које је и кљако,
Кљаот, } која иначе не долази, корен биће skark искривити, испречити (Дан. о.); kljakavь: b. klêkav, verstümmelt; vergleiche kljast, klijen, klijenit. (Микл.). — Без једне или обе руке, узетих руку, с којом маном на једној или обе руке. — Сравни: кљак и књак; даље: сакат.

Кљувати, јем v. imprf. (Ср.). — Klopfen (vom Schmerz): гној кљује. — Syn. кљуцати, стрецати.

Кључац, чца, m. (Нем.)
Кључица, е, f. (Нем.)
Кључна кост, f. (Нем. и др.)
Кључница, е, f. (Арх. ц. л.)
Кључњача, е, f (М. М. Р.)
} Das Schlüsselbein, clavicula. — Syn. колеш, (колијеш), крлеши. Само за кључац, колеш и крлеши нашао сам потврде у народу (Цр. Г.). И кључац ми није са свим поуздано и ако се чује у народу.

К'на, не, f. (Срб.). — По турском кена, новогрчки κνᾶς. — Das Hennakraut, alcanna. — Syn. кън а, киња.

Књак, а, m. (Дежм., Нем.). — Види: кљак.

Књига, е, f. } Der dritte Magen bei den Wieder-
Књиге, а, f. pl. } käuern, psaltherium s. omatus.

Књижавци, аваца, m. pl. (М. Мед.). — Види: књига.

Кобилица, е, f. (Вл. Арс.). — Das Brustbein (beim Geflügel), sternum. — Syn. ломилица.

Козице, ица, f. pl. (Лечн. в.). — Види: богиње.

Ковје сисе, f. pl. (Прим.). — Неки особити облик женских дојака: дуже а уже с великом брадавицом.

Кокица за глисте, f. (Бачк.). — Die Wurmzeltchen, pastillae s. boli santonin.

Кокошињак, ака, m. (Цр. Г.). — Der Nagelwurm, panaritium; зову га за то тако, што га лече кокошињаком (кокошињом погани) и луком (Дроб.).

Кокошиње слепило, n. (Вл. Ђорђ., Арх. ц. л.). — Die Nachtblindheit, hemeralopia.

Кокошињи мрак, m. (Вук). — Види: кокошиње слепило.

Колачић, а, m. (Ј. Панч. з.). — Der Zwölffingerdarm, duodenum. — Syn. плендеш.

Коленица, е, f. (А. Куз.). — Die Kniescheibe, patella. — Није поуздано.

Колено, а, n. — Од основе која није у обичају, корен биће kar трчати (Дан. о.). — 1.) Das Knie, genu. — — 2.) Das Geschlecht, generatio.

Колеш (колијеш), и, f. — Das Schlüsselbein, clavicula.

Коломбар, а, m. (А. Кузм.) } 1.) Der Warzenhof, are-
Коломбарчић, а, m. (А. Шв.) } ola mammae. — 2.) Das Mutterkränzchen, pessarium.

Колпа, е, f. (Далм.). — Јамачно по талијанском. — Види: капља.

Колтун, а, m. (Дежм.). — Der Weiselzopf, plica polonica, trichoma; пољски: koltki, gvoždice, chvostice, krczyce; чешки: koltoun; руски: колтунъ, ковтунъ. — Syn. курјук.

Колчак, ака, m. (Микл.). — По турском. — Die Armschiene.

Кољач, а, m. (Вл. Арс.). — Биће да долази од клати, јер њиме звер коље. — Der Stosszahn, der Hauzahn, der Eckzahn, dens angularis; сравни кањак. — Syn. очњак, кал, пасјак.

Комолац, лца, m. (Дежм.). — Man denkt an komkomati, stossen (Микл.). — Der Ellbogenhöcker, olecranon.

Копнити, им, v. imprf. — Schwinden (z. B. von Muskelfleisch), atrophiren, extabescere.

Коприца, е, f. (Кур.). — Die Krämpfe, convulsiones.
Корен за децу, } m. (Бачк.). — Florentinische Veilchen-
Коренак, нка, } wurzel, radix iridis florentinae pro infant.; кухају га у млеку и вешају деци о врат, кад добијају зубе, да оглођу десни.
Коса, е, f. — Корен kas чешати, грепсти (Дан. о.); W. wahrscheinlich kes, woher češljati, kämmen und durch Steigerung kosa (Микл.) — Das Haar, capillus.
Косири, ира, m. pl. — Види: косирица.
Косирица, е, f. — Der Kiefer, maxilla: »У глави му зуба ђавољега, све му клапћу кошјерице празне.« (Нар. пес.)
Коска, е, f. dim. од кост. — 1.) Das Knöchelchen, ossiculum (J. Панч. з.). Syn. коштица. — 2.) Der (Hand-oder Fuss-) Wurzelknochen, os metacarpi et metatarsi (Цр. Г.).
Кост, и, f. — **Кость,** корен непознат, а истога је и латинско costa (Дан. о.). — Der Knochen, os.
Костолом, а, m. (Дежм., Лобм.). — Der Knochenbruch, fractura ossium.
Коталац, лца, m. } У првом је уметнуто а међу тл,
Котлац, тлаца, m. } основа у котла, корен kat по-
Котлаци, алаца, m. pl. } кривати, чувати (Дан. о.). — Die Schlüsselbeinvertiefung, die Supraclaviculargrube, fossa supraclavicularis. Вук има коталац с непотпуним тумачењем, а Дежман коталац преводи die Kehlgrube, jugulum, а то је подгрлац.
Кошуља, е, f. — Кошуља на срце (код говечета), der Herzbeutel, pericardium (Цр. Г.).
Крак, а, m. — Корен kark од kar ићи (Дан. ос.). — 1.) Das Glied, extremitas. — 2.) Der Blasenwurm, hydatis (А. Кузм.). Syn. метиљ, мехурњак.
Краљежак, шка, m. (А. Шв., Дежм.). — Кралијеш, која гласи и крлијеши (бројенице) биће заједно са ш туђа реч (Дан. о.); kralješ, krališ, krlješi, der Rosenkranz, rosarium; asl. кораља, corallium, *κοράλλιον;* kerьlešь, asl. kerьlešь, kerelešь, Art Kirchenlied; s. krliješi, Rosenkranz; č. krleš, Kirchenlied; gr. *κύριε ἐλέησον* (Микл.). — Der Wirbel, vertebra.

Краљешка, е, f. (А. Кузм.). — Види: краљежак.

Краљица, е, f. — Das Gekröse, mesenterium. — Syn. опорњак.

Крапило, а, n. — Крста, das Kreuz (auch das Kreuzbein), regio sacralis (os sacrum).

Крапља, аља, n. pl. (Цр. Г.). — Врхови од рбата, die Dornfortsätze der Wirbelsäule (zusammengenommen). — Сравни: повор, побиље.

Краста, е, f. — Корен биће kart плести, збијати (Дан. осн.); korsta: asl. krasta, scabies; nhd. harsch, rauh (Микл.). — 1.) Die Kruste, die Borke, crusta. — 2.) Красте, а, pl види: богиње. — Види: храста.

Кратељ, а, m. (J. Ђив.). — Die Cholera, cholera asiatica.

Крв, и, f. — Корен kru, разбијати, ранити, сирову бити, трднути (Дан. осн.); krъvь: asl. krъvь, Blut; b. krъv; č. krev; p. krew; r. krovь (Микл.). — Das Blut, sanguis; алева крв, rothes (arterielles) Blut; модра (мавена) крв, blaues (venöses Blut); житке или танке крви anaemisch; густе, јаке крве, plethorisch; оштре крви, hitzig; погане, покварене крви, discrasisch.

Крвара, е, f. (Цр. Г.). — Жена, која зна метати купице (рожиће), пијавице или како другче пустити крв.

Крволиптање, а, n. (Арх. ц. л.). — Die Blutung, hämorrhagia. — Syn. крволипћење, крволоп, крвоток.

Крволоп, а, m. (М. М. Рад.). — Није поуздано. — Види: крволиптење.

Крвомутити, им, v. impf. — Мокрити (пишати) крв, Blut uriniren, Haematurie haben. — Syn. крвоточити, окрвити се.

Крвоточити, им, v. impf — Види: крвомутити.

Кремечак, чка, m. dim. (Ср.). — Шећер за кашаљ, die Catarrh-Zeltchen.

Крепа, е, f. (Вал.). — Слезина. die Milz, lien. — Није поуздано.

Кретош, а, m. (Ср.). — Ein den Geschlechtstrieb erregendes Mittel, aphrodisiacum (gewöhnlich cantharis oder stincus marinus).

Крвамак, мка, m. (Бос., Сар. л.). — Сравни: **казамак.** — Види: добрац.

Крзно, а, n. (Ј. Панч. з.). — Die Lederhaut, derma, cutis, corium, chorion. — **Није поуздано.** — Syn. усма, усмина, усње.

Краква, е, f. (Бос.). — Der Scharbock, scorbutus. — Syn. **пољак. пољачина.**

Крива, е, f. (Васој.) — **Види: веља бубина.**

Криврат, а, о, adj. — Супстантивизиран, der schiefe Hals, torticollis, caput obstipum (Арх. ц. л.). — Syn. кривошија.

Кривосек, а, m. — Усни кривосек, die Schiefstellung des Mundes (z. B. bei einseitiger Paralyse) »... од муке костобоље, од главијег вртоглавја, од очијег сузотека, од уснијег кривосјека, од ушију грмљавине, од леђа ломљавине . . . (Нар. басма).

Кривостран, а, о, adj. (Далм.) — Н. пр. овца, т. ј. овца, која нема у свима сисама млека.

Крк, а, m. — **Кръкъ,** collum од корена kark викати, крчати (Дан. ос.); ai. krk, Kehlkopf; č. krk; p. kark, krczyca, Genick. (Микл.) — Шулек преводи ту реч Genickgelenk а тога у анатомији и нема. Биће да је место, где провирује седми вратни краљежак, vertebra prominens. — Сравни: кркача.

Кркача, е, f. — Der Rücken, dorsum. Ја бих рекао, да је то само горњи део леђа, т. ј. онај, што прелази у врат.

Кркљање, а, n. (Арх. ц. л.). — Ропац, das Röcheln (des Sterbenden), stertor (moribundi).

Крилате плећке, f. pl. (С. Петр.). — Одскочиле плећке, т. ј. оне, које јако одударају, да се и кроз одело виде, као што је то обично у сухоболника.

Крлеши, (крлијеши), m. pl. — Од основе која није сама у обичају, а биће постала наставком la од корена skar, сећи. (Дан. ос.). — Die Schlüsselbeine, claviculae. — Сравни: краљежак.

Крњадак, тка, m. — 1.) Крњадак од зуба, der Zahnstumpf, die zurückgebliebene Zahnwurzel. — 2.) Кр-

њадак од кости, der Knochensplitter, fragmentum ossis.

Крњаув, а, о, adj. (Ср.). — Чељаде, које има само једно ухо; друго никако нема, или му је како оштећено. — Syn. крњо.

Кроснат, **Крошњаст,** **Крошњат,** а, о, adj. — Биће од основе крошње (Дан. ос.); krošnja: asl. krošnica, Korb; nsl. s. krošnja; č. krosna, Korb; r. krošnja, krošnja, Körbchen aus Weidenruthen. Vergl. krošni, der obere Theil des Rücken (Микл.). — Крошнаст значи управо широк разгранат, ästig, ramosus (Вук), а у пренесеном значењу плећат, breitschulterig, latis humeris.

Крпа, е, f. (Цр. Г.; Опутна Рудина). — Das grosse Netz, omentum majus. — Syn. махрамица, ландра.

Кротарица, е, f. (М. Мед.). — Das Zungenbein, os hyoideum.

Кротарка, е, f. (Арх. ц. л.). — Das Kreuzbein, os sacrum. Није поуздано.

Кру̑па, е, f. (Срб.). — »Кад се дете преједе па га протера напоље као беланцетом, каже се окрупало се« (М. Ђ. Мил.). — Der Darmcatarrh, catarrhus int. (bei Kindern), enteritis.

Кру̏па, е, f. (Дежм., Нем.). — Das Schwämmchen, der Mehlhund, Soor, aphthae, stomatitis aphthosa. — Syn. нузла.

Крупица, е, f. (Нем.). — Види: кру̏па.

Крупице, а, f. pl. (Срб.). — »Бели мехурићи, што излазе по усти, језику и грлу дечијем, налик на бобице ђурђица цвета« (Св. Мл. Бајић). — Види: кру̏па.

Крушчица, е, f. dim. од крушка (Вуковар). — Колачић, што се даје деци против глиста, das Wurmzeltchen, tabula santon.

Куга, е, f. — Nsl. s. Pest; nhd. koge dial. (Микл.). — Die Pest, pestis. — Syn. чума.

Кудра, е, f. — Die äussern Geschlechtstheile (der Stutte), vulva (equina).

Кудрица, е, f. (Дежм.). — Die Trichine, trichina spiralis. — Сасвим непоуздано.

Кујати, јам, v. imprf. (Далм.). — Вуђи се болестан као оно болесна куја, sich krank herumschleppen. — Да то није исто што и куњати?

Кук, а, m. — Корен биће kark од kar ићи (Дан. ос.); kъlka: asl. klъka, poples; nsl. kolk Hüfte, kuk, perna (der Schinken) habd., coxa posterior (?) bel., skolčiti se, sich das Hüftbein verrenken; b. klъk, isklъčevam, verrenken; kr. s. kuk, Hüftbein (Микл.). — Der grosse Rollhügel, trochanter major (К. Црн. з., Арх. ц. л., М. М. Рад.) — Ја не бих рекао, да се то може специјализирати, а погрешно је и то, што кук није доле него горе. Кук је das Hüftbein, os coxae, os innominatum, а кад би се хтело већ специјализирати, онда је spina anterior superior. Наравно да и народ не говори свуд једнако: кад каже кук за articulatio coxae, кад опет за os coxae, кад за spina.

Кукац, кца, m. (Дежм.). — Nsl. kukec, Wurm; magy. kukacz, Made (Микл.). — Das Nagelgeschwür, der Nagelwurm, panaritium.

Куктура, е, f. (Цр. Г.). — (?) Die Augenhöhle, orbita: »Замрзе им језик у вилице, утекоше очи у куктуру.« (Нар. пес. из Вас.). — Syn. очница.

Кукуљав, а, о, adj. — Слаб, преживео, schwach abgelebt, decrepitus.

Кукурекавац, } **Кукурикавац,** } вца, m. (Далм.). — Види: велики кашаљ.

Кулен, а, m. (Дежм.). — Der Blinddarm, intestinum coecum. Не ће бити поуздано; кулен ће бити што и colon, новогрчки κῶλον (Микл.) дакле der Dickdarm. По тумачењу Вукову при речи куљен и кулин могао би човек мислити и на желудац.

Куљав, а, о, adj. — Види: куље.

Куље, уља, f. pl. — Der Hängebauch, venter pendulus.

Кумрије, ија, f. pl. (Дежм.). — Види: повије.

Купица, е, f. — Der Schröpfkopf, cucurbita. — Syn. рожић, пехар.

Курје око, n. (Хрв.). — Види: жуљ.

Курјук, а. m. (Срб.). — Der Weichselzopf, plica polonica.

Куршум-шећер, m. (Зб. сан. з.). — Од турског куршум олово (Ђ. Поп. т. р.). — Der Bleizucker, plumbum aceticum.

Кус, а, m. — Корен може бити од kas јести од кога је кусати, окусити (Дан. ос.). — Der Geschmack, gustus.

Кусадак, } тка, m. (Цр. Г.). — Види: бадрљица.
Кусатак,

Кутњак, ка, m. — Kontъ: asl. кжтъ, Winkel; nsl. kôt, kôtnik, kôčnik, Stockzahn (Микл.). — Der Stockzahn, dens molaris.

Кућа, е, f. (Вук, М. Ђ. М., Цр. Г.). — 1.) Die Gelenksgrube des Schulterblattes, fossa glenoidalis scapulae. — 2.) Види: кућица.

Кућица, е, f. (Цр. Г.). — Постељица, der Muterkuchen, placenta: »Да изађе кућица, духају породиље у боце, те се тако напрежу« (Дроб.). — Syn. постељица, ложа, пометина, плодва.

Куцати, цам, v. imprf. — Klopfen, schlagen, pulsare: Куца срце или жила; куца чир, т. ј. кљује.

Кьна, е, f. — Види: к'на.

(Свршиће се.)

ФИЗИКА У СРБА.

НАПИСАО ПРОФ. СТЕВАН МИЛОВАНОВ.

(Свршетак.)

IV.

24. Прелазећи на новији рад на физици, говорићу о књигама, које су угледале света после шездесете године, а писане су новим правописом.

За последњих двадесет и неколико година појавило се више књига за физику, изашло је више чланака из физике, метеорологије и астрономије по разним научним и забавним часописима и листовима, па међу њима имамо и чисто оригиналних расправа, — но о свему томе не могу писати: на уму ћу имати само књиге.

Физикалне књиге за ово доба већином су удешаване за школу и то како за основну тако и за средњу и вишу наставу. Трудио сам се, да набавим све новије књиге за физику, а и г. Мита Петровић у Сомбору упозорио ме на неке, па ипак нисам сигуран, да сам баш све прегледао; можда до које нисам ни дошао, зато сам слободан овако јавно умолити свакога, који би знао за какву књигу, а нисам је споменуо, да ми јави.

Не могу писати, шта се радило на школској књижевности из физике, а да се не дотакнем у опће, но кратко само, принципа и методе, које се има писац држати, пишући таке књиге.

За природне науке постављане су разне методе, данас се држи, да је индуктивна метода најбоља, јер је најприроднија, а принцип јој од познатог ка непознатијем, од непознатијег ка непознатом.

Метода је ова данас свуда примљена, и сви писци треба ње да се држе, али то није тако лако : не да се свуда ова метода извести сасвим и потпуно.

Ако се не пази на методу, читава школска књига губи данас праву своју вредност.

У свакој физици мора прво долазити опит; затим се опит тумачи чисто и јасно, те наведе још појава, која се тумачи истим начином и тек, кад се то урадило, ваља рећи, какав физикалан закон важи за те појаве, какав дакле влада закон у природи. Напослетку могло би доћи, како се тај закон примењује у обичном животу.

Што више и што потпуније долази о појавима око нас и међу нама, књига је боља и више цељи одговара.

За основну наставу у физици, колико ми познато, изашле су ове књиге по хронолошком реду:

1. Физика за женскиње, удесио за вишу женску школу по др. Евгенију Нетолички Емилијан Јосимовић. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду. У државној штампарији, 1866. Предговора V., текста 270 страна, на 16-ни.

2. Физика за учитеље основних школа, израдио Никола Ј. Петровић. (Са 50 дрворезних слика). У Београду. Издање и штампа државне штампарије, 1874. Цена 5 гр. чарш. IV. 96. 8-на.

3. Основи физике. За више разреде народних школа, више девојачке школе и сродне заводе, написао Мита Петровић, исп. гимназијални професор, главни учитељ учитељске школе у Сомбору, прави члан хрватскога педагошког књижевног збора у Загребу, са 47 слика. Панчево 1876. Штампа и наклада браће Јовановића. Предговора I., текста 80. — Ова је физика дочекала и »друго сасвим промењено и умножено издање«. Панчево 1883. Накладом књижаре браће Јовановића. Предговора IV., текста 137 страна, слика 69 , садржаја V. — Срећа је послужила и писца и књигу, те је физика изашла већ и у »трећем поправљеном издању«. Панчево 1885. Иста наклада. IV. 143. слика 74.

4. Физика, написао Балфур Стеварт, професор физике у Манчестру, превео Ст. В. Поповић, епархијски школски референат, са 48 слика. Нови Сад, издање штампарије А. Пајевића 1879. VIII. стр. 136., сл. 48.

5. Градиво из физике, које се има ученицима основних школа према наставном плану високог школског савета, од 6. јула 1878. бр. 34. пр., да предаје, прикупио и израдио Светозар Милетић, учитељ. Издање књижаре Луке Јоцића и др. у Новом Саду 1883.

6. Мала огледница или збирка опита и најстаријих направа и примера, на којима се виде велики закони физикални за децу од 10 до 14 година. Написао J. Јенч, директор у Лајпцигу. Превела Милица J. Трпковићка. Прештампано из »Учитеља«. У Београду. Краљевско-српска државна штампарија. 1884. Мала 8-на, II. 79.

Са »градивом из физике« најприличније је, да почнем, ма да је то скоро најмлађа књига, јер њоме се даје прва настава у опште из физике, ако не узмемо на ум, да овде-онде има у читанкама по где-што из физике, што се чита само али не учи.

Као што се Стојковићева књига одликује тиме, што је писана простим језиком за народ, тако се ова одликује тиме, што је у њој метода потпуно погођена и што је изведена сасвим по принципима, који су примљени данас, кад се пишу и изучавају физикалне истине, а особито, ако се то ради са онима, који тек почињу учити понешто из физике.

У овој се књизи скроз показује методичар-писац: са простог, често са врло простог опита, долази се до физикалне истине. Непотпуно је само то, што се местимице опит не тумачи, местимице се не протумачи сасвим и што по нека справа није доста јасно описана баш за оне, који се њоме морају служити.

Књига је ова писана према наставном плану за основне школе, али се у самом плану не каже, шта се све има узети. Што је тамо речено, речено је у опште: нешто о овом, нешто о оном, по томе је дакле писцу било од воље, да пише колико хоће у главама, које су узете из наставног плана, а неке и сам да уведе, као што је и урадио.

Писац је описао лако све обичније појаве, узео је из сваке физикалне гране по нешто, али није обратио

свакој грани толико пажње, колико би требало. Појави око нас највише се тумаче у механици и у топлоти, затим у светлости и у електрицитету: из механике и топлоте узето је доста у ово »градиво из физике«, из светлости би могло доћи још по нешто, но из електрицитета, а особито из галванизма требало је више узети. Ово је тим више оправдано, што се до данас електрицитет тако развио и развија, да се и у практичном животу служимо законима, који се тумаче у њему, а поглавито у галванизму.

Међу тим има неких ствари, које су ушле у књигу, а рекао бих да нису за основну школу, јер се тешко тумаче разумљиво, као што је са чигром, са балансирањем, аереометрима и још неким стварима.

Писац се трудио, да буде свуда јасан; то се види из целе књижице, но ипак је, обично у почетку којег новог одсека, испало нејасно, а то је већином отуд, што се туда спомињу нови појмови, а нигде пре нису протумачени, а не тумачи их баш ни на том месту: већ у почетку код »теже« вели се, да ће кугла пасти на земљу, јер ју је »привукла привлачна снага земљина« и т. д.; у осталом сам предавач по овој књизи може лако приметити, где је што изостало те мора допунити.

У књизи није сила и снага исто, већ »сила, која подиже терет, то је снага«. То не стоји.

Може се наћи и погдекоја погрешка, но поред свега тога »градиво« сведочи, да је писац ударио добрим путем, и »градиво« одговара својој цељи и послужиће увек као згодна књига за почетнике у физици, послужиће као добра књига за прву наставу из физике у основној школи.

Осим овог »градива« писао је Светозар Милетић више још књижица, све засецају у наставу за основне школе а односе се на рачуницу, земљопис и српски језик скоро за све поједине разреде, у којима се ти предмети предају у основним школама. Осим тога написао је »Познавање и неговање човечијег тела« за основну школу, а прерадио ово под именом »Познавање човека«. Ова је књига одобрењем главног просветног савета уведена

у основне школе краљевине Србије. Иначе је писао разне чланке о школи и настави у »Новој школи«, у »књизи за учитеље« и у »Школском листу«.

Милетић се родио у Српском Падеју 12. марта 1852. године, ту је свршио прво српске па онда и мађарске основне школе, прва четир разреда гимназијска у Врбасу, од 1864 до 1868. године, пети и шести које у Сегедину које у Вашархељу; у препарандију је пошао 1870. године а свршио ју је 1873. и таки је још те године изабран за учитеља у Земуну. На несрећу српске школе Милетић је умрьо ове године 31. маја у Српском Падеју; престао је делати на просвети народној баш у најлепшим годинама својим. Српски народ изгубио је већ више таких синова, и то баш у оно доба, кад су за рад најбољи били. Суђено му је тако!

26. Физика за учитеље одговара доста намењеној цељи, а у време, у које је постала, 1874 године, одговарала је још више, јер је прва за основну наставу. Написана је разговетно, премда је по где-где писац нејаснији поред свега тога, што се труди, да јасан буде.

За опите не треба много ни особитих справа, а изводе се лако и елементарно; справе се наводе у почетку сваког одељка, а на крају у књизи наведене су опет све и уједно је скоро свуда напоменуто, како се има код опита радити.

На књизи стоји изриком »за учитеље«, зато ју и увршћујем овамо као школску књигу »за децу«, јер, кад би на-што, у основним школама не треба ни да имају деца књигу, они уче из оног, што виде и што им се покаже, а из књиге давати деци да уче физику, није педагошки.

Као што се још највише и данас чини, и овде је у почетку одељак »опште особине свију ствари и појава« но није изведен потпуно, а и што је у књизи није све тачно, та већ речи »особине ствари и појава« нису добро употребљене: о особини појава не може бити говора, а ствар је у физици тело.

Књига би још боља била, да нису ушле по неке

ствари, које нису као што треба: атом се брка са молекулом, премда се о молекулу ништа и не спомиње; топлота се развија »мењањем«, а по примери у књизи то су кемијски процеси; извори топлоте нису у опште добро погођени; оно »где је вруће, ту се и светли« не стоји: топлота прати светлост, али светлост не прати увек топлоту; по Петровићу опада осветљење просто (?) са удаљењем, и светлост »за један тренут ока« пређе 42.000 миља, није добро, јер »тренут ока« није мера за време. Читав »увод« није опитан, није основан већ теоретичан, и оно у њему, да »се све у правилу напред утврдити може, како ће се што догодити и кад и којим начином ће се догађај извршити«, не може стајати.

Напомене учитељима у почетку доћи ће добро сваком учитељу.

Ова је физика награђена од министарства просвете са 30 дуката цес.

Осим наведене физике писао је др. Н. Ј. Петровић из физике још и »о електрицитету« под именом:

Из природних наука. I. део: О електрицитету и магнетизму. У Београду. Државна штампарија, 1870. На 12-ни 2 листа и 94 стране. Ово је прештампано из »Јединства«, од 1870. године. — До ове књиге нисам могао доћи, да је прегледам и проучим.

Др. Никола Ј. Петровић, рођен је у Чачку 3. децембра 1849. године. Основне школе и гимназију свршио је у Крагујевцу, а технички факултет на великој школи у Београду.

Указом кнежевим од 16. августа 1870. постављен је за суплента крагујевачке гимназије, но након године дана даде оставку те оде као државни питомац на страну и проведе три године које у Карлсруују, које у Цириху па Лајпцигу и Јени, изучавајући прво природне науке а затим педагогију и философију. Докторат је полагао у Јени 1875. године.

Пошто се вратио у отаџбину постављен је 3. новембра 1875. године за професора учитељске школе у Крагујевцу, а 1. јула 1878. за секретара у министарству

просвете и црквених дела, где се и сада налази, као први секретар

Осим наведенога, радио је на књижевности и српским и немачким језиком, а дела су већином о школи и настави, даље из дечије књижевности и из науке.

2. Физика од Стефарта у преводу Поповићеву намењена је такође ученицима основних школа и она би доста добра била и за наше прилике, али се њоме нигде и нико не служи, а није се ни служило, ма да године 1879. није било ни боље ни лошије физике од ове за почетнике.

О неким стварима говори се врло мало. Преводу би се могло и замерити.

28. О овим трима књигама за основну наставу можемо рећи, да су писане и удешаване према добу и развитку ученика, којима су намењене, али се то теже казати даде за Основе физике од М. Петровића, и то за сва три издања.

Књига ова намењена је »вишим разредима основних школа, вишим девојачким школама и сродним заводима,« дакле мање-више опет почетницима, а да је тако сведочи и име »Основи физике.«

На насловном листу трећега издања ове физике стоји истина: за средње школе, но ми смо је уврстили у књиге за основну наставу, јер је томе у прва два издања намењена.

Ако полазимо од начела, да школску књигу треба писати према добу ученика, онда ова књига мора бити за старије ученике. Да је то тако, сведочи нам онај научан и висок тон у писању, који је местимице тешко ученику разумети, она подела по физикалним дисциплинама, она силесија научних и стручних израза, па затим што је у доста маленој књизи нагомилано много материјала и што у књизи долази више ствари, које нису за ученике оних завода, који су назначени на насловном листу.

У овој књизи више се пазило, како ће се научној страни њеној што потпуније одговорити, а на педагошко-дидактичну није се толико обзирало, међутим у књи-

гама, које служе првој настави у предмету каквом, мора се највише пазити на пут и начин, којима се деци пружа наука.

Не иште се, да ученици у основним школама, ма и вишим, много уче и науче; то искати, погрешно је, јер много се може од ученика искати, али ће они зацело мало знати.

Кад ученици сврше основне разреде, морају имати само бистрија погледа у природу, морају имати појма само о обичнијим појавима око себе, али говорити им више о кретању, о атвудовој машини за падање, о механичном раду, о одређивању специфичних тежина, о ареометрима, о парним машинама, о теорији топлоте, о електромагетичном звоњењу, о индукованим струјама, о телефону, о фотометри и т. д па ма то било и у најкраћим и само у главним потезима, држим, да није ни »за више разреде народних школа, ни за више девојачке школе ни за сродне им заводе.«

Књига би са дидактичне стране много више одговорила цељи својој, да се у њој говори о мање ствари, али о некима обичнијим опширније.

Друго и треће издање је »умножено,« те тим још је мање згодно за заводе, којима је намењено; међутим у »предговору другом издању« скоро на крају стоји, да је у књигу смештен сав материјал, што је прописан из »основа физике« за гимназије у краљевини Србији. Много би приличније било, да је ово стављено већ на насловни лист, јер је књига за доње разреде гимназијске зацело удеснија, премда још и за те ученике има у њој ствари, које не морају знати.

Књигом »Основи физике« служе се по вишим девојачким школама, а заведена је и у гимназије у краљевини Србији.

Колико са дидактичне стране не може одговорити књига задоста својој цељи, толико више са научне стране нема јој се замерити. На једном два-ли места има погрешака, које су зацело нехотице ушле у књигу.

У одељку »молекиларна физика« говори се о осмози,

дифузији и т. д. По најновијој подели физике, молекуларна физика говори у опште о кретању молекула и обухвата таласно кретање, акустику, оптику, калорику, магнетику и електрику, дочим механика говори о кретању тела. По томе није »молекиларна физика« добро име оним појавима, који се у том одељку тумаче.

Терминологија у физици је она, која се данас већином употребљује. Са некима се називима не слажемо, но овога ће бити непрестано, догод се терминологија не уреди и споразумно не удеси, те се у опште прими у физикалној књижевности.

Мита Петровић је у најбољим годинама, родио се у очи Митрова дна 1848. у Панчеву. Учио се у малој реалци Панчевачкој, а у гимназији Карловачкој и Винковачкој. Природне науке и математику слушао је на свеучилиштима у Хали, Тибингену и у Прагу, виноградарство и свиларство у Горици.

Петровић се бавио врло многим књижевним радом; написао је више учебника, осим »Основа физике« спомињем именито »Хемију за средње школе«, која је заведена у краљевини Србији. Особито наводим да се одао на оцењивање књига, које иду у природну грану, а оценио је и многе друге књиге. Био је до скора главни сарадник на »Школском Листу«. Од оригиналних му радова наводим, да је у »Гласнику« књига XLIX. изашла расправа »Неколико приложака експерименталној физици«, даље је у »Вечерњачи« изашао чланак »О киселици«, и на немачком је језику штампано, у »Летопису« књига 122., штампано је »Расток и како се њиме бојадише коса«, затим опет у »Летопису« књига 133. »Алкаличне баре у околини сомборској«; ово је печатано на мађарском језику у „természettudományi közlöny“ свеска 171., а пре тога и на немачком језику. У »Летопису« књига 141. налази се његова расправа »Сремско вино« у књизи 144. је »Петроварадинска чесма« а у 145. »Појаве при грађењу бермета и одређивање екстракта«.

Петровић је дописни члан »срп. ученог друштва«.

29. Мала огледница у преводу Трпковићкином каже већ сама својим другим именом, чиме се бави. То су опити, којима ће се деци од 10 до 14 година показати велики закони физикални.

Подељена је на девет делова: огледи за науку о општим особинама тела, огледи за науку о тежишту, огледи за науку о ваздуху, огледи за науку о звуку, огледи за науку о топлоти, огледи за науку о светлости, огледи за науку о електрини или муњевини, огледи за науку о магнетини, нешто из кемије.

Као што се види заступљене су све гране физике, разуме се врло кратко. Све су сами опити и примери, а из њих се за тим изводи закон. Огледи су лаки, даду се извести са врло мало справа и то обичних справа; огледе може учинити и онај, који се тек нешто физиком бавио: и мањи ученик. Штета је што је местимице по неки оглед кратко описан, а има их и нејасних; изгледа нам, као да преводилица није оригинала доста разумела. Понегде имаде погдекоја омашка, те се прелази у неко теоретично разлагање; тога неби морало бити. Чиме се пак ова књига одликује, то је, што је методично израђена: прво су наведени огледи, и то по више огледа једно за другим, и онда је закон постављен, те ће га лако разумети свако дете од десет до четрнаест година. У оригиналу је прво наведен закон па онда огледи потврђивани? у преводу пак прво су огледи па онда закон. Ово је боље; једино би добили, да је неке огледе требало и протумачити: лакше ће моћи тумачити и деца скоро сама а помоћу старијих још боље но теже огледе треба у књизи протумачити.

30. Међу књиге, које сам урачунао или сам, или које су већ саме по себи намењене основној школи и првој настави у физици, долази и Јосимовићева физика за женскиње.

Откуд је додато овој физици још оно »за женскиње« не правда се ничим, јер у њој нема ништа, што би се тицало само женских; физика је та проста књига за

свакога, који је рад нешто из физике, па и из кемије, знати и научити.

Јосимовић пише физику своју просто и јасно премда не баш свуда; физика је скроз експериментална, али није написана по научној системи, већ се полази од ваздуха и дисања, те прелази на притисак ваздуха, ваздушни шмрк, за тим на воду и пливање и летење по ваздуху, на тежиште, на топлоту и њене утицаје, говори се онда о ветровима, и парним машинама; затим се разлаже о звуку и чујењу, о светлости и виђењу, о магнетизму и о електрицитету са електричном машином, пише се о грому и тумачи громобран; пошто се још расправи о галванизму и галванопластици заврши се са електромагнетизмом и телеграфијом.

Јосимовићева књига би да буде популарна и донекле му је испало за руком. Он је навео свуда на страни, где треба експериментом показати оно о чему се у тексту говори, само се неки експерименти не могу лако извести без справа, које су удешене за таке опите; о неким експериментима се не да никако ни говорити, ако справа није пред очима.

Емилијан Јосимовић данас је у државној служби српског краљевства, а био је на војној академији професор основне и више математике, практичне геометрије, механике и више геодезије, био је члан школске комисије, а чланом је »Српског ученог друштва.«

Књижевни рад Јосимовићев је доста обилан и највише се односи на геометрију, а писао је и »Начела више математике« у два дела.

31. Ако ресумирамо све, што смо приметили, прегледајући физике за основне школе, уверићемо се, да имамо за те школе згодних књига, но их је мало. »Градиво,« »Физика за учитеље« и »Стевартова физика« одговарају потпуно и цељи и материјалу, који се има узети у тим школама, исто тако и методи. Од ових књига прва и друга су оригинали, а трећа превод, дакле два оригинала и један превод свега имамо за основну наставу.

»Основи физике« не могу се толико са успехом упо-

требити у основним школама, колико у гимназијама, зато их треба пре уврстити у књиге за средњу наставу, међутим, кад их сам писац, по насловном листу, одређује за основну наставу и ја сам о књизи овде говорио.

32. Књиге, које су удешаване за средње школе, ово су:

1. Физика за мање гимназијске школе и за сваког пријатеља природних наука, написао Дамјан Павловић, прегледала и одобрила школска комисија, у Београду, у државној штампарији, 1868. На 8-ни, 2 листа 177 стр. 131 дрворезна слика у тексту. — Физика ова прештампана је године 1872. и има стр. 233. слика 125.

2. Популарна физика за средње школе. Од Госена, израдио М. Мијаиловић. У Београду, у државној штампарији 1873 На 8-ни, VI. 244 стране са 146 слика.

3. А. Гано-а Експериментална физика с кратким прегледом метеоролошких појава, превео Светозар Д. Видаковић професор, у две књиге са 821 у тексту печатаних дрвореза. Прва књига, у Београду. Штампа и издање државне штампарије 1876. — Друга, у Београду. Издање и штампа иста 1877. Обе књиге имају 872 стране са VI. предговора.

4. Физика, Белешке из предавања Борислава Богић-Тодоровића, професора учитељске школе у Београду. (Штампано као рукопис). Београд, 1883. Штампарија српске напредне странке. На малој 8-ни, XIX. 194 стране. — Од ове књиге изашло је друго попуњено и измењено издање у Београду; штампарија напредне странке 1886. стр. XVII. и 211. На малој 8-ни.

Физика Дамјана Павловића писана је већ по модерном начину: приступ, општа својства тела и онда специјална физика, али ову не дели писац, као што се данас узима, по модерној подели већ у привлачне, таласне и струјне појаве.

У привлачним појавима говори о зајединости, тежини, покретању и једначењу (равнотежи); у таласним расправља о звуку, топлоти и светлости, а у струјним о

електрицитету и магнетизму; по томе се Павловић држао оних, који су узимали, да је топлота таласање, а данашња модерна теорија вели, да је топлота опште кретање молекула а не само таласање; шта више данас се и електрицитет и магнетизам тумачи кретањем сви се дакле појави своде на кретање и то на видљиво и невидљиво: механику (боље динамику) и молекуларну физику; струјних појава нема данас, премда се до скора тумачило па и данас неки тумаче електрицитет и магнетизам флујидом.

Павловићева физика даде се лако читати као и Јосимовићева, јер је написана лаким слогом, а уз то је испрепредана тумачењем обичнијих појава и појавима око нас, а и таким, који нас у животу прате, но ипак није за школу згодна, јер не говори о свему, што би требало, да уђе у њу; књига би се могла многим којечиме попунити. О неким стварима је сувише, тако, да је књига местимично развучена.

Ова је физика имала да послужи гимназијским школама и до скора се служили њоме у нижим гимназијама у краљевини Србији.

Кад упоредимо Павловићеву физику са Јосимовићевом, наћи ћемо, да има ствари, које су просто прешле из једне књиге у другу: у Павловићевој има од речи до речи по читавих листова као у Јосимовића.

Дамјан Павловић се родио у Новом Саду, а нађен је мртав 23. фебруара ујутру 1866 године у соби, а ступио је тек у 27-у годину. Учио се до буне у Новом Саду а за тим је наставио школе у Београду, где је и гимназију свршио; изабран је затим за стипендисту Павла Јовановића и онда Луке Миланковића те свршио технику које у Бечу које у Прагу. Године 1865. постане ванредним цртачем у министарству грађевине, а на месец дана пред смрт инжињером код истог министарства.

Д. Павловић написао је више лепих песама, које су штампане у повременим листовима; оценио је »Преодницу од 1863.«, и »Рачун с деловима« од Е. Јосимовића; држао је и неке беседе; превео је »Торквата

*

Таса« од Гете-а, превод је награђен из књижевног фонда Илије М. Коларца и штампан 1864. године.

33. Популарна физика за средње школе у преводу Мијаиловићеву може поднети за ниже разреде средњих школа, премда би се још много што шта могло од ње захтевати, па да буде за те школе удесна.

Спољашње изгледа доста велика, но унутрашње, кад се узме, говори саразмерно о мало појава, о много мање него што је у Павловића. Обично се механика највише и најшире обрађује, јер су појави, који у тај део физике долазе, обичнији и често се с њима сретамо у животу па и тај је део у Госена краћи: о машинама, о кретању у опште, о хицима, о судару нема баш ништа, даље је о течним телима врло мало, па ни Архимедов принцип, који је толико важан у механици течних тела, није потпуно изведен; о топлоти и електрицитету, само узима и магнетичне појаве, већ је више, но зато је мало о звуку и о светлости.

Има у књизи и стварних нетачности; тако се вели, да нема никакве везе између појединих агрегатних стања у тела а то не стоји: на неки је мести нејасно: већ у приступу не каже јасно, шта су физични а шта кемијски појави, шта је материја никако и не каже, премда хоће да каже; особито пак нејасно је, докле око себе брани громовођа предмет.

Речи »популарна« и »за средње школе« искључују једна другу: за школу се не пише популарно но јасним и лаким стилом и начином, и — тога баш нема у преводу Мијаиловићеву: стил је тежак а језик лош; то је већином отуд, што има много немштине. Шта више има и граматичних погрешака.

М. Мијаиловић је професор у београдској нижој гимназији и то аритметике и алгебре, а пре је предавао и физику.

34. У експерименталној физици од Гано-а јесте у првом делу механика, акустика и топлота, а у другом светлост, магнетизам и електрицитет, метеорологија и климатологија.

Књига је ова врло велика. У њојзи долази врло много, што никако нити треба да уђе у школску књигу нити се може узимати у средњим школама. Местимице је врло опширно и развучено написана: тако је сувише о специфичним тежинама тела, о барометри, о дифузији, осмози и апсорпцији, о мерењу температуре, у опште читава топлота је развучена; из оптике је раширен део о оптичним инструментима и за тим читав физикалан или теоретичан део светлости; у електрицитету се описују силне справе за разне експерименте, па је и из индукције узето премного. Што рекох да су у електрицитету описане многе справе, важи у опште, јер је врло много набрајано и то и старих и нових.

Књига по обиму и материјалу није никако за гимназије; не могу да замислим, да се игде у гимназији том књигом може служити; ту је толико материјала, да се не да свладати за двапут толико времена, колико је одређено у гимназијама за физику; више од половине мора се изоставити само зато, што се времена нема, а где је још, што се испустити мора због тог, што се нема справа, које ће се показати и с којима се експеримент извести може Трећина оног материјала у књизи па да доста буде за две године предавања и учења физике у гимназији.

У предговору ка овој књизи каже се, да је 1874. године наставним планом препоручена у Француској. За које и чије школе?

Са дидактичне стране не да се ништа замерити: писана је по дидактичним начелима за физикалне истине индуктивно.

Свуда је у књизи остао јој експерименталан карактер, али има нешто и математике. Ове је мало и што је унутри, тако је, да ће моћи разумети и онај, који је мање верзиран у математици, а после, то долази увек иза експерименталног дела и само зато, да се још боље тим путем проуче истине физикалне.

Да би се још већма у физику продрло има на крају књиге деведесет и четир задатка и сви су решени. Ови задаци не говоре из свију физикалних грана; највише се

односе на механику и топлоту, из акустике је шест, из светлости само четир, за магнетизам и електрицитет нема ни једног. Међутим неки задаци сасвим су без вредности.

Гано-ова физика одликује се новим, модерним тумачењима разних појава: све модерне, динамичне, теорије наведене су у њој, премда долазе и друге старије теорије у тој књизи; шта више има спомена о више теорија за исту ствар. Књига је ова у том погледу, као год и што се тиче разних физикалних апарата, неки скуп свију теорија, које су кад постајале. Изриком ми је навести, како је електрицитет овде подељен на статичан и динамичан електрицитет: у првом се говори о појавима електричним, кад је електрицитет у миру, а у другом, кад се креће. Ова подела не може се потпуно усвојити.

Све ово односи се на само дело, а то не долази толико овамо, јер није продукт српског списивања. О чему би било овде да се рекне, то је о преводу. Са овим је кратко на чисто бити, јер није добар. Чини ми се, да су неке чињенице и промењуте, јер у оригиналу не могу бити, као што су у преводу, али оригинала нисам узимао.

Књигу ову тешко је читати, а томе је преводилац крив. Сваки и писац и преводилац мора за тим ићи, да му се дело што лакше чита, те по томе и разуме оно, о чему пише или што преводи.

Поред слабог језика има и много штампарских погрешака.

Светозар Д. Видаковић је професор сада у београдској гимназији, а постао је године 1873., у Београду се 19. јануарија 1849. и родио и учио; на великој школи је свршио два разреда техничког факултета. Као српско-руски питомац отишао је 1868. у Петроград, да изучава инжењерске науке, али се брзо вратио, у априлу 1869. због тешке болести; у јесен исте године оде у Цирих и 1872. доврши кемијско-технички факултет, за тим је још годину дана провео у Минхену у кемијском лабораторијуму, и онда дошао за професора.

25. Међу физике за средњу наставу долази и

Физика, белешке из предавања Борислава Бо-

гић-Тодоровића, професора учитељске школе у Београду. Штампано као рукопис. Београд 1883. Штампарија српске напредне странке, XIX. стр. 194 на 8-ни малој.

Осим приступа, у коме су набројане »опште особине« тела, долазе два дела у овој књизи: први део говори о кретању и равнотежи, ту је механика чврстих и течних тела и механика гасова; а други је део о појавима молекуларног кретања или молекуларна физика, ту је акустика, светлост, топлота, магнетизам и електрицитет.

Подела је дакле сасвим изведена по најновијим принципима, изостало је само таласно кретање, које се најмање даде удесити експериментално и то са простим и обичнијим апаратима.

Ово је једина физика на српском језику, у којој се узела у обзир најновија подела физике. Она једина иде у том погледу упоред са новијим физикама на страним језицима, али је још нешто, што одликује ову књигу и од свију српских па и од многих туђих и у најновијим и сасвим промењеним и поправљеним издањима: у њој се пазило на начело, које је примљено за писање физике а особито за ниже школе: у њој се иде са огледа, са више огледа на примере и онда на физични закон.

И једно и друго на част је писцу Тодоровићу, јер је јасан доказ, да прати, како се развија и напредује метода за писање школске књиге за физику, па ипак, од своје стране, имам да приметим баш на то, како је распоређен материјал; примедба ће бити на приступ, у коме су »опште особине код тела«.

Није само да у овој књизи има у почетку таки одељак, већ у свима нашим физикама, које су иоле систематично и за школу удешаване, долазе те »опште особине«, али, по мом мњењу, то је излишно. Хотимице сам оставио, да баш овде рекнем коју о томе, јер је иначе подела основана на најновијим резултатима, рецимо баш, итопезама о физичним појавима. Говорећи дакле овде о тим општим особинама не мислим само на ову

књигу већ на све наше па и стране, у којима има одељка о општим особинама.

У овој физици наводи се као општа особина дељивост, просторност, непробојност, шупљикавост. стишљивост, лењивост, али јесу ли то све опште особине код тела? Зар их нема још много више? Данас је већ и електрицитет општа особина свију тела! Кад би се дакле хтеле набројати све опште особине, — а томе се и надамо, кад се одељку даде таки наслов, — морало би се ићи далеко, али би се онда и залутало па тешко би се дало и изаћи из лавиринта све самих општих особина. Зар се не би дало згодном приликом, па баш на месту, рећи и говорити о појединим особинама? Зар се о дељивости, просторности... не да казати на ком другом месту? Зар се не би дало наћи то место? Лењивост би згодно пристала у механику, кад је реч о кретању и мировању; растегљивости би било место у топлоти и т. д.

Више је ушло у моду, да има одељка о општим особинама; мњења сам, да о неким особинама не треба баш ни спомена да има: шта ће нам непробојност?

Има физика, у којима не долазе по имену опште особине, али су у ствари ту. Тако Трапне неће да зна за опште особине.

Толико кратко о томе.

Пазило се јако на принцип за писање физике у овој књизи Б. В. Тодоровића, но усуђујем се додати, да се мало више могло имати на уму и то, да између појединих појава у одељку па и између самих одељака буде што више органичне свезе; разуме се, да се то не да конзеквентно свуда извести. То се засад још не може свуда учинити, можда ће се временом дати! Ко је икад држао, да ће се топлота тумачити истим путем као и звук или као и електрицитет? Ко их је смео свести на исти узрок, а данас је то већ учињено.

Већином је врло кратак био писац, местимице изгледа све као белешке учитељеве, да га подсете у предавању на саму ствар. Тако је особито кратко описан ваздушни шмрк, ма да је то врло важна справа у фи-

зици, спектроскоп је нешто више описан, но опет непотпуно, тако је врло кратко о електричном огњилу, о справи с угљенови за електрично осветљење, па о телеграфу — у опште су описи справа најкраће изведени, а ово би требало, да је опширније, премда писац није за шире описивање. Међу тим је ипак ова физика удешена тако, да се многи и многи опит даде извести са врло простим и обичним стварима, те се књига и са те стране одликује; једино је штета, што нема слика, ни у првом ни у другом издању.

Термини су многи преведени, који добро који не, али наводим само »равнотежни тренутци« за статичне моменте, јер ми се не чини згодно.

Физикални појави тумаче се у књизи сви до једног најновијим теоријама, чак и галванизам се своди на кемијске утицаје, као што у најновије доба Екснер у Бечу тумачи а одбаца Волтин додир, који је крајем прошлог века надвладао галванијеву течност. Једино нам долази врло изненада и брзо, кад се каже — тумачећи, како се електришу оба тела, која се тару, —: »положна електрина биће онде, где се етар згушњава, а одречна, где се разређује«. Ово место моћи ће разумети само онај, који зна, шта је у ствари: како се управо тумачи електрицитет.

У додатку »материја и покрет« иде се за тим, да се сведу сви појави на исти узрок: кретање. Овај је додатак више теорија свију појава, нема истина свезе са осталим делом књиге, али је изведен сасвим добро; приметити ми је, да топлота не постаје само трептањем молекула у телу, то је мало: молекули се, по Клаузију, таласају или трепћу, али и напред крећу па и окрећу, као што се доиста и наводи мало ниже, где се тумачи испаравање. Нису таласања или боље рећи кретање етра за топлоту друкчија од таласања му за светлост, већ је брже и спорије таласање или у опште кретање.

У другом издању испуштен је овај део; међутим у то је издање поред других измена ушао и нацрт за космографију.

Напослетку не могу потпуно да протумачим оно »штампано као рукопис«, већ ако се не мисли напред правдати, зашто је местимице врло кратко узето, тек наговештено само, а за тим и зашто је без слика штампано.

Физика Б. Б. Тодоровића у опште је ваљано дело и то и по методи, којом је писана, и по начину, како се расправља, и по томе, о чему се расправља; на новије резултате и потезе потпуно се пазило. Књига сведочи, да писац прати своју струку и да рачуна води много и о дидактичној страни предавања, учења и писања књиге за физику.

Напоследак дужност нам је навести, да је у овај рукопис Б. Б. Тодоровића ушло врло много из немачке физике од Р. Вебера.

Б. Б. Тодоровић родио се 26. октобра 1846. године у селу Овчини близу Дрине, још је у снази зато је и оправдана нада, да ће још много привредити физикалној школској књижевности.

Тодоровић се учио у Рогачици и у Ужицу основним школама, гимназији и философском факултету у Београду, осим тога слушао је два семестра предавања из природних наука на берлинском свеучилишту. Професоровање му почиње у јесен 1874. године на крагујевачкој гимназији, а од 1877. године је професор у учитељској школи, од 1878. још и хонорарни предавач физике у богословији, а од јануара 1884. и предавач у вишој женској школи. У учитељској школи предаје физику, кемију с минералогијом, ботанику и зоологију. Предавао је и на учитељским практичним предавањима физику и јестаственицу.

Осим споменутог дела радио је и у »Васпитачу« и у »Учитељу«, реферисао је »Главном просветном савету«, у коме је био чланом три године, о више дела из природних наука те су неки реферати и штампани у »Просветном гласнику«.

36. Прегледавши овако у кратко све физике намењене средњој настави, видимо, да у Срба нема још физике ни написане ни преведене а згодне за средње школе:

за гимназије и реалке. Што је нема у крајеви са ове стране Дунава и Саве протумачити је лако, јер није ни поља за њу, премда се не да тиме баш ни оправдати. У Србији пак треба, да је већ има, јер тамо је доста школа, које би се таком књигом послужити могле.

Овоме је, држим, доста кривице и у том, што се још није саставио управо наставни план из физике за гимназије и реалке. Наставни програми издани у јануарију 1882-ге године били су већином удешени, да послуже за време само и да наставници испитају, да ли се ти нацрти могу као такови одржати и, ако не, у колико их где променити треба и како.

За учитељске, па и богословске, школе Тодоровићева је физика сасвим добра.

37. Остало би нам, да проговоримо још коју о физикама за вишу наставу, но о том немамо много говорити, јер целокупне физике немамо за више школе: имамо само једну једину грану тако развијену, да је за те школе.

У почетку још споменуо сам, да је механика јако развијена и што је још главно, писала су је два ауктора. И овде нам је засада приметити и додати, да су и те механике специјално удешаване или за »ученике војене академије« или за слушаоце механике на великој школи, а не за слушаоце целе физике.

Те су књиге:

1. Основна меканика. I. део. Кинематика. За ученике војене академије и виши школа у Србији. Написао Стеван Здравковић, инжињерски подпуковник, редовни члан српског ученог друштва, почасни члан српског лекарског друштва, старп питомац војене академије. са 260 слика у тексту, у Београду, у државној штампарији 1875 стр. 303; II. и III. део динамика и статика са 232 слике у тексту у Београду у државној штампарији 1877., стр. 574; IV. V. и VI. део хидростатика, хидродинамика и хидраулички мотори, са 125 слика у тексту, у Београду, у државној штампарији 1880. стр. 387.

2. Теоријска меканика за ученике велике школе по J. Вајсбаху израдио Љубомир Клерић,

професор меканике на великој школи. Прва књига, прва свеска у Београду. Штампа и издање државне штампарије 1880. Цена 5 динара. Друга свеска у Београду. Штампа и издање краљевске српске државне штампарије 1883. Цена 4 динара. — Прва књига има IV., стр. 1072, слика 492. На 8-ни.

Уз ову механику иду

3. Садашњи резултати у кинематици као прилог уз моју теоријску меканику. Написао Љубомир Клерић, професор меканике у великој школи. Са 13 дрворезних слика у тексту. У Београду. Штампа и издање краљевско-српске државне штампарије, 1882. Цена 1 динар. III. 47. На 8-ни.

Клерићева механика није још готова. Ова прва књига говори о форономији, механици, статици чврстих тела, о отпорима трења, о крутости ужета, о еластичности и јачини чврстих тела.

Опширније и специјалније о овим великим и ваљаним делима не може бити говора у овом прегледу свију књижевних дела у физици код нас. Оба дела су тако огромна да би томе требало посветити више и времена и места: обазрећу се само у опште на оба дела. Опширно о овим књигама не да се овде говорити већ ни због тог, што су оба дела писана специјално за неке ученике: Здравковић је писао »за ученике војене академије«, а Клерић »за ученике текничког факултета« а особито прву свеску и тек је доцније удешавао ту механику и »за ученике философског факултета природно математичког одсека«.

Што се тиче реда, како су изведене ове књиге, Клерић је природније извео од Здравковића, који местимице мора да прекида оно, што је започео па тек доцније наставља.

Здравковић развија механику таки диференцијалним и интегралним рачуном, и држим, да је за ученике војне академије и сувише више математике; но ипак зато тежи Здравковић свуда, да што простије представи све. Клерић пак стара се, да се у почетку што мање

послужи тим рачуном те зато извађа скоро све еквације прво, а особито у почетку, нижом математиком без интеграла и тек онда прелази на извађање тих истих формула диференцијалним еквацијама. Напослетку обојица иду затим, да и примерима протумаче и расветле оно, што узимају, но Клерићу боље испада за руком и са више примера. И Здравковић и Клерић представљају математичне изразе и графично.

Здравковић се разликује од Клерића у подели материјала, али и у терминологији па и у језику. — Клерић стоји више Здравковића.

Клерић, делећи механику, држи се нових принципа, Здравковић пак дели механику по старијем начину, премда опет узима кинематику на прво место. Овде је и најзгодније место, да споменем, како Здравковић, има чврстих и течних тела и онда међу течним капљичаво течних и еластично, или гасовито течних.

У Здравковића је терминологија старија, а има и особитих неких термина, који само у њега долазе.

Клерићево дело, ма да још није готово, на дику је и понос му и са научне стране и са распореда и са јасног писања, а и са спољашњег изгледа. И Клерићеву језику мора се нешто замерити, јер, ма да је истина, да се све не да скупити у једном, ипак језиком мора колико-толико владати онај, који пише што, исто тако скоро, као и предметом, о ком пише.

Како Клерићева тако и Здравковићева механика служе на част Србима, јер су дела, која неће уступити ни многим страним.

Не знам, како је то, да већ године 1883. није било Здравковићеве механике на продају, те ју нисам могао добити; што сам ипак до књиге дошао, имам захвалити г. Мити Петровићу из Сомбора, који ми је радо уступио своју.

Садашњи резултати у кинематици поникли су отуд, што је године 1880., по предлогу »савета велике школе«, министар просвете одобрио, да и ученици природно-математичног одсека на философском факултету

слушају механику, па је зато требало преудесити и допунити у нешто кинематику, ту основу целе теоретичне физике, а уједно и велику помагачицу у решавању врло сложених геометријских теорема.

38. Здравковић је данас пуковник и по други пут управитељ војене академије. Родио се у месецу априлу 1833. године у Живици у Србији. Учио се у Пожаревцу и у Београду, где је 1851. ступио у тадању »артиљеријску школу«, из које је изашао 1856. као потпоручник и већ после петнаест дана буде послан као државни питомац у Париз, где се изобразио за инжењера.

У отаџбини је служио као инжењер, као инжењерски официр, као професор у војној академији, био је трипут инспектор инжињерије; године 1875. министеровао је као министар грађевина и заступник министра финансије, исто тако и године 1880. као министар грађевина. У српско-турском рату био је командант крајинске бригаде, а доцније и црноречке војске, у 1878. управљао је и градом Нишем и резервном дивизијом.

Осим наведене механике писао је и »Грађевинску меканику«, дело доиста достојно, да га се хвалом сетимо и »подсетник за инжењерске официре« а у рукопису су још »обрасци и таблице сложених интереса и годишњих плаћања«.

Љубомир Клерић родом је из Суботице. Родио се 1844. али га је већ у 10-ој години превела мати у Београд. Ту је свршио целу гимназију и две године техничког факултета велике школе па онда оде као државни питомац године 1866. у Фрајберг, да изучава рударску академију. Овде се одао нарочито теоријској механици и већ ту је почео преваћати, под личним надзором самог Вајсбаха, »теоријску меканику«, али је дело доцније прерадио и удесио за велику школу и тако је и штампано Учио се затим у Цириху па опет у Фрајбергу и напослетку у Берлину.

Кад се вратио у Београд, 1871. године, добио је мало званије писара у министарству финанција у рударском одељењу, зато и даде оставку па почне као рудар-

ски инжењер једног холандског друштва испитивати Србију са рударске и монтанистичне стране; ради истог таковог испитивања ишао је и у Аф. ику. Затим се примио сондирања пројекта садање жељезничке пруге у Србији и тек у јесен 1875. године буде једногласно саветом велике школе изабран за професора механике на великој школи, где и данас предаје радећи неуморно на својој струци.

Већ после првог рата, — учествовао је у оба, — почео је удешавати за штампу »Теоријску меканику«, од које је изашла само прва књига, а трећу свеску сад обрађује.

Љубомир Клерић одликује се јако својим чисто самосталним и оригиналним радовима, који махом долазе у механику и то и у теоријску и у практичну. Најважнији му је рад, осим споменутог дела, »О компанзовању физичког клатна«, у ком је доказао, да компензације не може бити и да је стара теорија о томе била на кривом путу. Овај је рад штампан српски у »Гласнику српског ученог друштва«, али и на немачком и француском језику у засебној брошури. У »Гласнику« је штампан и рад му »Клатно са компанзованим тежиштем.« Трећи самосталан рад уједно са апаратом јесте »Компанзовани базисапарат« или »како се даде мерити дужина независно од температуре«; овај ће се рад скоро штампати.

IV. 39. Осим ових књига навести ми је још неке, које, истина, засецају у физику, али нису школске нити су за школу удешаване, а из новијег су доба

На првом месту споменути морам по старешинству

Физика. физичке силе и узајамни одношај, написао. У. Р. Грове, с руског превео Милан М. Радовановић. У Београду, у државној штампарији, 1870. Цена 5 и по гроша чарш. XI. стр. 266. На 8-ни.

У овој књизи покушао је Грове, да доведе у свезу, у узајамни одношај, све појаве физикалне па чак и кемијско сродство и то или непосредно или посредно. Ово

изваћа полазећи од сваке физикалне дисциплине као почетка, као излазне тачке, па прелази редом на друге. Као основу свима појавима узео је Грове прво кретање, и затим доказује, да се кретањем тумачи и звук, и то таласањем етра, и светлост и електрицитет и топлота и кемијско сродство; после кретања узима за излазну тачку топлоту, па електрицитет, светлост, магнетизам и напослетку кемијско сродство.

Грове-у иде местимице од руке те доиста вешто, научно и философски долази до свезе и износи нам је пред очи, али на неки мести иде му врло тешко, силом, зато је и принуђен, да обори и по неко дотадање мишљење: од ових назора неко замењује новим а неко просто обара. У више прилика разликује се Грове од свију других физичара, а особито онде, где узима, да је етар груба материја.

Да ли се назори Грове-ови слажу или не слажу са назорима осталих физичара требало ми је истаћи, али уједно и то, да се примети, како се овом књигом улази дубље у теорије свију физикалних појава, па онда упоређују и критички разлажу. Књига је скуп теорија и врло занимљива, те читаоцу даје зацело бистрија и сигурнија погледа у физику и у последњи узрок свију појава: по Грове-у може тај узрок бити и кретање и топлота и електрицитет и магнетизам, а и кемијско сродство.

Разлагање је дакле чисто теоретично и научно и никако није за оне, који нису у физику већ доста продрли. Да ко може са задовољством читати Грове-ову физику, мора много знати из физике, мора имати појма о многим стварима; за њега ће бити у књизи мало нових ствари, али је свакојако ново то, како је вешто Грове знао, да доведе у узајамни одношај све појаве.

Велика је штета, што ову, тако занимљиву књигу за физичара, није превео стручњак, те су зато накарађене неке здраве мисли; штета је даље, што је језик рђав, па се не да лако читати, а штета је и зато, што има тма штампарских погрешака, особито су силна страна имена натрашке штампана.

Радовановић је умрьо 21. маја 1878, а родио се 1849. године, био је ваљан лечник, санитетски поручик. Раден је био, врло вредан, за санитетску струку у Србији стекао је веће заслуге; на књижевности радио је много и сувише за кратког свог века: оригинално је писао а много и преводио.

40. Друга књига, која се бави физиком а не долази у школске књиге, јесте

Ризница знања. Свеска прва. Најважнији проналасци у деветнаестом веку. Књига прва. По разним изворима израдио Стеван В. Поповић, епархијски школски референат. Са 45 слика у тексту. У Новом Саду. Издање штампарије А. Пајевића 1880. IV. стр. 147. На 8-ни.

У овој књизи је тек један део из физике, и то део, који се иначе по физикама врло овлаш узима, јер о парним машинама, с којима се читава књига бави, долази у ширу механику, у примењену механику, или у топлоту.

Колико се по школским књигама мало узима о парним машинама, толико су оне данас од веће вредности, јер данас је баш доба паре и парних машина: књига је дакле дошла потпуно у згодно доба. Да је бар и раније!

Лако и јасно тешко је писати и разлагати о парним машинама, но то је ипак учињено у овој књизи са успехом. Писац је знао, да вешто популарише парне машине, а и у томе је погодио. што је историјски пратио, како се развијала, како се усавршавала парна машина, док није дошла до данашње савршености.

Књига је научна, али опет забавна, у нешто је штета, што се поткрале неке стварне погрешке, које тиме тумачим, што ју је писао нестручњак.

41. Наводим у расправи овој својој још једну књижицу, која је почетак читавом низу свезака, а све ће говорити о предметима из природних наука. Књизи је име:

Природне науке за народ и школу од А. Бернштајна, превео с немачког Божидар Савић. Свеска прва. Природне снаге I. У Београду. Краљев-

ско-српска државна штампарија. 1884. VIII. стр. 157. На малој 8-ни.

По самом имену види се, коме је намењена и ова и све друге свеске, које дођу, но кад ју човек узме у руке, увериће се, да је књига више за народ него за школу, само читалац мора бити већ нешто верзиран у физици, наиме треба за прву свеску да зна већ унапред нешто из електрицитета, магнетизма и топлоте.

Ова прва свеска може се узети као дубљи поглед у готове већ резултате о привлачној (и одбојној) снази у молекила, писац узима у атома. Ово није коректно, јер привлачна снага међу атомима одводи нас у промену природе самих тела, одводи нас у кемију, а у књизи се расправљају само физикални појави.

Ствари у књизи изведене су јасно, цела је књига разумљива, само што није свуда потпуна. Навешћу само: у књизи се тумаче електрични и магнетични појави »нечим, што је састављено из две врсте«, а то нешто, то је »велика« тајна« и — флујид, па онда даље има, да »озбиљан човек од науке радо признаје, да реч флујид само означава нешто, што је непознато, чије право биће остаје за човека скривено«.

Много речено и опет ништа. Кад се није дало рећи или кад се није дало превести разумљиво, чисто, јасно и потпуно, шта је електрицитет и магнетизам, није требало ни горње речи мећати у књигу »за народ и школу«, јер њима се није ништа рекло, а побиле су доста вредност књизи »за народ и школу«.

Овој књизи треба створити публику, јер, рекох већ, не може је свако из народа читати, а по првој овој свесци надати се можемо, да ће и друге одговорити лепој намери и Бернштајновој и преводиочевој: да природне науке популаришу и у народ унесу. Једино би још додао, да се још боље пази на превод и да не долазе стране речи, које су слабо познате, а ако морају доћи, то да се протумаче таки на месту, где су.

42. На завршетку спомињем, да сам и сȃм написао

по страним изворима расправу под именом: »Кинетична теорија ваздушних тела«. Расправа је ова штампана у »Извештају о српској великој гимназији у Новом Саду за школску годину 188²/₃« а прештампана је и за себе. У Новом Саду. Парна штампарија Николе Димитријевића, 1883. 8-на, стр. 24.

У кинетичној теорији ваздушних тела наводе се најновији резултати, до којих је дошла физика и кемија, испитујући кретање молекила у телима, затим се покушало протумачити кретањем молекила више појава у природи.

Завршујући ову расправу, слободан сам овако јавно замолити сваког, ко би знао још за које дело, а ја га навео нисам, да ми изволи јавити. Уједно се најлепше захваљујем свима, који ми на руци беху, да што потпунија испадне ова расправа.

43. Наводим овде у прегледу још цео споменути рад на физици:

I. По годинама, кад су књиге штампане:

1787. Е. Јанковић, О испаравању воде;

1801. А. Стојковић, Физика, прва част;

1802. А. Стојковић, Физика, друга част;

1803. А. Стојковић, Физика, трећа част;

1811. П. Кенгелац, Јестествословије;

1822. Г. Лазић, Руководство к физици;

1851. В. Маринковић, Начела физике, први и други део;

1866. Е. Јосимовић, Физика за женскиње;

1868. Д. Павловић, Физика, прво издање;

1870. Н. Ј. Петровић, Електрицитет и магнетизам, физика од Гровеа у преводу М Р. Радовановића;

1872. Д. Павловић, Физика, друго издање;

1873. Госен, Физика, у преводу Мијаиловића;

1874. Н. Ј. Петровић, Физика за учитеље;

1875. С. Здравковић, Механика, први део;

1876 М. Петровић, Основи физике, прво издање, Ганотова физика I. у преводу Св. Видаковића;

*

1877. С. Здравковић, Механика, други део и Ганотова физика II. у преводу Св. Видаковића;

1879. Стеварт, Физика у преводу Ст. В. Поповића;

1880. С. Здравковић, Механика, трећи део, Љ. Клерић, Механика прва свеска и С. В. Поповић, Најважнији проналасци.

1882. Љ. Клерић, Садашњи резултати у кинематици;

1883. М. Петровић, Основи физике, друго издање, Св. Милетић, Градиво из физике, Б. Б. Тодоровић, физика и Љ. Клерић, Механика, друга свеска;

1884. Бернштајн, Природне науке I. у преводу Б. Савића.

1884. J. Јенч, Мала огледница, у преводу М. Г. Трпковићке.

1885. М. Петровић, Основи физике, треће издање.

1886 Б. Б. Тодоровић, Физика друго издање.

Свега дакле 23 дела у 33 књиге.

II. По месту, где је књига штампана:

У Београду двадесет и једна књига.

У Будиму четир.

У Панчеву три.

У Новом Саду четир.

У Лајпцигу једна.

III По цељи, којој је намењено дело:

Школи и народу пет дела, а само школи осамнаест.

IV. Оригиналних је шеснаест дела, а превода седам.

V. Три издања доживело је једно дело, у два издања изашло је два дела, а једанпут је штампано двадесет и једно дело.

Додатак. У књизи 145. овога »Летописа«, а на стр. 22. навео сам »Атанасије Ивановић Стојковић умрьо је 1831. или 1833. године«. То сам зато тако навео, што ми је г. Сандић белешку своју показао, где се каже, да је 1831. умрьо, а г. Рајковић рече ми, да ће бити 1833. Доцније сам се обратио на г. Јована Димитријевића, пароха у Шимуновци, као најближег ро-

ђака Стојковићева овде, са молбом, да ми јави, ако знаде, кад је Стојковић умрьо. Г. Димитријевић се радо одазвао и послао ми више писама, у којима се може наћи података о животу првог физичара српског, шта више и кратак животопис — на чему му јавно захваљујем. Г. Димитријевић вели, да је Стојковић умрьо у Харкову 2. јунија 1832. године и да је сахрањен код цркве тамошње. Исправљамо дакле дан и годину смрти Атанасија И. Стојковића.

ВЛАДИСЛАВ КРАЉ УГАРСКИ.

ИСТОРИЈСКА ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА.

НАПИСАО НИКОЛА В. ЂОРИЋ.

(Наставак.)

ТРЕЋИ ЧИН.

I

У Тамишвару Хуњадија двор.

ПРИЗОР ПРВИ.

Агне Горанска и њена васпитаља у градини пред двором.

Агне. Све лепо стоји; венци красни су,
И спремљено је како треба све,
Ал' ипак за ме све је мало то,
И чини ми се боље могло би
Да буде. Дајте ту пантљику плаву,
На ружицама овим руменим
Стајаће лепо нежни украс тај.
Од сваког цвећа ово волијем.
За Владислава сам га садила,
Најлепши ми је ово венац, је л' те?
Васпитаља. И тај је леп и овај са босиљем
И с белим крином онај дивотним,
Са пантљикама боје ружичне,
За вас ће овај тако приличити
Као Владиславу онај с ружама.
С љубављу нек се невиност удружи,
С вредношћу срца љубавнички плам.
За стварност таман згодно знамење.
Агне. Ал' ја бих знаку дала моћ,
Да јасно буде Владиславу мом,
Да само мислим на њ и ноћ и дан,
Да ми је јава само он и сан,
Он живот сваком срећом увенчан.

Ах, колико је срце радо моје,
Што могу да га видим најзад сад.
Осећам, да ће срце одбегло,
Од кога давно нисам господар,
На своје драго место доћи опет.

Васиталља. И навек ће вам остануту ту.

Агне. Од себе зар бих могла да га пуштам?
Од кад сам чула да нам долази,
За мене он је мисао једина.
И једва сведох ока ове ноћи
За један час, и опет само он,
И тако кратког, али слатког, сна
Једини мили беше садржај.
Ја не знам на што мајка његова
Толико брине, плаче, вајка се.
Ја знам да с њиме долази и краљ,
Мог оца данас моћни заштитник.
Мој отац већ је земље палатин,
Мој вереник је њезин мили син:
Зар може дакле бити тврђег залога
За срећу нашу и за земље мир?
Ја знадем, да и сами млади краљ
У непрестаној стези, надзору,
Ујака није тако волео
Потпуно, целим срцем одано,
Свом душом својом, као на пример ја,
Као Владислава ја. — А то је доста,
Да место Цељског може доћи сад
И други, па и добри отац мој,
Кој' краљу неће бити никада
Надзорник него слуга послушан.
Ал' манимо се таких ствари сад;
Ја велим, биће боље, да ми ви
Песмицу једну отпевате сад.

Васиталља. Радости овој вашој приличну?

Агне. Најлепшу коју знате.

Васиталља. Коју ви
Волете.

Агне. Ја ћу вам помáгати.

Василиталља. О соколу, о тици убојној?

Агне. Не, боље ону краћу, нежнију
О драгану у земљи далекој. (Певају:

Далеко си од менека,
Далеко,
Преко гора, преко река
Далеко

Срце моје жуди, море,
За тобом.
Слатком жељом груди горе
За тобом.

Али опет срцу моме
Близу си;
Докле куца за тобоме
Близу си.

Ти ћеш мени ипак доћи,
Драгане,
И на дану и у ноћи,
Драгане.

Загрљај те овде чека,
Дођи, ој,
Драго моје из далека
Дођи, ој!

ПРИЗОР ДРУГИ.

(**Јелисавета** у црнини долази из дворца).

Јелисавета (за себе). О младости, о срећна безбриго!
Ти певаш песме невиности чедне,
Јер сама вечно си невина и чедна.
Ти чиста срца не знаш бриге шта су,
И боли, који срце материнско
Са лакоумља синовља парају.
Ах, гласови нам страховити, грозни,
Са сваке стране долазе и стижу.
Са ужасом се утркује ужас.
И ово мало ведрине и мира,
Што неискусне само очи вара,
На срце моје само већу бригу баца.

Оризон јесте чист и ведар сада,
Ал' у даљини, једва догледној,
Олује пун се облак суморно
Над нама диже, прети ужасом.
Тренутан мир ме стару, искусну
У страховању неће смирити.
Страхоте носи најближа будућност.

Агне (пришла јој). Разведрите ми брижно лице; гле,
Ове сам венце Владиславу нашем
За долазак му к нама спремила;
А он је красно заслужио то:
Та он је први јунак био свуд,
И најбоље с' у рату борио.
Ал' што сте тужни све једнако ви?
Не радујете се доласку му зар?
Та тако дуго није био с нама.
А ја се баш од срца радујем.
Ил' можда, мајко, није пристојно,
Што радост ову крити не могу?

Јелисавета. Радуј се, ћери. Срећно било ти!
Ја — ја ти — ти ме разумети нећеш —
Не могу реват'. Мајка само ће
У црно себе крити, плакати;
И што год више срећна певаш ти,
Привидно срећна, — тим ће мајка више
И црња бити и суза пролити.

Агне. Онда ћу и ја само плакати.
Зар могу ја да певам, када бол
И јад у вама срце раздире?

Јелисавета. Не, Агне мила, тако ја не мислим,
Нит' желим теби таке среће ужасне.
Остани таква, буди ти једина
Истински образ невиности чедне
И непритворства, мира и љубави,
Јер све је друго лаж и нитковлук.

Агне. Ни помирење?

Јелисавета. Нек ти остане
У ружичастој боји, ма и лажној.

Пред неискусним, Агне, очима.
Не тражи објашњења немила.
У срећу веруј, док је вери места,
И гоји наду, док је срцу драга.
Хајдемо да се спремимо за дочек,
Јер гости ће нам скоро бити ту.
Агне. Одмах ћу доћи; ено ујака!
Од Владислава он ми гласе носи.
Јелисавета. Мој брат? Морам се уклонити.
Згоднији час и боље место је
Одређено за састанак са њим. (Оде.)
Агне. Ах, ова њена чудновата жалост! —
И ја сам нашла сада певати!
Гле, поред целе моје радости
На очи сузе хоће да ми пођу.

ПРИЗОР ТРЕЋИ.

Силађија и **Кањижа** долазе.

Силађија. А! тако, тако, мила снајице! То волем. Сад је време цвећу, песми и весељу. А за кога, ако смем питати? Али нека, знам, знам.

Агне. За јунаке наше из Београда, за победиоце Махомедове.

Силађија. Али на првом месту?

Агне. За онога, који је први био.

Силађија. Ако се не варам, први у срцу био је и у боју први.

Кањижа. Како да неби био, кад има за кога. Имао сам прилике гледати витешове на мегданима, па колико је сваки храбрији и срчанији, кад се бори пред драганом, која му је срце освојила. Гледао сам и певаче, где се о венце боре, па је свакад однео венац награде онај, коме је драгана била предмет песми. Идеал је душа у борби за славу. Да теља немамо, да није савршенства и узора, којима тежимо, не бисмо имали ни славних дела ни великих људи.

Силађија. Је л' све за дочек спремно?

Агне. На служби. Али дозволите, да одем матери Владислављевој. Она ме звала. (Одлази.)

ПРИЗОР ЧЕТВРТИ.

Силаћија и Кањижа.

Силаћија. Дакле палатин? И опет Немац да дрма овом земљом. И опет нас изиграше.

Кањижа. Па шта смо могли боље радити.

Силаћија. Како шта?! Могли смо изнудити просто све. Могли смо понајпре баш истога тога Николу Горанскога скинути с врата, а за њим послати врагу и све друге, што нам заједно с њим дођоше на врат из Немачке и Чешке. У опште могли смо учинити, да целу управу над Мађарском само мађарске руке воде.

Кањижа. Па ипак је боље што је овако било. Да смо тако радили, као што сад говориш, остали бисмо у очима њихове странке насилници и бунтовници, а код наших тешко да бисмо стали на чвршће земљиште. Није било умесно предузимати ишта против краља после онолике његове предусретљивости. Против Николе још мање, јер он се већ неда раздвојити од краља, а ни ми немамо за то баш никаквог повода. А после и Владислав наш јако пази Николу.

Силаћија. Због ове гиздавице! Чуј ме Владиславе! Пре ће пасти небо на земљу, него што ће од тога што бити. То је Николи било само једно средство, да му не сметамо, да што пре дође цељи, јер и поред сродства и блиског положаја с краљем требалисмо му и ми за то. Сад пак кад је постао палатин, веруј ми на све мисли пре него на то. У осталом, и што се мене тиче, ја док сам жив од тога неће ништа бити. На скоро ћеш и ти, а још више мој Владислав дознати, шта ја све смишљам и шта ћу све извести. Избићу ја Владиславу из главе сваку помисао на оваку женидбу, као год што неће ни Никола ни часа почасити, а да и сам ћери својој не разбије таке лепе санове. То су бесмислице, што се не слажу са здравом памећу данас. Владислава, чуј ме пријатељу, чека нешто више, а не загрљај гиздаве кћери једнога Николе од Горе.

Кањижа. Преко ћери намислио је он да остане у златној средини, да седне на један пут на две столице.

Силаћија. Али ће погодити баш тамо, где нема ни једне.

Ми немамо шта више да добијемо. Све, што буде од сад урађено, само ће нама на штету бити. Ето, краљ је под његовим упливом устао најодсудније против мене у расправи мојој са деспотом и све окренуо мени на штету. Пре свега није дозволио да деспотица остане таоцем за новце, а после, кад је Ђурђе једном већ измакао и кад се и он сам видео слободан иза зидина београдских, онда је поништио и оне тачке нашег уговора, што су се тицале уступке градова. Па и за новце, вели, ваља да почекам, јер су они опет неки уговор закључили, да се рат с Турчином настави. И то ће остати до једног лепог дана, кад ће ми се јавити, да и од тога нема ништа.

Кањижа. Шта велиш? Они да наставе рат с Турцима? Они да поберу плодове наше славне победе?

Силађија. И ту нам се стари Бранковић наметнуо за савезника. Сад нам је већ добар пријатељ, кад је у изгледу, да се што освоји и њему спусти у крило као зрела крушка.

Кањижа. Новчане прилике код њега су повољније, него код ма кога од нас, него и у самога краља.

Силађија. То је извесно. Али се тиме крепе само наши противници, а ја то не могу да трпим. Као што рекох, и за новце сумњам, да ћу их икада добити од деспота. И ту му може бити краљ пречи од мене и ја остадох на суву.

Кањижа. Онда би то значило, да у овој земљи нема поштења, нема поштовања закон, нема важности никаква обвеза; онда би то значило, да овде влада само песница, царује лаж и насиље. Онда ћемо се, богме, рачунати сами међу собом и како за најбоље нађемо.

Силађија. Како за најбоље нађемо! Владиславе, ти дивота збориш! Богме ја одох таки у Београд, да се сам помажем.

Кањижа. Не сам! На мене можеш увек рачунати.

Силађија. Не ћемо остати сами никако. То ми је још понајмања брига. (Чују се трубе). Ето нам краља. Ето гостију.

Кањижа. Да игру притворства изведу до краја. Уклонимо се. Ево и читава гомила народа иде им амо на сусрет. Хајдемо ми, није ту место за нас. (Оду.)

ПРИЗОР ПЕТИ.

(С друге стране долази чауш са свирачима и певачима и мноштвом народа.)

Чауш (пева с осталима).

Амо вина за чауша,
Амо песме веселе,
Лепе цуре веселе,
Румене и пребеле.
Јесте л' цвећа и венаца,
Јесте л' краљу оплеле.
Гиздавице веселе,
Голубице пребеле,
Јесте л' вина спремиле?
Јесте л' пехар налиле?
Веселе и румене!
Све у колу уз мене,
Поскочите, лагане,
Кад лане с пољане.
Лагане,
К'о лане,
Веселе,
Пребеле;
Гиздавице веселе,
Голубице пребеле,
Веселе,
Пребеле,
Румене,
Медене.

Igazodj! Мирно! Пазите на мене, па сви весело, у ред војнички! Иштване, што си сагнуо главу и погрбио леђа? Зар ћеш тако дочекати краља? Ти, Палчи, љуцки ту сабљу, бркове увошти! Што си их опустио као гуска пребијена крила низ леђа? Ти, кривоноги Тончика, одмах да си стао иза Палчике! Зар ће краљ још и твоје криве ноге гледати? И пази да гледаш у десно, кад прође краљ овуда, јер како си разрок, таман ће се учинити краљу да гледаш у њега. Но, хоћеш ли се наместити. Но, хвала богу! Пазите, да ме не осрамотите, јер тешко томе, ко се не покаже. Мораће попити највећу чизму на душак у здравље краљево.

Тончика. Онда ја пијем две, молим. Једну, молим за криве ноге, а другу, молим, за разроке очи, — молим!

Чауш. Шта молиш, пијанице несита! Три дана нећеш, море,

капи окусити. Igazodj! Ево гостију. Не заборавите, да сте ви овде грађани, домаћини. Мушки се држите! Ти, Иштване, одмах у други ред са твојим јадним чизмама. Стани ти, Кепеши, пред њега. Тако! Свирачи! Станите овде пред мене. Пазите, па сложно сви. Megértetek — é engemet? (Даје знак да се почне.)

Гиздавице веселе,
Голубице пребеле,
Јесте л' цвећа и венаца,
Јесте л' краљу оплеле?
Јесте л' вина спремиле?
Јесте л' пехар налиле?
Веселе,
Пребеле,
Поскочите, лагане,
Као лане с пољане.
Лагане,
К'о лане,
Веселе,
Пребеле.

ПРИЗОР ШЕСТИ.

За време певања долазе **краљ Владислав, Никола Витез и Розгоњија**; **Силађија** и **Кањижа** одвојени.

Чауш. Да живи краљ!

Народ (три пут). Да живи краљ!

Краљ. Да живи Угарска!

(Чује се тужна тиха песма.)

Весеље ваше, вашу срдачност
И сам од свега срца, грађани,
Са вама делим ја и моји сви,
Понајпре овог града господар,
Мој драги брат и друг ми, Владислав,
А с њиме исто тако одан ми
Доглавник први, земље палатин,
Од Горе племенити гроф и сви
Уз мене које овде видите.

(Песма ближа и јаснија.)

Нек срца ваша опије весеље.
Ако сте икад песме веселе
Од победе и славе певали,
Певајте сад на славу Угарске!

Народ. Да живи краљ!
Краљ. Шта чујем? Какви звуци?
Никола. На двору врата отворише се.
Весељу нашем подсмеј ужасан,
Гледајте, краљу!
Краљ. Ко је жена та?
Шта значи ова песма мртвачка?
Витез. Ужасно! Дочек врло жалостан.
Розгоњија (тихо краљу). О, Величанство, то су гласови
Једини, који теку са срца
У страховитој игри пакленој,
Коју смо мало мудро повели
У оном часу, када послушасмо
Покојника вам драгог савете,
Те с вуцима у друштво пристасмо.
Та жена, то је мати ојађена
Вашега новог брата Владислава.
А она црна пратња иза ње,
Једина верна, истинита слика
Крвавог нашег мира, бедне слоге.

Главу твоју круна краси,
Сјај са чела сија твог,
Ма куд пош'о, ма где да си,
Тебе чува благи бог.

Рука твоја правду дели
Силноме и нејаком;
Срце среће земљи жели,
Милостив си добром, злом.

О, погледај, какви јади
Нама прате дан и ноћ!
Смилуј нам се, краљу млади,
Милости је силна моћ.

После прве строфе ступа на позорницу **Јелисавета Хуњади**, сва у црнини, а иза ње пратња од 12 до 15 девојака такође у црнини. Међу њима **Агне** у белом оделу, заједно с васпитаљом, обе носе венце и цвеће. Док девојке певају другу и трећу строфу, Јелисавета стоји непомична на среди позорнице; тако исто и краљ и сви око њега, који су за корак уступили изненађени. Кад се песма сврши, Јелисавета потрчи пред краља, падне му пред ноге и грли му колена.

ПРИЗОР СЕДМИ.

Јелисавета. Милост! Милост, краљу! Милост, Величанство, синовима мојим!

Силађија (Кањижи). Шта то би?! Шта јој паде на памет, да нам скида образине с лица? Зар не бесмо сви скривени тако дивно, да нас ни сами демон није могао разазнати једне од других. Ни више ни мање него нас начини убицама и разбојницима пред целим народом, за које треба клечећи милост испросити. Леп дочек! Погледај краља, како је блед и збуњен!

Кањижа. Призор га је овај срца коснуо. Не зна, шта да рече, нити шта да започне.

Песма: Света сенка Јан Хуњади
Проклиње нас дан и ноћ.
Смилуј нам се, краљу млади,
Велика је твоја моћ.

Кањижа. Краљ је потресен. Сузе му ударају на очи.

Јелисавета. Милост! Милост синовима мојим!

Краљ. Устајте, добра мајко! Прах је тај,
У ком лежите, тешки за ме стид.
Не прах, већ прво достојанство вама
Приличи и та црна одећа
Угарској целој значи јад и жалост.
Порфира царска само приличи
Хуњади Јанка љуби, којом је
(Узима од пратње порфиру и огрће је.)
Захвалан овде почаствује краљ.
Устајте, мајко, прва, најврлија
Међ свима, које има Угарска,
Устајте земљи овој на радост.
Убиство Цељског, мога ујака,
На души деца ваша не носе.
Не дођох амо, да продужим јад,
Већ сваки траг да њему избришем,
Народа свег да срце освојим. (Витезу.)
Пред олтар свете цркве пођимо
Овога часа, да на јеванђељу
Љубави савез скопчамо за навек. (Јелисавети.)
Последњу сузу да вам избришемо,

Да материнство измолимо ваше.
Нек данас ваш удружи благослов
Сва срца, која вражда раздвоји;
Нек падне ваша топла молитва
Пред богомајком за краља и народ.
Јелисавета. О, краљу, дико наша, радости,
Анђеле мира, хвала, хвала. хвала!

Сви одлазе осим **Владислава** и **Агне**.

ПРИЗОР ОСМИ.

Владислав. Па, велиш, баш си била радосна?
Агне. Те како!
Владислав. Од сад ми нећеш више бринути,
Нит' чекати ме тако пожудно.
Махомеда смо ми победили
И добар дар му дали за пут још.
Од мача мога оде рањен он;
У јаничара чету најбољу
Са момцима сам јуришао ја.
Мећ свима први там полетео,
Мислећи на те само у тај час;
Па и не смотрих како ода свуд
Опкољен остах војском њиховом.
Агне. О, Владиславе, то је страшно било.
Владислав. Ја спазих да је султан међу њима,
Па како беше извесна ми смрт,
Ја хтедох барем доброг откупа.
Устремих се баш правце на султана
И ударцем га срећним обраних,
То збуни Турке: сви прегоше сад
Да само њега живога избаве,
Те изгубише заклањајући га.
То беше њему, ал' и мени спас.
На радост мени поред тебе сад,
На јад и ужас њему кад се сад
Погледа нако грдан, срамотан.
Агне. А ја и незнам за те страхоте.
О да сам знала, ја бих умрла.

А сад се чисто стидим, како сам
Весела била, вазда певала
И безбрижна се теби надала.

Владислав. О Агне, јагње моје, анђеле!
Баш за то што ти нада така била,
За љубав теби доброј, невиној,
Клевети, злоби, мржњи невичној,
Са ужасима рата непознатој,
За љубав теби тако пречистој
И доведе ме небо амо сад
У веренице загрљај ми драг. (Загрли је.)
Колико жудан војне славе бех,
Колико жељан славног имена,
Па ипак све ми жуди, жеље те,
Спрам оне којом жудех за тобом,
У незначају бескрајњем се губе.
Од себе све их бацам ради ове. (Пољуби је.)

Отварају се врата на двору. У исто време народ долази на поворницу. На балкону од двора појављује се краљ са Матијом Хуњадијем, Јелисаветом и осталима осим کањиже и Силађије.

ПРИЗОР ДЕВЕТИ.

Чауш. Kérem vigyázzatok!

Народ. Да живи краљ!

Владислав. Уз краља сада бити морамо. (Одлази с Агном.)

ПРИЗОР ДЕСЕТИ.

Чауш. (Чита краљев проглас.) Господи светлој, витезовима, грађанима и народу свему на знање: „Ми Владислав, краљ Угарске, желећи земљи и свима на земљи мира, среће и напретка, захтевамо, да се нашој владарској наредби сваки покорава, да сваки раздор међу завађенима легне, да се сви као браћа љубимо и пазимо, на спас отаџбини, а на пропаст њених злотвора и неверних крвника свете вере Христове. А да својим поданицима претходимо у томе, заклињемо се у име оца, сина и светога духа, да не носимо на срцу никакву срџбу, гњев ни освету гледе смрти нашега ујака, покојнога грофа од Цеља; да смо свима опростили и да смо посинка његова Вла-

дислава заједно братом Матијем примили данас за нашу драгу браћу, а мајку њихову за своју. И као нас троје поред мајке наше, тако нека се збрати данас и цео народ. (Владислав се укаже поред краља.) Нек слогу нашу и љубав цео свет види, нека то буде радост пријатељима, а ужас душманима нашим. Тако нам бог помогао!“

Краљ. Амин! (Целива јеванђеље, које му поднесе Витез.)

Витез. Амин!

Краљ. (Владиславу.) А одмах за тим тебе, брата мог. (Пољуби га.)

Владислав. О, краљу, клечећ' овде захвалан
За пољубац ти враћам пољубац:
Целивајући краљевски ти скут.

Краљ. И тебе тако исто Матије.

Матије За краљевско ти братство поклон мој
И живот вечна твоја својина.

Краљ. А сва тројица мајку у руку. (Љубе Јелисавету у руку.)

Јелисавета. О, лепи дане, кој' ми свану данас.
О тако давно, дуго чекана
Најлепша жељо испуњена си.
Оташтву нашем сијну мира дан,
За којим тако дуго жудесмо.
Разведрило се небо, туче пуно,
Над нама; сунце, ено, се осмева,
Са сјајна чела баца копрену,
Што узе на се, да нам раздор клет
Не гледа, кој' нас беше сатрьо.
О, децо моја, благословен час,
У који земљи мир објависте,
Благословени ви и отаџбина,
А поред свију, преко свих, за све
Мој син, мој краљ, мој дични господар.

(Љуби краља у чело, а за тим синове.)

Народ. Да живи краљ!

Краљ. Још једно имам свечаности овој
Да додам: треба сад и сестра мени
Крај тако дичне браће, (Николи.) Чујте ме,
Не варам ли се, ваша лепа ћи
Владиславу је обречена већ?

Никола. За исту цељ, у истој жељи краљу,
Коју смо данас тако дивотно
Постигли.
Краљ. Дакле нек и буде тако.
И толико се више радујем
Весељу вашем, што сам већ и сам
Решио поћи стазом оваком.
Посланици за краља француског
Одавна су на путу ради тога,
Да просе мени тамо невесту;
Од срца дакле делим с вама радост
И поред нашег брата Матије
Невести ја ћу ручни девер бити.
Јелисавета. О, краљу, каква милост за наш дом.
Краљ. Не милост, то је дужност моја сад.
Но шта ће само рећи снајица?
Агне. Ах, Величанство, нисам достојна.
Краљ. Венчање ће вам бити у Будиму.
За гостопримство хоћу данашње
У своме двору да вам се одужим.
А сад свирка, песма нек се ори,
Весељу нек је срећан то почетак,
И срдачно га прихватимо ми
У загрљају и радости сви.
(Одлазе сви осим **Силађија** и **Кањиже.**)

ПРИЗОР ЈЕДАНАЕСТИ.

Силађија. Баш ово ваља најпре спречити;
Ту свадбу ваља одмах кварити.
Похитај зато с њима ил' и пре
У Будим, па ми спремај земљишта.
Ја одох смишљен посо да довршим.
С двадесет и пет хиљада војника
На Будим ћу се к вама дићи ја,
А с другима ћеш с друге стране ти.
Пре него с новцем Ђурђа деспота
Могадне ишта започети краљ,
Пре него и два скупи човека

Са *превратом* се мора свршити.
Ја идем дакле у Београд свој
И примам на се први ударац
И одговорност највећу за све.
На Розенберга удариhу ја,
Под Београдом још се бави он,
Са оном војском, коју цељски гроф
Под видом пратње с краљем доведе
У Београд, да застрашава нас.
Ал' ја ћу место и згодније наћи,
А тако исто баш и *повода,*
Да распем ову чету странаца.
Међу тим ти и моји сестрићи
И у Будиму самом спремићете
За предузеће наше земљишта.
На сваки краљев корак мотрите,
Понајпре пак на Горског, јер је он
Најопаснији' од свију. Уплив му
На младог краља безграничан је.
Ја одох дакле Београду мом,
Да отуд пратим догађаја ток
И да им правац какав треба дајем.
Кањижа. У свему на ме рачунати можеш.
Ал' само помно из почетка бар,
Јер сад су јачи него икада:
Претварањем су народ придобили.
Силађија. И заклетвом су руке везали.
Ви само мудро, па ће исти народ
На нашој страни исто тако бити.
Народ је слама, која лети тамо,
На коју страну вихор завитла.
Начина има вазда довољно,
И дозвољеног и недозвољеног,
Да народ кренеш тамо куда хоћеш.
Од тога, с мало само памети,
Ни најмање се нећу бојати;
Шта више од те стране помоћи
У свако доба добити би знао.

Кањижа. То обећање заборавити
Нећемо.
Силађија. Мени свакад слободно
Обратити се гледе народа.
А сада збогом и до виђења;
И место мене Владиславу мом
Остани мени раван саветник.
Кањижа. На срећу нек је и до виђења.
Силађија. У престоници господари њени.
Разумеш?
Кањижа. Дивно, дивно, вере ми!

II.

У Паризу у двору краља Карла VII.

ПРИЗОР ДВАНАЕСТИ.

Краљ Карло сам.

Краљ. Времена тешка и превртљива
Настадоше по сав хришћански свет.
Неверник, дивљи азијатски звер,
Задрмао је тешким топузом
И моје земље бедеме далеке.
У бризи народ, црква страхује.
На исток очи сваки упире,
Очекујући гласа отуда.
Од како паде први бедем наш,
И Христове нам цркве свеопште,
Устављајући прве, али с тим
И најсилније вале њихове,
Од Србије од земље славне цар,
Од тога часа пусти неверник
Не за бедемом бедем, не за градом град
Већ земљу све за земљом осваја.
Тек сада нам је јасно, шта би тај
Погажен народ нама бити мог'о,
Тај први и најтврђи бедем наш.

И спасти народ тај би значило
Од варварина избавит' Европу.
Хришћанском свету значило би с тим
Добити бранич вечит, поуздан.
Јер вара се и свети отац наш
У Риму, а са њим и толики
Краљеви, да нам може бити то
Византија са њеним Грцима.
Византија је трула, немоћна,
И сама себе преживела била;
Јер, ено, Турчин, сломив Србију
И савезнике њене, обори
Ударцем једним и Византију.
Колико смо се у том варали,
Уздајући се у Византију,
Најбоље каже самих ствари ток
И упоредба с краљем угарским.
Јер султан, који Константинов град,
А с њим и земљу грчку освоји,
Тај султан би до ноге разбијен
Под Београдом, где се судари
Са војском краља од Унгарије.
Догађај овај јасно вели нам,
На коју страну црква Христова
Погледе своје мора свртати.
И хвала богу, сунце, које нас
Обасја давно жудне зрака му,
На *ведро* се је небо винуло.
Угарски, славом увенчани краљ,
У мене тражи пријатељства сад,
У мене тражи савезника, оца,
За руку кћери моје просећи.
И јављајућ' о турском поразу
Додаје, да је савез склопио
С богатим земље српске деспотом,
Који ће новца дати, да се рат
Онако срећно почет срећније
Заврши, да се Турчин одагна

Са граница Хришћанства за на век.
И у тај савет, силан у оружју,
А моћан новцем зове мене сад
Да удружени свима силама
Европу од варварства спасемо.
Угарски млади краљ је тако све
Смислио мудро и спасоносно!
Па зар бих мог'о зета дичнијег,
А кћери мужа бољег желети?
Са раширеним примам рукама
Оваког зета и пробитачан
У сваку руку савез с Угарском

(Звони. Улази дворник.)

ПРИЗОР ТРИНАЕСТИ.

Краљ Карло, дворник.

Краљ Карло. С краљицом рад бих разговарати.
Дворник. И величанство с вама, заједно
Са госпођицом светлом.
Краљ Карло. Нека дођу.
А дотле нек се и посланици
Угарског краља нађу и замоле,
Да дођу да решење наше чују.
Дворник. Очекујући скори одговор
За пут су спремни већ и чекају,
Да чују шта је било с просидбом.
Краљ Карло. Ја идем к њима. Краљица и кћи
Причекати нек овде изволе. (Оде.)
Дворник. (Сам.) Свакако биће наскоро сватова.
Краљица исто тако к'о и краљ
С радошћу прима лепу прилику.
А кад се узму својства одлична,
Лепота, мудрост у обзир, па слава:
Без сумње не ће бити друкчије
Ни са принцезом нашом пресветлом.

(Отвара врата, **краљица и принцеза** долазе.)

Кроз један час ће овде бити краљ. (Оде.)

ПРИЗОР ЧЕТРНАЕСТИ.

Краљица и принцеза.

Краљица (са једном сликом у руци.) Где се још невеста бринула о држави, о догађајима у земљи. Зар ћеш ми ти тамо отићи, да државне, послове водиш? Остави се тога, мудрице; не личи ти о томе говорити.

Принцеза. Све је тако како мајка моја говори. Али ја зебем у срцу због оних грозних немира, који му земљу цепају и који се причају већ као чудо по целом свету. Владислав мора да има много непријатеља у свом сопственом народу.

Краљица. То су измишљотине; јер ако је до сад тога и могло бити, сад га заиста тамо нема. Владислав је на једанпут постао најславнији краљ међу свима хришћанским краљевима. Њега млађанога, њега поноснога узвисила је на то место славна победа над Турчином под Београдом. Зар се нећеш осећати срећна, зар се нећеш поносити, да будеш љуба тако дичног краља?

Принцеза. О мајко! И та слава како чудно све осваја. Она је већ постала предмет свих мојих снова: ја сам опијена причама о Владиславу. Мене срце вуче њему, али неизвесно, непоуздано. Зебем баш зато, што ми иста слава тако јако засењује очи, те ми се чини, да не могу да провидим кроз тај блесак прави лик тога млађанога, тога славнога краља.

Краљица (показује слику.) Загледај само овде, па ће те и та зебња проћи. Ове очи сјајне као два драга камена, ово ведро чело, ова мекана као свила коса, лице пуно љупкости и питомине: цела појава пуна неодољиве привлачне силе.

Принцеза. Заиста слава она као оживотворена.

Краљица. На ту узвишену слику упире очи сав хришћански свет. Од њега очекују спаса милијуни погаженог робља, наша земља добија у њему моћнога савезника. Можеш помислити, колико ће и родитељи твоји бити срећни, знајући, да си ти краљица најславнијега и најсилнијега хришћанског краља.

Принцеза. Мајко, те су речи *мени* пале са срца.

Краљица. Срећна си кћери?

Принцеза. Пресрећна!

(**Краљ Карло** долази.)

ПРИЗОР ПЕТНАЕСТИ.

Крал Карло и пређашње.

Крал Карло. Посланици краља угарског
На одговор нам давно чекају.
За пут су спремни; моја мила кћи
Последњу има да изрече реч,
Принцеза (загрли га.) Ах, бабо!
Крал Карло. Могу л' звати посланике
Да чују судбоносну за нас реч,
И за хришћански цео брацки свет,
Је л' вољна дакле моја мила ћи,
Да каже жељу срца својега?
Краљица. И вољна, а и — спремна.
Крал Карло. Дивота.
А сретна?
Принцеза. Оче!
Крал Карло. Срећна?
Принцеза. Пресрећна!
Крал Карло. И очев нек те прати благослов
У срећи, чедо, тако истинској. (Звони.)
Посланици нек уђу.

(**Дворник** улази.)

Дворник. Ту су већ.

(**Посланици** улазе.)

ПРИЗОР ШЕСНАЕСТИ.

Крал Карло, посланици и пређашњи.

Крал Карло. С радошћу ми смо чули понуду
Угарске земље краља млађаног.
И с радошћу вам изјављујемо,
Да и ми исте жеље гајимо,
И пријатељу руку пружамо.
Поздравите ми краља дичнога,
Мог савезника, зета, сина мог:
У борби, коју тако срећно он
Започе против општег злотвора,
У мени и у моме народу
Имаће вазда живе помоћи.

Уз њега, и уз Ђурђа деспота,
И ја ћу стати, е да света ствар
Над варварином једном коначну
И пресудну одржи победу.
У то вам име срћетан био пут!
А друго, што се тиче личности
Самога краља, као и моје кћери,
Садрже ове на њ упућене
Посланице и писма од мене.

Посланик. Пре опроштаја ваља краљеву
Најживљу жељу да испуним ја,
Те да крунишем срећно свршен договор:
Господар мој, у нади на ту срећу,
За невесту је спремио лепи дар,
Са руке своје прстен драгоцен.

(Даје прстен принцеви.)

Краљица. И пуница за милог зета свог
Имаде лепих успоменака.

(Даје кутије с даровима.)

Од мене ово, а од невесте
За мили дарак равно уздарје:
У прстену, у дарку дивотном,
Однесите знамење љубави
За цео живот дуг и среће пун.

Посланик. С радошћу све ће испуњено бити.

Краљица. У то име срећан био пут.

(Свршиће се.)

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПРИПОВЕТКЕ

ИЗ ГОРЊЕ КРАЈИНЕ.

СКУПИО ИХ ВЛАДИМИР КРАСИЋ.

(Наставак.)

6. Младић вилама начинио хлад.

Био један младић, па је ишао увијек по свијету. Идући тако намјери се на три ђевојке у сред поља ђе спавају, а сунце им упрло у очи. А то су биле виле. Он узме свој рубац, па им начини хлад. Кад су се виле пробудиле, виде хлад. Најстарија тада рече: „Ко је то направио?“ Млађа вели: „Ја нијесам.“ „Ни ја нијесам,“ рече најмлађа. Тад ће рећи опет најстарија: „Ма да знам ко је, ја бих га добро даровала.“ Сад младић изиђе па рече: „Ја сам“. А она га пита: „Шта ћеш, дакле, од мене?“ Онда он рече: „Ја ништа не ћу, него да се могу начинити мрав кад хоћу.“ „А од мене?“ запита га друга. „Ништа, ван да се могу учинити тица кад хоћу,“ рече он. „А од мене? запита га трећа. „Да се начиним, кад бих хтјео, лав.“ На то оне реку: „Ну, па нека ти то буде, што желиш!“ Он се на мах учини тичица, па одлети у један краљевски град. Ту нађе једнога старога са три овце у паши, па га упита: „Старче, шта то може бити, да је на овако лијепом мјесту све тужно и невесело?“ Старац му одговори: „Јер је у томе језеру један змај и свакога задави, ко се гођ примакне к језеру.“ Онда он запита старца: „А би ли ти мене узео, да служим у тебе?“ На то му старац рече: „Бих те узео, за што не, јер управ сад једнога слугана тражим.“ Младић рече: „Али тешко да би ме ти држао код себе, јер ја јако чудо поједем.“ Тада рече старац: „Па макар ти све моје појео, ја ћу те држати.“ „Па добро“, рече младић, кад си ти тако задовољан, то ћеш ми дати у јутру пећ крува, печена овна и лајтић вина

за ручак, па ћу ја ићи к језеру с овцама.“ А стари му говори: „Добро, ја ћу ти дати, али се чувај језера, јер ћеш зло проћи.“ Младић му рече: „Ти се, мој стари, ништа за мене не бој, ван ћеш виђети, што сам ја.“ У јутру пошаље стари младића на пашу. За ручак му даде пећ крува, лајт вина и печена овна. Младић дође ка језеру, ђе је змај био, па са начини лав и све поједе, што је са собом био донесао. И сад чека змаја да дође. Подне звони и ето змаја. Одмах дође к лаву и почну се рвати. Кад су се већ уморили, а не море нико никога да сруши, рече змај: „Ех, да ми је сад жмуљ ракије, бих те срушио!“ А лав вели: „А да је мени врућа погачица и ђевојчин пољубац, сад бих те задавио!“ Близо, ђе су се они рвали, била је кћи старога и чула те ријечи. Сад говоре обадва: „За данас нам је дост; у јутру ћемо опет наставити!“ Младић се у јутру опет учини лав, поједе пећ крува, печена вола и попије лајтић вина. Змај дође око подне ван из језера и ухвати се опет рвати с лавом. Баца један другога сад амо, сад тамо, али не море да сруши нико никога. Кад су се већ намучили и иструдњели, говори змај: „Ех, да ми је сад жмуљ ракије!“ Лав вели: „А мени да је врућа погачица и ђевојачки пољубац!“ Још он то није ни изговорио, допане ђевојка, па му даде погачу и брже га пољуби. Он поједе погачу и стисне змаја и одмах га задави. У њему нађе једно велико јаје, па га извади и однесе у град. Кад су то у граду чули, дођу му се клањати и захваљивати. Сад му рече краљ, да је на шкољићу*) још један други змај и код њега, вели, „моја кћи засужњена“, и пита га би ли је могао ослободити. Младић ништа не одговори, ван кад краљ од њега отиде, створи се у тицу, па одлети на шкољић, па сједе на окно од куће, ђе је био тај змај. Ту га он види унутра ђе се наслонио краљевој кћери на крило, а она га биште. Кад је она виђела тицу, рече змају: Виде, виде, оне тичице на окну!“ Сад се тица лијепо учини мрав. Змај погледа на окно и не види ништа. „Како ме мореш варати,“ рече он њој, „ђе је та тица? Још ме само једном превари, па ја крив, ако будеш даље живљела.“ По том он отиде некамо, а тица се учини младић, па сађе к њој у кућу, те јој све каже што је и како је, и да би је рад ослободити. „Него знаш

*) Мало острво.

ти шта?“ рекне он, „ти њега питај, кад он дође: би ли га икако могао ко убити“. То рекне и отиде. У јутру опет дође и нађе змаја код ње, а она га пита: „Ма кад си ти толико јаки, би ли те ко могао убити и како?“ Он рече: „Би ме могао убити, али би прије морао убити онога змаја у језеру, па из њега извадити оно јаје и мене њиме у главу ошинути; одмах би ме убио.“ Тица, кад је то чула, учини се младић, узме јаје и удари га у главу. Змај се одмах превали и крепа. А младић узме краљеву кћер, па је одведе њезином оцу. Краљ му рече: „Кад си је ослободио, узми је за жену, и још ћу ти сувише дати по краљевства.“ „Ја ти на томе захваљујем!“ рече младић; „ја се женити не ћу; него идем по свијету, да чиним људма добро.“ И отиде даље, па још и сад змајеве убија, ако је ђе жив.

7. Изгубљено дијете.

Један пут једна жена отиде у јагоде, у шуму, и однесе са собом мало дијете; а кад је дошла до лијепијех јагода, пометне дијете у бујад, па стане брати јагоде. У том заборави на дијете, те тако отиде од њега подоста далеко. Мeђедица, која је имала близу у једној шпиљи мале, привуче се полагано, те украде то дијете и однесе у своју шпиљу. Сиротна жена, кад се поврати, а не нађе ђетета, стане грозно плакати и нарицати. Кад се дуго и дуго натражила, поврати се кући без њега. Сјутра дан опет настави даље тражити, и тражила је читави дан; најпослије помисли, да га је какво звјере изјело, и тражећи барем останке његове, треви доћи на ону пећину, у коју је дијете било склоњено, те чује изпутра ове ријечи: „Ма умири се, то је моја мати везла! Ма умири се, то је моја мати везла!“ Мeђедићи оне мeђедице са својијем шапчићима пундаху му вез на чарапама, а дијете вичи, да му не пундају веза. Мати то чује па се лагано ушуља унутра (а мeђедица била отишла некамо у лов), те попане дијете, па бјежи с њим. Кад је мeђедица дошла, па не нађе ђетета, изиђе на оближњи бријег, па стане из свега гласа урликати од јада, да су све брда и долине јечале. Ловци, који су били у оближњој шуми, опазе то јасно урликање, притеку, опколе је и убију.

8. Жабица царица.

Живили су тако један човек и жена, и већ су били скоро остарели, а нијесу ђетета имали. Увијек су Бога молили, да би им дао дијете. Отиду најпослије у један збор, и моле се опет Богу, да би им дао дијете, па макар било ко жабица. А кад су дошли кући, за неколико опази жена да је носећа, и за девет мјесеци роди — али шта? управ жабицу. Али и с тијем су били задовољни. Жабица је била увијек вани у винограду и мало је кад кући долазила. Стари је увијек делао у винограду, а жена му је сваки дан носила ручак. Али како је већ била остарела, почела се један дан тужити, да већ не море њему ручка носити, јер да јој већ ништа ноге не ваљају. Сад дође кћи жабица, — а већ је имала четрнаест година, — па рече: „Мајко, видим да си стара, да већ не мореш ићи ни оцу ручка носити, већ дај да ја носим, а ти буди код куће“. Мати јој рече: „Моја кћери, како би ти носила ручак — кад нећеш моћи носити“. Кћи тада рече: „Ја ћу моћи, само ти мени метни лонац на леђа, па чврсто свежи, те се ништа не бој“. На то мати рече: „Е, па пробај, ако узмогнеш“. Тад она њој метне лонац на леђа и привеже, а жабица отиде. Кад је дошла до зграде од винограда, није могла пријећи, него дозове ћаћу. Он дође, узме лонац, а она рече њему: „Сад ме узми, па ме метни на једну трешњу, а ти ручај.“ Он је дигне на трешњу, а она започне лијепо пјевати, тако лијепо, да би чоек рекао, да виле певају. Сад је туда пролазио царев син у лов, а кад је чуо пјевање, стане па слуша; а кад је пјесма престала, иде он к староме, па га пита: „Стари, ко је то тако пјевао?“ Стари му вели, да он то не зна. „Ма кажи ми“, рече он, „ако је мушко, биће ми пријатељ, ако ли је ђекојка, биће ми жена“. Али старога је било срам казати, па рече, да он не зна. По том отиде кући царев син. Други дан иде опет жабица оцу с ручком, а он је опет дигне на трешњу; она стане па пјева. И, гле, опет прође туда крајем винограда царев син, па слуша пјесму; а кад је пјевање престало, пита он старога: Ко је? — да мора казати. Види стари, да није куд камо, па рече: „Ја бих ти казао, али ме је срам, и ти би се срдио.“ На то му царев син рече: „Ма не бој се, само ми кажи!“ Он

му сад каже, да то жабица пјева, и то да је његова кћи. Царев син по том рече: „Кажи јој нека дође амо!“ Жабица дође и још један пут запјева. Младићу све срце скаче од весеља, па рече: „У јутру ће доћи мојијех двају браће љубе и донијеће свака цвијет; која љепши донесе, оној је мој отац рекао царевину оставити — ти, дакле, дођи за мене и донеси цвијет каки хоћеш.“ Жабица му обећа да ће доћи; „али ми мораш“, вели, „оправити бијелога ороза на ком ћу доћи“. Он отиде кући и пошаље јој ороза; а она отиде сунцу, па донесе сунчеве хаљине, те узјаше на ороза, па дође тамо. Кад је такова дошла до градске страже, нехтједоше је пустити; али она рече, да ће их тужити цареву сину, ако је не пусте. Они је пусте. А кад је дошла у град, створи се ороз у бијелу вилу. Тада она обуче сунчеве хаљине и постане најљепша ђевојка на свијету; а за цвијет донесе влат пшенице, и тако дође у цареву палачу. Сад дође цар најпрво к љуби најстаријега сина, па је пита, какав је цвијет донијела. Она му покаже шипак. Дође к љуби средњега сина, па пита њу, какви је цвијет донијела. Она му покаже каранфил. Тада се обрне к љуби најмлађега сина, па у ње опази влат од пшенице, те јој рече: „Ти си нам најбољи цвијет донијела; види се, да знаш, да се без пшенице не море живети. Шта ће нам друго цвијеће! Удај се за најмлађега мојега сина; њему ћу оставити своју царевину.“ И тако постаде жабица царица.

(Наставиће се.)

КЊИЖЕВНОСТ.

ШЕСТ ПРИПОВЕДАКА Л. К. ЛАЗАРЕВИЋА. Београд. 1886. 8-на, стр. 215. Цена 75 новч.

На развитак песничког дара од битног је уплива околина, у којој се негује. Као год што такав дар при лошим условима може да закржљави, или странпутицом да удари, тако се при повољним условима развија и грана, тако онда утиче добротворно и на доцније нараштаје. На піесничкі дар добре околности су од неизмерног утицаја. Не мислим ја ту материјално обезбеђен положај — та искуство нас учи, да су песници огромном већином патили, бар у прво доба свога песниковања — ја ту мислим свакидашњи саобраћај, друштво и околину. Ко се развија под упливом племенитог срца и сродне душе, тај може рећи, да му је темељ даљем развитку чврсто ударен — што даље зида, његова је већ ствар.

И код Лазе К. Лазаревића опажа се добротворан уплив најближе му околине. Он је одрастао у кући зета свог, песника српског, Милорада П. Шапчанина, те нећемо тако рђаво судити, ако Шапчанину упишемо у заслугу, што је нашао и неговао тај красан дар шура свог. Па и дан данас живе те две породице у најлепшој хармонији — имао сам срећу осведочити се и сам о красоти те породичке свезе.

Са Шапчанином везује ме давнашње пријатељство, још од оног доба, кад смо као деца делили једну собу; с Лазаревићем сам се упознао тек пре неколико недеља.

Искрено да кажем, радовао сам се, што ћу се упознати с Лазаревићем. Осим тежње, да лично сазнам правога песника, вукла ме је к њему и радозналост, да ли му појава одговара појму, који сам стварао себи о њему, читајући му приповетке. Ја се нисам преварио: Лаза Лазаревић задовољио ме је и као човек. У друштву живахан, у разговору пун духа, у личном са-

обраћају предусретљив: задобио ме је за неколико тренутака. Ја нећу никад заборавити она два вечера, која сам у друштву с њиме и са Шапчанином провео. Пажљиво сам му слушао на говор, исплетен необичнијим досеткама, окићен прекрасним хумором, а опет зато разложан, јасан и пун познавања човечије душе. Како ли је тумачио и разјашњивао сељака и психологију сељакову! Ја се онда не чудим ни најмање, што је тако пластички, осветљено и осећено, изнео Живка у „У добри час, хајдуци!“, па Арсена и Аноку у „На бунару“, па Благоја у „Све ће то народ позлатити“, па карактере у „Школској икони“!? Па онда, онај прекрасан, микроскопски изведен и протумачен развитак психолошки у Митра у „Први пут с оцем на јутрење“, и у Јанка у „Вертеру“. Лазаревић је као лечник добро употребио положај свој, те је својски, управо научно, испитао душу човечију, и тако себи јасан појам створио о тој најзанимљивој, али и најчудноватијој појави на овоме свету.

И ту, у психологији. лежи важина и важност његових приповедака — та изгледа, као да тражи и у мртвим стварима неку душу. Наравно, да у њима душе нема; али кад Лазаревић опише какву ствар, чини ти се, да некако друкче изгледа, а опет нити је што одузео нити што додао: он је просто ствар изнео каква је и како се огледа у његовој посматрачкој души, и ти си уверен, да та ствар не може, ама баш не може друкче изгледати: стоји ти пред очима. Треба читати у „Први пут с оцем на јутрење“ онај призор у великој соби, сутра дан после главног картања:

„Сто на сред собе. Око њега разбацане столице; две или три претурене. По поду лежи тисућу карата, разгажене и неразгажене цигаре, једна разбијена кавена шоља, и испод једне карте вири дукат. Застор на столу свучен с једне стране скоро до половине. По њему разбацане карте, испреваљиване шоље, пуно трина и пепела од дувана. Стоји још неколико празних тањира, само на једном дуван истресен из луле. Четири празна свећњака; само у једном што букти дебела хартија, којом је свећа била омотана, и црн дим мирно се уздиже и дохвата за таван“.

У „Школској икони“ описује икону овако: „На зиду је висила једна стара дрвена икона светог Саве. Била је сасвим

почађила и испрепуцала, да се једва разазнавао светац. Само горе, гдје је глава, цакле се очи, и ма у који крај школе да станеш, увијек гледају у тебе. Озбиљне, црне, продиру ти у душу, и као да те нешто питају. Ја знам, кад се деси да сам са̂м у школи, спопадне ме некакав страх и не смијем да се обазрем на ону страну. Све ми се чини проговориће нешто и час прије гледам да загребем на поље."

У „У добри час, хајдуци!" приказује нам летњи дан: „Био је један од оних летњих дана кад си готов да тражиш, па да се свађаш с оним, што је зимус говорио, како му је увек милије и најтоплије лето, него и најблажа зима. — Пече звезда — мозак да проври! Са жита трепери нешто провидно и диже се у зрак. Дрва опустила лишће и изгледају као болесник у врућици кад иште чашу воде. Стока издише на ливади под каквом осамљеном јабуком. Тице нигде једне за лека. Управо ми изгледа цела природа клонула, обезнанила се, исплазила језик па дакће. У глави, у мозгу некака пустош — Сахара!..."

У „Све ће то народ позлатити" описује механу: „Уђоше у механу с масним дугачким столовима, чађавим зидовима и од муха упљуваним сахатом. На вратима, која воде у авлију, стоји написано облигатно „срећна нова година" и т. д. и испод тога „Илија Сремчевић 14 гро: од = раки". На среди таванице обешена лампа чкиљила је, једва пробацујући зраке кроз већ са свим црно стакло. На сред среде стајаше једна дрвена столица, са сламњим седиштем, и сломљеном и тако живописно испруженом ногом, као да хоће да се фотографише."

А то су тек само пабирци, онако на дохват извађени из појединих приповедака. Нека служе као доказ, како Лазаревић уме да дадне живота свачем, што узме преда се. Прислушкује природу, кад се оно поједини предмети разговарају немо, али њему разговетно — та песничка душа његова разуме и немушти језик. Па тек како зна човека! Он је такав виртуоз у цртању психолошког развитка, да опажа све, па и оно, што предмет описивања му и не слути. И ја смело могу рећи, да су те приповетке управо конкретни примери уз теорију науке о души. Ми знамо, до душе, да се та теорија тек развила на основу живих процеса: та неког израза душиног рада морало је бити, да се тек онда тај рад научно оснује, подели и развије.

*

А ја тако разумем Лазаревићево сазнавање човечије душе, што ју је изучавао са извора, пажљиво мотрећи шта људи говоре и раде, те да дође до тог врхунца, да сазна, шта и мисле. Па кад је дошао до тог савршенства, кад је тако обогатио ризницу срца и душе своје, онда није могао на ино, а да од свог богатства не саопшти најлепше што има и осталом, свом свету. Шта више, он је то био и дужан учинити — зашто да остане толико знање упарложено у њему, а ми да немамо никакве хасне, ни насладе од тог знања.

Школа може, истина, да усаврши човека — бар доведе душеван рад у неку систему — али живот, живи живот је права школа; па тек за песника.

Кад је оно године 1879. у „Српској Зори“ изашла приповетка „Први пут с оцем на јутрење“, многи се у нас упитао: Ко је тај? Та ова прва приповетка показује тако ванредну способност, такав наснички дар и посматрачку темељност, да је сваки, кога књижевност занима, једва чекао, да што ново види од нове појаве. Кад сам доцније читао то „ново“, мени и нехотице паде Хајне на ум, који се у „Bäder von Lucca“ окомио на оне, који мисле, да и прави песник мора у почетку створити што лоше, и тек временом да иде све на боље и боље. Та зар лавица, вели Хајне даље, роди најпре зечића, па онда псетанце, па тек напослетку лавче!? Не, лавица, права лавица, роди одмах лавче, да се зна, каквог је соја и племена.

Е, тако нам је и Лазаревић одмах првим делом својим показао шта лежи у њему, шта вреди; ex ungue leonem. А доцнија му дела осташе на висини првога: све красна лавчад, да их је милина гледати и — читати.

Да их прегледамо дакле поједине. Задатак нам неће бити тежак: прекрасан и здрав организам приказује се и сам, а мени не остаје тако рећи ништа друго, него констатовати тај прекрасан и здрав организам — не верујем, да сам икада ишао тако радо на посао, као ево овом приликом.

Прва је приповетка „Први пут с оцем на јутрење“. Начин приповедања је автобиографски; субјективност је ту компас, нека врста лирског изражаја. За чудо, што се првенчад

ког песника приказују обично на тај начин; ја држим, да тако песник лакше савлађује тешкоћу првог покушаја, кад се некако уживи у предмет свој, те тај кроз своје рођено осећање пропусти у свет. Доцније се то избегава; песнику чисто и не пада на ум, да настави првим начином: он предмет свој гледи већ чистијим, објективнијим очима, и само каткад, да се мало разоноди, пође опет пређашњим трагом својим. Ми тај начин приповедања видимо у прве три приповетке; у осталим га је Лазаревић већ напустио, остављајући, да ствар говори сама.

Па шта нам се описује у тој првој приповеци? Судбина једног карташа; како се час диже, час спушта, како долази до ивице пропасти и како најзад оздрави. Боже мој, ала је то сухопарно! помислиће можда ко. Е, али треба то читати, треба пажљиво прећи ту приповетку, па онда сумњам, да ће још когод рећи: ала је то сухопарно! Ја држим чисто, да је Лазаревић Митрову душу држао под микроскопом, те јој сваки покрет, свако трзање, и плиму и осеку јој пазљиво, грозничаво пажљиво посматрао, те читаоцима изнео верну слику иначе поштене, али страшћу заслепљене душе. И што се приповетка ближи крају, све то већма излази на видик оно минуциозно психолошко посматрање, а у призору, кад жена, неизмерном и бескрајном љубављу и оданошћу, избавља мужа од последњега, озбиљнога чина, од самоубиства.

У „Школској икони“ описује се идилско стање у српском селу. Свештеник је душа целог села, тако, да се управо идентификује с њиме, нити ради, нити збори, нити мисли без њега. На питање владичино, колико му је година, вели: „Ја и народ рачунамо, да ми је тако седамдесет“. Куд ћеш тешње свезе, него што нам одаје тај одговор! — Та се идила наруши нагло, кад је у село дошао „господин човјек“, нов учитељ. То је тип неке врсте наше омладине, који, прочитавши неке књиге с брда с дола, говори о спасењу људском, не имајући ни појма о начину, како да изведе то спасење. Огромну шупљину своје „научне“ зграде маскира још огромнијим безобразлуком, да би тако неуког заслепио, а паметног од себе одгнао. Тај је тип погођен до најтање жичице; кратким потезима, гдегде само маркирано, а опет стоји пред нама у пуној наготи фразеолошког разметања свог и тоталне, управо апсолутне апсенције

сваког научног темеља. Али он опет хоће да зна све — тај нови усрећитељ, песте унесрећитељ народа српског.

Приповетка „У добри час, хајдуци!“ показује племениту тежњу пишчеву, којом хоће да разгони предрасуду у народу српском у Србији о Србима у Аустро-Угарској. Он не теорише много, не позива бога и свеце у помоћ, да докаже, да су Срби и с ове стране Саве Срби, таки исти, као и Срби с оне стране Саве. Он наводи конкретан случај, он доводи Србина-„Швабу“ у сред Србије, и ту му даје прилике, да се покаже, да је и он момак на свом месту, и кад је осветлао образ свој, оде и та проклета предрасуда до сто ђавола. „Овај ће ђидо за голу сабљу ухватити!... Јакако!... Није се родио онај, који ће се с њиме у коштац ухватити. Нема ту... него... Права Србенда!... Јакако!...“ Тако је хвалио после „Србијанац“ Живко свог зета Тиму. О, кад би та приповетка својом дивном тенденцијом добротворно утицала, било би боље, много боље по нас све!

„На бунару“ је такође чисто психолошка приповетка. Нека маза, Анока, хоће дурљивим и осорним понашањем да раскопа патријархалан живот у сеоској задрузи; она шта више неће ни старешину да слуша, већ подбада свог прилично ограниченог мужа, да јој изради веће право у кући, него што га ужива ма која од њених јетрва. Шта ради старешина, да је доведе на прави пут? Он јој то право даје у већем обиму, него што је Анока и сањати могла: сва чељад у кући морају јој робовати, куличити. Што Анока каже, то је од сад у кући свето писмо, и тешко чељадету, које је не слуша. Та психичка операција била је смела, нечувена; али је избавила целу задругу. Но, то треба читати, пажљиво читати — такав сухопаран извештај ни близу не може да обавести читаоце о правој врлини у тој приповеци. Ах, та ја ако тек издалека могу наговестити све оно, што је прекрасно; ма начин, ма накит, ма све, све, и најузгредније допринаша, да приповетка дође у праву светлост.

„Вертер“ је новела, у којој се, као у свакој правој новели, описује један психолошки догађај. Јунак те новеле, Јанко, описан је и приказан је до најскривенијег откуцаја срца свог; код Марије пак био је песник већ штедљивији, али само ре-

чима, но у то неколико речи казао је управо више, него да је утрошио читаве стране на описивање Маријиних својстава. Он нам је кроз медијум њезиних очију приказао душу њену; с осталим лицем мало се бавио, али је то тако маркантно изнео, да знаш ту Марију и шта хоће и шта неће. И као што логичар најпре поставља премисе, те на основу тих изведе непобитан закључак — тако је Лазаревић учинио и у „Вертеру“. Има у нас таких људи, као што је Јанко, а још више жена, као што је Марија, и многи љубавни догађаји почињу се и свршавају се тако, као што нам је предочено у „Вертеру“. Можда је Лазаревић имао пред собом известан тип, можда баш и личност; али ако и није, не мења ствар никако. Та врлина приповетке лежи баш у том, да нам се у њојзи судбине и догађаји, личности и предмети тако опишу, да морамо замислити, да се то све баш тако и збило, и да таких људи има. А код Лазаревића је то у пуној мери.

Па како лечи свог сентименталног јунака? Он се служи симпатичким леком; ми у обичном животу зовемо то: клин клином. Он тражи узрок болести, и кад га је нашао, — не треба заборавити да је о душевној болести разговор — он тај узрок доводи пред болесником ad absurdum.

„Све ће то народ позлатити“ једна је од најлепших слика, коју има књижевност наша. Тај Благоје, па тај капетан Танасије тако су пластички израђени карактери, да заиста баш живе пред тобом. Свака реч њихова, сваки покрет основан је на чистом посматрању живога живота. Нема ти ту ачења, ни песничке кокетерије; теби је, као да гледиш Иракла у робустној наготи својој, те ћутке признајеш себи: ама све на њему показује мужа, све од главе до пете.

У свима тим приповеткама две су основне врлине: психологија и тенденција. Прве врлине мора бити у свакој приповеци, ако хоће да је то; друге врлине већ не мора имати. Приповетка може бити и просто забавна. Но Лазаревић хоће и тенденције, и добро је радио, што је у сваку приповетку уплео и њу. Има људи свакојаких; али заблуделог човека довести на прави пут, остаје свагда највећа заслуга.

Без психологије, као што рекох, не може бити ни приповетке, јер ако нема ње, не може бити ни разговора о доследности у карактерима, о развитку догађаја, ни о приказивању разних положаја, односаја и околности; не може дакле бити ни разговора о ваљаном, а камо ли о уметничком склопу једне приповетке.

Мени цела светска књижевност није позната, али у колико је знам, држим, да су у омањим приповеткама специфички психолошке врсте постигли врхунац њих двоје: Тургењев и Брет Харт. С уверењем, које се не да побити, додајем оној двојици и Лазу Лазаревића.

Да поткрепим још своје уверење.

У нас има приповедача, који прекрасно знају да заплету ствар; али не знају да је расплету. Лазаревић баш у то последње улаже сву снагу своју: лако је конац замрсити, али тешко га је одмрсити. А Лазаревић зна и то. Сигурном руком ухвати он онај скривени и претрпани крај, те га извлачи, извлачи — иде и само. Он се расплетом игра, и кад је све то, онако расплетено, положио преда те, ти само дижеш лагано главу и гледиш зачуђено у уметника, који се чисто смеши твом чуђењу. Њему, да како, то иде од руке — ти би покидао конце, т. ј. поубијао би незгодне особе у приповеци.

Па још сам нешто приметио у тим приповеткама. Приметио сам снажног драматског елемента.

Зар нисте видели, да је у њима и радње! Зар многе особе нису створене за позорницу; али да како за глумце-уметнике! Што пак најбоље показује тај драматски елеменат, то је читаочева уобразиља, која пред собом гледи како особе живе и како му се пред очима догађаји нижу. Чисто дижеш главу са књиге у некој несвесној нади, да ћеш пред собом можда видети Митра, старог попа, Аноку, Јанка...

Милан Савић.

МАТИЦА СРПСКА.

Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1885. године.

Састанак књижевног одбора 12. (24.) јула.

69. Према предлогу члана дра Стевана Павловића, што га је учинио на састанку књижевнога одељења од 24. априла (6. маја) о. г. у погледу „Летописа“, и који је предлог упућен књижевном одбору, да га изводи у колико и како може, — одлучује се за сад, да „Летопис“ доноси некрологе не само преминулих српских књижевника, него и некрологе народних добротвора.

71. Секретар предлаже за „Летопис“ чланак М. Петровића, с насловом: „Петроварадинска чесма“.

Прима се и писцу се одређује у име награде 20 фор.

76. Стеван Лекић у Н. Саду јавља ово:

„Поверена ми је та часна дужност, да оценим расправу г. проф. Ј. Живановића: „Два три закона из науке о гласовима српским“, и да изречем своје мишљење, да ли се ова расправа по жељи пишчевој може штампати у „Летопису“. Одзивајући се одлуци сл. одбора част ми је овим поднети своје мишљење о поменутој расправи.

За предмет своје расправе одабрао је г. писац ово: I. За што **т** пред **ц** отпада? — II. За што **т** пред **ч** отпада? — III. За што **д** пред **ш** остаје? За што **д** пред **с** остаје? — IV. Да ли **т** и **д** увек пред **ш** остаје?

Довољно је позната ствар, да је Вук у српској књижевности завео тако названи фонетички правопис, по коме се у свакој речи само оно слово пише, које се у изговору и чује. По томе правилу фонетичког писања кад се у којој речи (на пр. отац) у мењању њених облика (на пр. отца, отцу) или у постајању нове речи (на пр. отчевина) које слово (овде **т**) у изговору не чује, онда се и не пише (дакле: оца; очевина).

Г. писац поменуте расправе ставио је себи за задатак, да изнађе узрок, за што се оно **т** пред **ц** и **ч** избацује, и налази га у томе, што су **ц** и **ч** сложена слова (**ц**=**тс**; **ч**=**тш**), те два **т** по закону гласовном не могу остати, него се прво **т** избацује (отца оттса=отса=оца; отчевина=оттшевина=отшевина=очевина). То исто бива и са **д** испред **ц** и **ч**, јер по закону асимилације **д** се испред **ц** и **ч** претвара у **т** (на пр.

ободци=оботци=оботтси=оботси=обоци; говедче=говетче=говеттше=говетше=говече).

О томе сад већ више нема никаква спора, да се **т** и **д** испред **ц** и **ч** избацује. И кад се претпостави, као што г. писац просто тврди, да је **ц** потпуно једнако **тс**, а **ч** потпуно једнако **тш**, онда би се могло рећи, да је г. писац заиста нашао прави узрок оном избацивању слова **т** (д) испред **ц** и **ч**.

По мом мишљењу, кад је већ г. писац оваку чисто лингвистичку расправу написао за „Летопис", за књигу, која није искључиво лингвистици или филологији намењена, добро би учинио, да је ову своју расправу пропратио кратким уводом, из кога би се могло видети, да ли је и фисиолошки и етимолошки оправдано оно његово тврђење о словима **ц** и **ч**. У I. и II. питању држим, да не би сувишно било напоменути, да се и **д** пред **ц** и **ч** избацује, кад се и онако у самом тумачењу наводе примери и са **д**. А код оноликих примера под I. могло се навести неколико и таквих, где се од **к** добива **ц**, а пред њим стоји **т**, као битка, битки, битци, и т. д.

На треће питање (III.), које гласи: За што **д** пред **ш** остаје? одговара писац овако: „По закону асимилације **д** пред **ш** изједначује се у **т**, а **тш** сачињавају делове слова **ч**, дакле **тш** једнако је **ч**, као што је казано у правилу II. н. пр. одшалити=отшалити=очалити; одшетати=отшетати=очетати; одшити=отшити=очити. По закону гласовном требало би дакле писати: очалити итд, али Вук и Даничић пишу одшалити, место отшалити или очалити, а то ће бити за то, што се **не чује** нити **д** нити **т** пред **ш**, него сасвим друго сугласно (у рукопису погрешно написано: самогласно) спојено из **тш**, а то је **ч**."

Овим речма држим, да није г. писац довољно доказао, за што се у наведеним речима пише **дш** место **тш** или **ч**. Треба узети на ум, да су оно речи сложене (од-шалити, од-шити), па и у првом делу (од) крајње **д** и у другом (шалити итд.) почетно **ш** задржи толико самосталности, да се у изговору ч у ј е и **д** и **ш**, те да се не могу слити у један глас, у **ч**. И тај је разлог без сумње навео и Вука и Даничића, да „одступе од природе, од закона гласовних", те да у таквом случају задрже **дш** место **тш** или **ч**. — Без сумње је из истог разлога задржано и **д** испред **с** у оваким примерима, као: градски место гратски или грацки, брдски место бртски или брцки, господство место госпотство или госпоцтво, одслужити место отслужити или оцлужити. И ту код речи на пр. градски задржи у изговору како основа (град) своје **д** тако и наставак **ски** своје **с**. А најмање би се могло тврдити за с л о ж е н у реч од-служити, да се оставља првобитно **дс** место **ц**(=тс) за то, што се у говору н е ч у ј е нити **д** нити **т**, него из **т+с** спојено **ц**, као што г. писац једноставно тврди.

У IV. питању није г. писац довољно растумачио, како се код речи: болештина, инокоштина од **стч** (болестчина) добива **шт** према његовом правилу: „У групи **тштш** отпада прво **т** и последње **ш**."

Према овим примедбама држим, да би се поменута расправа могла

у „Летопису“ штампати. Само бих желео, да писац ову своју расправу пре штампања још једанпут прегледи и са овим примедбама упореди.“

На основу тога мишљења враћа се споменути чланак писцу, да га према примедбама оцењивачким дотера и попуни.

Састанак књижевног одбора 29. јула (10. августа)

90. Секретар јавља, да је изашла из штампе књига: „Разни путеви, приповетка Милана Савића“, коју је „Матица“ наградила са 200 ф. из фонда накиног, и да је писац прописани број егземплара (25 комада) поднео.

91. Секретар предлаже за „Летопис“ чланак Мите Петровића под насловом: „Појаве при грађењу бермета и одређивање екстракта“.

Прима се и писцу се одређује у име награде 40 фор. из фонда накиног.

93. Јован Грчић у Н. Саду јавља, да је прочитао на оцену му предано дело неименованог писца под насловом: „Пијанисткиња, трагедија за сад у 3 чина“, и наводи да не заслужује никакве награде.

На основу тога мишљења не прима се споменута трагедија.

97. Ф. Оберкнежевић у Н. Саду под 18. (30.) јул. на бр. 26. К. О. о. г. јавља ово: „Добио сам на оцену 5 Цицеронових беседа (за П. Росција из Америје, за заповедништво Кн. Помпеја, за Архију песника, за Кв. Лигарија и за краља Дејотара), што је превео и за награду послао „Матици“ г. Јован Станковић медицинар. Пошто сам све поједине беседе прочитао и са латинским текстом упоређивао, што ми је много времена одузело, част ми је о том преводу поднети славном књижевном одбору овај извештај.

Има томе већ дуже времена, како се у нас покреће питање: шта би за нас требало преводити из старих грчких и латинских класика? Колико је мени познато, то питање до данас још није опширније претресано ни прецизно решено, те тако је сваком на вољу остављено, да по свом уверењу и схваћању изабере и преводи оно, што се коме најзгодније свиди. Да се пак на тај начин не може доћи до пожељеног резултата, знаће свако, који о томе уме размишљати, пошто немају сви грчки и латински списи, ма били они и класични, једнаке вредности и интереса и за шире кругове наших читалаца. Јер мислим, да у нас Срба још није дошло време, да оно као Немци преводимо редом сва класичка дела без обзира на то, колико ће она интересовати наше читаоце То тек мора ићи постепено, а у почетку се мора бирати свагда оно, што највише читаоце занима, што је доиста од еминентне вредности по нашу књижевност и од чега ће и шири кругови наших читалаца имати користи.

Ја се за сад овде не могу упуштати у опширно претресање тога важног питања, већ хоћу толико само да напоменем, да бисмо пре свега требали бити на чисто са ова два начелна питања:

1. Шта се преводи из старих грчких и латинских класика и ко је компетентан одредити шта ваља преводити?

2. Ко је позван да се прими таковога посла?

Мислим, да је одговор на ова питања сасвим прост и природан, јер се по себи разуме, да су за тај посао, као и у свакој другој струци, способни само они, који се баве таквим предметима, ако нећемо да паднемо у онај прости књижевнички дилетантизам, од кога књижевност нема користи.

Будемо ли се дакле у књижевним радовима придржавали тога начела, онда ће наша књижевност без сумње имати много више користи, него ли кад се истакну људи, који за тај посао немају довољно спреме ни знања, а још особито онакови, који се баве сасвим другом, хетерогеном струком научном, а онога се посла лаћају тек само узгред, како би, може бити, више себи материјално користили, него ли књижевност ваљаним производима обогатили, па још у нашим приликама, где не располажемо за то великим новчаним средствима.

Такав се еклатантан случај десио код „Матице Српске“ већ пре 18 година, када се оно наш иначе уважени и признати народни књижевник, покојни Јоксим Новић Оточанин, понудио „Матици“, да преведе Омирову Илијаду и Одисеју, и то, као што рече, са „грчког оригинала“, иштући од „Матице“ за сваку песму 80 фор., а како Илијада и Одисеја износе заједно 48 песама, то би му се за тај посао имала издати скромна свота од 3.840 фор., словом: три хиљаде осам стотина и четрдесет форината!! А кад су стручни оцењивачи разгледали прве некоје песме, што је Новић послао на углед, и упоредили их са грчким текстом, морали су се, на жалост, уверити, да покојни Јоксим Новић није преводио са грчког оригинала, већ са латинског превода. Наравно, да је „Матица“ ту понуду одбила.

Па ево после 18 година опет се нешто са свим слично хоће да збуде код наше „Матице Српске“ са преводом Цицеронових беседа г. Јована Станковића, медицинара. Оно је, до душе, лепо од госп. преводиоца, што је наумио, да нам обогати српску књижевност преводима латинских класика, мислећи можда: Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas; но тиме се књижевности не чини никаква услуга. Јер кад сам цео превод свих пет беседа (114 капита) тачно прегледао, видео сам, да је у г. Станковића добра воља, али да томе послу није дорастао, јер је заборавио на оне знамените Хорацијеве речи: „Sumite materiam vestris, qui scribitis, aequam viribus, et versate diu, quid ferre recusent, quid valeant humeri “

Преводити обичне списе ма које новије књижевности и преводити старе класике, није то исто из опште познатих узрока; а преводити у опште класичка дела значи обављати уметнички посао, као што у том погледу врло згодно вели Nägelsbach у својој књизи „Gymnasialpädagogik“ (страна 41.) „Die Übersetzung darf hier nicht Gewöhnliches werden und so ihren Reiz verlieren; der Schüler muss wissen, dass er ein Kunstverk damit liefern soll“

Г. Станковић дакле није решио свој задатак. као што се очекује од оног, кога ваља наградити за књижевни рад; а није га решио за то, што није изабрао згоднија дела Цицеронова, која ће интересовати већи део читалаца, већ је изабрао од Цицеронових беседа — (осим Pro Roscio Amerino) баш оне, које су незнатне и које, осим ђака гимназијалаца, шири круг читалаца баш ни мало неће занимати; а да би му ђаци гимназистема и на таком преводу били захвални, то сам потпуно уверен. А кад сам упоредио превод госп. Станковића са латинским оригиналом с једне, и са немачким преводом с друге стране, онда сам се и о томе уверио, да је госп. Станковићу још мање пошло за руком, да ове беседе на српски преведе онако, као што заслужују класичка дела старе књижевности. Јер класичка дела морају се класички преводити. А за то је пре свега нужно, да преводилац потпуно разуме језик оригинала са свима и најфинијим нијансама као и све оно, што се односи на историју, литературу и антиквитете истога народа, чији је језик, са кога се преводи.

Но овом сам се приликом уверио, да се госп. Станковић послуживао немачким преводима од познатога „ђачког пријатеља“ Freund-а, и то у толикој мери, да је госп. Станковић преводио дотичне беседе Цицеронове по немачком Фрајндовом преводу, употребивши савесно и неке његове примедбе, па мећући још под сваку такову примедбу свој знак „Пр.“ т. ј. „Преводилац,“ како би читаоци мислили, да су то, бајаги, његове „оригиналне“ примедбе.

Осим тога, што госп. Станковић на више места не разуме не само латинског оригинала него ни немачког превода, ваља ми напоменути, да често греши и против чистоте и правописа српског језика, а што ми је чудновато — ма да је узгредно — што латинске речи конзеквентно пише са „слитном“ као: popŭlŭs, Mucīŭs, па чак и Quīntus, и т. д.

За доказ овога што сам рекао, навешћу само неколико примера, да госп. Станковић преводи по Фрајнду.

Цицерон вели у беседи за Росција одма у почетку: „Credo ego vos, judices, mirari — – “, Фрајнд преводи: „Ohne Zweifel, wundert ihr euch, ihr Richter“ — а госп. Станковић преводи: „Заиста ћете се чудити“ и т. д. У оригиналу нема оно „ohne Zweifel,“ већ има у Фрајнду, а по њему и код госп. Станковића „заиста.“

Даље вели Цицерон у истом капуту: propter mobilitatem et amplitudinem, Фрајнд: weil ich noch kein Staatsamt bekleide.“ а госп. Станковић преводи: „што се досад не достадох државног чина,“ а то се српски другчије могло рећи. — Цицерон вели: defendere iniuriam, Фрајнд: „das Unrecht abwehren,“ а госп. Станковић преводи: „бранити неправду,“ не разуме дакле ни латинску фразу ни немачки превод, јер је тиме сасвим противно рекао од Цицерона. Цицерон вели у 26. капуту: — — „cui repente coelum, solem, aquam terramque ademerint, ut, qui eum necasset, unde ipse natus esset, careret iis rebus omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur; то Фрајнд преводи овако: „— — indem sie ihm plötzlich den Himmel, die Sonne, das Wasser und die Erde entzogen haben, damit,

wer den getödtet, von welchem er selbst sein Dasein erhalten habe, aller der Dinge entbehre, aus welchen Alles enstanden sein soll? Онај последњи пасус: iis rebus omnibus ex quibus omnia nata esse dicuntur односи се на оно горње: coelum, solen, aquam terramque, а то су, по науци старих философа, четири елемента, из којих је постао цео свет. Па како је то превео госп. Станковић? Ево: „Зар му нису одузели намах небо, сунце, воду и земљу, те нек нема ништа од онога, који је — све створио, кад је убио онога, од кога је и сам потекао? Осим тога, што је овај превод јако неспретан и нејасан, излази из њега то, као да су стари философи веровали, да је бог створио свет, што је према њиховој науци сасвим апсурдно, јер: iis rebus omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur, не значи, „од онога, који је све створио," него: „из чега је све постало, т. ј. из она четир елемента "

У беседи за Архију сар. 3. вели госп. Станковић у „својој" 2. примедби ово: „Код Римљана је била toga praetextata одело" и т. д.; но не каже се toga praetextata одело и т. д. већ toga praetexta, а то долази отуд, што у Фрајнду стоји у горњој врсти praetextatus, а у доњој toga praetexta, и тако је госп. Станковић у свом незнању написао toga praetextata, што је безсмислица.

Ово неколико примера довољно је доказа, да госп. Станковић није дорастао за превађање старих римских класика, и да се наша књижевност таковим дилетантским покушајима госп. Станковића не би обогатила, нити би читаоци имали отуд какве знатне поуке и забаве. С тога предлажем, да се свих пет поменутих беседа Цицеронових не приме."

На основу те оцене не прима се превод споменутих беседа.

101. Александар Сандић у Новом Саду подноси археолошки прилог за „Летопис" под насловом: „Две штампаће таблице из стематографије Христофора Жефаровића прве бакрорезним таблицама штампане књиге српске у ових крајевих године 1741."

Прима се и писцу се одређује у име награде 35 фор.

102. Александар Сандић подноси за „Летопис" прилог под насловом: „Песма о смрти, састав Атанасија Петровића Гереског од године 1883" са својим коментаром заједно. — Прима се и да се употреби у „Летопису" за некролог тог народног и матичиног добротвора, а подносачу одређује се у име награде 10 фор.

103. Александар Сандић подноси за „Летопис" свој саставак: „Родослов ђенерала Петра Биге витеза од Монгабије" с аутобиографијом и уз то коментар.

Прима се и писцу се одређује у име награде 15 фор.

Састанак књижевног одељења 24. августа (5. септембра).

15. Јован Ђорђевић у Београду под 15. августом ове године на број 139. К. О. ex. 1884. јавља: „Прочитао сам позоришно дело госп. Мите Поповића „Наши Сељани." Обрадовао сам се, кад сам видео, да се и код нас почињу узимати слике из народног и то из сељачког живота, а

још сам се већма обрадовао, кад сам видео, да је песник прилично познат са овим животом и његовим светлим и тамним странама Ако истраје на том путу, и ако се потруди, да му свако доцније дело буде и савршеније, имаће српска позорница и српска књижевност у госп. Мити Поповићу еминентну драматску снагу за цртање нашег народног сеоског живота.

У „Нашим Сељанима“ пишчева тежња је добра, заплет је доста вешто изведен, епизоде овде онде згодно уплетене, цело дело није ни сувише дуго ни сувише кратко, свршетак задовољава. Кад уз то узмемо још и песме, којих има пуно, онда се таком комаду може прогностиковати добар успех на нашој позорници, успех, који ће задовољити не само недељну публику.

Према свему овоме мишљења сам, да дело заслужује награду, а особито ако би писац учинио у њему ове измене:

1. Да пажљиво прегледа и по где где поправи дикцију. Она треба да потпуно одговара особама, које говоре. У делу има по негде мешавине књижевнога језика са сељанским, и то где говори прост сељанин, а не какав надрикњига, коме би то и подносило.

2. Како је дело песник писао, то се песнички китњасти изрази провлаче кроз цело дело, па дођу по кашто и у прозаична уста, на пример код баба Јуле, код натароша.

3. Обе сестре кажу својим драганима „ја те волим.“ Тако не говори невино чедо природе. А и нашто усмена исповест покрај говора срца?

4. Раде се опије од очајања, што му не даду ону, коју он воли. Тога бива у свету; али бих желео, да та пијана сцена бар не буде у присуству Радовог оца.

5. Други љубавник Илија појављује се тек у другом чину, а дотле нико и не слути, да га Јованка воли.

6. Марина се наједанпут створи у башти у другом чину и уплете се у разговор, а нигде нема, кад је дошла.

7. Марина је иначе добра девојка, али нам квари симпатију према њој, што воли лажу и кукавицу.

8. Јованка, добра кућаница, пева безбрижно, а одмах за тим долази јој добош пред очину кућу. Могуће је, до душе, да она није подробно знала за очине заплетене рачуне, али је тек морала приметити, да га нека брига мори, а добром се детету онда не пева.

Као што се види, ове су измене таке природе, да се могу извршити, а да целина дела не страда.

Узима се сад на знање док не стигне оцена М. П. Шапчанина.

16. Др. Милан Јовановић-Батут у Н. Саду на бр. 70. К. О. о. г. јавља:

„Књижевни одбор „Матице Српске“ изволео ми је издати на оцену три дела, која су стигла на расписану награду, и то:

1. „Градиња и син му Немања“, хисторијска трагедија од М. Поповића.

2. „Ново Доба“, комедија од М. Ј. Илијћа; и

3. „Припув“, поворишна игра с потписом „Карански“.

1. Трагедија М. Поповића иступила је из конкуренције. Г. писац ме је писмено овластио на изјаву, да за сада повлачи своје дело натраг и да ће га тек после неке измене на ново поднети.

2. „Ново Доба“ је комедија необична склопа. Да је у неколико прикажем изнећу јој фабулу.

Збива се у Србији, у некој варошици. Кројач Максим Будаковић, мало скучен човек, има младу жену, а на стану Драгомира Красића, писара у суду. Како је Красић отмен и красан млад човек, то је наравно, да га Максина женица Марта као газдарица добра пази. Макса то тумачи друкчије, па почиње бити љубоморан. Красић и не мисли на Марту, него јој поверљиво прича како се воле са Станом, синовицом Тривуна Гредића, богатог трговца и посланика на народној скупштини. Које вино, које одушевљење занесу га тако, да посрне, а Марта га прихвати, падне му у наручја. Максим то види, па не знајући шта је, држи да је издаја — неверност — и мисли на освету.

Против Тривуна Гредића посланика дигла се граја, што није говорио у скупштини. Све се партије сложиле, па ће држати збор, да реку посланику своје неповерење. У том метежу је и Максим неки фактор, а Стана се боји и за Драгомира, да се не ће за тим повести, те му пише писмо, да се нипошто не упушта у те ствари, јер је онда стриц за цело не ће дати за њега. Драгомир, радостан што је добио љубавно писмо од Стане, не може да ради, него ће у своју обичну механу „код спавајућег лава“ да мирно просања о својој неизмерној срећи.

Кад он тамо, ал' збор свију партија већ тамо на окупу. Ту је неки Шкрабало, журналиста, ту Филип Суша, механџија, ту Никола Бећар, касапин, ту Дујан Просек, тишлер, ту практикант Леја, као власт, а ту је и Максим. Сиромах Драгомир се нашао у чуду: ако чује Станин стриц да је био и он, пропао је: неће добити Стану. Али кад је већ ту, куда ће. Остаће, да гледи.

Збор турбулентан, пун комичних епизода. Изабрали председника, а треба им и деловођа. Максим, да Драгомиру, као свом супарнику подвали, предлаже њега за то место. Сиромах Драгомир је још у већем чуду, али мора да прими. Шта више, бирају га на предлог Максимов и у депутацију, која ће ићи Тривуну да усмено искаже ресолуцију збора: неповерење и осуду. У депутацији је још и Филип Суша, Никола Бећар и Дујан Просек. И они се боје Тривуна, јер или су му дужни, или треба да од њега узајме.

То је прва радња.

Стана и другарица јој Милева разговарају о удаји. Милева Стани саветује, да се неда, да не пође за онога лутка, трговца Цифрића, који око ње обилази, него за Драгомира. Сирота Стана би, али нема енергије. Милева је куражи, па ће и матери Станиној, Цвети, о томе говорити. У то наиђе Тривун зловољан и љутит. Чуо за збор против њега, па прети. Повлађује му и Цифрић, који је међу тим дошао у посету, а то се Три-

вуну допада. Већ је вољан да да Стану Цифрићу. У тај мах ето и депутације. Чланови се нуткају; не сме ни један да искаже ради чега су дошли. Најпосле ће Драгомир изјавити резолуцију збора. Тривун, наравно, још већма распаљен, отправи их, претећи им. Да се одмах Драгомиру освети, хоће да прстенује Стану са Цифрићем.

Драгомир је у очајању. Теши га Алимпије Репида, друг му, а заручник Милевин. Жали га и теши га и газдарица Марта, па му саветује, да моли Тривуна. Све то прислушкује Максим, па тек онда увиди, да није имао право, што је сумњао на њу и Драгомира, и покаје се, што је Драгомира у зло увукао.

То је друга радња.

Довде је комедија правилно изведена. Заплет је духовит и интересантан, а са свим нараван. Особе су маркантне, карактери истинити и консеквентни; ситуације пуне чисте комике без драстична зачина; радња жива, природна и нигде не застаје, епизоде показују органску заједницу с целином; дијалови лаки и окретни. Све је то тим јаче и неодољивије, што је доиста са свим оригинално. Ни један карактер, ни једна ситуација, ни најмања епизода, ни једна фраза и дијалог није узет са туђих калупа, него је све ново, а све наше. Видимо суште нас, наше заблуде, наше погрешке, наше страсти, наше слабости, где се са позорнице благо исмевају, те тиме коригују. Видимо, да нас је писац познавао, а осећамо, да је право имао, што нас је тако изобличио. По томе је дакле и тенденција те комедије на свом месту, и ја сам се већ био обрадовао, да ћемо моћи узвикнути: тај је на путу за шаљиву игру из нашег народног живота.

На жалост сам преухитрио. Други део ме је са свим охладио, па ми је чисто чудо, да је исти писац, који је створио таку лепу експозицију и тако диван заплет, у другом делу тако малаксао, да се одмах иза тога место духовитости и оригиналитета наилази на усиљено измишљање, место оне здраве, невине комике, оног лаког, али одмереног титрања са нашим махнама и погрешкама, на тако рећи неосновану раздражљивост, на детињасто бурење. У место да сулудасти Максим, који је готово свему томе крив, ма којим начином поправи своју погрешку, те да помири Драгомира и Тривупа, а тиме и нас — да дакле заплет дође до свог природног задовољавајућег расплета, ево шта се тако рећи „мора“ догодити, да се комедија заврши.

Практикант Леја је низак карактер. Још на збору је мислио како ће Драгомиру и свима да подвали не би ли себе боље препоручио влади. Напише допис у новине о оном збору, и накити га као неки бунт, а себе као присталицу владе. Тај допис подметне начелнику да чита. Начелник — проста машина владина — пошље влади „президијал“, где опише збор као бунтовнички, а Драгомира као званичника, на кога се влада не може ослонити. То је, наравно, дејствовало.

Међу тим се запали Тривуну магаза, па како је са свима у завади, нико неће да гаси, него се чисто свети. И Цифрић је ту, али је кукавица, па само ламентира. Пропаде све, да не дође Драгомир. Он викне на

људе; а пође и сам, те све избаве и погасе. Тек довршили, а Драгомира зову у суд, где му јаве, да се разрешава од овдашње службе, и да се премешта. Драгомир зна, да ту има и Тривунова масла, па ће отићи да му бар рече. Тривун доиста призна, да је радио против Драгомира, али се сада каје. Криве су му околности, што сада нико ником није искрен. Жали, што је то чинио и неда Драгомиру отићи. Ако никако, даће му новаца, па нека званије напусти и овде остане — само да му покаже своју благодарност. Драгомир не прима таку благодарност него одлази.

Ето треће радње и завршетка комедије.

Прво ми је пало у очи, да је писац онако лепе експозиције и онаког природног лаког заплета, у расплету спао на тако, тако рећи тривијално средство, на елементаран случај, на пожар, да њиме дође до краја. По заплету се могло надати, да неће требати случаја, или бар не тако голе случајности, него да ће конзеквенцијом својих карактера, својих слика и поспешним поступањем своје радње одмрсити све прилике и неприлике, те створити органску целину само из себе; живот у обичним, мирним својим размерама, као што га је почео стварати. То није учинио, и тиме је већ сишао са висине своје. Оно, истина, није погрешка, али се не подудара са оним самосталним животом у заплету. Тамо нема нигде застоја, тамо нема празна тренутка, мирне тачке, која мора чекати елементарне силе, да је тек оне покрену. Тамо се тако рећи и најобичнијим, најмањим средствима чине највећи ефекти — а у томе је баш вештина. Овде се види, да је нешто застало, да је неко у неприлици.

Друго је још важније. Та комедија по свом завршетку управо и није комедија. Ми ћемо се сви смејати ком невином неспоразуму и радоваћемо се, кад се лепо изравна; али кад се тај неспоразум заоштри, па сврши тим, да који од фактора понесе отуда незаслужену рану или љагу, то онда већ није за смеј, то није шала, то нас не може задовољити.

Тако је и у овој комедији. Неспоразум је невин, а последице претешке. . . Драгомир и Стана тако рећи пропадају. Је ли то шала, и може ли то оставити у нама мирно и весело расположење, које се иште од праве комедије? Каког основа има Драгомир, да у један мах напусти и жртвује најлепши сан свога живота, сву наду и своју срећу — љубав Станину. Што је њен стриц радио против њега? А зар он није против Тривуна? Обоје морају на свршетку увидети, да су до некле криви — макар и силом случаја — па зар онда није разлога, да и Драгомир буде помирљивији — особито Драгомир, који тако силно љуби. Он не да није помирљивији, него се управо детињасто „бури“, па тим бурењем упропашћује и себе и Стану. Је ли то она заслужила од њега, и је ли заслужила од судбине? Зар то није управо трагично — особито, ако помислимо, да је та љубав била искрена и силна? Ја држим да јесте.

Тај трагичан свршетак је и противу свакога правила естетике, и противу обичног схватања комедије. Махом нам зауставља све веселе и задовољне жице — стру)алице срца нашег, те остави у њему глуху пустош, или прави бол. Све је поништено, све парализовано.

Осим ових примедаба имао бих још проговорити о неким малим недостатцима у форми. По где-где је и језик погрешан. Али су то, наравно, све маленкости, које би се ласно дале исправити.

Према овоме, ја за сада не могу препоручити „Ново Доба" за награду. Ако би господин писац био вољан поправити своје дело према захтевима критике, радовао бих се из свега срца, тим више, што сам уверен, да би те поправке одговарале изврсном заплету у I. и II. радњи.

„Припув", шаљива игра у четири чина, с певањем.

„Припув" је са свим површан посао.

Припув је сеоски механџија врло неваљао човек. Упропастио све са својим кајишарењем и нико му не сме ништа. Има сина Првула, који воли Миљу, девојку ваљану. Миља воли Милана Терзију, а и он њу. Миљу сви наговарају да пође за Припувова сина, а Припув окомио се на Милана и јако му већ и оца упропастио.

Међутим дође рекрутирање, а и Првул је на реду. Да га из војничке службе избави, подмити Припув преко неког чиновника — опет уље — доктора Фукса. Фукс не одржи реч, те Првул мора у војску. Припува ухвате и туже за кајишарења, па га затворо. Он пре затвора препише све имање на свога сина у војсци. Овај међу тим научио у вароши трошити, па дође с неком фрајлом Мицом и распрода све. Милан и други сељаци купе имање. Милан узме Миљу.

Ето садржине те позоришне игре.

Заплет је са свим слаб. Карактери готово сви једнаки. Све саме уље и неваљалци, што ће за новац све учинити. Најгаднији је Припув. Такога чуда не верујем да има на свету. И најгори зликовац не признаје своју погрешку, а Припув се слади тиме, да што грђе о себи рекне. Има, до душе, по где-где комичних ситуација, али је све то претрпано у непрестане репетиције неваљалства и нитковлука. Много је и неприродних ситуација. Све је усиљено, заоштрено, смишљено, без живота. С тога то дело не могу препоручити за награду.

Др. Милан Савић, као други оцењивач, слаже се потпуно са оценом дра Милана Јовановића-Батута.

Узима се на знање и на основу тих оцена позваће се М. Ј. Илић, писац комедије „Ново доба", да према примедбама оцењивачким поправи своје дело и да га онда на ново пошље за награду.

17. Милан Андрић у Новом Саду јавља на одлуку под бр. 98. К. О. ове године ово: „Прочитао сам позоришно дело покојнога Јована Кнежевића под насловом: „Великодушије и благодарност," које је син пишчев, Душан Кнежевић, поднео „Матици Српској" за награду.

„Великодушије и благодарност" је, по насловном листу, „драма у два дјејства, из драматических покушенија" пишчевих, за које „покушеније" своје писац, који, по овоме делу судећи није знао ни на каквом дрвету роди драма, за цело није ни слутати могао, да ће му син имати образа, да га „Матици Српској" за награду поднесе!

*

Дело је ово испод сваке критике; о њему је штета речи трошити; и по томе се разуме, да се не може препоручити ни за награду. Али морам дати израза чуђењу свом, да син нема ни толико пијетета према успомени родитеља свога, да не излаже јавној критици смерне покушаје очеве, које је овај до смрти своје у шкрињи хранио, а за цело му ни на ум није падало, да их на јавност износи."

Према том мишљењу не прима се споменуто дело.

18. Др. Стеван Павловић у Новом Саду под 24. августом ове године на одлуку под бројем 57. К. О. ex 1884. јавља, да му је враћен књижевни посао његов „Мала поетика," с тим додатком, да у њему неке измене односно поправке учини према оценама Јована Бошковића и Александра Сандића. Он је то учинио и још ће учинити кад дело дође у штампу, а међу тим напомиње:

1. да ће неке стихове као примере накнадно додати, јер је рад да их што боље избере из новијег времена; и

2. да је преглед и азбучни ред написао, али да ће их моћи са свим уредно написати кад дело дође у штампу.

Осим тога обећава, ако буде каквих мањих погрешака, да ће их савесно поправити, као што је учинио и са награђеном књигом „Срби у Угарској," где је пети део додао својој радњи, не иштући за то никаква уздарја.

Издаје се на преглед Јовану Бошковићу и Александру Сандићу, као пређашњим оцењивачима тога дела.

19. По дужем саветовању решава се, да се предложи главној скупштини, да се из фонда Јована Наке В. С. Миклушког за годину 1886. под уобичајеним условима распишу ове награде:

I. За дела:

1. Роман, драма или шаљива игра, приповетка или новела из српског живота. — Награда од 50 до 500 фор. — Рок Петров-дан 1886.

2. Срем и Фрушка гора са историјског, географског и народописног гледишта. — Награда од 300—500 фор. по вредности и величини дела. — Рок Петров-дан 1886.

3. Књига за народ „О заражљивим болестима." — Награда од 100 до 300 фор. — Рок Петров-дан 1886.

II. За чланке за „Летопис":

Естетична, научна или историјска расправа из српске књижевности. — Награда од 100 до 300 фор. — Рок Петров-дан 1886.

Уједно ће се предложити скупштини, да се у распису за награде нарочито напомене, да ће „Матица", према количини преосталога новца, примати и по вредности награђивати и друга научна и популарно-научна и забавна дела, саставке и чланке, остављајући писцима на вољу, да могу слободно бирати предмете.

20. По предходном саветовању решава се, да се из задужбине Јована Остојића и жене му Терезије распише за годину 1886. награда од 50 дуката с роком до 31. децембра 1886 за тему: „Да се расправи какво су-

времено економско или здравствнно питање, које би имало посебну важност за наше крајеве.“

За случај пак, ако не би стигло ни једно дело на већ расписане награде из споменуте закладе до 31. декембра 1885, да се предложи скупштини, да се овласти књижевни одбор, да поново распише те награде с роком до 31. децембра 1886.

Награде су те:

1. Историја српске новије књижевности од како се у њој појавио Вук Ст. Караџић па до данас. — Награда 50 дуката.

2. Расправа „О Буњевцима.“ — Награда 100 дуката.

3. Популарна естетика за одраслије Српкиње. — Награда 50 дуката.

4. Историја Срба у Угарској од најстаријих времена до данас. — Награда 100 дуката.

34. Од до сад примљених чланова матичиних, од којих се у смислу чланка VI. устава друштвеног по дојакошњем раду њиховом може надати, да ће књижевним радом својим процветање друштва овог потпомоћи, предложиће се скупштини, да се за чланове књижевном одељењу изберу ови: 1. Сава Косановић, митрополит у Сарајеву; 2. Јован Борота, прота у Ст. Бечеју; 3. Др. Љубомир Радивојевић у Каменици; 4. Мита Петровић, професор срп. учитељске школе у Сомбору; 5. Паја Марковић, професор на великој српској гимназији у Карловцима; 6. Др. Јован Пачу, композитор и музичар у Сомбору; 7. Пера Радуловић, управитељ српске учитељске школе у Карловцу; 8. Владимир Красић, учитељ у Карловцу; 9. Др. Лаза Томановић из Лепетана у Далмацији; 10. Мојо Медић, професор на кр. реалци у Земуну; и 11. Јован Поповић, управитељ више девојачке школе у Панчеву.

Састанак књижевног одељења 2. (14) септембра.

Председник напомиње, да је задатак овоме састанку и то, да изабере себи потпредседника на годину дана.

Досадањи потпредседник Светозар Савковић захваљује се на тој почасти и моли, да се у место њега бира ко други за потпредседника.

За потпредседника књижевног одељења бира се на ново једногласним усклмком Светозар Савковић на годину дана.

37. Председник позива одељење, да изабере књижевни одбор од десет чланова.

У књижевни одбор бирају се: А. Хаџић, др. Ђорђе Дера, Ф. Оберкнежевић, Андрија М. Матић, др. Илија Огњановић, Сава Петровић, др. Милан Савић, Стеван Лекић, Милан Андрић и Миша Димитријевић.

38. Секретар јавља, да је 27. августа (8. септембра) о. г. у договору са председником друштвеним послан Јосифу Штросмајеру, приликом седамдесетпетогодишњице живота и тридесетпетогодишњице владиковања му, овај брзојавни поздрав: „Највећем добротвору братског нам народа хрватскога, светлој звезди преходници на небу добрих и узвишених

дела, дики и узданици рода и члану „Матице Српске“ нека је слава и част до век века, док устраје српско-хрватскога племена и народа.“

Узима се одобравајући на знање.

44. Чита се одлука главне скупштине, по којој се књижевно одељење упућује, да се размисли о томе, да ли да се штампају и оцене уз самостална дела, којима се награда досуди, кад иста света угледају.

Из разлога, што се оцене штампају у „Летопису“ у целости, а у новинама у изводу, те тако сваки има прилике да их прочита и из њих сазна и вредност дела; из разлога, што то не чини ни једно слично књижевно друштво нити учене академије; из разлога, што се награде ретко кад досуђују делима од апсолутне вредности, те би тако писци тешко могли наћи издавача својим делима, а тиме би им се и подизање досуђене награде отештало, или тако рећи онемогућило; из разлога, што публика не би читала нити радо куповала дела, којима се у оцени можда много што-шта приговара, а то никако не би ишло у прилог нашој књижевности: из свију тих разлога књижевно одељење не налази узрока да одступи од свог досадањег начина поступања.

Састанак књижевног одбора 6. (18.) септембра.

125. Мита Живковић, професор у Београду, шаље за „Летопис“ своју приповетку: „Враг-ђевојка, слика из Сарајева“ и тражи за њу награду.

Члан др. Милан Савић јавља, да је прочитао исту приповетку и препоручује је за награду.

Прима се за „Летопис“ и писцу се одређује у име награде 20 фор.

Састанак књижевног одбора 5 (17.) октобра.

133. Секретар јавља, да је према одлуци књижевнога одбора заступао „Матицу“ 8. (20.) и 9. (21.) септембра о. г. у Београду на светковини, коју је Српско учено друштво приредило ради прославе 50-тогодишњице књижевнога рада редовних чланова српског ученог друштва Ђорђа Малетића и Матије Бана, и да је јубиларе у име „Матице Српске“ поздравио.

Том приликом умолио је и М. Бана и Ђ. Малетића, да за матичину дворану уступе своје ликове, који су, окићени ловровим венцима, украшавали о светковини дворану. Лик М. Бана израдила је ћерка му Полексија Тодоровићка, а лик Ђ. Малетића живописац Стеван Тодоровић. Обојица су обећала да ће то учинити.

Узима се на повољно знање.

134. Јосип Ј. Штросмајер, бискуп у Ђакову, под 21. септембром ове године на честитку, које му је ово друштво под бројем 38. К. Одс. о. г. послало приликом прославе седамдесетогодишњице његова живота и тридесетпетогодишњице владиковања, одговара писмом овог садржаја: „Славно друштво и велецјењена моја господо! Хвала вам срдачна на честитки. Бог и вас преобилно благословио скупа са славним велезаслужним друштвом вашим, Матицом Српском! Вјерујте ми, ваша

ме је честитка сретним и пресретним учинила, јер ми је живим и сјајним доказом: да је славна Матица Српска, вашим племенитим срцем разгријана, светим огњиштем постала, с којега се не само луч праве просвете, него уједно и жар свете братске љубави свуд широм у народу распростире. Тијем начином најљепше и најславније одговара „Матица Српска" имену своме, јер наш народ „Матицом" назива ону пчелу, која сав рој пчела око себе скупља и на племениту вишу сврху упућује. Још један пут дакле: Хвала вам из све душе и из свега срца. Остајте, молим вас, увјерени, да ћу ја животом, звањем и дјеловањем својим до конца свога остати зaverточником и промицатељем оне лијепе мисли и намјере, коју ви честитком вашом проговористе, то јест: љубави и слоге братске, која на најпрече потребе нашега народа спада и у којој се једини залог боље његове будућности састоји. Са братском љубави остајем вам пријатељем и штоватељем."

139. Милан Андрић у Н. Саду под 5. (17.) окт. о. г. на одлуку књижевнога одбора под бр. 124. К. О. о. г. јавља, да је прочитао приповетку Ђ. Јовановића под насловом: „Рашта се тако догодило?" и налази, да је вредна награде и да уђе у „Летопис", али са оним поправкама, које је оцењивач у рукопису учинио.

На основу те оцене одређује се Ђ. Јовановићу за споменуту приповетку награда од 25. фор.

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

А. ХАЏИЋ.

КЊИГА 148.

1886. СВЕСКА ЧЕТВРТА.

У НОВОМЕ САДУ,

СРПСКА ШТАМПАРИЈА ДРА СВЕТ. МИЛЕТИЋА.

1886.

ПРЕГЛЕД.

СТРАНА

I. Последњи Бранковићи у историји и у народном певању. 1456–1502. Од Стојана Новаковића. (Свршетак.) 1

II. Грађа за медицинску терминологију. Сабрао др. М. Јовановић-Батут. (Наставак.) 71

III. Владислав краљ угарски. Историјска трагедија у 5 чинова. Написао Никола В. Ђорић. (Наставак.) . . 95

IV. Словенски кнез. Песма, од Војислава 121

V. Српске народне приповијетке из Горње Крајине. Скупио их Владимир Красић:

9. Поп под кључем 123

10. Заклетник 123

VI. Књижевност:

Karte der Vertheilung der Bevölkerung Österreich-Ungarn's nach der Umgangs-beziehungsweise Muttersprache von Dr. Franz Ritter von Le Monnier. Оцена Мите Петровића 127

Анализе београдских и топчидерских пијаћих вода, минералних вода по Србији и српског фосилног угља, од С. М. Лозанића. Оцена Мите Петровића. 130

VII. Матица Српска:

Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1885. године 135

ПОСЛЕДЊИ БРАНКОВИЋИ
У ИСТОРИЈИ И У НАРОДНОМ ПЕВАЊУ. 1456—1502.

ОД СТОЈАНА НОВАКОВИЋА.

(Свршетак.)

III.

Београд и Жрнов (Авала), први у угарским, други у турским рукама. — Месне приче и историјске традиције о Авали. — Порча од Авале као представник команданата Жрнова; Јакшићи као господари и кастелани Београда. — Јакша капетан, синови му Јакшићи и постање цркве Ружице у Београду. — Историјски спомени о Свилојевићу-Силађију певају се на име Јакшића. — Спомени о свађи деспота Ђурђа Бранковића са Хуњадијем. — Јакшић Степан помешан са Стефаном Бранковићем. — Целокупна традиција везује Јакшиће за Београд као за властелинство њихово. — Змај-деспот Вук средиште целога овог круга средњевековне јуначке поезије. — Шта се пева о његову рођењу и детињству. — Шта се пева о његовим хранитељима и заштитницима. — Змај-деспот Вук и Змај од Јастрепца; Вуку краљ даје бановину Срем за учињену услугу. — Спомени о краљу угарском Матији и о његовим женидбама у нашим народним песмама. — Женидба Змај-деспота Вука од куће Франкопана. — Спомен смедеревског санџак-паше Али-бега у предањима, о Ђерзелез-Алији. — Двобој између Змај-деспота Вука и Али-бега под Смедеревом. — Трвење ново-досељене српске властеле у Срему са староседелачком католичком властелом тога краја. — Змај-деспот Вук и бан од Леђана. — Песме о смрти Змај-деспота Вука. — Јакшићи и порекло њихово. — Женска љубомора спрам братинске љубави у нашој народној поезији. — Та песничка романса пренесена на браћу Јакшиће. — Љубомора жене спрам заове због сестринске љубави. — И та песничка романса пренесена на браћу Јакшиће. — Особина нашега народног песништва да општим песничким стварима даје исторични тип. — Женска љубомора једне од љуба браће Јакшића спрам њихове братинске љубави. — Неједнака сталност браће у братинској љубави. — Поставке романсе обрнуте: браћа се свађају и деле, а жена их мири једнога с другим. — Иста се романса пева на име Радула и Мирче, влашких војвода. — Очевидност, да је певање на имена влашких војвода оригинално, а да су певања на имена браће Јакшића познији препевци. — Траг женидбе Ђорђа Стефанова Бранковића у песми о женидби Тодора Јакшића. — Песме о Јакшићима у опште би више пристајале на Стефанове синове Ђорђа и Јована Бранковића. — Песме о робовању Маргите, сестре Јакшићеве, у Арапској, и како је избављена.

При свршетку другога чланка ми смо говорили о знаменитости Београда, који је био глава и светило оним

земљама српским под угарском круном, које су поглавито својим срцем и осећањем стајале иза оне јуначке заставе, што се вила у руци Змај-деспота Вука. Београд — ма да је у њему непрестано заповедао угарски командант — био је последњи бедем српски, који су Турци имали да узму, да би могли рећи, да су цео српски народ под-а-се покорили.

Борбе око Београда морале би према томе оставити спомена у народним предањима.

Прва борба Турака под Београдом, прва опсада овога града, који се у то време својим отпором турској сили прославио, била је после освојења Србије у 1439 години. Године 1440 Турци иду напред, да нападну и на Угарску, и то почињу нападом Београда. Тај је напад остао без успеха. У борбама својим Турци су имали обичај да тачке, с којих се мисли у будуће нападати, утврде градовима. Тако је касније постао Шабац; тако су у овај мах, године 1442., сазидали спрам Београда град Жрнов, за који се до скора није знало, да је онај град што се и сад види на врху Авале изнад Београда.[1]) Изгубивши тај град 1443. по миру са деспотом Ђурђем, Турци су га морали опет имати у рукама при опсади Београда од 1456. али га и тада нису могли одржати.

[1]) Авала је турско Хавала, што значи: узвишење и заклон. Чудновато је, како је могло бити, да се народно име тога града загуби, али данас не може бити сумње да је Жрнов — Авала. У нашем летопису забележено је под 1515.: **разби Балиль бегь Илиоша Хердельскога воеводоу подь Хавкломь градомь Маиа 6. вь недѣлю.** Путник Дорншвам има о истом боју белешку: Janusch Weyda wurde unter Zarno geschlagen. Jireček, Die Heerstr. von Belgrad nach Constantinopel, 124. стр. Турци су га са миром 1443. опет били уступили Србима, али су им га Срби 1455. већ морали уступити, јер је у опсади Београда од 1456. био у њиховој власти. Туроц у својој хроници (Schwandtner, Scriptores rer. hung. I. Vindobonae 1746, 273) приповеда како се у град Жрнов (Sarno) био склонио турски султан после пропасти на Београду, и како су с друге стране града тога сишли кад су почели бегати. И то би место приликовало положају Авале. Одсудно је и место у Вранчића путопису из 1553 године, за све који сам предео познају. Он каже: Оставивши лађе у луци биоградској кренуше путем Смедерева и на путу до Гроцке гледаху с десна на врх горе градић Жрнов (Sarnow). — Rad LXX, 20.

При коначноме освојењу Србије узели су они и Жрнов још 1458. пре Смедерева, међу првим градовима, којима су тада хтели освојење Србије да осигурају. Од тога времена он је био њихова истакнута позиција наспрам Београда, и они су га сами напустили, кад су 1521. године Београд узели. Докле је пак Жрнов, град на Авали, био истакнута позиција турска, а Београд угарски град, није могло бити ни насеља ни рада каква на пољима око Београда међу Авалом и Београдом. Може се претпоставити, да је ту било поље за мегдане. О томе доиста певају песме народне, које хронолошки треба ставити међу 1458 и 1521 годину. А путници опет казују, како се још око 1550. у околини Београда, тога ради, није никаквих села налазило.[1])

Мёсне приче о постању града на Авали немају ништа одређено. Оне као да сведоче, да је популација у околини Авале скорашња, или како се често мењала, те староседелачке приче нису могле ни постати, што је са свим оправдано. Главна је прича, да је град на Авали зидала Јерина, што је у толико истина, у колико је доиста у њено време грађен.[2]) М. Ђ. Милићевић помиње и причу, да је Авалу оправљао цар турски Мехмед II., што је најближе истини. Приче о цару Авану, који би тобоже град пре Христа зидао, голо су нагађање.

Већма него приче о постању града концентрисане су приче о догађајима око њега, које се с једне стране везују за Порчу, Турчина и јунака на Авали, а с друге стране за Змај-деспота Вука. Од свих је најлепша она коју је Вук наштампао у својој збирци (II. књ., стр. 586.) У тој причи турски јунак Порча од Авале пије вино са својим побратимом Ђерзелез-Алијом (који се и у разним другим песмама као турски јунак пева), и на питање да ли се он боји кога од Београда, Порча од Авале одговара:

„Ја с' не бојим никога до Бога,
Не бојим се два Јакшића млада,

[1]) Jireček, Die Heerstr. von Belgrad nach Constantinopel, 124.
[2]) М. Ђ Милићевић, Кнежевина Србија, 65; А. Богић, Гласник XIX. 94.

*

Ал' се мало, побро, прибојавам,
Прибојавам Змај-Огњанин-Вука
Из простране Сријем-земље равне
Из онога села Купинова.“

У тај мах, кад је разговор био и кад је Ђерзелез приговорио Порчи што нема младе крчмарице да му вино служи, Порча се зарекао да ће отићи Београду и отуда довести робињу, у нади да се Вук, којега се прибојавао, неће у Београду ни десити, пошто је »далеко село Купиново, а простраиа Сријем-земља равна.« Али на његову несрећу, Вук се баш у тај мах десио у Београду, и пијући вино са два Јакшића на Небојши кули, смотри собом Порчу. Дође до мегдана. Вук потера Порчу, и дотера га до града на Авали. Ђерзелез-Алија, који је све то из града Авале гледао, заповеди да се град затвори, јер није смео упустити унутра и Вука. Тако Вук погуби Порчу на самим вратима његова града.

Ова је песма и месном причом локализована. Са западне стране града на Авали на једно сто хвата има један гроб дугачак око пет а широк око два хвата, за који кажу да је Порчин. Мѣсна прича има још место Ђерзелеза-Алије — сестру Порчину. По њој — кад је Змај-огњени Вук терао Порчу око града, овај је молио сестру, да му отвори врата на граду, и она му је одговорила, да не сме пустити халу, то јест Змај-огњеног Вука, у Авалу.[1])

Толико нађосмо у народним предањима о Авали или староме Жрнову. У једној песми у Милутиновића збирци Певанији (Лајпциг 1837.) помиње се од Авале Раде, али се догађај не збива на Авали, него негде на другом месту, те је врло могућно, да је у старијим версијама исте песме певан може бити од Кратова Раде или ко други.

Прелазећи с Авале на сам Београд, видимо да су сви његови разни команданти, који су се од 1427 до 1521. изређали, народном причом уједначени у песмама и причама о Јакшићима. Ако се пева и прича да је на Авали као представник свију турских команданата Порча

[1]) А. Богић, Гласник XIX, 94.

од Авале, савладан и погубљен од Змај-деспота Вука, Јакшићи се и у тој истој песми и иначе узимљу као господари Београда. За њихово име прионули су и спомени о опсадама Београда и о нападима на њ који су у разно време били. И у томе је народно причање до тога само себи консеквентно, да су и приче и певања о Мих. Свилојевићу (Силаћију), о коме је напред говорено, пренесене на Јакшиће, као што ће се одмах, и ако мутно и неразговетно, видети.

У реду ових песама на сваки начин прво место заузимље песма о Јакши капетану, у којој се прича о рођењу у песмама познате браће Јакшића, и о постанку цркве Ружице. Песму је издао С. Милутиновић у својој Певанији (стр. 176. под бр. 101.). Тај Јакша капетан проси девојку Туркињу, сестру ћуприлић-везира у Травнику. Просећи он, у исти мах прети, да ће је силом отети, ако му је на лепо не даду. Босански везир скупља босанске аге и бегове, и као што је лако погодити, они одлуче да Хајкуну не даду. Али њима Хајкуна одговори:

„Хвала вама, моја браћо Турци,
Ђе ви брата не издасте мога,
Ал' не хвала на вашој вијећи.
Да што ћете рата заметати,
Браћо, око једне женске главе?
Но пишите лист књиге бијеле,
Нека Јакша сакупи сватове,
Ја ћу Јакшу узет' капетана,
Кунем ви се, моја браћо Турци,
Како дођем Биограду стојну,
Ја ћу Јакшу убит' капетана,
Баш да ће ме у Дунав турити,
Јал' размакнут' коњма на репове."

Пошто с великом славом и у огромном броју као читава војска сватови дођу по Хајкуну, она доиста у Београду откаже да се покрсти, и у самој ложници саспе две мале пушке у Јакшу капетана, који, у својој крви окупан, падне на под од куле. У самртним мукама

Јакша спасава девојку од освете својих капетана, и нарећује да му траже од Беча хећиме. Али и пошто се од грдних рана извидао, девојка не хте одмах пристати да се покрсти и да се венча за Јакшу, докле јој он није начинио нарочиту цркву, у којој се она покрсти, пошто црква на свештању добије име Руже, а она на крштењу име Ружице. С њом се завршује песма. Јакша је родио Јакшиће Дмитра и Шћепана. Истога Јакшу спомиње друга песма у Зборнику Петрановића (Београд, 1867. стр. 691.) као старца од сто година, који у Београду дочекује сватове свога сина Стефана.

Одавде, дакле, почињући народна историјска прича сматра некако Београд као наследно добро Јакшића. Ево, на прилику, како су у једној песми о Јакшићима (Ропство и женидба Јакшића Шћепана), коју је Вук нашао у Белопавловићима, пева опсада Београда:

„Бијела је вила покликнула
Са Авале зелене планине,
Вила зове у Биоград стојни
По имену два брата Јакшића,
Јакшић-Митра и Јакшић-Шћепана:
„О Јакшићи, зло вам јутро било,
„Ал' чујете, ал' се не бринете?
„На Биоград ударише Турци,
„Ударише Турци су три стране,
„И још ћу ви по имену казат':
„Ево прво Ћуприлић везире,
„За њим војске четр'ест хиљада;
„А друго је паша од Видина,
„За њим војске двадесет хиљада;
„Треће паша с Новога Пазара,
„За њим војске двадесет хиљада;
„Ако ли ми вјероват' нећете,
„Ви изађ'те граду на бедене,
„Па поглајте на поље широко,
„Шта је силне под Биоград војске."
Кад то зачу Јакшић Димитрије,
Он поскочи на ноге лагане,

И отиде граду низ чаршије,
Па изиђе граду на бедене,
Па погледа на поље зелено:
Боже мили, чуда и знамења!
Колико је поље биоградско,
Да ми падне капља од облака,
Нигђе не би на земљу паднула,
До на коња или на Турчина,
На турскога бијела шатора."
(Вук II., 605.)

У тој истој песми преплећу се са причом о опсади тонови о заробљеном јунаку, који се из турскога ропства ослободио, који су, као што је познато, историјски везани за Мих. Свилојевића Силађија, ма да се тај последњи није ропства ослободио, него је као заробљеник у Цариграду посечен.[1]) И те, дакле, спомене народно је песништво привезало уз име Јакшића по томе, што је Мих. Свилојевић Силаћи дуго времена био командант Београда, а Јакшићи су постали центар за историјске традиције о Београду из времена 1427—1521, макар да је иначе о Свилојевићу као јунаку, који се по нашим земљама борио, била некада и живља народна поезија.

Везу данашњег историјско-песничког народног причања са некадашњим историјско-песничким причањем о Мих. Свилојевићу Силађију, за коју везу мислим да се развила из идентичности места, још боље указују певања о женидби Јакшића Митра. Познато је, да је Мих. Свилојевић био шурак Сибињанину Јанку. Ми имамо певање у више версија, које нам прича, како се Јакшић оженио од војводе Јанка, т. ј. Сибињанина. Односај је, дакле, просто преокренут. Вук (II., 617.) има версију из Сиња, која почиње речима:

„Дворбу двори богат у богата,
А сирома један у другога:
Јакшић Митар у војводе Јанка;

[1]) Види о њему у мом чланку о „Старој народној песми о поласку св. Саве у калуђере" у „Отаџбини" за Април 1880., стр. 51—60 и чланак А. Павића „Двије старе хрватске народне песме" у Radu XLVII.

Не двори га да дворбу издвори,
Нит' га двори, да му најам плати,
Већ да види његову сестрицу" и т. д.

Други варијанат исте песме о женидби Јакшића Димитрија, који се почиње речима:

„Дворбу двори Јакшић Димитрије
У Мађару граду бијеломе
У онога бана Мађарина"

штампао је Јов. Сундечић у Срп.-далмат. магацину за 1849. стр. 101. Тај варијанат припада у песме о женидби с препрекама, које се у нашој народној поезији налазе у врло великом броју варијаната.

Мисао, коју смо горе поради те песме истакли, најлепше се да уочити по ономе варијанту, који је издао С. Милутиновић у својој Певанији стр. 163. Тај варијанат почиње:

„Дворбу двори Јакшићу Стјепане
У Сибињу граду бијеломе
У силнога воеводе Јанка,
Дворио га три године дана.
Не двори га да издвори блага,
Ни доброга коња од мејдана,
Нити какве сабље оковане,
Но он двори за Анђу лијепу,
Не би ли му за љубовцу била,
Не би ли му срећом запанула."

Али овде већ песма губи жицу о Свилојевићу па место ње прихвата другу о Бранковићу, и у Јакшићима пева познату, и овде у предњим одељцима описивану супротност међу Бранковићима и Хуњадијем. Јер ма да је Јакшић Степан (који овде излази на место Димитрија пређе помињаних варијаната) толику дворбу чинио за Анђелију (која се очевидно меша са Анђелијом женом Стефана Бранковића)

„Не може је ни оком вићети,
А куђе ли за љубовцу бити,
Пак се њему дворба дојадила."

Тиме принуђен он је, дакле, одведе на превари. После годину дана

„У Анђе се мушко чедо нађе,
Тер' Анђуша књигу оправила
Своме брату од Сибиња Јанку:
„О мој брате од Ердеља бане,
„Ходи мени, брате, у походе,
„У сестре ти с' мушко чедо нађе,
„Ја те имам даровати чиме,
„У Јакшића доста има блага.“

Јанко није хтео ни да главе окрене. Кад се друго дете родило, сестра му је исто тако писала, али је он опет ћутао. Треће године

„Престави се Јакшићу Шћепане,
Двоје лудо оста сирочади.
Књигу опет пише Анђелија,
Пуну суза крвцом из образа,
Тер је шаље свом рођеном брату:
„Ходи, брате, сада к мени дођи,
Веħ ти није душманина твога,
А највећег пријатеља мога,
Престави се Јакшићу Шћепане.“

Песма пева, како је Јанко отишао, поробио Јакшиће (које црногорска песма представља као неко племе) и хтео сестриће посећи, само да се освети, али како су му они измакли. Ко не би видео овде познату мржњу међу Бранковићима и Хуњадијем? Ко не би видео где из Степана Јакшића излази после женидбе са свим друга личност Стефан Ђурђев Бранковић, који се у Арбанији Анђелином оженио и у Италији умр'о? Ко не би нашао исту мајку Анђелину и њена два сина Ђурђа и Јована, који су се касније с Хуњадијевим сином помирили? Међу тим три варијанта, што их је штампао Б. Петрановић у своме Зборнику (Београд 1867.) имају исти у главноме склоп, али други свршетак. Први од тих варијаната (бр. 54. стр. 647.) почиње опет јасно:

„Дворбу двори Јакшић Димитрије
У Ђидије бана Маџарина,
Дворио га девет годиница,
Он не двори бана Маџарина,
Да издвори коња ни оружје,
Већ га двори Јакшић Димитрије,
Да издвори Јању мјезиницу,
Ал' Јањицу ни виђет' не може,
А камо ли да цуру издвори.“

Но за тим нема нити онако јасних трагова о мржњи међу Хуњадијем и Бранковићима, нити других успомена из историје о Бранковићима. Друга два варијанта бришу и траг маџарски, мећу место Сибињанина Јанка — од Беча ћесара, а супротност међу Јакшићем и тастом своде само на то, што је Јакшић девојку преварио. Мржња се међусобна искаљује суровостима, које су страховите. Други од овде поменутих варијаната има једно лепо место о Београду, као старини Јакшића, које гласи:

„Госпојице, лијепа ђевојко,
Досад си ми била госпојица,
А одселе љуба вјереница;
Узећу те за вијерну љубу,
Водићу те Биограду стојном,
А до моје старе бабовине,
Ђе 'но ми је кула бабовина
И на кули до два брата мила,
Један брат је Јакшић Димитрије,
А други је Јакшићу Тодоре,
И са њиме остарјела мајка.“

Што се у томе варијанту спомиње, то долази као редовно непроменито знање у целокупној народној традицији. Јакшићи су наследна властела и кастелани Београда свагда и по правилу.

И песма »Јакшићима двори похарани« (Вук II., 620.) исто тако везује Јакшића за Београд. Она почиње:

„Вино пију два брата Јакшића,
Јакшић Дмитар и Јакшић Богдане,

У Ужицу граду бијеломе,
Али њима ситна књига дође
Од онога града Биограда:
„У зло сјели два Јакшића млада,
„У зло сјели и вино попили,
„Када ваши двори изгореше,
„Стара мајка коњма прегажена,
„Одведени коњи из арова,
„Однешено благо из ризница,
„Одведена сестрица Јелица.“

И у песми о »Деоби Јакшића« (Вук, II., 626.) такођер се помиње Београд. Та песма почиње:

„Мјесец кара звијезду даницу:
„Ђе си била, звијездо данице,
„Ђе си била, ђе си дангубила?
„Дангубила три бијела дана?“
Даница се њему одговара:
„Ја сам била, ја сам дангубила
„Више б'јела града Биограда,
„Гледајући чуда великога,
„Ђе дијеле браћа очевину,
„Јакшић Митар и Јакшић Богдане,
„Лијепо се браћа погодише,
„Очевину своју под'јелише:
„Дмитар узе земљу Каравлашку,
„Каравлашку, и Карабогданску,
„И сав Банат до воде Дунава;
„Богдан узе Сријем земљу равну,
„Сријем земљу, и равно Посавље,
„И Србију до Ужица града,
„Дмитар узе доњи крај од града,
„И Небојшу на Дунаву кулу;
„Богдан узе горњи крај од града,
„И Ружицу цркву насред града.“

Овде се помиње на ново и црква Ружица, која се у раније помињатој песми везује за рођење Јакшића.

И оно набрајање војвода, које чини Маргита девојка

(Вук III., 53.) излази на исто. У тој песми Маргита говори:

„На ономе Биограду стојну,
Онђе бјеху два Јакшића млада:
Јакшић Дмитар с војводом Стјепаном.“

Исто тако и у песми о женидби Змај-деспота Вука пева се у другој књизи (стр. 581.):

„Ево Вуче прву књигу пише
Ка бијелу граду Биограду
На кољено Јакши капетану:
„Поочиме, Јакша капетане!
„Да ми пошљеш до два сина твоја,
„Сина твоја побратима моја,
„Поочиме, мене у сватове,
„Да ђевери буду уз ђевојку.“

Исто налазимо и у једној песми о Женидби Краљевића Марка (Ј. Стејића Саборъ истине и науке. Београд 1832, стр. 192), где се пева:

„Кума куми Рељу од Пазара,
Старог свата Милош' од Поцерја,
Два девера, два Јакшића млада
Од лијепе куће Биограда.“

Друго је, дакле, питање ко је кад командовао Београдом међу 1427 и 1521. Ми знамо, да у то време Јакшићи никад нису командовали Београдом. Али оно што је народна поезија из тога времена упамтила о Београду, она је везала за Јакшиће, браћу јунаке, који иначе испуњају овај период историје и поезије народне.

* * *

У овоме размештају виде се већ главне црте и историчкога позоришта, на коме се развијао рад, као и главни људи, који су народној историји послужили као кристализациона тачка, око које су се историјски спомени прикупљали и низали. На први поглед, како у историји, којој нас уче писани извори, тако и у историји, коју сазнајемо

из народне традиције, истављa се пред нас јуначко средиште читавога периода, Вук Гргурев Бранковић, Змај-деспот (despotus Regni Rasciae). Импозантно је то средиште. Оно баца своју светлост на далеко. Оно загрева српску народну поезију топлим зрацима средњевековне витешке поезије последњи пут. Са нестанком те слике — и оне поезије нестаје, ма да се не може рећи да је јунака нестало. Да погледамо, дакле, из ближе у поједине црте те величанствене слике.

Ми ћемо почети да је бојама народне традиције сликамо од почетка до краја.

Прво је на реду рођење, о коме има неколико версија.

У једној песми, коју је штампао С. Милутиновић у Певанији, има спомен онога, што су нам о Змај-деспоту сувремени споменици забележили. У самом почетку једне песме (стр. 183.) пише:

„Вино пије Змај Огњањин Вуче
А са својом невјерном љубовцом,
Пију вино, разговарају се,
Кад се хладна понапише вина,
Ал' љубовца Вуку бесједила:
„О тако ти, Вуче господаре,
„Да с' шалимо, да се не срчимо,
„Е те имам нешто питат', Вуче,
„Што те зову Вуче копиљане.“
А Вук њојзи право каживаше:
„Кад ме питаш,ваља да ти кажем,
„Кад ми се је бабо преставио,
„Ја сам оста' мајци под појасом,
„То ме зову Вуче копиљане.“

Иза ове версије о рођењу долази у истој Певанији читава песма (бр 122., стр. 221.) у којој се Вуку отац даје са свим песнички и са свим различито од знања историје. То је некакав Огњанин Вук, који је у недељу на Васкрс подранио у лов у планину. За њим је пристала стара мајка и почела му говорити, да не иде тамо, јер се недељом и на Васкрс не иде у планину, него се

иде к намастиру. Али Вук мајке не послуша, него отиде у планину.

„Кад је био на друму зелену,
Кад ево ти на друму ђевојка,
За пасом јој шипка од челика,
А уз рамо злаћена стријела.
Тио Вуче њојзи проговара:
„Мак с' отоле са друма, ђевојко,
„Ел не могу гријешити душу,
„Нити моју сабљу поганити,
„Бих ти младој осјекао главу,
„Јали твоје лице нагрдио,
„Јали твоје очи замутио.“

Девојка му упорно одговори:

„Чу ли, Вуче, једини у мајке,
„Ја бих тебе очи опалила
„И зенице црне извадила,
„Осветила побратима мога,
„Побратима Марић Усеина,
„Што си њега погубио лани
„На Крушчицу, на воду студену,
„Мајку ти му у црно завио,
„Оставио мајку самохрану,
„Оставио секу без заклетве,
„Ка' и твоје што ће останути
„Данас, Вуче, у гори зеленој,
„Да од кога, не би ни жалио,
„Од лијепе на друму ђевојке.“

Вук, не хајући за то, потрчи да ухвати девојку, управо вилу, која је то била; а вила, видећи шта ће бити, пусти стрелу.

„Вуче паде у зелену траву,
Вуче паде, а вила допаде,
Неће ли му очи извадити,
Виђе Вуче ђе је погинуо,
Богом куми пребијелу вилу:
„Богом сестро, од планине вило,

„Немој мени очи извадити,
„Нити моје лице нагрдити,
„Чини ми се, нећу умријети.“

Вила му опрости живот, и пошље га кући његовој рекавши, да ће му она сама доћи на прозор од куле и донети биља свакојака и ране му извидати.

„Па је она Вука оженила
Другом вилом из горе зелене.
Вук је с вилом пород изродио,
Породио Змај и Огњан-Вука.“

Ово надземаљско, с другим светом помешано рођење Змај-деспота није само у овој песми. Као што ће се, даље, видети, оно се види свуда и памти — само на разне начине — и из пређашњега времена у народној поезији.

То још нарочито потврђује један низ стихова из песме »Царица Милица и Змај од Јастрепца« (Вук II., 255.) у којој се рођење Вуково са свим узгред помиње, и у којој о томе говори Змај од Јастрепца:

„Не бојим се никога до Бога
Ни на земљи какога јунака,
До што кажу Сријем земљу равну
И у њему село Купиново,
А у селу Змај-Деспота Вука,
Њега с' бојим на земљи јунака,
Јер ја Вука одавно познајем,
Кад смо били ђеца у лудости,
У Јастрепцу високој планини
Те кад би се игре поиграли,
Свагда би ме надиграо Вуче.“

Овде је, дакле, по сведочанству самога Змаја од Јастрепца, Вуково порекло потпуно исто као и свако друго змајевско, и он је своје детињство провео у планини међу змајевима. То нас, истина, вуче у круг веровања о змајевима, али га овде додиривати нећемо.

Иза ове версије, која је највише одмакла од историје, и највише посегла у скаску и поезију, долази друга,

ближе мало истини историјској. У истој Певанији под бр. 152. стр. 280. пева се прави отац Вуков — слепац Гргур. Песма пева слепца са гуслама, и како, загудевши, Гргур опажа да су му гусле објужиле, па пита откуда то. У другим варијантима пева се како он нареЂује да се иде на поље, те да се види какво је време и како помишља да му не буде прокисла кула. Али је у поменутој песми то у краће изведено, и АнЂелина, која је била љуба брату његовом Стевану, али коју многе песме, због њене популарности, певају као љубу Гргуреву,[1]) одговара:

„Јесте ведро, а није облачно!
„Што су твоје гусле објужиле,
„Објужиле од суза мојијех;
„Ако плачем, и невоља ми је,
„Имали смо једно мушко чедо,
„А проклета Ђурова Јерина,
„Она га је казала Турцима,
„Хоте ни га повест' клети Турци.“

У другим варијантима певају се на овоме месту, каква су обележја детета. Тако у Зборнику Петрановића (Београд, изд. срп. уч. друштва) стр. 496. читамо:

„На њему су до три обиљежја,
Кад заплаче чедо у бешици,
Из зуба му жива ватра сипа,
И у њега младеж на мишици,
На мишици на десници руци,
Из младежа бич длаке вучије,
На бедри му сабља уписана
И лудо су чедо покрстили,
Добро су му име наЂенули,
Добро име Змај Огњени Вуче.

[1]) АнЂелина се, на прилику, пева као мајка Змај-деспота Вука и у Вуковој збирци, књизи II., стр. 578.:

„Па га пита мајка АнЂелина:
Што би, сине, у зѐмљи Латинској?“

А да то није само скорашњи обрт, показују и песме Богишићеве збирке, где се такоЂе (стр. 49.) као мајка Вукова спомиње ВанЂелина.

Ту се, даље, пева, како је Јерина чедо казала Турцима, и како је рекла:

„Већ ти спреми по мору ђемију,
У ђемији силиктара твога,
Да ти спремам чедо порођено,
Те га храни у Стамболу граду,
Мореш, царе, отхранит' јунака,
Ако теби до невоље дође,
Море твоју сачувати главу."

Други варијанат у истоме Петрановића Зборнику пева о томе (стр. 509.) речима Гргурове љубе овако:

„Ако роним сузе низ образе,
То је мени за невољу љуту,
Синоћ ми се мало чедо нађе,
Чедо мало, али мушка глава,
На њему је чудо од биљега:
На глави му три прамена вучја,
Из уста му модар пламен бије,
На десници сабља записана,
Око ње је гуја умотана,
У зубима шестоперца држи,
Ја бих рекла да би јунак био,
Ал' имамо чудна душманина,
Мајку твоју, а свекрву моју,
Ни мог чеда гледати не море,
Већ је јутрос рано уранила,
Одлећела столу и Стамболу
Опањкати чедо пренејако
Зету своме цару у Стамболу,
Па ће наше чедо однијети,
Пренејака њега уморити."

Један варијанат у »Вили« од 1867. стр. 454. такође пева речима Анђелије, љубе Гргурове:

„Ноћас ми се мушко чедо нађе,
На руци му пушка уписана,
На бедри му сабља савијена,
А на глави прамен косе вучје,

Чини ми се, хоће јунак бити,
Па ће ми га Турци заробити,
Ја не могу чедо одгајити.“

Ова различитост и множина варијаната к томе још у разно време пописиваних показује старину и распрострањеност приче. Но да се вратимо к првом и најстаријем варијанту.

На забринуту изјаву своје љубе Гргур је светује, да одмах пошље дете у Лећен град — Вукашину краљу, којему он, Гргур, шаље побратимство, а она да пошље посестримство, три товара блага и три града, да дете храни и од зла брани. Краљ се после приличног устезања прими.

„А краљ храни то дијете лудо;
Кад дијете бјеше од крштења,
Доведоше и попа и кума,
Те крстише оно д'јете лудо,
Дивно су му име изабрали,
Дивно име Змај-огњени Вуче,
Кад он бјеше од године двије,
Кано друго е од пет година;
Кад имаше пет година дана,
Како друго од десет година;
Кад напуни до десет година,
Поче носит' свијетло оружје,
Па иђаше на мејдане често,
А своје се стигнуо памети.“

У тој песми се пева некаква опсада Сплета града, у којој је краљу од Лећена велика тегоба почела досађивати.

„Докле Сплету дође бијеломе,
Краљ га бије три мјесеца дана,
Не одби му клака ни пржине,
А нека ли да он града прими,
Но од јада ни живјет' не море
Од некака попа Сплећанина,
Свако јутро сијече му војску,
Докле краљу стаде бјежат' војска.“

Ту Вук спасава краља, и ма да је тек дете био, он погуби тога силног попа Сплећанина, коме дотле нико не могаше досадити.

Краљ Вукашин од Леђена града, који се овде пева, није далеко од Владислава Леђанина (т. ј. Пољака), који је био угарски краљ, и којега су и наше, нарочито старије, песме певале. Песма би била узела само једнога краља угарског место другога, само Владислава, једнога претходника краља Матије, место овога последњег, којега је Змај-деспот доиста служио. Та се песма, дакле, у својим претпоставкама о ономе ко је прихватио Вука и коме је Вук морао бити благодаран, није много удаљила од истине.

Да смо у томе на правоме путу и да смо добро погодили, поучавају нас старије песме, које је В. Богишић штампао. Управо од ове песме има у његовој збирци старији облик, који јасну светлост баца и на овај и на остале варијанте, и утврђује њихову заједницу и њихов први заједнички извор. Та је песма: »Кад је Вук Огњени одмијенио од копја краља босанскога и кад је убио његова заточника«.[1]) Ту је већ на чисто угарски краљ, јер песма почиње:

„Танку књигу написа од Будима св'јетли краљу,
И он ти је пошиље слузи Вуку Огњеному,
Овако му бијаше у том књизи написао:
„Дје си, Вуче Огњени. моја перена стр'јелице?
„Дје сам тобом стр'јелио, свуд сам добро устр'јелио.
„Ово ми се данаске девет годин' навршује,
„Да сам дош'о, слуго моја, ка тврдому Бечу граду,
„Не могу га узети, ни га гладом уморити,
„Свеђ из њега излази један врли заточниче,
„Досле ми је погубио седамдесет Угричића,
„Он се зове на име Протопопићу Никола,
„Сутра мене позива на јуначко бојно копје,
„Брзо к мени долетни ка бијелу Бечу граду.“

На ову књигу опрема се с места Змај-деспот Вук (Огњен Вук у томе староме варијанту) заједно са Дми-

[1]) В. Богишић, Народне пјесме из старијих, највише приморских записа. Београд 1878., бр. 15., стр. 46.

*

тром Јакшићем. У заједници са истим Дмитром он ухвати тога Протопопић-Николу (који се у познијим варијантима зове поп Латинин и поп Сплећанин, и уз којега се, као и у овоме староме варијанту, налази сестра или љуба) и преда га краљу, који га умори.

У другој једној песми исте Богишићеве збирке, о којој ћемо говорити касније, пева се, истина, узгред али отворено, да је Змај-деспот храњеник краља угарскога. У тој се песми пева, како је Вук код краља оклеветан, и Вук (стр. 44.) долази да се брани. Краљ га предусреће речима:

„Дје си, Вуче огњени, вјеро моја и невјеро,
Ово ли је служба твоја, коју ми си одвратио?
Ја сам тебе отхранио уз моје госпоско кољено,
Како сина мојега, којега сам породио,
А ти ми си издају на Косову учинио.“

А и у другој песми, у којој се пева последњи час Змај-деспотов (стр. 51.), Вук, већ на издисању, говори Јакшићу Митру:

„Драго мени поздрави земљи мога господара,
И реци ми овако мому драгу господару:
„Вјерно сам те дворио од дјетета малахнога,
Од дјетета малахнога до јунака великога,
И н'јесам ти издаје никадара учинио,
Ма ћу теби садара ја издају учинити,
Ер ћу поћи дворити побољега господара,
Побољега, св'јетли краљу, и од мене и од тебе.“
Још је Вуче хотио с Јакшић Митром говорити,
Ма се бјеше жалостан с грешном душом разд'јелио.“

У другој књизи Вукове збирке у песми 59. »Марко Краљевић и Филип Маџарин«, где се Змај-деспот Вук пева као побратим Краљевића Марка, бележи се он као јунак и пријатељ Краљевићев међу угарском господом:

„Вино пију тридест капетана
У Карловцу (или Будиму) бијеломе граду,
Међу њима Вилип Маџарине,
А до њега Змај-деспоте Вуче.“

Кад су се вина напили и почели хвалити, рећи ће Вилип:

„Видите ли бијела Карловца
И у њему тридест и три куле?
Ја сам сваку главом накитио,
До нијесам кулу на ћуприји,
А и њу ћу скоро окитити
Русом главом Краљевића Марка.“
То говори Вилип Маџарине,
А мишљаше нико га не чује
Од Маркових вјерних пријатеља,
Ал' га чује Змај-деспоте Вуче,
Побратим је Краљевићу Марку,

и као такав он одмах јавља то Марку, и у писму му говори:

„Чујеш ли ме, Богом побратиме,
Ево имаш грдна душманина
У Карловцу Вилип-Маџарина,
Он се јесте, брате, зарекао,
Да ће твоју укинути главу,
Њом бијелу накитити кулу;
Но се чувај, Богом побратиме,
Од Вилипа каке пријеваре.“

Новији варијанти, који су после 1860. па хартију стављани, већ су упливом дневне политике и литературе променили заштитника Вукова. Тако је, на прилику, варијанат из Соколске нахије, који је саопштен у »Вили« 1867. на страни 454., и који је иначе у основи потпуно једнак са горе напоменутим Милутиновићеве Певаније, већ обрнуо краља Леђанина — у краља од Русије. И тај варијанат у »Вили« спомиње некаква попа Латинина, који је краља на мегдан позвао. Два варијанта, које је Петрановић саопштио и који су горе навођени, помињу као заштитника Вукова у његовом детињству, један такође Русију и »госпојицу русијску краљицу«, а други Милутина краља од Скадра. У њима се, даље, изводе разни догађаји, који изгледају као позније ширење и разгранавање основне приче подацима, који

су се иначе појединце у старијим песмама сачували. Као рђаво употребљавање старијега материјала од позне народне поезије, која се старала, да тај материјал (већ без правог разумевања) сувише исцеди и сувише слободно њиме маневрује, не можемо исти у овоме послу на ум узимати.

Са детињства тако проведенога можемо пређи опет на једну старију лепу песму, у којој се и опет поремећена историјска хронологија и поремећена историјска имена могу лако у ред довести. То је песма на 255. страни друге књиге Вукове, која носи наслов: »Царица Милица и Змај од Јастрепца«. Кад се прочита свршетак, који гласи:

„Спреми њему (т. ј. Змај-деспоту Вуку)
три товара блага,
И спреми му сиђена вермана
А за ону сремску бановину,
У државу Змај-деспоту Вуку,
Докле тече сунца и мјесеца
И његова ђела и кољена,
Па је Лазо говорио Вуку:
„Ето, сине, Змај-деспоте Вуче.
„Ето тебе неколико блага;
„Ако тебе понестане блага,
„А ти дођи поочиму твоме,
„Биће блага колико ти драго.“

лако се може видети, да је у најстаријој основи, или у најстаријем варијанту место цара Лазара морао бити краљ Матија, а место Милице — Беатрича. Томе нам је доказ горе наведени случај о краљу заштитнику, у коме је старији препис доиста тачно близак историји. Али да видимо шта се пева у песми о делу, којим је Змај-деспот добио краљевску повељу на бановину Срем. По томе би у делу томе било оно, што је зближило Вука Гргуревића и Матију краља угарскога, и што је тога последњега побудило, да се измири са Гргуревићем и да га барем делимице поврати у уживање старих Бран-

ковићевих добара, која су била конфискована и другоме предата.

Пева се, како су цар Лазар и царица Милица сели за вечеру, и како је Милица сетна невесела, у образу бледа и потмула, па је цар Лазар пита, од куда је то, и чега јој је мало у двору његову. Она одговара:

„Цар-Лазаре, српска круно златна,
Кад ме питаш, право ћу ти казат':
Свашта доста у двору нашему,
Него има годиница дана,
Како је се Змаје навадио
Навадио Змаје од Јастрепца,
Те долази на бијелу кулу,
Те ме љуби на бијелој кули.“

Цар Лазар поучи на то своју царицу, да упита Змаја од Јастрепца, да ли се боји још кога до Бога и да ли каквога јунака на земљи. Кад Милица запита о томе Змаја, који јој одмах по том у ложницу дође, он је прво прекори, да ју је то цар Лазар научио, а кад она одрече и додаде, да га пита за то што је јунак добар, онда јој он каза:

„О Милице, о моја царице,
Кад ме питаш, да ти право кажем;
Што је земље на четири стране,
Не бојим се никога до Бога,
Ни на земљи каквога јунака,
До што кажу Сријем земљу равну
И у њему село Купиново,
И у селу Змај-деспота Вука,
Њега с' бојим на земљи јунака,
Јер ја Вука одавно познајем,
Кад смо били ђеца у лудости,
У Јастрепцу, високој планини,
Те кад би се игре поиграли,
Свагда би ме надиграо Вуче;
Њега с' бојим на земљи јунака.“

Искушавши овако Змаја, Милица све каже цару, који одмах позове Змај-деспота Вука, да дође ка Крушевцу граду, те да погуби змаја од Јастрепца. Следствено са својим змајевским пореклом, о коме баш ова песма (као што је напред наведено) пева, Вук је жалио што треба да погуби Змаја, али се одлучи и дође. Приспевши на место, он се не јави цару у кули његовој, него падне у поље Крушево, »у пшеницу славнога Лазара.« Кад је сутра дан цар погледао, он сам казује царици:

„О Милице, о моја царице,
Чудан јунак у пољу нашему,
У пшеници шатор разапео,
И он сједи, пије рујно вино.“

Кад је погледала царица Милица, она је одмах цару одговорила:

„Оно јесте Змај-деспоте Вуче,
Онаки је Змаје од Јастрепца.“

За тим је Змај-деспот Вук заиста погубио Змаја од Јастрепца.

Ма да је и ова песма у добром тексту и руком највештијег нашег скупљача прибрана, опет бих рекао, да се у Богишића збирци и од ње налазе старији тонови, може бити не истога него другога сродног типа. У тој Богишићевој збирци под бр. 12. на стр. 37. има песма с насловом: «Барбара сестра краља босанскога, краљ угарски и деспот Вук.« У тој се песми, истина, не пева Змај од Јастрепца, али се пева како се краљ угарски опрашта једне веренице удајући је за Вука, и пева се, како исти краљ тога ради Вуку даје или управо враћа узапћена дедовска добра његова. Истина је, на послетку, да је другој жени Змај-деспота Вука, која је била кћи Жигмунда Франкопана, било име Варвара. У песми су сачувана извесна историјска дела, ма да су у друкчијој вези употребљена. Почетак јој је:

„А када ми гласови иза гласа допадаху
Ти добри гласови,

А од бана босанскога св'јетлу краљу Матијашу:
„Да ли не знаш, мој краљу, или си заборавио,
Мој угарски краљу,
Када ми се на тебе та господа разгњевише,
Тер те, краљу, ъргоше у ту студену тамницу,
Мој угарски краљу,
Свак те бјеше на тамници, да мој краљу, оставио,
Тер ми у њој умираше и од глада и од жеђе,
Мој угарски краљу,
Нег' научи Бог велики Барбару сестру моју,
Тер ми тебе сестра моја на тамници похађаше,
Мој угарски краљу,
И ти ми се обећа Барбари сестрици мојој,
Да ми ћеш је узети за своју вјерну љуби,
Мој угарски краљу,
А сада сам ја чуо, мој краљу, и разумио,
Ера си се ти вјерио другоме дјевојком,
Мој угарски краљу!"

И ово је историјска истина о краљу угарском Матији. Познато је, да је он био у затвору у Прагу у Чешкој, и да је том приликом изабрао за жену кћер чешкога краља Катарину, која је и пошла за њ, али је после три године умрла. Песма је добро упамтила догађај, само што је место краља чешког Ђорђа Подјебрада дошао краљ босански, и што је Матија у овој ствари реч своју потпуно одржао, а песма пева да није. Даље песма пева, како је краљ примио да уда Варвару, и скупивши за своју трпезу господу угарску, позвао Варвару да ту, кад су господа највеселија била, изберe онога, који јој се допадне. Варвари се допадне Вук, и она напије њему, и према краљевој речи, понуди му се за љубовцу. Вук јој на то одговори:

„Остави се, дивојко, од убога сиромаха,
Барбаро дивојко,
Који јунак не има куће своје ни баштине:
Ер је њему краљ уз'о куће своје и баштине,
Тај будимски краљу.

Таде ми је на ноге краљ будимски устануо:
Мучи, слуго, мој Вуче, ништа ми се не припада'
Мој деспоте Вуче!
Даћу теби, слуго Вуче, очине баштине твоје
Јоште ти ћу од мојијех добар дио учинити,
Мој деспоте Вуче!“

Овим је последњим врстама народна поезија потпунце сачувала спомен о обновљеном пријатељству Хуњадија и Бранковића, што је краљ Матија с Вуком Гргуровићем извршио, и о коме смо ми у другом чланку говорили.

Краља Матију певају и иначе наше песме, и доводе га у свезу са Марком Краљевићем, макар да се Матија није био ни родио онда, кад је Марко погинуо. Тако се у Милутиновићевој Певанији стр. 56. пева, како је Марку књига дошла

„Из Будима града бијелога
Од силнога Краља Матијаша
Да му иде у Будиму Марко,
Да вјенчава краља и краљицу.“

Ту је без сумње у нашој народној поезији сачуван спомен о сватовима и о свечаној женидби краља Матије са Беатричом, што се збило 1476. године. По томе је народна поезија сачувала неке спомене како о првој женидби Матијиној са ћерком Подјебрадовом, тако исто и о другој његовој женидби са Беатричом.

С горе споменутим типом певања о Змај-деспоту Вуку иде још један и ако врло удаљен варијанат, који је наштампао Ј. Стејић још 1832. год. (Сабор истине и науке, стр. 190.). Варијанат се зове »Женидба Краљевића Марка.« У њему се пева како је Марко нашао за се девојку а за мајку пријатеља код Мирче војводе румунског. Пошто је испросио девојку, окуми Рељу од Пазара, остаросвати Милоша од Поцерја, одевери Јакшића од Београда, а за чаупа узме Змај-деспота Вука. Али

„Кад сватови на по пута бише,
Ведро беше, па се наоблачи,

И удари киша са снијегом,
Покисоше кићени сватови,
Прионуше токе за јелеке
А јелеци за танке кошуље,
А кошуље за плећа јуначка."

Марко позове игумана Саву, који је са сватовима био, да чита књиге не би ли непогода престала; али »што год Саво већма књиге чита, то све већма снези ударају« Марко онда поручи деверу, да пита девојку од ког је рода и племена. Девојка одговара деверу:

„Ој девере, мој златни прстене,
Ја сам мало рода запамтила,
Само бабу краља Вукашина,
И старицу мајку Јеросиму,
И два брата, Марка и Андрију;
Па Андрију заробише Турци,
Заробише баш кад и менека.
Па је мене Мирко откупио
И дао за ме до три куле блага.
Он не каже да ме је купио,
Веће каже да ме је родио,
Не би л' мене боље удомио;
И сад кажу делибашу Марка
У Прилипу граду бијеломе."

Марко се на то поздрави са својом сестром, па и њу и све дарове дате му као младожењи одмах поклони Змај-деспоту Вуку. Непогода је престала и одмах се изведрило.

*

Одавде нам је згодно прећи на песме о женидби Змај-деспота Вука, као на засебан предмет.

Из историје видимо, да се Змај-деспот Вук женио два пут. Прва му је жена била сестра Јована Пруиса, великоварадског унијатског владике, и та је млада умрла. Друга је била Варвара, кћи Жигмунда Франкопана.

Наше народне песме о свадбама заслуживале би особиту студију. Весеља том приликом чињена није чудо што су постала предмет певања; значење и извор смет-

њама осим што опомињу на стари обичај отмице, иначе би се тешко могли објаснити. У овој прилици, нарочито при другој женидби Вуковој, ни те сметње није требало на далеко тражити. Вуков је сав живот био ратовање: Вукова сва земља граница. Од Франкопанових земаља до Срема ваљало је проћи таман кроз сву Славонију, која је ваколика била разбојиште, у ком се сваки час могло натрапати на Турке. Спрам такве, дакле, стварне ситуације да видимо шта нам се сачувало у народноме певању.

У томе ћемо послу прво погледати песму из Богишићеве збирке, где је под бр. 13. на стр. 40. један варијанат наштампан. Тај варијанат пева, да се Змај-деспот Вук женио сестром бана пољичкога. Кад су сватови хтели поћи, бан од Пољица нуђаше Вуку триста Пољичана да га отпрате. Али их Вук не прими, одговарајући, да он у Подунављу има Али-бега побратима и да му та пратња није ни од какве потребе. Али бег међу тим, истина преваром, покуша одвести девојку, у чему га спречи један од сватова, Гредељица Радосав, тако да девојку отму у води Дунаву, на коју је Турчин напливао у намери да на добру коњу преплива и девојку одведе. Вук само прикричи Турчину, да моли Бога за јуначко добро здравље, а он ће (Вук) пре него што прође половина године походити му дворе и његову љубовцу одвести. Тако је и било.

Иза овога најстаријега варијанта, у ком је сачувано име Турчина Али-бега, који је у Подунављу живео, и с којим је Змај-деспот у пријатељству био, да пређемо на један варијанат из Вукове збирке, који је у другој књизи под бр. 92. стр. 577. наштампан.

По тој песми Змај-деспот Вук проси девојку, »у некака бана од Млетака.« Бан није био тежак на просидби, и лако дâ Вуку девојку. Кад га је на поласку испратио, бан од Млетака стане препоручивати Вуку да поведе хиљаду сватова, »од хиљаде више ни једнога, од хиљаде мање ниједнога.« Чим је Вук стигао кући, стигне му пи-

смо од девојке, у коме га иста позива да свата поведе дванаест стотина,

„По избору бољег од бољега,
Свакога ћу, Вуче, даривати,
Даривати свиленом кошуљом,
А ђевери доброга јунака,
Јали брата, јали побратима,
Јера имаш грдна душманина,
Та у Босни Ђерзелез-Алију,
Пошто често за сватове пита,
Бојати се каке пријеваре
Од Турчина, да га Бог убије.“

У даљем развитку песме, који иде по начину за таке песме у народној поезији у неку руку стереотипном, Змај-деспот Вук с муком савлађује Ђерзелез-Алију, и већ би, може бити, од њега и погинуо, да му у помоћ не притече саветом некаква девојка из траве, која је њихову борбу гледала, и видевши да ће Ђерзелез савладати Вука, учинило јој се жао да пропадне. Пошто Вук није могао Ђерзелезу досадити ни сабљом ни топузом, и пошто је, притешњен од њега, почео бежати, девојка га опомене на лук и стрелу, и Вук се тим начином опрости противника Песма Богишићеве збирке зове вереницу Вукову Варваром, а ова у Вуковој збирци зове је Роксандом.

Још се пева један мегдан међу Змај-деспотом Вуком и Ђерзелез-Алијом у песми 104. Милутиновићеве Певаније под насловом »Смрт Змај-Огњана Вука« (стр. 183). У тој песми Ђерзелез зове Вука на мегдан на три места, на која он хоће. У осталом у истој песми су помешани елементи песме о Момчилу, јер љуба, Вуку неверна, узима му »моћи од помоћи«, коњу му опаљује крила, мале пушке му залева вином, а сабљу му залама. Кад је Вук изашао на мегдан Ђерзелезу, на прсима му је била змија преплетена, под пазухом су му била крила позлаћена, из очију су му муње севале, а из зуба му је огањ искакао, тако, да се Ђерзелез поплашио и нагао бегати. Најпосле Ђерзелез спази, да Вук нема снаге, и како га је љуба била издала, био би га и погубио, да у последњем часу

Вук, обрањен са седам рана, не сети се буздована и њиме Ђерзелеза не умлати. Али је и он сам после од задатих му у том сукобу рана издахнуо.

Питање је, да ли је јунаку противнику Вукову дато име Али-бега и Ђерзелез-Алије за то, што се неко име морало дати, или то име има каквог историчкога значења?

Ми смо већ раније имали поменута Ђерзелез-Алију у песми, у којој се пева како је Порча од Авале од Змај-деспота Вука погинуо. Ту се пева Ђерзелез-Алија као гост Порчин. Песма Богишићеве збирке пева га као јунака од Подунавља. Као такав он је и могао доћи Порчи у госте на Авалу. Ђерзелез, који се овде иставља као премац Змај-деспоту Вуку са супротне турске стране, долази и у другим песмама, и обично долази у Подунавље или у Босну. Он је, дакле, турски јунак у српским земљама у прво време ропства турскога. Милутиновић га зове Герзелез, и у његовој Певанији под бројем 148 стр. 268 има песма, у којој се пева, како Ђерзелез на превари хоће да погуби угарскога јунака. Тако се тамо пева, како је Бановић Секула ловио лов украј Саве и крајем Дунава и како је из магле, која је на околину пала те није дала ловити, јунак викао:

„Није л' мајка родила јунака,
Да он мени до Дунава дође,
Да ми русу посијече главу,
Јер сам јунак постарао љуто,
И мени је живот омрзао,
Ко м' учини то велико добро,
Код мене ће шићар шићарити
Добра коња и боље оружје."

Секула причека да се магла дигне, и

„Он находи невољна јунака
На обали те воде Дунава,
Бојно копље у земљу побио,
И за копље коња привезао,
Добра коња него уковата
Турчин јунак, тер је и клањао,

Секулу се полош учинио,
На њега је ђога нагонио,
Те му добра коња дохватио.
С њим одлази уз воду Дунаво,
Турчин њему не био мукает
Док свршио намаз по закону.“

После тога Секула је једва жив измакао.

Варијанат један те песме, у којој се Ђерзелез зове Косовац Јован, а који је у свему с овом песмом сродан, има у Петрановића збирци (Београд 1867.) на стр. 420. под бр. 34. Ту је и место пренесено са Дунава на Косово, и Косовац Јован иставља се у тој песми као јунак, који чува Косово, и који је тим лукавством, претварајући се у слабога изнемоглога старца, већ многе погубио. Милутиновић опет у Певанији под бр. 79., стр. 134. има трећи варијанат, у коме је место као у Петрановићеву варијанту Косово, али у коме јунаку није промењено име, него је сачувано Герзелез. У овоме варијанту Герзелез се пева као побратим Сибињанина Јанка, и Јанко га као побратима моли, да му мало поплаши сестрића Бановића Секулу, који је сувише дрзак био на мегданима, па се Јанко бојао да гдегод не заглави. Тако буде; али Секула случајно у страху и не видећи убије Герзелеза топузом. Ту се Герзелез пева као доиста стар и сед човек.

У Милутиновића има једна песма Откуд је Герзелез (бр. 149. стр. 269. Певаније), која опева његово рођење и детињство. Отац му је, по тој песми, дели-Радивоје, друг старине Новака, а мати турска була, којој је Радивоје као роб продан био. То је било у Сарајеву. Ту је Ђерзелез и показао прва јунаштва. Ђерзелез је у опште тип турског јунака у нашим песмама народним. То се види и из »Горскога вијенца« владике П. П. Његоша, у коме сват Турчин пева:

„Герзелезе крило од сокола,
Те на хата у рају полеће
Самовољно, без никаква зора,
Пред пророка да прије изађеш;

Хурије те дивне заробише,
Те си нама тако закаснио,
Излаз' к нама, часа не почаси,
На твојега крилата халата,
Не заборав' сабље и миждраке
И твојега бича пакленога,
Јер су Власи уши подигнули,
Да окупиш стоку у торину;
Вуци су ти грдно погладњели,
Нек ти сине сабља дамаскија,
Да не лају пашчад на пророка."

Ко је, дакле, ова личност, и да ли и она има какву историјску основу?

У Милићевића Кнежевини Србији стр. 171. под смедеревским округом има прича о постању тулбе више Смедерева, која нам може помоћи да се упутимо на прави пут у тражењу историјске подлоге народним песничким представама о Герзелезу.

Змај-деспот Вук — говори се тамо — заједно с једним Јакшићем удари једном са 600 људи на град Кулич, и свега га оплени. Жене турске и деца побегну у Смедерево. Деспот удари и на Смедерево, али му не могне учинити ништа, него оплени Орешац, место више Смедерева. После тога, он се врати преко Дунава, и оде у свој Сланкамен. Не прође много времена, а то се дигне чувени турски јунак Али-бег, те похара деспотове дворе у Сланкамену, кад деспота није било дома. Дознавши за то, Змај-деспот се спусти низ Дунаво на лађи, и изађе на оно место, где је сад тулба. Ту позове Али-бега на двобој, и рани га. Алибег побегне у село Удовице, и сакрије се. Сељаци га нису смели проказати, а деспот, гњеван, погуби 60 до 70 сељака, те освану саме удовице у том селу, од чега му име постане Удовице. Али-бега ипак нађе и потера га. Код Смедерева га сустигне баш на месту где је сада Маркићева кавана, и на ново га рани. Али-бег побегне преко Мораве, и склони се у један рит, у који није могао нико да уђе. Змај-деспот Вук запали тај рит,

и тако Али-бег изгори у риту, а месту, од тога пожара, остане име Пожаревац. Где је Али-бег бивао рањиван, туда су свуд Турци после дизали тулбе у спомен таком свом јунаку. Тако је и та тулба постала.

Али-бег и Ђерзелез овим се, дакле, везују за Смедерево. А ево шта прича Троношац о првоме турском санџак-бегу Смедерева, што наводим опет као версију, у којој су старије историјске народне приче сачуване.

Турци су с Београдом, приповеда Троношац, освојили сву Србију. Униптивши достојање деспотско, они поставе два санџак-бега или паше у Смедереву. Првоме је било име Али, и њега су наши, не знајући језика турскога, звали Бали-бегом. Кад је једанпут српска војска, под својим војводама Стефаном и Дмитром Јакшићима и под деспотом била с Матијашем краљем под Прагом, тај проклетник, Али-бег, улучи згодно време и са својом војском Дунав код Смедерева пређе, сав Банат поплени, људе, који су му се противили, и старе жене, мачем исече. Што је било снажније и млађе деце, до шездесет хиљада, у ропство одведе, и Тамишвар, онда мален, сав попали и пороби, и у њему прве куће Јакшића и Шевића. Кад чују за то Срби под Прагом, они оставе службу краљеву, сви се врате својим поробљеним кућама и спремни пређу Дунав да потраже Бали-бега. Бали-бег скупи такође колико је могао да им се одупре. Али су се српски војници, разјарени због учињенога робљења, силно тукли. Сам Дмитар Јакшић војвода тукао се мачем и рвао голим рукама са Бали-бегом, докле га није оборио на земљу те га ножем заклао. Од робља повратише што су још затекли, а остало је већ било продано и у удаљеније стране одведено. [1])

Скоро је изван сумње, да је Али-бег, који је заиста био први губернатор или први санџак-бег у Смедереву, често помињати турски јунак Ђерзелез. Ово што је Троношац из старијега народнога причања забележено сачувао, ово што већма помућено народно казивање још памти, зна и историја. Заиста је Али-бег био први

[1]) Троношац у Гласнику V, 110.

санџак-бег у Смедереву, и заиста се он борио и са Змај-деспотом Вуком и са осталим српским јунацима онога времена. У нашим летописима спомиње се 1435. Али-бег као војвода турски, како га је Вукашин Зупровић разбио под Смедеревом на Годомину. Али исти летопис каже и да се тај Али-бег презива Аврамовић. По свој прилици тај је морао бити потурица. По веку он би тешко могао бити исти човек са Али-бегом, санџак-бегом смедеревским, који је добио назив Герзелеза. Има међу тим знака, који би и за овога последњега дали мислити да је потурица. Онда кад је дошло време, да се Србија коначно заузима, Лукарић[1]) спомиње, да је султан тај посао поверио Алији Анђеловићу. Тај би онда био и самим положајем назначени први санџак-бег. Како се којекуда спомиње да је Михаило Анђеловић, велики војвода код деспота Лазара и неко време намесник деспотског достојанства, имао брата пашу у Турској код султана, и како је избор истога Михаила значио пристајање Србије уз Турску, и како је уклањање истога Михаила с тога места било повод рата, који је у Србији потпуно укинуо народну државу, то би се дало веома разумети, да је овај Лукарићев Алија Анђеловић био исто лице са нашим Али-бегом Ђерзелезом. Задржавајући се за сада једино на напоменама у том правцу, назначићемо још само то, да се Али-бег у угарским историјама спомиње више пута као војнички вођ турских упада у Угарску, који су од Смедерева потискивани. Изгледа, да су угарски историци бележили само оне упаде, који су били одбијени. Први је одмах првих година владе Али-бегове над Србијом 1462., кад је Али-бег једним упадом у Срем имао да збуни Маџаре, који су били пошли у помоћ Румунима. Годину дана касније Али-бег је прелазио у Банат да се за то освети, али је и ту зло прошао. Још годину дана касније упадао је он опет у Срем, да примами краља Матију, који се бавио у Угарској с оне стране Дунава. Краљ Матија је изашао на сусрет, али је Али-бег опет био разбијен. Сви ти догађаји били су пре него што је Змај-деспот

[1]) Copioso ristretto de gli annali di Rausa, Venetia, 1605.

Вук био прешао у Угарску. Пошто песма Богишићеве збирке спомиње Али-бега као побратима Змај-деспотова, и пошто се зна да се он до 1465. бавио међу Турцима — није немогућно да се и он сам налазио негде у близости и да се и лично ближе познавао са Али-бегом. Последњи догађаји, у којима се спомиње Али-бег, јесу догађаји у 1476. у лето, који се доста слажу са оним, што је о Али-бегу Милићевић у Кнежевини Србији забележио и што је горе наведено. Али-бег је и тада добио заповест од султана да удари на Тамишварски Банат. Он узме у помоћ и свога брата Скендер-бега, који као да је неким суседним санџаком заповедао, и пређе у Банат. Међу осталим угарским војводама тамо га дочекају и Јакшићи и Змај-деспот Вук. Разбијен у Банату, Али-бег се повуче преко Дунава к Смедереву; али га је угарска коњица терала даље, и он је бежао к месту, које угарски историци бележе Poczazin, али које ће, без сумње, бити Пожаревац. Само се Али-бег спасе на чамцу, а брат му Скендер ту погине.[1]) После ових догађаја Али-бег се више нигде не спомиње. Енгел под годином 1481. спомиње већ као пашу у Смедереву Скендера, qui se dominum Serviae scribit. Ако би то био брат Али-бегов, онда не би могло бити истина, да је он 1476. погинуо; свакојако је Али-бега међу 1476. и 1481. с овог света нестало.

Онај, дакле, Ђерзелез, који се у сватовским песмама о Змај-деспоту Вуку пева као побратим и као супарник његов, не може бити нико други него његов прави супарник, а некад, може бити, и побратим Али-бег, који је за непосредне турске владе први владао Србијом као санџакбег. Владање је то морало имати и поезије и интереса. Губернаторски стан Али-бегов налазио се таман у дворима, који су били столица Бранковићима. Ако је још

[1]) Баш исти тај случај описује се у једном писму краљу Матији, штампаном у В. Макушева (Историјски споменици јужних Словена и околних народа, Гласник II. одељак књ. XIV. 239.). Ту се за Али-бега каже, да је он: un gran bassa del Turco et ho lo guberno de Smedro et quasi de tutta la Servia.

*

Али-бег био и потурица, као што је велика прилика, онда се Змај-деспот борио и с непријатељем и с узурпатором. Какви су узроци учинили, те је исти јунак постао српским мусломанима заступник Краљевића Марка, тражило би и више података и више простора него што нама на расположењу стоји.

Историја казује за тегобе, на које су српски деспоти и досељеници у Срему наилазили одмах од почетка свога досељења од старо-седелаца католика и од староседелачке католичке властеле. У Богишићевој збирци налази се једна песма, којој се историјска подлога мора тражити у тим тегобама. То је песма под бројем 14. на страни 42 с насловом: »Кад се свадио Огњени Вук и Бан Пав'о Сријемљанин.« Песма пева, како су Змај-деспот Вук и бан Павао Срјемљанин послани од краља угарскога с војском на Косово, и како им је срећа послужила, те су Турке разбили, па и самога пашу Хасан-пашу Предојевића жива ухватили и многе Турке заробили. Кад се место Косова метне Србија или Босна, одмах ће се добити право земљиште, на коме се такав догађај збио. У повратку Змај-деспот Вук оде кући, и робље упути у Будим са баном Павлом. Кад је краљ у Будиму стао питати, ко је Турке разбио, бан Павле одговори:

„Ја сам Турке разбио на размјерној покрајини,
А Вук ти је Огњени ту невјеру учинио;
Кад се војска почела прима војсци ударати
Тад је Вуче побјег'о у планину у зелену;
А када смо разбили турску војску свуколику,
Тад се Вуче извуче из планине из зелене,
Тере иде по пољу мртве главе ос'јецати."

Међу господом, која су то слушала и која су гледала како се краљ после те приповетке ражљутио и рекао да ће Вука »худом смрћу уморити«, био је и Митар Јакшић, који отрчи те Змај-деспоту каже, шта је на њ наклеветано и шта му се спрема. Вук дође у краљеву трпезу, и краљ га прекори за тобожњу издају учињену на Косову. Онда Вук стане говорити:

„Истина је, што говориш, св'јетла круно, свеколико,
Ово имаш тамнице турскијех шужањ напуњене,
И ти имаш у тамници Хасан-пашу Предојевића,
Чини њега прида те из тамнице довестити,
Нека теби сн каже по истини свеколико,
Ко је Турке разбио, ко л' је њега ухитио,
И ко ти је тамнице турскијех шужањ напунио?“

Краљ послуша Вука, и изведе из тамнице Хасан-пашу Предојевића. Турчин, не знајући никоме имена, каже истину и рекне краљу, да онај што му седи уз десно колено (то је био клеветник) није достојан да седи онде него на дну, где седи онај (Змај-Огњени Вук), који је њих победио и обратио. Паша наставља:

„Он је Турке разбио, и мене је ухитио,
И твоје је тамнице врл'јех Турак напунио.
Да онога јунака на Косову не бјеше,
Ваше би се владике црна руха наносиле,
Што ће га се наносити наше буле и кадоне.
Кад би им'о јунака цар свијетли онакога,
Он би њега учинио за везијера великога.“

За оно што је клеветник на Змај-деспота нанео, потврдио је паша да је исто његово дело. Змај-деспот на те речи за самом краљевом трпезом почне ударати буздованом бана Павла Сријемљанина. Други пут опет, кад је Змај-деспот Вук са »размјерне покрајине« терао Будиму мноштво заробљених Турака, неки су дотрчали краљу говорећи му, да га је Вук издао, да је пребегао к Турцима и да ено са силом турском иде на Будим. Краљ није поверовао клевети, и брзо се уверио, да Вук доиста не води турску војску него турске заробљенике.

У Летопису за 1848., I. 102. наштампао је госп. Ђ. Стефановић песму »Змај деспот Вук и бане од Леђана.« У тој песми као да је спомен Вукова војевања по северним пољским и чешким крајевима. Пева се у њој, како је леђански бан тражио од Вука коња и оружје што од баба има, и прети му, да ће га раскопати, ако то не учини. Вук се дигне к њему под његове дворе, не

хотећи га чекати. У тој песми љуба бана лeђанског опи-сује Вука:

„Господине од Леђана бане,
Грдан јунак седи на коњицу,
А чудан је коњиц под јунаком,
Ја не видех такога јунака,
Пламен му се уз образе вуче,
Из очију варнице искачу,
А у зуби' црно јагње држи,
И чудно је јунака оружје."

Разуме се, да бан од Леђана плаћа главом само што се видео са нашим јунаком.

Још су интересне песме о смрти Змај-деспота Вука, јер кроз њих још један пут избија народно схватање о змајској и надземаљској природи Змај-деспотовој. Један варијанат оваке песме сачуван нам је у Богишићевој збирци, а један у Милутиновића Певанији.

Богишићев варијанат (страна 49. под бр. 16. с насловом »Кад је Вук Огњени умр'о шта је наредио на смрти«) овако је изведен.

Змај-деспот Вук дође кући рањен са бојишта, и ништа не говорећи ни мајци ни љубовци, затвори се жалостан у своју собу. Жена његова видећи да се Вук, тако никоме не јављајући се, у своју собу затвара, помисли и каже мајци Вуковој, да је Вук, може бити, довео собом какву лепу робињу, и да се с њом у собу затвара. Попустивши таквим мислима, Вукова жена стане гледати кроз врата, и тако

„У камари угледала од планине б'јелу вилу,
Ђе му ране умиваше, а Змај му их отираше,
Кад то бјеше Барбара црнијем очим сагледала,
Бјеше се млађахна к Ванђелини повратила.
„А не знаш ли, мајко мила, што се Вуку догодило?
„Њега ти су, жалосна, клети Турци изранили;
„Оно с њиме у камари од планине б'јеле виле
„Ђе му ране умива, а љути их Змај отире."

Али позната истина, да се надземаљска бића крећу само под завесом потпуно непровидне тајне и незнаности,

показује се и овде. То се види из даљег тока песме, у ком се пева:

„Ма кад бјеше зачуло Огњен Вука то знамење,
Он час ми је из камаре то знамење побјегнуло.
Кад видио Огњен Вуче да је знамење побјегнуло
У камару дозива вјенчану љубовцу своју.
И овако Барбари, љуби својој говораше:
Што учини, љубовце, видио те Бог велики?
За што данас отрова Вука твога господара?
Али оде Барбара Огњен-Вуку одговарат':
„Зашто мени говориш, господару, луде р'јечи?
„Нисам тебе отровала, ни о тему помислила.“
Али Вуче Огњен љуби својој одговара:
„Н'јеси мене отровала, што си вилу угледала,
Него си ме отровала, што си мајци повиђела.“

За тим наређује што треба за последњи час.

У Милутиновићевој Певанији у 104 песми на стр. 183 пева се такође »Смрт Змај-огњана Вука.« Израњен од седам рана на мегдану са Ђерзелез-Алијом Змај-деспот Вук долази двору своме и виче слугама:

„О Богу ви, моје вјерне слуге,
„Отворите деветоро врата,
„Увед'те ме по девет камара,
„Поставите на главицу стражу,
„Да ми љуба не би ране видла.“
Брзо ми га послушале слуге,
Уведоше г' по девет камара,
На главицу поставише стражу.
Али Вуку Боже не помози,
Е је стражу санак преварио,
А она се кучка домишљаше,
Те гвоздени сврда' узимаше,
Те проврће деветоро врата,
Те му кучка ране видијела,
Али Вука биљима видаху,
Змија њему биље доносаше,
А вила му биље привијаше,

А вук Вуку лиже ране љуте.
Циче змија, па под кам утече,
А полеће у облаке вила,
А завија у горицу вуче,
Па ка виђе Змај-огњани Вуче,
Е заиста хоће погинути,
Он дозива своје вјерне слуге,
Па овако њима бесједио:
„Моју кучку љуби ухватите,
„На гвозден је ражањ навртите,
„Како јагње црно испец'те је!“
Па још ћаше говорити Вуче,
Ма из њега душа испанула.“

Тако се сવршава од рођења до смрти доведен овај јуначки живот у нашој народној поезији. Разни по времену и по перу преписача варијанти не губе се од једне главне линије, која се — не тек у садашње дане — трудила да на деспота Вука Бранковића пренесе црте змајског јунака, које су се без сумње и пре, али се већ не зна на које име, певале.

*
* *

Као цветна леја око каквог мраморног споменика развија се око статује Змај-деспота Вука и његовог супарника Ђерзелез-Алије поезија о браћи Јакшићима. Ми смо о њима говорили напред као о командантима и наследним племићима тврђаве београдске, како их је народно мњење обележило. И ма да су они јунаци били, народна поезија је око њихова имена сасредсредила више фамилијарне сцене, сцене домаћег живота, сцене витешког осећања, него ли јуначке ствари. Тешко је проникнути у тајну народнога смишљања, те се домислити, откуд су браћа Јакшићи послужили као кристализациона тачка за такво смишљање. Да ли је песничка грађа, која се око њих наслагала из литературе, или из старијих спомена, или позајмица од околних народа, питања су која ћемо ми у овом послу са свим оставити на страну. Али су они доиста постали средиште, око којега су се прикупили последњи звуци витешкога

доба, последње цртице средњевековне поезије. И ово тим већма интересује и тим лакше пада у очи, што иза њих у историји настаје потпуно нивелирано време ропства, а народна поезија прелази у Далмацију и Приморје, те тамо почиње певати ускоке и сењске јунаке. Сцена се, дакле, после Јакшића савршено мења, и Јакшићи су последњи круг у ономе низу, који се почиње царем Стефаном и Немањићима и у којем најсветлије место заузима Краљевић Марко са косовским јунацима.

О предцима њиховим и у опште о лози њиховој не казују нам много историјски извори. Мих. Костантиновић, сувременик њихов, био је у војсци Јакше Бресића, којега је деспот Ђурађ Бранковић био послао под Цариград са 1500 коњаника као спомоћном војском, коју је султану дужан био давати. Исти је, дакле, лично познавао Јакшу, и он каже изреком, да је исти отац Јакшићима у Угарској, а то су ови, о којима песме певају и о којима се ми бавимо. Можемо претпостављати да је Јакша живео у Србији, а да су његови синови после 1459. преселили се у Угарску, где су, као што је познато, добра у Срему имали. Јакшин син Дмитар, који је погубљен у Смедереву на језавском мосту 1486. године, био је ожењен Милицом, с којом је имао синове Стефана и Марка, а за ту се Милицу мисли, да је могла бити кћи Ђурђу Бранковићу. Други син Јакшин Стефан, који је умр'о у Бечу 1489., имао је сина Дмитра и кћер Јелену, која је била удата за деспота Јована Бранковића. Још се мисли, да је Јакша осим синова Дмитра и Стефана имао и кћер, по имену Маргиту, о којој нешто песме певају. Сви ови Јакшићи помињу се у историји као војводе и јунаци, и они су готово редовно били учесници свију оних ратова, који су у време Змај-деспота Вука вођени.[1])

У народној поезији јављају се у више слика. Напред је показано, како о њиховом положају мисли народна поезија, која их редовно везује за Београд. При-

[1]) Срби у Угарској, њихова повесница, и т. д. С француског превео др. Стеван Павловић, стр. 57.

ликом тога излагања показана је песма о женидби Јакшиној, о рођењу Јакшића и о постању цркве Ружице у Београду. Сад ћемо погледати остале слике народне поезије, у које су уплетени Јакшићи.

Из горе показаних историчких бележака види се како најстарији син једнога брата бива крштен именом другога и обратно, тако, да Дмитар има сина Стефана II., а Стефан Дмитра II. То би било историјско сведочанство братске љубави међу том браћом. И народна поезија савила је мало по мало око њих све слике фамилијарне љубави, које се у нашој поезији певају.

Има једна народна песма о љубави двојице браће, која је особито интересна, али која по свему склопу своме буди мисао на чисто средњевековна времена и на властеоски племићски живот у њима. То је као нека романса о братинској љубави, коју виле или жена не могу да подносе. Та чудна љубомора доводи сукоб и увек трагичан и жалостан свршетак. Вук Ст. Караџић је у својој збирци (књ. II. бр. 10. и 11.) наштампао два варијанта о томе љубоморном женском неподношењу братинске љубави. У оба Вукова варијанта предмет је узет у опште романтично, и у њима се мисао не везује за браћу Јакшиће. Племићско порекло песме види се по турским именима и по свима детаљима, који нас воде у дворове истурчене наше властеле по Босни. Први Вуков варијанат носи наслов »Милан-бег и Драгутин-бег,« а други »Мујо и Алија.« Као што ће се одмах видети, већи је број варијаната, који се певају на имена Јакшића, тако, да изгледа да су само потурчењаци сачували старију форму без икаква историјског имена У првом Вуковом варијанту браћа, која су се особито миловала, тако, да су се под њима добри коњи љубили, звали су се Милан и Драгутин. Они се завађају женидбом. Кад је Милан-бег Драгутин-бегу говорио да се жене, Драгутин му је, у злој слутњи, рекао:

„Ласно би се, брате, иженили,
Ал' кад туђе сеје саставимо,
Туђе ће нас сеје завадити,

Башка ће нам дворе135 531pоградити,
Између њих трње посадити,
И кроз трње воду навратити,
Нека трње у висину расте,
Да се никад састат' не моремо."

И доиста, кад се Милан оженио, његовој невести је прва реч била да потражи главу брата његова, и она је, у својој љубоморној мржњи, одмах склопила план како ће Драгутин у лову од звера арслана погинути. У повратку и у жалости Милан тек види дубљину бол>е, коју је, слушајући љубу, себи нанео. Он свршава што њој одмах задаје смрт, бацивши је с куле на авлију, а сам отишавши у свет. Ругобу и страсност љубоморе код Миланове невесте песма је ванредно увећала цртајући особиту милост Драгутинову према снаси својој.

У другом варијанту Вукове Збирке (II. 48 стр.) браћа Мујо и Алија, сред превелике братинске љубави, најпре зажале један на другога што су један исти лов сваки својој птици ловици приписивали. Виле међу тим понесе љубомора због њихове братинске љубави. Једна их од њих и завади тако, да Мујо Алију убије. Кад је касније Мујо видео шта је урадио, он и себе прободе ханџарем.

А већ у Богишићевој збирци старијих народних песама под бр. 43 (стр. 113.) чита се песма »Како планинкиња вила завади два брата Јакшића.« У тој песми виле планинкиње почну међу собом говорити, да би ону планинкињу вилу поставили краљицом над свима, која би два брата Јакшића завадила. Једна се од њих начини девојком, и како су се браћа, јашући планином, таман о женидби разговарала, она им се јави, и обојици тако срце за собом занесе, да кад рече да полази за Стјепана, Митар убије одмах Стјепана, а после одмах и сам себе, чим је видео шта је учинио. Песма је, како се види, са свим слична Вуковом варијанту о Мују и Алији.

Један варијанат, штампан у «Вили« 1867. стр. 453, опет приписује највећу братинску љубав браћи Јакшићима. Ту се опет виле истичу да, заваде браћу, и тај

неплеменити посао покреће вила старешица, обричући пола старешинства оној вили, која би заваду извршила. Завада се и ту врши тиме, што се вила претвара у девојку. Стјепан хтедне узети девојку, а Митар га копљем са земљом састави. Али у повратку, пустивши сокола да ухвати утву златокрилу, соко му се врати са саломљеним десним крилом, које је у гори саломио, и на питање како му је без деснога крила,. писком одговара, да му је »као брату, који брата нема.« На дрвеној ћуприји дорат му сломи ногу, и на питање, како му је без ноге четврте, дорат писком одговара, да му је »као брату, који брата нема.« У тај мах спази и да девојке за њим нема, јер је вила била одлетела. Он се враћа у планину, и у повратку се налази са Краљевићем Марком, који вилу хвата и нагони је да Стјепана извида. Овде се песма свршује лепо, јер је певање о браћи састављено са предметом, који се у другој песми пева за Милоша Обилића и Краљевића Марка. Устајући из мртвих, Стјепан само проговара:

„Ао браћо, давно ли сам засп'о,
Што ме прије пробудили нисте!“

Варијанат штампан у Петрановића под бр. 6 (стр. 47 издање од 1867) сличан је доста овима последњим. И у њему виле завиде братинској љубави; и у њему их завађају тиме, што се једна од њих начини девојка. Само у Петрановића један је од браће ожењен, и он баш, и то Дмитар, диже за се вилу девојку. Други брат Стјепан моли брата да њему да̂ девојку пошто

„Не подоба т'јелу крштеноме
Држат' двије вјеренице љубе,“

али га Дмитар, исти који је девојку зграбио, сабљом исече. Кад је њега вила одбегла, кад се он покајао и натраг вратио, Стјепан му наручује како ће љубу утешити:

„Димитрије, брате од матере,
Да с' простимо и да с' халалимо,
Ја умријех, ти ћеш останути,
Хајде, брате, двору бијеломе,
Дору мога свежи за својега,

Тебе хоће сусретати љуба,
Питаће те брате Димитрије:
„Камо теби твој братац рођени,
„А твој братац, мој мио ђевере?“
Немој ми се, брате, расрдити,
У жалости љубу погубити,
Веће њојзи тихо одговарај:
„А Бога ми, моја верна љубо,
Братац ми је ост'о у приморју.“

И кад га љуба заиста запита за свога девера — он је посече! Толико је сила смишљања у певача Петрановићевих била ослабела, да већ нису умели да виде шта су чим иде, шта ли не! И тај се варијанат, после нескладног и суровог епизода о љуби, свршава са смрћу и другога брата. Као увек — тако се и овде у варијанту Петрановићеве збирке види силно опадање.

К овој слици, где виле завиде братинској љубави, или где женска љубав долази да братинску љубав сломи, иде као паралела друга једна слика, која се и опет налази и као засебна, у опште испевана епска романса, и као препевана на браћу Јакшиће, везана дакле с извесним историјским именима.

То је песма под бр. 5 у другој књизи Вукове збирке на стр. 14. У њој се пева љубав сестринска према браћи, којој снаха једна завиди, другим речима суревњивост између љубави сестринске и љубави женине. Песма пева два брата Павла и Радула, и међу њима сестрицу Јелицу, која је последња своју браћу тако љубила, да је завист — љубомору — у снахе Павловице изазвала. Павловица покуша прво да у своје грешне намере уведе Радуловицу, али кад то не могне, јер јој Радуловица на питање: зна ли каква биља од омразе. одговори, да она не зна биља од омразе, да су и њу браћа миловала, те да не би казала и да зна, Павловица стане чинити права зла, да би омразила Јелицу са својом браћом. Тако отиде собом те убоде врапца на ливади и каже своме господару како је вранца Јелица убила. Други пут отиде те закоље сокола, па и за њ каже, да га је убила Јелица. Кад и за

прво и за друго брат поверује клетви Јеличиној, која се и својим и братовим животом заклињала да то није учинила, несрећна снаха оде по вечери те украде ноже заовине и њима у колевци закоље своје дете. Страховитија мрзост није се дала представити; већа сила љубоморе не да се ни замислити. Кад је сутра дан свануло, она трчи Павлу и каже како му је сестра чедо заклала, и ако јој не верује, позива је да јој извади ноже од појаса. Павле потрчи к сестри, која је још спавала, нађе јој под главом ножеве, који су били у крви огрезли.

„Кад то виђе Павле господару,
Трже сестру за бијелу руку:
„Сејо моја, да те Бог убије!
„Буд' ми закла коња на ливади
„И сокола у зеленој башчи,
„Зашт' ми закла чедо у колевци?“
Сестрица се брату кунијаше:
„Нисам брате, живота ми мога!
„Живота ми и мога и твога!
„Ако ли ми не верујеш клетви,
„Изведи ме у поље широко,
„Па ме свежи коњма за репове,
„Растргни ме на четири стране.“

Братац не поверује сестри, он је растргне коњма, али

„Ђе је од ње капља крви пала,
Онђе расте смиље и босиље;
Ђе је она сама собом пала,
Онђе се је црква саградила.“

Павловица се мало по том разболи, и боловала је десет година, да јој је кроз кости трава проницала, у којој су се легле љуте змије те јој очи пиле и у траву се криле. У том јаду она моли свога мужа Павла, да је води заовиној цркви, не би ли јој црква опростила. Павле учини по њеној молби; али кад су били близу цркве, нешто из цркве проговори да Павловица цркви не иде, да њој црква неће опростити. Онда Павловица замоли мужа, да је не води кући, него да је коњма растргне

онако исто како је заова јој растргнута. Павле учини и то по молби.

„Привеза је коњма за репове,
Па је одби низ поље широко.
Ђе је од ње капља крви пала,
Онђе расте трње и коприве;
Ђе је она сама собом пала,
Језеро се онђе провалило,
По језеру вранац коњиц плива,
А за њиме злаћана колевка,
На колевци соко тица сива,
У колевци оно мушко чедо,
Под грлом му рука материна,
А у руци теткини ножеви.“

Где је извор или оригинал ове приче, ја овде истраживати нећу — али сама ова версија, коју је Вук нашао и штампао, показује њен чисто піснички и потпуно неисторичан тип. А на тој, као и на толикима другим песничким причама, види се како наш народ има то особито својство, да песничким стварима историчкн тип даје.

Милићевић је у Кнежевини Србији, 1082, забележио у пожаревачком округу цркве Заову, Рукомију и Брадачу. За њих и за постање њихово везана је ова песма. У том се округу прича да су браћа Павле и Радул, који се у поменутој песми Вукова издања певају, живели у Београду, а ту да су имали своје летњиковце; да се црква Заова зове по заови, о којој ова песма пева, да је иста црква начињена онде, где је собом пала заова; црква Рукомија да је саграђена онде, где је пала њена рука; црква Брадача онде, где је пала доња вилица и брада, а вода Сестрољин да је потекла онде, где су очи њене на земљу пале. Језеро пак које се провалило где је пала проклета Павловица, једни кажу да је оно у циганској мали у Пожаревцу, и да је до скора било дубоко, али се сада већ засуло; други веле да је она баретина код саме цркве Заове.

Ова локализација у пределима старога Браничева

већ везује причу за Београд и за два брата, који су по народном предању господари и наследна властела у њему. А далеко одатле, у Босни, певачи су већ исту причу потпуно везали за Јакшиће. У Петрановића зборнику под бр. 7 пева се нешто друкчије, али без икакве суштаствене разлике, иста песма, која је у Вука под бр. 5 и која је горе опширно изведена. Ту се браћа зову Јакшићи Павле и Стјепан. Сестри је име Јелица; Београд се не помиње; једноме брату још је остављено име Павле. Веза је дакле још овлашна, и тако рећи у самоме постанку. Али она најочитије показује како састојци извесне песничке приче приањају за историјске спомене, у којима има сличности с њима, и око којих се већ савила друга слична песничка грађа.

Тако има још један круг песама, у којима се пева љубав братинска међу Јакшићима као предмет искушавања или као нишан женске љубоморе и повод мржње, која такође на деобу излази.

Почећемо песмом под бр. 99 у другој књизи Вукове збирке стр. 629. У тој се песми пева, како Степану Јакшићу љуба говори, да одели Митра брата свога, или да ће му се она у дворовима обесити. Ту се види још да је само Степан ожењен, а Митру да се о женидби ни поменути не може. На послетку Степан помене Митру о деоби, и, после толике љубави, поделе се тако, да Степан Митру од свачега даде криви део. Али са Степаном оде из куће и срећа, која је Митру уз његов криви део ипак вазда верна остала. Степанова љуба и опет стане навраћати свога мужа на брата му, и учити га, како ће га у лову тако наместити, да од звери погине, те да се има чим пред људима изговорити, а њему његово имање да припадне. Али случај у лову не хтеде како је смишљала Степанова љуба. Јелен не udари на Митра, него на Степана, и њега смртно рани. Митар остави сав свој посао, однесе брата кући његовој, где га снаха му ни погледати не хоћаше, и стане га видати, те га и извида. Пошто се извидао, он проговори Митру:

„Ходи Митре, да се осветимо,
Па ухвати вјереницу љубу,
Извади јој обје очи црне,
Па јој даде тојагу у руке,
Нека проси, да се љебом рани.“

Један је, дакле, брат, Степан, по овој песми био мање постојан у братинској љубави, у којој је Митар, и усред највећих супротности, пуно сталности показао, дочекавши на послетку, да се и Степан поврати.

Ова тема о омрази међу браћом Јакшићима Митром и Степаном долази већ и у старијим песмама збирке Богишићеве. То се најчистије види у песми 42 те збирке (стр. 112.), где се пева како Митар говори Степану да коња упоредо с њим не јаше, него да иде напред како га очи његове не би могле видети. Кад Степан упита, за што му то говори и коју му је срамоту учинио, Митар му одговори да му он љубу његову љуби. Степан онда проговори Митру:

„Хо'мо брате, јездити коња добра наприједа,
И хоћемо ту наћи л'јепи јавор сухо дрво,
И под њиме, мој брате, лијеп мрамор студен ками;
Хоћу ти се заклињат' на јавору суху дрву,
На јавору суху дрву, на мрамору студеному.“

Они отиду на то место, и нађу сухо јаворово дрво и мрамор студени.

„И скочи се Стјепане с свога коња великога,
Тер ми ногам' стануо на мрамор студен ками,
А руками бијаше сухо дрво загрлио;
Ту се поче заклињат' Митру брацу рођеному:
„Ако је, брате, омраза међу нама постављена,
Из мрамора студена жива вода ударила,
А и јавор сухо дрво л'јепо озеленио!
Ако ли је истина, што си мени говорио,
Да би ноге остале при мрамору студеноме,
А и руке јуначке при јавору суху дрву.“

После те заклетве, сух јавор с места озелени а из камена проври вода, и тако се посведочи, да је омраза

поставлена. Иста мисао изведена је и у песми 41. (стр. 110.) исте збирке. У тој песми се иде даље, јер после чуда које настаје иза заклетве, браћа не остављају ствар на томе, него, задобивши на ново изгубљену веру један у другога, договоре се да кушају љубе, те да виде од кога је омраза међу њима. Митар почне први са својом љубом и рекне својој љуби:

„Справља ми се брат Стјепан у цара за поклисара,
У мене зајимава хаљине и добра коња,
Хоћу ли му зајимат' хаљине и коња добра."

и љуба Митрова драговољно пристане, али кад Степан својој исто тако питање обрати, она одговори:

„А дје су му његове хаљине и његов коњиц добар?
А да би му јунаку брзо пусте остануле!"

Степан, на те речи одмах својој љуби одсече главу.

Друга половина ове последње песме из Богишићеве збирке одавно долази и засебно. Вук је леп један варијанат, по певању из ужичког округа, наштампао у другој књизи под бр. 100 (стр. 633.), а штампао га је у своме Сатиру Рељковић још у прошлом веку, без сумње по певању из Славоније.[1]) Предмет је песме у свему готово једнак, само што се у почетку види да су браћа била већ растављена и подељена, па је тако једном на састанку упитао Богдан (Стефан):

„Јакшић Митре, мој мио брајане,
Док ми, брате, скупа пребивасмо,
И мајка нам двори управљаше,
Тад се наши двори бијељеше,
И гости нас често походише,
Походише сријемски кнезови,
И сам главом српски цар Стјепане;
А како се, брате, растадосмо,
И љубе нам двори управљају,
Тако наши двори потавњеше
И гости нас, брате, оставише.

[1]) Чудно је да је та песма скоро врста по врсту једнака с Рељковићевим преписом у Сатиру, који је из прве поле прошлога века.

Не походе сријемски кнезови,
Нит' сам главом српски цар Стјепане,
Та с кога је? да од Бога наће!"

На то питање изаће да је Митар мислио да је то са Степанове љубе Вукосаве, а Степан, коме је то тешко било чути, предложи да кушају љубе. У свему се осталом песма развија као и у староме варијанту с незнатим разликама, али у Вуковом варијанту много лепше и китнастије.

У »Матици« за 1870. стр. 417. штампан је врло интересантан варијанат о истој песми коју је Вук наштампао под насловом »Јакшићи кушају љубе.« У томе се варијанту приповеда како су браћа, Дмитар и Стеван Јакшићи, који су у великој милости одрасли, завадили се пошто су се оженили, и то тако да се девет година нису видели. Једно јутро по том свему подрани Дмитар Јакшић у лов у планину, и у лову пребије соколу крило, па га стане питати, како му је без крила, а соко му одговори:

„Менека је без деснога крила
Као брату без брата рођена."

Ту се брат сети брата свога, и оде те се с њиме измири. Тада Дмитар Јакшић проговори:

„Ој Бога ми, мој брате рођени,
Ми ајдемо нашем двору белом,
Да кушамо наше љубе верне,
С које смо се, брате, завадили,
Или с моје љубе Анђелије,
Или с твоје љубе Видосаве."

Остало је као и у Вуковом варијанту, и ако није истим речима.

Може се, дакле, извести да се за браћу Јакшиће у народној поезији везује највећа братинска љубав, те да су тој љубави завиделе виле и жене, и тиме се она, на послетку, пореметила. Окрети су разни у разним варијантима. У једнима љубав се раскида и у исти мах свршује смрћу браће; у другима они, на послетку, докучују из-

*

вор, одакле се насрће на њихову љубав, уништавају га, и повраћају се у пређашњу љубав. Једна врста варијаната меће сестру Јелицу на место једнога брата Јакшића, и истим начином развија трагичне последице обмане и лаковерности. Кад браћа не изгину, они се деле — и љубомора или мрзост једне њихове љубе узрок је мржњи, а то се укида кушањем љуба и сазнавањем узрока. Са ове тачке могла би се у обрнутоме правцу развити друга врста певања — Деоба Јакшића, у којем се Јакшићи, сами по себи, ради деобе имања споречкавају, а једна од љуба њихових својом мудрошћу и милошћу спречава несрећу и не допушта да се зло догоди. Ако је ово певање први пут о Јакшићима смишљено, те ако није по горе поменутом разлогу од других лица на Јакшиће препевано, онда би оно показивало љубав к тековини, к имању извесних ствари, која у даноме тешком тренутку мути на час братинску љубав толикога времена.

Почећемо разгледање са најстаријим забележеним варијантима.

Богишићева збирка под бр. 44. (стр. 115.) има песму, у којој се браћа нису могла погодити око »зеленка коња л'јепа« и око »сокола тишњићара.« Данас се већ и не зна шта значи »тишњићар.« Митар Јакшић, полазећи у лов у планину, говори својој љуби:

„Ах тако ми у Богу, моја љуби, великому;
Ну ми објед приправи у мојему б'јелу двору
И на објед зазови Стјепана дјеверка твога:
Отруј, Јеле, Стјепана у обједу господскому
Нека д'јела не иште од зелењка коња добра,
Од коњица зелењка, од сокола тишњићара.“

Љуба Дмитрова зове Степана и казује му шта је Дмитар наредио, па осуђујући, завршује говор речима:

„Прије коњиц зелењко предње ноге уломио.
Сиви соко тишњићар у планину полетио,
Него ли ћу Стјепана ја дјеверка отровати.“

Није она ни свршила разговор, а из планине се враћа Митар, и јављајући да је коњ пребио предње ноге, а

соко у планину одлетео, виче љубу, да пази да му брата не отрује. Иза тога следује потпуно помирење.

Варијанат, који је Вук у другој књизи своје збирке наштампао, није у ствари много различан од овога. Предмет сваће ту се овако описује:

„О мало се браћа завадише,
Да око шта, веће ни око шта,
Око врана коња и сокола.
Дмитар иште коња старјешинство,
Врана коња и сива сокола,
Богдан њему не да ниједнога.
Кад у јутру јутро освануло,
Дмитар узја вранца великога,
И он узе сивога сокола,
Пак полази у лов у планину,
А дозива љубу Анђелију:
„Анђелија, моја вјерна љубо,
Отруј мени мог брата Богдана:
Ако ли га отровати нећеш,
Не чекај ме у бијелу двору.“

Анђелија се нађе на муци. Али мислећи шта ће, довије се, те особитом милошћу, поклањајући деверу пехар и вино, за час га побуди, да он њојзи поклони коња и сокола. Дмитар, међу тим, врати се из лова, у коме је цео дан провео, ништа не уловивши, а сврх свега му пред вече још и соко сломи крило. И ту соко одговара на питање: како му је без деснога крила — познатим одговором:

„Мени јесте без крила мојега
Као брату једном без другога.“

Та красна прилика измишљена је, да покаже силу и лепоту братинске љубави.

Врло је знатно, што се исти овај предмет пева и на друга имена и то исто толико. Прегледаћемо прво те варијанте.

Вукова збирка у другој књизи под бр. 75. стр. 445. има песму која носи наслов »Радул-бег и бугарски краљ Шишман«, у којој се просто пева,

како су се браћа свадила и како је снаха спасла онога брата који је несреће допао. Ту се пева:

„Двије су се гује завадиле,
Двије гује, два брата рођена:
Завади се бего Радул-бего,
Са Мирчетом братом рођенијем;
Да око шта, веће ни око шта,
Око пусте земље Каравлашке,
Каравлашке и Карабогданске;
Мирко иште земље старјешинство,
А не да му бего Радул-бего,
Већ увати Мирчету војводу,
Те га баци на дно у тавницу,
Кључе баци у тихо Дунаво,
Како баци кључе у Дунаво,
Тако беже брата заборави.“

И овде, као год у песми о Јакшићима, љуба Радулова спасава девера, над којим се сломила толика братова немилост. Она је наредила, да ронци нађу кључе од тамнице. Она је по том старала се о Мирчети, да не пропадне и да се у животу одржи. А кад је четврте године Радул дошао у неприлику са Шишманом краљем бугарским, где су му и живот и земља били у опасности, он пита љубу за савет, а она му одговори:

„Господару, бего Радул-бего,
Ђе су жене људе свјетовале?
Што л' ћу и ја тебе свјетовати,
Кад ено ти свјета у тавници,
Брата твога, а ђевера мога
Господара Мирка војеводе,
Он ће тебе мудро свјетовати.“

Ту се разјасни тајна, у којој је љуба Радул-бегова брата му сачувала. Мирчета изиђе из тамнице, и својим мудрим саветом учини, те Радул-бег са славом и као победилац сврши распру са Шишманом краљем бугарским. Пошто је у песми споменут повратак у Букурешт, каже се у опште: »Тешко брату једном без другога!« и тиме се

диже слава братинске љубави. Милутиновићев варијанат у Певанији под бројем 39. на страни 60 има исти склоп, и ако је друкчије певан Рекао бих, да је најглавнија разлика на свршетку, где се Милутиновићев варијанат свршава стиховима:

„Здраво дошли двору бијеломе,
И находе Мирчету војводу,
Па га бего грли и целива,
Дарова му бабове баштине,
Каравлашку и Карабогданску:
„Ти с' ми, брате, живот одржао!“
А шћадијах погинути лудо,
Свуколику изгубити војску,
Но ето ти бабовина твоја!“

Македонски зборник Миладиноваца има исту песму под бројем 159. под насловом Мурчо господарин и Јанкул војвода по тексту како се у Вука за Јакшиће пева, где један поручује љуби да га отрује, а она не хтедне послушати. Тај варијанат је по томе знатан, што је он у склопу потпуно једнак с Вуковим, а међу тим је сачувао име Мирчино, ставивши на место Радула (или Дана) на послетку поменуте Вукове песме — Јанкула. За краља Шишмана не зна се ништа у овоме варијанту македонскога зборника. Очевидно је, да је македонски варијанат верна копија српскога народног певања. За наше разматрање он има ту знатну страну, што је очувао старија имена и везу са Мирчом влашким војводом, а то је могло бити само за то, што се онда, кад је тај варијанат из Србије у Македонију селио, ни у Србији ова песма још није била почела певати на име Јакшића.

Кад се постави питање: које од ова два певања, да ли на Јакшићева или на румунских војвода имена има историчну основу, одмах ће се наћи, да је ово последње о браћи у Влашкој и о краљу Шишману певано по стварној историчној основи, да је старије, и да се певање истога предмета на имена браће Јакшића морало развити само путем поетичке аналогије или препевања, које се на историчку тачност мало обзире.

Јер доиста има једна група румунских војвода, група четири Басарабе, која се измеђ свију осталих, без сумње по извесним узроцима, слави и пева у нашим народним песмама. Та четири Басарабе владали су Румунијом међу 1360—1418. Најстарији је од њих Владислав Басараба, за кога се у песми о Маргити девојци каже:

„На Видину граду бијеломе,
Онђе бјеше старац Владиславе.“

и који је доиста 1369. узео Видин од Маџара и настанио се у њему. Тај је Владислав шурак цара Уроша, последњег Немањића.[1]) Он је владао Румунијом од 1360—1373. За Владиславом је дошао Раду Негру, који је владао од 1373—1383. И њега спомиње Маргита девојка:

„А на равној земљи Каравлашкој,
Онђе бјеше Каравлах Радуле.“

За овим је дошао Дан војвода (1383—1386) брат војводе Мирче (1386—1418). Овај последњи, Мирча, пре него што је завладао, више пута је нападао на свога брата Дана, да га с престола збаци, али је два три пут од њега потучен био, и без сумње би и дуже чекао да до власти дође, да није Дан у неком метежу погинуо. Исти Дан имао је и неке размирице са бугарским владаоцем Шишманом. Ту је, дакле, сав стварни материјал песме у потпуности, и он се сав налази и у песми, само што је име војводе Дана заборављено и замењено именом Радула оца његова. И песма о Маргити девојци зна за ту браћу војводе исто тако као и горе поменута песма која пева прегоњење њихово. У песми о Маргити пева се:

„На Букрешу граду бијеломе,
Онђе бјеше бего Радул-бего,
С' својим братом Мирком војеводом.“

По једној другој песми, која је напред спомињата, од истога је Мирче испросио девојку Краљевић Марко, па су у путу знамења с неба навела да се сазна да је то кћи краља Вукашина, коју је Мирча за три куле

[1]) Види И. Руварац у „Матици“ за 1868, стр. 483.

блага из турског ропства искупио, и да није хтео ни казивати да му је храњеница, еда би је боље удао. Иста је девојка, у истој песми, дата Змај-деспоту Вуку. У историји румунској исти Мирча заузима једно од најлепших места; он је био један од најзнаменитијих владалаца румунских. Године 1395 он је тукао султана Бајазита, с којим су тада били српски вазали: деспот Стефан, Марко Краљевић и Костантин. То је рат, у ком је Марко Краљевић погинуо. Тада су, дакле, већ Срби имали прилике да се упознаду са овим влашким јунаком. Константин философ, на месту где спомиње ову војну, зове Мирчу **великыимь и самодрьжавьныимь воеводомь Іоаномь Мирьчомь.** Осим тога била је још једна прилика, у којој су наши људи могли којешта о Мирчи сазнати. То је било 1410 године, кад је код Мирче као код пријатеља и савезника гостовао и одморио се деспот Стефан. У то време Стефан је са осталим српским васалима војевао уз турскога претендента Мусу против султана Мусулмана, и кад их је султан Мусулман све под Цариградом разбио,[1]) онда деспот Стефан, бачен у Цариград, пође у Србију из Цариграда на лађама преко Влашке, јер друкчије није ни могао. Констaнтин философ, животописац Стефанов, где прича о овоме вели за Мирчу да је **благоусьстивыи и приснопомьнимыи великыи воевода.** Деспота и његове људе примио је он тада са великом гостољубивошћу, дао им је коње и све друго што је требало за повратак у Србију, пропратио их је кроз своју земљу као да би ишли кроз Србију, докле нису дошли до Угарске и до града Голупца, на ком су месту у Србију прешли.[2]) Мирча је био владалац енергичан и мудар, предузимљив и храбар, створен за велика дела и одан великим пословима, добар пријатељ а страшан непријатељ.[3]) Така одлична својства ње-

[1]) Види о тим догађајима у Годишњици III., 312.

[2]) Глacник XLII., 296.

[3]) B. P. Hasdeu, Histoire critique des Roumains. Traduit par Frédéric Damé. Bucarest, 1878, глава XIV. Les Bassarabes dans la poésie populaire serbo-bulgare, страна 84; — Hurmuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumänen, Bucurest 1878,, страна 196 и 210 и д.

гова, за тим његова дуга влада и одношаји са Србима, који су горе наведени, потпуно су довољни да објасне откуда да се за њ зна у нашој народној поезији.

Не може, дакле, бити сумње, да су песме о Мирчети и Радулу старије од оних, у којима се два брата Јакшића певају. У пређашње време није се тај предмет певао на имена браће Јакшића, већ је позније у њихов круг увучен. Један доказ за то у песми из македонскога зборника већ је горе наведен. Али се и у најновијим препевкама види траг старијега обличја песме. У песми овога предмета о Јакшићима у Вуковом зборнику чита се, на прилику, покрај имена браће Јакшића још једнако Каравлашка и Карабогданска као земље које су под управом њиховом биле. Певајући о деоби песма та говори:

„Лијепо се браћа погодише,
Очевину своју под'јелише:
Дмитар узе земљу Каравлашку,
Каравлашку и Карабогданску
И сав Банат до воде Дунава
Богдан узе Сријем земљу равну,
Сријем земљу и равно Посавље
И Србију до Ужица града
— — — — — — — — — —
О мало се браћа завадише,
Да око шта, веће ни око шта,
Око врана коња и сокола,
Дмитар иште коња старјешинство,
Врана коња и сива сокола
Богдан њему не да ни једнога.“

Али ма колико да је очевидно да се песма о Мирчу и Раду (управо Дану) војводи пева на име Јакшића, остаје и опет тајанствено и необјашњиво, шта је од браће Јакшића начинило средиште, око којега су се савијали сви оваки піснички материјали из народнога песничког смишљања, као и друго којешта што с њима стварне свезе није имало. То пак питање није ни мало различно од питања: шта је од Вукашинова сина Марка начинило Кра-

љевића Марка српске народне поезије. Да видимо, дакле, шта још има да се забележи о браћи Јакшићима.

*

Што је било карактеристичнијега певања о Јакшићима, то смо довде прошли. На реду би биле песме о женидби једнога брата, али смо неки део и од њих промотрили напред, где смо се бавили везом браће Јакшића за Београд и везом, коју је народно певање извршило међу споменима о Јакшићима и споменима о Силађи-Свилојевићу, маџарском витезу и команданту Београда. И ако је у песмама о женидби Јакшића та црта најглавнија, ипак се још понешто може наћи што не треба овде пропустити.

Највећи део варијаната, у којима се пева о женидби Јакшићевој, припадају томе кругу који се везује са Свилојевићем. Од њега пак са свим одступа, и потпуно је друкчијега склопа интересантна песма под бројем 94. друге књиге Вукове — »Женидба Тодора Јакшића.« У тој се песми пева како је испод Будима са краљем од Будима шетао Јакшић Тодор »вас у срми и у чистом злату.« Краљица будимска, гледајући га такога, зовне га и управи му питање:

„Ој соколе Јакшићу Тодоре,
Јеси ли се, море, оженио?
Ја ђевојку за се испросио?
Ја ђевојци дао вјеру тврду?“

На сва та питања Тодор одговори одричући. Онда ће њему рећи краљица:

„Ој соколе, Јакшићу Тодоре,
На дар теби моја Иконија,
Вод' је двору, те се жени њоме.“

Јакшић, како је био господскога рода, чим је то зачуо,

„Свеза вранца под бијелом кулом,
Право оде на бијелу кулу,
А кад дође госпођи краљици,
Капу скиде, баци под пазухо,

Поклони се до земљице црне,
Па извади хиљаду дуката,
Те их даје госпоји краљици:
„Нај то теби, госпоја краљице,
Пола теби, пола Иконији,
Док отидем Биограду моме,
Да покупим киту и сватове.“

Али после тога прођу три године, а Тодор не долажаше по девојку. Кад је настала четврта година, сцена која је била међу будимском краљицом и Тодором Јакшићем, понови се са Иваном од Звезде-града. Иван угоди свадбу брзо, кроз петнаест дана. Али то краљу од Будима не буде по вољи, и он собом јавља Тодору, како му је девојку други препросио, те га позива да уграби пре и да води девојку. Тодор похита што је могао већма, али чим је он пао под Будим, краљица јавља Ивану од Звезде града, упућујући га управо, да на некакој води Трутини предсретне Јакшићеве сватове, те да отме девојку. Иван у љутини називље Јакшића Јанковим копилетом и спрема се. Краљ опет проказује Тодору шта је учинила краљица, и на поласку саветује Јакшића да неким другим путем удари, којим се Иванова заседа обилази и другим крајем у Београд долази. Јуначки одговара Јакшић:

„Вала теби, господине краљу,
Који си ми и сада казао;
Јер не каза мене у Будиму?
Не бих ти се сада повратио,
Да ми дадеш све будимско благо,
Да ми реку Будимке ђевојке:
„Страшивице, Јакшића Тодора,
„Ђе он не смје удрит' на Ивана!“
Ја ћу ићи на воду Трутину,
Што Бог даде и срећа јуначка!“

Исто тако јуначки и мудро Тодор је превео девојку преко Трутине пре сукоба, тако да она и у случају његове несреће Ивану у руке не допадне, па се за тим збиљски старао и да сукоб отклони, и кад је исти без

кривице Тодорове постао неизбежан, онда су уз Тодора биле све небеске силе, и он се лако опростио својих непријатеља.

Кад се прочита ова песма, и нехотице долази на ум, да се певање више тиче Ђорђа Стефанова Бранковића него ли Јакшића. Историја зна, да је краљица Беатрича, жена Матије Корвина, Сибињаниновог сина, рада била да својом сестром ожени тога Ђорђа, који се тек био вратио у Угарску из Фурланске; историја зна, а и наша легенда тврди, да се та женидба разврзла, што млада није хтела да остави веру католичку; историја зна да се иста Изабела, која је била испрошена за Ђорђа, 1389., управо три године касније, удала за Јована Галеју Сфорцу. А ништа се не знају детаљи те загонетне женидбе. Сви, дакле, главни моменти наведене песме о женидби Тодора Јакшића налазе се у овој женидби Ђорђа Стефанова Бранковића, једино би сукоб могао отпасти на поезију.

Али не само то, него и друго нешто што се зна о Бранковићима Ђорђу и Јовану и њихову живљењу у Срему пристајало би лакше као основа песмама о Јакшићима. Љубав братинска, која се пева о Јакшићима, потпуно пристаје на два брата Бранковића. Ђорђе Бранковић хтео се оженити, али се није оженио Изабелом, и по томе изгледа да је после остао неожењен. Јован, брат његов оженио се Јеленом, кћерком Стефана Јакшића. За ту Јелену изгледа да није била најпримернијег владања. Како Јован с њоме није имао мушке деце, то после његове смрти, пошто му се брат Ђорђе био покалуђерио, имање пређе опет круни, и по својој прилици припадне Ивану Бериславићу, који је добио достојанство деспота српског. И Јелена се за њега удала. Народна песма о смрти деспота Јована (Вук II., 572.) помиње Јелену с горким речима. Деспот Јован на смрти говори о њој ово:

„Моја љуба, ал' је рода туђа,
Она ме је често опадала
Моме брату Максиму владици:
„Деспот Јован ходи по Сријему,
Те он љуби младе и ђевојке,“

Ал' ни њојзи жао не учин'те,
Подајте јој три товара блага,
Нек се рани, док је срећа нађе.

Деспот Јован се, дакле, на смрти жалио на своју љубу да га је из љубоморе опадала код брата; он каже за њу да је рода туђа; он очекује да би јој његови могли на жао учинити, па нарећује шта да јој се учини и остави. Љуба је била кћи Јакшићева; она, дакле, није била рода туђа. Али то што је у песми наговештено јасније казује легенда или живот Максима владике (Гласник XI., 125.). Тамо стоји, како је Јован Бранковић умр'о и коначну жалост оставио роду српскоме што је умр'о без мушкога наследника. Краљ и властела — прича даље живот — понудили су Максима да на ново прими достојанство деспотско, али он није хтео, и **„оүвы, приходить иноплеменникь вь домь ихь и отьчьство, иноплеменникь же онь изгонить ихь. Блаженны же Мaѯимь вьзьмь мошти отца и брата своего и матерь, приходить Радȣлȣ, стратилатȣ влашкомȣ.“** Промена, дакле, која је дошла по смрти Јовановој, и коју је примила и Јелена удајом својом за иноплеменика, учинила је, да су се Максим владика и мајка Анђелина селили из Срема у Румунију. Види се, колико се у овој тачки историјски извор и песма подударају.

Али на исту подударност зар се не би могло навезати више питања? Да ли није тога ради Ђорђе, који се касно, скоро пред саму смрт Јованову, покалуђерио, отишао у калуђере? Да ли жена Јованова Јелена није подривала љубав и слогу међу браћом Јованом и Ђорђем, за коју се по свему може мислити да је била онака како је певају песме. Слика мајке, која се у песмама о Јакшићима налази као стална веза братинске љубави. на кога би боље могла пристати него на Анђелину, жену која је као примерна љуба и мајка стекла прави светитељски глас у нашем народу? Имају још неколике врсте у другој песми, које се могу у прилог овоме овде привести. То је почетак песме 100, друге књиге Вукове о кушању љуба, који гласи:

„Пију вино два Јакшића млада:
Јакшић Митар и Јакшић Богдане;
А кад су се понапили вина,
Јакшић Богдан Митру бесједио:
„Јакшић Митре, мој мио брајане,
Док ми брате скупа пребивасмо
И мајка нам двори управљаше,
Тад се наши двори бијељеше,
И гости нас често походише,
Походише сријемски кнезови
И сам главом српски цар Стјепане,
А како се, брате, растадосмо,
И љубе нам двори управљају,
Тако наши двори потавњеше,
И гости нас, брате, оставише,
Не походе сријемски кнезови,
Нит' сам главом српски цар Стјепане,
Та с кога је? да од Бога нађе?"

Познато је, да је одговор гласио, да је то са љубе.

У горе наведеном побројени су разлози, са којих се мени чини, да не само што се горе поменута женидба Тодора Јакшића може применити на Ђорђа Стефанова Бранковића, него и да се песме о љубави браће, о љуби једнога која их завађа, могу такође исторички пре приписати Бранковићима него Јакшићима. Пошто је од рода Јакшића била она љуба за коју би било места држати да је Јована и Ђорђа (Максима) завађала — народно је певање лако могло пренети је на Јакшиће, који су се, може бити, већ певали као браћа у другојачијим облицима.

Али ово је само претпоставка. Немајући доказа који би могли питање одсудно пресећи, ми је овде као претпоставку и остављамо, да бисмо и друге на размишљање подстакли.

*

Остаје још једно певање о Јакшићима. То је певање о ропству сестре њихове, и о борби њиховој да је из ропства избаве.

Историјска генеалогија о породици Јакшића сувише

мало има података да би се на чисто извели чланови породице Јакшића. Једна песма у Богишићевој збирци, о којој ћемо одмах опширније говорити, помиње Маргиту као сестру Дмитра и Степана Јакшића. Песма о Маргити девојци у Срему, која нариче за српским војводама, може бити да се тиче ове исте Маргите.

Богишићева песма (стр. 117.) приповеда, како су Турци Јакшићево село поробили, и том приликом сестру Јакшићеву као у колевци мало дете заробили. Кад је Јакшић Степан питао мајку, је ли кад кћер родила, она му то приповеда, и каже:

„И ово сам ја чула од мојијех другарица
Да је млада робиња у бана у моринскога,
Да је бане он не да на откупе на ниједне,
Нег' је хоће удомити у својему б'јелу двору;
И ово сам ја чула од мојијех другарица
Да је млада дјевојка твоје слике и прилике."

Степан се на те речи одмах упути к Морињу и без особитих каквих догађаја, нађе сестру и врати је кући.

У Вуковој збирци (II., 620.) то је већ лепше искићено и разгранато. Јакшићи Дмитар и Богдан пију вино у Ужицу, кад им од града Београда стигне књига, која гласи:

„У зло сјели, два Јакшића млада!
У зло сјели и вино попили,
Када ваши двори изгореше,
Стара мајка коњма прегажена,
Одведени коњи из арова,
Однесено благо из ризница,
Одведена сестрица Јелица.

Вративши се, они мајку једва нађу у животу, и она им одговори да су црни јунаци на враним коњима били који су то починили, и да су отишли право низ Дунаво. По томе се они дигну да траже сестру, у Арапску. После три године тражења Богдан се врати натраг у Београд, а Дмитар настави пут кроз земљу Арапску. Идући тако он случајно сазна где му је сестра, и онде запева, те га она по певању позна. Сестра изиђе преда-њ и договори се с њим, како ће му издати Арапина, за којим

је она већ три године, и од којега је имала дете. Димитар погуби и Арапина и дете, ма да га је за ово последње сестра као мајка молила, да му живот поштеди.

Од исте песме један варијанат наштампао је С. Милутиновић у својој Певанији под бр. 7. стр. 9., а један Бранко Мушицки у збирци »Српске народне песме« Панчево 1875., стр. 106. И један и други, ма да су по стилу иза Вуковога, напред су од њега у томе, што нико не гине, и што сестра само опија Арапина, те га одбегава. Тако се песма свршава и у најстаријем варијанту у збирци Богишићевој. С овима се слаже и македонски варијанат »Митре и сестра Ангелина« у Миладиноваца под бр. 192, стр. 306. њихове збирке.

Петрановићев Зборник (Београд 1867.) има под бројем 53. стр. 628. под насловом Херцег Маринко и Ибро Арапин исту песму о заробљеној сестри која се на име Јакшића пева. Ту је тема нешто разграната, и тиме наравно покварена, пренесена на херцега Стјепана и на његову децу.

Немамо за сад чим ни покушати да докучимо стварну основу предмету ове песме. С њом се, у осталом, исцрпљује круг певања о Јакшићима, којим смо имали да се овде бавимо[1]).

[1]) Користимо се читањем ревизија, да још и ово додамо. Студија о Бранковићима, која се у овој књизи „Летописа“ довршује, послана је уредништву у самом почетку 1886 године. У тај мах се тек знало, да је Академији Југословенској предан чланак г. Натка Нодила „Религија Срба̂ и Хрвата“, од којега је, до времена кад се штампање овога чланка свршава, изашло два дела у књизи LXXVII. и LXXIX. „Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.“ На крају првог, а особито у почетку другога дела писац говори савршено са другог гледишта о кругу песама о браћи Јакшићима, који се у овој расправи претреса. Пошто су оба истраживања вођена са свим независно једно од другога, ми много држимо на то, да се виде резултати такви какви су и како су сваки са свога гледишта постигнути. У моме послу мене је највише интересовао историјски моменат, те се нисам ни обзирао на другу страну — на поређење са старином и на истраживање останака и спомена индојевропске заједнице. Да сам пак ту страну додиривати хтео, моја би се истраживања знатно разликовала од истраживања г. Нодила и у начину поређења и у резултату.

IV.

Општа посматрања на свршетку. — Чим се свршава народна поезија о средњевековној властели. — Песма о смрти деспота Јована. — Песма о Маргити девојци и њено значење.

Кад се још један пут обазремо на догађаје и људе које смо до сад описивали, указује нам се у зрацима трагичног осветљења последњи чин борбе за опстанак, која се водила с турским освајачем српских земаља. Борба Змај-деспота Вука и јужно-угарске властеле, која се свршила падом Београда 1521. и којом је освојење српских земаља окончано — само је последњи чин оне велике борбе, којој је први чин свршен на Чрномену на Марици пред Дренопољем 1371. Краљ Вукашин и његов јуначки брат Угљеша ту су започели велики драмат српске борбе с Турцима. Последњи титуларни српски деспоти Бранковићи у Срему полазили су с овога света као последњи представници те мисли и последњи радници те борбе.

Куд је егејско приморје и војници који су се под заставама српске и грчке властеле скупљали на Струми и на Марици; куд су обале Марице, на којима смо ми у заједници с Грцима прво полагали питање о царевини међу нама и Турцима — а куд су обале Саве и Дунава, на којима је наша властела, овде с угарском властелом удружена, још укрштала оружје са незадржаним освајачем турским! А читав век и по има од 1371. до 1521. — од изгубљене битке пред Дренопољем до изгубљене битке на Београду!

До 1521. турским је напрезањима као мета био постављен Београд. Од тог времена за мету се истиче Будим. Место српских земаља као бојног поља, бојно се

поље преноси са свим у Угарску. Турци снажно навављују пут Будима који мало по том и узимљу.

Међу последицама онога •великог обрта, који је падом Београда обележен, ми имамо да споменемо, да је њиме турско ропство већ скоро целокупан српски народ обухватило, а да је с овим последњим историјским чином нестало српске народне поезије о јунацима средњег века. Српска средњевековна држава имала је тип сталешки и феудни као и остале државе онога времена. И заједно с последњим останцима средњевековне државе и онога сталежа који је државу представљао и душа јој био, нестаје и причања и певања о томе сталежу, нестаје српске народне поезије средњега века. Песма народна почиње се спремати за друкчије јунаке и за друкчија времена. Змај-деспот Вук је последњи витез племић, коме се приписују митска обележја надземаљске силе и надземаљског јунаштва.

Имају две народне песме, провејане управо овим меланхоличним тоном, који наше перо води у овим завршетним посматрањима.

Те су песме: »Смрт Јова Деспотовића« (бр. 91. на стр. 572. друге књиге Вукове) и »Маргита девојка и Рајко војвода« (бр. 10. на стр. 52. треће књиге Вукове).

У песми о смрти Јована Деспотовића излази пред нас као у слици сва сјајност и дворба средњевековног властеоског живота у такој живости, као да је тај живот до јуче трајао.

На смрт болни деспот Јован шаље коње и интове Крушедолу манастиру да јави владици Максиму како му се самртни час приближује. Исто се посланство шаље и у Беркасово (град који је крањ Матија дао Ђорђу и Јовану Бранковићу) мајци Анђелији, али не да јој се каже шта је у ствари, него да јој се однесе поздравље да се Јован на војску опрема и то преко мора за девет година, и да се замоли да дође да га благослови. Мајка Анђелија, и не слутећи шта је чека, креће се на пут. Али

„Кад су били близу Купинова,
Око двора слуге гологлаве,

*

А пуштени коњи по ливади
Без седала и без покроваца,
Нит' се чују бубњи ни свирале,
Нит' се вију алаји барјаци."

Кад је мајка видела шта је, и за што је дозвана:

„Закукала кано кукавица;
„Јао, Јово, моје ране грдне!
Што ће, Јово, Сријем земља равна?
Што ће, Јово, твоји б'јели двори?
Што ће, Јово, твоји врани коњи,
Врани коњи и сиви соколи?
Што ће, Јово, твоје пусто благо!
Што ће, Јово, твоја вјерна љуба?
Што ће, Јово, твоја стара мајка?

Песма пева, како се на ову запевку Јован деспот пробудио, и мртвачким гласом одговорио:

„Сријем земља стећ' ће господара,
Ил' бољега, или ће горега . . . ."

А по другом једном варијанту:

„Ман' се, мајко, врага и градова
Чији л' нису, чији л' бити неће?!"

Песма је народна верно исказала ондашњи положај. У одговору, који она меће у уста на смрт болноме деспоту, речи су господства које издише већ без надања, речи умора и малаксалости, које могу пасти на крају дуготрајне борбе, кад већ више никаква изгледа нема.

А као права бенгалска ватра, коју је народна поезија хтела да проспе врх горе поменуте слике може се узети песма о »Маргити девојци и Рајку војводи.«

Као што је напред напоменуто, из једне се песме види, да је Маргита било име једној сестри браће Јакшића. Маргита је пошетала боса по Сланкамену пре зоре, и тако шећући попевала је и клела војводу Рајка, који се имао бринути о обрани Срема од Турака.

„Бог т' убио, Рајко војевода,
Чим ти наста на Сријем војвода,
Тако нама Турци додијаше;

А док бјеше војевода Мирко,
Ми Турчина нигђе не чујасмо,
А камо ли очима виђасмо;
А данас нам додијаше Турци,
Турски коњи ноге искидаше,
Шетајући јутром и вечером,
На плочама поље разнијеше,
Мећући се циде и лобуда.“

Рајко, на којега се та оптужба износи, па један пут излази да одговара и да се брани. И сад следује његов одговор, који се почиње класичним речима:

„Селе моја, Маргита ђевојко,
Немој клети војеводу Рајка;
Шта ће коме учинити Рајко?
Шта ће себи, шта ли ће Сријему?
А шта ли ће у Ср'јему Турцима?“

Па да би се то објаснило, настаје ређање српских и хришћанских војвода, управо свију јунака средњевековне рапсодичне епопеје српске из XIV. и XV. века, којих тада ниједнога већ било није. Класичан је и чудан тај преглед, и Рајко га побраја девојци као да су сви ти јунаци у скорашњој прошлости заједно живели и заједно радили. Потпуно у духу, који је провејавао српску историју друге поле XIV. века, онда кад ће на српске земље ударити Турци, у духу који је и у Угарској у првој поли XV. века за слабих краљева отимао мах, ово набрајање не зна толико за монархичко јединство колико за господу и војводе. Оно набраја цара и краља у истом реду, у коме одмах за њим долази војвода, и осим простог епитета, не показује никакве друге разлике. У томе набрајању спомиње се шесторица владалаца, и то: цар Стефан, краљ Вукашин, кнез Лазар, деспот Ђурађ, Радул, влашки војвода, и Грчић Манојло (за којега И. Руварац држи да је цар Манојло). Они се спомињу не друкчије него као феудни господари, сваки у свом граду и сваки у својој господштини. Песма је, дакле, добро упамтила и представила оно време српске историје, у ком је развитак велике властеле помрачио државу, у

ком је несрећа хтела, да се држава распаду упути за то што у њој није било довољно моћне средишње везе.

Кад је певање пустило Рајка да сврши то знаменито побрајање, оно нам казује како је Рајко извадио ноже од појаса, па се њима ударио усред срца и мртав пао на земњу.

У том тренутку Маргита притрчи, писне као змија, и повиче:

„Браћо моја, српске војеводе,
Како бисте, како преминусте,
А како ли робље остависте!
Робље ваше све турско подножје,
Намастири турске потпрдице!

И после тих речи и она зграби Рајкове ножеве, удари се у срце, и падне покрај Рајка.

И по класичности певања и по лепоти трагичне своје слике, ова је песма најлепши епилог оној истој средњевековној епопеји српској, из које су у њој сви јунаци побројани. Њом се завршује српска народна јуначка поезија средњега века.

ГРАЂА ЗА МЕДИЦИНСКУ ТЕРМИНОЛОГИЈУ.

САБРАО ДР М. ЈОВАНОВИЋ-БАТУТ.

(Наставак.)

Л.

Лабрда, е, | **Лабрња,** е, | f. — Туђа реч. — Усна, die Lippe, labium.

Лажичица, е, f. — **Лъжица,** којој су се и преместили гласови те гласи и жлица, а по што је променом гласа л на о постала ожица, њој се опет додало исто л, те гласи и ложица; корен биће slug, који ће бити и у немачк. schlucken (Дан. о.); lъžica: asl. b. lъžica, Löffel aus lъga (Микл.). — 1.) Die Herzgrube, srobiculus cordis. Syn. ложичица, ожица, ожичица, лашчица, жличица, зличица. — 2.) Види: струна.

Лазар, а, m. (Н. Кос.). — Богаљ што четвороношке иде (лази).

Лајно, а, n. (Хрв.). — Поган, der Koth, faeces.

Лакат, кта, m. — **Лакътъ** од основе која је постала наставком ka од корена ar, дигнути, посегнути, савити, од кога је и рамо (Дан. о.); olk-ъtь: asl. lakъtь, Ellbogen, Elle; nsl. laket; b. lakъt; č. loket; r. lokotь (Микл.). — 1.) Der Vorderarm, antibrachium. — 2.) Der Ellbogenhöcker, olecranon.

Лакнути, кнем, v. prf. (Срб.). — Besser oder leichter werden (während einer Krankheit.): »Па ће ти лакнути и заспаћеш«; »Да ти лакне ко перо, као чисто сребро« (М. Ђ. Мил.). — Syn. одланути.

Лалока, е, f. (Ср.). — Maxilla; основа незнана, корен незнан (Дан. о.); lalъkъ: asl. lalъkъ, laloka, palatum, nsl. laloka, mandibula, laloki, Mund; č. lalok, lalouk,

Unterkinn, Halswamme; r. lalki, lavlaki. Zahnfleisch (Микл.). — Die Lippe (besonders eine unförmlich starke), labium: »Што си отромбољио те лалоке.«

Ландра, е, f. (А. Шв.). — Das grosse Netz, omentum majus. — Није поуздано.

Ландрица, е, f. (А. Шв.). — Das kleine Netz, omentum minus. — Није поуздано.

Ландричица, е, f. (А. Шв.). — Omentula s. appendices epiploicae. — Није поуздано.

Ланита, â, n. pl. (Бачк.). — Lanita, asl. r. Wange. (Микл.). — Die Wange, mala: »Ланита јој се зажарила, а из очију као да огањ сева« (Јав.); »Плам је полева по ланитима« (Стр.); »Не знам, шта им руменије беше: здрава ланита, или рујне траке у свиленим власима.« (Дан. 1868.) — Syn. јагоде, јагодице.

Лапак, пка, m. (Вл. Ђорђ.) — Die (Herz-) Klappe, valvula (cordis): »болести лапака«. die Klappenfehler.

Лапат, пта, m. — Види: хлапат.

Ласац, сца (Цр. Г.). — Као неки црв, који се залеже у цревима стоке; биће исто што и власац. — Syn. црњак.

Лачник, а, m. (Дежм.). — Lak-: asl. lakati, hungern, lakota, libido, lakomъ, cupidus, lačьnъ, esuriens, lačьba Hunger (Микл.). — Der Leerdarm, intestinum jejunum.

Лашчица, е, f. (Бан.). — Лажичица: » . . . а на лашчицу коју кап ладне воде капати« (Дом. лек.).

Легар, а, m. — Legarъ: nsl. legar, Lager; hitziges Fieber etwa Lagertyphus; p. legar, Lagerholz, vgl. logor (Микл.). — 1.) Der Bauchtyphus, typhus abdominalis (Хрц., Ј. Ђив.). — 2. Коњска пошалина, коњска бедреница (Леч. в.).

Леђа, â, n. pl. — Ледвиа чему је у српском отпало в; корен незнан (Дан. о.); lendvъ: asl. ledvь, ledvija f.; p. renes, lumbi, dorsum (Микл.). — Der Rücken, dorsum.

Лежати, им, v. imprf. — Liegen, cubare, jacere; лежати логом или ципом, darniederliegen, bettlägrig sein: »Лежи баш логом« т. ј. не диже се, не устаје из постеље (Цр. Г.); (transit. с објектом у асс.) боло-

вати од: н. пр. лежати врућицу, богиње и т. д., т. ј. боловати од врућице (Ср.): »Лежао је богиње.«

Лекарица, е, f. (Прим.). — Види: биљарица.

Лекаруша, е, f. (Бок., Бос.). — Писана књига о лековима.

Лес (лијес), а, m. (Цр. Г.) — Лијес како се говори у Црној Гори биће погрешно, јер лес је страна реч (турски леш, новогрчки λέσι). — 1.) Der Körper, corpus: »Згинут' ће њихов лес« (Буд.); »Свети лес«, corpus Christi (Словенци). — 2.) Die Todtentruhe, tumba (Кур.).

Лесица, е, f. — Der Handrücken, dorsum manus; где-где веле и за наплат лесица, али је обичније наплат или грана, der Fussrücken, die Spanne, dorsum pedis. — Syn. пакоручица.

Леш, а, m. — Турски леш, лаш; персијски и арапски лише, стрвина, мрцина, слабо и мршаво марвинче (Ђ. Поп. т. р.). — 1.) Стрвина. — 2.) Мртво тело: »И дружину своју не копаше, нег' у гори леше оставише« (Нар. пес. бос.)

Лешина, е, f. augm. од леш. — Види: леш.

Либовина, е, f. (Дежм.). — Die Fleischmasse, die Weichtheile (eines Körpers) als Gegentheil zur Knochenmasse.

Лидица, е, f. (Дежм.). — Види: лист.

Лијавица, е, f. (Ст. М. Љуб.). — Der Durchfall, diarrhoea. — Види: блијање.

Лијаћи, аћа, m. pl. (Дроб.) — Нека коњска болест у зубима или деснима. Тару их турпијом, те прођу.

Лилење, а, n. — Перутање, die Abschuppung, desquamatio.

Лиса, е, f. — Место у коси, где су длаке другчије него по целој глави. Отуда лисаст.

Лисна кост, f. (М. М. Рад.) }
Лисњача, е, f. (А. Шв.) } — Das Wadenbein, fibula, perone. — Нема потврде.

Лист, а, m. }
Листањ, тња, m. } лыстъ; Корен незнан (Дан. о.); asl. lysto aus lytto, lystь, tibia; č. lytka, lytko, Wade; p. lyta, lytka; r. lytka, Wade. (Микл.),

— 1.) Die Wade. sura. Syn. рибић, рибица, лидица. икра, дебели лист. — 2.) Die Schichte, stratum: »Први лист чапре«.

Литоња, e, m. — Lita-: litati, molliter cacare, litonja. Verschieden r. litovье, Fettmagen (Микл.). — Der zweite Magen der Wiederkäuer.

Лице, a, m. — Корен биће ri. лити, мазати (Дан. о.); lik-: der Stamm lik bezeichnet Ähnlichkeit. Erscheinung (Микл). — Das Gesicht. facies.

Лишај, ja, m. — Од основе која је постала наставком ја од кор. rik, грепсти (Дан. о.); lišaj: asl. impetigo; nsl. s. lišaj, Flechte; b. s. lišej; p. liszaj; r. lišaj (Микл.). — 1.) Die Flechte. eczema; besonders eczema marginatum, eczema squamosum. — 2.) Die Knötchenflechte, lichen. — 3.) Die Bart- oder Kinnflechte, mentagra. sykosis; у народу се то брка.

Лишајив, a, o, adj. — Види: лишај.

Лобања, e, f. — Lъbъ: asl. lъbъ. calvaria; nsl. leb, Vorderseite, Stirn. lbanja, glubanja, cranium; č. leb. Hirnschale; p. leb, lba, Kopfknochen; r. lobъ. (Микл.). — Die Hirnschale, cranium. — Syn. лубања, тиквина, лубина.

Ложа, e, f. — Der Mutterkuchen, placenta. — Syn. постељица, кућица, плодва, пометина.

Ложичица, e, f. — Види: лажичица.

Лова, e, f. (Ср.). — Заметак (особито у крмаче) од две-три недеље.

Ломан, на, но. — Abgeschlagen, matt, lassus.

Лопар, a, m. — 1.) Она гола ширина иза уха (Дроб.). — 2.) Die Ohrmuschel, auriculum. (К. Цр., Ср.): »Имаш повелике лопаре.«

Лопатица, e, f. — 1.) Das Kreuzbein, os sacrum (Вук, Арх. ц. л., К. Цр.). — 2.) Das Schulterblatt, scapula (А. Кузм., J. Панч., Дежм. и др.): »Погоди га измеђ лопатица« (Нар. пес.); »Погоди га међу лопатице« (Нар. пес.). Ти примери потврђују да лопатица може значити и scapula. јер да значи os sacrum, не би могло бити

pl. и препозиције »међу«. Вук те примере погрешно наваћа.

Лоћкав, а, о, adj. — Противно од једар, welk, abgelebt: лоћкаве сисе, welke Brüste; лоћа, eine lüderliche Frau.

Лубања, е, } f. — Види: лобања.
Лубина, е,

Лубура, е, f. (Бос.). — 1.) Значи управо суд начињен од коре, ein Gefäss aus Baumrinde. — 2.) Der Mastdarm, intestinum rectum.

Лудо брашно, n. (Срб.). — Т. ј. брашно или пшеница покварена гљивицама од tilletia caries, schmierbrandig. — Није поуздано.

Лупање срца, n. (Ср., Бач.). — Das Herzklopfen, cardiopalmus.

Љ.

Љетњак, ака, m. (Цр. Г.). — Die Speiseröhre, oesophagus. — Syn. јетњак, једњак.

Љис, а, m. (М. Јов.). — Das syphilitische Gift, der syph. Ansteckungsstoff, virus syphilit. — Није поуздано.

Љутина, е, f. (Ср.). — Das Sodbrennen, pyrosis. — Syn. горушица, љућавина, љућевина, згага.

Љутица, е, f. — Жестока грозница, ein heftiges Fieber.

Љућавина, } е, f. — Види: љутина.
Љућевина,

М.

Мавена крв, f. (Срб.). — Од арапског семави, небеско плаветнило (ђ. Поп. т. р.). — Модра крв, blaues (venöses) Blut. — Види: алева крв, крв.

Мадеж, а, m. — Тамна постања (Дан о.). — Види: младеж.

Маја, е, f. за богиње (Срб.). — Од персијског маје (ђ. Поп. т. р.); maja, Sauerteig; türk. maja (Микл.). — Управо квасац; у пренесеном значењу: der Impfstoff, die Impflymphe; der Infectionsstoff, virus.

Мајасил, а, m. — Турска реч мајасел шуљеви (ђ. Поп. т. р.). — 1.) Шуљеви, die Goldadern, haemorrhois. —

*

2.) Нека врста оспе, eine Art Hautkrankheit. Др. П. Миљанић вели, да је мајасил исто што и руса (Подгорица) И ја сам се уверио да мајасил називљу понајвише оно, што ми у науци зовемо eczema chronicum. — 3.) »На лишће од змијина лисја (aurum Italicum Mill.) међу кисело млеко и привијају па мајасил (испуцане руке или ноге)« вели Ср. И. Пел. (Село Јелашница у Србији).

Мајасила, е, f. (Арх. ц. л.; Ј. Блашк.). — Види: мајасил.

Мајасин, а, m. — Види: мајасил.

Макатовица, е, f. (Микл.). — Der Krampf, spasmus.

Мала шипка, f. (Дроб.). — Die Armspindel, die Speiche, radius. — Сравни: **веља** шипка.

Мали трбух, m. (Срб.). — »Турчин га спази и погоди у крста, па му олово пројури кроз мали трбух« (М. Ђ. Мил.).

Маље, ȁља, f. pl. — Корен незнан, може бити mar трти, меку бити (Дан. о.). — Die Flaum- oder Milchhaare, lanugo; грчки μαλλός, Flocke; маљав, а, о, adj.

Маљеница, е, f. — Види: аврц.

Мамица, е, f. (Цр. Г.). — Од масла и шенична брашна зготовљена храна за малу децу, која немају материне сисе: »Тога је дигла мамица« (Дроб.). — Види: храна из руке.

Мамка, е, f. (Срб.). — »Кад сева по костима и премешта се на разна места« (М. Ђ. Мил.). — Сравни: секавина.

Мантрати се, тра се, v. imp. perf. — »Мантра ми се, кад гледим у бездану« (Дроб.) т. ј. заврти ми се мозак, Schwindel bekommen.

Мања, } е, f. — Корен min од mi умаљавати (Дан. о.).
Мањица, } — Види: аврц.

Мањичав, а, о, adj. — Види: мања.

Мањо, а, m. — Види: аврц.

Мараз, аза, m. (Цр. Г.). — Арапска реч (Ђ. Поп. т. р.); marazъ, Krankheit: türk. maraz (Микл.). — Болест, телесна мана, die Krankheit, der Defect, morbus, vitium, defectus.

Марамица, е, f. (К. Црн. з.). — Види: краљица.

Марза, е, f. (Цр. Г.). — Гној, der Eiter, pus. — Сравни: мараз. — Syn. марца, гној.

Марзати, зам, v. impf. (Цр. Г.). — 1.) Гнојити се, eitern. — 2.) Тећи, fliessen (vom Eiter): »Марза већ двије године.«

Марца, е, f. (Цр. Г.). — Види: марза.

Марцати, цам, v. impf. (Цр. Г.). — Види: марзати.

Масно белило, n. (Срб.). — Види: турско белило, бело мастило.

Маст од препелице, f. (Н. Сад). — Под тим именом иште се и издаје се у апотекама axungia Aschiae.

Матересина, е, f. (А. Кузм). — Die Hysterie, hysteria.

Материца, е, f. — 1.) Die Gebärmutter, uterus. — 2.) Die Hysterie, hysteria: »Девет вода од матетерице« (неки лек у Бачкој); »Иде по мени материца« (Ср.) — Syn. матерница (у оба значења), матичина, матра, матересина.

Материчав, ава, аво, adj. — »Те оста довека главоболна и материчава (Ђ. Нат.). — 1.) Hysterisch, hystericus. 2.) Fleckig, leberfleckig. — Syn. матерничав.

Матерница, е, f. (Дежм.), — Види: материца

Матерничав, а, о, adj. — Види: материчав.

Матица, е, f. — Die Hysterie. hysteria.

Матица (2), е, f. (J. Панч.). — Die Mutterzelle.

Матичина, е, f. — Види: матица.

Матра, е, f. (А. Кузм.). — Биће по талијанском. — Види: матересина.

Матрун, на, m. (Далм.). — Нека сполна мушка болест; неки тако веле и за колику.

Мах, а, m. — Das Flaumhaar, lanugo. — Syn. луда длака.

Мах (2), а, m. — } — Der Anfall, paroxismus; »Боли
Махови, ова, m. pl. } ме глава на махове« т. j. прође па опет почне, anfallsweise, von Zeit zu Zeit, intermittirend.

Махомице, adv. — Stossweise, anfallsweisse.

Мацат, ата, m. (Н Дежм.). — Der Zwitter, hermaphrodites.

Мачина, е, f. (И. Дежм.). — Das Kindspech, meconium.
Медиг, га, m. (Цр. Г.). — Der Arzt, medicus.
Медижина, е, f. (Цр. Г.). — Die Arzenei, medicamentum.
Мећица, е, f. dim. од међа (А. Шв.). — Das Mittelfleisch, perinaeum. — Нема потврде.
Мезга, е, f. (А. Шв., А. Лобм.). — Die Lymphe, lympha. — Нема потврде.
Мезганице, ица, f. pl. (А. Шв., А. Лобм.). — Die Lymphgefässe, vasa lymphatica.
Мезимац, мца, m. — Мали прст (на руци), der kleine Finger, digitus minimus s. auricularis. — Syn. ушњак.
Меко теме, n. — Die Fontanelle, fonticulus. — Syn. теменце, теменац.
Мелез, а, m. — Од арапског мелес, сутон, сумрак, смеса светлости и мрака; оно што је састављено од две различне ствари (н. пр. полусвилена материја); род од две различне животиње; оно што је смешано (Ђ. Поп. т. р.); melezъ: kr. s. melez, Zwitter; türk méléz (Микл.). — Der Zwitter, der Bastard z. B. aus zwei Thierspecien, aus zwei Menschenracen etc. — 2.) Der Zwitter (im geschlechtlichen Sinne), hermaphrodites. — Syn. мацат.
Мелем, а, m. — Од персијско-турскога мерхем, у обичном говору мехлем маст за мазање, фластер (Ђ. Поп. т. р.); mechlemъ: b. mehlem, Salbe; r. malьchanъ; türk. mélhém; gr. μάλαγμα (Микл.) — Die Salbe, unguentum.
Месо, а, n. — Корен незнан (Дан. ос.); menso: asl. meso, Fleisch; č. maso; p. mieso; preuss. mensā; lett. mēsa (Микл.) — Das Fleisch, caro. »Спасти с меса« abmagern.
Метаљ, а, m. (Бачк.). — Кад отече трепавица (?) и гребе у оку, кажу да је метаљ (М. Живк.). — Види: метаље.
Метаље, а. n. (Цр. Г.). — Кадгод се што наметне на око, каже народ да је метаље. По томе је метаље pannus, leucoma и т. д. Неки веле метаље и за Augenfell, ptherygium, а тога је (ваљда од дима) много у Црној Гори.

Метвица, е, f. (Цр. Г.) — Das Zwerchfell, diaphragma. — Syn. ошит, пречага, препопка, препорка, плуто, под, опна, браница, ветрила, срчана преграда.

Метиљ, а, m. (А. Кузм., Дежм.). — Die Wasserbalggeschwulst, der Blasenwurm, hydatis. — Syn. крак.

Метиљ (2), а, m. (J. Панч.). — 1.) (биљка) Lysimachia numularia. — 2.) (болест) Der Leberegel, distoma hepaticum.

Метиљав, а, о, adj. — 1.) Види: метиљ (2). — 2.) »Он је метиљава здравља« т. ј. болешљив, слаб.

Мехир, | а, m. — 1.) Die Blase, bulla. — 2.) Die
Мехур, | Harnblase, vesica urinaria. — Syn. бешика.

Мешина, е, f. (Дежм.). — Die Schamgegend, mons Veneris.

Мижати, жам, v. impf. — Од старосл. мѫѕти, sprudeln (Микл.). — Мокрити, harnen. Исто тако мијеж, der Harn, urina од старо-сл. мъѕ.

Мимоходац, хоца, m. — 1.) Ein schwacher Anfall: »Није прави наступ, тек мимоходац;« »Данас ме није ухватила (грозница), али сам осетио мимоходац« (Ср.). — 2.) Der Hauch, aura (Дежм.).

Миск, ска, m. (Ђ. Поп п. р.). — Der Moschus, moschus orientalis. — Syn. мошак, мошус.

Мица, е, f. — Види: мицина.

Мицина, е, f. — Основа у старом adj. мищь од кога је и ницина (Дан. о). — Die Lymphdrüsenentzündung, adenitis, lymphadenitis. — Syn. ницина.

Мишиока. е, f. — Неки мах налик на мишје длаке. Обично је то белега од рођења, било на образу или на телу.

Мишић, а m. — Der Muskel, musculus.

Мишица, е, f. — Die Muskelmasse an der Vorderseite des Oberarms.

Мишка, е, f. — Myšь: asl. myška, Arm, myšica; nsl. miška; b. myšca, miška; č. miška; gr. μῦς, μύων; l. musculus; klr. miska aus mjaska, fleischige Masse (Микл.). — Види: мишица.

Млеч, а, m. — Der Milchsaft, chylus

Млечан, чна, чно, adj. — Пун млека, milchreich; млечне дојке, milchreiche Brüste: »Јесте обилата, али није млијечна« (Цр. Г.), sie hat entwickelte (grosse) Brustdrüsen, aber keine Milch.

Млитва, е, f. — Види: чашица.

Мозак, зга, m. — Mozgь: asl. mozgь daraus mozъgъ, mozъkъ, moždanъ; nsl. mozg, mozeg, moždžani, moždgani; b. mozъg, mozъk; č. mozak; p. mozg; r. mozgъ (Микл.); корен masg, умакати (Дан о.). — Das Gehirn, cerebrum. — Syn мождани.

Мојасил, а, m. — Види: мајасил.

Мокра баба, f. — Види: баба.

Мора, е, f. — Ngr. μώρα; mhd. mar (Микл.). — Das Nachtmännchen, das Alpdrücken, die Trute, asthma nocturnum, incubus. — Syn. мородављe, вада, морица.

Морија, е, f. — Die Seuche, eine bösartige Epidemie mit grosser Sterblichkeit. Вук то тумачи куга, али погрешно: »Ушла у народ нека морија« (Цр. Г.); »И удари од Бога морија, и умори девет пособица« (Н. пес.); »Ето удри од Бога морија, нас ће дјеве она поморити« (Н. пес.); »Морија ми позобала дјецу« (Нар. пес.). — Syn. помор.

Мородавити, вим, v. imprf. (Цр. Г.). — »Мородави ме од поноћи« т. ј. притискује ме мора.

Мородављe, а, n. (Цр. Г., Бањан.). — Види: мора.

Мошња, ања, f.
Мошње, ања, f.
Мошњица, њица, f. — Mošъna: asl. mošъna, Beutel; nsl. kr. mošnja; s. mošnje, Hodensack; č. mošna, Beutel; p. moszna; r. mošna, mošnja (Микл.). — Der Hodensack, scrotum.

Мраса, е, f. (Срб.). — Die Masern, morbilli. — Syn оспине, сипаница, добрац, фрус, крзамак.

Мрасав, а, о, adj. — Види: мраса.

Мрасе, pâca, f. pl. — Корен незнан; може бити mark, кварити који је у мрсити (Дан. о.). — Види: мраса.

Мрена, е,
Мреница, е, f. — Туђа реч; управо membrana (Дан. о., Микл.). — Der Augenstaar, cataracta.

Мржгалица,
Мрждалица, е, f. — Види: хрскавица.

Мрзна болест, f. (Бањан.). — Види: велика болест.

Мрка, е, f. (Ст. М. Љуб.). — Луда длака, das Flaumhaar, lanugo.

Мрка, е, f. (2). — ? — »Устук мрка, ту ти места нема — у«! (Нар. бас.). Мисли ли се ту мрка болест?

Мрлина, е, f. (Дежм.). — Der kalte Brand, sphacelus. Није поуздано.

Мртац, рца, m. — 1.) Мртвац. — 2.) »Убити на мртац« т. ј. на мртво, на место (Дубр.).

Мртва вода, f. (Цр. Г.). — Der Angstschweiss, der Todesschweiss. — Syn. мртви зној, самртни зној, хладан зној.

Мртва кост, f. — 1.) Die Breigeschwulst, atheroma (Арх. ц. л.). — 2.) Das Überbein, ganglion. — Syn. мрча кост.

Мртви чвор, m. (М. М. Рад.). — Везати мртви чвор т. ј. без шепута, да се не може ласно одрешити. Згодно у хирургији, као што је од писца већ и употребљено.

Мртвица, е, f. (Цр. Г.). — Нека врста грознице без зиме, ein Fieber ohne Froststadium.

Мртво месо, n. (Вл. Ђорђ.). — Die Lymphdrüsenneubildung, lymphoma. Није поуздано.

Мрча кост, f. — Види: мртва кост.

Мршталица, е, f. (Ср.). — Der Knorpel, cartilago: »Ако те ударим по носу, пући ће ти мршталица«.

Мудо, а, n. — Mondo: asl. mado, Hode; nsl. môde, pl. f. môdi, pl. m. muda, penis cum testiculis; b. mъdo, mъdca pl., Niere; č. mond, mondi. (Микл.). — Der Hode, testiculus.

Мужеложник, ика, m. — Мушко чељаде, које с мушким тера блуд, der Paederast. По црквено-словенском: „прелюбодѣй или мужеложникъ или скотоложникъ“ . . .,

Мужелоштво, а, n. — Види: мужеложник.

Мујасила, е, f. (Ј. Р. Блашк.) } — Види: мајасил.
Мујасиље, а, n. (Ј. Мишк.) }

Мукла падавица, f. (Леч. в.). — Epilepsia larvata. — Није поуздано.

Муна, е, f. (А. Кузм.). — Управо мајмун; у пренесеном зна-

чењу наказа (за новорођенче), die Missgeburt, monstrum.

Мустаћ, а, m.; обичнији pl. — Mustakъ: b. mustak. Schnurbart; nsl. mustači, Bart, mustač, ein einzelnes Barthaar; rm. mustace; alb. mustatije; ngr. μουστάκι; agr. μύσταξ (Микл.). — Der Schnurbart.

Мутљезина, е, f. (А. Кузм.). — Das Kindspech, meconium.

Мушка немоћ, f. (Срб.). — Die Mannesschwäche, impotentia (coëundi): »Лек од мушке немоћи: да убије тицу плиску, која по песку лети, па да је испече, и поједе.« (J. P. Блашк.).

Н.

На, praep. — На бес (бијес): »на бијес ђевојка,« т. ј. пуна, јака, одрасла, за удају, voll, üppig, mannbar. На боље: »окренула болест на боље«, »пошло на боље«, es ist eine Besserung eingetreten. Исто тако: на зло, на горе. На гркљан (Бан.), »Моја је кеса на гркљан« т. ј. на петље и даје се стећи, mit einem Schnürer (Sphincter) versehen. На мртац, на мртво н. пр. истући, ударити, погодити т. ј. да умре (или бар обамре). На место убити: »убио га на место« т. ј. тако да није ни часа живео. На пречац н. пр. умрети, eines plötzlichen (jähen) Todes sterben; на пречац се разболети, plötzlich (schwer) erkranken. На скоку умрети т. ј. на пречац: »умре на скоку од туге«. На стиг: »хвата ме (огањ, грозница) на стиг,« т. ј. тек што пусти, опет ухвати (Цр. Г.). На том добу н. пр. жена на том добу т. ј. већ у велико трудна и тек да се породи, hochschwanger, im letzten Schwangerschaftsmonat.

Набакамити, мим, v. prf. — Види: бакам.

Набакамити се, мим се, v. r. prf. — »Да какве су у Фочи дјевојке; наб'јеле се и набакаме се, и навуку сурму на обрве, кара-боју на сија-солуфе« (Нар. пес.). — Види: бакам.

Набацити, цим, v. prf. (Срб.). — Наметнути чини, учи-

нити, уврачати: »Да не би ко што набацио на стоку« (М. Ђ. Мил.).

Набој, а. m. — 1.) Die Quetschung, contusio. Није поуздано. — 2.) Н. пр. на поплату од обуће, eine (vom Druck) aufgeriebene oder sonst schmerzhafte Stelle.

Набрано црево, f. — Види: дебело црево.

Набујица, е, f. (А Кузм.). — Das Oedem, oedema. Није поуздано.

Навлака, е, f. — Das Fell auf dem Auge, cataracta (Вук.). Држим да је ово тумачење погрешно. Да то не ће бити das Augenfell, das Flügelfell, ptherigium.

Наврети, врем, v. prf. — »Наврло млеко,« »наврла крв« и т. д. — т. ј. навалило млеко (у дојке), навалила крв (на једно место), andringen (Milch-,Blutandrang).

Наврнути, нем, v. prf. — Н. пр. красте. — Види: навртати.

Наврнути се, нем се, v. r. prf. — Н. пр. На рану: »Наврнула се нека поган на рану« (Цр. Г.) т. ј. наишло нешто (болест).

Наврт, а, m. — Маја, der Impfstoff, virus, lympha.

Наврта, е, f. — Види: намета.

Навртак, тка, m. — Види: наврт.

Навртати (наврћати), ћем, v. imprf. (Далм., Цр. Г.). — Н. пр. оспе, красте, (Kuhpocken) impfen, vaccinare.

Нагла смрт, f. — Прека смрт, ein plötzlicher (jäher) Tod. Нагла болест, eine acute Krankheit.

Нагрудник, ика, m. — »Пчелино се тело састоји из главе, нагрудника и трбуха.«

Надам, дма, m. (Вук.). — Die Blähung, inflatio.

Надебљати, бљам, v. prf. (Цр. Г.). — Dick, fett werden: »Међу нама стати надебљати« (П. П. Њ.).

Надланица, е, f. (К. Црн.). — Горња страна длана, а подланица је доња. Није поуздано.

Надув, ва, m. (Арх. ц. л.). — Das Oedem, oedema. Није поуздано.

Надун, а, m. (В. Пел.). — Види: надам. Није поуздано. — Syn. надам, надимање.

Накоједина, е, f. — Види: заноктица.

*

Намерски ветар, m. (Срб.). — Црвени ветар, der Rothlauf, erysipelas.

Намет, а, m. — 1.) Чини или мађије (Вук). — 2.) Подљута на рани, Wundinfection, morbus accidentalis vulnerum.

Намета, (gen. намѐти), f. (Срб.). — »Кад се на каку рану наметне нешто друго, зове се у Прекоморављу намета« (М. Ђ. Мил.). — Види: намет (2).

Напењ (?). — Да није исто што и испињ?

Наплат, а, m. (Дежм.). — Противно од поплат, der Fussrücken, dorsum pedis. — Syn. грана, лесица.

Напон, а, m. — 1.) Die Blüte des Alters, flos aetatis: »Сад је у највећем напону« (н. пр. момак). — 2.) Обично у pl. die Geburtswehen, dolores ad partum. — 3.) Der Stuhlzwang (bei der Entleerung), tenesmus. Syn. натезавица.

Нараслица, е, f. (Цр. Г., Прим.). — Die Neubildung, neoplasma.

Насела постељица, f. (Дежм.). — Der aufsitzende Mutterkuchen, placenta praevia. Није поуздано.

Насести, днем, v. prf. — »Насела крв« das Blut hat sich gestaut. Има и subst наседање у значењу Blutstauung und Schwellung (Цр. Г., Бачк.).

Насилица, е, f. (Цр. Г.). — 1.) Die Gewaltthat (in welcher Form immer). — 2.) Die Nothzucht: »Учинио јој је насилицу« т. ј. силом је обљубио.

Наступ, а, m. — Der Anfall (einer Krankheit), paroxismus. — 2.) Струна, der Magenkrampf, cardialgia. Syn. издат, развијен пупак. — 3.) Срдобоља, die rothe Ruhr, dysenteria. — 4.) Велика болест, die Fallsucht, epilepsia. — 5.) Главобоља (особито с једне стране), der halbseitige Kopfschmerz, hemicrania. — 6.) Женски наступ, dysmenorrhoea.

Наступан, а, о, adj. — Н. пр. бол т. ј. бол, који се мало смири, па опет дође, anfallsweise auftretend, intermittirend, intermittens: »Долази ми наступно (на наступе)«, т. ј. одумине па опет дође.

Наступна грозница, f. — Das Wechselfieber, febris intermittens.

Натезавица, е, f. — Der Stuhlzwang, tenesmus.

Натезати се, жем се, v. r. prf. (Ср.). — Stuhlzwang haben.

Натрусан, сна, сно, adj. (Ср.). — Empfänglich (für), disponirt (zu): »Натрусан сам од грознице« т. ј. боловао сам често од ње, ласно ме ухвати.

Наход, а, m. }
Нахоче, очета, n. } — Дете које се нађе, те му се не зна за мајку, der Findling: »Наход Момир«. (Нар. пес.).

Недонет, а, о, prt. perf. pass. — Н. пр. бреме, дете, nicht ausgetragen, unreif (von der Leibesfrucht).

Недонети, сем, v. prt. — Н. пр. дете т. ј. родити или изврћи пре рока, nicht austragen (von der Leibesfrucht).

Недоношен, а, о, prt. perf. pass. — Види: недонет.

Недоношче, ета, n. — Дете, које је пре рока рођено или истурено, eine unreif geborene, nicht ausgetragene Frucht.

Недра, дара, n. pl. }
Недро, дра, n. } — Ιαдρо, кор. id надути се (Дан. о.). — Der Busen, sinus mammarum.

Нежит, а, m. (Истр.). — Živ-: asl. nezitъ, morbus quidam; nsl. nežit, ruta muraria; č. nežit, Geschwür, neštovice, Blatter: nežitovice; klr. nežyt, nezat, Katarrh; r. nezitъ, elendes Leben; p. nieżyt, Schnupfen (Микл.). — Der Blasenrothlauf, erysipelas vesiculosum (Дежм., Нем.).

Нејеша, е, f. (Бачк.). — Die Unlust zum Essen, die Appetitlosigkeit.

Некама болест, f. — Види: велика болест.

Немац, мца, m. — Који је нем, der Stumme.

Немер, ера, (pl. немри), m. (М. Мед.). — Као бесмртан; човек који дуго живи те изгледа као да и не ће умрети; дугожив, дуговечан, der Unsterbliche; eigentlich: der Langlebige.

Немирна, е, f. супстантивизиран adj.; разуме се немирна болест (М. Ђ. Мил.). — Види: срдобоља.

Немкиња, } е, f. — Немо женско чељаде, die Stumme:
Немкињица, } »Што ће теби н'јемкињица Манда, што ли ће ти дјеца од нијемца« (Нар. пес.).

Немовати, мујем, v. imprf. — Бити нем, stumm sein, verstummen: »Н'јемуј Мандо три године дана, ка' је твоја н'јемовала мајка.

Немост, и, f. } — Die Stummheit: »У н'јемости три
Немота, е, f. } родила сина« (Нар пес.).

Немоћ, и, f. — 1.) Die Schwäche, adynamia. — 2.) Die Krankheit, morbus: »Немоћ! остав'`ово дите, и бјиж' кди се бог не моли, кди кокоти не пивају, кди не слуша млађи старијега« (Нар. бас.). — 3.) Мушка немоћ, die Mannesschwäche, impotentia (coëundi).

Непоменик, а, m. — 1.) Поганац, der Nagelwurm, panaritium. — 2.) Пољачина, der Scharbock, scorbutus (Срб.).

Непоменуше, уша, f. pl. — 1.) Види: богиње. — 2.) Дечје глисте.

Непца, баца, n. pl. } — Der Gaumen, palatum.
Непце, пцета, n. }

Неродац, ца, m. (Ђ. Рајк.). — Човек, који није никад имао деце.

Нероднша, } е, f. (А. Кузм.). — Жена која не рађа,
Нероткиња, } eine unfruchtbare Frau, femina sterilis. — Syn. неротка, безротка, штирка, штиркиња.

Несан, сна, m. — Die Schlaflosigkeit, insomnia: »На несан се бјеше њему дало« (Нар. пес.)

Неспавало, а, n. — »Пођо спати, Бога звати, да ме чува богомати, од болести неспавала, и од брзе пр'јеке смрти, и од б'једе невидовне« (Нар пес.). — Види: несан.

Ницина, е, f. — Nik: asl. niknuti, germinare (Микл.). — Види: мицина.

Нишадор, ора, m. — Од арапско-персијског нышадор (Ђорђ. Поп. т. р.). — Der Salmiak, Chlorammonium (М. Петр.). — Syn. цапарика.

Нишесте, ета, n. — Од персијског нишасте, најфиније брашно (Ђорђ. Поп. т. р.); ngr. νισιστές (Микл.). —

1.) Das Stärkemehl, amylum. — 2.) Нишесте или инкаша, das Haarpuder, das Kraftmehl. (Ђ. Поп п. р.). Скроб, шкроб (Ср.) и помаз (Бар.) је укухано нишесте.

Ништ-камен, а, m. (Вуковар). — Види: ништа.

Ништа, indecl. (Бачк.). — Das Schwefelsauere Zink, zincum sulfuricum, nihilum album: »Ништа је добро за очи« (говори се у Н. Саду у два смисла). Народ га купује за очи.

Нога, е, f. — Корен nagh, грепсти (Дан. ос.); noga: asl. nsl. b. s. Fuss; č. noha; p. ns. noga; os. noha; klr. noha, r. noga; preuss. nage, Fuss; lit. naga, Huf. — Der Fuss, pes.

Ножне цеви, f. pl. (Цр. Г.). — Обе кости заједно што су ниже колена па до чланкова, das Schien- und Wadenbein zusammengenommen.

Ноздра, } е, f. — Aus nos-t-rь, woraus durch Über-
Ноздрва, } gang der tonlosen Consonanten in die tönenden nozdrь (Микл.). — Das Nasenloch, naris.

Нокат, кта, m. — Корен nagh, грепсти (Дан. о.); nogъtь: asl. nogъtь, unguis; nsl. nohet; b. nokъt, nekъt; č. nehet; klr. nohot; r. nogotъ; preuss. nagutis; lit. nagas, Nagel, naga, Huf (Микл.). — Der Nagel, unguis.

Нокиља, } е, f. (Микл.). — Die Nagelwurzel. — Види:
Ноктиља, } заноктица, пакоједина.

Нос, а, m. — Nosъ: asl. nosъ, nasus; s. č. p. os. ns klr. r. nos; preuss. nozy; lit nosis; ai. nas, nasa; ahd. nasa (Микл.). — Die Nase, nasus.

Ноћничав, а, о, adj. (Вук). — Чељаде које ноћу мокри пода се, bettnässend, enurese nocturna laborans.

Ношење, а, n. — Das Tragen (der Leibesfrucht), die Schwangerschaft, gravedo: »Није се чувала за време ношења« (Ср.).

Ношња, е, f. (В. Врч.). — Види: ношење.

Нудиља, е, f. — Женско чељаде које болесника нуди и двори. — Види: двориља, болничарка.

Нузла, е, f. — Нека болест у устима, мехурићи у устима; арапски незле кихавица (ђорђ. Поп. т. р.); исто тако

Дап. о.; türk. nuzla, nüzlé (Микл.). — Das Schwämmchen, der Mehlhund, Soor, aphthae, stomatitis aphthosa. Неки веле да је нузла и пољачина, der Scharbock, scorbutus једно. — Syn. крупа, крупице.

Њ.

Њирити, рим, v. imprf. (Далм.). — Што из близа загледати.

Њукати, чем, v. imprf. (Цр. Г.). — Јечати, стењати (али у сну), ächzen, wimmern (im Schlaf.)

О.

Обабити, бим, v. prf. — С објектом у accus. entbinden, Geburtshülfe leisten, obstetricare: обабити породиљу т. ј. помоћи јој при порођају; обабити дете т. ј. прихватити га, бити му бабица.

Обазнаница, е, f. (Слов.). — Види: блудница.

Обастрмити се, мим се, v. r. prf. (Срб.). — Zurückgehen, zurückstauen, eine rückgängige Bewegung machen: »Да би се храна обастрмила доле из прсију« (М. Ђ. Мил.).

Обезубити, бим, v. prf. (Цр. Г.). — Zahnlos werden, die Zähne verlieren: »Јоште млади, а обезубили«. (П. П. Њ.).

Обешњати, шњам, v. prf. (Цр. Г.). — Одебљати, ојачати, voll, dick, kräftig werden. — Сравни: бес и на бес.

Обжиљак, љка, m. (М. Ђ. Мил.). — Види: ожиљак.

Обил, а, о, / **Обилан,** лна, лно, / **Обилат,** а, о, } adj. — Сисат, јаких сиса или вимена, mit starken, entwickelten Brustdrüsen, mit vollem Euter, mammosus: »Обилата крава« т. ј. великих вимена те с тога и даје (Бан.); »Мећер обила'мајка родила обила јунака«, рекао Силни Стефан кад је видео Милошеву мајку, како је пребацила десну сису преко левога рамена, а леву преко деснога, те од остраг доји (Вук). Противно од тога је: чип, а, о, (Цр. Г.).

Облежати, жим, v. prf. (Вук). — С објект. у acc. den

Beischlaf (an jmdm) ausführen: »Ко би облежао живинче, да се погуби«. — Syn. обљубити.

Образ, а, m. — Корен биће arg, сјати, бојити (Дан. о.); razъ: asl. uraziti, percutere, obrazъ, forma, τύπος (Микл.). — Die Wange, gena.

Обрва, е, f. — Корен bhur, трзати се, трептати (Дан. о.); brъvь: asl. brъvь, obrъvь, brъveno, Braue; nsl. obrva; b. brъvi, Fühlhörner: vêzda, Braue: s. brv, obrva neben vedja; č. brv, brva; p. brew; klr. brova neben byrva, oberve, obyrvy; r. brovь; lit. bruvis; ags. bru; ahd. brava: gr. ὀφρῦς; ai. bhru; npers. abru. (Микл.) — Die Augenbraue, supercilium. — Сравни: брв, веђа.

Обродити се, дим се, v. r. prf. (Херц.). — Породити се, entbinden, niederkommen: »Ја ју пунану не ћу; придржи је код тебе, док се не оброди« (В. Врч.).

Оброк, а, m. — Die Gabe, dosis.

Овренгати, гам, v. prf. (Срб.). — Види: вренга.

Овренгати се, гам се, v. r. prf. (Срб.). — Види: вренга.

Овчје богиње, f. — Мале богиње. — Види: богиње.

Овчје сисе, f. (Прим.). — Нека особита врста сиса у жена. Округле, широке, а брадавица им мала и унутра утекла. — Сравни: козје сисе.

Овчји пришт, m. (Бан). — ? — Биће по свој прилици der Milzbrand, anthrax.

Огањ, гња, m. (Цр. Г., Прим.). — 1.) Врућица, der Bauchtyphus, typhus abdominalis. — 2.) Свака болест с високом температуром. — 3.) Живи огањ. Види: живи огањ.

Огањ и грозница, (Цр. Г.). — Грозница са зимом и врућином, особито настupна, ein Fieber mit Frost- und Hitzestadium, besonders Wechselfieber. Друге грознице зову просто огањ.

Оглодана кост, f. (Цр. Г.). — Ein usurirter Knochen.

Огњевити оток, m. (Арх ц. л.). — »Који у грлу има огњевити оток« (Ј. Миш.). Да то није tonsillitis.

Огњеница, е, f. (Срб., М. Сав.). — Простреo, der Milzbrandblutschlag, anthrax apoplecticus. То тумачење

ми се не свиди. Та реч би приличила за Milzbrandfieber, febris carbunculosa s. anthracica (bei Pferden und Rindern).

Огњица, е, f. (Срб.). — Види: огњенице.

Огњица (2), е, f. (А. Кузм.). — Das Fieber, febris; огњица од млека, das Milchfieber; бабиња огњица, das Kindsbettfieber, febris puerperalis.

Огњуштина, е, f. dim. од огањ. — 1.) Врућица. der Bauchtyphus, typhus abdominalis. (Цр. Г.). — 2.) Die hohe Temperatur (bei entzündlichen Krankheiten).

Ограисати, шем. v. prf. — Од турског ограпак, сусрести се, представити се, нагазити. награбусити (Ђорђ. Поп. т. р.). — Нагазити, наићи на чини, страдати. — Види: аграисати.

Ограма, е, f. (Срб.). — Истога корена као и ограисати. — »Кад човек на један мах изнемогне као да је ограисао« т. ј. као да је наишао на чини (М. Ђ. Мил.). — Syn. аграма, велика болест.

Од, praepos. — »Болује од шуљева«, er leidet an Haemorrhoiden; »лек од грозницe«, ein Mittel gegen Fieber; од рођења: »то му је од рођења«, das ist ihm angeboren, congenitus.

Одвала, е. f. (Вук). — Der Rückfall (in eine Krankheit). die Recidive, recidiva, morbus recidivus: »Гора је одвала него повала«; повратак пријашње болести (А. Кузм.).

Одвојеник, а, m. (Цр. Г.). — Болесник коме нико не ће да приступи, бојећи се, да болест не пређе. Таки болесник одели се од друге чељади, и тек ако се нађе која бака, да му донесе што од понуде. Највише је таких одвојеника у крајевима, где има вренге или врењака, дакле сифилиса. Наш народ одваја и болеснике од срдобоље.

Одланути, нем. v. prf. (Ср.). — Leichter, besser werden, nachlassen (vom Schmerz). — Syn. одумирути, одлахнути. одлакнути.

Одрешен пупак, m. (Цр. Г., М. Ђ. Мил.). — Развијен пупак. — Види: наступ.

Одушак, шка, m. — Das Ausathmen, exspiratio.

Ожега, е, f. (В. Нел.). — Die Verbrennung, die Brandwunde, combustio. — Није поуздано.

Ожиљак, љка, m. — Основа у жила (Дан. о.). — Die Narbe, cicatrix. — Syn. пожиљак, обжиљак, бразгот, бразготина.

Ожица, е, f. (Цр. Г.). — Die Herzmagengrube, scrobiculus cordis: »Боли ме на ожици, биће савра". — Syn. лажица, лажичица, злччица, жличица, лашчица.

Ожичица, е, f. (Цр. Г.). — Види: ожица.

Ојести се, дем се, v. r. prf. — Sich wund reiben, fratt werden (besonders bei Kindern und beleibten Personen); »ојела се кост«, der Knochen ist necrotisch geworden.

Оклати се, кољем се, v. r. prf. — Н. пр. кожа, sich aufreiben.

Оклисац, сца, m. (Шул. и др.). — Види: детиња глиста.

Око, а. n. — Кор. ak видети (Дан. о.); okos, očes: asl. oko aus okos Auge (Микл.). — Das Auge, oculus.

Окост, а, е, adj. — Knochig, grobknochig; mager.

Окрвити се, вим се. v. r. prf. — »Кад се овца окрви«, т. ј. кад крвоточи, крвомути, крв пропиша. Blut harnen, Haematurie bekommen.

Окрз, а, m. (Цр. Г.). — Der Streifschuss, der Seitenhieb: »Није га право угодио; то је тек окрз«.

Окрљак, љка, m. (М. Мед.). — Крњадак, окрњак, н. пр. од зуба или кости, der (Zahn- oder Knochen-) Splitter.

Окрушаст, ста, сто, adj. (Срб.). — Untersetzt, vierschrötig: »Конда је био човек мален, окрушаст« (М. Ђ. Мил.). Да то не ће бити исто што и кроснат, крошњаст, крошњат, дакле плећат.

Ометиљити се. љим се, v. prf. — Заразити се метиљем, sich mit dem Leberegel inficiren, an Leberegel erkranken.

Омиљавица, е, f. (Срб.). — ? — Нека болест. Биће да је истога корена кога је и adj. миљанв, а, о, : »миљанва ђубра« (М. П. Шапч.).

Омудина, е, f. (Цр. Г.). — Опна око муда (у стоке), tunica vaginalis testis.

Опар, а, m. (Шул.). — Die Kinn- oder Bartflechte, mentagra. Није поуздано.

Опари, ара, m. pl. (Дубр.). — Осипица, што изађе по кожи кад је велика врућина, sudamina или eczema caloricum.

Опаједити се, дим се, v. r. prf. (Вук). — С. pajed', vulnus exulcerans, um sich greifendes Geschwür (Микл.). — Подљутити се, позледити се (о рани), sich verschlimmern, unrein werden (von der Wunde).

Опна, е, f. (Цр. Г.). — Das Zwerchfell, diaphragma. — Види: метвица.

Опоганити, ним, v. prf. (Срб.). — Anstecken, inficiren (besonders mit vener. Krankheiten): »Опоганио је муж«.

Опоганити се, ним се, v. r. prf. (Ср.). — Види: опоганити.

Опорно црево, n. (Ц. Г.). — Der Dickdarm, colon, intestinum crassum.

Опорњак, ака, m. (К. Црн., Дежм. и др.). — Das Gekröse, mesenterium. — Syn. краљица.

Опорњаци, њака, m. pl. (М. Мед.). — Der Dickdarm, intestinum crassum, colon. — Види: опорно црево.

Опрзнити, зним, v. prf. (Вук). — Beim Ausweiden ein Eingeweide verletzen.

Опростити се, стим се, v. r. prf. (А. Кузм.). — »Опростити се с чедом« (у порођају) т. ј. раставити се, entbinden.

Опруд, и, f. (Дежм.). — Der Nesselausschlag, urticaria.

Опток крви, m. — Der Blutumlauf, der Kreislauf des Blutes, circulatio sanguinis. — Није поуздано.

Опучити се, чим се, v. r. prf. — 1.) »Пресилио па се опучио«, т. ј. просуо се, окилавио (Цр. Г.). — 2.) Опучила се рана, т. ј. отворила се (особито кад је била већ зарасла); опучила се крв, т. ј. тргла, те тече (Цр. Г.).

Осећи се, осечем се, v. r. prf. (Прим.). — »А мени се осјекле ноге«, т. ј. не могу њима као да су осечене, утрнуле, узете. — Syn. узети се.

Осињак, а, m. (Дубр.). — Мали отоци на глави или на трбуху налик на прави осињак. — Да то није равак, Honiggeschwulst, meliceris?

Оспа, е, f. — Кор. svap, сипати (Дан. о.): вър: asl. съпа, suti, durch Steigerung aus съpti, spargere,

osъpa. Pest, eig. Pustel; nsl. osepnice, Pocken, Masern, osipa, Art Hautkrankheit; b. sipanica, Blattern; slk. osypky, variolae; p. osucisna, Ausschlag; os. hospice, Blattern: ns. vospice, hospice. Masern; klr. vyspa, Pocken (Микл.). — 1.) Све што се по кожи оспе. der (Haut-) Ausschlag, exanthema. — 2.) Die Pocken, variola.

Оспина, е, f. (Дежм.). — Das Röschen, die Rötheln, roseola.

Оспине, ина, f. pl. (J. Ђиван.). — Die Masern, morbilli. — Види: добрац.

Оспица, е, f. dim. од оспа. — Syn осутак — Види: оспа.

Оспичав, а, о, adj. — Blatternarbig. — Syn. рапав, храпав, шорав, богињав, бобинкаст, грапав.

Осрчина, е, f. (Цр. Г.). — У говечета оно, што је око срца, der Herzbeutel, pericardium. — Сравни: омудина.

Оставити, вим, v. prf. — »Како је млада, рано је дјеца оставила« (Дроб.) т. ј. рано је престала рађати.

Остварити се, рим се, v. r. prf. (Хрв. Кр.). — Опоганити се, sich anstecken. inficiren (mit einer vener. Erkrankung).

Осуга, е, f. (Деж.). — Das Ligament, ligamentum. Нисам нашао потврде.

Осука, е, f. (Цр. Г.). — Она вода што се оцеди из меса, кад се посоли па притисне.

Осунетити, тим, v. prf. — Види: сунет.

Осутак, тка, m. — Види: оспица.

Осуч, и, f. (Хрв. Кр.). — Пилеж, kleine Kinder, Kindersegen: »Јер бијаше пуна кућа осучи. а никога не имађаше од помоћи« (М. Мед.).

Осушан, на, но, adj. (М. Ђ. Мил.). — Сухоњав.

Осушити се, шим се, v. r. prf. — 1.) Atrophiren. Muskelatrophie bekommen: »Осушила му се рука«, т. ј. усахло на њој месо (мишићи), па остала сама кост и кожа, те не може њоме владати. — 2.) Mager werden: »Осушио се ко Дука на коцу.«

Отворена р'тењача, f. (Арх. ц. л.). — Spina bifida. Нема потврде.

Отворити се, рим се, v. r. prf. — »Отворила му се крв«, т. j. лопи, er blutet stark; »отворила се рана«, т. j. разрањавило се, начинила се рана, ein Geschwür hat sich gebildet, es ist wund geworden; »отворили се шуљеви«, т. j. прсли, те иде крв.

Отерешен, ена, ено, adj. — Трудан, schwanger, gravidus.

Отиснути се, снем се, v. r. prf. — Sich ablösen, sich abstossen (z. B. von Knochensplittern): »Отисла се гњила шкрботина«, т. j. одвојила се од здраве кости, der (necrotische) Knochensplitter hat sich abgelöst (Цр. Г.).

Отргнути се, гнем се, v. r. prf. — »Отргла се крв«, т. j. почела на један мах јако лопити. — Syn. тргнути.

Оћорити, рим, v. prf. (Прим.). — Blenden, ein oder beide Augen ausstechen: »Оћоре и одеру чобана«. (Ст. М. Љуб.).

Офранцати, цам. v. prf. — Види: франц.

Офранцати се, цам се, v. r. prf. — Види: франц.

Офренгати, гам, v. prf. — Види: френга.

Офренгати се, гам се, v. r. prf. — Види: френга.

Охладница, е, f. (Дубр.). — Хладно време.

Очајник, ика, m. (Вук). — Нерастворено тело у гробу, ein unverwester Leichnam.

Очистити се, стим се, v. r. prf. — 1.) Sich entleeren (vom Stuhlgang); »Добро сам се очистио«. — 2.) Die monatliche Reinigung oder die Lochien abgethan haben: »Очистила сам се има већ три дана«, т. j. имала сам време (чишћени), па је пре три дана стало; »Очистила сам се друге недеље после порођаја«, т. j. нестало је породиљског прања. — 3.) Einen Ausschlag verlieren: »Очистило ми се лице«, т. j. нема бубуљица или друге које оспе.

Очна мреница, f. (Хрв.). — Der Augenstaar, cataracta.

Очни капак, m. — Види: веђа.

Очњак, а, m. — Види: зуб.

Очње перде, n. (Арх. ц. л.). — Der Augenstaar, cataracta.

Ошит, а, m. (К. Црн., А. Шв., Дежм. и др.). — Das Zwerchfell. diaphragma. — Види: метвица.

(Свршиће се.)

ВЛАДИСЛАВ КРАЉ УГАРСКИ.

ИСТОРИЈСКА ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА.

НАПИСАО НИКОЛА В. ЂОРИЋ.

(Наставак.)

ЧЕТВРТИ ЧИН.

I.

Под Бечкереком. Силаћијев шатор.

ПРИЗОР ПРВИ.

Силаћија и Балвањ.

Силаћија. Сад нека иште помоћи у краља;
Нек уговоре склапа какве зна;
Ја своје право не дам газити.
А знао сам, да од тих новаца
Његових неће бити ничега.
Ал' овај град ће толико без сумње
Вредити. Је ли већ у реду све?
Балвањ. Толико, да се можеш назвати
Потпун и прави овде господар.
У градској кући достојници сви
Положили ти заклетву на верност.
Силаћија. Гласова нема никаквих са стране.
Балвањ. Готово нема важних никаквих ван овог писма.
Силаћија. Од куд?
Из Будима. (Даје писмо).
Силаћија. Од Владислава мог, од људи наших?
(Чита). Шта видим? О, да грозне подлости!
Те новце што су намењени били
За мене, Ђурђе послао краљу сад.
Његови дакле људи били то
На путу, што су напали на тебе,
Те откуп његов натраг отели.

Те исте новце послао краљу сад
Одричући се удела на њих
И говорећи, као да су то
Из сажаљења људи његови
Без његовога знања чинили,
Да господара својега освете.
Ја сумњао нисам ни за један час,
Да оно беху људи његови.
Ал' да ће краљу слати новце те
Надао се нисам; то је ново зло. (Чита писмо).
„За случај тај је дознао одмах краљ,
И, судом божјим огласивши га,
Писао Ђурђу, да престаје с тим
И последња му обвеза спрам тебе,
Ал' после, кад се нашло да су новци
Код Ђурђа, овај их је — најпре срдит
На виновнике, које никако
Ни данас не зна ко су, ни од куд су,
А после равнодушан на спрам свега —
Послао краљу, да се употребе
На спрему војске и на војну нову,
Која се има с Турчином повести.“ (Остави писмо).
Је с' чуо, пријатељу, шта нам пишу?
Па тешко томе, ко ми дође сад
И саветује, да се мирим с њим.
Учињен већ је први срећан корак:
А сада тако до Будима све.
Лозинка наша „Будим“ нека буде.
А циљ и свему тешком послу крај:
Да Владислав угарски буде краљ.
Балвањ. Последњу крви кап из срца свог
Рад истог смера радо дајем ја.
И издишући, ако судба да,
Да таке среће будем, усклик мој
Последњи биће: живео Владислав!
Силађија. Послушај: ове речи ја и ти
Бејасмо први што их изустисмо.
И ради среће и напретка де

Да једнодушност ову потврдимо
Загрљајем и брацким пољупцем.
Балвањ. И једнодушни тако примили
Угарску сву у брацки загрљај.
Силађија. С решењем овим тако преважним,
Које ће већ и моја војска сва,
Приликом првом, што се за то да,
Прихватити и исписати га
На увенчане славом заставе,
У Будим иди; носи поздрав мој,
Да и Владислав наш и други сви
Настану, да се реши тако што.
И тамо, и то брзо, е да ја
У невреме не дођем с мојима.

(Улази војник са страже.)

Војник. Војвода краљев Розенберг је ту.
Са вама има хитних послова.

Розенберг улази.

ПРИЗОР ДРУГИ.

Розенберг.

Розенберг. Дозволиће ми ваша племенитост
Рад општег добра да изменам с вама
Неколʼко речи.
Силађија. Изволите сести. (Поседају).
Розенберг. Без околиша прећи ћу на ствар,
Јер са војником војник беседим.
Тим пре ћу права на то имати,
У име краља што вам долазим.
Ви знате како стоје ствари државне:
И према томе знати морате,
Управи мојој да су поверене
Од саме круне ови крајеви,
Онако исто као што је и
Београд вама са околином
Под управу од краља нам уступљен.
Алʼ крај области, коју држим ја,
Наредба једна нарочита ми

И овај град у власти моје круг
Предаје, пошто његов господар
У туђој земљи војске не може
Да држи ради реда и сигурности.
Међу тим на те свакоме познате
И свете круне наше наредбе
Ни најмање се ви не обзирете.
Области ваше ви сте границе
Далеко прешли: ви нам дођосте
Са мачем и са војском убојном.
Као да је ово нека туђа земља,
Спрам које с' право рата упражњава.
Војници ваши учинили стан
На домет стреле поред мога стана;
Грдњама, које ни чути не могу,
А то ли овде све их рећати,
На свађу моје људе изазивају.
Са муком још их држим да и бој
На покор овој земљи не започну.
Ал' то је све још ништа на спрам оног
Насиља, које овде јуче ви
У Бечкереку назор извршисте.
То значи краљу објавити рат,
То значи стећи име бунтовник.

Силађија. У овој земљи само туђинац,
Као што си ти и твоја дружина,
Тим именом се може крстити.

Розенберг. У име краља позивам вас ја,
Да овог часа изволите поћи
У Београд, а за грдње таке ћете
Одговор сабљи мојој бити дужни.

(Баца му рукавицу.)

Силађија (ћушне ногом рукавицу.)
Причекаћете мало на тај дуг.

Розенберг. Та то је дрскост.

Силађија. Врло велика. (Излази на врата шаторска.)
Војници амо!

Розенберг. То је подло! (Војници долазе.)

Силађија. Врло.
И да га више с нама не буде, —
Војници, одмах у тавницу с њим.
Розенберг. Ал' најпре ти у пак'о демону.
Балвањ. Причекај да нам кажеш куд је пут.
(С леђа га напао и предао војницима да га вежу.)
Силађија. У затвор с њим и одмах нека се
На присталице његове удара.
Узбуна нек се огласи и сви
К оружју, напред за славу Угарске!
(Трубе зајече. Чује се на пољу жагор и звека оружја.)
Балвање, десна руко, иди, ти
Управљај битком место мене том.
(**Балвањ** одлази с војницима и **Розенбергом**.)
Што мора бити, нека буде већ,
Одлагати се не да ни за часак.
Противник ваља да се брзином
Забуни, да не може данути
И прибрати се ради одбране.
(**Јован Витез** долази нагло.)

ПРИЗОР ТРЕЋИ.

Витез.

Витез. Михајло, куд си нагао? Шта је то?
Шта чиниш, о заслепљен човече?
На краља си се дрзнуо подићи?
Његовога си везао војводу,
Краљевску војску напасти си смео;
Та то је бунт, и то се не да ничим
Правдати.
Силађија. То је, оче, први плод
Притворства њиног, изигравања.
Ал' и ти све то тако добро знаш.
Остав' се, дакле, кукњаве и клетве;
Где труба јечи, ту се придика
Не чује, то је само наша ствар.
Витез. Михајло, то је са свим обичан
И разбојнички један изговор.

*

Силаћија. Ја молим, оче, да ућутите.
Иначе вас ни света хаљина —
Витез. О, о! Па докле тако?
Силаћија. До Будима.
Кад хоћеш да ти кажем истину.
Витез. Разумем и предвиђам ужас сав.
Ал' знај, да руке своје перем ја
Од пријатељства таког, Михајло,
И удела се свечано одричем
У оном, чим ће твоја безочност
Уродит' земљи овој, а понајпре
Баш вама самим. Знај, Силаћија,
Да кривца свакад стигне божји суд,
А тај си ти — јер ти си бунтовник.
Силаћија. Ко тако збори, тај ми пријатељ
По ничем није.
Витез. Теби заиста не.
Силаћија. Изволите бити краљу тако што.
Витез. К њему савест моја шаље ме.
Силаћија. И срећан био пут!
Витез. А с тобом бог! (Одлази.)

(Стиша се убојна вика.)

ПРИЗОР ЧЕТВРТИ.

Силаћија.

Силаћија. Још требало би њега слушати.

(**Балвањ** долази.)

Балвањ. Од противника наших нема већ
Ни једног. Који не побегоше,
Ти изгибоше и подавише се
У валовитој Тиси. Напад наш
Ненадан, срчан, збунио их тако,
Да нису могли ни десет минута
Противити се нашој навали.
Силаћија. Дивота! С мојом сада поруком,
Коју си чуо већ, и с гласима
О овом боју, похитај у Будим.
Још додај, да се к мени кренуо

Са добром четом Короћ Јан,
Мој друг од равне Мачве бан.
Са њим ћу право к вама на Будим.
Балвањ. Од ластавице крила добићу,
Да само брже тамо стигнем ја.
Силађија. А дотле ћу се потрудити ја
Да и последњи удар одсудан
Краљевој војски задам под Будимом.
А сада збогом! Друго све већ знаш.
Балвањ. Разумем и на срцу носим све.

II.

У Будиму у краљевском двору код Николе Горанског.

ПРИЗОР ПЕТИ.

Никола Горански, Агне.

Никола. Ал' признаћеш да стари отац твој
Провиди боље догађаја крај!
Избриши сузе, стишај уздахе,
Јер друкчије ти бити не може.
Агне. Ах, оче, ах, политика, ах, све се
Заклело живот да убије мени,
И место среће и радости чисте,
Да очајање буде свему крај.
Ах, оче, ја сам јадна и несрећна.
Никола. Још више отац. Чуј ме и не плачи.
У Београду бесмо стешњени,
И прва брига тамо беше нам,
Да само живи умакнемо им.
Ал' за тим све што дође, није било
Ни нужно нити мудро, најмање
Достојно нас и дома нашега.
Раздраган, управ занет тренутно
Призором једним, тако хтеде краљ.
Да Владиславу будеш невеста,
И он се не зна сада довољно

Накајати за овај поступак!
Јер Владислав је неупутношћу
И шуровањем овде с народом.
Којим се иде на зло целој земљи.
А краљу к'о и мени понајпре —
Владислав, кћери, изгубио је
Код краља све: и место пријана
У њему гледа краљ и двор му сав
Најопаснијег непријатеља.
Кој' целој земљи само преврат спрема.
На Владислава сваки корак се
Сад мотри; он је проиграо све:
Па дакле с тим и руку моје ћери.
Агне. Ах, оче!
Никола. Буди приправна на све
И заборави кол'ко можеш пре.
На све што имаш заједничко с њим.
Не чекај, да ти љубав дужа буде
Од живота његова, јер је тај
Сумњиво дуг и дани канда су
На неколико сведени му већ.
Агне. Ах, оче, то је бездушност бескрајна
Од тебе и од краља и од Бога.
Од самог Бога, кој' вас трпи такве,
А не изводи на пут помирења.
Никола. Кад неће бог, ми сами морамо
Најпречим путем крају хитати.

(Чује се лупа на вратима. Никола отвара врата. **Севастијан Розгоњија** улази.)

ПРИЗОР ШЕСТИ.

Никола.

Никола. Из града ви? По шта се чује тамо?
Розгоњија. О ничем сад се не говори осим
О помирењу нашем, и како ће сад
Из земље странци сви за дан и ноћ
Протерати се, или поапсити.
Ни једног Немца не ће Угарска

За господара да признаје свог
У приликама тако повољним,
Као што су сад за Хуњадијевце.
Никола. Те жеље иду доста високо:
До престола се канда дижу чак.
Розгоњија. Најмање један степен испод њега.
И већ је спремно решење и акт
О томе, да се краљу поднесе
На потпис.
Никола. Краљу? Такав спреман акт?
Ужасан наше смешне игре крај!
А Владислав?
Розгоњија. Из двора чим се јави
На руку свет га улицам' носи
И венцима га кити. Диван муж
Заиста Агни, вама красан зет!
Никола. И ја и дете моје жртве смо
Ненаситости њине, али чујте:
За безочности таке Владислав
У мени неће заштитника наћи.
Розгоњија. Ал' морате ви чеду свом помоћи
И завршетка наћи бољега.
Никола. О никад и за таких триста њих,
Као што је овај млади гиздавац;
Шта више ја се збиљски радујем,
Што такав обрт узе цела ствар;
Јер пријатељство њино никад ми
По вољи није било. Све је нужда
Диктирала и пре и сада мени.
Најпосле дође, ето, и тај час,
Да сваки маску скине с очију.
И згледасмо се и познасмо се;
Од сад нам *неће* дела така бити,
Да крајњу цељ ни ми им не знамо,
А некмо ли, народ, ког се тиче све.
Розгоњија. Мислите л' тако, онда можете
Код краља све и постигнути сад,
Јер ви сте сила, он вас слуша у свему.

Никола. Имаде силе краљ и без мене:
Без тога он би био исто то,
Што једна лепа позлаћена књига,
Па ипак празна неисписана.
Розгоњија. И док се пера ви не машите
Остаће тако. Разумете ме.
Никола. У приликама овим никако.
Розгоњија. Баш овим. Ево са посланицима
За француског краља иде амо.
Да збиља, ствар је, чујем, свршена
О пријатељству с двором францускиим.
Никола. И савез склопљен.
Розгоњија. Краљ се дакле жени?
(**Краљ са посланицима** долази.)

ПРИЗОР СЕДМИ.

Краљ.

Краљ. Још једном ћемо вас потрудити
До пријатеља нашег; али с тим
Признање наше безгранично вам
У део пада за те услуге.
Најлепши поздрав, љубав и оданост
И пријатељство хришћанско и брацко
Мом оцу, краљу моћном носите.
И доспете ли срећно циљу свом,
Тад похитајте натраг с невестом.
За пријатеље моје ево пак
Приличних краљу моћноме дарова.
(Један паж даје дарове.)
Богатства, која само исток даје.
И нек сте срећно пошли нам на пут
И срећно нам се натраг вратили.
Посланик. Све силе наше вашим жељама
Придружићемо, е да благи бог
У испуњење приведе их све. (Одлазе.)

ПРИЗОР ОСМИ.

Краљ.

Краљ. А сад на ствари мање пријатне
Сврађати морам поглед; тога ради

И дођох амо. Дакле, Никола,
Из Београда крупни гласови
Долазе, миру мало наклони.
Силађи опет краљу пркоси,
Шта више, чујем, с војском неком се
Из Београда на нас подиг'о.

Никола. Чух и ја; за то чекам непрестано
Потврде такој неуnутности.

Краљ. То није нужно. Одметник је он.
А све због старог Ђурђа деспота.
Ја нисам мог'о као земље глава
Спрам савезника нашег бити туђ,
И допустити, да га слуга наш,
Поданик наш, за роба узима
И разбојнички откуп изнуђава.
У ратовима нашим с Турцима,
Кад год је земља наша тражила
За спрему војске новаца у Ђурђа,
Добила их је увек, а уз то
И саме војске већ толико пута.
Ми то не смемо заборавити,
Јер сутра може исто нужно бити.
Пријатељ земљи тако издашан
И сувише је редак, а и скуп.
А знате, да се није Бранковић
За савезника никад олако
Добио, као и то: да је тад
Поуздан, сталан вазда био нам,
До год му нисмо дали сами ми
Узрока, да се окрене од нас.
Толико пут смо остављали га,
Те приморали, да се Турцима
Приближи, па и тада никада
На штету нама. То су дакле биле
Побуде, које мене наведоше,
Да Силађију нашег обуздам.
Ја пристах, да се само она тачка
Од уговора њихова испуни,

Која се тиче откупа Ђурђева.
Ал' ето тако хтеде судбина,
Да права страна добије и правде.
Ви знате, шта је с новцем било тим.
И да је Ђурђе, тронут и потресен
Срдачношћу у својих поданика,
Који му на свој рачун добити
Правице знаше, да је Ђурђе тад
На војне цељи уступио нама
Те новце, које свакад налазим
За племенито врло.

Никола. Тако је!
Желећи добра, чинили смо тако,
Ал' њина памет друкче схваћа све.
Рад мира, ради добра општега
И сувише смо жртвовали ми.
А кол'ко желим, да се не преварим,
Ипак је ово јадан ред и мир,
Јер све је само једна маска, све
Под коју с' крију многи ужаси.
У омарини овој спрема се
Страхотна туча, која прети, да нам
Пресече добром крају сваки пут.

(Чује се на пољу вика и усклици).

Розгоњија. И опет исти призор: Народ се
Већ стоти пут у руљу скупио,
Па опет амо нагли, али сад
Не носи собом Хуњадију младог,
Већ неки старац, сав у ритама,
Кроз гомилу се тиска машући
Дугачком неком, тешком тољагом.
На њега сви су обратили пажњу
И слушају му речи нејасне,
Са усклицима да их пропрате.

(Улази један стари дворанин).

Ал' усклик тај — о величанство — усклик —

Дворник. Живио Владислав Хуњадија!

ПРИЗОР ДЕВЕТИ.

Краљ.

Краљ. Тако.

Дворник. Заиста, величанство, тим усkликом пропраћа народ речи онога човека. Опет се у гомилама упутили овамо пред ваше дворове. Ја се згрозих од онога, што видех и чух. Старац онај сед као овца, чупав, окорео, проориче им на глас, као каква поноћна тица злослутица, ужасе, које ће Будим видети кроз неколико дана. Говори о крви толико, као да је и сам сав у крв огрезао. Ни ваше величанство не оставља на миру.

Краљ. Ни мене? Шта има са мном посла један занесењак?

Дворник. И не помажу претње наше нит' ичије. Народ га слуша, брани и трчи за њим. Ево их и пред самим овим прозором.

(Чује се с поља: Да живи Владислав).

Краљ. Какав Владислав?

Дворник. Хуњадија, коме обриче, да ће доћи до највишег места у овој земљи.

Краљ. Шта?

Дворник. Да ће круну понети, да ће постати краљ Угарске.

Краљ. То је лаж,
Пред краљем коју дрско износите.
У часу да сте довели ми старца,
Од обојице овде један лаже,
И казна тог ће стићи извесна.

(Дворник одлази).

ПРИЗОР ДЕСЕТИ.

Краљ.

Краљ. Ово је ужас од нитковлука.
И на тај начин заводити народ!
И на тај начин подривати престо!
И ја називах и називам још
Јединствен призор тај од подлости.
Од утворице братом љубљеним!
Тим плодом роди моја доброта,
Тим добром ваши мира савети.

Никола. Савети моји беху нуждом сви
Диктирани; а то је удес наш.

*

Да морамо рачуна водити
О приликама, моћи немајућ',
Да сами за се такве стварамо.
Ал' ово више трпети се не да;
Јер кола, што нас носе, одоше
По странпутици вратоломивој
У амбиз; ваља свршавати већ:
Ударцем једним одважним и снажним
У главу гују ваља згодити.
И пође л' тако само још и сутра:
Поапсити их све до једнога.
Краљ. Мислите, да ће и до тога доћи.
Никола. Престола кад се тиче и до тога,
И до *још нечег грђег.*
Краљ. А заклетва?
Никола. А њина? А Београд? Ујак ваш?
Краљ. Ужасно.
Никола. На јеванђељу светом нису ли се
Заклели, да им доћи можете
Без сваке бриге као поданицима?
Краљ. Па зар у ничем пример да не узмем
На њима до у кривоклештини?
Никола. А камо другог примера у њих?
Ал' шта ја велим? Има примера:
Охолост, безобзирност њихова,
Неблагодарност, све нам може сад,
И мора бити пример наспрам њих:
За меру равна мера, зуб за зуб.

Долази дворник и води пророка.

(Народ се дотура до врата, која остану отворена).

ПРИЗОР ЈЕДАНАЕСТИ.

Краљ.

Краљ. Безумниче, какве ти приповетке по народу проносиш? Ко ти је овластио те рите, да се размећу као носилац божије промисли? Ко ти је даровао наочаре провиђења теби, који не видиш ни на шта стајеш? Ти зар водиш бригу о овом

народу, ти, који стењеш под теретом својих година, које су те само безумником и безочником начиниле.

Пророк. Ни једне претње, краљу, немаш ти,
Која би речма помела ми ток,
Да вољу божју не објављујем.
Од куд и како дођох до тога.
Не може јасно бити силнима;
Јер Бог је себи моћне гласнике
Међ немоћнима бирао свакада.
Његова воља подиже из праха
Свог слугу, своје славе весника.

Краљ. И нашла је у теби дивнога!

Пророк. Не хули, краљу, слаби, преслаби,
На најмоћнијег, најсветијег.
Превршила се и без тога већ
Одавна мера вашим гресима.
Господње име заборависте,
На ову земљу ужас свалисте,
У реку крви запливасте сви.
И благо томе, који исплива.
Ти, краљу, нећеш. То је божји суд.

Краљ. Безумниче!

Пророк. И престо овај теби тако драг
Потомство твоје наследити неће,
Већ онај, коме добра никада
Од срца, никад, пожелео ниси.

Краљ. Водите овог човека од мене.

Никола. У окове са њиме. Овог часа још
Ишчупајте му душу клештама.

Пророк. Јеси ли ти овде краљ?
Јесам ли овде послан теби ја?
О, знај да нећу ни изданут' ја,
А ти ћеш чути још и већих ужаса.
Још овог дана изречен је суд
За све, што тајиш ти у својој души,
Од како си се кренуо дволичан
Из Београда амо за у Будим.

Никола. У тавницу одмах с њим.

Још нисмо једног сумаһутога
Слушали лудости.

(Одведу пророка, народ оде за њим).

ПРИЗОР ДВАНАЕСТИ.

Никола.

Никола. Величанство, шта вам је?
Бледи сте; вама није добро.

Краљ. Није:
Ал' скоро ће и проћи: ништа, ништа —
Тај човек — добро кад је отиш'о.

Дворник. Из Бечкерека журне вести нам
Доноси гласник; моли да га краљ
Што пре саслуша.

Краљ. Нек нам дође. Где је?

(**Гласник** долази, **Дворник** одлази).

ПРИЗОР ТРИНАЕСТИ.

Гласник.

Гласник. Владика Витез Јован шаље ме.
Да јавим, да је Силађија краљу
И краљевини постао одметник.
У Бечкерек је ушао насилно,
И деспотовце протерао све,
Ван оних, који жртве осташе,
За узрок томе кад га питаше.
Ал' то је мало; одмах за тим се
Уз Тису крете, камо Розенберг
Са војском својом беше похит'о,
Будиму да се дотури што пре:
И после љутог изненадног боја
Силађи сломи војску краљеву:
Трећина оста на бојишту мртва,
Трећину мутна Тиса однесе,
А оно друго све се разбеже,
Ни двојица да нису заједно.

Краљ. Да опакога поданика. Даље!
Са Розенбергом шта је било? Казуј!

Гласник. На договор је њему отишао
Пре боја још, ал' натраг није дошао.
Због тога баш и пораз беше тај
Онако страшан. Кажу да је сад
У Бечкереку бачен у тавницу.
Краљ. У тавницу? У тавницу да баци
Мог војводу?
Гласник. А Силађија се
На Будим амо кренуо, бунећи
Свуд народ, а под изговором тим:
Да краља овде ослободи једном
Од тираније Немачке и Ческе.
И занет народ иде гомилама
За њиме; већ је силну војску скупио.
(Улази **дворник** запрашен. **Гласник** оде).

ПРИЗОР ЧЕТРНАЕСТИ.

Дворник.

Дворник. Од заповести ваше, краљу, ништа!
Кад виде народ својег пророка
У оковима и под стражом ти,
Тад скочи и од страже оте га.
Те у триумфу собом одведе.
(Опет вика на пољу).
Никола (с прозора). На сусрет њима други долазе,
На руку Владислава носећи.
Краљ. Мог брата, краља благонадежног.
Мог брата, вашег зета!
Никола. Краљу мој!
Краљ. И кола, што нас носе, одоше
По странпутици вратоломивој
У амбиз: ваше речи беху то.
Никола. Жалосне, али пуне истине.
У неистину које,ваља сад
Што пре то боље преобраћати.
Краљ. Саветуј, тражи пута ужасна.
Никола. Ужасна?
Краљ. Грозна!

Никола. Грозно ужасна!
По, хвала Богу, сложни постасмо.
На ужасваља ужас спремати.
Тавнице мрачне, кужне доста су
На пропаст нашу отворене биле.
Отровни се је разишао дах,
Да кужи наше мирне грађане.
Безумни они мисле, да им краљ
Добротом даје безгранична права,
Да дрску шалу навек терају.
Да земљом овом влада дете једно,
Које ће звеком тупих мачева
И оклопима празним плашити,
Да њиној вољи буде угађач.
О доле с њима, доле с Власима,
Нек звекну ланци зарђани већ,
Нек тешко гвожђе кости бунтовне
Прекоље: нек у мемли тавничкој
Иструну жељни сунца јаркога:
Уздаси, шкргут зуба њихових
Са писком гуја и уз језаво
Шуштање ладне мемле тавничке
О лепшем свету и о сунцу јарком
Мртвачки нека воде разговор.
На кратко, све се своди на то сад:
Још овог дана да се Владислав
И сви, што с њиме држе, затворе,
И да се суду прекоме предаду.
Краљ. На првом месту дакле Владислав,
Никола, зет ваш.
Никола. Са свим извесно.
Јер, величанство, ако моја ћи
За мушком тако жуди милошћу,
И служи својој женској природи,
И преко њега другог наћи ће
Све док је жив, па ма јој био он
Сто пута тако славан, леп и млад:
Без њега пак и много лакше још.

Шта може дакле ту јој бити зла?
На свету биће људи свуд за њу,
А ваша милост накнадиће увек
Богаство, а пре свега име славно.
Већ трећи дан на сузе пролите
И сама ће се она смејати
У загрљају мужа новога.
Ја одох вршит' вашу заповест.
Краљ. И све што нужно буде учин'те.

ПРИЗОР ПЕТНАЕСТИ.

Краљ сам.

Краљ. И родитељско отупило срце
У љубави спрам рођенога чеда.
Овако грозне речи кад се чују,
Изгледа, да је дош'о свету крај.
„И сама ће се она смејати
У загрљају мужа новога
Већ трећи дан на сузе пролите“.
Бездушан тако никад не може
Да буде отац; тако збори звер.
Па ипак данас других речи нема
За оца, брата, нити пријатеља.
Ал' какве речи изговарам ја!
Све баснословна нека имена,
За која данас носилаца нема.
Спомињем оца, брата, пријатељство,
Спомињем неке лажне представе,
Од којих ничег нема стварнога.
Жалосно, тешко, али тако је.

Никола долази.

ПРИЗОР ШЕСНАЕСТИ.

Краљ.

Краљ. Је л' спремно? Је ли дата наредба
Овога часа да се поапсе?
Никола. То, краљу, неби ничим добро било,
Јер сад је народ занесен и врео.

Без нужде није добро кушати
Оданост и без тога сумњиву.
Кад падне мрак и умири се све,
Сигурни људи, нама одани,
У тавницу ће мирно их спровести
Кроз ове исте живе улице,
Где сада таку вику подижу
У инат овом двору краљевском.

Краљ. Гарнизон градски је ли поуздан?
Ко заповеда тамо?

Никола. Хорват Пал.
Ал' као да нису чиста посла с њим.
Он Владислава посећује често
И с Кањижом се дружи сувише.
На зато већ сам разговарао
Са Розгоњијем, да се прими он
Команде грацке.

Краљ. Врло добро све.
Од њега бољег зајста немамо.

Никола. И он је прист'о.

Краљ. Кол'ко сутра дан.
Спремићете ми повељу рад тога.
Може л' се војске одвојити што,
Пред Силађију да се испрати,
За два три дана да га бар задржи,
Док нама помоћ са севера дође?
На пример не би л' могао Лихтенштајн
Задатак овај извршити нам

Никола. Цепати војску није умесно,
Ал' два три дана кад би могао он
На такав начин да привреди нама.
Онда би могли и то покушати.

Краљ. Чините тако; нека вам је Бог
И наша чиста савест на помоћи!
Известите ме скоро о свему,
Јер сваког часа чекам гласова.

III.

У Будиму код Владислава Хуњадије. Ноћ

ПРИЗОР СЕДАМНАЕСТИ.

Владислав и Матија Хуњадија, В. Кањижа, Хорват Пал, Балвањ.

Владислав. Пре свега поздрав и признање наше
Спрам госта нашег, пријатеља старог.
У часу тако озбиљном и тешком.
Добро нам дошли! (Рукује се с Хорватом.)
Кућа моја вас
Усрђем целим прима. Хвала вам,
А сад на посао. — Дакле, Балвање,
Ујак ми прег'о оружаном руком
Извојевати своје тражбине.
И удар први већ је за нас пао,
У корист нашу битка свршена?
Балвањ. Са бојног поља дођох амо ја,
Да извештаја дам, да знаднете,
Шта предузети овде вама ваља,
И шта Силађи даље намерава.
Пријатељ, могу рећи савезник
И друг у рату његов Короћ Јан,
Од равне Мачве племенити бан,
И сад је с њиме; ја га сусретох
Пошавши амо; с војском беше он
Похитао право Силађији.
Владислав. Красно!
Балвањ. Из уз пут, куд год прођох, гомиле
Од људи сретах, који хитаху
Под Силађије славне заставе.
На путу он је већем и за Будим.
И вас позива да му спремите
Земљишта овде, да не дође амо
И непознат и незват, стран и туђ.
Владислав. Колико тамо он изван Будима
У корист нашу учини и спреми,

*

Толико овде учинисмо ми.
Уз нас је народ листом; могу рећи
Без изузетка. Народ верује.
И много више него што ми сад
И помислити смемо, да ће доћ';
И вера у то тако јака је,
Да нема ни спрам краља обзира.
Наредбу данас једну његову
Упорством својим народ поништи:
На силу оте једног старину,
Којега беху краљеви џелати
Повели, да га смакну немоћног.
Јер и пред самим краљем смеде тај
Народне вере бити тумач смео,
И прорећи му скоро крвав крај.
С народом тако стоји, исто тако
И с војском, да ће бити, надам се.
И тамо има људи, који с нама
У договору стоје, чекајућ',
Да само плане испод пепела
Толико дуго притајиван жар,
Па да се нађу сви на страни нашој.
Поглавар доста мале посаде,
Наш друг и брат, са нама држи већ.
У својој кући видимо га ми.

Хорват. На мене сад је да говорим ред.
Дозвол'те, дакле, да вас прекинем:
Мален је број у војски непријатеља
И таквих, који знају за наш смер.
Природа саме ствари то доноси,
Ал' виђенијих заповедника
И људи, који ствари схваћају
Погледом даљим, њих ће бити доста.
Ал' то је баш и главно; ја их све
Познајем, па ћу призвати их све
И стање ствари представити им,
Те да их спремим, да би тако могли
Под градом, чим се Силађи појави.

И ми у граду пристати уз њега
И кључеве му предати од града.
Све друго биће после посао ваш.

Владислав. Предвидети га зебем, али је
Већ неизбежан.

Кањижа. Нема двоуме.
Извесно већ је свима као дан,
Да измирења нема с Немцима.
Одавна земљу расточише ову
Туђинци; крајње време већем је
И с њима да се закључе рачуни.
Мађарском мора Мађар владати.
Шта значи то! Зар нисмо кадри ми
Имати својег народног човека,
Који би знао исто тако зло
Као сваки странац овде владати
И кињити нас, ако нам је стало
У престолу да нужно зло имамо,
А не за земљу спас и благодет?
Зар нема у нас, који љубимо
Од свега срца, који гинемо,
Љубећи ову земљу дивотну
У борби против руље странаца,
Зар нема у нас, достојнога једног.
Да на отаца наших престо седне;
Да пример њихов свете љубави
Спрам ојађеног овог народа
У новом сјају далеко засине
По натуштеном небу, над обзорјем
Угарске, наше домовине миле.
Зар нема?

Хорват. Друже, на та питања
Ја одговора немам; усклик један
У место речи нека буде тумач
За осећања најсветија моја:
Да живи Владислав!

Кањижа. Из уста мени оте усклик тај.
Дај руку, друже, ми се разумемо.

И нек се тако цела Угарска
Разуме, споји, збрати усклином:
Да живи Владислав, да живи краљ!

Владислав. Пријане, то је дрско. Шта то значи!
Погледи наши тако далеко
Не смеју њи ни под коју цену.

Балвањ. У име своје и Силађије,
У име оних безбројних јунака
Под заставама славним његовим.
Ускличем и ја громко живио!

Канижа. Излаза нема, Владиславе, другог.
И за нас мора бити извесно,
Што народ цео за свршено сматра.
У теби народ гледа *краља* већ,
Тај народ, који не зна ниједног
Ни смера нашег, ни једне помисли:
Па за што да се презамо сад ми
Од оног, што смо сами стварати
Почели тако лепо смишљено,
И чега срећан чекамо свршетак.
Загрлимо се дакле брацки сви:
И дао би бог, да загрљајем тим
На скоро јавно, народу на углед,
Примера дамо љубави и слоге.
Дај руку, Владиславе, Матија.
И ускликнимо једнодушно сви:
Да живи млади краљ, да живи наш
Владислав!

Сви (загрљени.) Да живи Владислав!

(Чује се јако куцање.)

Јелисавета (с поља.) Владиславе, сине! Матија! Отварајте!

Владислав. Шта! Мати наша! Шта ће то да значи?

(Отвара врата, **Јелисавета** утрчи у собу.)

ПРИЗОР ОСАМНАЕСТИ.

Јелисавета.

Јелисавета. Владиславе! Матија! Где су деца моја?

Владислав. Мајко! Шта вас је тако запрепастило, да си-

нова својих не видите пред собом? Ево мене, ево Матије. Шта се случило? Што дрхтите?

Јелисавета. Децо радости!
Очију мојих драге зенице!
Децо, бежите!
На вас је зинуо пако несити.
Од ужаса се спасавајте бегством.
Читава војска слугу краљевих
Опколила нам кућу, док сте ви,
Не слутећ' на зло, овде већали,
А моје старе очи клети сан
Преварио, мене, стражу будну вам.
(Иде на прозор.)
Гледајте оне бледе буктиње,
Што као сенке паклених духова
Играју тамо доле, то су вам
Пакленог смера грозни весници.

Владислав. Ужасно! Цела војска.

Јелисавета. Бегајте!
Још један час вам оста слободан.
На ова врата тајним излазом
Ван домашаја њиног стићи ћете.

Кањижа. Проклети удес. Напред, Владиславе!
Спасавати се мора. Напред! Напред!

Јелисавета. Спасавати се мора!

(Хоће да отвори врата, али у исти мах се чује лупа и врата се праском отворе. И на тим као и на другим вратима појаве се многи војници. Јелисавета врисне.)

ПРИЗОР ДЕВЕТНАЕСТИ.

Јелисавета.

Јелисавета. Децо моја!
Владиславе! Матија! (Загрли их.)
На груди моје, децо, бежите,
Спасења другог више нема вам.
Животом најпре нека ме раставе,
Па онда с вама! (Војницима.) Натраг, варвари!

Вођа војника. У име краља и закона све, који су се овде затекли, затварам. Предајте се!

Кањижа (трга сабљу.) О, натраг, робе! Слуго тиранска!

Вођа. Војници напред! (Војници свладају Кањижу и вежу га. Тако исто разоружају други Балвања и Хорвата.)

Јелисавета. Не дирајте ми деце, варвари;
Свој живот дајем, али деце не!

Вођа. Госпођо, мора бити.

Јелисавета. Онда удрите
У ове груди најпре сабљом том.
У груди, које живот дадоше
Жртвама вашим, најдичнијима
Синов'ма ове земље несрећне.
Удрите, ево мога живота.
Убите љубу Хуњадије Јанка.
Имате л' срца, изроди ниједни,
На његов свети спомен пљунути?!

Вођа. Војници, овде нема одлагања!

Јелисавета. О децо! Владиславе! Матија!

(Војници је отргну од синова. Она врисне и падне поражена.)

СЛОВЕНСКИ КНЕЗ.

На обали хучне Травне,
Где се шири Немац сад,
У исконске дане тавне,
На обали хучне Травне,
Дизао се тврди град.

Храбри Никлот владао је
У тврдоме граду том,
Сад урвине тамо стоје,
Паук плете мреже своје,
У тихоме послу свом.

Једног дана до Балтије
Подиже се љути враг,
Диже војске и галије,
И упорно на град бије,
Да му затре сами траг!

Шест месеци борба траје,
Али Никлот неда град —
Шест месеци не престаје,
Да за удар удар даје,
Бол за бол, и јад за јад.

А кад шести месец зађе,
И побеђен душман љут,
Да ранама лека нађе,
Одби војске, крете лађе,
На обратни сраман пут.

Храбри Никлот уђе тада
  У Перунов свети храм,
На колена пред њим пада,
И најлепше од свог стада
  Принесе му јагње сам . . .

Дуго време после тога
  Владао је мирно он.
Поштујући силног Бога,
И обичај рода свога,
  И полабски сјајни трон!

На обали хучне Травне,
  Где се шири Немац сад,
У исконске дане тавне,
На обали хучне Травне,
  Дизао се тврди град.

Храбри Никлот владао је
  У тврдоме граду том,
Сад урвине тамо стоје,
Ружа свија гране своје,
  И купина цвета с њом.

Војислав.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПРИПОВИЈЕТКЕ

ИЗ ГОРЊЕ КРАЈИНЕ.

СКУПИО ИХ ВЛАДИМИР КРАСИЋ.

---

9. Поп под кључем.

Тако су били чоек и жена; живјели су добро међу се, јер је једно друго слушало. Један пут чоек спази, да му поп к жени долази, па ће ншпекулирати, како ће попа намазати. Један пут рече он жени својој, да мора некамо по неком послу отићи, а жени прикричи, да се не шали с кућом. Он лијепо отиде, па се сакрије за једну зграду. Кад за мало, ал' ето ти попа, те ће у кућу. Пошто се он умирио, дође чоек, па задрма на врата: „Отвори, жено!“ Она брже скочи, те попа у стару скрињу, па га затвори, а чоеку отвори врата. Чоек уђе у кућу. Жена га пита: „Што си се ти вратио?“ А он јој рече: „Морао сам. Стигла заповијест од кумпаније, да се све старе скриње имаду на визит довести, па морам и ја нашу гонити. За тијем узме чавала, забије скрињу, па с њом на кола, те ће гонити око гумна и викати: „Ајс, ајс! Сад ћемо на!“ Поп из скриње виче: „Јоване, Јоване!“ — „Што је?“ — „Пусти ме, ево ти двије стотине ворината!“ Опет он даље гони. Тада рече поп: „Ево ти триста ворината, само ме пусти!“ Он устави кола, пусти попа и прими триста ворината.

10. Заклетник.

Био чоек и жена и имали јединца сина. Овога пошаљу они у школу; али се није шћео никако учити. Мештар га је каштигао, и тукао и без јела остављао; али све то не поможе ништа. Мали се није бојао ни шиба, ни мештра, ни катикета, ни оца, ни матере. Већ било додијало маломе, али не шибе,

него оговарање: па за то побјегне од куће, да иде по свијету. Идући тако по свијету, намјери се на једнога господина, а то је био ђаво пакленски. Он га пита: „Камо, мали?“ А он онако сигурно одговори: „Идем тражити добра господара.“ — „Ти тражиш добра господара“, рече господин, „а ја доброга слугу: хајде, дакле, к мени служити.“ — „Идем, за што не: али знате шта? Прво већ вам будем што делао, морате ме школи научити мјесец дана.“ — „Добро, ја ћу те сам школи научити, већ хајде са мном.“ И мали отиде с њим. Петнаест дана иде у школу, и већ зна више од мештра. Иде другијех петнаест, и већ зна више од катикета. Сад рече мали сам собом: „Доста сам се тога научио, па бих ја сад ишао ћа од тога господара.“ Иде и намјери се на једнога старога чоека. Стари га пита: „Ђечко, камо ти?“ Он му одговори: „Идем тражити страха.“ Тада ће рећи стари: „Кад је тако, хајде у ближњи град суду, ту ће ти дати сто воринага, ако преноћиш у једној градини.“ Мали отиде у град и махом потражи суд, како га је стари напутио, и понуди се, да ће у тој градини за сто воринага преспавати. Они му одмах обећају, ако то учини. Дошла вечер, и он отиде у градину и преспава унутра. Дошло га страшити, али њега није ништа страх. Сјутра дан отиде суду и пита за обећано сто воринага. Они му даду. Узме новце и отиде даље. Дође у други град. Ту му обећају двије сто воринага, ако у њиховој једној градини преспава. „Хоћу преспавати, за што не бих; већ ми дајте новце“, говори им он. Они му реку: „Добићеш сјутра, већ ти хајде тамо, не бој се.“ Богме он отиде и у ту градину, и преспава ту цијелу ноћ. Страшила је ту било свакојакијех, шта се гођ помислити може. Али њега није ни мало страх. Сјутра дан отиде по новце, и кад их је добио, отпути се даље. Опет дође у трећи град, и ту му суд обећа три сто воринага, ако буде у њиховој градини преспавати. „Хоћу“, одговори он, „за што не бих.“ У вече отиде тамо. Не отиде спавати, већ одлучи, да ће сву ноћ бити на ногу; па отиде под димњак и ту сједне. Сад се поче са свију страна рушити, с ланци звонети, шкрипати и приказни стане се приказивати; али њега није ништа страх. Он сједи и све то гледи. На један пут чује се с димњака глас: „Падам, падам!“ „Кад падаш, а ти падни“, рече он. Сад падну

пред њега двије руке. Онда он рекне: „Но и ви сте могле мало даље пасти, а не баш пред мој нос, да ми паучите.“ Узме обадвије руке и баци их у угао. Сад се опет чује глас: „Падам, падам!“ Тада опет он рече: „Кад падаш, а ти падни!“ И сад падну пред њега двије ноге. „Но и ви сте могле мало даље пасти, а не баш пред мој нос, да ми ту паучите“, рекне он, и баци их камо и руке. Опет се сад јавља с димњака: „Падам, падам!“ „Кад падаш, а ти падни“, говори он. И паде трупло човјечанско. „Но, још си могло ближе пасти“, рече он, „шта немаш другог мјеста?“ Узме трупло и баци га к ногама и рукама. И све се то скупа срасте, тако, да је био цио чоек, већ што му глава вали. Мали то гледа, па говори: „Но да имам барем главу, бисмо се разговарали, да нам прво вријеме прође.“ Кад он то рече, опет се јавља с димњака глас: „Падам, падам!“ „Еј, падаш, падаш — падни већ један пут, а не једи ме“, говори он већ зловољан. Тек што то рече, ето паде преда њ глава и срасте с другијем тијелом, и оживи. То је био чоек средњег доба. Чоек тај почне сад говорити, да су ту близу врата, и да је за њима тринаест комара, па рече малому, нека узме кључ, па да ће поћи мало виђети те комаре. Али мали одговори: „Ђе си метнуо кључ, отале га узми и отвори врата, ако хоћеш; ја се трудити не ћу, већ с тобом идем виђети комаре.“ Сад говори малом: „Узми кључ од друге комаре, да видимо и њу.“ Али му говори мали: „Камо си оставио кључ, отален га и узми, па отвори сам.“ И чоек узме кључ и отвори сам. Дођу у другу комару; тад говори тај чоек опет малому, нек узме кључ од треће комаре, а мали њему опет: „Ђе си га оставио, отале га и узми, па отвори; мени се се није сила прегибати.“ И чоек отвори. И тако су један другоме у све тринаест комара говорили. Мали је вавијек говорио: „Камо си оставио кључ, отале га и узми.“ Кад су били у тринаестој комари, говори чоек малому, нека узме кључ од конобе и да ће у нутра свега наћи. Али мали опет вели: „Камо си га оставио, отален га и узми, па отвори сам.“ Чоек узме кључ и отвори конобу, па говори малому: „Узми мотику, па закопај три пут, па ћемо наћи вина.“ „Узми сам мотику, па како си вино закопао, тако га и откопај“, одговори мали. Чоек узме мотику, па откопа три бачве вина. „Дај, мали, тај

жмуљ, да пијемо“, говори он опет маломе. „А узми га сам“ рече мали. Чоек узме жмуљ, наточи га вином и дава малому нека пије. Мали говори: „Ти си старији, пи ти прво, пак ћу онда ја.“ Чоек попије и да други жмуљ малому. Мали, богме, попије све до дна. Сад му говори чоек, нека закопа три пут мотиком, па да ће наћи три бадња цекина. „А, не ја!“ говори мали, „већ како си их ти закопао, тако их ти сам и откопај.“ Чоек их откопа и рече: „Видиш, мали, ја сам био ту заклет, и ти си ме тијем избавио, што си био тако сигуран и што нијеси шћео ништа у своје руке узети. Ова два бадња цекина узми ти за се, а трећијем плати цркви за душе, које су овђе погинуле.“ И сад сване. Мали отиде у јутру с градине; па није ни ишао по оне три стотине worината, што му је био суд обећао, доста му је било три бадња цекина: већ лијепо отиде кући к оцу и матери, па још и сад с њима живи, ако није умрьо.

(Наставиће-се.)

КЊИЖЕВНОСТ.

KARTE DER VERTHEILUNG DER BEVÖLKERUNG ÖSTERREICH-UNGARN'S nach der Umgangs-beziehungsweise Mutter-Sprache auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung v. 31. Dez. 1880. von Dr. Franz Ritter von Le Monnier k. k. Ministerial-Vice-Sekretär. Wien, 1886.

Пред нама је карта, која је изашла са седмом свеском физикално статистичног атласа Аустро-Угарске, што га уз сарадњу више стручњака издаје Др. Јосиф Шаван (Chavanne) у Бечу. Карта ова треба графично да представи поделу разних народности у нашој монархији. Уз карту иде један лист пропратнога текста.

Како је ово најновије дело своје врсте и због велике политичне важности, коју баш у ове наше дане имају народности у Аустро-Угарској, мислимо да треба и нашу публику на горњу карту да упозоримо. Свима писцима, који су до сада писали о бројној и месној подели народности у овој монархији, служило је за извор Цернигово дело „Etnographie der österreichischen Monarchie", по ком је исти израдио и своју велику етнографску карту на четири листа. Све друге етнографске карте, које су излазиле после тога, копије су са те велике карте. Тако је репродукција Цернигове карте и српска карта, коју је г. 1863. или 1864. издао у Земуну покојни Паја Ђорђевић Умјанин. Како је Цернигова задаћа била тешка, може се по томе судити, што је, као што помиње Ле Моње, истом при последњем попису од 31. децембра 1880. први пут узет обзир на језик житеља, а дотле се није никад освртало на тај најважнији етнографски моменат.

На основу тога најновијега пописа израдио је Ле Моње своју етнографску карту и износи је „као потпуно нову и по-

уздану слику наше многојезичне монархије". И ако је ова карта рађена у маломе мерилу, ипак се даје из ње видети не само. које народности живе у ком пределу, него и њихов бројни размер. Тим се она отликује од свих досадањих карата, а то не беше лак посао, особито за оне крајеве, у којима су, као н. пр. у Банату, многе народности на најшаренији начин међу собом измешане. Али нама се чини, да је тим карта уједно и претоварена, те је преглед за многа места веома тежак, и ипак нису сви односаји потпуно изведени. Тако нам н. пр. не излазе пред очи српске насеобине у пештанској околини. Далеко скрупулознији био је картограф код немачке народности, где нису пропуштени ни посве незнатни миноритети, н. пр. Немци у Петроварадину, у Петрињи, у Костајници, и т. д. Тако ни ова карта није проста од личних момената и на то ће морати свак пазити, који хоће да је употреби.

Попис од 31. децембера 1880. није изведен на јединственом основу у целој монархији. У Аустрији је био језик, којим се дотични обично служе (Umgangssprache), основ за попис по народности, а у Угарској матерњи језик, што је свакако коректније. Даље су у Аустрији сви они, који још не говоре (мала деца, неми), увршћени у народност својих родитеља или породица, а у Угарској била је за њих засебна рубрика, те их је картограф морао истом да раздели на поједине народности.

По поменутоме попису било је у земљама угарске круне свега 15,642.102 становника, и то:

Мађара	6,445.487	или	41·21	процента
Немаца	1,953.911	„	12·49	„
Словака	1,864,529	„	11·91	„
Румуна	2,405.085	„	15·38	„
Србо-Хрвата .	2,352.339	„	15·04	„
Рушњака . . .	356.062	„	2·28	„
друге народности	206.238	„	1·32	„
странoземаца . .	58.451	„	0·37	„

По томе би било Славена у земљама угарске круне свега 4,572.930 или 29·23 процента. Приметити је, да Словенци нису засебно рачунати, него су стављени у рубрику „друге народности", а Буњевци као да су сасвим однети у Мађаре, тако се бар мора судити по слици, што нам је даје картограф за

Суботицу и њену околину. Горњи број за Славене испао је дакле по свему томе и у најновијем попису мањи него што је у ствари.

У Аустрији је било свега 21,794.231 становника. Отуд 5,180.908 (= 23·77 проц.) Чеха, 3,238.534 (= 14·86 проц.) Пољака, 2,792.667 (= 12·80 проц.) Рушњака, 1,140.304 (=5·23 проц.) Словенаца и 563.615 (= 2·58 проц.) Србо-Хрвата, дакле укупно 12,916.028 или 59·24 процента Славена у Аустрији. Према њима стоје 8,008.864 Немаца, т. ј. 36·75 процента.

У целој Аустро-Угарској, која броји 37,436.333 становника, има 17,488.958 Славена, или 46·49 процента (35·71% северних и 10·78% јужних Славена) укупнога становништва. Ипак имају они данас у монархији само потчињену улогу у државној управи, него је иста у рукама Немаца, којих је у целој монархији само 9,962.775, или 26·48 процента, и Маџара, којих је тек 6,455.374, или 17·15 процента.

Јужних Славена има у целој аустро-угарској монархији 4,056.258 и отуд су 2,915.954, дакле скоро 3 милиона Србо-Хрвати. По појединим земљама има Србо-Хрвата:

у аустријском приморју	121.870	или	19·95	проц.
„ Далмацији	440.279	„	93·31	„
„ Угарској	631.995	„	4·60	„
на Ријеци	7.991	„	38·08	“
у грађанској Хрватској и Славонији	1,054.506	„	88·29	„
„ бившој крајини (хрв. слав.) . . .	657.847	„	94·24	„

Словенаца има на Штајеру 388.419 (32·74%), у Корушкој 102.252 (29·72%), у Крањској 447.610 (93·73%) и у Приморју 199.124 (32·61%). Као што је већ напред наведено нису Словенци у Угарској засебно рачунати.

Кад од ових бројева бацимо поглед на карту, онда не видимо нигде у Угарској чисто српске области. Сем бивше панчевачке и белоцркванске регименте јављају нам се као претежно српске области само негдашњи шајкашки батаљон и кикиндски диштрикт са југозападном околином Бечкерека и једном малом енклавом око Пардања. Свуда другде утисли су се у толикој мери страни елементи, да се многи пространи крајеви, који су још пре једног столећа и мање припадали искључиво Србима, приписују данас туђој, дошљачкој народности.

Тако је скоро сва западна половина Баната насликана као претежно немачка област, а тако исто и сва југозападна Бачка. И по статистичким подацима изгледа да је збиља тако, ма да се особито на градовима види, како је картограф границе наше народности још већма стиснуо, него што је то учинила немилостива нам судба.

Него има крајева у монархији, где и немачки елеменат губи земљишта. Видимо то у Тиролској, где Талијанци поступно, али снагом, коју канда ништа задржати не може, продиру у немачки елеменат и освајају себи нову постојбину. Картограф нам очигледно показује, како су се из Трентина кренуле са запада и истока две талијанске колоне на север, да се код Бриксена састану и свој освајачки пут на север наставе. Талијанске насеобине налазе се сада већ више Инсбрука, а са запада као да им у сусрет иде трећа колона, која се кренула из Швајцарске, те је већ дубоко у Форарлберг продрла.

Ко год хоће да добије преглед о борби међу народностима, за тога је веома поучно посматрање таквих етнографских карата. Како је ова Ле Моњеова карта најновија за Аустро-Угарску, то је мислимо било вредно, да се на исту са ово неколико врста обазремо. **М. Петровић.**

АНАЛИЗЕ БЕОГРАДСКИХ И ТОПЧИДЕРСКИХ ПИЈАЋИХ ВОДА, минералних вода по Србији и српског фосилног угља, од С. М. Лозанића. У Београду краљевско-српска државна штампарија 1886. Вел. 8°, стр. 60.

У овој књижици побрани су сви важнији хемијски радови, који се односе на познавање природних одношаја и природнога богатства српске краљевине, а израдио их је професор Лозанић, од како је заузео катедру хемије у великој школи у Београду. Неки од тих радова угледали су света у Гласнику српског ученог друштва, неки у Српском архиву целокупног лекарства, неке видимо опет овде први пут, а сви су добили нове пропратнице. Како ће се сви будући радници на том пољу морати често позивати на те радове, то је г. Лозанић учинио заслужно дело, што их је све покупио у једну књигу,

у којој ће их стручњаци и интересенти моћи увек имати при руци.

Од београдских пијаћих вода налазе се у књизи потпуне хемијске анализе воде са Делинске и Чукур чесме, савске и дунавске воде, воде из великог бунара у граду, из бунара Хофмановог код Батал-џамије и из бунара Лозанићевог на западном Врачару. Од топчидерских чесама има четири анализа. Само те топчидерске чесме дају здраву воду за пиће, а ни једна вода, што се пије у самом Београду, не може добити повољну оцену. У том погледу видимо, да и Београд дели судбу свих старијих градова, да кубури са добром водом за пиће. У толико великој мери неби то истина морало бити у Београду, кад знамо, да су одмах око њега брегови, из којих се извори доводе у чесме. Али писац нам открива жалосну чињеницу, да су водоводи београдских чесама на више места отворени, да на тим отворима сељаци поје стоку, перу рубље, купају се, да бујица сноси блато у те водоводе и т. д. Где такве ствари бивају, ту се дакако мора покварити и најбоља изворна вода.

Бунарске воде у вароши већ су по себи рђаве. У њима је млого минералних састојака, с тога су и врло тврде и пуно је у њима нитрата. То приписује г. Лозанић шалитреном терену београдском, а ми бисмо још додали, да је београдски терен такав од тога, што је Београд стара насеобина. На земљишту, на ком он стоји, гомилао се вековима измет од људи и њихове стоке и ту се полако распадао. Ту је извор шалитре у београдском земљишту и отуд дође она и у бунаре. То је уједно и узрок, што су бунарске воде на Врачару, који је најмлађи део вароши, сразмерно много боље и лакше него у староме месту.

Анализа воде из великог бунара у граду на први поглед изненађује. Тај је бунар око 45 метара дубок и отуд би се могло очекивати, да ће у њему бити добра вода. Ипак је иста врло рђава и у њој је управо ужасно много нитрата. То се неда друкчије разјаснити него тиме, да вода тога бунара долази од жице из вароши, т. ј. да се варошки издан у томе правцу слива у Саву или у Дунав. Ако добро погађам биће дубина тога бунара уједно приближна висина градског платоа над вароши.

Са чисто хемијског гледишта нема се анализама г. Лозанића ништа замерити. Хигијеничар не налази у њима помена о амонијаку и азотастој киселини. И кад тих састојака нема у којој води, норма је, да се то изреком наведе. Али по искуству, што га има потписани у тим стварима, налазиће се без сумње трагови поменутих једињења у београдским водама. Код неких анализа наводи се кисик, који је потребан за оксидацију органских једињења. Дотични бројеви (кад се преведу у органске састојке) јако се разлазе од бројева, који се добијају жарењем. Тиме показује писац практично слабост наших метода за изналажење органских састојака. С тога би било потребно, да се сви аналитичари држе у томе једнога мерила.

Одкако је београдска општина добила сувремено уређење, истиче се и у њој питање о набавци здраве воде за варошко житељство. Другога пута за то нема, него да се сагради уредан водовод. Питање је само, одкуд да се доведе вода. С правом одбацује г. Лозанић савски водовод, на који се у први мах у Београду највише помишљало, јер сва испитивања обарају старо мишљење, да се реке саме очисте од гада и нечистоте, што дође у њих. Ни филтровима не може се ту много помоћи. Воде из извора и из дубоких бунара једине су, које су увек добре за пиће и само оне смеле би се управо употребити за водоводе. За Београд могли би се узети сви извори до Авале, али количина те воде неби била довољна ни за садање становништво. Остало би дакле, да се још разгледа, има ли у београдској околини јаких подземних вода за водовод.

Из књиге г. Лозанића дознајемо, да се београдска општина у тој ствари обратила за савет г. Жигмондији, познатом рударском мернику у Угарској. Исти је поднео г. 1885. своје извешће општини. Он налази, да је „највећи резервоар подземних вода око Београда у мокролушкој долини и тврди са апсолутном сигурношћу, да се из те долине помоћу великих бунара може добити знатно више воде, но што треба Београду за само пиће, а може бити да ће је бити доста и за све остале потребе“. Ради тога чињена су бушења на више места у мокролушкој долини и резултати су били повољни. Али да се дође до потпуног уверења, наређено је, да се копа један бунар на томе месту. На овом бунару већ се ради и помоћу њега

има да се констатује количина и каквоћа подземне воде у поменутој долини.

Не буде ли ни ту довољно воде за све потребе, онда не остаје шта друго него да се уведе двогуби водовод, један са водом за пиће, а други за остале потребе. По мишљењу г. Лозанића могла би се за тај други водовод узети и речна вода.

У другом одељку књиге налазе се анализе српских минералних вода. Ту видимо три анализе алкаличне угљенокиселе терме у врњачкој бањи, која се и у Београд на продају доноси. Особити интерес изазивају анализе Буковичке киселе воде (анализе од три извора) и Паланачке киселе воде. Г. Лозанић каже, да су обе те алкаличне угљенокиселе воде боље од Гисхиблера, који се тако млого троши у нашим крајевима, ма да бисмо исту цељ могли постићи са млого ближих и јефтинијих извора. За тим долази анализа једне гвожђане воде из Смрдан-баре, која је иначе позната као сумпорно купатило. Још се налазе анализе индиферентне топле воде у Алесиначкој бањи, топле сумпорне воде из чувене Рибарске бање, топле сулфатне воде из Врањске бање (са два извора), топлих сумпоро-водичних сулфатних вода из Брестовачке (четири анализе), Шарбановачке и Гамзиградске бање. Код ове последње не наводи се сумпоро-водик, ма да и она по уводним речима спада у сумпоро-водичне воде. Најпосле се налази анализа Вишњичке муријатичне воде, која извире у самом кориту Дунава.

Сваки Србин, био он стручњак или не, мора се обрадовати том великом броју лековитих извора у Србији. Србија за цело не уступа у том погледу својој посестрими Босни, у коју је прошлога лета по налогу заједничке аустро-угарске владе путовао професор Лудвиг из Беча, да проучи босанске минералне воде. Он их је нашао у тако великом броју, и то најразличнијих и од најврсније каквоће, да се управо задивио толиком богатству, те је прорекао Босни сјајну будућност као земљи купатила.

Књига се завршује анализама српског фосилног угља. И угљем је Србија богата као мало која земља у Европи. Има га из најмлађих па до најстарије карбонске формације. Писац нам даје 74. анализе српскога угља. Заиста огроман посао! По бројевима калорија, што их је нашао проф. Лозанић, било

би у Србији бољега угља него игде у околним пределима. Тако угаљ из Анине-Штајердорфа има 6.451, угаљ из Печуја 6.171 калорију*), а у Србији има појединих проба са преко 8.000 калорија.

Прешли смо у кратко садржај дела г. Лозанића. Оно је јасан сведок, да природне науке имају врсне представнике у младој српској краљевини, која се њиховим радом може на сваком месту подичити.

М. Петровић.

*) Види: Das Kohlengebiet von Jablongrad in Bosnien. Von Julius Benes Budapest 1885. стр. 27.

МАТИЦА СРПСКА.

Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1885. године.

Састанак књижевног одбора 9. (21.) новембра

152. Аркадије Вараћанин у Новом Саду под 3. новембром о. г. јавља ово: „Достављена ми је на оцену расправа за „Летопис“ под насловом: „Учитељска школа у Црној Гори“, од г. Мите Нешковића из Павловаца.

Ја сам исту расправу прочитао и проучио и нашао, да писац на леп и лак начин претреса једно врло важно и савремено питање просветног живота у Црној Гори и рекао би, да ће ова расправа расветлити и наш многи кутић овостраног просветног живота, јер се писац у главном наслања на исторични развитак нашег школарства, те с тога препоручујем, да се ова расправа што пре, још док није у Црној Гори ово текуће питање свршено, штампа у „Летопису.“

Можда би се могло приметити, да је г. писац одвећ одсудно ударио на интернате, а ја држим, да су такове установе под извесним околностима и потребне; особито би рекао то баш за Црну Гору, јер Црногорске варошке и породичне прилике нису још спремне, да могу примати младиће у стан и препитање, те би без интерната (семеништа) многи младић, и покрај добрих материјалних околности, остао, тако рећи, на сокаку, или би принуђен био да се пребија по скупим гостионицама, а то би будућим учитељским кандидатима ваљда више шкодило, него добро удешени интернати. Не морају ни интернати бити удешени касарнички, него се и они могу прилагодити више породичном начину живљења. Свака ствар, па и ова, много зависи од тога, како се удеси. Но г. писац заузима у овом питању строжије становиште, али то не шкоди ствари и ја зато ипак препоручујем, да се расправа уврсти у долдући „Летопис.“

На основу те оцене прима се споменути чланак за „Летопис“ и писцу Мити Нешковићу одређује се награда од 50 фор. из фонда накиног.

154. М. Нешковић у Павловцима под 29. септ. о. г. шаље оцену на „Закон за основне школе у књажевини Црној Гори од 13. септембра 1884.“, с молбом, да се прими за „Летопис“ и да се награди.

Прима се за „Летопис“ и писцу се одређује награда од 12 фор из фонда накиног.

у млад

свиком

Benes

атисање и климатологију. Хидрографија је наведена опширно равцима. Извори и токови разређени су са свим специјално, тај одељак најпотпунији, и да ће за каснија истраживања бити ве користи. У свези с тиме побројане су и нећине, равнице и ле; река, и описана им је нарав са геолошке и топографске после има података, који се — према географији и топографији а саобраћај, трговe, производе и т. д.

је писац радио по својим белешкама, које је по свој прилици упио, и по напутти г. А. Ровинског, најбољег познаваоца Црне наравно, да су му податци са свим поуздани и тачни. Тако но много дојакошњих погрешака, а спремљено је уједно богаеријала, што ће га касније писци моћи с поуздањем употреобито вреди за имена, која су до сада и у географији и у карЦрне Горе тако зло пролазила.

иван сам писцу што је изложио своје мишљење о црногорским са војеног гледишта. Све да то спада у оквир ове расправе, и ење лшичево са свим поуздано — што ја сумњам — ја небих ај начин, што је га писац изабрао за тај одељак. То нити је нити достојанствено.

вар ове расправе не спадају још неколико одељака као: „Вилик“ где говори шта је равница, хум, брдо, планина, шта је подна, венац, или коса, и т. д.) „Море и његова обала“ (шта је , мореуз, канал, каква је морска вода како се море креће, шта , шта вал, и т. д.), „Воде на копну“ (шта је поток, речица, река а, водопађа, и т. д.). Сви ти одељци говоре искључиво о прама физикалне географије и немају места у делу, које се бави географијом.

чину излагања било би прекора. Види се, да је писац још неук, да свлада толики материјал. На гдекојим местима је нејасан, им опет претрпан, па се тешко извлачи. Језик има доста проама и погрешака, а и правопис није на чврстим ногама.

а свему овоме мишљења сам, да је расправа Живка Драговића важности по нашу литературу, и да заслужује награду. И ако целини, која се обећава насловом, могла би се штампати као оје би после други црпсти могли. Таку богату грађу — осом смеру — ретко ћемо где наћи.

услов за награду и штампање у Летопису предлажем:

а се дојакошњи наслов: „Географски преглед Црне Горе“ заловом: „Грађа за географију Црне Горе“.

а изостану одељци, који говоре о физикалној географији, дакле насловом: „Вертикални облик“, „Море и његове обале“, „Воде и још један одељак, где се говори о змијама скадарског језера.

а се по гдегде исправи начин разлагања, језик и правопис. Ја лободан био, те сам ово већ учинио, да рукопис може одмах у и“

156. Др. Милан Јовановић-Батут у Н. Саду на бр 126. К. О. о. г. подноси своју оцену на чланак Живка Драговића под насловом: „Географски преглед Црне Горе.“ У својој оцени наводи ово:

„Одмах да речем, ја сам се обрадовао том појаву у нашој књижевности.

„Познај себе и своје прилике“, вреди у животу једнога народа исто толико колико и у животу појединих људи. Највећи део природног поступног напредовања наслања се на ту кардиналну науку.

Та истина је давно призната, и напредни народи служе се поглавито њоме, да себи ујемче свој индивидуалитет. Ни једна грана из народне прошлости и народне садашњости, ни једна прилика из домаћег и јавног живота, ни једна околност, која утиче на њих, не пушта се из вида. Све се то прибира, испитује и тумачи, да покаже јасну слику, из које се изводи наука за будућност.

Ми до скора као да нисмо тако радили. О Србима и српским крајевима, о нашим приликама и неприликама мало је у нашој литератури. Главније, што се до сада испитивало и радило, заслуга је туђинаца. Тек по гдекоји огранак није нам отет, а све друго је за сада у туђим рукама. Кад о себи хоћемо што да дознамо, морамо туђинце питати.

Зашто је то тако, не могу одлучно рећи. Или Срби нису имали времe за то, или нису имали прилике за то, или су најпосле са нехата пропуштали згоде, које су им се давале. Како му драго, али сада то тешко сносимо . . . и крајње је време, да се тога туторства ослободимо. Све да се и не може рећи, да је оно веома често злонамерно у пресуди наших прилика; да их и нехотице или из незнања криво схвата и тумачи, те пред светом изобличује; опет се мора признати, да је зло по домаћина, који се ни у својој кући не зна окренути.

С тога држим, да је свака појава у литератури, која нас упознаје с нашим приликама, веома важна, и с тога се и обрадовах расправи, коју прикључујем.

Мали географски преглед Црне Горе написао је у нас Дучић, али још за времена, кад је Црна Гора била у старим границама. У новије доба писао је о томе Шварц и Тице код Немаца и неколико других писаца на страним језицима. Све су то наравно тек први покушаји и доста непотпуни, а где где баш и погрешни радови.

И „Географски преглед Црне Горе“ Живка Драговића није целина, него одломак. У главноме се може рећи, да је то управо само оро- и хидрографија Црне Горе с неколико малих напутака, које се односе на друге огранке те науке.

Али и као одломак је дело Живка Драговића од велике важности и надмаша богатством података и тачношћу готово све дојакошње списе те врсте. Још нигде нису границе Црне Горе тако поганко и тачно обележене као у овом делу. Планине су подељене по свом природном груписању, описане су у својој нарави, свом геолошком и топографском карактеру, и пропраћене су до даљих својих огранака и ван границе. И у долине унесен је неки прегледни систем са врло богатим материјалом за

даље систематисање и климатологију. Хидрографија је наведена опширно по свима правцима. Извори и токови разрређени су са свим специјално, тако, да је тај одељак најпотпунији, и да ће за каснија истраживања бити од неоцењиве користи. У свези с тиме побројане су и нећине, равнице и брегови (обале) река, и описана им је нарав са геолошке и топографске стране. Најпосле има података, који се — према географији и топографији — односе на саобраћај, тргове, производе и т. д.

Како је писац радио по својим белешкама, које је по свој прилици директно купио, и по напути г. А. Ровинског, најбољег познаваоца Црне Горе, то је наравно, да су му податци са свим поуздани и тачни. Тако је исправљено много дојакошњих погрешака, а спремљено је уједно богата нова материјала, што ће га касније писци моћи с поуздањем употребити. То особито вреди за имена, која су до сада и у географији и у картографији Црне Горе тако зло пролазила.

Противан сам писцу што је наложио своје мишљење о црногорским границама са војеног гледишта. Све да то спада у оквир ове расправе, и да је мишљење пишчево са свим поуздано — што ја сумњам — ја небих одобрио онај начин, што је га писац изабрао за тај одељак. То нити је практично, нити достојанствено.

У оквир ове расправе не спадају још неколико одељака као: „Висински облик" (где говори шта је равница, хум, брдо, планина, шта је подножје, страна, венац, или коса, и т. д.) „Море и његова обала" (шта је море, залив, мореуз, канал, кака је морска вода како се море креће, шта је егрујање, шта вал, и т. д.) „Воде на копну" (шта је поток, речица, река нагиб, делта, водопађа, и т. д.). Сви ти одељци говоре искључиво о правим појмовима физикалне географије и немају места у делу, које се бави специјалном географијом.

И начину излагања било би прекора. Види се, да је писац још неук, те не може да свлада толики материјал. На гдекојим местима је нејасан, а на гдекојим опет прегрнап, па се тешко извлачи. Језик има доста провинцијализама и погрешака, а и правопис није на чврстим ногама.

Према свему овоме мишљења сам, да је расправа Живка Драговића од велике важности по нашу литературу, и да заслужује награду. И ако не одговара целини, која се обећава насловом, могла би се штампати као грађа, на које би после други црпсти могли. Таку богату грађу — особито у овом смеру — ретко ћемо где наћи.

Као услов за награду и штампање у Летопису предлажем:

1. Да се дојакошњи наслов: „Географски преглед Црне Горе" замене са насловом: „Грађа за географију Црне Горе".

2. Да изостану одељци, који говоре о физикалној географији, дакле одељци под насловом: „Висински облик", „Море и његове обале", „Воде на копну" и још један одељак, где се говори о змијама скадарског језера.

3. Да се по гдегде исправи начин разлагања, језик и правопис. Ја сам тако слободан био, те сам ово већ учинио, да рукопис може одмах у штампу ући."

На основу те оцене одређује се писцу награда од 60 фор. из фонда накнног за споменути чланак, ако пристане на то, да се онако поправи и штампа као што је то оцењивач предложио.

158. Андрија М. Матић у Новом Саду под 8. (20.) новембром о. г. на одлуку под бр. 136. К. О. о. г. јавља, да је прочитао спис, што га је с француског превела Ангелина Поповићева под насловом: „Млади Валентин Дивал, или моћ своју срећу себи заслужити“, приповетка за младеж од К. Мика.

Оцењивач у својој оцени наводи, да се то дело овако, какво је, никако не може примити. Ваљало би га најпре на српски лепо превести, па га онда на ново поднети, да би му се и садржина могла оценити, која је у неколико романтична.

На основу те оцене не прима се споменути превод.

Састанак књижевног одбора 19. новембра (1. децембра).

164. Др. Милан Савић у Н. Саду под 29. новембром о. г. на одлуку под бр. 164. К. О. о. г. јавља, да песма: „Иконија“, од непознатога писца под шифром: „Перо је мач“ не заслужује награде. Писац има право, да је перо мач, само не у његовој руци.

На основу те оцене не прима се споменута песма.

166. Др. Илија Огњановић у Н. Саду под 17. (29.) новембром о. г. на одлуку под бр 155. К. О. о. г. јавља ово: Прочитао сам рукопис дра Милана Јовановића-Батута под насловом: „Грађа за медицинску терминологију“ ради оцене, јер је сабирач рукописе тај поднео ради штампања у матичином „Летопису“. Из записника већ видим, да у тој грађи има 1.700 речи, а међу њима преко 400 нових, а за 7—800 речи каже се, да се неналазе нигде у речницима, него их је писац прибрао из различитих списа.

Нико неће о томе посумњати, да је велика и превелика потреба, да се већ једном прибере и састави речник за медицинску терминологију српску, не ради науке саме, јер Срби за сада нису још у приликама тима, да би они могли настављати и ширити обим науци медицинској, него би нужно било имати српску терминологију ради популарисања те науке, ради ширења дијететског и хигијенског знања у народу нашем, а то никако неће ићи ваљано све дотле, докле писци не проуче народни језик у овој грани науке, док писци не буду сазнали како народ крсти ову или ону промену у човечијем здрављу и појаву у телу човечијем. Имамо ми у овој медицинској струци ваљаних и родољубивих писаца, али ако писац не зна језика народног у овој струци, неће његов рад бити приступачан онима, за које хоће да пише, неће га разумети они, којима је он свој рад посветио.

Ко је читао списе дра Милана Јовановића-Батута, као што је његова књига о чувању народног здравља, његови чланци у листу му „Здравље“, што је излазио најпре у Сомбору, а за тим на Цетињу, и његове „Буквице“ у 2. и 3. свесци библиотеке Петра Коњевића, тај ће унапред већ бити уверен, да је ова „Грађа за медицинску терминологију“

посао ваљан и савестан, и да ће се једва наћи когод међу нашим писцима, који би тај посао био у стању боље и потпуније израдити него што га је он обавио.

Ко пак буде заиста загледао у овај посао поближе, тај ће признати морати, да је овај рад Јовановићев заиста достојан почетак састављања речника медицинског и увидеће, да је писац употребио на ово голем труд уз оштроуман рад, познавање и разликовање доброг од рђавог, правог народног од уметнички скованог, и сваки ће једва дочекати, да се ова грађа штампа, како би се што скорије са свију страна речима и терминима из свију крајева српских почела допуњавати, те да већ једном дођемо до ваљаног српског речника за медицинску науку специјално, а за природне науке у опште.

Нека ми се допусти овде и неке примедбе навести, нису замерке, само примедбе, на шат г. писац усхте што од овога у обзир узети, ја их не стављам овде као захтев, него предлажем славном књижевном одбору већ и пре тих примедаба да рад овај Јовановићев награди највећом наградом, којом се чланци за Летопис награђују.

Примедбе су ми пак ове:

У „Грађи" овој има гдекоја реч из зоологије и из фармакологије, а ове ако спадају у овај рад, онда би их ваљало донети све, за које се зна, како се зову српски, или не треба ни једне. Тако н. пр. наваћа се реч „Брашнар" за једну бубу, а о другим инсектима нема ни спомена, па ни о онима, који се иначе у медицини спомињу; а на пр. има реч „Бели зејтин" — Ricinusöhl, а о другима многима нема спомена, а овамо су и они фармаколошки важни и има за њих лепа српска реч. Исто тако је и са анатомским називима: кад је узео реч: „стопа", „стопала", за што онда није и „длан" и т. д.?

Даље држим, да је код термина, који су састављени из две речи, адјектива и супстантива, требао их уврстити под оно слово, којим супстантив почиње, а не његов адјектив, на пример „зелено белило", „злобни пришт", „бели зејтин" требали су доћи под „белило", „пришт", „зејтин", и т. д. а адјектив после да је прљубљен, нето тако и код пурена стипса".

Што се појединих речи тиче, ту ћу у овоме кратком реферату да споменем само ове примедбе:

Реч „костолом" држим да није народна, него према немачкој речи „Beinbruch" скована; писац је нашао ту реч код Лобмајера, а Хрвати кују речи. „Редња" држим да није „епидемијска болест", него „ендемија". Код нас је бар народ у том смислу употребљује, јер кад болест каква у самом месту где станујемо чешће се стане појављивати, онда кажемо, да је „редња".

„Скважина" за поре држим да није народна српска реч, него словенска, али за коју наш народ незна. И сам писац наваћа као извор Павла Кенђелца и руски језик.

„Срдомаси" држим да су оно, што Латини кажу „Insolatio", а Немци „Sonnenstich", јер ја сам много и много пута чуо у народу, како

је неко ишао по сунцу гологлав, па добио „Срдомасе“ и умрьо, а писац ове грађе протумачио је ову болест по Вуку Караџићу као неке „црве“ у глави.

Реч „котлаци“ тумачи писац као она угнута места испод клавикуле, али ја држим, да народ ту разуме баш клавикуле саме, јер вели: „пребио је котлац“, а рупа се не може пребити, него кост. Не знам зашто је г. писац узео ову реч plurale tantum, кад има и сингулар „котлац“.

Реч „краста“ нема у овој „грађи“, осим што се нузгредно код богиња спомиње, али та реч има у нас и значења немачког „Borke“, „Kruste“ па пример код екцема, те би свакојако ваљало узети је и засебно под „К“.

При разликовању „богиња“ у велике, мале, овчије и т. д. има код писца и једна врста „љуте богиње“, као термин, а поткрепљује г. писац овај термин стихом из народне песме: „Мучна болест ове красте љуте“. Ја држим, да је ово само песнички епитет, и да се не може уврстити у терминологију „љуте богиње“, као што има „велике богиње“, „црне богиње“ и т. д., јер за сваку тешку болест може се рећи, да је љута и ја неверујем да народ има израз „љуте богиње“, као за неку особиту врсту богиња. Друго је „црне богиње“, те су заиста „црне“, јер се у место гноја крв проспе у оне мехуриће, која поцрни, те их народ заиста и зове црне богиње, а „љута“ каже он (бар у песми) и за грозницу, главобољу и сваку другу рђаву болест.

Реч „фрас“ нема у овој грађи засебно под „Ф“, ваљда што је дошла од „Fraisen“, али је писац спомиње као синоним од „прекојас“. Но како је ова реч јако позната у нашем народу, бар средњим класама, могли би је задржати. Иначе се за ову болест врло често употребљује реч „притревити се“, а ове речи нема у овој грађи. Врло често ће рећи наш тежак кад га питате од чега му је дете умрло: „Притревило му се“. Неби шкодило ради бољег разумевања и ову реч у списима популарним по каткад употребити.

Не налазим у грађи овој ни речи „жуљ“ (а и то је болест), „побабити се“ (родити) и ако има „бабити“ с објектом у акузативу. Често се чује „жена ми се побабила“ у том значену.

„Срце“ за „желудац“, „стомак“, протумачено је у том смислу. Наваљам само овде, да „срце“ има тог истог значења („стомак“) и код неких других народа. Наш народ каже „иште ми срце јести“ и т. д., а код старих Египћана „ре хет“ значи управо „срце“, а овамо се узима за стомак; у Дољњој Аустрији зову Немци „Herzwurm“ повраћање киселе течности из стомака; и Французи зову оно „mal au coeur“.

„Вито ребро“ узето је у овој грађи као Costa Spuria, фалично ребро, но ја држим да народ не разликује тако фалична од правих ребара. На пр. у стиху „Вита су му ребра поломљена, виде му се џигерице беле“ немогу значити фалична („falsche Rippen“) него права, јер само тако се могу провидети „џигерице беле“, ако су ова поломљена. Вита ребра каже народ за сва ребра, јер сва су ребра „вита“, гипка.

Реч „стрводер" — шинтер — мислим да нема места у овом речнику, или бар има много других, пречих речи.

Но ја и опет понављам, да су ово све ситнице, и да ни мало не кваре огромни рад овај г. дра Јовановића, и држим, да кад се буде рад овај штампао биће много олакшано осталим писцима нашим, медицинарима и филолозима, да речник овај допуне, односно исправе, те да једном дођемо до давно жељеног и потребног речника за ову важну науку.

Да би се ове допуне могле згодније предузети желео бих, да се грађа ова, осим што ће се у „Летопису" штампати, још и обашка прештампа у засебну књигу, како би се рад овај могао што већма раширити међу стручњаке.

Што се тиче награде писцу, о том сам већ казао своје мњење."

На основу ове оцене прима се споменути чланак за „Летопис", и писцу дру Милану Јовановићу-Батуту одређује се награда од 40 фор. по штампаном табаку.

Уједно се одлучује и то, да се та грађа прештампа из „Летописа" у 300 комада, да се од тога уступи писцу 100 комада, а остало да се распоклања књижевним друштвима и стручњацима.

167. Ђорђе Рајковић у Новом Саду, на одлуку под бр. 75. К. О. о. г. јавља, да је прочитао народну песму „Радецки , коју је послао Јован Петровић свештеник.

„Споменути рукопис није народна песма, као што се тамо вели, него је производ неуког пера. Ту се, истина, народним десетерцем опева рат Аустрије са сардинским краљем Карлом Албертом године 1849., али да та песма није потекла из уста народа, видиће се из неких места, која ћемо навести. Карло Алберт н. пр. вели својим ђенералима:

„Дед' кажите, вјерне слуге моје,
Рецните ми ви мишљење своје".

А они му одговарају:

„Оче краљу, светла круно наша,
Једнака су сва мишљења наша".

Мало даље ево овако пише и прети ђенерал Радецки Карлу Алберту:

„Какве имаш млађане јечере,
Створени су они за пленкере".

О боју на Новари песма вели:

„Подиже се превелика војска
Осамнаjеста мјесеца ожујка,
Ту се многа црна крвца проља,
Потопила реко б' вода поља".

Како ли вређају уво ови сами глаголи као тобоже сличноредци:

„Радецки је добра срца био,
На Бога се драгог промислио.
И он се је на то смиловао
Што је Карло њега замолио;
Натраг своју војску ј' повратио,

А краља је лепо испратио,
У Турину мира направио,
Дугове је Карло исплатио;
Љуто се је Карло заклињао,
И кољено своје световао, и т. д. и т. д."

Предлажем да се овај рукопис не прими."

На основу те оцене не прима се споменути рукопис.

168. Ђорђе Рајковић у Новом Саду под 19. новембром о. год. на одлуку под бр. 135. К. О о. год. јавља, да је прочитао „Српске народне песме", што их је по Бачкој скупио Лаза Летић медицинар.

У својој оцени наводи ово:

„Има у овој збирци свега 53 песме на броју. Како се сабирач у народним песмама у опште разумева, види се и из тога, што је у песми под бројем 3. прибележио, како сватови „водиду" болану девојку, па како је она даривала кићене сватове:

„Милом куму од мака кошуљу,
А деверу од макова цвета,
Ђувегији дужу од сто лица,
Од сто лица, од девет врхова".

Место од сто лица треба да је прибележио од сто листа.

Песма под бројем 9. код сабирача овако почиње:

„Мором пловило дрво зелено,
Мором пловило, град га се боји".

А треба на оба места да стоји морем.

У песми под бројем 15. сестра брата зове на вечеру, а он јој одговара да га се мане, те додаје:

„Ја сам синоћ у механи био
У механи кавгу заметнуо,
Па сам једну погубио главу,
Па сад ишту у промену главу,
У промену да заменем главу,
А ја немам у промену главу,
У промену да заменем главу,
Док не скинем са рамена главу".

Реч „главу" читамо овде којекаквих 6 пута једно за другим.

Да је Вук с реда песме примао, т. ј. онако ђутуре, како му их је и који рђав певач казивао, могао би место четири књиге издати 20 књига народних песама. Али ни код добрих песама није хтео да усвоји и рђаве. На њега би и данас сви скупљачи требали да се угледају.

Предлажем, дакле, да се ова збирка народних песама не прими".

Према тој оцени не примају се споменуте песме.

169. Потпредседник Светозар Савковић на одлуку под бројем 151. К. О. ове год. јавља, да је прочитао на оцену му издану трагедију у 5 чинова од Николе В. Ђорића под насловом: „Владислав краљ угарски", и налази, да та трагедија није израђена по строгим

захтевима драмским: главни је јунак превртљив, мекушац, али кад се узме, да у тој трагедији има много занимљивих призора, наведених песничким начином, да је писац даровит млад песник, од кога се можемо временом и бољем надати, — то би се могла споменута трагедија примити за „Летопис“ и наградити обичном наградом по табаку.

Трагедија ће та изнети око 7 штампаних табака.

На основу те оцене прима се споменута трагедија за „Летопис“ и писцу П. В. Ђорићу одређује се за њу награда од 150 фор.

Састанак књижевног одељења 4. (16) декембра.

55. Милорад П. Шапчанин у Београду на одлуку књижевног одбора под бр. 139. К. О. ех 1884. јавља ово:

„С писмом Матице Српске“ од 6. августа о. год. примио сам и прегледао рукопис: „Наши Сељаци“, позоришна игра из народног живота у три радње, од Мите Поповића.

У данашњим ванредним приликама наше земље није ми могућно написати реферат како би доликовало и мени и одличним књижевницима у Матици, којима ово писмо упућујем. Ја ћу се ограничити само на излагање својих примедаба, а после тога исказати свој прецизан суд.

Покушавао сам, да примедбе поделим на категорије, али ми је то теже пошло за руком, јер погрешака има у обилатој разноврсности. Ја сам дозволио себи означити их писаљком на самом рукопису; тамо се оне виде до ситних ситница, а кад устреба, могу се еластичном гумом врло лако истрти.

I. Погрешке унутарње могу се назвати психолошке, које показују дилетанта, и то не првога ранга, у драмској техници:

1. Смиљана и Раде воле се. Пошто се најадају (страна 13.) певају. После песме: С Богом! разлазе се тако на пречац, без речи нежних, утешних, пунонадних. Лепо би се гледало, да Раде тражи пољубац, макар и на јуриш, а она враголасто умакне.

2. Мати Ката нагрди Смиљану и Рада онако — наопеки! Изгрђени Раде протестује врло неспретно, па онда окреће се и тепа својој љубазници. У гневу је млад човек бујан, опор, прек; слог му дакле кратак, а не развучен и китњаст. Ката, назвав Рада „разбојником“, оде; за њом одлазе и љубавници мирни, кротки, без и једне речи, као лутке од воска. Може ли то бити и бива ли у животу тамошњих „Наших сељана?“ (Стр. 24 и 25.)

3. Писар општински, гесте ћата, гадни преласник. После свију неваљалстава шта га сналази? Очита му се мало лекција и — добије своју прву јараницу, Марину, за жену, коју узгред буди речено, страсно воли (Особит род страсне љубави!) Она, Марина, пошто га је очима видела у свој његовој ругоби, прима од њега „бурму злаћану“ и радује се својој срећи. (Да чудних појмова о срећи!). У место у гадном делу ухваћени писар да је добио, по сеоском адету, ћулу у ребра тамо за кулисама, он, стазом неваљалства долази до среће. Као у времена блаженога Коцебуа:

дошло се на позорницу да се на пречац заплетемо и нешто тако брзо исплетемо из радње, да ће сврши свима по вољи, потаман! Више, више живота, истине, природности! Не тражи се у сељана баш суровести, али ипак већа количина бујности, жестине, одлучне душевне акције. (Стр. 47.

4. Муж и жена, Вата и Јоца, инате се у сав мах: муж се жени добро наружио, па онда са свим благо пита је: виде ли како се њихово дете Раде, променило? А она? Без срџбе, мирно као бубица, одговара тачно на питање. Чудновате морају бити душе у сеоских супружника! После опорих псовака, испсована душа, ако је здрава, треба да одболује, да постепено пређе из тога нередовнога у редовно, мирно стање. За овај прелаз треба времена. (Стр. 50.).

5. Раде, пред оцем, са сеоским скитницама и лужницама, пије и пева — да убије тугу! Тугу, коју не казује оцу и мајци, него је ови сазнају из његове песме и потњега лумпераја. Отац, сељак, гледа јединца у сред оргије, гадна, безобразна, пијана, па у место — по сеоском жестоком темпераменту — да блудног сина расвести потезањем чабрењака, он као да је од овчије крви и сржи, гледа равнодушно, баш као позоришну игру, па тек у једвине јаде рећи ће својој жени Вати: „Но ето видиш. Видиш ли шта се учини од њега?“ А кад жена тражи, да он, као отац, посредује, он јој одговара: „Зар пред друштвом, па у том стању?“

Даље, у истој сцени, пита Вата свога мужа: Зашто сина не кори? Он јој одговара: „Само би шкодило“. Мало опор, али ипак здрав сеоски морал налагао би оцу Јоци, да разјури сву сеоску јурију, а према сину да се послужи добром дозом свога очинскога права. Ако је међутим друкчије у дотичним крајевима нашег народа, онда је то само безрни и бесржни чоков од наше нације. Ово сумњам да је: биће кривица до некритичног проучавања духа народног, до лакости и површности погледа писчевог.

6. Лицитација имања сељака Анте. Погарош, на крају дражбе, јавља, да је велики суд ухватио кајишарске трагове Чивутина Давида, па га одмах апси и укајишарене новце узима. Ово долази као гром из ведра неба, силом! Не видимо унапред ништа, ради умирења, да се задовољавамо надом, да неко бадро прати грешне стопе лихварове и да му спрема пораз у одсудном часу.

Кад је говор о лицитацији, имам и то да кажем, да сам се из искуства уверио, да дражба добошем на позорници прво није мила, друго је груба, вређа и око и ухо. А немиле и грубе појаве избегавају се. Многи, са свим невин, има повода зепсти од јавне распродаје, а има нежних варошких слухова и видова, које вређа јарећа кожа са њезиним тутњем. У познатом комаду Јава у сну лицитација бива иза кулиса: па чак и из те невиђене даљине ефект не потреса, него узнемирује и непријатно дражи. (Стр. 62. и 63.)

7. Давиду се саопштава претходна пресуда о притвору, он, равнодушно, пита само: „Какав ли је то суд?“ па га мирна, предана, скрушена одводе. Тако понашање изненађенога Јеврејина знак је сусталости писчеве при раду: јер не би могао пропустити тако лепу прилику, да оживи

партер и галерију, да се мало пошали са Јеврејином у клопци. Јевреји, кад су у праву, кад је на њиховој страни власт, не само да су немилостиви него и безобразни; а чешће ли их само власт, онда су тако осетљиви, да нема одвратнијих полтрона од њих; Цигани су у толико превасходнији што нису никад немилостиви и икоме злурадни. Да је ову околност писац увео у обзир, куд камо би сцену више оживотворио: еграх, опирање, резигнација, молба, претња, и т. д. (Стр. 64.).

И нотарошева здравица при лицитацији неда се помирити са озбиљношћу појаве. Пре лепа, кратка, једра придика — буквица! Она ће се више сложити са аукторитетом власти. (Стр. 64.).

Ту, на лицитацији, долазе верења, просидбе, родитељски благослови. Не морају, али бивају те журбе на позорници, особито кад је узето у оквир драме много слика и прилика из живота. Али од куд долазе Раде и Илија, па још певајући — истина песму жалосну? Зар младић може певати, ма и тужну песму, кад се јавно „мунта“ кућа његове драге? Па, онда, зашто да и Илија пева: „Збогом село!“, кад се је измирио са својом драгом Јованком, и кад се види, да на његову прву реч родитељи изливају благослов?

8. Завршетак, па Раде, па сплетке о верности Јованчиној, па писар, који је баш најзад могао бити и спахијски пандур, па најзад и коло, све то, и много друго, пренело ме у познату Тотову позоришну игру са певањем: Сеоски Лола. Да ли је и писцу ова велика сличност падала на ум и узнемиривала његову писачку савест? Истина — ништа ново под небом. Ништа нема, што већ није било, вели Гуцковљев Бен Акиба, али ипак, не спорећи старом равину, ипак, ипак ваља бити смотрен и не титрати се ни својим ни туђим перима.

II. Језик је зазан сваке власти пишчеве. А ко узима грађу из народног живота, ваља да је и језику народном потпуно дорастао. Народ говори кратко, јасно, одлучно; особито у сценама драматичним. Да видимо како је у госп. писца:

1. Ката: „Ти ћеш се или за Влајка удати, или иди на служи“.

Треба: Ил' ћеш за Влајка, ил' пут под ноге — у служби!

Ката: „Једна реч к'о стотину. Ти ћеш или за њега поћи, или ћеш као девојка остарети. Ох да сам и слепа не бих те дала за тог“ —

Треба: Једна за стотину! Ил' за њега, ил' ћеш до века девовати. Та ваљда нисам слепа да те дам за тог... (Стр 24.).

2. Раде: ... „али кад си ме, ни крива ни дужна, лолом назвала, задрктао сам, осленио сам. Немој још једаред ту погрдну на уста, јер ако се заборавим, нека ти је божја мајка у помоћи, да те не снађе чудо невиђено“....

Треба: ал' кад мене ни крива ни дужна, лолом назва, задрхтао сам, смрче ми се. Да се нисп шалила још једаред, јер ћу се, тако ми Бога! заборавити, па што те снађе! (Стр. 24.).

3 Вага, на страни 54., говори нелепо, сухопарно, недраматично, и сувише драстично. Слободан сам упутити на белешке у рукопису.

4. Јованка, страна 55., говори као и Вата, а осим тога још и неприродно, а на крају сувише библијски. Означио сам у рукопису, како бих мислио да је боље.

5. Илија страна 56. говори отужно, па чак у неспретној некој иронији, па несмишљено. Његове су речи:

„Немој да заплаче то сирото око на тебе, јер сиротињска је суза тежа од камена. Млад сам, зелен сам, а свакојако сам наумио животу своме кидисати. Молим те опрости ми бар!“

Ово се све могло казати просто и јасно: Јованка, можеш ли ми опростити?

Не каже се кидисати ка коме, него на кога, на нешто.

6. Цео говор између Јованке и Илије на страни 57, тако је слаб, да сам га једва могао исправити. Молим да се та страна цела прочита.

7. Давид, на страни 58., говори: „Сад ме молиш, а ономад тек што ме задавио ниси. Сад би добар био Давид, да ти ту увреду опрости, да ону змију, која га је тако љуто ујела, опет у своја недра прими. Ал' од тога неће ништа бити. Плати, па мир!“

Све ово свео сам на ово неколико речи: Сад ме молиш, а ономад за гушу! Нема ништа, плати, па мир!

8. Добошар, добује и објављује лицитацију. Ова објава није ни у колико карактеристична, онако бесмислено и накарадно-комична, па с тога и лепа, као што се сваки дан може чути од сеоских добошара. Њихова својеобразна стилистика позната је гдегод је сеоског раскршћа и добоша. Ово се на сваки начин има изменити. Ту је прилика, да писац до миле воље насмеје публику.

9. Често долазе у говору сељака и полусељака речи и фразе, које не одговарају сељанима, јер су литерарне:

а) Страна 31.: Илија говори: „Не верујем ти, има нешто у ствари“. У селу се каже: Где је дима, има и ватре.

б) Страна 8.: Јоца у току говора, вели о жени да је прилежна. А зашто не вредна?

в) Илија, на страни 34., вели: нисам расположен, да шалу збивам, (није збивати, него збијати), место да је казао: Није ми данас до шале, Марина!

г) Нотарош, на страни 41., говори сељацима: „Хајдемо људи! То је врло мучна појава била!

д) Сеоски писар, гестећи ката на страни 42., чув да пева девојка, око које облеће, кличе: „Песмом ми објављује час свога поласка“.

ђ) Вата, 18. страна, вели: и ја га жалим као Србина и т. д. Зна вам Вата за таке шире и племенитије појмове, кад се из свега види, да је она једна најобичнија сеоска стрина....

е) Јоца, сељак, говори: „Окани се, Вато. И себи и свом, ал' у том погледу ни мало јој не уступаш.“ (Стр. 49.). Треба: али у том јој, ама ни најмање не уступаш.

ж) Вата, 49. страна, говори: „па ти си се ипак о противном

уверио", место да је казала: Ипак си се уверио, да су све то биле сеоске лагарије....

з.) Јоца вели Вати, на страни 53, кад су видели пијана јединца:

Вата: Иеси му ни сад ништа рекао?

Јоца: Пред друштвом па у том стану: само би шкодило

Место „у том стању", могао је рећи: па овако напитом.

10.) Има доста израза невгодних, неприкладних, бираних и небираних.

— „Изгоре ми оиомад све сиромаштво, да је богу слава и хвала." (Стр. 9.)... Овако би, можда, казао духовник Светогорац, али не и сељак. Сувише наивно!

— „А кад говорила, руже ти златне из уста излазиле (стр. 11.). А за што не и пантљике, као у опсенара? Кад се ово чује, ко се не ће сетити ђосбојаџије шаха перзијског!

— „А кад говори, као да ми шаропере шеве певају". Баш да не буду шеве! Шева има врло незгодан синоним. Девојку поредити са шевом пред препреденом публиком — била би несмотреност. (Стр. 13.)

— „Да је шећер, жива бих га изела".... Сувише велик залогај. . Изести је много јаче од појести, али овде не ваља ни једно ни друго. (Стр. 18.)

— „Није ти лепше овако.... него да свету по језику играмо?" Нисам чуо за ову фразу, али јесам: него да свет с нама уста испира. (Стр. 49).

— „Пашће му, мислиш, кина из чела." Оно долази на два места. Ово се по каткад чује у маловарошком свету, али по селима — сумњам. (Стр. 50.).

— Илија: „убићу те, макар се на вешалама сушио." Није згодно са позорнице, а ружно је. (Стр. 47.)

— „Пропашће у пропаст." А зар се може пропасти у непропаст? Треба књижевнику бити мужу смотрену! (Стр. 48.).

— Не ћу да кажем, ал' чула сам да јој момци преко плота скачу." Ово говорити с позорнице у публику, пуну невиних девојака — не бих никад допустио.

— „Да си своју веру преверио." .... (Стр. 46.). Преверити, значи прећи у другу веру, другу конфесију, а прекршити веру, т. ј. верност, каже се: превриути, converto. Ја први пут чух из овог дела, да се преверио узима у пишчевом значењу. Не верујем му, док не бих чуо још од којег поузданијег писца.

— „Бих му урезао нос". ... У шта би му урезао, у дрво или у камен? Урезати значи: hineinschneiden; одрезати значи: wegschneiden.... а биће да се ово хтело рећи.

11. Речи, које би се имале заменити другима:

Безочник (29.) треба заменити са безобразник. Дубровчани кажу безочник, а не Бачвани и Банаћани!

Затравити (3.) у нас значи: операцију око занемоглог коња. У

Боци значи: опчинити. Сумњам да се овако говори међу нашим сељанима. Да није писац ово узео по речнику?

Луњати је употребљавано место шуњати (7. 31.) Шуњати значи schleichen, а луњати нешто састим друго.

Обешењаче! (2. 36.) Боље би било и нитковe! и лупежу! само не ову реч.

Па би и камен разиграла — вели се на страни 12. Разиграти значи: натерати камен да игра: tanzen machen. А писац је хтео казати, да би и камен одушевила, разгрејала. Онда се каже не разиграти, него раздрагати, lustig machen, beleben, anfeuern, animiren.

Обвезница је употребљена у значењу облигације. У нас обвезнице значе државне и друге новчане папире — лозове. Облигацију зна сваки, и који је неби желио, па на што је преводити без нужде Већ ако тамо тако народ говори, српски и јеврејски — мислим на каматника Давида.

Умесити и замесити хлеб, две су разнолике функције, друга претходи првој (18.). Писац треба да је употребио глагол, који се тамо говори.

Алдумаш се говори око маџарских крајева (20.) На целом истоку, па и балканском полуострву, каже се алвалук. Ако не ћемо ову опште познату реч, онда узмимо нашу — част. Али алдумаш ужасно вређа српско ухо.

Герзелез (2.) .... „с којег си Герзелеза?“ Знам да има брдо овог имена и то код Будима, а да значи и вилино коло и вилинско врзиште то нисам до данас чуо.

Ципеларска кћи, Марина, долази међу особама. Треба казати: ципеларева. Ципеларска само у томе случају, кад би била чедо целог еснафа, као она Марија што је била кћи целе пуковније.

III. По целом делу разбацано је много тирада. То је манија, од које писац пати још од свога књижевничког рођења. По који накит још и стоји лепо, али кад се натрпа без смисла и реда, онда просто не знате, куда ћете с очима. Дали је то писцу у своје време говорено? Бар од тога није тешко одвићи се.

1. Две просте сељачке душе, Смиљана и Раде, говоре о својој љубави. Кад је Смиљана прекорела Рада, да ће другу узети, он се истури, па ототањи:

„Ја, другу? Да ми даш врана коња с' целим такумом, дворе сребром покривене и у њима две златне трпезе, на једној сијасет свиле некројене, а на другој блага небројена, — и опет неби другу узео, јер ти си мени и срце и душа, и бели дан и звезда Даница“ .....

Све ово могао је казати јаче са овим изразом: Ја, другу? Ни за цео свет! Ти си ми и срце и душа и т. д. (Стр. 12.)

2. На страни 10. Раде, после песме, ређа без повода: „Нема ти моје Смиљане у седам села! Блага као анђео“ и т. д. ређа све могуће и немогуће доброте, и лепоте. Да није намењено за позорницу, па да му заљубљеноме и опростимо. Овако ће публици бити и досадно и отужно и нескладно.

3. Марко се просто захваљује Анти, што му је вратио новац, а Анта, без чаше и вина, као из рукава: „Дај Боже и т. д. да ти се опет штркљају говеда, као што ти се и штркљала, да ти изобилно роди бела шеница и винова лозица, а кућа ти вазда пуна била мира, среће, здравља и божја благослова“.... Ово чини радњу тромом и досадном. Ко хоће ово да боље зна, нека чита Вука и Врчевића, од куда је и писац у патриотској ревности за ширење народних умотворина, савесно — преписао.

4. Јованка (Стр. 30.) виче: „Илија!“, а он, не знате за што, одговара: „Позлатиле ти се обадве!“ А Јованка на то: „А што ми тужиш као грлица“. (За мушко се каже и као „голуб“, а за женско „као грлица“.) Па онда мало даље наставља Јованка: „Та ја тебе волим као тица крилā, као голуб чисто жито“. Сумњам да паметна и образна девојка може овако у очи говорити своме љубазнику, па макар она била и сељанка. Невероватна оскудност познавања људске психе!

5. Јованка, страна 32, хвали сама своју верност: „Није верпија звезда небу, није вернија суза оку него ја теби“.... А Јула, на страни 34., поткрепљује: „Ако је и она [Јованка] грешна, онда су грешке и звезде небеске, онда су грешне и анђеоске молитве... Ал' онај лептир, онај ласкавац — да га је по свих злих и небелих!“ Овде се не чудим толико од куд покупи оволики варак за верност, али не могу да се разберем: где нађе ову оригиналну клетву. Претурио сам све дотичне писце и скупљаче и још је не нађох. И то је довољно ласкаво по г. писца.

6. Писар, стр. 42., раније познати шмокљан и угурсуз, чује Јованку где пева, па нетреса: „Таке шеве (опет шеве!) нема Ђурђев дан таког славуја нема гора лисната. Волим јој јасно грло као ромор бистра потока, што по цветној дољи тече, као тихи гугут голубова у полусанку свом“...*) Ја мислим да овако, ни у највећој екстази, још до данас не говорише ни ћате, ни писари, ни нотароши. Г. писац има страст да се иза свакот лица сакрије, па да сам говори. За то се, између осталога, умори, па често понавља једно те једно. Тиме дело, и онако слабо, постаје још слабијим.

7. Звонар, дајући уверења да ће ћутати, вели: „ћутаћемо као риба...“ Без поређења не иде, па макар и овако тривијално! У селу се каже: „Ћутаћу као заливен“. (Стр. 47.).

8. Давид се куне: „Тако ми Јакова и Исака! „Ово је оно Фрајденрајхово у Црној Краљици: „Тако ми светог Филипа и Јакова!“ Ја сумњам да се Јевреји, у опште, куну. Умеју они и без клетве извртати људма џепове! (Стр. 39.)

9. Чак и натарош, на лицитацији, а на страни 67, нетреса здравицу, која је пореклом из каквог удаљеног краја широкога Српства. Бар је ова писмена душа могла што оригинално — смислити.

У опште имам казати, да се је писац много послужио народним

*) Ово свом неразумљиво је. Ако се односи на гугут, онда не умем да замислим, да гугутање има свој полусан; ако ли на голубове, онда заменица треба да је у множини.

умотворинама из других, далеких крајева српских. Ово није смело бити у комаду из народнога живота. Кад се каже из народнога живота, онда треба пазити на све, што је обласно, па из те околине узети све, што комаду даје живља колорита и верније обласног типа. Народ је један, али се разнолико прелива у разноликим и једно од друго удаљеним провинцијама. Ову сам непажњу опазио и на силујетама песама Бранкових. Песме. Сремкиње, илустроване су лицима, која се носе много другчије, него што се у Бранково доба облачаху млади Сремци и Сремице. Немци, кад издају антологије својих песника, деле их по областима своје простране отаџбине, због оних локалних особина у песмама њиховим. (Blüthen und Perlen d. deutschen Poesie). Да је на све ово пазио г. писац, не би допустио да Илија пева (Стр. 35.): „Под сеоцем зелено је *језеро*." Ако у пределима његових сељана нема језера, онда је ово више него несмишљено. Човеку књижевнику данас се најмање праштају погрешке географске, топографске и етнографске.

IV. *Анахронизам*. Јованка чита писмо Стеве писара. Разуме се, да не зна читати, али за то — *сриче*. Наши сељани дају слику садашњега времена. Ако је Јованци сад 20 година, онда је учила књигу пре 10—12 година; а има скоро 25 година како су у тамошњим школама избацили срицање г. г. Натошевић и Вукићевић. Јованка дакле не зна шта је срицање. Може се читати слово по слово, али без одсецања код сваког слога. Ово срицање, и кад би му било места, не чини никакав ефекат. Има комада где је ово вештије употребљено, па не занима. А г. писац је, осим тога, врло много „задао срицања"; док би Јованка све то измуцала, публика би се у велике ангажовала у друге мисли, у друга посматрања. Цео дакле монолог имао би се друкчије удесити.

Кад све саберем, што сам имао част наложити, и кад погледам на многе друге погрешке, које сам писаљком забележио у рукопису, онда не могу друкчије него да најавим славној Матици: да позоришну игру „*Наши Сељани*" врати г. писцу, да је поправи, па поправљена да се приказује, пошто је већ раније уврштена у репертоар тамошњег српског народног позоришта. Господин писац нека се задовољи позоришном тантијемом; али ће и сам увидети, да је дело нарадио у хитњи, без довољне пажње и студије, па да му се за то, баш да и поправи што му се замера, не може досудити награда, која другим речима значи: венац учене академије. На кратко: Моје је мишљење, да се дело „Наши Сељани" не награди".

Како се ово мишљење о делу „Наши Сељани" разилази од мишљења Јована Ђорђевића под бројем 15 К. Оде. о. г., који је пронашао, да то дело заслужује награду, ако писац учини у њему неке измене: то се за оцену истог дела умољава још и Ђорђе Малетић у Београду.

56. Др. *Милан Јовановић-Батут* у Новом Саду јавља ово: „Решењем књижевног одељења враћена је комедија „*Ново Доба*" писцу натраг, и учињена му је понуда, да је према примедбама оцењивача преради, и опет на награду поднесе. Писац је пристао на ту понуду, прера-

дио је своје дело, и ја сам тако слободан, те подносим свој суд о томе раду. Ради бољега разумевања захватићу мало даље.

Прва оцена на „Ново Доба“ нарекла је, да тај посао није скроз једнакога кова, а осим тога — што је још главније — да није ни права комедија у драматуршком значењу. Први и други чин тога комада — експозиција и заплет — засновани су духовито, оригинално, па опет тако лако и наравно, да су већ у својим карактерима и ситуацијама истицали природне елементе простом, наравном, па опет зато драмски успешном и снажном расплету. Сулуди Максим има младу жену па је љубоморан на свог укућанина Драгомира, писара. Нема, истина, томе разлога, јер му је жена честита, а и Драгомир не мисли на то, него како ће узети Стану, родицу и посвојче богата трговца и посланика Тривуна — али се прилике тако стекле, да мора посумњати Та сумња га још више залудила, па од то доба му једина мисао, да се Драгомира како му драго опрости. Најбоља прилика је сада. Узбуна против посланика; збор свију партија, да посланику Тривуну најаве неповерење. На том збору је случајно и Драгомир Максим, да надражи Тривуна против Драгомира, предлаже га за деловођу збора и члана депутације. Драгомир мора да се прими, и ако је уверен, да ће му тај корак све покварити. Шта више, присиљен је, да баш он најави немилу ресолуцију збора Тривуну у брк Тривун за то гони своје противнике и пријављује их власти, било као немирне људе, било као своје дужнике, а Драгомиру се највећма свети, што хоће да да Стану, некој својој улизици — трговцу Цифрићу. А Драгомир и Стана су несретни.

Ово је скелет целоме заплету; са свим прости и природни елементи, који један у други хватају. Да ма који од њих оделиш, нашао би се крај, са кога би се дало ласно и природно расплитати. Писац у први мах то није учинио, и то му беше једна од главних погрешака. Да изглади неспоразум, да свакога и опет мете на право место, није тражио повода у самоме заплету и у карактерима својих особа, него је из небуха потегао елементаран случај. Тривуну се случајно запали магаза, и све би му изгорело, да не беше честитог Драгомира. Том истом приликом показао се и Цифрић као кукавица, и на томе се оснива цела промена и зближење.

Па и то није савршено. Тривун се каје, што је Драгомира гонио и моли га, да остане код њега, али Драгомир то не прима. Тако је увређен, да заборави и на Стану, те полази на своје ново опредељење, камо га је министар казне ради преместио. И то је завршетак комедији.

Према овоме може се видети, у колико је била основана замерка прве оцене на то дело. Замерало се поглавито оном неприродном, усиљеном расплету код тако згодног заплета, и необичном, управо погрешном свршетку. Оцена је захтевала, да писац консеквенцијом својих карактера и ситуација наведе расплет са свим просто као органски део — управо наравну последицу заплету. Што је још главније, искала је, да не игнорује једно од главних правила у драматургији, а то је, да је суштина комедији невин неспоразум, хотимична или нехотична грешења без даљих,

озбиљнијих последица, заблуде и страсти без праве, гадне злурадости, — дакле све некако таке акције или ситуације, које траже блага средства, а не трпе строгу, тешку казан. Помирљиво предусретање, благ укор и духовито исмевање, то је оружје песниково у комедији, ако хоће да покара, али не увреди, или чак поништи. Наш се писац огрешио о то правило тиме, што је са свим обичне, тако рећи свакидашње погрешке људске осудио грозном осудом. Драгомир и Стана су управо уништени, а са гим уништењем не може се нико сложити. Такој незаслуженој судбини противе се сви наши осећаји, а последица тога је пре туга него весело помирење. Да видимо, како је писац обишао или поправио те погрешке у преради.

Први и други чин остао је у главноме непромењен Неке омање промене не засецају дубље у суштину, и нису од велика значаја. Кад и кад види се на њима, да нису црте од једнога потеза, снажно изведена, него да је ту било и радирања, па је по где што и замрчено. Замашније је, што је у новој обради Максим већ одмах с почетка — тако рећи — са свим осведочен, да нема правога разлога сумњи на жену и Драгомира, па их и опет сумњичи. Тиме је тај карактер постао чисто неприродан и неразумљив, или се преурио у болест. Слици су свакако најоштрији појенти откинути, па нам се јавља, тупља, бледа. И неке епизоде као да су много слабије, а неких и нема. Судски пандур Паја, н. пр. беше веома оштра и лепа слика за ону кратку епизоду у првом чину, а сада је нема. И ако та епизода није утицала на радњу, беше са свим на месту, већ по једрини и живом колориту своме. Бар је далеко снажнија била и по вештачкој нарави и по практичном успеху, него што је н. пр. она у II. чину са Алимпијем Ришидом, богословом. Али поред свих тих омањих промена остао је 1. и 2. чин исто онако занимљив, жив и једар, као што беше и у првој нарави.

Расплет и свршетак је прерадом много добио И ако још и сада показује несталан крок, опет се може рећи, да се срећно избегло оно, што се с разлогом морало замерити.

Пожара је у расплету нестало, На његово место су дошле са свим природне последице онога, што је у заплету Цифрић, да изгони свога супарника код Стане и стрица јој, алира се с Лејом практикантом начелништва, подлацем као што је и сам. Леја му за новце напише допис у новине против онога збора, и изобличи људе као зликовце и бунтовнике, а најжешће Драгомира. Које то, а које гоњења Тривунова и његов отпор, побуни противнике, те руљом пођу пред Тривунову кућу, да га силом нагоне на оставку посланичког мандата. У томе жагору народи се неслога и туча међу самим партијама, тако, да их власт растера. Све што је том сценом учињено, то је, да је Тривун после положио мандат и да се Цифрић у опасности показао не као пријатељ Тривунове куће, него као подлац и кукавица, кога сви, па и сам Тривун, мора презирати. Тиме је наравно Стана од Цифрића ослобођена; а томе је већ крајње време, јер се од жалости била поболела.

И сулуди Максим добио је другу позицију. Раширено му је поље, да може поправити своју погрешку.

Кад је Тривун положио мандат, почне ново кретање око избора. Све су партаје за Станка некада председника ономе збору против Тривуна. Станко је плаћао дугове њихове Тривуну, и има његове облигације у рукама. Само Максим је другога мњења. Увидео своју погрешку према Драгомиру, па је рад да помири Тривуна тиме, што ће га опет за посланика изабрати. У тој намери сазове најглавније кортеше у своју кућу на договор, и почне радити за Тривуна. Станку је већ рекао да су сви против њега, што је и опет продао облигације Тривуну, а кортешима да их је Станко издао. Тим начином постигао је, да сви заједнички изберу опет Тривуна. Тривун се поврати и покаје, што је радио, подере признанице, помири се с Драгомиром и да му Стану.

По овоме се види, да је овај расплет много природнији од првога и да је управо у некој органској свези са заплетом. Страсти и заблуде, што су ове особе и до сада водиле и заводиле, воде их на међусобне сукобе, а том приликом истичу се још живље карактери појединих. Цињрић је кукавица и лупка, па у првој опасности напушта и Тривуна и Стану. Са свим је дакле наравно, да Тривун такога човека мора презрети; да га мора из куће избацити. Максим јесте сулуд, али је поштен: признаје да је скривио, па је рад да поправи. Толико је још лукав, да оне људе, што су око њега, обрлати, да Тривуна бирају. То помири увређену сујету Тривунову, и тиме је свладан најснажнији фактор, који се противио мирном изравнању свију неприлика. Кад се Тривун помирио са свима својима противницима, нема више разлога, да се не помири и с Драгомиром — особито кад дозна, да Драгомир није томе крив, и да је он једини, који заслужује Стану. Он је управо дужник Драгомиров, јер је овај сиромах због њега страдао, па га помирује тиме, што га узима за зета. На тај начин помирено је све, што је ваљало помирити. Ако је ко штогод у томе несспоразуму и претрпио, није понео трага, него се тога с весељем сећа. Кад се још дода, да је све то у главноме изведено мал' не истим начином као и I. и II. чин, онда ће се лако опростити по која омања несигурност.

Од њих, и ако малих погрешака и тешкоћа ево неколико.

Да се докаже, да је Цињрић подла нарав, није требала читава сцена; није требао толики вештачки апарат. Цињрић је већ у заплету тако јасно и одлучно нацртан, да је то већ репетиција, ако се тако дуго о томе ради. Мени се чини, да је читава та сцена могла изостати, или се бар са малим неким епизодама и наговестима у II. прелити.

Та је сцена и са друге стране од слабе драмске и естетичке вредности. Ако се већ радња овога комада није могла довршити без тако драстичних срестава као што их је у овој сцени, бар се није морало то дваред истицати. Нека је та драстика у овоме комаду до некле потпуно мотивирана карактерима и ситуацијама, опет се могла бар заклонити за питомије форме. Не мора се увек песник заронити до најнижих низина људске страсти — управо до човека у карикатури — а да остане веран при-

роди и вештини. Ако је баш и на то присиљен, доста је, да то само једном наговести. Дреновача је била у акцији за време збора странака, па и ако смо се томе у први мах могли смејати, по други пут и у озбиљном боју не можемо. Парламентарна и партијска незрелост свију особа овога дела навире из сваке речи, из сваког корака, па ако је то цел писчева, да њу покаже и наобличи, успео је и без боја.

Комарац је — чини ми се — хотимично карактеран. Већ је уметничка некоректност, што се преставља глух. Прави уметник не налаже телесну махну човека подсмеху. Још је некоректније, што управо страда ни крив ни дужан. Његово страдање јесте драстична епизода, која ће јамачно наћи одзива са галерије, али није уметнички створ. Наравно, да се практичан уметник мора по где када освртати и на онај глас, који баш није тако меродаван у његовој вештини. Ако је писац на то мислио, постигао је своју цел.

Кад ресимирамо што смо до сада рекли, излази, да је „Ново Доба“, у својој новој преради, комедија, која главном целином својом одговара најбитнијим захтевима драматургије. И ако се и сада мора признати, да је заплет далеко простији, па ипак зато духовитији и оригиналнији од расплета, опет се не може рећи, да комад у овом облику не претставља доста живу и свежу органску целину са оправданим каузалним психолошким моментима. Највећа врлина тога рада је без сумње то, што је сложен скроз из наших прилика и неприлика, и што ће без сумње према томе на нас снажно утицати.

Како је у нас мало оригиналних шаљивих игара, за које се може и толико добра рећи, то сам за награду. Г. Илић је по свима приликама даровит почетник у драмској вештини, па је боље, да му вољу не сузбијемо. Ми нисмо тако сретни да можемо одабирати, како ми хоћемо, и увек се морамо и томе радовати, кад се укаже бар оно, што одговара најпречим захтевима. Ваљда ће се тим начином постићи за неко време оно, за чим сви тежимо. Кад дођемо до тога, смећемо бити и ригорознији.“

Члан др. Милан Савић као други оцењивач слаже се са том оценом.

На основу тих оцена, и на основу овлашћења главне скупштине, одређује се писцу М. Ј. Илићу за споменуто дело његово награда од 100 фор. из фонда накиног под уобичајеним условима.

Састанак књижевног одбора 10. (22.) децембра.

175. Секретар предлаже за „Летопис“ чланак Стојана Новаковића под насловом: „Златоуст Деспота Лазара. Опис старога рукописа“.

Прима се и да се штампа у првој свесци „Летописа“, а награда ће се писцу одредити, кад чланак на свет изађе.

176. Исти секретар јавља, да му је Стојан Новаковић из Београда писао, да ће за који дан готов бити са својом већом студијом, коју је наменио „Летопису“. Студија та носи име: „Последњи Бранковићи у историји и у народном певању. (1456—1532)“.

У тој студији расправљају се хисторијски догађаји поменутога времена, који су данас у историјама просто засути погрешкама, па онда се с тим светилом у руци расјашњава народно песништво о јунацима истога времена, о Београду и Авали и о Порчи од Авале, о Јакшићима, о Змај-Деспоту Вуку и Ђервелезу Алији.

Писац жели, да му се та студија што пре штампа и да му се та радња његова награђује по табаку.

Узима се на повољно знање с тим, да се писцу учини по жељи његовој.

177. Др. Милан Савић у Н. Саду под 4. дец. о. г. на одлуку под бр. 163. К. О. о. г. јавља, да је прочитао чланак Марка Цара под насловом: „Бајрон у Италији“ и препоручује га за награду.

На основу тог мишљења, одређује се писцу за споменути чланак у име награде 20 фор. а вр. из фонда накиног.

181. Гаврило Витковић из Београда подноси за „Летопис“ свој саставак под насловом: „Биографија Јована Витковића“ и жели да се награди.

Саставак тај изнеће до 7. штампаних табака

Члан књижевног одељења Јован Бошковић у писму своме јавља, да је споменути рукопис прочитао и да налази, да заслужује, да изађе у „Летопису“, по што је ствар са свим добра.

Према том мишљењу прима се споменути саставак за „Летопис“ и писцу Гаврилу Витковићу одређује се у име награде за њега 150 фор. а. вр. из фонда накиног.